SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma *Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği* Dalında jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak Kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ
Danışman/ Jüri

Yard. Doç. Dr. Sadık ARMUTLU
Jüri

Yard. Doç. Dr. Feridun ALPER
Jüri

Yard. Doç. Dr. Muhsine BÖREKÇİ
Jüri

Yard. Doç. Dr. Serhan Alkan İSPİRLİ
Jüri

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir. 30.01.2003

Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI
Enstitü Müdürü
İmza

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTA ÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ BÖLÜMÜ

Suat UMAGAN

125584

EDEBİYAT ÖĞRETİMİNDE ÖRNEKLEM OLARAK ON DOKUZUNCU YÜZYIL DİVAN VE HALK ŞİİRİ MÜŞTEREKLERİ

125584

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ

Erzurum 2003

ÖZET

DOKTORA TEZİ

EDEBİYAT ÖĞRETİMİNDE ÖRNEKLEM OLARAK ON DOKUZUNCU YÜZYIL DİVAN VE HALK ŞİİRİ MÜŞTEREKLERİ

Suat UMAGAN
Danışman: Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ
2003- Sayfa 500
Jüri.....
.....
.....
.....

Edebiyat Eğitiminde Örneklem Olarak On Dokuzuncu Yüzyıl Divan ve Halk Şiiri Müşterekleri adlı doktora çalışması, divan ve halk şairlerinin birbirlerine fazla yakınlık gösterdikleri on dokuzuncu yüzyıl şiirinin belirli sınırlık içerisinde incelenmesidir.

Bu yüzyılda yetişen divan şairlerinden Yenişehirli Avnî, Enderunlu Vâsıf, Hersekli Arif Hikmet Bey, Adile Sultan, Şeref Hanım, Leskofçalı Galip'in; halk şairlerinden Erzurumlu Emrah, Seyranî, Dertli, Bayburtlu Zihnî, Şem'î, Sümmanî ve Dadaloğlu'nun şiirleri incelenmiştir.

Bu şairlerin din, tasavvuf, tarihî şahsiyetler, ülkeler, şehirler, kavimler, dağlar, nehirler, içtimaî hayat, insan, (sevgili) âşık ve vücut aksamları, maddî-manevî hâller, rakip, kozmik alem, zaman, dört unsur, hayvanlar, nebatlar, atasözü ve deyim konularında oluşturdukları müşterekler bulunmaya çalışılmıştır.

Konuların öğretilmesinde öğretim teknik ve yöntemler, hedef davranış ve amaçlar belirlenmiştir.

Tezin sonunda şairlerin hangi konulardan ne kadar müşterek oluşturdukları tablo hâlinde sunulmuştur.

ABSTRACT

PH.D. THESİS

19TH CENTURY DİVAN AND POPULAR POETRY SİMİLAR ASPECTS AS A SAMPLE İN THE LİTERARY EDUCATİON

Suat UMAGAN
Supervisor: Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ

2003- Page: 500

Jury.....
.....
.....
.....

The study of this Doctorate callled 19 th century "Divan" and "Popular poetry" similar aspects as a sample in the literary Education, is the study in the limited of 19 th century poetry that the Divan and popular poets show more close relationship each other.

Yenişehirli Avni, Enderunlu Vasıf, Hersekli Arif Hikmet bey, Adile sultan, Şeref hanım, Leskofçalı Galip among Divan Poets, grown in this century, studied poems of Erzurumlu Emrah, Seyrani, Dertli, Bayburtlu Zihni, Şem'i, Sümmani and Dadaloğlu from popular poets.

Some similar aspects were tried learning out about the subjects such as religion, tasavvuf, historical writers, countries, cities, races, mountains, rivers, social life, human being (lover) love and body parts, material and moral things, opponent, cosmic world, time, four samples, animal, hectares, proverbs of these poets.

Teaching techniques and methods, aimed behaviours and intends in the teaching of these subjects have been prepared

At the end of this paper, the fact that which subject matters cover common grounds of the poets is shown on the table.

ÖN SÖZ

Türkler İslâmiyet'i benimsedikten sonra XI. Asırda Karahlılar, XIII. Asırdan itibaren bilhassa Anadolu'da gelişen, İslâm kültürüne dayalı olarak Arap ve İran edebiyatları tesiri altında meydana gelen ve yönetim etrafına yakın kişilerin geliştirdiği edebiyata divan edebiyatı denilmiştir. Diğer taraftan yönetime yakın olmayan, ama İslâm'a derin sevgi ve saygı ile bağlı kişilerin meydana getirdiği edebiyata halk edebiyatı denilmiştir. İslâm'ı benimsedikten sonra kendilerine münevver tanımlaması yapılan yönetime yakın kişiler Arap ve Fars dilinin etkisinde kalarak aslı Araplara ait olan, daha sonra Farslılar tarafından işlenerek Farsçaya uygun hâle getirilen Aruz ölçüsünü Türklerin millî ahenk ölçüsü hece vezninin yerine kullanmışlardır. Aynı dönemlerde yazılan Atabetü'l-Hakâyık adlı eser, Türk şiirinin hece ölçüsünden aruz ölçüsüne geçişinin belli başlı ilk örneğini teşkil eder. Böylece Türklerin daha önce kullandıkları tek vezin bundan sonra ikili bir durum oluşturarak iki koldan Türk edebiyatına farklı zenginlikler içinde hizmet eder hâle gelmiştir.

Divan ve halk şairleri farklı aruz ve nazım şekillerini kullanmış olsalar bile, din birliği üzerine kurulu bir medeniyetin temsilcileri olarak belirli noktalarda müşterek duygu ve düşünce içerisine girmiş, zamanla birbirlerinin alanına müdahale ederek aynı tarz eserler ortaya koymuşlardır. Çünkü bunlar aynı kültür ve inanca, aynı zevk ve fikir dünyasına sahiptiler.

Bu yüzyılda yetişen divan şairlerinden Yenişehirli Avnî, Enderunlu Vâsıf, Hersekli Arif Hikmet Bey, Adile Sultan, Şeref Hanım, Leskofçalı Galip'in; halk şairlerinden Erzurumlu Emrah, Seyranî, Dertli, Bayburtlu Zihnî, Şem'î, Sümmanî ve Dadaloğlu'nun şiirleri, Nejat Sefercioğlu'nun Nev'î Divanı'nın Tahlili, Cemal Kurnaz'ın Hayalî Bey Divanı Tahlili, Harun Tolasa'nın Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası adlı eserleri örnek alınarak muhteva bakımından bu şairlerin atasözü ve deyim, din, tasavvuf, tarihî şahsiyetler, ülkeler, şehirler, kavimler, dağlar, nehirler, içtimaî hayat, insan, (sevgili) âşık ve vücut aksamları, maddî-manevî hâller, rakip, kozmik alem, zaman, dört unsur, hayvanlar, nebatlar üzerinde oluşturdukları müşterekler bulunmuştur.

Konuların öğretilmesinde öğretim teknik ve yöntemler, hedef davranış ve amaçlar belirlenmiştir.

Tekrara fazla düşmemek ve tezin hacmini genişletmemek için, konunun geçtiği bölümlerde her şairden örnek alınmamış, sadece o konu üzerinde divan ve halk şairlerinin düşüncelerini belirleyecek sınırlı sayıda örnekler alınmıştır. Şairler bir konu üzerinde aynı düşünceyi taşıyorlarsa örnekler karşılıklı olarak verilmiş, farklı düşünceyi ifade eden beyitler de alt alta gelecek şekilde işlenmiştir.

Yenişehirli Avnî, Enderunlu Vâsıf, Şeref Hanım, Bayburtlu Zihnî gibi şairlerin divanları hacimli olduğu için onların eserlerinde konu başlıkları ile ilgili beyitleri bulmak daha kolay olmuştur. Bu yüzden bazı şairlerden fazla örnek alma durumu ortaya çıkmıştır. Her şairden onar şiir (gazel-koşma) alınarak bu on şiirde oluşturulan müştereklerden tablo oluşturulmuş ve bu tablo da sayısal veri olarak tezin sonuna eklenmiştir.

Yine divan ve halk şairlerinin şiirleri şekil bakımından incelenmeye tâbi tutulmuş, kullandıkları hece ve aruz ölçüleri bulunarak bunların bütün şiirleri içindeki yeri tespit edilerek tablo hâlinde verilmiştir.

Çalışma sürecince benden kıymetli zamanlarını esirgemeyen, ilk günden beri, azmi, gayreti, dakikliği ve ilmî disipliniyle her bakımdan bizlere örnek olan danışman hocam **Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ** Bey'e sonsuz şükran duygularımı sunarım.

Bu çalışmada bilim komitesinde yer alan ve farklı yorum ve dikkatleriyle çalışmama yön veren **Yard. Doç. Dr. Rıdvan CANIM'a, Yard. Doç.Dr. Serhan İSPİRLİ'**ye, **Yard. Doç. Dr. Feridun ALPER**'e, **Yard. Doç. Dr. Muhsine BÖREKÇİ'**ye, **Yard. Doç Dr. Sadık ARMUTLU**'ya, zengin kütüphanesini bizlere sonuna kadar açan **Yard. Doç Dr. Turhan KAYA**'ya, teknik ve diğer konularda yardımlarını esirgemeyen **Yard. Doç. Dr. Lokman TURAN**'a, **Yard. Doç. Dr. Halim ULAŞ**'a, **Ar. Gör. Yakup TOPAL** ve **Ar. Gör. Bahadır GÜCÜYETER**'e sonsuz teşekkürü zevkli bir borç bilirim.

Erzurum – 2003 **Suat UMAGAN**

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM (GİRİŞ) 1
I. Tez Çalışmasının Bilimsel Esasları 1
1.1 Formal Eğitim 3
1.2 Formal Olmayan Eğitim (İnformal) 3
1.3 Problem 4
1.4 Problemin Kaynakları 4
1.5 Problem Seçimi ve Ölçütler 5
1.5.1 Genel Ölçütler 5
1.5. 1. 1 Yenilik 5
1.5. 1. 2 Yerleşik etik kurallara uygun araştırılabilirlik 5
1.5. 2 Özel Ölçütler 5
1.5. 2. 1 Alanda Yeterlik 5
1.5. 2. 2 Yöntem ve teknikte yeterlik 6
1.5. 2. 3 Veri toplama izni 6
1.5. 2. 4 Zaman ve olanak yeterliği 6
1. 6 Araştırma probleminin tanımlanması 6
1. 6. 1 İlgili kaynakların taranması 6
1. 7 Amaç 7
1. 8 Denence (Hipotez) 7
1. 9 Önemlilik 7
1. 10 Sınırlılıklar 9
1. 11 Varsayımlar 9
1. 12 Araştırma Modeli 10
1. 13 Evren ve Örneklem 10
1. 14 Verilerin Toplanması 10
1. 15 Verilerin Çözümü ve Yorumu 10
1. 16 Süre ve Olanaklar 11
II. BÖLÜM 11
2. ON DOKUZUNCU YÜZYIL SİYASÎ OLAYLARI 11
2.1 ON DOKUZUNCU YÜZYILDA YAPILAN ISLÂHATLAR 12
2.1. 1 Askerî Alanda Yapılan Islâhatlar 13
2.1. 2 Kültürel Alanda Yapılan Islâhatlar 14
2.1. 2 İdarî Alanda Yapılan Islâhatlar 15
2.1.3 Ekonomik Alanda Yapılan Yenilikler 16
2.2 TANZİMAT FERMANI (3 KASIM 1839) 17
2.3 ISLÂHAT FERMANI (1856) 18
2.4 BİRİNCİ MEŞRUTİYET (1876) 18
2.5 EDEBÎ DEĞERLENDİRMELER 22
2.5.1 Bu Dönemde Ön Plâna Çıkan Divan Şairleri 24
2.5.1.1 Şeref Hanım 24
2.5.1.2 Âdile Sultan 25
2.5.1.3 Enderunlu Vâsıf 26
2.5.1.4 Leskofçalı Galip 27
2.5.1.5 Yenişehirli Avnî 27
2.5.1.6 Hersekli Arif Hikmet Bey 28
2.6 ON DOKUZUNCU YÜZYILDA HALK ŞİİRİ 29

2.6.1 Bu Dönemde Ön Plâna Çıkan Halk Şairleri 30
2.6.1.1 Bayburtlu Zihnî 30
2.6.1.2 Dertli 31
2.6.1.3 Erzurumlu Emrah 32
2.6.1.4 Dadaloğlu 32
2.6.1.5 Seyranî 33
2.7 GİRİŞ 34
2. 8 Yüksek Zümrenin Halk Şiirine Karşı Tutumu 37
2. 9 Halk Şairlerinin Divan Şiirine Bakışı 41
2.10 Müşterekliğin Muhtelif Sebepleri 42
2. 11 Divan ve Halk Şairlerinin Kullandıkları Ölçüler 46
2.11. 2 Amaç 47
2.11. 3 Hedef Davranışlar 47
2.11. 4 Kuram 48
2.11. 5 Divan ve Halk Şairlerinin kullandıkları Aruz Bablarını Gösteren Tablo . 50
2.11.6 Kuramın Eğitim ve Öğretiminde Kullanılacak Olan Yöntem-Teknik ve Stratejileri: 53
2.11.6.1 Sınıf Öğretmenin Hazırlanması 53
2.11.6. 2 Ders Öncesi Plânlama Etkinlikleri 54
2.11.6.3 Plânde Yer Alması Gereken Basamaklar 54
2.11.6.3.1 I. Hazırlık Devresi 54
2.11.6.3.2 II. Dersin İşlenişi 55
2.11.6.4 Öğretmenin Derste Uygulayabileceği Öğrenme Stratejileri 56
2.11.6.4.1 Sunuş Yolu İle Öğretme Stratejisi 56
2.11.6.4.2 Buluş Yoluyla Öğretme Strajesi 56
2.11.6.5 Bireysel Çalışma Yöntemi 57
2.11.6.6 Grup Tartışma Tekniği 57
2.11.6.7 Model Alma Tekniği: 58
2.11.6. 8 Anlatma Yöntemi 58
2.11.6. 9 Soru-Cevap Metodu 58
2.11.6.10 Yaratıcı Drama 60
2.11.6.11 Hedefleri 61
2.11.6.12 Drama 61
2.11.6.13 Rol Yapma Tekniği: 62
II. BÖLÜM 64
3. DİVAN VE HALK ŞAİRLERİNİN MUHTEVA BAKIMINDAN OLUŞTURDUKLARI MÜŞTEREKLER 64
3.1 DİN 64
3.1.1 Amaç 64
3.1.2 Hedef Davranışlar 64
3.1.3 Kuram 65
3.2 Allah 65
3.3 Melekler 67
3.4 Dinî Kitaplar 68
3.4.1 Kur'anıkerim 68
3.5 Ayet ve Hadisler 70
3.5.1 Divan ve Halk Şairlerinin Müşterek Kullandıkları Ayetler 71
3.6 Hadisler 73

3.7. Peygamberler 74
3.7.1 Âdem 74
3.7.2 Nuh 75
3.7.3 İsmail 75
3.7.4 Eyüp 76
3.7.5 Yakup 77
3.7.6 Yusuf 77
3.7.7 Musa 78
3.7. 8 İsa ve Meryem 79
3.7. 9 Süleyman 81
3.7.10 İbrahim 82
3.7.11 Hızır 83
3.7.12 Yunus 84
3.7.13 Muhammed 85
3.8 Çehar-yar (Çar-yar) 88
3.8.1 Hz. Ebubekir (Sıddîk, Yârı Gar) 88
3.8.2 Hz. Ömer (Faruk) 89
3.8.3 Osman (Zi'n-nureyn) 89
3.8.4 Hz. Ali (Haydar, Murtaza) 90
3.9 Kaza ve Kader 90
3.10 Ahiret ve İlgili Mefhumlar 92
3.10.1 Kıyamet (Haşr, Mahşer) 92
3.10.2 Amel Defteri 93
3.11Cennet ve Cehennem İle İlgili Mefhumlar 94
3.11.1 Cennet 94
3.11.2 Cehennem 94
3.11.4 Sırat 95
3.11.5 Kevser, Selsebil 96
3.12 Diğer İtikadî Mefhumlar 96
3.12.1 Mirac, Sidre 96
3.12.1 Ruh 97
3.12.2 Ölüm ve Ecel 98
3.12.3 Şeytan 98
3.12.4 Peri 99
3.13 Din ile ilgili Mefhumlar 100
3.13.1 İman, Küfr, Kâfir 100
3.13. 2 Put, Zünnar 101
3.14 İbadet ile İlgili Mefhumlar 101
3.14.1 Namaz ile İlgili Hususlar 101
3.14.1.1 Namaz 101
3.14.1.2 Secde, Secde-gâh, Mihrab, Kıble 103
3.15 Ramazan İle İlgili Müşterek Unsurlar: 103
3.16 Oruç ile İlgili Müşterek Unsurlar 104
3.17 Hac ve İlgili Unsurlar: 106
3.17.1Kâbe ve İlgili Mefhumlar 107
3.18 Kuramın Eğitim ve Öğretiminde Kullanılacak Olan Yöntem-Teknik ve Stratejiler: 108
3.18.1 Anlatma Metodu 108

3.18.TASAVVUF 110
4.1.1 Amaç 110
4.1.2 Hedef Davranışlar 110
4.1.3 Kuram 110
4.2 Dünya 111
4.3 Tarik 112
4.4 Tarikat 113
4.5 Abdal, Derviş 113
4.6 Sâlik, Mürşit 115
4.7 Dergâh, Tekke, Han-kâh, ... 116
4.8 Tecrit, Uzlet, Zikr 116
4.9 Fena, Beka 117
4.10 Akıl 118
4.11 Âlem 120
4.12 Esrar, Gayb, Sırr 120
4.13 Kanaat, Tevekkül, İstiğna 122
4.14 Say, Himmet 123
4.15 Keramet. 124
4.16 Arif 124
4.17 Rint-Zahit, Sufi,Vaiz 125
4.18 Nefs 127
4.19 Ene'l-Hak 128
4.20 Ayne'l yakin 128
4.21 Cezbe 129
3.39 Bezmi ezel 129
4.22 Hu 130
4.23 İntisap 130
4.24 Kesret ve Vahdet. 130
4.25 Cevher 131
4.26 Havf- u Reca 131
4.27 Heva-heves 131
4.28 Ledün 132
4.29 Masiva 132
4.30 İksir 133
4.31 Tecelli 133
4.32 Bazı Mutasavvuflar 133
4.32.1 İbrahim Ethem 133
4.32.2 Abdulkadir Geylanî 134
4.32.3 Hacı Bektaş Velî 134
4.32.4 Mevlâna 134
4.32.5 Mansur(Hallacı Mansur, Malik b. Dinar) 135
4.33 Kuramın Eğitim ve Öğretiminde Kullanılacak Olan Yöntem-Teknik ve Stratejiler: 136
V. BÖLÜM 137
5. CEMİYET 137
5.1 Amaç 137
5.1.1 Hedef Davranışlar 137
5.1.2Kuram 138

5.2 Divan ve Halk Şairlerinin Müşterek Kullandıkları Tarihî Şahsiyetler..... 138
5.2.1 Hükümdarlar 140
5.3Hattatlar..... 141
5.3.1 Manî, Bihzad (Behzad) 141
5.4 Tarihî ve Efsanevî Şahsiyetler 142
5.4.1 Rüstem, Zal 142
5.4.2 Cem (Cemşid) 143
5.4. 3 Husrev 144
5.4.4 Dara..... 145
5.4.5İskender..... 145
5.4.6 Kahraman..... 146
5.4.7 Bermek (Bermekî)..... 147
5.4.8 Lokman 148
5.4.9 Eflatın (Felatun) 148
5.4.10 Asaf..... 149
5.4.11 Firavun 149
5.4.12 Nemrud..... 150
5.4.13 Şeddad..... 151
5.4.14 Hatemi Taî..... 151
5.4.15Yezid 151
5.4.16 Karun..... 152
5.4.17 Harut, Marut..... 152
5.5 Masal Kahramanları..... 153
5.5.1 Ferhad, Şirin, Hüsrev, Şebdiz, Bîsutûn, Gülgûn, Leyla, Mecnun..... 153
5.5.2 Abı Hayat (Abı Hayvan, Çeşmei Hayvan)..... 156
5.5.3 Züleyha..... 157
VI. BÖLÜM..... 157
6 ÜLKELER VE ŞEHİRLER..... 157
6.1 Divan ve Halk Şairlerinin Müşterek Kullandıları Ülkeler,Şehirler ve Kavimler 157
6.1.1 Hind (Hindistan) 157
6.1.2 Çin, Maçin, Huten..... 158
6.1.3 Mısır, Kenan..... 159
6.1.4 Yemen, Bedehşan, Aden..... 159
6.1.5 Mekke (Batha), Medine(Yesrib) 160
6.1.6 Kerbela 161
6.1.7 Kızıl Elma 162
6.1.8 İstanbul (Stanbul)..... 163
6.1.9 İrem 164
6.1.10 Isfahan..... 164
6.1.11 Rum..... 165
6.1.12 Acem 166
6.2 Kavimler 166
6.2.1 Hindu..... 166
6.2.2 Arap, Acem (Fars), Kürt 166
6.2.3 Türk, Tatar, Türkmen..... 167
6.2.4 Yahudi..... 168
VII. BÖLÜM 169

7. NEHİRLER, DENİZLER, DAĞLAR 169
7.1 Divan ve Halk Şairlerinin Müşterek Kullandıları Nehirler, Dağlar ve Denizler 169
7.1.1Nehirler(Ceyhun, Fırat, Nil, Kızılırmak, Şad, Murat, Tuna) 169
7.2Dağlar (Tur, Kaf, Bî-sütun, Arafat, Sarendip) 170
7.3 Kuramın Eğitim ve Öğretiminde Kullanılacak Olan Yöntem-Teknik ve Stratejiler: 172
7.3.1 Tartışma Yöntemi 172
7.3.2 Materyaller 173
VIII. BÖLÜM 173
8 İCTİMAÎ HAYAT 173
8.1 Amaç 173
8.1.1 Hedef Davranışlar 173
8.1.2 Kuram 174
8.2 Divan ve Halk Şairlerinde İctimaî Hayat İle İlgili Müşterek Unsurlar 174
8.2.1 Sultan ve Çevresi 174
8.3 Rezm 175
8.4 Kan 176
8.5 Savaş Aleti ve Eşyası 176
8.5.1 Ok (Tir, Sehm, Hadeng, Navek,) 176
8.5.2 Top, Tüfenk 178
8.5.3Yay, Teber, Mancınık 179
8.5.4 Kılıç, Hançer 180
8.5.5 Av (Sayd, Şikar) 180
8.6 Bezm 181
8.7 Meyhane, (Meygede, Harabat, İşret-geh, Humhane) 183
8.8 Şarap (Mey, Bade, Sahba, Mül, Bintü'l- ineb) 183
8.8.1 Sevgili (Saki) ile Bağlatısı Açısından Şarap 184
8.8.2 Aslî Manası Açısından Şarap 184
8.8.3 Tasavvufî (Dinî) Açıdan Şarap 185
8.9 Şarapla Alâkalı Diğer Unsurlar 187
8.9.1 Cür'a, Arak, Devr 187
8.9.2 Kadeh (Cam, Sagar, Peymane, Sifal, Piyale) Sürahi, Testi, Küp (Hum) 187
8.9.3 Saki, Piri Mugan, Mugbeçe 189
8.9.4 Şem, Çerağ, Mum 191
8.10 Musiki 192
8.10.1 Musiki Aletleri 193
8.10.1 Keman 193
8.10.2 Nay-Ney 193
8.10.3 Tanbur, Santur, Sinekeman, Kopuz, Nakkar, Rebap 195
8.11Musiki Makamları (Saba, Uşşak, Hicaz, Şehnaz, Neva, Hüseynî, Usul,Aşiran) 196
8.12. Musiki İlgili Diğer Unsurlar 198
8.12.1 Neyzen, Muganni, Mutrip Sazende 198
8.12.2 Nağme, Nefha, Rakkas 199
8.13 Süsleme 199
8.13.1Kıymetli Madenler ve Taşlar 199
8.13.1.1 Altun (Zer, Zerrin) 199

8.13.1.2 Gümüş (Sim) 201
8.13.1.3 La'l 202
8.13.1.4 İnci, (Dürr, Lü'lü) Mercan, Dürc 202
8.13.1.5 Yakut, Elmas 203
8.14 Güzel Kokular 204
8.14.1 Misk, Amber, Nafe 204
8.14.2 Kâfur, Gülab 206
8.15 Diğer Süs Unsurları 206
8.15.1 Sürme (Tutiya) 206
8.15.2 Kına (Hınna) 207
8.15.3 Ayna, (Ayne, Mir'at) 208
8.15.4 Şane, Tarak 210
8.16 Ölçü Aletleri (Terazi, Dirhem, Mizan, Mehekk) 211
8.17 Oyun Araçları 212
8.17.1 Çevgan, Top (Gûy) 212
8.17.2 Cirit, Satranç, Tavla 213
8.18 Giyim Kuşam 214
8.18.1 Kumaş Çeşitleri (Diba, Atlas, Canfes, Cezayir Urbası, Çemenî, İbrişim, İpek, Aba, Gezi,) 214
8.18.1.1 Diba 214
8.18.1.2 Atlas 214
8.18.1.3 Canfes 215
8.18.1.4 İpek 215
8.18.1.5 Gezi 216
8.18.1.6 Aba 216
8.18.2 Giyim Eşyaları 216
8.18.2.1 Diba, Anteri, Ferace 216
8.18.2.2 Hil'at, Kaftan, Şal 218
8.18.2.3 Daman (Eteklik) Kaba, Came 219
8.18.2.4 Fes 220
8.18.3 Diğer Giyecek Türleri (Destar, Destmal, Yazma, Çarık) 222
8.19 Sofra ve Yiyecekler 223
8.19.1 Bal (Şehd, Asel) Kand, Şerbet, Şeker, ... 223
8.19.2 Kebap 224
8.20 Kuramın Eğitim ve Öğretiminde Kullanılacak Olan Yöntem-Teknik ve Stratejileri: 229
8.20.1 Yapısalcı Öğrenme-Öğretme Anlayışı 230
8.20.2 Materyaller 231
IX. B Ö L Ü M 231
9 İ N S A N 231
9.1 Amaç 231
9.1.1 Hedef Davranışlar 231
9.1.2 Kuram 232
9.2 GÜZELLİK (Hüsn, Melahat, Cemâl) 232
9.2.1Umumî Olarak Güzellik 232
9.3 SEVGİLİ 232
9.3.1 Umumi Olarak Sevgili 232
9.4 Divan ve Halk Şairlerinin Sevgili İle İlgili Müşterek Benzetmeleri 234

9.4.1 Gül, (Gül-handan, Verdi handan, Güli ter, Güli ra'na, Güli pirehen,) Gonca (Goncai nev-reste, Goncai handan). 234
9.4.2 Servi 235
9.4.3 Fidan, (Nihal, Nihal-ı taze) Şimşad, Tuba, 236
9.4.4 Ay (Meh, Meh-veş, Şems, Mihr, Kamer, Ayın Ondördü, Hilal) Mihr, Aftab 237
9.4.4 Yusuf 238
9.4.5 Put, (Büt, Büti şirin-dehan, Büti can-perver, Büti naz, Büti ziba) 238
9.4.6 Peri Huri, Melek 239
9.4.7 Padişah, Sultan, 239
9.4.8 Ahu, Maral, Suna, Şehbâz, Gazal, Hüma, Tuti, Tavus 240
9.4.9 Kuzu 242
9.4.10 Tabip 243
9.5 Divan ve Halk Şairlerinin Sevgiliye Ait Kullandıkları Müşterek Güzellik Unsurları 243
9.5.1 SAÇ (Zülf, Gisu, Turra, Kâkül, Perçem) 243
9.5.2 Umumî Olarak Saç 243
Divan ve Halk Şairlerinin Saç İle İlgili Müşterek Tasavvurları 244
9.5.2.1 Şekil Bakımından 244
9.5.2.1.1 Zencir, Rişte 244
9.5.2.1.2 Yılan (Mar) Ejdeha 244
9.5.2.1.3 Dar, Kement 245
9.5.2.1.4 Halka, Perişan, 246
9.5.2.1.5 Belâ, Fettan, Fitne 246
9.5.2.1.6 Dam (Tuzak) 247
9.5.2.2 Renk Bakımından 247
9.5.2.2.1 Akşam, Gece (Şeb, Leyl, Şam) 247
9.5.2.2.2 Küfr, Siyah, Kara, Sevda, Zulm 248
9.5.2.2.3 Dud, Sehap, Bulut. Asuman 248
9.5.3 Koku Bakımından 249
9.5.3.1 Amber, Buy, Müşg 249
9.5.3.2 Reyhan, Sümbül, Semen, Şeb-bu 250
9.6 Kaş (Ebru) 251
9.6.1 Genel Olarak Kaş 251
9.6.2Divan ve Halk Şairlerinin Kaş İle İlgili Müşterek Tasavvurları 251
9.6.2.1 Mihrap, Kıble, Secde-gâh 251
9.6.2.2 Hilâl 252
9.6.2.3 Yay, Keman, Kavs, Hançer 252
9.6.2.3 Kavsı kuzeh, Eğri 253
9.6.2.4 Kâbe Kavseyn 254
9.6.2.5 Siyah, Zülfikar, Mülcem , Katil, Çifte Mar 254
9.6.2.6 Kalem 256
9.7 Göz (Çeşm, Dide) 257
9.7.1 Umumî Olarak Göz 257
9.7.2 Divan ve Halk Şairlerinin Göz İle İlgili Müşterek Tasavvurları 257
9.7.2.1 Cadı, Mekkar, Sahir, Fettan 257
9.7.2.2 Mest, Mestane, Hasta, (Bîmar) Kâfir 258
9.7.2.3 Katil, (Kan Dökücü) Belâ,Tatar 259

9.7.2.4 Ahu, Şuh, Şehla, Nergis, Sayyad 259
9.7.2.5 Kara, Siyah, Ela, Sürmeli 260
9.8 Kirpik (Müje, Müjgan) 261
9.8.1 Kirpik İle İlgili Müşterek Tasavvurlar 262
9.8.1.1 Ok (Tir), Kılıç (Şemşir, Tiğ) 262
9.8.1.2 Asker, Cellat, Hunî 262
9.9 Gamze (Yan Bakış) 263
9.9.1 Genel Olarak Gamze 263
9.9.1.1 Gamze İle İlgili Müşterek Tasavvurlar 263
9.9.1.2 Ok, (Siham, Tir) Hançer 263
9.9.1.3 Cellat 264
9.9.1.4 Fettan, Fitneci 264
9.9.1.5 Tatar 264
9.9.1.6 Kan Dökücü (Hun-har) 265
9.10 Yüz ve Yanak (Çihre, Cemal, Didar, Rûy, Tal'at, Vech, Arız, Hadd, Ruh, Ruhsar) 265
9.10.1 Umumi Olarak Yüz ve Yanak 265
9.10.1.1 Divan ve Halk Şairlerinin Yüz Yanak İle İlgili Müşterek Tasavvurları 266
9.10.1.2 Güneş, (Afitap, Mihr, Hurşit), Gün, Gündüz (Rûz), Ay (Mah, Meh, Kemer, Mehtap) 266
9.10.1.3 Gül, Güli tınaz, Gülşeni cennet, Cenneti Meva, Nev-bahar, Gülter, Gülzarı İrem, Kızıl elma, Kiraz 268
9.10.1.4 Nur, Mushaf, Kâbe, Ayet, Sahfa 269
9.10.1.5 Mir'at (Ayna), Ateş, Al 270
9.11 Ben (Hal) 271
9.11.1 Umumî Olarak Ben 271
9.11.2 Divan ve Halk Şairlerinin Ben İle İlgili Müşterek Tasavvurları 272
9.11.2.1 Nokta, Dane, Fülfül, Gözbebeği 272
9.11.2.2 Siyah, (Kara) Hind, Sevad 272
9.11.2.3 Müşg, Amber 273
9.12 Hatt (Ayva Tüyleri) 274
9.12.1 Umumî Olarak Hatt 274
9.12.2 Divan ve Halk Şairlerinin Hat İle İlgili Müşterek Tasavvurları 274
9.12.2.1 Sebz, Sebze-zar, Çemen 274
9.12.2.1 Ayet, Kâbe 275
9.12.2.2 Gece, Zulmet, Fitne, Zalim 275
9.12.2.3 Misk, Abir, Nâfeı gazal, Reyhan, (Hattı reyhan) 276
9.13 Ağız (Dehan, Fem) 277
9.13.1 Umumî Olarak Ağız 277
9.13.2 Divan ve Halk Şairlerinin Ağız İle İlgili Müşterek Tasavvurları 277
9.13.2. 1Gül, Gül gonca 277
9.13.2.2 Şeker, Bal (Asel) 277
9.13.2.3 Gayb, Esrar, Sırr, Nokta, Mim, Mühür, Teng 278
9.13.2.4 Dürc, Hokka, Mercan 279
9.14 Dudak (La'l, Leb) 279
9.14.1 Umumî Olarak Dudak 279
9.14.2 Divan ve Halk Şairlerinin Dudak İle İlgili Müşterek Tasavvurları 279
9.14.1 İsa, Mesih, Abı hayat, Şifa, Zemzem, Can-bahş 279

9.14.2.2 Bal, Şerbet, Şeker, Helva, ... 280
9.14.2.3 Dürc, Mercan, Yakut, La'l 281
9.14.2.4 Şarap, Mey, Sahba, ... 281
9.14.2.5 Gonca, Gül 282
9.15 Çene, Zekan, Zenah, Zenehdan 282
9.15.1 Divan ve Halk Şairlerinin Çene İli İlgili Müşterek Tasavvurları 282
9.15.1.1 Kuyu, (Çah), Zindan 282
9.16 Gabgab 283
9.17 Gerdan, Gerden, Sine 284
9.17.1 Umumî Olarak Gerdan 284
9.17.1.1 Divan ve Halk Şairlerinin Gerdan İle İlgili Müşterek Tasavvurları 284
9.17.1.1Ak, Beyaz, Saf, Berrak, Billur 284
9.17.1.1.1 Ben, Bergi semen, Kâfur 284
9.18 Boy (Kad, Kamet, Endam) 285
9.18.1 Umumî Olarak Boy 285
9.18.1.1 Divan ve Halk Şairlerinin Boy İle İlgili Müşterek Tasavvurları 286
9.18.1.1.1 Servi 286
9.18.1.1.2 Ar'ar, Sanavber, Şimşad 287
9.18.1.1.3 Tuba, Bâlâ 288
9.18.1.1.4 Fidan (Nahl, Fidan) 289
9.18.1.1.5 Kıyamet, Fitne, Belâ, Mahşer-engiz 289
9.18.1.1.6 Mevzun 290
9.19 Diş (Dendan) 290
9.19.1 Divan ve Halk Şairlerinin Diş İle İlgili Müşterek Tasavvurları 290
9.19.1.1 İnci, Dürr (Dürrı Handan) Nur 290
9.20 Bel (Miyan) 291
9.21 Ten, Beden, Endam, Bilek, Said 291
9.22 SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLARDA MÜŞTEREK TASAVVURLAR 292
9.22.1 Buse 292
9.23 Söz (Kelam, Sühan) 293
9.23.1 Umumî Olarak Söz 293
9.23.1.1 Divan ve Halk Şairlerinin Söz İle İlgili Müşterek Tasavvurları 293
9.23.1.1.1 Şeker, Bal, Tatlı 293
9.23.1.1.2 Abı hayat, Abı zülal, Mesih 294
9.23.1.1.3 Sevgilinin Kelamı İle İlgili Diğer Müşterek Unsurlar 294
9.24 Kûy (Mahalle) 295
9.24.1 Umumî Olarak Kûy 295
9.24.1.1 Kûy İle İlgili Müşterek Tasavvurlar 295
9.24.1.1.1 Kâbe, Hicaz 295
9.24.1.1.2 Cennet, (Cenneti Me'va, Firdevs) İrem 296
9.24.1.1.3 Sevgilinin Kûyu İle İlgili Diğer Müşterek Tasavvurlar 296
9.25 Sevgilinin Ayak Toprağı (Hâki Pay, Hâki Pa) 297
10 SEVEN (ÂŞIK) 299
10.1 Âşık 299
10.1.1 Umumî Olarak Âşık 299
10.1.2 Divan ve Halk Şairlerinin Âşık İle Müşterek İlgili Tasavvurları 302
10.1.2.1 Bülbül (Andelip, Hezar) 302

10.1.2.2 Tuti, Hüma 303
10.1.2.3 Pervane, Mum (Şem), Fitil 303
10.1.2.4 Kurban, Av,(Şikâr) Seyyad, Arslan (Şir-i merdan) 304
10.1.2.5 Abd, Bende, Kul, Köle, Esir, Gulam, Geda, Sefil, Üftade 305
10.1.2.6 Deli, Divane, Mecnun, (Kays) Ferhad, Vamık, Mest, Şeyda 306
10.1.2.7 Halil, Yusuf, Yakup, Eyüp, Mesih 308
10.1.2.8 Mansur, Nesimî 309
10.1.2.9 Bahtı Siyeh, Hicran-zede 309
10.1.2.10 Divan ve Halk Şairlerinin Âşık İle İlgili Diğer Müşterek Tasavvurları (Bulut, Rüsva, Naleyn, Ney, Tar u mar, Şehid) 310
10.2 Gönül (Dil) 311
10.2.1 Umumî Olarak Gönül: 311
10.2.2 Divan ve Halk Şairlerinin Gönül İle İlgili Müşterek Tasavvurları 312
10.2.2.1 Şehr, Mısır, Milk, Milket 312
10.2.2.3 Kul, Esir, Geda, Berdar, (Mansur) Bestei zincir 313
10.2.2.4 Deli, Divane, Şeyda 314
10.2.2.5 Bîçare, Bî-gane, Bî-neva, Hasta, Hazin, Mahzun, ... 315
10.2.2.6 Akıcı 316
10.2.2.7 Aşiyan, (Ev, Hane) Bahçe, Harap, Viran, Harabe, Meyhane, Bade, Bade-keş 316
10.2.2.8 Külbei ahzen 317
10.2.2.9 Beytullah, Kâbe, Ayine, Mir'at 318
10.2.2.10 Esrar, Sırrı kudretullah 319
10.2.2.11 Andelib, Murg, Anka, Simurg, Kebuter, lane, Kafes 320
10.2.2.12 Suzan, Yangın yeri, Teşne, Kebap (Biryan) 321
10.2.2.13 Gonca, Gülzar 322
10.2.2.14 Sefine, (Keşt) Derya 322
10.2.2.15 Saray 323
10.2.2.16 Pervane, Tıfl 323
10.3 Divan ve Halk Şairlerinin Âşığın Vücut Aksamı ile Müşterek Tasavvurları 323
10.3.1 Beden (Gövde, Cism, Ten, Vücut) 323
10.4 GÖZ (Çeşm, Dide) 325
10.4.1 Umumî Olarak Göz 325
10.4.2 Divan ve Halk Şairlerinin Âşığın Gözü İle İlgili Müşterek Tasavvurları 325
10.4.2.1 Kızılırmak, Derya, Nehir, Piyale, Kuze (Su Testisi) 325
10.4.2.2 Giryan 326
10.5 Gözyaşı (Eşk, Yaş) 326
10.5.1 Umumî Olarak Gözyaşı 326
10.5.2 Divan ve Halk Şairlerinin Gözyaşı İle İlgili Müşterek Tasavvurları 327
10.5.2.1 Derya, Yağmur (Baran), Su, Irmak, Sel, Ceyhun, Nil, Kızılırmak, Çay Nehir (Cuy), Irmak, Tufan 327
10.5.2.2 Kan, (Dem, Hun) İbrahim Gülistan, Şarap 328
10.5.2.3 Ciğer-suz, Ebri berk, Hasret 329
10.6 Gözbebeği (Merdüm) 330
10.7 Kirpik (Müje) 330
10.8 Boy (Kamet, Kad) 330
10.9 Bağır 331

10.10 Derun 332
10.11Sine 333
10.11.1 Umumî Olarak Sine 333
10.11.2 Divan ve Halk Şairlerinin Sine İle İlgili Müşterek Tasavvurları 334
10.11.2.1 Sine-çak, Nar, Ateş 334
10.11.2.2 Gam-gin, Zar, Beytü'l-hüzün 335
10.11.2.3 Dağ, Lale, Gülşen, Pür-zahm 335
10.11.2.4 Nay, Santur, Saz 336
10.11.2.5 Nişangah, Tur 336
10.12 Akıl 337
10.13 Kalp 338
10.14 Ciğer, El (Dest) 338
XI. BÖLÜM 340
11 Divan ve Halk Şairlerinin Müşterek Kullandıkları Maddî ve Manevî Hâller ... 340
11.1 Ah, Feryat, Nale, Figan 340
11.1.1 Umumî Olarak Ah, Feryat, Nale, Figan 340
11.1.2 Ah, Feryat, Nale, Figan İle İlgili Müşterek Tasavvurlar 341
Zar, Ney, Tanbur 341
11.1.3 Alev, Nar, Yakıcı 342
11.1.4 Bülent, Mesih, Ahmet 342
11.1.5 Yara (Zahm) 344
11.2 Gam, Gussa, Derd, Belâ 344
11.2.1 Divan ve Halk Şairlerinin Gam, Gussa, Dert, Belâ İle İlgili Müşterek Tasavvurları 344
11.3 Ayrılık, Hasret, Fürkat, (Firak, Hicr, Hicran) 347
11.3.1 Umumî Olarak Ayrılık 347
11.3.2 Divan ve Halk Şairlerinin Ayrılık İle İlgili Müşterek Tasavvurları 347
11.3.2.1 Ateş, Suzan, Nar, Cehennem (Duzah) 347
11.3.2.2 Zahm, Ok, Tir, Bîmar,Yara, Hançer 348
11.3.2.3 Nay, Zindan, Zulmet, Şebi yelda 349
11.4 Vuslat (Vasl, Visal) 350
XII. BÖLÜM 351
12 RAKİP (Ağyar, Gayr, El, Adû) 351
12.1 Umumî Olarak Ağyar 351
12.1.1 Divan ve Halk Şairlerinin Rakip İle İlgili Müşterek Tasavvurları 353
12.1.1.1 Rû-siyah, Bed-çehre, Bed-meniş, ... 353
12.1.1.2 Köpek, (Seg, Kelb) Kedi, Har, Karga (Zag) Papağan (Tuti), Akrep. Çaylak, Teres 354
12.1.1.3 Diken, Har, Nifakçı, Yalancı, Zalim, Kinci 355
12.1.1.4 Kâfir, Tersa, Nâdan, Nâ-seza, Habais 356
12.1.1.5 Divan ve Halk Şairlerinin Rakip İle Alâkalı Diğer Tasavvurları 357
12.2 Kuramın Eğitim ve Öğretiminde Kullanılacak Olan Yöntem-Teknik ve Stratejileri: 359
12.2.1 Beyin Fırtınası Tekniği 359
XIII. BÖLÜM 360
13 TABİAT 360
13.1 Amaç 360
13.1.1 Hedef Davranışlar 360

13.1.2 Kuram 361
13.2 KOZMİK ÂLEM 361
13.2.1 GÖKYÜZÜ (Çarh, Asuman, Sipihr, Gerdun, Felek, Feza, Sema) 361
13.2.2 Umumî Olarak Gökyüzü 361
13.2.3 Divan ve Halk Şairlerinin Gökyüzü İle İlgili Müşterek Tasavvurları 363
13.2.3.1 Kubbe, (Kubbe-i eflâk, Kubbe-i mina, Kubbe-i nüh çadır) Ser-gerdan, Çarh, ... 363
13.2.3.2 Küngure, Tas, Çadır(Hıyam) Keçkül, ... 364
13.2.3.3 Devreden, Keşti, Levh, Laciverdi, Atlas, Direksiz 365
13.2.3.4 Kanlı, Zalim, Mekkâre, Kahpe 366
13.2.3.5 Yıldızlar 367
13.2.3.6 Bazı Yıldız ve Kümeleri 368
13.2.3.6.1 Sevabit, ... 368
13.2.3.6.2 Ülker(Pervin, Süreyya) 368
13.2.3.6.3 Süheyl 368
13.2.3.7Burçlar 369
13.2.3.8 Seyyareler (Gezegenler) 371
13.2.3.9 Merih, Mireh, Mirrih (Mars, Behram, Sakıt) 371
13.2.3.10 Müşteri (Jüpiter, Hürmüz, Bercis, Çulpan) 371
Utarit (Merkür, Debir, Tir, Sekendiz) 372
13.2.3.11 Zühre (Venüs, Nahit, Erendiz, Çobanyıldızı) 372
13.2.3.12 Ay (Mah, Kamer, Bedr) 373
13.2.3.12.1 Divan ve Halk Şairlerinin Ay İle İlgili Müşterek Tasavvurları 373
13.2.3.12.1.1 Sevgili, Âşık, Leyla, Şirin, ... 373
13.2.3.12.1.2 Yüz, Yanak, Alın (Cebin) Sine 374
13.2.3.12.1.3 Ayna, Âlem-suz Ziya-bahş 375
13.2.3.12.1.4 Ay İçin Yapılan Diğer Müşterek Tasavvurlar 375
13.2.3.13 Güneş (Âfîtap, Hurşit, Şems, Mihr,Gün) 376
13.2.3.13.1 Umumî Olarak Güneş 376
13.2.3.13.2 Divan ve Halk Şairlerinin Güneş İle İlgili Müşterek Tasavvurları. 377
13.2.3.13.2.1 Yüz, (Çehre, Cemal), Yanak (Ruh, ruhsar) 377
13.2.3.13.2.2 Mukayese Unsuru Olarak Güneş 378
13.2.3.13.2.3 Sevgili, Gönül, Yusuf, Gülistan, Kandil, Şemm, Vahdet. Zerre... 378
XIV. BÖLÜM 379
14 ZAMAN 379
14.1 Divan ve Halk Şiirinde Zaman ve Zamanla İlgili Müşterek Mefhumlar 379
14.1.1 Zaman (Rüzgar, Devran, Devr, Eyyam, Dehr) 379
14.2 Mevsimler (Fasl) 380
14.2.1 Bahar (İlkbahar, Nev-bahar, Fasl-ı bahar, Vakt-i bahar) 380
14.2.1 Kış (Şita, Berf) 381
14.2.2 Sonbahar (Hazan) 382
14.3 AYLAR 383
14.3.1 Muharrem 383
14.3.2 Receb, Şaban 384
14.4 GÜN (Ruz, Yevm, Eyyam, Nehar) 384
14.4.1 Divan ve Halk Şairlerinin Gün İle İlgili Müşterek Tasavvurları 384
14.4.2 Sabah (Seher, Subh, Şafak) 384
14.4.3 Akşam (Şam) ve Gece (Şeb, Leyl) 385

14.4.3.1 Umumî Olarak Akşam ve Gece 385
14.4.3.2 Şebi Yelda 386
XV. BÖLÜM 387
15 DÖRT UNSUR (Anasırı erba) 387
15.1 Divan ve Halk Şairlerinin Su İlgili Kullandıkları Müşterek Tasavvurlar ... 388
15.1.1 Su (Ab, Ma, Zülal) 388
15.1.2 Deniz (Bahr, Derya, Umman, Kulzüm, Yümm) 388
15.1.3 Divan ve Halk Şairlerinin Deniz İle İlgili Müşterek Tasavvurları 389
15.1.3.1 Aşk, Gam, Günah, Hikmet, Kan 389
15.1.3.2 Girdap, Dalga (Mevc) 390
15.1.3.3 Sirişk, Irmak, Nehr 390
15.1.3.4 Gemi, (Zevrak, Sefine, Fül k, Keşt) Tufan 391
15.2 Toprak (Hâk, Türap) 392
15.2.1 Divan ve Halk Şairlerinin Toprak ve İlgili Müşterek Tasavvurları 392
15.3 Ateş(Od, Nar, Od, Ahker, Şerer, Şule) 392
15.3.1 Divan ve Halk Şairlerinin Ateş İle İlgili Müşterek Tasavvurları 392
15.3.1.1 Aşk, Ayrılık, Hasret, Gussa, Cehennem 393
15.3.1.2 Ah, Duman, Tütün (Dud, Duhan) 394
15.3.1.3 Eşk, Sine, Bağır 394
15.4 Rüzgar (Bad, Nesim, saba, Yel, Sarsar). 395
15.4.1 Divan ve Halk Şairlerinin Hava ve İlgili Müşterek Tasavvurları 395
15.4.1.1 Saba 396
15.4.1.2 Sarsar (Kasırga), Lodos, Poyraz 397
15.4.1.3 Yel, Nesim 397
XVI. BÖLÜM 398
16. HAYVANLAR 398
16.1 Divan ve Halk Şairlerinin Müşterek Kullanığı Hayvanlar 398
16.1.1Kuşlar 398
16.1.2 Umumî Olarak Kuş (Murg, Tayr) 398
16.1.3 Kuş Çeşitleri 399
16.1.3.1 Bülbül (Andelip, Hezar) 399
16.1.3.2 Karga (Zag, Gurab) Baykuş 401
16.1.3.3 Kumru, Tavus, Kebuter, Turna 402
16.1.3.4 Anka, Simurg 403
16.1.3.5 Hüma 404
16.1.3.6 Papağan (Tuti, Dudu) 405
16.2 Dört Ayaklı Hayvanlar 406
16.2.1 Ahu (Gazal) 406
16.2.2 Arslan (Şir) 406
16.2.3 Köpek (Kelb, Seg) 408
16.2.4 Ejderha (Ejder) 408
16.2.5 Kuzu 409
16.2.6 Tavşan 409
XVII. BÖLÜM 410
17. NEBATLAR 410
17.1 Divan ve Halk Şairlerinin Kullandıkları Müşterek Nebatlar 410
17.1.1 Ağaçlar 410
17.1.2 Umumî Olarak Ağaç, Dal, Fidan 410

17.1.3 Servi, Ar'ar, Sanevber 410
17.1.4 Ar'ar, Sanavber, Şimşat 411
17.1.5 Tuba 411
17.1.6 Fidan (Nahl, Fidan) 412
17.2 Çiçek Çeşitleri 413
17.2.1 Divan ve Halk Şairlerinin Müşterek Kullandıkları Çiçekler 413
17.2.2 Umumî Olarak Çiçek (Şükufe, Ezhar) 413
17.2.3 Menekşe, (Menevşe, Benefşe) Reyhan 413
17.2.4 Nergis 414
17.2.5 Sümbül 414
17.2.6 Lâle 415
17.2.7 Fülfül 417
17.2.8 Gül (Verd) 417
17.3 Kuramın Eğitim ve Öğretiminde Kullanılacak Olan Yöntem-Teknik ve Stratejileri: 419
17.3.1 Soru-Cevap Tekniği 419
XVIII. BÖLÜM 420
18 DİVÂN VE HALK ŞAİRLERİNİNDE ATASÖZÜ, VECİZE VE DEYİMLERİN KULLANILMASI 420
19 SONUÇ 446

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

I. BÖLÜM

I. Tez Çalışmasının Bilimsel Esasları

Eğitim tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanla birlikte eğitim ihtiyacı da ortaya çıkmış ve sürekli gelişmiştir. Canlıların en etkini, en beceriklisi olan insan, her zaman düşünme, analiz-sentez yapma, üretme, belirsizliği ortadan kaldırma, gelecek endişesi duyma ve geleceği garanti altına alma süreci içine girmiş, bu da eğitimi mecburî bir etkinlik hâline getirmiştir. Eğitim zamanla insan varlığının bir noktada sebebi, hatta hayatının gayesi olmuştur. Tarihî süreç içerisinde insanların ihtiyaçları, bir önceki döneme göre artmış, çeşitlilik arz etmeye başlamıştır. Kompleks bir yapıya sahip olan insan, bedenî, ruhî, içtimaî ihtiyaçlarını karşılamak için, çareyi dışarıda değil, yine kendi içinde aramaya başlamıştır. İhtiyaçları gidermenin eğitimle mümkün olacağı kanaatine varan insanoğlu eğitimi her boyutuyla düşünmeye başlamış, ihtiyacı nispetinde eğitimi, eğitim süreçlerini sorgulamaya ve yeni eğitim yöntemleri üretmeye başlamıştır.

Eğitimcilerin görevi, öncelikli olarak bütün insanlara hayatlarını idâme ettirmeleri için gerekli bilgi ve becerileri kazandırmak; derin manada ise, bir çok insanda var olan potansiyel gücü (gizil güç) belirlemek, ortaya çıkarmak, onu üretim adına kullanmaktır. İnsanlar farklı kabiliyetlere sahiptir, onların müşterek ihtiyaçları olduğu gibi, müşterek anlama, algılama, yapma, üretime dönüştürme becerileri vardır. Fakat bazen, çok farklı zekâ seviyesine, olayları keşfedebilme, çözüm bulma melekesine sahip bireyler de mevcuttur. Sanata, edebiyata, spora, bilime karşı özel ilgisi ve kabiliyeti olan kişileri bulmak, onlara gerekli bilgi ve beceriyi kazandırmak ise eğitimin ve eğitmenlerin görevidir. Eğitimin esas farklılığı ve özelliği de burada yatmaktadır. Çünkü aynı seviyede olan insanları eğitmek, var olan bilim, kültür ve medeniyet seviyesini korunmaya yöneliktir. İleriye dönük, üretim adına yapılacak yenilikler ise, farklı zekâ seviyesine sahip insanların eğitilmesine, onların topluma kazandırılmasına bağlıdır. Burada eğitime büyük önem düşmektedir.

İnsanlar, bilgi birikimini, kazanılmış davranışları genç nesillere aktarırken, var olan etkinlikler üzerine bazen yeni etkinlikler katmakta, bazan de onları terk

ederek ihtiyacı gideren yeni üretimler yapmaktadır. Bu yenilikler teknolojik alanlarda olduğu gibi, bilgide, kültürde, âdet ve geleneklerde de olabilmektedir. Eğitim yoluyla bireylere, yeni bilgiler aktarılmakta, onlardan bu bilgi birikimlerini kullanarak daha güzeli, daha modernini bulmaları beklenmektedir. Bu beklentilere cevap verildiği müddetçe bireylerin ilerleme, üretme imkânları genişlemekte ve eğitim hedefleri gerçekleşmektedir. Birey, eğitim sayesinde üretken duruma gelmektedir. Üretken duruma gelmeyenler ise, sosyo-kültürel açıdan toplumla aykırı bir durum oluşturmakta, yapılan yenilikleri kabullenme, onları hayata geçirme noktasında zorlanmaktadırlar. Eğitim böylece, gelişmeye açık, yeniliklere cevap veren, yeri geldiğinde kendisi de yeniliğe katkıda bulunan bireyleri yetiştirmekte, insana gelişen ve değişen bir organizma olduğunu öğretmekte, onun çevreye uyum sağlamasına, yeni kültürel unsurları kabullenip ve taşıyıcı olmasına katkıda bulunmaktadır. Fakat bunda da bazı problemler meydana gelmektedir. "İlkel ya da ilkele yakın toplumlarda toplumsal ve kültürel muhtevanın basitliği kültürleme yoluyla yetinmeyi mümkün kılıyor idi. Ancak, toplum düzeni büyüyüp karmaşıklaştıkça ve kültürel muhteva daha yüklü hâle geldikçe durum değişti. Modern toplumda bireyin gündelik yaşayışın gerektirdiği faaliyetler yoluyla, içinde bulunduğu toplumun ve kültürün bütün yüzeyleriyle bulunması imkânsızlaşmıştır. Böylece bazı tedbirlerin alınması gereği doğmuştur. Bu gereğe uyularak, kültürün belli tercihlere göre arıtılıp düzene sokulduğu ve bu düzenleme içinde bireye kültürün evrenselleri ve çeşitli makbul yönleri ile temas sağlayıcı yaşantılar geçirme imkânı verilmeye çalışıldığı görülmüştür Bu uğurdaki çabalar, zamanla eğitimi, kültürlemenin özel bir biçimi olarak iyice billûrlaştırmış, böylece kendiliğinden kültürleme ve eğitim farkı iyice belirginleşmiştir."[1]

İnsanın yetişmesinde, bilinçli olarak yapılan kültürlemenin yanında, yaşam içinde kendiliğinden oluşan öğrenmeler de mevcuttur. Bunların bazısı okullarda yapılacak olan amaçlı öğrenmenin de alt yapısını teşkil etmektedir. Yaşam içinde kendiliğinden oluşan öğrenmeye *informal* eğitim, belirli bir amaç dahilinde yapılan eğitime de *formal* eğitim denilmiştir.

---

[1] Selahattin Ertürk, Eğitimde Program Geliştirme, Meteksan, Ankara 1998 s.8

1.1 Formal Eğitim

Bir program çerçevesinde plânlı olarak yapılan eğitime *formal* eğitim denilmektedir. Öğretim, belirli bir süreç dahilinde yapılır. Okulda yapılan eğitim, bu türden bir eğitimdir. Kurumlaşmış, hiyerarşik bir sıra içinde devam eder, iyi belirlenmiş eğitim modelleri ve yöntemleri ile oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

1.2 Formal Olmayan Eğitim (İnformal)

İnformal eğitim, kendiliğinden oluşur. Öğrenme süreci, karşılıklı etkileşimle meydana gelir. Bu yüzden "Çocuklar arkadaşlarıyla oynarken, gençler akranlarıyla oluşturdukları gruplar içinde birbirleriyle etkileşirken yardımlaşmayı, dayanışmayı, işbirliğini, kurallara uymayı, grubun değerlerini benimsemeyi öğrenirler ve toplumsallaşırlar."[2] İnformal eğitim, eğitimin kurumsallaşmadığı, iptidaî anlayışın hâkim olduğu toplumlarda daha çok yaygındır. Bu tip eğitimde *gözlem* ve *taklit* etkin bir hâldedir. Bireyler bilgileri bu yolla elde ederler. Bilgiden çok, kültür aktarımı ön plândadır. Birey bilgiyi uygulamak için almaktadır. Köyde çocuk, çiftçiliği teorik bir bilgi olarak değil, yaşayarak ve onunla özdeşleşerek elde etmektedir.

Şairlerin *informal* yollardan halkı etkiledikleri hatta onları belirli bir biçimde eğittikleri bir gerçektir. Özellikle halk şairleri bunu ziyadesiyle yapmakta ve halka geniş bilgi aktarabilmektedirler. Çünkü her şair, eserini cemiyetin inancından, örfünden, tutum ve değerlerinden hareketle meydana getirmekte, kendinden önce teşekkül eden bir kültürü *kültürleme* yolu ile halka aktarmaktadır. Bu durumda, karşısındaki insana bilgiyi dolaylı yolardan verirken hem, onu sanatın ve edebiyatın zevkine vardırmakta, hem de eğitime tâbi tutmaktadır.

Bir de halka bir konuda bilgi vermek ve onları eğitmek için yazılan edebî türler vardır. Bu tür şiirlere *talimî (didaktik)* şiirler de denilmektedir. Türklerin en eski zaman şiirlerin de bile eğitici boyutu olan şiirlere rastlamak mümkündür. "Eski Türk şiirleri arasında "talimî, (didaktik) eserler de oldukça geniş bir yer tutar. Hatta elimizdeki örnekler arasında, hayatta rehber olabilecek düsturlar, ahlâkî parçalar da az değildir. Kısmen *darbımesel* mahiyetini taşıyan bu parçalar, kavmî Türk ahlakının dayandığı esasları göstermek bakımından da çok dikkate değerdir. Muhtelif vezin ve şekillerle yazılan bu parçalarda, hasisliğin ve hasedin fenalığı, cömertlik ve in'am ile

---

[2] Nurettin Fidan, Okulda Öğrenme ve Öğretme, Alkım Yayınları, Ankara 1993 s. 7

Allah'ın büyüklüğü, büyükleri ve ana-babayı sayıp onlara itaat etmek zarureti, dünyanın meşakkatlerine katlanmak ihtiyacı, hülâsa Türklüğün ruhunda hâlâ bugün bile bir çoğu yaşayan ahlâkî telâkkiler çok sade ve veciz bir ifade ile anlatılır."[3] Divan ve halk edebiyatında eğitici yönü yüksek olan şiirlere rastlamak mümkündür.

Teveccüh etmez idim şi're Nâbiyâ bu kadar
Beyân-ı sırr-ı hikem olmayaydı mazmûnu
Sözde darb-ı mesel îrâdına söz yok ammâ
Söz odur âleme senden kala bir darb-ı mesel

diyen Nabî, Türk edebiyatında *hikemî tarz* adı altında eğitici boyutu yüksek olan şiirler yazmıştır. Nabî'den önce, *Divan edebiyatında hikemiyatın ilk örneklerine Necatî, Fuzulî, Bağdatlı Ruhî gibi büyük sanatkârların şiirlerinde rastlarız*[4]. Hatta daha öncelerine giderek, bazı konularda şairlere ilham kaynağı olan Yunus Emre ve Mevlâna'da bu tarza rastlamak mümkündür. Fakat daha sonraki devirlerde Nabî'nin açtığı yolda ilerleyerek, "*Sabit, Seyyid Vehbî, Tarihçi Raşid, Arpaemmizade Samî, Çelebizade Asım, Antakyalı Münif, Diyarbekirli Hamî, Koca Ragıb Paşa, Haşmet, Fıtnat Hanım, Sümbülzade Vehbî, Sürurî, Keçecizade İzzet Molla, Tanzimat dönemi şairlerinde, Şinasî, Ziya Paşa, Muallim Naci'de bu tarzda şiirler meydana getirmişlerdir.*"[5]Şairler, şiire, mana yüklü, hikmet ifade eden ve insanı irşada götüren bir anlayışla yetişmiş, halka bilgi vermek, nasihat etmek amacını gütmüşlerdir. Bu da, şairlerin halkı *informal* şekilde eğittiklerinin bir göstergesi olmuştur.

Problem

Divan ve halk şairlerinin birbirlerinden ne kadar etkilendiklerini belirli sınırlıklar içinde bulmak.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

1.4 Problemin Kaynakları

Problemin kaynağına günlük hayatın hemen her safhasında rastlamak mümkündür. İletişimin ana unsuru dildir. Lise seviyesindeki öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı derslerine olumsuz yaklaşımları temel problemdir.

Divan ve halk şiirinin belirli yönlerle birbirinden ayrılması, halk şairleinin divan şiirnin şekil ve kalıplarıyla eserlerini meydana getirmeleri, aynı şekilde divan

---

[3] M. Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi,** Ötüken Yay., İstanbul, 1980, s. 77-78
[4] Hüseyin Yorulmaz, **Divân Edebiyatında Nâbî Ekolü**, Kitabevi Yay., İstanbul, 1996, s.16 (501)
[5] age.,s.17

şairlerinin de halk kültürüne yaklaşmaları ve bu anlayışla eserler ortaya koymaları, problemin kaynağını oluşturmaktadır.

1.5 Problem Seçimi ve Ölçütler

Türk dili ve edebiyatı dersinin öğretilmesinde etkili öğretim tekniklerini belirlemek.

1.5.1 Genel Ölçütler

Konunun ilmî bir disiplin olarak ele alınması, alt başlıklarının oluşturulması, pratiğe yönelik olarak yapılacak olan çalışmalar; doğru ve etkili sunum yapabilme davranışlarının kazandırılmasında gözle görülür sonuçlar sağlayacaktır. Harun Tolasa'nın *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Nejat Sefercioğlu'nun *Nev'i Divanı'nın Tahlili* Cemal Kurnaz'ın *Hayalî Bey Divanı Tahlili,* örnek ve ölçüt alınarak, Divan ve halk şairlerinin din, tasavvuf, cemiyet, kavimler, ülkeler ve şehirler, nehirler, denizler, dağlar, içtimaî hayat, insan, sevgili, sevgilide güzellik unsurları, âşık, âşığın vücut aksamı ilgili mefhumlar, maddî ve manevî hususlar, rakip, kozmik âlem, zaman ve zaman ile ilgili mefhumlar, dört unsur, hayvanlar, nebatlar üzerindeki müşterekleri tespit etmek.

1.5. 1. 1 Yenilik

Problem çeşitli yönleriyle ele alındıktan sonra, öğretim teknik ve yöntemleri belirlenmiş, hedef davranışlar, amaçlar belirlenerek bunların sosyal hayata uygulanabilirliği belirlenmeye çalışılmıştır.

1.5. 1. 2 Yerleşik etik kurallara uygun araştırılabilirlik

Konunun sosyal yapı ve öğretim boyutu itibarıyla irdelenmesi, etik açıdan herhangi bir problem oluşturmamaktadır.

1.5. 2 Özel Ölçütler

1.5. 2. 1 Alanda Yeterlik

Konu divan ve halk şiirinin temelini teşkil etmektedir. Divan şiirinde kullanılan nazım şekilleri ve mazmunlarının halk şiirinde kullanılması ve bunların belirlenmesini içermektedir. Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora ders döneminde alınan dersler, bize bu alanda çalışmak için gerekli olan bilgileri kazanmamıza zemin hazırlamıştır.

1.5. 2. 2 Yöntem ve teknikte yeterlik

Lisans ve yüksek lisans döneminde aldığımız dersler, eğitim b ilimlerinde görev yapan akademisyenlerin kılavuzluğu ve kendi çabalarımızla ulaştığımız bazı teknik bilgiler, konuyu ele alış ve incelemede bize önemli ölçüde yardımcı olmuştur.

1.5. 2. 3 Veri toplama izni

On dokuzuncu yüzyılda yetişmiş, belli başlı divan ve halk şairlerinin *eserleri*, kütüphaneler taranarak elde edilmiştir. Bunlar on sekiz başlık altında, aynı forum üzerinde, bilgisayar ortamında fişlenmiş, daha sonra bu fişler bir araya getirilerek müşterek unsurlar bulunarak metin oluşturulmuştur. Bu unsurların öğretimi ile ilgili bölümler, ilgili alanda yapılan tez çalışmaları ve kitaplar örnek alınarak oluşturulmuştur.

1.5. 2. 4 Zaman ve olanak yeterliği

Tez muhteviyatının fazla olması, her bir şaire ait şiirlerinin bilgisayara girilmesi ve başlıklandırılması, başlıklardan genel bir fikir elde edilmesi, bunların yazıya dönüştürülmesi geniş zaman dilimi almıştır. Ayrıyeten bu başlıkların Türk dili ve edebiyatı öğretimi açısından değerlendirilmesi, konu ile intibakının sağlanması da üç yıldan fazla sürmüştür.

1. 6 Araştırma probleminin tanımlanması

Tarihî süreç içinde meydana getirilen ve Türk kültürünün tarihî zenginliğini oluşturan eserlerin müştereklerinin bulunması ve bunların öğretilmesinde gerekli olan pedagojik yöntemlerin belirlenmesi ve öğrencilerde teorik bilgi birikiminden ziyade pratik uygulama alanının sağlanmasıdır.

1. 6. 1 İlgili kaynakların taranması

Türk kültürünün temelini oluşturan *divan ve halk şiirinin* on dokuzuncu yüzyıldaki ürünlerinin belli kalıplar içinde tahlil edilmesi, Türk edebiyatı ve millî kültür açısından irdelenmesi ve bunların öğretimi açısından gerekli bulguların elde edilmesi için ilgili eserler incelenmiş, Harun Tolasa'nın *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Nejat Sefercioğlu'nun *Nev'i Divanı Tahlili* Cemal Kurnaz'ın *Hayalî Bey Divanı (Tahlili)*, Ali Nihat Tarlan'ın *Şeyhî Divanını Tedkiki* adlı eserleri örnek ve ölçüt alınmış, müşterekler oluşturulmuştur.

1. 7 Amaç

Bu çalışmanın amacı, on dokuzuncu yüzyıl divan ve halk şairlerini bir kategoride incelemek ve onların hangi noktalarda müşterek gösterdiklerini belirlemek ve Türk dili ve edebiyatı derslerinde divan ve halk şiirinin daha etkili öğretilmesinde hedef davranış ve öğretim tekniklerini belirlemek, öğrenmeyi kolaylaştıran yöntemleri Türk dili ve edebiyatı dersine uygulamak.

1. 8 Denence (Hipotez)

Bir edebî oluşumda şairlerin birbirlerinden hangi noktalarda ve hangi konularda etkilendiklerini görmek ve bu etkileşiminin ana nedenlerini incelemek, eserlerini edebî düzlem içerisine koymak, şairlerin daha iyi anlaşılmalarına zemin hazırlayacaktır. Şairin ve edebî eserin, yaşadığı ortamdan ayrı olamayacağını, aynı kültürü alan, aynı terbiye dairesinde yetişen insanların birbirinden etkilenmelerinin kaçınılmaz olduğunu, edebî eserin bu şekilde ortaya çıkabileceği kanaatini taşımak, bir yüzyılı tanımanın en kolay yolu olacağı fikrini uyandırmaktadır. Ayrıca edebî eserleri mukayeseli olarak tanıtmak, öğrenmede daha canlılık ve kalıcılık sağlayacak, öğrencilerin öğrenmelerini kolaylaştıracak ve öğrendiklerinin hayata tatbikini sağlayacaktır.

1. 9 Önemlilik

Toplu hâlde yaşayan insanların ilişkileri düzenlenmiş ilişkilerdir. Bu ilişkiler, fertlerin hayatını yönlendirir. İnsan bir yandan bu ilişkilerle hayatını idame ettirmeye çalışırken, bir yanda da doğa ile mücadele etmeye çalışır. Çünkü doğa ile insan savaş hâlindedir. "İnsan-doğa çelişkisi yaşama savaşı veren insanla, onu sanki yok etmeye çalışan doğa arasındaki savaşında belirlenir. Bu savaş sırasında insan, teknolojiyi yaratır. Ateş, balta, ok, yay, tekerlek!... Teknolojinin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Doğaya karşı yaşama savaşı veren insan, onu zorunlu olarak yaratacaktır."[6] Bu zorunluluk onun eğitimine de yansıyacak, insanoğlu mücadelesini kazanmak, hatta kendisi gibi aynı mücadeleyi veren diğer milletlerin önüne geçebilmek için eğitim kurumlarını en iyi şekilde donatmak isteyecektir. İnsanın mücadelesi ona yeni hamleler getirecek, bu hâl toplumun eğitim düzeyine yansıyacak ve eğitim çeşitlilik arz edecektir. Böylece teknoloji ile eğitim paralellik oluşturacak, birisinin düzeyi diğerini etkileyecektir.

---

[6] Emre Kongar, **Kültür Üzerine**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.71

İnsan düşünen ve üreten varlıktır. Düşünceyi ifade etme dil ile mümkündür. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliği, dili soyutlayarak düşünebilme yeteneğine sahip olmasıdır. Papağan belirli kelimeleri belirli ses tonları ile çıkartabilir. Fakat kelime üzerinde düşünmek ve o kelimelerden müteşekkil yeni bir cümle kurmak insana mahsustur. İnsan somut düşünceden hareketle soyutu elde edebilmekte ve bunu kendinden sonra gelen nesillere aktarabilmektedir. "Dili kullanma yeteneği, tecrübeyle ilgili bir şeyi sembollere aktarma ve sembolik araç vesilesiyle tecrübeyi paylaşma yeteneği demektir. Dili kullanma yeteneğimiz sayesinde, geçmişten dersler çıkarırız.[7]

Edebiyat, duygu, düşünce ve davranışları, söz ve yazı ile güzel ve etkili bir şekilde anlatma sanatıdır. İnsanların düşünme ve üretme zevkini geliştirir. İnsana gördüğünden hoşlanma ve hoşlandığını gelecek nesillere etkili bir şekilde anlatma imkânı verir. Böylece hoşgörülü, kendine ve karşısında saygısı olan bir toplum meydana gelir. Sosyal barışın kazanılmasına ve insanların yaşadığı hayattan zevk almasına imkân veren edebiyat, ortak kültürün oluşmasına ve bu kültürün gelecek nesillere aktarılmasına ön ayak olur, böylece ortak kültürün vermiş olduğu rahatlıkla toplumda iç huzur, sosyalleşmenin üst düzeyde olduğu millet ve millî birlik ve bütünlüğü düşünen, üretim adına ortak hareket eden, insanlar yetişmiş olur. Dil becerisi üst düzeyde, okuduğunu rahatlıkla anlayabilen ve bunu karşısındaki insana en kolay şekilde anlatabilen insan yetiştirmenin yolu, iyi edebiyat eğitimi vermekle mümkündür.

Kültürel aşınma, kimlik kaybı önce dil ile başlar, ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ile dil-kültür seviyeleri paralellik arz etmektedir. Çinli filozof Konfüçyüs dilin önemini şöyle anlatıyor: "Bir memleketin idaresini ele alsaydım, yapacağım ilk iş, hiç şüphesiz dili gözden geçirmek olurdu. Çünkü dil kusurlu ise, kelimeler düşünceyi ifade edemez. Düşünce iyi ifade edilemezse, vazife, hizmetler gerektiği gibi yapılamaz. Vazife ve hizmetin gerektiği şekilde yapılamadığı yerlerde âdet, kaide ve kültür bozulur. Âdet, kaide ve kültür bozulursa adalet yanlış yönlere sapar. Adalet yoldan çıkarsa, şaşkınlık içine düşen halk ne yapacağını, işin nereye varacağını bilemez. İşte bunun içindir ki, hiçbir şey dil kadar önemli değildir."[8] Dil

---

[7] John C. Condon, Kelimelerin Büyülü Dünyası, (Çev. Murat Çiftkaya), İnsan Yay., İstanbul, 1998, s.19

[8] Beynun Akyavaş, **Seni Seven Neylesün?** Ankara 1995, s.56

nesiller arasında bağ kuran yegane unsurdur. Geçmişi hâle taşımak dil ile mümkündür. "İnsan, dilde, içinde yaşadığı zamanın duygusuna daha bağlı olduğu hâlde uzak geçmişi de açık ve canlı olarak duyar ve sezer. Dil, bu iki duyguyu birleştiren bir şeydir. Çünkü dil, daha önceki kuşakların duygularından geçmiştir ve onların solukları dilde gizlidir."[9]

İnsanlar arasında kültür birliğinin sağlanmasında ve kültürün gelecek nesillere aktarılmasında dil ve edebiyat eğitiminin çok büyük önemi vardır. Dilde birliğin sağlanması, öğrencilerde estetik zevkin gelişmesi, insanlarda ülkü birliğinin oluşması sağlam bir dil ve edebiyat eğitimine bağlıdır.

1. 10 Sınırlılıklar

Divan ve halk şiiri geniş bir alana yayılmıştır. Yedi yüzyıldır ayrı koldan devam eden bu iki yönlü edebiyat, on dokuzuncu yüzyılda birleşme noktasına gelmiştir. Çok geniş bir alana yayılan bu edebiyatın son yüzyılında müştereklerin arttığı görüldüğü için çalışmanın bu yüzyıl ile sınırlı tutulması daha uygun görülmüştür. Bu yüzyılda yetişen belli başlı divan ve halk şairleri çalışmamızın temelini teşkil etmiş, onların şiirlerinin aynı başlık altında bütün teferruatıyla irdelenerek bütünlük oluşturulmasına çalışılmıştır. Konu başlıkları bir şairin bütün yönleri ile tanıtılacak şekilde seçilmiş; ama her bir başlık için her şairden örnek alma yoluna gidilmemiş, genelde divan ve halk şairlerinden birbirine yakın sayıda örnek alınarak müşterekler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Edebiyat öğretimi açısından, konu başlıklarında tekrara düşmemeye dikkat edilmiş, ana başlıklarda ise hedef ve davranışlar verilmeye çalışılmıştır.

1. 11 Varsayımlar

Çalışmamızı etkileyen varsayımlar şöyle belirlenmiştir.

Şiirlerini incelediğimiz şairlerin, birbirlerinden etkilendikleri varsayılmıştır.

İncelemeye tabî tuttuğumuzu şairler üzerinde yapılan çalışmaların geçerli ve güvenilir olduğu varsayılmıştır.

Belirli alt başlıklarda, örneklemeyi bir iki şairden alırken, diğer şairlerin genel şiir anlayışına ve üslûp özelliklerine bakarak onların da aynı çizgide olduğu

---

[9] Bedia Akarsu, **Wilhem Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 21

varsayılmış bu yüzden her başlık için bütün örneklerin alınmasına gerek kalmayacağı kanatine varılmıştır.

1. 12 Araştırma Modeli

Araştırmamız *fişleme modeli* ile yapılmıştır. Önceden belirlenen şahısların eserleri on sekiz başlık altında fişlenmiş, sonra bu fişler kendi içinde alt başlıklara ayrılarak elde edilen bulguların yazılı olarak verilmesine çalışılmıştır.

1. 13 Evren ve Örneklem

Divan ve halk şairleri genel evreninden, on dokuzuncu yüzyılda yetişmiş belli başlı divan ve halk şairleri çalışma evreni olarak seçilmiş ve onların eserleri, Harun Tolasa'nın "Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası", Nejat Sefercioğlu'nun "Nev'i Divanı'nın Tahlili" Cemal Kurnaz'ın "Hayalî Bey Divanı Tahlili" eserleri örneklem alınarak fişlenmiş, diğer yararlanılan kaynakların künyesi de ilgili kısımla birlikte, tezin sonunda kaynaklar bölümünde verilmiştir.

1. 14 Verilerin Toplanması

1. Üzerinde fişleme yapılaması düşünülen eserler ilgili yayın evlerinden elde edilmeye çalışılmış, birden fazla yayın yapılmış eserlere ulaşılmış; fakat karışıklığı önlemek için en tertiplisi seçilerek fişlenmesi yoluna gidilmiştir. Üzerinde çalışma yapılmayan ya da şiirlerinin tamamına ulaşılamayan eserler mütbû olarak elde edilmiş ve kaynak olarak kullanılmıştır.

2. Daha önce bu tip çalışmalar özenle okunarak bir alt yapı oluşturulmuş, bu çalışmalar örnek alınmıştır.

3. Konuyla doğrudan olmasa bile, alâkası bulunan, çalışmaya yön verecek veya ışık olacak diğer akademik eserler elde edilerek konu içinde değerlendirilmiştir.

4. Yayınlanmış olan Türk Dili ve Edebiyatı Programı ve bu konu ile alâkalı yazılmış kitaplar, 2098 Sayılı Tebliğler Dergisi ve akademisyen görüşleri alınarak, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi dersinin hedef ve davranışlar bölümü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. 15 Verilerin Çözümü ve Yorumu

On dokuzuncu yüzyılda yetişmiş olan belirli divan ve halk şairlerinin şiirleri, on sekiz başlık altında toplanmış ve bu başlıklara göre fişlenmiştir. Daha sonra bu başlıklar alt başlıklara ayrılarak, aynı konu ve mazmun üzerinde şairlerin

düşünceleri, bunları kullanış şekilleri belirlenerek, müşterek ya da farklı yönler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespitler alt alta getirilip yorumlanmış, önce şairlerin müşterek kullandıkları mazmunlar değerlendirmeye alınmış, daha sonra konu başlıklarının öğretimi üzerinde durulmuş, divan ve halk edebiyatı öğretiminin hedef, amaç ve öğretim yöntemleri verilmeye çalışılmıştır.

1. 16 Süre ve Olanaklar

1996-1997 Öğretim yılında doktora ders süresi başlamış, 1997- 1998 Öğretim yılında ders süresi bitmiştir. Akabinde konu ile ilgili veriler araştırılmaya başlanmış, bunların elde edilmesi, bilgisayara girilmesi, fişlenmesi, fişlerin mukayese edilip art arda getirilmesi ve çalışmanın eğitim boyutunun değerlendirilmesi de üç yıl sürmüş, tez toplam beş yılda tamamlanmaya çalışılmıştır.

II. BÖLÜM

2. ON DOKUZUNCU YÜZYIL SİYASÎ OLAYLARI

Osmanlı İmparatorluğunun 1699 yılında Karlofça Antlaşması ile başlayan gerileme dönemi bu yüzyılda da devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, ayakta kalabilmek için bir yandan diğer Avrupa devletleriyle ittifak içine giriyor; bir yandan da ıslâhat hareketleri yaparak içinde bulunduğu güç durumdan kurtulmaya çalışmaktaydı.

Rusya, daha önceki yüzyılda olduğu gibi Boğazlar ve Balkanlar yoluyla sıcak denizlere inme; İngiltere Uzak Doğudaki sömürgelerinin güzergahı olan Doğu Akdeniz'i ele geçirme; Fransa ise rakibi olan İngiltere'yi güçsüz düşürmek için Mısır'ı alma niyetindeydi.

On dokuncu yüzyılda Osmanlı Devletini uğraştıran en önemli olaylardan biri de ülke içinde ve dışında çıkan isyanlardır. İçerde Yeniçerilerin durmadan ayaklanmaları, dışarıda, Fransız ihtilalinden doğan milliyetçilik akımları, Ruslar'ın Balkanlar'da bulundukları kışkırtma hareketleri, Mahallî yöneticilerin halka karşı uyguladıkları yanlış politikalar, merkezi otoritenin zayıflığı, ayaklanmalar için zemin hazırlamıştı. 1804 yılında Sırplar milliyetçilik akımının etkisiyle ilk ayaklanan toplum olmuşlardır. Sırplar daha sonraları 1830 yılında özerk, 1878 yılında da tam bağımsız hâle geldiler.

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı her alanda kan kaybetmeye devam etmiş,. Rus çarı I. Nikola *hasta adam* diye baktığı Osmanlı Devletinin paylaşılmasını İngiltere'ye teklif etmiştir. Fakat İngiltere Osmanlı'nın parçalanmasını kendi menfaatine uygun görmeyerek bu teklifi reddetmiştir. Rusya bir taraftan da *Panislavizm* hareketlerini başlatmıştır. Balkanlarda Slav ırkından olan bütün kavimleri bir arada birleştirme amacı olan bu hareket, Osmanlı için büyük bir sorun hâline gelmiş ve bundan sonra Balkan bunalımı baş göstermiş, Bosna Hersek, Sırbistan ve Bulgaristan'da isyanlar meydana gelmiştir.

2.1 ON DOKUZUNCU YÜZYILDA YAPILAN ISLÂHATLAR

On dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı imparatorluğunun sürekli bir reform çabasının görüldüğü bir yüzyıldır. Bu yüzyılda Osmanlı'nın geleneksel kurumları, işlevlerini yerine getiremez olmuş, kurumların işlemeyişi ise topluma her alanda yeni sıkıntılar getirmişti. Fakat bozulma bir kurumda değil, hemen her kurumda kendini göstermişti. Başta askerî kurumlar olmak üzere her kurumda reform yapmak şart olmuştu. Lâkin bu reformlar, halkın aşırı tutuculuğu yüzünden uygulamada problemler çıkarmış, her ıslâhat yerleşinceye kadar sorun olmaya devam etmiştir. Osmanlının çok geniş bir alana sahip olması, iletişim olanaklarının sınırlı olması, yöneticilerin acemiliği, halkın ilk başta reformlara karşı takındığı tutum ve en önemlisi bu yüzyılda imparatorluğunun içte azınlık isyanları; dışta ise Avrupa Devletleriyle Rusya'nın Osmanlı'ya *hasta adam* gözüyle bakıp her fırsatta ondan bir toprak koparmanın hesaplarını yapmaları, Padişahın yeterince reformlarla uğraşacak vakit ayırmaması, ıslâhatlardan hızlı ve etkin bir şekilde sonuç alınmasına engel olmuştur.

II. Mahmut, reformların, çok iyi plânlanması, düzene konulması gerektiğini fark etmişti. "O reformda 1. Reform hareketinin başarılı olabilmesi için reformların yalnızca bazı askerî unsurları değil, tüm Osmanlı kurumlarını ve toplumunu kapması gerektiğine, 2. Reforma uğrayan kurumların çalışabilmesi için tek çare, yerlerine geçtikleri kurumların ortadan kaldırılmasına, 3. Harekete başlanılmadan önce reformlar çok dikkatli plânlanıp gerekli desteğin sağlanılmasına"[10]inanmıştı II. Mahmut yaptığı bütün reformlarda halkın desteğini almaya çalışmıştır.

---

[10] Stanford J. Shaw Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, E Yay., İstanbul ,1983, C.II, s.25

2.1. 1 Askerî Alanda Yapılan Islâhatlar

"III. Selim zamanında kurulan ve onun tahtan indirmesiyle(1908) dağıtılan Nizamıcedid'i yeniden canlandırmak için 160.000 kişilik bir *Sekbanıcedid* kurulmaya çalışılmış, fakat bu ordunun sayısı da 10.0000'i geçmemiştir."[11] Osmanlı imparatorluğunu ıslâhatlara zorlayan kurumların başında yeniçeri ocağı geliyordu. Çünkü "Yeniçeri ocağı işsiz, güçsüz, serseri, veyahut esnaflık kazancına yeniçerilik ulufesini katmak isteyen insanlarla doldu, bunlar ekseri zamanlarını kışlalarını haricinde geçirmekte idiler. *Ocak kanunnamesinin* şart koştuğu her türlü egzersiz, talim ve manevralar terk edilmişti. Bu mecburiyetlerin kalkması bazı devlet ricalinin, hizmetçilerini bile yeniçeri defterine yazdırmağa sevk etmişti, yeniçeri karnesi elden ele bir tahvilat gibi dolaşmakta, alınıp satılmakta idi, bu sebepten yeniçerilik defterine yazılı ve para alan insanların adedi Selim III devrinde 400.000 olduğu hâlde faal olan ancak 60.000 kişi vardı. Bunlardan harbe iştirak edenlerin ancak 25.000 kişi idi. Fakat harbe iştirak edenler de harp için askerlerin sahip olmaları lâzım gelen en iptidai bilgilerden mahrum idiler. Silâh kullanmasını bilmedikten başka, yürüyüşe alışkın olmadıkları için, düşman üzerine yürüyüşte, rasgele ele geçirdikleri beygirlere binerlerdi. Şeflerine hiçbir sevgi ve saygıları yoktu. Askerin harpte manevî kudret ve kuvvetini teşkil edecek olan herhangi bir vatanî ve dinî idealden de tamamen mahrum bulunuyorlardı."[12] Bunların bu durumunu halka anlatmadan ve daha önce belirtildiği gibi halkın ve ulemanın desteğini almadan hiç bir ıslâhatın başaralı olamayacağına inanan II. Mahmut, dinsel törenlere ve geleneklere aşırı bir ilgi gösteriyor, bir yandan da Yeniçerilerin Yunanistan ve diğer seferlerinde başarısız kalışlarını halka anlatarak halkın Yeniçerilere olan güvenin sarsılmasına çalışıyordu. Padişahın kendilerini kaldıracağını bilen yeniçeriler, isyan edince zaten buna hazırlıklı olan II. Mahmut isyanı bastırarak âsîleri öldürdü. Böylece Yeniçeri Ocağı kaldırılmış oldu. yerine *Asâkiri Mansureî Muhammediye* (1826) adlı yeni bir ordu kurdu. Bu olaydan sonra padişahın devlet üzerindeki otoritesi kuvvetlendi ve yeniliklere engel olacak en büyük kurum ortadan kaldırılmış oldu.

Yeniçeri ocağı kurulduktan sonra ona en büyük desteği vermekte olan Bektaşî dergâhları da hemen kapatıldı.

---

[11] Stanford J. Shaw Ezel Kural Shaw, age..s 28

Daha sonra, ordu içinde reformlara giden II. Mahmut, orduyu tümen, tabur gibi bölüklere ayırdı. Silistre'de Avrupa devletleriyle mücadele edebilecek atlı birlikler kurdu. topçu, Arabacı, lağımcıyan(mayıncı) ve humbaracıyan (havan topçusu) birlikleri, III. Selim zamanında modernize edilmişti. Bunların sayısını artırdı. Daha sonra tüm savaşan askeri gücün teçhizatını sağlayıp nakledecek yeni bir *cephane ocağı* kurdu.[13]

II. Mahmut'un reformları sosyal hayatı ilgilendiren hemen her alanı içermekteydi. "II. Mahmut dönemindeki askerî reformların hayatın her alanına yayıldığı, modern eğitim için doğa bilimleri, tıp ve matematik gibi dalların Türkiye'nin kültür ve eğitim ortamına girip yerleştiğini, bilim terimlerinin Türkçeleştirildiğini unutmamak gerekir. Askerî reform sanıldığından daha ciddî bir temel üzerinden başlamıştı"[14] II. Mahmut reform çalışmalarında büyük başarı elde etmişti.

2.1. 2 Kültürel Alanda Yapılan Islâhatlar

Hemen hemen bu yüzyılın her döneminde savaş hâlinde olan Osmanlı imparatorluğu, savaşların çoğunda yenilmiş olsa bile yine de savaştan reformların daha ateşli bir taraftarı olarak çıkmıştı. Ufku geniş bir padişah olan Sultan II. Mamhmud, halkın istekleri ile toplumda olması gereken durumları mukayese ediyor, hem halkı tanımaya çalışıyor hem de fermanların uygulanıp uygulanmadığını kontrol ediyor, yeni reformların alt yapısını oluşturmaya çalışıyordu. Bu yüzden de basının önemini iyi kavramıştı. Osmanlı develetinde çıkmakta olan küçük çaptaki Fransızca gazeteleri onda yeni, daha büyük bir Osmanlıca gazete çıkarma isteğini oluşturmuş, bu sayede reformlarını halka anlatmak ve muhalifleri bir noktada zayıf bırakmak gayreti içine girmişti. Bu yüzden 25 Temmuz 1831 Yılında *Takvimi Vekayi* yayınlandı.[15] Bu arada halkı eğitmek amacıyla medreselerin durumuna da el atıldı. Eğitim geleneksel anlayışta yapılmaktaydı. Bunlar ise verimli bir eğitim verememekteydiler. II. Mamhmud bu okulları kaldıramayacağını bildiği için bunların yanına laik eğitim verebilecek yeni bir eğitim getirmeye çalıştı. Osmanlı eğitim düzeni ikiye ayrıldı. Ortaokul seviyesinde okullar açmaya başladı. Yüksek

---

[12] Enver Ziya Karal, Selim III. Ün Hatt-ı Hümayunları Nizam-ı Cedit- 1789-1807, , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1946, s.9

[13] Stanford J. Shaw Ezel Kural Shaw, age., s.31-53

[14] İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s.45

öğretime öğrenci yetiştirmek amacıyla "*Mektebi Ulûmu Edebiye*" gibi orta okullar açtı. Devlet memuru yetiştirmek için *Mektebi Maarifi Adlî* okulları açtı. Bu okullarda Arapça, Fransızca, tarih, siyasal bilimler dersleri verilmekteydi. Ayrıca II. Mamhmud, subay ve okullara hoca yetiştirmek için Avrupa'ya öğrenciler göndermeye başladı. 1836 yılında yeni orduya alay bandoları yetiştirmek üzere bir *Mektebi Müzikai Hümayun* kuruldu. Bir yandan da halka İlköğretim mecburî hâle getirildi.

"II. Mamhmud, batıya karşı sadece bir bilinçlenme değil, imparatorluğun her kurumuyla batı ile mücadele edebilmesi için geleneksel Osmanlı anlayışının değiştirilmesi gerekliliğine inanıyordu. Bu yüzden sarayın iç dizaynını yenilemenin yanında, kendisi de Avrupalı hükümdarlar gibi giyinmeye, Avrupalı tarzda müzik dinlemeye başladı. Daha sonra insanlar arasında rütbe, din ve sınıf belirleyici sarık kalktı. Modern giyim, askerler ve memurlardan sonra sivil halka daz orunlu hâle getirildi".[16] Padişah batılı gibi giyinmenin yanında halkı da buna sevk etmeye çalışıyordu. Fesin halk tarafından kabul görmesi için o dönemin sevilen şairlerine fesi övücü şiirler yazdırdı. II. Mamhmud posta, polis ve karantina teşkilâtlarını kurdu. İlk anda Üsküdar-İzmir arasında kurulan posta istasyonları her yere yayılmaya başladı. Posta arabaları ile ulaşım ve haber taşımacılığı sistemi genişletilmek isteniyordu. Dış ticareti geliştirecek tedbirlerden biri olan karantina sistemi getirildi.

"Osmanlı hükûmeti, telgraf sistemi ve posta konusunda kesinlikle kıskanç davranmış, yabancı postalara ülke içinde taşımacılık ve haberleşme hizmetlerinde bulunma hakkı vermemiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında posta-telgraf örgütünün başarılı yardımında bu tarihî gerçeğin payı vardır."[17]

2.1. 2 İdarî Alanda Yapılan Islâhatlar

Osmanlı İmparatorluğu çok geniş bir alana yayıldığı için merkezî hâkimiyeti zayıf durumda idi. Merkezden buralara hâkim olma çok güçtü. Böylece halk içinde başı bozukluk oluyor, padişahın gönderdiği bir fermanın hayatiyete geçirilme durumu da zayıflıyordu. Bir de dinî ve askerî güçlerin geleneksel olarak bir ağırlığı vardı, bunun da kırılması gerekiyordu. II. Mamhmud merkezî hükûmeti yani Divanı Hümayunun görevlerini bakanlıklara dağıtarak yasama ve yürütme görevlerini

[15] Stanford J. Shaw Ezel Kural Shaw,age., s.65
[16] age.,s.79-81

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ayırdı. Yönetici sınıf bürokrasisini yeniden *kalemiyye*, *seyfiyye* ve *askeriyye* olmak üzere üç sınıfa ayırarak bunlara da kendi içinde bir düzenleme getirdi. Memurlar için rütbe, nişan sistemi uygulanmaya başlandı.

II Mamhmud döneminde mülkî idarede yapılan asıl yenilik, köy ve mahalleler için muhtarlıkların kurulmasıdır. Yine askerî amaçlı olarak 1831 yılında Anadolu ve Rumeli'de erkek nüfusunun ciddî bir sayımı yapıldı. Bu sayımda sadece erkek nüfus sayılmıştır. Osmanlı klâsik teşkilatında fethedilen ülkelerde yapılan tahrirlerde, tımar sahipleri, yamakları ve halktan da sadece hane reisleri kaydediliyordu. İlk sayım için "Anadolu da iki milyon yüz bin Müslüman, dört yüz bin gayrimüslim, Rumeli'de 800.000 gayrimüslim, 500.000 Müslim, toplam 4 milyon kadar erkek nüfus vardır."[18] İkinci Mamhmud, padişah olurken bir ayan olan Alemdar Mustafa Paşadan büyük yardımlar görmüştü. Daha sonra onun nüfuzunu kullanarak ayanlarla *Senedi İttifak'ı* imzalamıştı. Fakat bunlar bir anda derebeyi konumuna geçmişler, bulundukları yörede vergileri toplayan, güvenliği sağlayan bir konuma gelmişlerdi. İlk başta Yeniçerileri kaldırmak için onların maddî manevî desteklerine ihtiyacı olan II. Mamhmud, Yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra sonraki dönemlerde bu ayanların Osmanlı Devlet yapısında hürriyetin ve parlamentarizmin gelişmesinin en büyük engeli olacağını daha iyi anlamış ve onların ortadan kaldırılması gerekliliğine inanmıştı. Bu yüzden ayanlık kaldırılarak bir müddet de onlarla mücadele edilmiştir.

2.1.3 Ekonomik Alanda Yapılan Yenilikler

Ekonominin gelişmesi için ulaşım sorunun başta halledilmesi gerekirdi. Deniz işletmeciliğinde önemli adımlar atıldı. Anadolu yakasından önemli bir demiryolu hattı Haydarpaşa'dan İzmit'e, Ankara'ya Konya'ya kadar döşendi. Yolların daha iyi yapılabilmesi için yol nizamnamesi Bayındırlık Bakanlığına bağlandı. Yol vergisi alınmaya başlandı. Kapitülasyonlardan doğan genel bir durum Osmanlı tüccarlarının aleyhine işlemesine rağmen, yine de Osmanlılar kendi çaplarında ticaret yapmaya çabalamış, yine devlet en zor döneminde bile sanayinin gelişmesi için yoğun çabalar sarf etmiştir. II. Mamhmud döneminde orduya üniforma ve başlık üretmek için fabrikalar yaptırılmıştı. Abdümecit döneminde Fransa'dan teknisyen ve aletler ithal edilerek bir dizi fabrika kuruldu. 1876 yılında Bursa'da

[17] Ortaylı, age, ,s. 152
[18] Ortaylı, age, s. 47

sadece 14 iplik fabrikası bulunmaktaydı[19] Yine bu dönemde Osmanlı tüccarlarının Avrupa mallarıyla rekabet edebilmesi için onlara yönelik gümrük kolaylığı getirilmiştir. Fakat Osmanlı'nın 1868 yılında yapmış olduğu Balta Limanı Antlaşması Osmanlı ekonomisine ve ticaretine büyük bir darbe vurmuştur.

2.2 TANZİMAT FERMANI (3 KASIM 1839)

Osmanlı Padişahları içinde en ileri görüşlülerinden birisi olan II. Mamhmud, 1839 yılında vefat edince yerine oğlu Abdülmecit geçti. Abdülmecit babası gibi ıslâhatçı bir ruha sahip, Fransızcayı ve batıyı iyi biliyordu. Fakat onun da şanssızlığı padişah olduğu vakitlerde Osmanlı Devletinin dış devletlere karşı durumu pekde iyi değildi. Osmanlı Ordusu Nizip'te Mehmet Ali Paşaya yenilmiş, donanmasız bırakılmış, Mısır sorunu Osmanlı'nın sorunu olmaktan çıkarak Avrupa sorunu hâline gelmişti. Bir yanda Ruslarla yapılan *Hünkar İskelesi Antlaşması*nın ağır hükümleri, diğer tarafta ise Mehmet Ali Paşanın Osmanlı Devleti için oluşturduğu büyük tehlike vardı.

Bu şartlar altında Mustafa Reşit Paşanın reformlarından geliştirdiği ve kendi deney ve gözlemlerine dayanarak değiştirdiği *Osmanlı reform programı 3 Kasım 1839 Pazar* günü Mustafa Reşit Paşa tarafından başlıca kurumların, sınıfların, grupların ve yabancı temsilcilerin önünde okundu.[20] Bu ferman Gülhane bahçesinde okunduğu için kendisine *Gülhane Hattı Hümayun* da denilmiştir. Bu fermanla Müslüman ve Hıristiyan halkın ırz, namus, can ve malı devlet garantisi altında bulunacak, vergiler herkesin gelirine göre düzenli bir şekilde alınacak, askerlik işleri belirli bir düzene koyulacak, mahkemeler herkese açık olup hiç kimse mahkeme kararı olmadan cezalandırılmayacak, herkes mal sahibi olup, miras bırakabilecek, her türlü rüşvet ve iltimas kalkacak, herkes kanun önünde eşit olacaktı.

Padişah bu fermanı ilân ederek kendi yetkilerini sınırlandırırken, meşrutiyetin temellerini de atmış oluyordu. Bu fermanla insanların zihninde, her gücün üzerinde kanun kuvvetinin bulunduğu düşüncesi ve anayasacılığın başlangıcı oluşturulmuştu. Devlet bu fermanla vatandaşına güvendiği izlenimini vermiş, onun mülkiyet hakkını kendi garantisi altına almıştır. Daha önceleri meslek olarak görülen askerliğin vatan hizmeti olduğu da kanunlaştırılmıştır.

---

[19] Stanford J. Shaw Ezel Kural Shaw, age.,s. 160
[20] age., s. 91

Bu kanunla Hıristiyanlara tanınan haklar, istisnaî imtiyazlar olmaktan çıkarak, bütün vatandaşlara yaygın genel bir hukuk kuralı hâline geliyordu.[21]

Tanzimat Fermanının halk tarafından anlaşılması için yönetim tarafından Anadolu ve Rumeli'ye memurlar gönderilerek bu fermanın insanlara daha iyi bir şekilde anlatılmasına çalışılmıştır. Hukukî alanında yapılan yeniliklerden Osmanlı'da yaşayan Türk ve Müslümanlardan ziyade gayrimüslimler yararlanmıştır. Osmanlı aydını bu fermanı ilân etmekle batılı devletlerin desteğinin sağlamayı amaçlamış, hemen bunun akabinde de Mısır meselesi ile Boğazların durumunu çözümlemiştir.

2.3 ISLÂHAT FERMANI (1856)

Islâhat fermanı, Tanzimat Fermanını tamamlayıcı nitelikte bir fermandır. Tanzimat Fermanında vadedilen yenilikler bir kez daha tekrarlanmış, azınlıklara daha fazla imtiyazlar verilmek için çıkarılmıştır. Bu fermanla, yabancılara din mezhep özgürlüğü tanınacak, onların okul, kilise vb. yerlerin yapımına ve eskilerin imarına imkân tanınacak, Hıristiyan ve Musevîleri küçük düşürücü kelimeler söylenilmeyecek, onlar da Müslümanlar gibi devlet memurluklarına atanacak, devlet memuru olabilecekler, mahkemeler açık olarak yapılacak, herkes kendi dinine göre yemin edecek, hapishaneler ıslah edilecek ve kanunlarda azınlıkların dillerine yer verilecektir. Yine bu fermanla azınlıklar, il meclisine üye olabilme imkânını elde etmişler, vergilerini vermek suretiyle mal ve mülk sahibi olabilme imkânına kavuşmuş olacaklardı. Bu fermanda yabancılarla direkt alâkası olmayan noktalar; herkesten gelirine göre vergi alınması, isteyenin şirket ve banka gibi ticarî kurumlar açabilmesi idi ki yabancılar o dönemde Müslümanlardan fazla ticaretle uğraşmaktaydılar.

Yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı gibi Islâhat fermanı Osmanlı insanına yeni bir şey getirmemiş, gayrı müslimlerin haklarını ve imtiyazlarının genişletmiştir.

2.4 BİRİNCİ MEŞRUTİYET (1876)

Tanzimattan sonra Avrupa ile kurulan yakın ilişkiler, Osmanlı aydınında yeni imajlar, yeni fikirler doğurmuştu. Tanzimat'tan sonra ilân edilen ıslâhat fermanı (1856) batılıların Osmanlıdan kopardıkları bir tavizdi. Yani Tanzimat fermanında olduğu gibi dış güçlerin bir baskısı neticesinde yapılan bir ilândı. Avrupalılar,

---

[21] Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay., İst. 1994, s.38

Osmanlı ile mücadelelerini savaş alanlarında sürdürürken, bu ıslâhatlar neticesinde Osmanlı aydını, meselelere daha geniş açıdan bakmaya başlamıştı. Bu yüzyılın aydını, sadece bulunduğu toplumu tanıyan ve onun varlığına yüceliğine inanan bir aydın tipinden ziyade, batının değerlerini tanıyan veya onlarla kendi toplumunun siyasî- iktisadî yönlerini mukayese ederek yargılama yolunda giden ve aksaklıkları ıslâhatla giderme ihtiyacını hisseden bir aydın olarak da karşımıza çıkmaktadır. Böylece batı toplumu için bildirilen değişken toplum unvanı [22] Osmanlı toplumu için de geçerli olmaya başlıyordu. Avrupalıyı gören onların dilini kültürünü tanıyan, onların Osmanlı hakkındaki fikirlerini öğrenen Türk aydınları, *Genç Osmanlılar* adı altında hareket ediyor ve Tanzimat hareketlerinin Osmanlıyı kurtarmaya yetmeyeceğini düşünüyorlardı. Namık Kemal, Ziya Paşa, Mithat Paşa gibi kişiler, her vesileyle Osmanlının durumu hakkında olumsuz fikirlerini öne sürüyor, yenilik isteklerini dile getiriyorlardı. Genç Osmanlılar, devrin padişahı Abdulaziz'i tahttan indirerek V. Murat'ı padişah yaptılar.(1876) V. Murat'ın rahatsızlığı devam edince onu da tahtan indirerek Meşrutiyet yönetimini kabul edeceğine söz veren II. Abdulhamit'i tahta geçirdiler. (1876) Mithat Paşayı kendisine sadrazam yapan II. Abdulhamit, *Kanuni Esasinin* hazırlanmasına zemin hazırladı. Mithat Paşa başkanlığında toplanan bir encümen Kanun-i Esasiyi hazırlayarak 23 Aralık 1876 ilân etti.

Belçika Anayasasından etkilenen bu kanun 119 maddeden oluşmaktaydı. Bu kanunla anayasada kişi özgürlüğü, din özgürlüğü, basın özgürlüğü, öğrenim özgürlüğünün yanında insanlara mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı, vergi eşitliği, temel hak eşitliği gibi kurallar getirmiştir. Yürütme gücü, başında padişahın bulunduğu nazırlardan meydana gelen Heyeti Vekileye (Bakanlar Kurulu) verilmiştir. Milletvekilliği seçimi dört yılda bir yapılacaktı. Kanun teklifini sadece hükûmet yapabilecek, meclis açıp kapamak, padişahın yetkisinde olacak, hükûmet meclise değil, padişaha karşı sorumlu olacak, padişah, devlet emniyetini bozduğu gerekçesiyle ve bir polis araştırması sonucu istediğini sürgüne gönderebilecekti.

Sultan II. Abdulhamit, Osmanlı Rus savaşını ileri sürerek 14 Şubat 1878 tarihinde meclisi süresiz tatil etti. Osmanlı ülkesi bundan sonra II. Meşrutiyetin

---

[22] Chardin "Asya atalet demektir. Avrupa ise sürekli değişen bir dünyadır" diyordu. Chardin'den nakleden, İlber Ortaylı, a. g.e. s.15

ilânına (1908) kadar II. Abdulhamit'in otoritesi altında kaldı. Bu anayasa ile halk, ilk defa padişahın yanında yönetime ortak olmuş, Türk Tarihinin ilk anayasasına sahip olma hakkını elde etmişti. Yine halka seçme-seçilme ve temsil hakkı bu anayasa ile verilmiş oldu.

On dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı Toplumunun bütün kurumlarıyla ıslâhata giriştiği, bünyesinin hemen hemen her noktasında rahatsızlık hissettiği bir yüzyıldır. "Bu asırda, fikrî tekâmül, şüphesiz hâdiselerin yardımı ile daha çabuk olur ve yenilik, hayatın her safhasına şamil geniş bir mana ve mahiyet alır. Artık bahis mevzuu olan şey, ordunun bazı tekniklerini ve sınıflarını garptan gelen bilgi ve nizamla ıslah etmek değildir, belki bütün hayatın, cemiyetin bünyesi ve manevî insanı vücuda getiren kıymetler manzumesinin hepsinin birden değişmesidir."[23]Hiç bir köklü değişiklik bir anda olmaz, bir toplumda yapılacak bir değişikliğe o toplumun her yönüyle hazır olması gerekir. Tepeden inme emirlerle, zorlamalarla yapılan ıslâhatlardan netice almak zordur. Bir ıslâhat yapılırken toplumun hepsi olmasa bile o toplumda belirli bir zümrenin desteğinin alınması şarttır. Osmanlı ilk başta bunu yapmış, daha sonra da yaptığı bu reformların halka anlatılması için özel bir çaba sarf etmiştir. II. Mamhmud yeniçeri ocağını kaldırmadan önce İstanbul halkının desteğini almıştır. Tabiî bunlar olurken herkesten de aynı tepkiyi beklemek safdillik olur. Eski yine bütün yönüyle hayatın içinde olup her kurumda varlığını hissettirecektir. "Eski, yürüyen hayat karşısında son sözünü söylemesine rağmen cemiyetin içinde, ruhlarda bütün unsurlarıyla çok derin surette hâkimdi. Bütün hayat onunla doluydu. Canlı bir terkip olmayı çoktan bırakmış, fakat dağınık eczâsı, ayak bağları şeklinde her adıma engel oluyordu."[24] Osmanlı devletinin bu yüzyılda Avrupa devletleri ve Rusya ile savaş hâlinde olması ve bu savaşlardan çoğu kere yenik ayrılması, reform hareketi fikrini sıcak tutuyor, her yenilginin akabinde reform düşüncesi şiddetle hasıl oluyordu. Bu da zaman kavramı ile ters düşüyor, yöneticiler, bir yanda yıkılma korkusunun dayanılmaz ağırlığını, bir yandan da reformlardan en kısa zamanda en iyi neticeyi almanın mecburiyetini hissediyordu. Hayat: reform, savaş, yeniye direniş ve ekonomik zorluklara arasında sıkışıp kalmıştı. Bir de reformların kendinden kaynaklanan durumlar vardı. "Her reformun bir mantığı bir amacı olmalıdır. Reform,

---

[23] Tanpınar **Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s 64
[24] Tanpınar, age., s.71

bir bozukluğu, rahatsızlığı ve aksaklığı gidermelidir. Doğrudan bir hastalık belirtisi olmayan alanlarda reform yapmak yeni rahatsızlıklara yol açar. Yine reformda asıl amaç, ülke halkının lehine olmalıdır. Bir ülkedeki reform, o ülkenin esas sahipleri için değil de azınlıklar için çıkartılıyorsa, o reformdan başarı beklenilmelidir."[25] Fakat "Osmanlı devletinde yapılan reformların bazıları, batılı güçlerin baskısı sonucu yapıldığı için, bu reformlar, ülkenin menfaatine ters düşen durumları da meydana getirmiştir. Veya siyasî bir baskı, reformun netice vermesine engel olabilmiştir.[26]

Osmanlının III. Selim'den sonra yapmış olduğu reformların daha sonraki yöneticilere çok büyük katkısı da olmuştur. "Atatürk'ten önce dikkate değer ve hiç de yabana atılmayacak temeller vardır. Bu temeller, Atatürk'ün bazı reform hareketlerindeki başarısına olumlu katkılar sağlamıştır. Bu konuda, en iyi bilineni fesin, bir reform kıyafeti olarak kabulüdür. 1830'larda fes, reformun yeniliğin ve çağdaşlığın bir timsali olarak kabul edilmiştir. Aynı şekilde giyimdeki değişmeler, İstanbul'da ve aydınlarda önemli etkiler yapmıştır. Musikiyi örnek verecek olursak, Osmanlı Sarayında bile batı musikisi esaslı zevkler hakim kılınmak istenmiştir. Yine 1839 yılında bir nizamname çıkarılarak metrik sisteme geçilmek istenmiş, metre serbest bırakılmış, 1830'larda metre geldiğinde halkın zaten bu konuda bir temelinin var olduğu gözlenmiştir."[27] Bugünkü ordu sistemimiz bile II. Mamhmud döneminde atılmıştır. Çünkü Osmanlı bütün bu yenilikleri yaparken imparatorluğu ayakta tutmak için iyi niyetle her adımını atmış, geleceği kurtarma adına kendi durumunu o anda tehlikeye sokacak girişimlerde bulunmuştur. "Osmanlı modernleşmesi otokratik bir modernleşmedir. İç ve dış gelişmeler, hayatının son kırk yılında imparatorluğu bu otokratik modernleşmeden anayasal bir monarşiye kadar sürükledi. İmparatorluk genç Cumhuriyete parlamento, siyasal parti kadroları, basın gibi siyasal kurumları miras olarak bıraktı. Cumhuriyetin tabipleri, fen adamları, hukukçu, tarihçi ve filologları son devrin Osmanlı aydın kadrolarından çıktı. Cumhuriyet ilk anda eğitim sistemini, üniversite, yönetim örgütünü, malî sistemini imparatorluktan miras aldı. Cumhuriyet devrimcileri bir Ortaçağ toplumuyla değil,son asrını modernleşme sancıları ile geçiren imparatorluğun kalıntısı bir toplumla yola çıktılar. Cumhuriyetin radikalizmini kamçılayan öğelerden bir de yeterince radikal olamayan Osmanlı

---

[25] Tuncer Baykara, **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Akademi Kitabevi, İzmir 1996, s.38-39
[26] Balta Limanı Antlaşması Ülke Ticareti için bir tehlike oluşturmuştur.
[27] Baykara, age., s.39

modernleşmesidir. Bugünkü Türkiye'nin siyasal-sosyal kurumlarındaki sağlamlılık ve zaafın bilinmesi, son devir Osmanlı modernleşme tarihini iyi anlamakla mümkündür. 19. Yüzyıl bütün Osmanlı camiasının en hareketli, en sancılı, yorucu uzun asrıdır. Geleceği hazırlayan en önemli olaylar ve kurumlar bu asrın tarihini oluşturur."[28] Osmanlının son durumuna bu açıdan da bakmak gerekmektedir. Bu ıslâhatların modern Türkiye'nin başlangıcındaki yerini iyi değerlendirmek gerekmektedir.

2.5 EDEBÎ DEĞERLENDİRMELER

On dokuncu yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin askerî ve ekonomik alanda büyük zafiyetler gösterdiği bir yüzyıldır. Bu yüzyılda yapılan bütün yenililikler fazla bir sonuç vermemiş, Avrupa'daki toprak kayıpları, devletin sınırlarını daraltırken, askeri buhranlar, devletin otoritesine büyük zafiyet vermiştir. Siyasal alandaki bu çöküntüler, sosyal alana da yansımış, otoritenin yetersizliği sebebiyle toplum kargaşanın içine düşmüştür. Böyle bir ortamda edebiyatın gelişmesi zorlaşmış, var olanlar da düşünceden ve üretimden mahrum, geçmişi taklit eder duruma gelmişlerdir.

Toplumun her kesiminde meydana gelen anî değişmeler edebî alana da yansımıştır. Asırlarca ilhamını doğudan aldığını söylenen şairler, bu kez yön değiştirmiş, Batıyı teknolojik alanda olduğu gibi edebî alanda da rehber edinmeye başlamışlardır. Aslında batıya dönüş, toplumun düşünce yapısından ziyade yıllardır klişeleşmiş ifadeler, tekrarlanmış sanatlar, kendini yenilenmeyen mazmunlar, şairlere bıkkınlık vermişti. Bu yüzden on sekizinci yüzyıl şairi olan Sünbülzâde Vehbî;

Îd-i nev gelse hemân köhne kasîde getirip
Yine eski bulur esbâb-ı atâyâ-yı sühan
....
Şâiriz biz de diye söylemeğe âr ederiz
Oldı rüsvâ bu kadar sûret-i zîbâ-yı sühan
Kudemânun bulup âsârının gencîne-misâl
Ettiler cümle harâmî gibi yağma-yı sühan[29]

---

[28] Ortaylı, age., .s. 32
[29] Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, **Sümbülzâde Vehbî**, İklim Yay. , İstanbul 1993, s.109

(Her yeni bayramda bir köhne kasideyi, eski, yeni bir sebep icat ederek sunarlar. Şiir güzelliği, o kadar rezil hâle geldi ki artık biz de şairiz demeye utanıyoruz. Önceki şairlerin eserlerinin bir hazine gibi bulup, her hırsızın yaptığı gibi şiirleri yağmaladılar.) diyerek bir yüzyıl evvelinden şiirin hangi mecraya doğru gittiğini göstermekteydi.

Bu dönem şairleri, daha önceden söylenmiş olan bu sözlere yeni bir *vechi şebeh* bulmaktan ziyade, kendine yeni bir yön tayin etme cihetine gidiyordu. Yıllardır *mahallîleşme* adı altında söylenilen ve bazı şairlerimiz tarafından da ara sıra kullanılan *mahallîleşme* hareketi[30] bu yüzyılda da kedini gösteriyor fakat bunda da aşırıya kaçan ölçüler, şiiri derinlikten mahrum bırakırken, sadelik adını yapılan basitlikler, aşk ile cinsellik arasından gidip gelen duygu yoğunlukları, şiirin yönünü geçmişten koparıyorken, hâlde de istikbale yönelik ümit vermekten uzak görünüyordu.

Saray etrafında şekillenen duygular, hayal sistemi, sevgilinin davranışı ile hükümdar arasındaki benzerlikler altı asra damgasını vuruyorken, bu yüzyılda padişah *mutlak hâkim* olma gücünü kaybediyor, padişahın otoritesinin tartışılmaya başlandığı[31] ortamda şairin sevgiliye bakış açısı da yavaş yavaş değişerek şiirin sadece kelimeleri değil, duygu, duyuş, düşünüş tarzı da değişiyordu. Hatta bu dönemdeki paşalar artık şiire iltifat etmiyor, yüzyılın ortalarına doğru şiirler siyasetin de ifade edildiği bir tür hâline geliyordu. Hersekli Arif Bey, Şeyh Nazif ve Osman Şems hariç, tasavvufî kelimeleri şiirlerinde kullanan şairler, tasavvufî bir anlayıştan uzak bulunup, sadece tasavvufun alışagelmiş mecazlarından bol bol yararlanarak, şiirlere çeşnilik katmayı amaçlıyorlardı. Şiirde eskiye dönme isteği bu yüzyılda görülmüş olsa bile, 1861 senesinde kurulan ve çalışmalarını sadece bir yıl kadar devam ettirebilen Encümeni Şuara şairleri,[32] şiire yeni bir renk ve ses

---

[30] Bu cereyan, âşık tarzı söyleyişle şehirlerde gelişen halk dilinin ve Divan tarzı söyleyişin birleşmesinden doğan bir harekettir. Türk Edebiyatının dış tesire kapılmadan, kendi iç olgunlaşmasından ve gittikçe yerlileşmesinden doğan bir hareket görünümündedir. Önceleri Necâti'de başlayan sokaktaki kullanışı şiire sokma hevesini, **Aydınlı Visalî, Tatavlalı Mahremî, Edirneli Nazmî,** safi Türkçe amaçlı ve **Türkî Basit** adı altında bir cereyan başlatmışlardır. Daha sonraları Nedim, Enderunlu Fazıl ve Enderunlu Vasıf'ta bu unsurlar görülmüştür.

[31] Yeniçeriler, isyan ederek padişahı bile değiştirme kuvvetini kendilerinde bulmuşlar, 1808 yılında imzalan Senedi İttifakla, Ayanlar da bir güç olarak padişahın karşısına çıkmışlar ve 1876 yılında ilân edilen Kanuni Esasi ile ilk defa halk padişahın yanında yönetime ortak olmuştur.

[32] Encümen-i Şuara Şairleri, her hafta Salı günleri Hersekli Arif Hikmet Bey'in Lâleli Çukurçeşme'deki evinde toplanıp, şiirlerini yüksek sesle okuyup üzerinde tartışma yaparlardı. Bunlar eskiye dönme özlemi içinde eski ustalar ile yeni ustaları mukayese yapıp şiire, eskiyi de rehber alarak

getirmemişler, kasidelerinde genellikle Nef'î yi, gazellerinde ise Na'ilîi Kadim ile Fehimi Kadim'i izlemişlerdir.

"XIX. Yüzyılda siyasî sahadaki durumumuz gibi edebiyatımızda, doğuyla batı, yeniyle eski arasında bir bocalama devrini yaşıyordu."[33] Zaten bu asrın ikinci yarısından itibaren divan şiiri eski ihtişamından düşerek yerini, yeni bir anlayışa bırakacaktır. Çünkü batıda hızla gelişen hayat ve düşünce tarzı, gazeteler tarafından halka en hızlı bir şekilde iletilmiş, halkın bilgi ve kültür seviyesi hızla artmış ve değişmiş, yenilik yapmak isteyen kişiler de gazeteler vasıtasıyla kendilerine taraf bulmuşlardır. Gazetelerde artık şiirler münferit şekilde basılabilir duruma gelmiştir. "Bu surette şiirin tesir sahası değiştiği için kendisi de değişmiştir. Filhakika o zamana kadar şiirle, tek başına yakaladığı okuyucu arasında geçen konuşma, yavaş yavaş onunla kitle arasında geçen bir konuşma hâline gelir."[34] Böylece şairin his dünyası ile baş başa kaldığı manevî durum birden değişmiş, şair şiirini yazarken makale yazar gibi kendini halkın karşısında hissetmiş ve şiirin topluma yönelik boyutu ön plâna çıkarmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda divan şairlerinin sayısı oldukça kabarıktır. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu'nda, kitaplıklarda divanlarının yazma nüshaları bulunan 114 şairin adı vardır.[35]Fakat bu yüzyılda birkaç şairin ismi ön plâna çıkmaktadır.

2.5.1 Bu Dönemde Ön Plâna Çıkan Divan Şairleri

2.5.1.1 Şeref Hanım

Şeref Hanım, (1808-1861) hicri 1224 yılında, babasının Mısır mevleviyetinde görevli bulunduğu Kahire'de doğdu.[36] Babası mollalık rütbesine ulaşmış bilim adamlarından Mehmet Nebil Beydir. Şeref Hanım eğitimini ailesinin gözetiminde sürdürürken, aynı zamanda şair olan babası ile hem tarihçi hem de şair olan dedesi Halil Nuri Beyden de etkilenerek şiire heves salmıştır. Kendisinin Mevlevî tarikatına

---

yeniden bir oluşumun peşinde idiler. Bu şairiler, Hersekli Arif Hikmet Bey, Osman Şems Efendi, Leskofçalı Galib, Koniçeli Kâzım Paşa, Manastırlı Hoca Nâ'ili Efendi, Koniçeli Kazım Paşa, Halet Bey, Recâîzade Celal Bey, Üsküdarlı Hakkı, Eşref Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa 'dır.

[33] Abdulbaki Gölpınarlı **Divan Şiiri, XIX. Yüzyıl**, Varlık Yay,. İstanbul 1955, s. 26

[34] Age., s.251

[35] İsmail Ünver, **Büyük Türk Klâsikleri**, Ötüken Yay., İstanbul 1988, C.8 s.100

[36] Yusuf Mardin, **Şair Şeref Hanım**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994, s.1

mensup derviş ruhlu, olgun bir kadın olduğunu şiirlerinden anlamaktayız. Şeref Hanımın dili oldukça sadedir.

Âlemde ey serv-i semen
Cânımda cânânımda sen
Kesdüm alâka cümleden
Cânımda cânânımda sen

Yukarıdaki şarkı, şairin dildeki sadeliğini ve üslûbundaki akıcılığı göstermektedir. "Şiirlerinde kuvvetli bir nazım tekniği ve sade bir dil görülen Şeref Hanım, kendi döneminden hemen sonra başlayacak ve imalesiz bir devre girecek Türk aruzunun başarılı örneklerini verir."[37]Aşağıdaki beyit şairin dildeki sadeliğini göstermektedir.

Bilmedin gitdi velî kadrimi ammâ gün olur
Çok ararsın beni cânâ buna âlem derler

Şeref Hanım devrinin sosyal durumun göre oldukça yenilikçi ileri görüşlü bir şairdir. "Kadınların şiir yazmasının yadırgandığı ve hatta kadın şairlerin takma adla ya da başka dilden tercüme diye şiir yayımladıkları bir devirde öz adını kullanarak ve duygularını gizleme gereği duymayarak şiirler yazmıştır."[38] Mey, içki, saki, sevgili, aşk vb. terimleri şiirlerinde rahatlıkla kullanmıştır.

2.5.1.2 Âdile Sultan

Âdile Sultan, (29 Mayıs 1826) tarihinde İstanbul'da doğdu. Babası Osmanlı Padişahlarının otuzuncusu II. Mamhmud, Annesi Zernigar kadındır.[39] Âdile Sultan, Osmanlı hanedanı içinde yetişen ve padişah kızı olarak divan tertip eden bir kadın şairdir. Kendisi erken yaşta çok iyi bir öğrenim görerek Arapça ve Farsça öğrenmiş dinî bilgileri en iyi şekilde almıştır. Şiirlerinde dinî duygular ön plâna çıkmaktadır. "Onun Nakşibendî şeyhlerinden Mehmet Can Efendi halifelerinden Bâlâ Tekkesi Şeyhi Ali Efendiye intisap olduğunu biliyoruz.[40] Bu yüzden şiirlerinde tasavvufî izler görülmektedir. Şiirlerini oluştururken Şeref Hanım kadar serbest değildir. Onda var olan sevgi Allah'a ya da Muhammed'e dir. Onun şiirlerinde İslâmî akidenin ağır

---

[37] Ahmet Kırkkılıç,**Şeref Hanım Divanı ve İncelenmesi,** Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1993, s.20
[38] Mardin, age., s.7
[39] Hikmet Özdemir, **Adile Sultan Divânı,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s.11
[40] Nihat Azamat, **Adile Sultan, Türkiye Diyanet Vakfı. İslâm Ansiklopedisi** İstanbul,1988, C.1, s.383

bastığı bellidir. Kendisi dünyanın faniliğine, değersizliğine inanmıştır. Allah'ın emir ve rızâsına uygun hareket etmek istemektedir. Hece vezni ile de şiirler yazan Âdile Sultan bu şiirlerinde bile tasavvufî düşünceye sahiptir.

2.5.1.3 Enderunlu Vâsıf

İstanbul'da doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemektedir. Enderunda yetiştiği için kendisine Enderunlu Vâsıf diye hitap edilen şairin tam ismi Vâsıf Osman Beydir.[41] Galatasaray okulunu bitirdikten sonra Enderun'un Kileri Hassa koğuşuna alındı. Vâsıf sarayda otuz yıldan fazla görev yaptıktan sonra 1819 yılında saraydan ayrılarak Bolayır'da (Çanakkale) Şehzâde Süleyman Vakfı tevliyeti ile görevlendirildi.[42] 1824 yılında vefat etti.

Şiirlerinde beşirî aşkı sıklıkla teren eden "Vâsıf'ın şiirinin başlangıç noktası Nedim'dir. Nedim tesiri, âdeta şahsiyetinin hareket noktasıdır. Kimi taklit ederse etsin, hangi şiir türünde yazarsa yazsın, eserin gelişme tarzında, hayata bakışında, dil karşısındaki duruşunda daima ona bağlı bir taraf vardır."[43] Ona Nedim'in basit bir kopyası gözü ile bakılabilir.[44] O eğitimini tam olarak alamamış, divan şiirinin kaynaklarını tam olarak özümseyememiştir. Ustalıkla söylenmiş şiirlerinin yanında , hafif, anlamı fazla düşünülmeden söylenmiş, yalnızca vezin ve kafiyeyle birbirine bağlanmış, yüzeysel, bazen biçim bakımından oldukça başarılı, ama içleri boş bırakılmış, divan şiirinin geleneğine aykırı sözlerle dolu pek çok beyte de rastlanır.

Yahşı dilberdir özün illâ yamandır firkâtin
Kama kamçı yamçı olsun hep fedâ-yı vuslatın

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Nahvetinden kabarıp koltuğu şişmiş sofu
Almaz erbâb-ı hakîkat bu kuru *yâfi yufu*

derken mahalle ağzını şiire sokarak şiiri ne kadar basite indirgediğini göstermiştir.

Vâsıf 217 şarkı yazarak kendisinin bir şarkı şairi olduğunu göstermiştir. Şarkılarında da aynı üslûbu kullanan şair, halk ağzını şiire sokarken bunları divan şiirinin mazmunlarıyla birleştirmiştir. Şiirlerinde yer yer orijinal söyleyişleri bulmak mümkündür.

---

[41] Haluk İpekten, **Enderunlu Vâsıf,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s.1
[42] Rahşan Gürel, **Enderunlu Osman Vâsıf Bey ve Divânı,** Kitabevi Yay,. İstanbul, Tarihsiz s 31
[43] Ahmet Hamdi Tanpınar, age., s.81
[44] Haluk İpekten, age., s.9

2.5.1.4 Leskofçalı Galip

Mustafa Galib Bey, eski Üsküp valisi Şehsüvar Paşazade İsmail Paşa ile Nişli Hâfız Paşazade Mamhmud Paşanın kızı Tuti Hanımın çocukları olarak hicrî 1245(1829-1830) da[45] Leskofça'da doğmuştur. Babası Van valiliğini yaparken o da babasının divan kâtipliğini yapmış, aynı zamanda da oradaki hocalardan Arap ve Fars dillerini ve edebiyatlarını öğrenmiştir. 1847 yılında İstanbul'a döndükten sonra çeşitli görevlerde bulunmuştur.

Zamanın önde gelen şairleri tarafından üstat kabul edilen şair, divan edebiyatının son muktedir temsilcilerindendir. Eski usta şairleri dikkatle takip etmiş özellikle Na'ilî'ye nazireler yazarak onun yolunu tutmuştur. "Denilebilir ki O, Şinasî'nin yeni edebiyat yaptığı şeyi yapmış şiir dilini adeta inzibata almıştır.[46] Encümeni Şuara, onun şahsı ve şiir anlayışı etrafında toplanır, onun yönlendirmesi bu topluluk için etkili olurdu. Şiirlerinde dinî terbiyenin yanında, çok derin olmasa bile tasavvufun etkileri gözükür.

Kendisi Genç Osmanlılarla münasebetler kurmuş, monarşi aleyhtarı kişilerle iyi ilişkiler içinde bulunmuştur. Namık Kemal'in üzerinde etkiler de bırakmıştır.

2.5.1.5 Yenişehirli Avnî

Hüseyin Avnî Bey, Yenişehir Fenar eşrafından, mirü'lümera rütbesine haiz Bekir Paşanın oğludur. Takriben 1242-1243 (1828-1828) senelerinde doğdu.[47] Mevlevîliği benimseyen şair derviş tabiatlı olup eserlerini düzenleyip yayınlamamıştır. Osmanlı şairleri içinde layık olduğu yere ulaşamamıştır. Divan edebiyatının son temsilcilerinden sayılmıştır. Eserlerinin bir çok yerinde Mevlevîliğe ait izler bulmak mümkündür. Çok yazmış, çok yazdığı için yer yer tekrarlara düşmüştür. Ara sıra orijinal söyleyişleri vardır. Divan şiirine saldırıların yoğunlaştığı bir dönemde bu dönem divan şiirin en büyük temsilcileri arasına girmiştir. Şiirlerinde tasavvufî unsurlara ziyadesiyle rastlanır. "Avnî Bey, bir çok yerde şiirinden ve şairliğinden övünerek bahseder. *Sözüm* redifli kasidesi bu konu üzerine yoğunlaşmıştır. Bu tavrı ile Nef'î yolunda olan şair. Şiirindeki güzelliğin hakikaten farkındadır.

Şâ'ir-i âteş-zabânum kim tef-i tahkî ile

---

[45] Metin Kayahan Özgül, **Leskofçalı Galib**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s.1
[46] Tanpınar, age., s.257

Cân-güdâz-ı kâlıb-ı sehv-i âmâldür sözüm

Şiir dili akıcı olan Avnî Bey, özellikle bazı şiirlerinde yüksek perdeden konuşur. Şirini mükemmel kılan da budur."[48] Avnî Bey son dönem divan şiirinin en büyük temsilcisidir. Uzun terkipler kullanmasına rağmen gazellerinde dili oldukça sadedir.

2.5.1.6 Hersekli Arif Hikmet Bey

Arif Hikmet Bey Mostar'da doğmuştur. Babası Hersek Valisi İstolçalı Ali Paşanın oğlu Zülfikar Nafiz Paşa, annesi Ayşe Hanımdır.[49] Hersekli, devrinin sevilen, sayılan şairleri arasındadır. *Encümeni şuara* onun evinde toplanmaktadır. Namık Kemal onunla müşterek şiirler yazmıştır. Şiirlerinde tasavvuf neşvesi hâkimdir. Dili ağır, ifadeleri derinlemesinedir. Onun şiirlerinde bilgi unsurlarına rastlamak mümkündür. Bilgiye önem verir, Nailî edası içindedir. Yer yer Nefî yi hatırlatan söyleyişlere rastlanır. Arif Hikmet Beyi yakından tanıyan onunla aynı meclislerde bulunan ve divanını yayına hazırlayan İbnülemin Mamhmud Kemal İnal, şöyle demektedir. "Bu zatı muhterem, mebâdîi neş'etinden beri çok eazımla hem-bezm olmuş, her işittiğini zabt etmiş, haiz olduğu nüfuzı nazarla hakayıkı kevniye ve şuûnat-ı dehriyeyi tetkîk eylemiş, bir çok seyahat etmiş, her mesleğe girmiş, her vadiye sapmış, meyhanelerde oturmuş; camilerde tekkelerde yatmış, bir zaman âşıkı nalekâr olmuş, gül yüzlü dilberlerle dem-güzâr olmuş, bülbül gibi feryat etmiş."[50] Hersekli Arif'in nesir olarak bir çok eseri mevcuttur. Hersekli'nin divanında tamamlanmış gazel sayısı 165'tir. Divanın başında bir münacat, iki tehlil, bir tazarru, bir tevhit, bir naatı-şerif, diğer din ve tarikat büyüklerinin övüldüğü manzumeler bulunmaktadır. Ayrıca 37 tamamlanmamış gazel, 6 kıt'a, 18 dü-beyt, 79 müfret yer almaktadır. Divanındaki gazellerden üç tanesi müşterek olarak söylenmiştir. Bunlardan biri Namık Kemal ile, biri Namık Kemal ve Halet Bey ile, diğeri Namık Kemal, Halet Bey ve Kâzım Paşa ile müşterektir. Divandaki beyit sayısı 1757'dir.[51]

---

[47] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri,** Dergah Yay. İstanbul 1988, C1,s. 129
[48] Lokman Turan, **Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümeni Şuarâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş** Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1998, C1s. 53
[49] **Büyük Türk Klâsikleri,** Ötüken Yay., İstanbul 1988 C.8, s. 168
[50] Hersekli Arif Hikmet Bey, **Divan, Matba-yı Amire,** İstanbul 1334, s.12,
[51] Tevfi Sütçü, **Hersekli Arif Hikmet Divanı'ının Tema Bakımından İncelenmesi,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1994, s19

Hikmet'teki edebî zevk, edebiyat endişesi ve edip modeli, devri için yeni; fakat, devrinin yenileşme mecrasına göre farklı yöndedir.

2.6 ON DOKUZ1UNCU YÜZYILDA HALK ŞİİRİ

XVII. yüzyılın sonlarında, özellikle XVIII. yüzyılda halk ve divan edebiyatı birbirlerine doğru yaklaşımları hızlanmıştır. Asırlardır kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler halk tarafından da benimsenmiş, bu kelimelere halkın bakış açısı değişmiştir. Halk şairleri, divan şairlerinin kullandıkları mazmun ve nazım şekillerini hatta onların duyuş tarzlarını halk şiirine sokmaya başlamışlardır. Önceki yüzyıldan Âşık Ömer ve Gevherî ile başlayan bu yakınlaşmaya, Nedim ve Şeyh Galib hece vezni ile türkü ve koşma yazarak cevap vermişlerdir. Bu yakınlaşma halk şairlerini cesaretlendirmiş On dokuzuncu yüzyılda yetişen şairler divan şiiri alanına kolaylıkla girmişlerdir.

Türk halk şiirinin büyük ustaları bu yüzyılda yaşamıştır. Hatta bu döneme Türk Edebiyatı gözü ile baktığımızda göze ilk çarpan isimlerin divan şiiri alanında boy gösteren şairlerin değil, Halk şiiri türünde eser veren şairlerin olduğu görülmektedir. Bayburtlu Zihnî, Dertli, Erzurumlu Emrah, Seyranî, Dadaloğlu, Şem'î gibi şairler, bu döneme damgalarını vuracak niteliktedirler. Bu yüzyılın halk şairleri geçen yüzyıl şairlerinden farklı olarak medrese eğitimi görmüş, tekke ve medreseye yabancı olmamışlardır. Bu yüzyılda halk şairlerinin daha çok teşkilatlandıkları görülmektedir. Âşıkların toplanıp bir arada karşılıklı şiir okudukları *semai kahveleri* vardır. Bu kahveler tulumbacılar ve külhanbeylerinin iştiraki ile çalgıcı kahve hâline dönmüştür. Özellikle ramazanda buralarda Seyranî, Dertli Emrah, Zihnî gibi şairler atışır şiirlerini halka okurlardı.[52] Böylece halk ile şairlerin iletişimleri çabuk olmuştur. Halk tarafından oldukça fazla sevilen bu şairleri Sultan II. Mamhmud bir propagandist olarak kullanmıştır. *Dertli*[53], Âşık *Şem'i*[54] *Seyranî*,[55] *Bayburtlu Zihnî*[56] fesi öven şiirler yazmış ve mükafat almışlardır. II. Mamhmud, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz zamanlarında, saraydan ödenek alan 20-30 âşık bulunduğu

[52] Salah Birsel, **Çalgılı Kahveler**, Sanat ve-Edebiyat, Haziran 1974, s.17
[53] **Dertli**, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi , Seyfettin Özege Kolleksiyonu, No: 2626 (4 adet)?? s. 51
[54] Feyzi Halıcı, **Âşık Şem'î Hahyatı ve Şiirleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s.33
[55] Hasan Ali Kasır, **Seyranî**, Kayseri Büyükşehir BelediyesiKültürYay., Ankara 1999 s.288-281
[56] **Divân-ı Zihnî**, Bayburtlu Zihnî, Süleyman Efendi Matbaası, 76+84 İstanbul, 1293 (Dîvan iki bölümden meydan gelmiştir.)

bilinmektedir.[57]Bu dönem şairleri divan edebiyatının mazmun, kelime, terkip ve nazım şekillerini kullanmışlardır. Ortak ve değişmez kaynaklara bağlı olan ve aynı malzemeyi işleyen divan şairlerinin dünya görüşleri de ortaktır. Bu bakımdan filân divan şairinin felsefesi, yahut falan divan şairinin dünya görüşü diye söz açmak doğru değildir.[58] Durum böyle olunca bu muhite girmek, bu şiir üslûbunda bir şeyler yazmak isteyen şairler, ister istemez divan şairleri gibi düşünmek durumunda da kalmışlardır.

2.6.1 Bu Dönemde Ön Plâna Çıkan Halk Şairleri

2.6.1.1 Bayburtlu Zihnî

1797(?) tarihinde Bayburt'ta doğmuştur. Asıl Adı Mehmet Emin olup Erzurum ve Trabzon medreselerinde öğrenim görmüştür.[59]Daha sonra İstanbul'a gitmiş, İstanbul'da bir zaman kaldıktan sonra 1828 yılında memleketine geri dönmüştür. Bu arada Rus istilâsı ile Erzurum ve çevresini harap olmuştur. Bu duruma şahit olan Zihnî:

Vardım ki yurdundan ayağ göçürmüş
Yavru gitmiş ıssız kalmış otağı
Camler şikest olmuş meyler dökülmüş
Sakiler meclisten çekmiş ayağı

dörtlüğüyle başlayan meşhur koşmasını yazmıştır. "Bir zaman Bayburt'ta kaldıktan sonra 1834 yılında İran'a sefir olarak giderken Erzurum'a uğrayan şair, Sahhaflar Şeyhizade Es'ad Efendi ile görüşür ve yeteneği ile onun dikkatini çeker, bir süre Tarabzon'da kâtiplik yapan Zihnî, 1737'te İstanbul'a döner.[60] Daha sonra çeşitli görevlerde bulunan şair, çoğu zaman istifa ederek görevinden ayrılır. Son olarak Ünye'deki vazifesi sırasında hastalanıp istifa eder. "1858'e Trabzon'da istirahat ederek sağlığına kavuşur. Böylece onun karmakarışık memuriyet hayatı noktalanmış olur.[61]1859 yılında Bayburt'a dönmek istemektedir. "Çıktığı yolculuğunda Bayburt'a

---

[57] Ahmet Kabaklı,**Türk Edebiyatı Tarihi**, Türk Edebiyat Vakfı Yay. İstanbul 1990, C.II, s 730
[58] Fahir İz, Divan Şiiri, **Büyük Türk Klâsikleri**, Ötüken Yay., İstanbul 1985, C.1, s.227
[59] Asım Bezirci, **Türk Halk Şiiri**, Say Yay. İstanbul 1993, C.1, s.379
[60] Beşir Ayvazoğlu, **Halk Şiirinden Tarihe**, Ötüken Yay., İstanbul 1991, s. 107
[61] Saim Sakaoğlu, **Bayburtlu Zihnî**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 18

varamadan Trabzon'a varmadan *Holasa*'da vefat eder.[62] Oraya gömülür. Mezarı hemşehrileri tarafından 1936 yılında Bayburt'a taşınmıştır.

Zihnî, âşık tarzının usta şairlerindendir. Klâsik şairler gibi aruzla yazdığı eserlerini mürettep bir divan şeklinde düzenlemiştir. Fakat ününü koşma tarzında yazmış olduğu şiirlere borçludur. "Zihnî için iki ayrı koldan yürüyen zevki, hece vezni geleneğinde birleştirmeye çalışan iki tecrübedir, demek pek hatalı olmaz".[63] Fakat o belki de bilinçli olarak kullanmadığı bu üslûpla daha çok gazel yazmaya çalışmış olsa bile bügün bu kadar meşhur olmayı, halk şiiri türünde yazmış olduğu eserlere borçludur.

2.6.1.2 Dertli

Dertli, Bolu yakınlarında, Gerede'ye bağılı Şahanlar köyünde 1772 yılında doğmuştur. Asıl adı İbrahim'dir. Çocuk yaşta babasını kaybeden şair, Şahanlar köyünde durmayarak gurbete çıkmıştır. İstanbul'a giden şair, orada da fazla kalmayarak Konya'ya gelmiş, orada bir kahvede beş yıl kalmıştır. Bu kahveye gelen âşık tarzı şiir söyleyen âşıklar sayesinde şiir kültürünü artıran şair buralarda da durmayarak Halep'e, Şam'a doğru yönelir. Bir zaman buraları gezdikten sonra Memleketine dönmeye karar verir. Bolu'da eski dostları tarafından sevinçle karşılanan şair, daha sonra burada evlendirilir. Daha sonra iki erkek evlât sahibi olan Dertli, eski alışkanlıklarından da vazgeçemez, hanımını ve çocuklarını terk ederek İstanbul'a gider. İstanbul'da âşıklığıyla ün yapan şairi artık bütün İstanbul halkı tanımaktadır. Âşıklar kahvesinin baş âşığı odur. Bu arada makam ve itibar kazanır. "Fakat daha sonraları bunları da kaybeden şair, tekrar eski sefil günlerine döner, bir ara intihara da teşebbüs eden şair, ömrünün son günlerinde 1845 Ankara'ya gider. Şair bu yıl orada vefat eder. [64]

Gençlik yıllarında Lütfî mahlâsını kullanan şair, daha sonra hayatıyla örtüşen Dertli mahlasını almıştır. Şiire olan kabiliyetini, okuyarak geliştirmemiştir.. Fakat yaşadığı hayat ise onun usta mizacına olumlu etkiler yapmış, her adımı şiir yazmak için bir vesile olmuştur. Onun şiirlerinde din ve tasavvuf bilinçli bir işleme tâbi değildir. Beşerî aşkı çoğu zaman ağır basmıştır. Çok gezip çok insanla karşılaştığı için toplumsal sorunlar onun şiirinde ziyadesiyle vardır.

---

[62] Ayvazoğlu, age., s.111
[63] Tanpınar, age., s. 102

2.6.1.3 Erzurumlu Emrah

On dokuzuncu yüzyılın en meşhur halk şairlerindendir. Kendisi on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Erzurum'un Tanbura köyünde doğmuştur. 1860 yılı civarlarında Tokat ilinin Niksar ilçesinde vefat etmiştir.

Şiirlerinden anlaşılacağı üzere çok iyi bir öğrenim görmüş, bir çok da çırak yetiştirmiştir. Kendisinin divanı vardır. Aruz vezni ile şiirler yazmıştır. Bazı şiirlerinde dili oldukça ağırdır. Divan şiirinin nazım şekillerinden semaî, müstezat, muhammes, müseddes, gazel tarzında şiirler yazmıştır. Emrah da bu yüzyılın diğer şairleri gibi halk şiiri türünde yazdığı şiirlerle şöhret bulmuştur. Bugün onun bir çok şiiri bestelenmiştir. Emrah ile Ercişli Emrah'ın şiirleri karıştırılmıştır.

2.6.1.4 Dadaloğlu

Karacaoğlan ile Köroğlu arasında bir yerde bulunan şair, On sekizinci yüzyılın sonlarında doğup seksen yıl yaşayarak 1868 yılından sonra vefat etmiştir. Dadaloğlu, halk şairlerinin divan şiiri malzemesini kullandıkları bir ortamda böyle bir duruma meyletmemiş, şiirlerini sade, özgürce, tabiata âşık, hakkını arayan bir üslupta yazmıştır. Onun şiirlerinde Karacaoğlan'ın sevgisini, Köroğlu'nun sesini bulmak mümkündür.

Yalanları gerçeklere kattınız
Kumaş diye çulunuzu sattınız
Avşarların aleyhine attınız
Unuttun mu gök kır atlı alları

dörtlüğünü söylerken aşiret insanın hakkını arayan, cahil ama mert, töresine bağlı, yöresinin, üyesi bulunduğu aşiretin sorunlarının sözcüsü olmuştur. O, aşiretinin menfaatini korumak için Osmanlı Devleti'ne karşı gelmiştir. Osmanlı Devleti'ni Türk olarak görmemekte, sadece yörükleri kendine yakın bulmaktadır.

Aşağıdan gök renk ordu gelince
Sararıp da gül benzimiz solunca
Türk'ün olan Türkmen eli çökünce
Kaypak Osmanlılar size aman mı?

---

[64] Şemseddin Kutlu, **Dertli,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s.31

Dadaloğlu'nda dinî bir endişe yoktur. Onda diğer halk şairlerinin çoğunda görülen ve edebî bir sembol, bir istiare gibi kullanılan *aliaba, Kerbela* vs. unsurlara rastlamak zordur.

Dadaloğlu tabiatla iç içe yaşamakta ve tabiat güzellikleri karşısında kendisinden geçmektedir. Tabiata olan hayranlığını şiirlerinin her köşesinde dile getiren şair, tabiata olan hasret duygusunu şiirlerinde yansıtmaktadır. Ondaki hasret, sevgiliye duyulan hasretin yanında memleketine ve hatta memleketinin bir bahçesine veya bir dağınadır.

Çıktım yücesine seyran eyledim
Cebel önü çayır çimen görünür
Bir firkat geldi de coştum ağladım
Al yeşil bahçeli Kaman görünür

Dadaloğlu, divan şiirinden hiç etkilenmemiştir, dersek hata yapmış olmayız. Onun dili oldukça sade, söyleyiş tarzı, edası ve ifadesi kendine has bir özellik göstermektedir. Onun şiirlerindeki muhatabı, sevgiliden ziyade düşman kuvveti, zalimliktir. Onun şiirlerindeki hava yörüklerin özgürce solukladıkları dağ havasıdır. Ondaki ifade biraz da pervasızcadır. Fakat bu pervasızlık, sorumsuzluk şeklinde değil, bilakis bulunduğu yöre insanının sorumluluklarını taşıyan ve kendince bir muhasebesi olan bir yaşayış tarzının ifade edilmesidir.

Şair sözcükleri gerçek anlamında kullanmıştır. Onun Türkçesi arı bir Türkçedir. Şiirlerdeki canlılık, cümle kurgusundaki sağlamlık onun şairliğinin mükemmeliyetini ortaya koymaktadır.

2.6.1.5 Seyranî

Seyranî, Kayseri'nin Everek (Develi) ilçesinde 1807 yılında doğmuştur. Bir zaman medrese tahsili yaptıktan sonra, Tanzimat yıllarında İstanbul'da bulunmuş, sonra Everek'e dönerek orada 1866 yılında vefat etmiştir.

Seyranî de devrin modasına uyarak aruzla şiirler yazmıştır. Fakat diğer halk şairlerinde olduğu gibi Seyranî de şöhretini halk şiiri tarzında söylediği şiirlere borçludur. Seyranî, yaşadığı dönemin sosyal ekonomik konularına şiirde yer vermiştir. Kendisi zulme haksızlığa baş kaldırmıştır. Onun şiirlerinde sadece sevgili yoktur. O her konuda şiirler yazmıştır. Hiciv yönü de kuvvetlidir. Kendisi içkiye düşkün, derbeder bir hayatın sahibidir. Seyranî için *halk şiirinin Nef'î*'si

denilmektedir. Bu hüküm çok doğru değildir. Onun gözden kaçan en önemli özelliği bir hikemî bir şair oluşudur. O toplumun ve insanların sorununu bir atasözü ya da veciz bir ifade ile anlatmıştır. O Nâbî edası içindedir. Belki bir kaç şiirinde şiddetli hiciv bulunabilir, fakat şiirleri baştan sona incelendiğinde çoğu şiirinin bir köşesine sıkıştırılmış, ustaca bir eda, nasihati bol bir ifadeye rastlamak mümkündür. Onda atasözleri çokça bulunmaktadır. kendisi uzun bir ömür yaşamamış olsa bile, yaşadığı çileli hayatın vermiş olduğu tecrübeyi şiirine kolaylıkla sokmuştur. Halkın kullandığı bir deyim, onun şiirinde hemencecik bir şiirin alt yapısını oluşturur. Şair, deyimin üzerine getirdiği ustaca iki veya üç mısradan sonra, bir rubai şairi edasıyla son mısralara deyim veya atasözünü ustaca yerleştirmiştir. Bu durum onun Türkçeyi ne kadar kolay ve ustaca kullandığının işareti olmuştur.

2.6.1.6 Âşık Şem'î

Konyalıdır. 1772 doğmuştur. On dokuzuncu yüzyıl halk şairlerinin önde gelenlerindendir. Sultan Üçüncü Selim'in huzurunda saz çalıp şiir söylemiştir. "İrticalen şiir söylemeye yatkın ve düşkün olması, belirli bir tahsil görmemesine, hatta yirmi, yirmi beş yaşlarına kadar okur yazar olmamasına rağmen, ince düşüncesi, zekâsı, akranları arasında hazırcevaplılığı, esprileri her konuda onları aydınlatması ve örnek davranışlarıyla kendisine büyükleri tarafından *Şem'î* mahlası verilmesi uygun bulunmuştu."[65]

Mevlevî edası içinde şiirler yazan şair ömrünün son yıllarında dinî şiirler de yazmıştır. Kendisi halk şairi olarak bilinmesine rağmen aruz ile şiirler yazmıştır. Hece ile yazdığı şiirlerin sayısı azdır. Feyzi Halıcı'nın Şem'î'nin hayatını ve şiirlerini yayınladığı eserde yayınlanan 185 şiirin yaklaşık 172 aruzla yazılmıştır. Sadece 13 tanesi hece vezni ile yazılmıştır ki bunlar da destan mahiyetindedir. Şem'î de Âşık Ömer'in etkisi açık şekilde görülmektedir.

2.7 GİRİŞ

Anadolu Türk Edebiyatı XIII. Yüzyıldan itibaren iki ayrı istikamette yayılmaya başlamıştır. Türklerin kitleler halinde İslâmiyeti kabullenmeleri neticesinde dinî kurumlar ve yönetim etrafında birleşen kişilere "münevver" tanımlaması yapılmıştır. Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonra, bir yanda münevver

---

[65] Feyzi Halıcı, **Âşık Şem'î Hayatı ve Şiirleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1982 s.3

kesimin oluşturduğu edebiyat, diğer tarafta ise, bu kesime katılmayıp kendi kültürü içinde İslâm'ı yaşayan ve benimseyen grubun oluşturduğu edebiyat meydana gelmişti. İslâm'ı benimsedikten sonra *münevver kesim* diye bilinen grup, Arap ve Fars dilinin etkisinde kalarak aslı Araplara ait olan, daha sonra Farslar tarafından işlenerek Farsçaya uygun hale getirilen aruz ve nazım şekillerini, Türkçe'nin millî ahenk ölçüsü hece vezni yerine kullanmışlardır. Aynı dönemlerde yazılan *Atabetü'l-Hakayık* adlı eser, Türk şiirinin hece ölçüsünden aruz ölçüsüne geçişinin ilk örneklerini teşkil eder. Böylece Türklerin daha önceleri kullandıkları tek vezin bundan sonra ikili bir durum oluşturarak iki koldan Türk Edebiyatına hizmet eder hâle gelmiştir. "Türk şairleri, aruz vezniyle şiir yazmaya başlayınca, Türklerin en eski vezinleri olan hece vezni medrese âlimleri ve havas sınıf tarafından hakir görülmüş, millî vezin saraya, ulemaya, havassa karşı lâkayt kalan ve fakat millî benliğini muhafaza eden halk kitlesi ve halk şairleri tarafından kullanılmış, bugüne kadar muhafaza olunmuştur."[66]

Divan edebiyatı mesnevide, rubaîde, kasidede, şarkıda, gazelde orijinal güzellikler sunmuş, Bâkî, şiirde ses mükemmelliğini yakalayarak şiiri, "Kanunî devrini, ve bu devrin hayatını, zenginliğini yansıtmış,"[67] Fuzulî lirizmde dünyanın sayılı şairleri arasına girerken, onun yazdığı Leylâ vü Mecnun, kasaba ve köylerde bile sevilerek okunmuştur. Nef'î "İran şairleri ile yarışıp onları aştığını söyleyerek kaside sahasında usta olduğunu"[68] bütün İmparatorluğa ilan etmiştir. Hikemî tarzında Nâbî Türk Edebiyatında bir ekol oluşturmuş, Şeyh Galib, daha yirmi beş yaşında yazdığı Hüsn ü Aşk adlı eseri ile erişilmez olduğunu göstermiştir Nedim ise, edebiyatımızda çığır açarak, Türkçe'nin en tabiî ve en güzel nazım dilini eserlerinde işlemiş, Sebk-i Hindî akımının en büyük temsilcisi olarak Naili, edebiyatımızda ince, zarif söylemenin en güzel örneklerini vermiş hatta divan şiirinin en büyük üstadı olarak da adından bahsettirmiştir.[69] Bunlara ilaveten binlerce şair, divan şiiri sahasında sayısız örnek vererek imparatorluğa yakışacak ürünleri "Divan Şiiri" alanında edebiyatımıza armağan etmişlerdir. "Hiçbir şeyin uzun süre kalamayacağı ve yenilenmeyen her şeyin sonunun geleceği bir doğa kanunudur. Osmanlı şiirine

---

[66] Ahmet Talat Onay, **Türk Şiirinin Vezni**, Haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yay. Ankara 1996, s.36
[67] Haluk İpekten, **Bâkî**, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Akçağ Yay., İstanbul 1993, s.32
[68] Mehmet Çavuşoğlu, **Ölümün Üçyüzellinci Yılında Nef'i**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991, S.9, s.79-89

olan da budur. I. Süleyman zamanındaki parlaklık, halefleri zamanında gözle görülür biçimde zayıflayacak ve ancak ara sıra kendini dikkate değer bazı eserlerle hissettirecektir."[70] Divan şiiri bu kaçınılmaz durumumdan kurtulamamışsa da geride bir milletin medeniyetini temsil edecek binlerce şaheser bırakmıştır.

Diğer taraftan halk şairleri de boş durmamış, onlar da kendi alanlarında Türk edebiyatına büyük eserler bırakmışlardır. On üçüncü yüzyılda Yunus Emre, bütün Türk edebiyatı tarihine damgasını vuracak eserler bırakırken, Türk tasavvuf şiirini ölümsüzleştirmiş, başka milletlerce de sevilmiş ve onun adına barış yılları ilân edilmiştir.

Halk şiiri, On dördüncü ve on beşinci yüzyılda belki kendinden bekleneni verecek kadar usta şairler yetiştirememiştir. Fakat Türk tasavvuf tarihinde büyük bir yeri olan ve Bayramiye tarikatını kuran Hacı Bayram Velîyle bir çıkış yapmış, on altıncı yüzyıldan itibaren de usta şairler yetiştirmeye başlamıştır. "Bugün bile büyük halk ozanlarımıza ilham kaynağı olan ve halk edebiyatının en büyük şairlerinden Karacaoğlan bu yüzyılda yaşamıştır. Halk dilinin ve halk zevkinin en ince özelliklerini kendinde birleştiren bu şair, halk şiiri geleneğine sonuna kadar bağlı kalmıştır"[71]. Kendinden sonra yetişmiş bir çok halk şairini etkileyen Pir Sultan Abdal da bu devirde yetişmiştir. Çeşitli varyasyonları bulunan, yiğitliğin ve başkaldırmanın sembolü olan, bazen eşkıyalıkla suçlanan Köroğlu bu yüzyılın koçaklama dalında ürün veren şairidir. XVII. Yüzyıldan itibaren, gerek halk ve gerekse divan şairleri arasında birbirlerine karşı giderek artan temayüller görülmeye başlanmıştır. Gerçi tekke edebiyatının tasavvuf düşüncesi ile klâsik edebiyatın tasavvuf anlayışında farklılık yoktu. Bu yüzyılda halk şairlerinin birbirlerine yaklaşımları, bilinçli bir atılımdı. Âşık Ömer, İstanbul halkının konuşma dili ile klâsik edebiyat dilini bir "terkip" hâline koymuş,[72] hem divan, hem de halk şiiri tarzında şiirler yazmıştır. Yine bu yüzyılda yetişen Gevherî de Âşık Ömer gibi divan ve halk şirinin nazım şekli ile ölçülerini kullanmıştır.[73] Hece ile şiir yazan, aynı zamanda minyatürle de uğraşan Levnî'nin, Âşık Ömer'in resmini yapması bu şairin halk şairlerine verdiği

---

[69]Haluk İpekten, **Nâ'ilî-i Kadim, Hayatı ve Edebî Kişiliği,** Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s.59
[70] Servan de Sugny, **Türk Şiirinin Kısa Tarihi**, (Çev. Boğaç Babür Turna), Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler,(Haz. Mehmet Kalpaklı),Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 38.
[71] Öner Yağcı, **Karacaoğlan**, Gün Yayıncılık, İstanbul 1997, s.80
[72] Şükrü Elçin, **Âşık Ömer**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, s. 9
[73] Şükrü Elçin, **Gevherî**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1998, s.18

değeri göstermektedir. On dokuzuncu asır ise, artık farklı mecralarda akan iki ırmağın birleştiği devir olmuştur.

XIX. asra gelindiğinde divan şiiri artık iyiden iyiye tükenmiştir. "Şeyh Galib'in gençlik aşısına benzeyen şiiri de onu hayata döndürmeye yetmez, hatta denilebilir ki, bu aşı kocalmış gövdenin kalan bütün gücünü harcayarak birdenbire iflas etmesine yol açmıştır. Kısacası Şeyh Galib'in açtığı "nev-râh" ta yürüyecek başka "mert" çıkmaz; eski şiir son bir çırpınışla Encümen-i Şuara şairlerine ulaşırsa da, grubun genç mensuplarından Namık Kemal ile Ziya Paşa'nın kollarında son nefesini verir. Muallim Naci'nin onu Mes'ud-ı Harâbâtî kisvesiyle ve sun'î teneffüsle yaşatma gayreti de pek netice vermeyecektir"[74] Annemarıe Schımmel'in belittiği gibi "Mütemadiyen tekrarlanan sembol ve tabirler, mutavassıt şairlerin ellerinde cazibesini kaybedip kuru bir şablon haline dönmekten kurtulamaz."[75]Beri taraftan Erzurumlu Emrah, Dertli, Seyranî, Bayburtlu Zihnî, can çekişmekte olan divan şiirinin nazım türleri ve ölçüsünü kullanarak eserlerini ortaya koymaya çalışmışlarsa da, onların edebiyat tarihi kitaplarına girmelerine vesile olan, kullandıkları divan şiirinin nazım şekilleri ve aruzu değil, halk şiiri türünde yazdıkları birkaç şiir vesile olur. Bu uzun dönemin ardından binlerce divan şairi ile birlikte "yedi yüz elliden fazla halk şairi "[76]durmadan akan bu ırmağa kapılıp gitmişlerdir. Bu dönemde halk ve divan şairleri farklı mecralardan ilerlerken birbirlerini beğenmeyip hâkir görseler bile, yine kendi alanlarından çıkarak birbirlerinin alanlarına müdahale etmişler, halk şairleri aruzla şiirler yazmaya başlarken, divân şairleri de hece vezni ile şiir yazmayı denemişlerdir.

2. 8 Yüksek Zümrenin Halk Şiirine Karşı Tutumu

Ziya Paşa bizim şiirimizi "Hani şairlerin nâ-mevzun diye beğenmedikleri avam şarkıları ve taşralarda ve çöğür şairleri arasında deyiş ve üçleme ve kayabaşı tabir olunan mazmunlar"[77] olarak tarif etse de; halk şiiri ve şairlerinin tarih boyunca hâkir görüldükleri kesindir. "Saz şairlerimiz, bugün de pek çok aydınımız tarafından horlandığı gibi, vaktiyle de aynı şekilde horlanmış"[78], "Zevklerini medrese ve

---

[74] Beşir Ayvazoğlu **Kuğunun Son Şarkısı**, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s.87
[75]Annemarıe Schımmel, **Alman Gözüyle Divan Edebiyatı**, Yönelişler, S.47, Haziran 1990
[76] Pertev Naili Boratav, **Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Geçek Yayınevi, İstanbul 1988, s.29
[77] Ziya Paşa, **Şiir ve İnşa**, Tanzimat Edebiyatı, Hüseyin Tuncer, Akademi Kitabevi, İzmir 1992, s. 75
[78] Saim Sakaoğlu, **Türk Saz Şiiri**, Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı III. (Halk Şiiri) S. 445-450 Haziran 1989 s.107

saraylarda Acem şairlerinin divanlarıyla terbiye eden eski şairlerimiz halktan her suretle ayrılmayı kendilerine büyük bir şeref bilmişler, halkın söylediği bir lisan ve ahengini duyduğu bir vezinle yazı yazmak, onlar için barbarlıktan başka bir şey sayılmamış, onlar "avamı hevamma (böceklere)" benzetmişlerdir."[79]

Münevver kesim, parmak hesabı diye hece veznini küçümsemiş, hece vezni ile şiir yazanları şairden ve onların yazdıklarını da şiirden saymamışlar; hatta onları tahkir ve tahfif etmekten kaçınmamışlardır.

Yine Köprülü'nün bildirdiğine göre, Ankaralı İsmail Efendi şairleri dört kısma ayırmış ve dördüncü kısımda halk şairlerini kastederek: "Kelâmı sûret ve mânadan hâlî olmakla esvât-ı hayvanâta lâhık olanlar ki, anlar hakkında yâve-gûy ve hezre-cûy demek sadıktır."[80]diyerek onların şiirlerinin sûret ve manada boş olduğunu, seslerinin hayvan sesine benzediğini ve onların saçma sapan şeyler söylediğini bildirmiştir.

XVI.yüzyıl şairlerinden Nâimi-i Hamîdî:

Bir olmaz vakte irgürdük zamanı
Bilir yok âsmândan rismânı
En ehli yek görür ma'nî yüzünden
Kar (a)oğlan türküsün şair sözünden[81]

diyerek Karacaoğlan'ın türkülerine (halk şiirine) "saçma sözü", kendi şiirinin (divan şiiri) akıllı sözü olduğunu iddia etmiş, ama zamane insanın da ilim ve sanat kadrinden anlamadığından şikâyet etmiştir. Yaklaşık iki asır sonra, Sümbülzâde Vehbî divan şiirinin az çok teorisini oluşturacak "Sühan Kasidesi"nde:

Bir alây şâ'ir-i nâ-muntazam-ı bed-mahlas
Nazm-ı rüsvâyî ile eyledi rüsvâ-yı sühan
.....
İktidâ eylediler meslek-i Âşık Ömer'e
Aşk u şevk ile nice kâfiye-cûya-yı sühan
Gevherî güftesine döndi bu günlerde meded
Gevher-i nâdire-i lü'lü-yi lâlâ-yı sühan[82]

---

[79]M. Fuat Köprülü, **Hayat ve Edebiyat**, Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler, (Haz. Mehmet Kalpaklı), YKY, İst. 1999, s.65
[80]M. Fuat Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları I**, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s.170
[81]a.g.e.s. 169

diyerek, güzel şiiri yazmayan şairlerin kötü şiirleriyle şiiri rezil ettiklerini, bir çok kâfiye arayıcısı (şair) büyük bir istekle Âşık Ömer'in yoluna(şiir tarzına) yöneldiklerini, inci gibi cevher olan güzel şiirinin Gevherî'nin şiirine döndüğünü dile getirirken aynı mantığı yürütmüştür.

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, Türk Edebiyatı tarihinde pek de parlak yeri olmayan, edebiyat tarihine, yazdığı şiirlerden çok *kadın şair* olma özelliği sebebiyle giren Şeref Hanım da, yazdığı bir dörtlükle (kıt'a) Âşık Ömer'e çatmış, tevazu göstermek isterken halk şairine ve şiirlerine karşı tahfif edici bir tavır takınmıştır.

Şerefâ sencileyin bî-mâye
Ne cesaretle alırsun şîri dile
Senün eş'ar-ı perişânundan
Yegdir Âşık Ömerün nazmı bile[83]

Şeref Hanımla aynı dönemi yaşayan Yenişehirli Avnî de, Âşık Ömer'e sataşmış ve onun kadar kötü nam salmış birisinin Hicâz'da bile şöhret bulmadığını dile getirerek onu tezyif etmiştir.

Bakun kerâmet-i eş'ara kim Hicâz'da hem
Teşehhür itmedi Âşık Ömer kadar mat'ûn[84]

Yine Âşık Çelebî, Alâiyeli Manav Seydî adlı bir halk şairini tezyif etmek için hece vezniyle şiir söyleyerek onu tahkir etmeye çalışmıştır.

.....
On yıl buzağı güttüm
Tarlalarda buğday attum
Sonra zühte yolun tuttum
Manav Seydi derler bana
.....
Eşeğim öne katardım

---

[82] Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, **Sümbülzâde Vehbi**, İklim Yay., İstanbul 1993 s.99-101
[83] Ahmet Kırkkılıç, **Şeref Hanım Divanı ve İncelenmesi**, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fak. Yayınları Erzurum 1993 s. 348
[84] Lokman Turan, **Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şu'arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş,** Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1998, c.II, s.654

Keşiş Dağı'nda otardım
Bursa'da odun satardım
Manav Seydi derler bana[85]
.....

Divan şairleri, gerek edebî çıkmazlık açısından ve gerekse bilinçli olarak süreç içinde halk şiirine olumlu yaklaşımları da olmuştur.

Edirneli Nazmî, Tatavlalı Mahremî ve Aydınlı Visâlî'nin Türk diline bilinçli yaklaşımları vardır. Bu kişiler her ne kadar klâsik edebiyatın çerçevesinde şiirlerini meydana getirmişlerse de, onların şiirleri, Türkçeye karşı hissettikleri sorumluluğun ürünüdür. Necatî ile başlayan Bâkî ile devam eden mahallî unsurların divan şiirinde kullanılması, ilk başlarda keyfî bir yenilik anlayışından kaynaklanmışsa da, sonraki dönemlerde mazmunlarının kullanıla kullanıla cazibesini kaybetmesi, şairleri mecburî arayışın içine sokmuştur. "Mesela Sabit'te, şiirde bir yenilik göstermek eskilerden farklı söylemek gayreti açıkça görülür. Onun halk tabirlerine m esellere, cinaslara düşkünlüğü bu yüzdendir. Safâî'nin Sabit için taze-zeban demesi şiirlerinde bol bol kullandığı bu tabirler, meseller yüzündendir. Yine Sâmi'nin (ö.1773)on yedinci asırdan beri şiirde bir ilham kaynağı olarak eski kuvvetini kaybeden tasavvuf neşvesini tekrar canlandırmak suretiyle bir nevi yenilik yapmak istemesi"[86] aynı sancının tezâhürüdür.

Halk şiirine yaklaşım, bir anda olmaz. Önce halkın duyuş tarzına yakınlık hissetmek, onu yakalamak gerekmektedir. "XVI. Yüzyıldan başlayarak bir çok divan şairini hece vezniyle şiir yazdığını biliyoruz. Meâlî (ö.1511), Usûlî(ö.1538), Zaifî(ö.1555), Âşık Çelebî (ö.1571), Fevrî (ö.1571), III. Murad(ö.1595), Himmet (ö.1684), Feyzî,IV Murad, Afife Sultan, Mahtumî, Nahifî, Nedim (ö.1730),III. Ahmed, Şeyh Galib (ö.1799), Vahîd Mahtumî (ö.1732), İzzet Molla(ö.1829), Hızırağazâde Said (ö.1837), Âkif (ö.1845), Edhem Pertev Paşa (ö.1872), Âdile Sultan (ö.1898), Münif Paşa(ö.1910), hece vezni ile şiir yazan şairlerimizdir."[87]

Bu şairler içinde Nedim ve Şeyh Galip'in hece ile şiir yazmaları oldukça manidardır.

---

[85] Hasan Kolcu, **Türk Edebiyatında Hece-Aruz Tartışmaları**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1993 s.302
[86] Hasibe Mazıoğlu, **Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik**, Akçağ Yay., Ankara 1992, s.3-4
[87] Cemâl Kurnaz, **Türküden Gazele**, Akçağ Yay., 1997, s.139-140

Sevdiğim cemâlin çünkü göremem
Çıkmasın hayâlin dil-i şeydâdan
Hâk-i pâya çünkü yüzler süremem
Alayım peyâmın bâd-ı sabâdan[88]

Nedim'in yukarıdaki dörtlüğüyle başlayan koşması, onun, bu şiirleri iddialı bir şekilde değil de şiir dünyasında renklilik olsun diye yazdığı görülmektedir.

Tuğra çekmiş dest-i kudret kaşına
Cefâ takmış siyâh perçem başına
Taze girmiş on üç on dört yaşına
Gül fidânım henüz bulmuş çağını
Şirin esmer şimdi bulmuş çağını[89]

Şeyh Galib'in yukarıdaki beşliğiyle başlayan şarkısı, kendinden sonra gelen şairlere pek de örnek olmamış, onun sanatının etkisi altında kalan şairler, bir tane de olsa onun gibi hece ile şiir yazmayı denememişlerdir. Divan şiirinin son dönemi biraz da karışıklıkların görüldüğü bir dönem olmuştur. Halka ait hususiyetleri şiirlerinde ziyadesiyle kullanan Enderunlu Vâsıf, hece vezniyle hiç şiir yazmazken, mahallî unsurları şiirinde de kullanmayan, Âdile Sultan ise hece vezni ile bir ilâhî yazmıştır.

Hak yoluna cân verdiler
İncitme hiç devrişleri
Cânân yolunu buldular
İncitme hiç devrişleri [90]

2. 9 Halk Şairlerinin Divan Şiirine Bakışı

Halk şairleri de çeşitli vesilelerle kendilerini divan şairlerinden üstün saymakta idiler. Halk şairlerinin en önemli özelliklerinden birisi de irticalen şiir söyleyebilmeleriydi. Önceleri *reisi âşıkan* denilen şairin, bir ayak (kafiye) vermesi üzerine başlayan irticalî tarzındaki söyleyişlerde çok güzel eserler ortaya çıkardı. Daha sonraları âşık kahvelerinde, boza hanelerde, mesirelerde, insan kalabalığının bulunduğu her yerde şairlerin söz fasılları organize bir hâl almıştır. Reisi âşıkan tarafından yürütülen bu fasıl, üç bölüme ayrılır, 1. Bölümde, divan, koşma, taşlama,

---

[88] Muhsin Macit, **Nedim Divanı,** Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 269
[89] Ali Alparslan, **Şeyh Galib**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988 s.21

muamma, hece vezni ve karcığar makamı ile türküler, 2. Bölümde, gazel, kalenderi, müseddes-muhammes veya semaî, 3. Bölümde ise, koşmalar, destanlar, muamma çözümü ve hediye dağıtılması[91] ile son bulurdu. Âşıkların kendilerini divan şairlerinden üstün görmelerinin bir sebebi de eserlerini saz eşliğinde icrâ etmeleriydi. "En eski Türk geleneğinin bir devamı olan bu saz çalma işi âşıklar için övünç kaynağı idi. Halk, şair denilince mutlaka saz şairi anlıyor, saz çalmayan bir şairin bulunabileceğine ihtimal vermiyordu.[92] Halk şairlerinin bu özellikleri onların geniş halk kitlelerine yayılmasına ve onlar tarafından sevilip sayılmsına vesile olmuştur "II. Mamhmud, Sultan Abdülmecit ve Abdülaziz zamanlarında, halk şairleri padişahın saraydan ödenek alan 20-30 âşık bulunduğu bilinmektedir."[93] Yaptığı yeniliklerde halkı yanına almak isteyen II. Mamhmud da, halkın çok beğendiği ve severek dinlediği şairleri yanına alarak halka şirin gözükmüş, böylece şairleri propagandist olarak kullanmıştır.

2.10 Müşterekliğin Muhtelif Sebepleri

1. Divan şiiri mazmunlar üzerine kuruluydu. Şairler belirli mazmunları belirli şekillerde kullanırdı. Beş-altı asırdır kullanılan mazmunlarla, söylenmedik söz ve sözün söylenmedik şekli de kalmamıştı. Yeni yetişen şairler, malzeme eksikliği hissetmiş, tekrara düşmemek için orijinal söyleyişler peşine düşmüş, halk tabirlerini şiirlerinde kullanmışlardır. Bu yaklaşım halk şairlerini cesaretlendirmiş, onların da divan şiiri tarzında eser vermesine zemin hazırlamıştır.

2. Osmanlı imparatorluğunun en güçlü kurumlarından birisi de Eğitim kurumlarıdır. Halk küçük yaştan başlayarak belirli yerlerde eğitimlerini düzenli bir şekilde sürdürmüşlerdir. "Osmanlı'da Sıbyan mektepleri köylere varıncaya kadar her yere yayılmıştı.Evliye Çebeli, XV-XVI. asırda sadece İstanbul'da 1993 tane Sıbyan mektebinin bulunduğunu kaydeder. Yine Rumeli eyaleti merkez sancağında 60, Anadolu eyatletinde 154, nefis-i Amasya'da 200, Erzurum'da 110 sıbyan mektebinin bulunduğu rivayet edilir."[94] Ayrıyeten camii ve mescitlerde verilen eğitim mekânları

---

[90] Hikmet Özdemir,**Adile Sultan Divanı,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1196 s.286
[91] Geniş bilgi için bkz Umay Günay, **Türkiyede Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, Akçağ Yay., Ankara 1993, s.35-47
[92] M.Fuat Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, Ötüken Yay., İstanbul 1989, s.171
[93] Ahmet Kabaklı,**Türk Edebiyatı Tarihi**, Türk Edebiyat Vakfı Yay., İstanbul 1990 CII., s 730
[94] Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri,** İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 19)

dışında XV-XVI. asırda 500 yakın medresenin olduğu da söylenmektedir.[95] Bütün bu kurumlar halkın bilgi ve kültür seviyesinin artmasına zemin hazırlamış, bir noktada halkın seviyesi divan şiirinin kültür seviyesine yaklaşmıştır.

3. *Mevlit, Muhammediye, Ahmediye, Envarü'l-Âşıkın, Leylâ vü Mecnun* gibi eserler halk arasında büyük bir sevgi ve itibar kazanmış, şehirlerde kasabalarda köylerde ve hemen hemen her evde bulunan bu eserlere halk, Kur'an'a yakın ölçüde hürmet göstermiş, köy odalarında bu eserler vezinleriyle birlikte okunur olmuştur. Bu tür eserler de divan ve halk şairlerinin birbirlerine yaklaşımlarını hızlandırmıştır.

4. Divan şairleri, halk şairlerininin hece vezni ile yazdıkları şiire *benanı hesap* (parmak hesabı) tanımını yaparak hece ile yazan şairleri küçük görmüşlerdir. Bu durum halk şairlerini baskı altına almış onlar da aruz ölçüsüyle şiir yazarak bu baskıdan kurtulma yoluna gitmişlerdir.

5. Halk şairlerinin çoğu *ümmî* olarak bilinmiş ve öyle tanımlanmıştır.[96] On dokuncu yüzyılda yetişen halk şairlerinin az çok bir medrese tahsili aldıkları görülmektedir. Halk şairlerinin belirli seviyede medrese tahisili görmeleri onların divan şiiri tarzında da eser vermelerine zemin hazırlamıştır.

6. İlk dönem divan şairleri, yetişme devrelerinde İran şiiri ve şairlerini örnek alarak kendilerini geliştirmişlerdir. Halk şairleri divan şiirine yaklaşırken, örnek alabilecekleri bir çok divan şairi vardır. On Dokuzuncu yüzyıl halk şairlerinde, önceki devirlerde yetişmiş divan şairlerinin etkileri açıkça görülmektedir. Seyranî'de Nabî'nin dolayısı ile hikemî tarzın etkisi, Âşık Şem'i de Fuzûlî ve Nedim etkisi; Bayburtlu Zihnî'de Nedim etkisi, Erzurumlu Emrah'ta Şeyh Galib, yani tasavvufî esintiler göze çarpmaktadır. Bu durum, halk şairlerinin numune bulmakta fazla zorlanmadıkları, uygun şiir ortamında bu durumdan etkilenmelerinin daha kolay olduğunu ortaya koymaktadır.

7. Divan ve Halk şairlerinin beslendiği en önemli unsur; dinî unsurdu. Bu unsuru birleştirici nokta ise tasavvuftan geçmekteydi. Hemen hemen bütün şairler bir tarikata mensuptular.

Tekke şiiri, divan şiiri kültürünün terminolojik alt yapısını oluşturmaktaydı. İslâm medeniyeti tasavvufun gölgesi altında gelişip büyümüştür. Herkesin

---

[95] Baltacı, **age.**, s. 19
[96] Nüzhet Ergun, **Halk Şairleri I**, İstanbul 1926, s. 12

yararlanacağı müşterek bir kültür meydana getirmiştir. Müşterek kültürden beslenen tekke ve halk şairleri tasavvufî unsurlardan ziyadesiyle yararlanmışlardır. Tasavvufa "dünyayı terk" anlamında bakıldığında, onun cemiyet hayatına katacağı bir şeyin olmayacağı kanaati uyansa bile; derin manada bunun biraz da geçerli olmadığı kanaati hasıl olacaktır. Dünyayı terk manası bireyin kendini ilgilendirse bile, o kişiler bir araya gelince yine bir topluluk oluşturacak, tasavvuftan aldığı terbiyeyi cemiyet hayatına geçirecektir. İnsanları kırmamayı, onlara iyilik yapmayı ve hatta insanları "irşat" etmeyi kendisi için bir şiar edinecek olan şair, irşat için gerekli olan asıl öğenin de bilgi olduğu kanaatine varacak, böylece Allah'ı tanımak, bilmek kaygısını taşımanın yanında şeriat ve tarikat bilgisine ve adabına vakıf olacaktır. Böylece İslâm'ın bütünleştirici vasfından da yararlanmak isteyen şair, insanlara birbirlerini sevmeyi ve saymayı, kul hakkı yememeyi çeşitli vesilelerle anlatma ihtiyacı duyacaktır. Tasavvufun gayesi mutlak güzel olan Allah'ı aramak ve onu bulmaktır. Önemli olan o güzele aşkla vecit hâliyle gitmektir. Bu yol ise bazen farklı şekillerde kendini göstermiştir."Bunlar, musikiye, şiire, hüsnühat ve tezhibe dönüşebilmektedir.[97]Bu yüzden şairlerimiz, müzisyenlerimiz, hattatlarımız dergâh ve tekkelerde yetişmiş, kabiliyetlerini Allah ve sanat aşkında birleştirmişlerdir. Tasavvufun bu kadar sanatla içi içe olduğu bir ortamda, ilhamını dinî zihniyetten alan şair, tasavvufun müşterek temlerini en iyi derecede bilmek ve onu önce beyninde sonra da eserlerinde hayatiyete geçirmek için büyük bir uğraş içine girmiş, yazdığı şiirine ilâhî bir nefes vermekten kendini alamamıştır. "Dil, vezin, nazım şekilleri ve hususiyetleri, ifade tarzı bakımlarından Türk halk edebiyatının bir çok unsurlarından alan tekke edebiyatı, ideoloji itibariyle, doğrudan doğruya klâsik İslâm kültürüne bağlıdırlar."[98] İfade şekilleri farklı olsa bile konular aynıdır. "Bazı şairler şiirlerine ilahî bir nefes vermek amacıyla *abdal, kul* gibi ön adları kullanmışlar, yine halk şairlerimiz kendilerini halka daha kolay kabul ettirebilmek için *badeli âşık* olduklarını, rüyalarında bir pir tarafından kendilerine bade içirildiğini söylemişlerdir."[99] Yine tarikatlarda tarikat şeyhleri manevî yükselişlerini rüya

[97] Mustafa Kara, **Tasaavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yay., İstanbul 1990, s. 354
[98] M.Fuat Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, Ötüken Yay., İstanbul 1989, s. 185
[99] Ümay Günay, age., s.78-156

başlığı altında anlatarak[100] eserlerine ilâhî bir delil göstermiş, tekke şairleri de maksada göre rüyalarına farklı görevler yükleterek,[101] eserlerinde keramet vs. konuları işlemişlerdir.

Şairlerin hayatlarına bu kadar yakından müdahale eden tasavvuf elbette, onların ruhî ve ilmî gelişmelerine katkıda bulunacak, hangi alanda eser verirlerse versinler, eserlerine yön veren en etkin âmil olacaktır. Halk şairleri de aynı şekilde tasavvuftan etkilenmiş, tasavvûfî terimleri şiirlerinde sembolik ya da hakikî manasında kullanmış, bu durum da divan ve halk şairlerinin müşterek b ir n oktada birleşmelerine zemin hazırlamıştır.

8. II. Mamhmud, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz zamanlarında, saraydan ödenek alan 20-30 âşık bulunduğu bilinmektedir.[102]Şairler artık memleket meselelerine az çok âşina olmuş, saraya yakın oldukları için bu zümrenin çokça benimsediği şiire meyil etmişlerdir.

9. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde İstanbul'un en meşhur yerleri âşıkların atıştıkları kahvehaneler ve bozahaneler olmuştur. Buralarda muamma söylenir, atışmalar yapılırdı. Bu yüzyılda atışmalar bir sisteme oturtulmuş, herkes istediği şekilde değil, atışma kurallarına ve belirtilen sisteme göre şiirlerini söylemek mecburiyetinde kalmıştı. Bu fasılları incelediğimizde belirli bilgi ve kültürü olan kişilerin bu yarışmaya katılabileceğini görüyoruz. *Umay Günay'ın Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi* adlı eserinden aldığımız On dokuzuncu yüzyıl âşık faslı örneği bu fasılların ne kadar bilgi ve kabiliyet istediğini göstermektedir.

I. Bölüm

"Giriş: Reisi âşıkan, hicaz,hüseynî, saba, evic, rast, uşşak, kürdî hüseyni gibi klâsik musiki makamları ve taksimleri ile faslı açar. Bir gazel ve beyt-i müfred okuduktan sonra fasıl başlar.

a) Divan,: Mecliste bulunan âşıkların hepsi iştirak ederler.

b) Divan: Meclisteki her âşık ayrı ayrı birer divan çalar,

c) Koşma (Reisi âşıkan okur)

---

[100] Suat Umagan, **Aynu'l-Hayat**, Nakşî Ali Akkirmanî, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1996

[101] Hasan Avni Yüksel, **Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya**, MEB. Yay., İstanbul 1996, s.155

[102] Kabaklı, age.,**Türk Edebiyatı Tarihi**, Türk Edebiyat Vakfı Yay., İstanbul 1990, C. II.s 730

d) Taşlamalar, çoğunlukla mizahi olan bu taşlamaları meclisteki isteyen âşıklar söylerler

e) Muamma, reisi âşıkan meclisteki âşıklara sıra ile muamma yöneltir. Cevap veremeyen âşığın sazı bir süre için elinden alınır.

f) Hece vezni ve karcığar makamı ile millî türküler okunur.

II. Bölüm

a) Reisi âşıkan tarafından saba makamında bir gazel,

b) Kalenderi

c) Evic veya Isfahan makamlarından müseddes veya muhammes bir semai

d) Destanlar

e) Tagı makamından bülbül koşması veya acemaşiran makamında bir müstezad iki veya üç âşık tarafından okunur. Bunların yerine dübeyt, bahrı tevil, acem azı sakiname okunabildiği gibi Âşık Emrah'ın püskül perçem kalenderisi veya Tahir Zühre makamı, Köroğlu, Genç Osman, Sivastapol, Yemen, Mısır destanlarından biri de söylenir

III. Bölüm

a) Koşmalar

b) Divanlar

c) Kerbela Destanı

d) Muamma tertib edene bir methiye okunur.

e) Muamma çözülür

f) Toplanan para ve hediyeler kazanana verilir."[103]

Bir halk şairi, halk şairleri arasında yer edinmek istiyor ise; yukarıdaki fasılalara girip adını duyurması ve hüner sahibi olduğunu göstermesi gerekmektedir. Fasıllar yıllarca şiir kültürü ile yetişmiş kişilerin bile başaramayacağı zorluktadır. Halk şairi kendisine itibar kazandıracak bu fasıllardan başarı ile geçmesi için çok geniş edebiyat kültürüne sahip olması gerekmektedir. Atışma şartları da, halk şairlerini divan şiiri alanında eser vermek zorunda bırakmıştır.

2. 11 Divan ve Halk Şairlerinin Kullandıkları Ölçüler

2.11.1 Giriş

---

[103] Günay, age.,**Türkiyede Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, Akçağ Yay., Ankara 1993, s.35-36

Her edebiyat kendi bünyesine uygun vezin ve nazım şekilleri üretir. Şairler belirli şekil kalıpları üzerinde eserlerini meydana getirirler. Ahmet Talât Onay nazım için "İfadenin şekli musikisidir ki, okunurken samiaya nesirden ziyade tesir eder." [104] İfadesini kullanır. Vezin, nazımda hecelerin düzenli şekilde sıralanmasıdır. Şiirin ahengini oluşturan bu sistem dilin yapısıyla yakından ilgilidir. Divan şairleri aruz veznini hece veznini halk şairleri kullanmıştır. Sonraki dönemlerde şairler yenilik adına her iki vezni de denemişlerdir.

2.11. 2 Amaç

Şiirin sadece anlamsal boyutunun olmadığını, onun ritim üzerine kurulmuş ifadeler bütünü olduğunu göstermek, şiiri belirli kalıplara sokarak ona kendi içinde yeni bir ses formu veren hece ve aruz ölçüsünün etkisini göstermek, şairin bu ölçülere bağlı kalarak meydana getirdiğii şiirlerde ses oluşumunu sezdirmek.

2.11. 3 Hedef Davranışlar

Şiirin iç ve dış yapısının tanıtılması, öğrencilerde şiir zevki ve kültürünün geliştirilmesi,

Öğrencilere nazım, kafiye (uyak) ve veznin (ölçü), şiirin oluşumunu nasıl etkilediğini sezdirme,

Öğrencilerin duygularını olumlu yönde geliştirip, onlarda estetik zevkin gelişimine yardımcı olma,

Aruz ve hece ölçülerini öğrencilere ezberletmek yerine, bu kalıpların şiirin yapısına nasıl etki ettiğini ve şiire nasıl bir ahenk getirdiğini sezdirme,

Türk edebiyatının muhteva ve üslûp bakımından en mükemmel örneklerini, modern metotlarla ve mukayeseli bir şekilde inceletme,

Şiiri oluşturan kelimelerin, kafiye ve ses tekrarlarının şiirin içeriğinde ve okuyucu üzerinde nasıl bir etki bıraktığını sezdirme,

Aruz ve hece ölçüsüne uymayan dizelerin şiirin ahengini nasıl bozduğunu işitsel bir boylamda dile getirme,

Şiiri vezin ve kafiye açısından değerlendirirken, dilin bireysel, özel ve estetik amaçlı kullanılmasının zevkini öğrencilere hissettirme,

---

[104] Ahmet Talat Onay, **Türk Şiirlerinin Vezni**, Haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yay., Ankara 1996, s.12

Şairin, ses düzenlemelerinde ünlü ünsüz ilişkilerini, kafiye, redif, vezin ve ritim gibi ses araçlarını kullanarak şiirde oluşturduğu anlam ses bağlantılarının şiire nasıl bir renk kattığını gösterme,

Başka milletlerden alınmış ama şiirde kullanılan yabancı kelimelerin Türkçeye ve şiirin yapısına nasıl etkide bulunduğunu gösterme,

Hece ve aruzun kullanımını, bu kullanımın şiirde uygulanması ve uygulama zorluklarının öğrenciler tarafından sezilmesine yardımcı olma,

Şairlerin şiirlerde ahengi sağlamak için, mısra içi ses tekrarlarına, iç kafiyelere, hece ve kelime tekrarlarına nasıl başvurduklarını gösterme,

2.11. 4 Kuram

Divan ve halk şairleri hece ve aruz kalıplarını kullanarak binlerce şiir meydana getirmişlerdir. Divan şairleri aruz, halk şairleri hece ile yazar, anlayışına muhalif olarak halk şairleri eserlerinde hem aruz, hem de hece veznini kullanmışlardır. İncelemeye tâbi tuttuğumuz divan şairleri hece veznine itibar etmemiş bütün şiirlerini aruz ile yazmayı uygun görmüşlerdir. Sadece Âdile Sultan iki adet hece ölçüsü ile şiir yazmıştır.

Dertli yaklaşık olarak 93 şiirinin 60 tanesini aruz ölçüsü ile yazmıştır. Erzurumlu Emrah yaklaşık olarak264 şiirin 208 adetini aruzla, 156'sını heceyle, yazmıştır. Âşık Şem'î yaklaşık 185 şiirin 172 ikisin aruz ile yazmıştır. Sümmanî yaklaşık 278 şiirin 253 adetini hece ile yazmış, diğer 25 şiiri de *gazel, divan*, başlığı altında aruz ile yazmaya çalışmış ise de bunda pek başarılı olamamıştır. Bu şiirlerin aruzla yazıldığın söylemek doğru değildir. Seyranî 385 şiirin 308 adetini hece ile yazmış, kalan 77 dokuz şiiri muhtelif nazım şekillerini kullanarak aruzla meydana getirmiştir. Dadaloğlu bütün şiirlerini hece ile yazarken, Yenişehirli Avnî, Hersekli Arif Hikmet Bey, Enderunlu Vâsıf, Şeref Hanım, Leskofçalı Galib bütün şiirlerini aruz ile yazmışlardır. Divan şairlerinden Âdile Sultan, 244 şiirinin sadece ikisini hece ölçüsü ile yazmıştır.

Şair	Seyr	Dertli	Em	Süm	Şem'î	Zihnî	Dadal	Vâs	Ş.Han	A.Sul	Arif	Avn	Les
Top	385	93	364	253	185	421	67	562	511	242	228	740	
Aruz	77	60	156	25	172	388	-	562	511	242	228	740	
Hece	309	33	208	228	13	33	67			2			

Divan şairleri, halk şairlerine nazaran aruzu kullanmakta oldukça başarılı olmuşlardır. Halk şairlerinin kullandıkları aruz kalıpları çeşit olarak hem az, hem

yetersizdir. Halk şairlerinde aruz hataları daha fazla bulunmaktadır. Divan şairlerinin bu konuda daha yetkin oldukları görülmektedir. Divan ve halk şairlerinin rast gele on şiirini aruz yönüyle incelediğimizde karşımıza şu tablo çıkmaktadır.

Şair	Avn	Vâsıf	Arif	Ş.Han	A.Sul	Emr	Seyr	Der	Zihnî	Şem'î	Sümm	Dadal
Farklı Aruz	15	20	11	21	15	5	3	3	11	6		
İmale	18	16	20	20	23	30	34	30	21	33		
Zihaf	-	-	-	-	-	14	7	4	2	3		

Divan ve halk şairlerinin rast gele seçilmiş yirmi şiiri kafiye bakımından incelendiğinde karşımıza aşağıdaki tablo çıkmaktadır. Tablo incelendiğinden divan şairlerinden Âdile Sultan hariç, diğer hepsi yirmi şiirinin tümünde redif kullanmış; bu da divan şiirinde yazılmış toplam şiirlerin %82 sini oluştuştur. Avnî, yirmi şiirin on yedisinde redif ve zengin kafiye; üçünü redif ve tam kafiye, Vâsıf, yirmi şiirin on birinde redif ve zengin kafiye; dokuzunda redif ve tam kafiye; Hersekli Arif yirmi şiirinin onunda redif ve zengin kafiye; onunda redif ve tam kafiye; Şeref Hanım, yirmi şiirin on altısında redif ve zengin kafiye; dördünde redif ve tam kafiye; Âdile Sultan yirmi şiirin dokuzunda redif ve zengin kafiye; ikisinde redif ve tam kafiye; yine dokuzunda da sadece zengin kafiye kullanmıştır. Halk şairleri, divan şairleri kadar kafiye kurmada başarılı değillerdir. Sümmanî yirmi şiirin dokuzunda redif ve zengin kafiye; yedisinde redif ve tam kafiye; bir yarım, bir tam iki de zengin kafiye kullanmış, Emrah, hece ile yazdığı on şiirin beşinde redif ve zengin kafiye; ikisinde redif ve tam kafiye; ikisinde sadeçe zengin, birinde tam kafiye; aruz ile yazdığı on şiirin beşinde redif ve zengin kafiye; dördünde redif ve tam kafiye; birinde sadece zengin kafiye kullanmıştır. Aynı şekilde Seyranî hece ile yazdığı on şiirin dördünde redif ve zengin kafiye; dördünde redif ve tam kafiye; ikisinde sadece zengin kafiye, aruz ile yazdığı on şiirin beşinde redif ve zengin kafiye; ikisinde redif ve tam kafiye; birinde tam, ikisinde de zengin kafiye kullanmıştır. Dertli hece ile yazmış olduğun on şiirin beşinde redif ve zengin kafiye; dördünde redif ve tam kafiye; birinde sadece zengin kafiye kullanmıştır. Dertli aruz ile yazmış olduğu on şiirin yedisinde redif ve zengin kafiye; üç şiirinde redif ve tam kafiye kullanmıştır. Zihnî, hece ile yazmış olduğu on şiirin ikisinde redif ve zengin kafiye; üçünde redif ve tam kafiye; beşinde sadece zengin kafiye; aruz ile yazmış olduğu on şiirin yedisinde redif ve zengin kafiye; üçünde redif ve tam kafiye kullanmıştır. Şem'î hece ile yazmış olduğu on şiirin dördünde redif ve zengin kafiye, altısında redif ve tam kafiye; aruz ile yazmış olduğu on şiirin beşinde redif ve zengin kafiye, ikisinde redif ve tam

kafiye; birinde tam, ikisinde ise zengin kafiye kullanmıştır. Divan şairleri, şiirlerinin ortalama %91'ini redif üzerine kafiyelendirirken; halk şairlerinde bu oran % 78 dir.

Şair Adı	Avn	Vas	Her	Ş.H	Avn	Sü	Emr		Seyra		Drtlî		Zihnî		Şem'î	
Hece-Aruz	A	A	A	A	A	H	H	A	H	A	H	A	H	A	H	A
Redif+Yarım Kafiye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Redif+Tam Kaf	3	9	10	4	2	7	*2*	4	*4*	2	4	3	3	3	6	2
Redif+Zengin Kaf	17	11	10	16	9	9	*5*	*5*	*4*	5	5	7	2	7	4	5
Yarım Kaf				-		1										
T.Kaf						1	*2*			1						1
Zengin Kaf					9	2	*1*	1	*2*	2	1		5			2

2.11. 5 Divan ve Halk Şairlerinin kullandıkları Aruz Bablarını Gösteren Tablo

VEZİNLER	Avni	Vâsıf	Arif	Şeref	Âdile	Emrah	Seyrani	Dertli	Zihni	Şem'î	Sümanî	Dadaloğlu	Top.
1. Mefâ'îlün, Mefâ'îlün, Mefâ'îlün, Mefâ'îlün,	127	79	33	101	57	45	27	9	63	55	-	-	596
2. Mefâ'îlün, Mefâ'îlün,	7	13	3	5					2		-	-	30
3. Mefâ'îlün, Mefâ'îlün, Fe'ûlün		12		4	12	1			4	1	-	-	34
4. Mefâ'îlün, Fe'ûlün, Mefâ'îlün, Fe'ûlün											-	-	
5. Mef'ûlû, Mefâ'îlün, Mef'ûlû, Mefâ'îlün,				3							-	-	3
6. Mef'ûlû, Mefâ'îlün,		1									-	-	1
7. Mef'ûlü, Mefâ'îlü, Mefâ'îlü, Fe'ûlün	87	76	17	51	5	61		5	31	4	-	-	337
8. Mef'ûlü, Mefâ'îlün, Fe'ûlün	1			3	1		6				-	-	11
9.Müstef'ilün,Müstef'ilün,Müstef'ilün,Müstef'ilün,	1	4		2	8				2		-	-	17
10.Müstef'ilün,Müstef'ilün,		30		9	2						-	-	41
11.Müstef'ilâtün, Müstef'ilâtün,											-	-	
12.Müstefilâtün,		6		1							-	-	7

13. Müfte'ilün, Müfte'ilün, Müfte'ilün, Müfte'ilün											-	-	
14. Müfte'ilün, Mefâ'îlün, Müfte'ilün, Mefâ'îlün,											-	-	
15.Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün									2		-	-	2
16. Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün		36									-	-	36
17. Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilün	211	138	67	106	106	96	44	28	196	104	-	-	109
18. Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilün	1	31	1	9	13					4	-	-	59
19. Fâ'ilâtün, Fâ'ilün		9									-	-	9
20. Fe'ilâtün, Fe'ilâtün, Fe'ilâtün, Fe'ilâtün,											-	-	
21. Fe'ilâtün, Fe'ilâtün, Fe'ilâtün, Fe'ilün	109	72	50	95	23	2			42	4	-	-	397
22. Fe'ilâtün, Fe'ilâtün, Fe'ilün	4	5	2	11	4						-	-	26
23. Fe'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fe'ilâtün, Fâ'ilâtün											-	-	
24. Müfte'ilün, Fâ'ilün, Müfte'ilün, Fâ'ilün	1			2							-	-	3
25. Müfte'ilün, Fâ'ilün											-	-	
26. Müfte'ilâtün, Müfte'ilâtün,											-	-	
27. Mef'ûlü, Fâ'ilâtün, Mef'ûlü, Fâ'ilâtün				2							-	-	2
28. Mef'ûlü, Fâ'ilâtün											-	-	
29. Mef'ûlü, Fâ'ilâtü, Mefâîlü, Fâ'ilün	122	34	39	53	3				35		-	-	286
30. Mefâ'ilün, Feilâtün, Mefâ'ilün, Feilâtün,			2								-	-	2
31. Mefâ'ilün, Feilâtün,	58	10	12	33	4				4		-	-	121

Mefâ'ilün, Feilün,													
32. Müfte'ilün, Müfte'ilün, Fâ'ilün	1	1		3	2						-	-	7
33. Müfte'ilün, Müfte'ilün, Müfte'ilâtün,		1									-	-	1
34. Fe'ilâtün, Mefâ'ilün, Feilün,	9	1	2	12	2						-	-	26
35. Fe'ûlün,Fe'ûlün,Fe'ûlün,Fe'ûlün ,	1			4							-	-	5
36. Fe'ûlün, Fe'ûlün, Fe'ûlün, Fe'ûl									1		-	-	1
37. Fe'ûlün, Fe'ûlün, Fe'ûlün, Fe'ûlün, Fe'ûl											-	-	
38. Mütefâilün, Mütefâilün, Mütefâilün, Mütefâilün,		3									-	-	3
39. Mütefâilün, Fe'ûlün, Mütefâilün, Fe'ûlün,				4	4						-	-	8
Toplam	740	562	228	511	246	205	77	42	382	172		-	316

Önemli not: vezin ile şiir sayısını gösteren tablodaki rakamlarının uyuşmaması, şairin bir kasidede birden fazla vezin kullanmasından kaynaklanmıştır.

Divan şairlerinden Şeref Hanım 21 farklı aruz babı kullanırken, onu 20 farklı aruz kalıbı ile Vâsıf takip etmektedir. Âdile Sultan ile Avnî 15 farklı aruz kalıbı kullanmıştır. Hersekli Arif 11 farklı aruz ile divan şairleri arasında en az farklı aruz kalıbını kullanan şair olmuştur. Hersekli halk şairleri arasında en fazla aruz kalıbı kullanan Zihnî kadar farklı aruz kullanmıştır. Divan şairlerinin farklı aruz kullanma ortalamaları 16.4 tür.

Halk şairlerinin farklı aruz kullanma durumları divan şairlerine nazaran oldukça düşüktür. Zihnî 11 farklı aruz kalıbı kullanarak en fazla çeşitlilik gösteren halk şairi olmuştur. Şem'î 6, Emrah 5, Seyranî ve Dertli ise aruzun 3 farklı babını

kullanmışlardır. Halk şairlerinin farklı aruz kullanma ortalamaları 5.6'dır ki, bu sayı divan şairlerinin ortalamasından yaklaşık üç kat daha düşüktür.

2.11.6 Kuramın Eğitim ve Öğretiminde Kullanılacak Olan Yöntem-Teknik ve Stratejileri:

2.11.6.1 Sınıf Öğretmenin Hazırlanması

Sınıf öğretmeni herkesten fazla kendisini derse hazırlamalıdır. Fiziksel olarak dinamik ve enerjik, ruhsal olarak dengeli ve huzurlu olmalıdır. Coşkulu, yaptığı işi seven, öğretmekten zevk alan, yeni bilgilere açık, eleştiriye karşı hoş görülü, öğrenci fikirlerine saygılı göstermeli, öğrenciyi ezberden uzak, araştırmaya sevk edici, dersin hakimi, yönetmenden ziyade rehberlik eden bir pozisyonda olmalıdır. "Sınıftaki psikolojik havanın olumlu olarak sürdürülmesi öğretmene bağlıdır. Öğretmen kendisinin psikolojik ve fizyolojik sağlığına dikkat ederse sınıfta daha etkili olur. Öğretmenin aile çevresinden kaynaklanan problemleri olabilir. Bunları sınıfa taşırsa, sınıf bundan olumsuz yönde etkilenir."[105] Ayrıca öğretmen çağdaş sınıf yönetiminde ideal öğretmen modelinde olmalıdır. Sınıfta disiplini sağlayacak öğretmen, belirli temel nitelikleri kendinde birleştirmelidir. Bu nitelikleri şöyle sıralayabiliriz.

"Güvenilir kişiliği olmalıdır.

İnsan sevgisi ile dolu olmalıdır.

Öğrencilerinin bireysel farklılıklarının bilince olmalıdır.

Öğrencilerinin eğitim hakkına sahip olduğunun bilincinde olmalıdır.

İnsan haklarına ve demokrasi ilkelerine saygılıdır.

Tehdit ve korku yaptırımı yerine, sevgi ve saygı yaptırımı kullanmalıdır.

İyi iletişim kurmalıdır.

Eğitim sürecini düzenleyen kurallarda değişmeleri kabullenmelidir.

Öğrencilere değer vermelidir.

Çifte standartlardan kaçınmalıdır.

Öğrencilerin sınıf içinde haklarının bulunduğunu kabul etmelidir."[106] Derse etkili olarak hazırlanmak için başvurulacak en etkili yöntemlerden birisi "mikroöğretim"dir. "Mikroöğretim, bir konunun, bir gruba yaklaşık beş dakikalık zaman içinde sunulmasıdır. Başka bir deyişle, anlatılacak konunun sunum öncesinde

[105] İsa Halis, **Sınıf Yönetimi**, Mikro Yay., Konya ??, s 13

gerçekleştirilecek provasıdır. Yapılan sunum denemesi mümkünse bir videoya kaydedilir, izleyenler tarafından değerlendirilir."[107] Ayrıyeten sınıfın düzenleniş durumu da öğrencilerde etkili öğrenmeyi kolaylaştırıcı unsurlardandır. Sınıfın belirli bir sürekliliğe sahip olması, sınıftaki öğrenci sayısının fazla olmaması, sınıf ortamının arkadaşça bir düzeyde olması, sınıfın ışıklandırma düzeni, mevsimlere göre sıcaklığının ayarlanması, temiz ve gürültüsüz olması öğrenmeyi etkileyen unsurlardır.

2.11.6. 2 Ders Öncesi Plânlama Etkinlikleri

Plân, bir çalışmanın gayesini, bölünüşlerini, metotlarını, süresini, materyallerin niçin ve nasıl kullanılacağını, elde edilen başarının nasıl değerlendirileceğini önceden hazırlayıp kâğıt üzerinde belirtmektir.[108] Plân, yıllık ve günlük olmak üzeri iki çeşittir. *Yıllık plân,* öğretim yılı boyunca işlenecek konuların periyodik olarak sıraya konulması, yıl içinde uygulanan etkinliklerin belirlenmesidir. *Günlük plân,* sınıfta, ders içinde, öğrencilere nelerin, niçin öğretileceği, bu öğretmenin ne kadar zaman süresi içinde gerçekleştirileceği, hangi kaynak ve materyallerden yararlanılacağını belirlemektir. Yani derste eğitim adına yapılacak eylemlerin taslağını önceden çıkarmaktır. Günlük ders plânı hazırlanırken;

"Konun eksiksiz ve mantıklı bir sıraya göre işlenmesine;

Önemli ve verilmesi zaruri olan hususların unutulmamasına

Zamanın iyi ve verimli olarak kullanılmasına;

Amaçlar ve amaçlara bağlı hedef davranışlar ile konular arasında ilişki kurulmasına;

Uygulanacak metot ve tekniklerin belirlenmesine;

Faydalanılacak kaynakların -mümkünse- sınıfa getirilmesine;

Kullanılacak araç ve gereçlerin sınıfta hazır bulundurulmasına;

Ölçme ve değerlendirmenin sağlıklı yapılmasına;"[109] dikkat edilmelidir.

2.11.6.3 Plânde Yer Alması Gereken Basamaklar

2.11.6.3.1 I. Hazırlık Devresi

Ders işlenirken derste hangi araç ve gereçlerin kullanılacağı tespit edilir.

---

[106] Halil Aytekin, **Sınıf Yönetimi,**(Editör, Leyla Küçükahmet), Sınıf Yönetimi ve Disiplinle İlgili Kurallar Geliştirme ve Uygulama, Nobel Yay., Ankara 2000, s. 70-80

[107] İrfan Erdoğan, **Sınıf Yönetimi**, Sistem Yay., İstanbul 2001

[108] İdris Karakuş, Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi, SİStem Ofset Yay., , Ankara,2000, s.174

2.11.6.3.2 II. Dersin İşlenişi

Ders işlenişinde öğretmenin bazı hususlara özellikle dikkat etmesi gerekmektedir. Öğrencilerde etkili bir öğrenmeyi geliştirmek, belirlenen hedef davranışlara ulaşmak için öğretmen azamî dikkati göstermelidir. Bu da belirli yöntemlerle mümkün olabilmektedir. Bu yöntemler;

1. *Dikkat çekme:* Dersin başlangıcında öğrencileri derse hazır hâle getirmek için onları dersi almaya hazır hâle getirilmesidir.

2. *Güdüleme:* Güdülemede amaç, öğrencilerin konuyu öğrenmelerinin, onlara derste ve sosyal hayatta ne gibi faydasının olacağını bildirmektir.

3. *Hedef Davranışlar:* Öğrencilere kazanacakları hedef davranışların neler olabileceğini bildirmek, onların derse daha hazır hâle gelmelerine yardım edecektir.

4. *Geliştirme- Sunu:* Kazanılacak beceri ve davranışların uygulanması için ortam hazırlanır,

5. *Özetleme:* D ers bitiminden önce nelerin yapılacağı özetleme niteliğinde verilir.

6. *Ödev verme:* Öğrencinin konu ile ilgisini hemen kesmemesi ve ona öğrenmede pekiştirici olması amacıyla nasıl bir ödev vereceği hususunda açıklamada bulunur.

7. *Kapanış:* Öğretmen ders bitinde kapanışı nasıl yapacağı hakkında küçük bir bilgi verir. [110]

Öğretmen konuyu anlatırken öğrencililieri sıkacak her türlü ortamdan uzak durmaya çalışmalıdır. Derste teknik ve karmaşık kelimelerden sakınmalı, sınıf seviyesine göre cümleler kurmalıdır. Verdiği örnekler, konu ile bağlantılı olduğu gibi, sosyal hayattan da kopuk olmamalı, gerekirse konu ile sosyal hayat arasında bağlantısı olan örnekleri seçmelidir. Öğretmen dersi anlatırken ses tonunu iyi ayarlamalı, öğrencinin dikkatini çekmek için yerine göre, ses tonunu azaltıp veya yükseltmeli, sesinin yüksekliği, tonu, vurgusu, telaffuzu ve konuşma hızı ile kızgınlık veya neşesini belirtebilmelidir. Sınıfta sabit bir yerde durmak, öğretmenin sınıfa hâkim olmasını engelleyebilir. Öğretmen, dersi işlerken sınıf ortamına göre

---

[109] age., s.176
[110] Erdoğan, age., s.49

ileri geri hareketlerde bulunabilmeli, sınıfa sırtını çevirmemelidir. Öğretmen uygulama çalışmalarında:

"Öğrencileri gözleyen değil, yaparak katılan,

Olumlu, yapıcı davranan, eksiklerin olabileceğini kabul eden,

Öğrencilerin, eylemleri ve sonuçları hakkında düşünmelerini sağlayan,

Uygulamaları, dersin diğer bölümlerindeki çalışmalarla ilişkilendiren, bütünleştirme sağlayan,

Öğrencilerin karşılaştığı güçlüklerde onlara yardımcı olan,

Öğrenciler, beceri getirebilmeleri için yeterince fırsat veren,

Öğrencilere arkadaşça, yardım edici davranan."[111]öğretmen olmalıdır.

Öğretmenin başarısı, sadece dersle ilgili bilgi ve davranışlarla değil, sınıfta kullanacağı öğretim yöntemleri ile de yakından alâkalıdır. Her öğretimin kendine ait farklılıkları mevcuttur. Konuyu iyi bilmek kadar, hatta ondan daha önemli olan, öğretim yönteminin uygulanmasıdır. Öğretmenin dersin konusuna, öğrencilerin durumuna göre uygulayabileceği çeşitli öğretim yöntemleri mevcuttur.

2.11.6.4 Öğretmenin Derste Uygulayabileceği Öğrenme Stratejileri

2.11.6.4.1 Sunuş Yolu İle Öğretme Stratejisi

Bu strateji, okullarda çok yaygın bir şekilde bilginin aktarılması, kavram, ilke ve genellemelerin açıklanmasında kullanılmaktadır. Sunuş yoluyla öğretmede bilgilerin düzenlenmiş, sınırlanmış olması gerekmektedir. Öncelikle genel ilke ve kavramlar verilir, bunu ayrıntılı bilgilerin kazandırılması izler.[112]

2.11.6.4. 2 Buluş Yoluyla Öğretme Strajesi

Analiz yaparak neticeyi elde etme yöntemine dayanır. Öğrenci merkezlidir. Öğrenci bu stratejide aktif olarak rol almak zorundadır. Öğretmen yönlendirici konumundadır. Öğrencide devamla problem merakı uyandıran öğretmen, çözümü öğrencinin bulması için ona yardımcı olur. Buluş yolu ile öğretme stratejisi şu aşamalarda gerçekleştirilebilir.

"Öğretmen konuyla ilgili örnekler sunar.

Öğrenci örnekleri tanımlar.

Öğretmen ek örnekler sunar.

---

[111] Hüseyin Başar, **Sınıf Yönetimi**, MEB, Yay., İstanbul 1999, s. 84

[112] Özcan Demirel,**Türkçe Öğretmi**, Pegem Yay., Ankara 2000, s. 103

Öğrenci yeni örnekler açıklar ve önceki örneklerle bağ kurar.

Öğreten uygun almayan örnekler sunar.

Öğrenci örnekleri karşılaştırır ve duruma ters düşen örnekleri belirler.

Öğretmen öğrencilerden ek örnekler bulmalarını ister."[113] Bu yöntemin başarıya ulaşması için öğretmenin öğrenciler ile çok iyi iletişim kurması ve konu hakkında yeterli derecede bilgiye sahip olması gerekmektedir.

2.11.6.5 Bireysel Çalışma Yöntemi

Öğrencinin aktif olarak katıldığı, yaşayarak ve yaparak öğrendiği bir tekniktir. "Hem tüme varım, hem de tümden gelim yöntemiyle sözcükten metne, metinden sözcüğe ulaşma çalışmaları yapılabilir."[114] Öğrenme öğrencinin ilgi, yetenek ve ihtiyaçlarına uygun olarak meydana gelir. Öğrenci bu yöntemle düzgün cümle kurabilir, cümleleri paragraf hâline getirebilir.

2.11.6.6 Grup Tartışma Tekniği

Özel bir konunun öğretilmesinde başvurulan bir yöntemdir. Münazara şeklinde tezahür eder. Karşıt görüşlü iki grup belirli bir zaman dilimi içinde fikirlerinin doğruluğunu ispat etmek için uğraş verirler. Bu tartışma tekniği aşağıdaki şekilde uygulanır.

"Tartışmaya katılacak bireylerin hazır bulunuşluk düzeyleri saptanmalıdır.

Öğrencilerin düzeyleri dikkate alınarak öğrenme hedefleri belirlenmelidir.

Hedef davranışları kazandırmak üzere tartışma konusu belirlenmelidir.

Tartışma tekniği tespit edilmelidir.

Tartışma zamanı ve süresi belirlenmelidir.

Grubun büyüklüğüne ve tartışma sürecindeki etkinliklere uygun olabilecek bir sınıf ortamı (oturma düzeni) düzenlenmelidir.

Gerektiğinde birinci elden bilgi kaynağı olabilecek kişilerin de katkıları sağlanmalıdır.

Tartışma sonunda gerekli özetleme, listeleme, sonuç çıkarma gibi etkinlikler yapılmalıdır."[115]

---

[113] Erdoğan, age., s.50

[114] Abdulhak Halim Ulaş, **Klâsik Dönem Söz ve Anlam Biliminin Türkçe ve Edebiyat Öğretiminde Fonksiyonel Kullanımı"** Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002 s. 42

[115] Erdoğan, age., s.51

2.11.6.7 Model Alma Tekniği:

Bu etkinlikte, konu ile alâkalı en güzel eserler seçilir ve öğrencilerin anlayabileceği seviyede anlatılır. Model olarak alınan parça, konuyu bütünleştirici ve öğrenciyi yönlendirici olmalıdır. Örneğin aruz hatası bulunmayan, Türkçe kelimelerin fazla olduğu, kendi içinde iç ahengi bulunan bir gazel, veya hece ölçüsü ile yazılmış, kafiye kurgusu sağlam, akıcı bir üslûba sahip hece ile yazılmış bir şiir model alınabilir.

2.11.6. 8 Anlatma Yöntemi

"Anlatma, öğretmenin ya da onun yerinde olan birinin bir konuya ilişkin bilgileri, pasif bir şekilde oturarak dinleyenlere iletmesi biçiminde uygulanan bir öğretim metodudur."[116] Bu metot, öğrencilerin pasif olarak oturmalarına sebep olduğu, onlara düşüncelerini açıklamalarına fırsat vermediği için günümüzde pek itibar görmemektedir. Fakat her derste bu yönteme az çok baş vurulmaktadır. Çok uzun olmaması durumunda yararları olan bir anlatım biçimidir. Kalabalık gruplarda en etkili öğretim yöntemidir. Ayrıca emek ve masraf bakımından da çok ekonomiktir.

2.11.6. 9 Soru-Cevap Metodu

Anlatım metodunun sıkıcılığını gidermek, öğrencilerin derse daha etkili ve aktif katılmalarına imkan vermek için kullanılır. Önceden gerekli hazırlığı yapan öğretmenler, bu metodu uygulamada başarı göstermişlerdir. Öğretmen öğrencilerin de soru sorması için zemin hazırlamalıdır. İyi hazırlanmış sorular, öğrencileri öğretim konusunda daha iyi motive edecek, öğrencinin öğretmen ve konu ile daha güçlü bir iletişim kurmasına vesile olacaktır. Ayrıyeten sorular öğrenmeyi pekiştirecek, öğrencinin vereceği cevap bütün sınıf tarafından dinlendiği için dikkat çekici hâl alacak, herkesin konuya odaklaşmasına zemin hazırlayacaktır. Öğretmen konuya ne kadar hâkim olursa olsun, bir konu etrafında belki yeterince gerekli uyarı ve düşünce odaklaşmasını gerçekleştirmeyebilir. Öğrencilerin vereceği cevap belki konuya yeni bir boyut katacak, konunun daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlayak, onların üretim adına aktif bir şekilde derse katılmalarına ve bu katılmadan da zevk almalarına imkan sunacaktır. Öğrenciler ezberden uzaklaşacak, yoruma dayalı sorularda kendilerini gerçekleştirme fırsatını elde etmiş olacaklardır. Ayrıca

---

[116] S. Savaş Büyükkaragöz, Cuma Çivi, Genel **Öğretim Metotları**, Atlas kitabevi, Konya 1994, s. 78

öğretmen soruları sorarken, dikkatli olmalı, cevabı içinde olan sorulardan uzak durmalı, düşünmeye ve üretmeye yönelik sorular sormayı tercih etmeli, sorular belirli hedef ve amaçları gerçekleştirecek şekilde olmalıdır.

"Bütün sınıfı ilgilendiren sorular, tüm sınıfa sorulmalı ve aynı anda herkes cevabı bulmak için düşündürülmeli daha sonra da soruyu cevaplandıracak kişi belirlenmelidir. Bu belirlemede cevap vermeye gönüllü öğrencilere öncelik verilmeli, kolay sorular gruba göre öğrenmesi yavaş olan öğrencilere sorulmalıdır. Yanlış cevap veren öğrenciler azarlanmamalı ve sınıf içinde küçük düşürücü davranışlardan kaçınılmalıdır. Diğer bir husus da soruların sınıftaki tüm öğrencilere adaletli bir şekilde yönetilmesini sağlamaktır.

Doğru cevaplar anında pekiştirilmelidir. Yanlış cevaplar, doğrusu tekrar ettirilerek düzeltilmelidir. Doğru cevapların verilmesi için ipuçları kullanılmalı ya da yan sorular sorulmalıdır.

Sınıfa değil de öğrencilere tek tek sorular yöneltiliyorsa, oturma sırası, numara sırası gibi belli bir sıraya göre değil de seçkisiz (random) yolla sorulmasında yarar vardır. Böylece tüm sınıfın dikkatli ve ilgili olması sağlanmış olur. Soruları öğretmen sorabileceği gibi öğrencilerin öğretmene ya da öğrencilerin birbirine soru sormalarına olanak sağlanmalıdır."[117]

Öğretmen sorulara cevap alırken aşağıdaki hususlara dikkat etmelidir.

Soruyu sorduktan sonra öğrencilere düşünmeleri için belirlir bir süre vermelidir.

Aldığı cevaplar doğru ise anında pekiştirmeli, cevap vermekte zorlanan öğrenciye ipucu vererek onun düşünce gelişimine yardımda bulunmalıdır.

Öğrencilerin de birbirlerine veya kendisine soru sorması için zemin hazırlamalıdır.

Ayrıca soru-cevap tekniğini uygulanırken aşağıdaki hususlara da dikkat edilmelidir.

"Soru soran kişinin konudan uzaklaşmasına müsaade edilmemelidir.

Bir sorunun cevabı için düşünmeye, sorunun tümü anlaşıldıktan sonra başlanmalıdır.

Cevapların uzun olmamasına özen gösterilmelidir.

---

[117] Demirel, age., s117

Soru soran kişinin sorusunu bitirmesinin ardından grubun diğer kısım ile göz temasına geçilmeli ve cevap verildikten sonra soru soran kişiye tekrar bakılmamalıdır. Yanı soru ve cevaplar iki kişi arasında bir diyaloga dönüşmemelidir.

Soruları cevaplarken **bilmiyorum** denebilmelidir."[118]

2.11.6.10 Yaratıcı Drama

Yaratıcı drama; Bir sözcüğü, bir kavramı, bir davranışı, bir cümleyi, bir fikri ya da yaşantıyı, veya bir olayı, tiyatro tekniklerinden yararlanarak, oyun veya oyunlar geliştirerek canlandırma olarak tanımlanır. "Yaratıcı drama olay, olgu, yaşantı ve bilgileri yeniden yapılandırmaya yönelik etkinlikleri içerir. Drama, çocukların dili sınıfta kullandıklarından daha geniş sosyal olaylarda kullanmalarına neden olması açısından, konuşma dilinin gelişmesinde önemli bir rol oynar. Çocuklar yaratıcı drama tekniği ile dili çok çeşitli amaçlar için kullanabilirler. Örneğin, ikna etmek, iddia etmek ve yatıştırmak gibi. Rol yapmak aynı zamanda çocukların grupla konuşmasını da gerektirir. Drama, çocukların içinde yaşadıkları sosyal dünyayı ve çevrelerindeki insanları, hatta diğer toplum insanlarını tarihî ve coğrafî yönden anlamalarına yardımcı olur."[119] Yaratıcı Drama etkinlikleri; kurumsal boyutun oluşturulması yanı sıra oyunlaştırma, canlandırma ve doğaçlama temel alınmak üzere atölye çalışmaları çerçevesinde yürütülür. Drama, yaşam durumlarını oyunda var olan "Kurallar içinde özgürlük" öğesini kullanarak yaratıcı süreçlere dönüştürmek suretiyle; katılımcılara kendini keşfetme, tanıma, başkalarını tanıma, kendini başkalarının yerine koyabilme fırsat ve olanaklarını verir. Böylece drama bir disiplin, bir öğretim yöntemi ve bir sanat eğitimi alanıdır. Yaratıcı drama etkinliklerine katılanların, en başta grup içi bir çalışmaya hazır olmaları, kendilerini rahat ve güvende hissetmeleri, kendilerinde yeni ve değişik yönler keşfetmeye hazırlıklı olmaları gereklidir. Bu tür etkinliği yönetecek grup liderinin ise, oyunculuk ve tiyatro yapma hakkında az da olsa bir eğitim almış olması gereklidir.

Olay, olgu, yaşantı ve bilgileri yeniden yapılandırmaya yönelik olan yaratıcı drama çalışmalarında, tiyatro olgusunda olduğu gibi bir başlangıç ve son bölümü olmayabilir. Ama bildiğimiz çocuk oyunlarındaki gibi, belli kuralları ve kurallar

---

[118] Erdoğan, age., ss.62-63

[119] **İlköğretimde Drama**, Jane Fulford, Merryn Hutchings, Alistair Ross Helen Schmitz, (Çeviren ve Yayına Hazırlayan, Leyla Küçükahmet, Hande Borçbakan, S:Sadi Karamanoğlu), Nobel Yay. Ankara 2001, s.3

içindeki sonsuz özgürlükleri içerir. Tıpkı tiyatroda olduğu gibi, gruptakiler, belli bir atmosferi ve o andaki oyun oynama yaşantısını paylaşırlar. Grup liderini de bir bakıma tiyatro yönetmenine benzetebiliriz.

2.11.6.11 Hedefleri

"Günümüz eğitim sistemi içinde yaratıcı dramanın hedeflerinden bir bölümü şöyle sıralanabilir;

- Yaratıcılık ve estetik gelişimi sağlama
- Eleştirel düşünme yeteneği kazandırma
- Sosyal gelişim ve birlikte çalışma alışkanlığı kazandırma
- Kendine güven duyma ve karar verme becerileri kazanma
- Dil ve iletişim becerileri kazanma
- İmgelem gücü
- Duygularını ve düşüncelerini geliştirme"[120]

Yaratıcı drama derslerindeki etkinliklerin tümü sözlü ve sözsüz iletişime dayanır. "Biz iletişim sürecinde önce kendi düşüncelerimizin, duygularımızın ve bedenimizin farkına varırız. Bu durum, olay ya da kişi karşısında neler düşündüğümüzü inceleme olanağı buluruz. Benzer biçimde bu durum, olay ya da kişi karşısında duygularımızın, tutumlarımızın alışkanlıklarımızın vd. neler olduğunu gözlemleyebilir."[121]

Eğitimde drama kavramı yerine bir öğretim tekniği olarak rol içinde öğrenme ya da dramatizasyon gibi kavramları tercih etmiştir. Dramatizasyon da genellikle sınıf içi bir eğitim tekniği olarak ele alınır.

2.11.6.12 Drama

Drama tekniği ile öğrenciler hangi durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini yaşayarak öğrenirler. "Problem çözme ve iletişim kurma yeteneğini geliştirir. Bu teknik, bilinen en eski öğretme tekniklerinden birisidir."[122] Bu teknikle öğrencinin kendine olan öz güveni yerine gelir, toplum karşısında konuşabilme, sorunlarını dile getirme ve sorunlara çözüm üretme yeteneği gelişir. "Dramada çocuklar gerçek dünyaya ait, kendi gözlem ve deneyimlerini sanal bir dünya yaratmak için çizerler. Bu sanal dünyada, yaratarak, geliştirerek ve yansıtarak; kendilerini, arkadaşlarını,

---

[120] Fikret Gülaçtı, **Yaratıcı Drama Ders Notları**, Http://WWW.fgul.8m.net/

[121] Tülay Üstündağ, **Yaratıcı Drama Öğretmenimin Günlüğü**, Pegem Yay., Ankara 2000, s.17

ailelerini ve içinde yaşadıkları gerçek dünyaya ait daha çok şeyi anlar hâle gelirler.[123] Duyguları taklit ederek, insan duygularını inceleyebilirler. Farklı görüşler ortaya koyabilir ve diğerlerine karşı kişisel görüşlerini tahlil edebilirler. Aynı zamanda karşıt fikirlere karşı hoşgörülü olabilme ve bu görüşlere mukabil yeni görüşler üretebilme yeteneklerini geliştirirler. Grup çalışma disiplinini elde etme ve bu disiplini hayatın başka yönlerinde de uygulayabilme imkanını elde ederler.

Dil öğrenme ve öğretme açısından bunlara bir göz atılacak olursa en önemlilerin, *serbest oyunlar, kuklalar ve hikâyeleri sahneleme oyunları* olduğu görülür.

Bu teknikte öğretmen çok az rol oynar, daha çok yönetici rolündedir ve oyunun kendi çizgisi üzerinden gelişmesine izin verir. Sadece herhangi bir engel ya da bir sorun çıktığında yardımcı olur.

Drama tekniğinin yararları şöyle sıralanabilir.

"Etkili ve dikkatli dinleme yeteneğini geliştirir.

Kişinin kendine olan güvenini artırır.

Anlama yeteneğini ve yaratıcılığını geliştirir.

Akıcı konuşmayı geliştirir.

Dile hakimiyeti ve iyi ifade yeteneğini geliştirir.

Bilgilerin etkin kullanımını sağlayarak onları pekiştirir."[124]

2.11.6.13 Rol Yapma Tekniği:

Rol yapma, öğrencinin kendi duygu ve düşüncelerini başka bir kişiliğe girerek ifade etmesini sağlayan bir öğretme tekniğidir. Öğrencinin iyi rol yapabilmesi için yaratıcı düşünce önemlidir.

Rol yapma, sosyodrama olarak da adlandırılır. Diğer bir tanımla sosyodrama, öğrencilere, insan ilişkileri konusunda daha çok bilgi, beceri ve anlayış kazandırmayı öngören ve oyun (drama) tekniklerinden yararlanma temeline dayalı deneysel bir eğitim tekniğidir.

---

[122] Özcan Demirel, **Öğretme Sanatı**, Pegem Yay., Ankara 2000, s.98

[123] **İlköğretimde Drama**, Jane Fulford, Merryn Hutchings, Alistair Ross Helen Schmitz, (Çeviren ve Yayına Hazırlayan, Leyla Küçükahmet, Hande Borçbakan, S:Sadi Karamanoğlu), Nobel Yay. Ankara,2001, s. 2

[124] Demirel, age., s.98

Bu tekniğin uygulanmasında, öğrencilere rol dağıtırken dikkatli olunmalı, özellikle ilk uygulama için gönüllü ve başarılı öğrencilerin rol almasına özen gösterilmelidir.

Roller ve oynayacak kişiler belirlendikten sonra sahne düzeni ya da durum öğrencilere açıklanır. Rol yaparken öğrencilerden öğrendikleri diyalogda ya da bir konuşma metninde geçen aynı cümleleri kullanma yerine o durumda söylenmesi gereken ve öğrendikleri cümle kalıbına uygun düşen kendi cümlelerini kullanmaları istenir.

Bu yöntem uygulanırken oldukça doğal bir ortam oluşturulmalı, öğrenciler öğrenmeye hazır hâle getirilmelidir. Roller önceden tespit edilerek paylaşılmalıdır. Rol dağıtımı öncelikle, konuyu iyi bilen kişiliği ile rolünü örtüştürebilenlere verilmelidir. Oyunun sunuluşu tüm sınıf tarafından, ya da önce küçük gruplar hâlinde, daha sonra da tüm sınıf tarafından tartışılmalıdır. Öğrencilerden, oyunun ve oyuncuların güçlü ve zayıf noktalarını söylemeleri istenilir.

Rol yapma esnasında düz sunum yanında rol icabı yapılması gereken jest ve mimik hareketleri de söz konusu olacaktır. Buna ek olarak iletişimde çok büyük etkisi söz konusu olan beden dili de devreye girmiş olacaktır.

Eğitimde kullanılan araç-gereçler, hedeflere daha kısa zamanda ulaşmaya ve öğrenmenin kalıcı olmasına yardım eder. Seçilen materyaller, plânlanan davranışı kazandırmaya yönelik, öğrenci seviyesine uygun, konu ile yakından alâkalı ve ekonomik olmalıdır. Edebiyat öğretiminde *anlatma metodu* ön plâna çıkmaktadır. Hece ve aruz ölçülerinin anlatıldığı bir derste, sadece öğretmenin konuyu anlatması yeterli olmamaktadır. Öğrencilerin de konuya aktif olarak katılmalarında büyük yararlar vardır. Aruz ve hece öğretiminde hedef, aruz ve hece aksaklıklarını göstermek olmamalıdır. Fakat sınıfta koro hâlinde söylenilen şiirin, kulaklara aksettirdiği o ahengin her öğrenci tarafından duyulması ve belleğine yerleştirmesi dersin ana hedefi olmalı, öğrenci şiirde ahenk problemini ve ahengin önemini hissetmelidir. Bu yüzden piyano veya bağlama çalmasını bilen bir öğrencinin eşliğinde öğretmenin de yardımı ile aruz kalıplarına uyarak şiiri takti etmek ve bunu yaparken de *piyano* veya *bağlama*dan yardım almak, öğrencilerin dikkatini şiir üzerine daha yoğun bir şekilde çekecek, ve her aruz kalıbı öğrencinin belleğinde farklı bir ses tonu bırakacaktır. Öğrenci bu sayede şiirde ahengin önemine vakıf

olacak ve bundan sonraki yaşantısında okuduğu şiirleri sadece anlam bakımından değerlendirmediği gibi, ondaki mana ve ses uyumunu ve onun gönlüne ve kafasına bırakacağı izlenimin kalitesini yorumlayabilecektir. Ayrıca dersin iyi anlaşılması için *siyah veya manyetik tahta, opak projektörü, tepegöz, slayt/diya projektörü* de dersin daha iyi anlaşılması için kullanılabilecek materyallerdendir.

II. BÖLÜM

3. DİVAN VE HALK ŞAİRLERİNİN MUHTEVA BAKIMINDAN OLUŞTURDUKLARI MÜŞTEREKLER

3.1 DİN

Divan ve halk şiirinin beslendiği ana kaynak din ve tasavvuftur. Şiirlerde bu unsurlara sıklıkla rastlamak mümkündür.

3.1.1 Amaç

Divan ve halk şiirindeki dinî unsurların şiir üzerindeki etkilerini dile getirmek.

3.1.2 Hedef Davranışlar

Edebî bir eser meydan getirilirken şairlerin hangi kaynaklardan beslendiklerini gösterme,

Öğrencilerin sözcük dağarcığının zenginleştirilmesini sağlama,

Çocuğun estetik ve sanat değeri yüksek eserleri tanıması,

Türk şiirine hizmet etmiş büyük şairlerin tanınması,

Türkçenin mantıklı ve ahenkli bir dil olduğunu öğrencilere bildirme ve onlara duygu ve düşüncelerini Türkçe'nin mantık ve ahengine uygun bir şekilde ifade etme becerilerini kazandırma,

Ulusal kültürün yeni kuşaklara aktırılmasını ve onlar tarafından beğenilmesini sağlama,

Divan ve halk şiirinin Türk dilinin gelişmesine katkılarını sezdirme,

"Türk dili geleneklerinin geliştirilmesi, ülkemizin çeşitli yönleriyle tanıtılması, Türk milliyetçiliğinin beslenmesi, demokratik laik cumhuriyet yönetimine, sosyal hukuk devleti ve Atatürk ilkelerine bağlılığın sağlanması, aşırı akımların zararlarını bilen, Türk vatandaşlığıyla gurur duyan, insan haklarına saygılı, tarihiyle övünen, geri kalmışlık kompleksinden kurtularak geleceğe umutla bakan, onurlu, çalışkan,

üretici, hoşgörülü, kişisel ve toplumsal ilişkilerinde dürüst, demokratik yöntemlerle hakkını almasını ve korumasını öğrenen bir gençlik yaratılması..."[125]

Öğrencilerin millî manevî hislere karşı şuurlu olmasına çalışma,

Edebiyat eserlerinin bir toplunun benliğini, kimliğini oluşturduğunu öğrenciye gösterme,

3.1.3 Kuram

Divan ve halk şairleri, gerek mazmun ve gerekse mana olarak dinî tasavvufî terimleri bir çok yönden şiirlerinde müşterek olarak kullanmışlardır.

3.2 Allah

Divan ve halk şairleri, Allah'ın isim ve sıfatlarını İslâm dinine uygun şekilde kullanmışlardır. O vahdetin merkezi, insanlara yardım edici, yol gösterici, her hâli, her şeyi bilendir. O her zerrededir. Âlemi yoktan var edip besleyen, rahmeti bol olan odur. Çaresizlerin çaresi, umut isteyenlerin umudu, yardıma muhtaç olanların nâsırı odur. Allah her şeyi bilen, her şeyi görendir. Ruzi ezelde her şey ondan sorulur. Herkesin rızkını o verir, ondan habersiz bir ot bile yerinden hareket edemez. O kerem kapısını kimsesizlere açandır.

O, *Allah, Zülcelal, Sübhan, İlâh, Settâr, Bârî, Hak, Yezdân, Gaffâr, Kiridgâr, Perverdigâr, Rahman, Cemal, Rabb, Ruzı ezel, Hu, Huda, Hudavendi rahim, Hümayı lâ-mekân, Kahharı zülcelal, Kayyum, Kuddüs, Müstean, Nasir, Sübhan, Padişah, Mevla, Tealal'llah, Teallah, Samet Malik, Halıkı âlem, Sultanı azimü'ş-şan, Ekremü'l-ekremin, Erhamü'r-rRahimin, Kerem, Kebir, Desti kudret, Bennayı kurdet, Kâdiri yekta, Lâ-yezal, Muin, Muid vb.* isim ve sıfatlarla anılmıştır.

Divan ve halk şairlerinin Allah'a yaklaşımları arasında çok fazla bir fark yoktur. Divan şairleri Allah lafzını halk şairlerine nazaran daha fazla kullanmışlardır. Bunun nedeni, divan şairlerinin daha dini bütün görünmeleri ve her fırsatta onun ismini anmaları değildir. Divan şairleri, divanlarını geleneksel bir tarzda meydana getirdikleri için, eserlerine tevhit, münacat ile başlamışlar, böylece Allah'ın ismini çok daha fazla zikretme durumunda kalmışlardır. Halk şairlerinden sadece Zihnî,

---

[125]Yahya Kemal Kaya, **Türk Millî Eğitim Sisteminin Bir Bütünlük İçerisinde Değerlendirilmesi**, Tercüman Gazetesi Eğitim Sempozyumu, Tercüman Gazetesi Yay., İstanbul 1984, s. 32"

divanına bir münacatla başlamış[126] diğer bölümlerde Allah'ın ismini yer yer zikretmiştir. Emrah, halk şairleri arasında tasavvufî manada Allah lafzını ve sıfatlarını en fazla zikreden şairdir diyebiliriz. Münacat muhtevalı bir de gazeli bulunan şair,[127] şiirinin çeşitli yerlerinde Allah ismin anmış ondan yardım ve mağfiret istemiştir. Şem'î iki yerde müstakil şekilde münacat yazmıştır.[128] Dertli, Seyranî, Sümmanî, şiirlerinin muhtelif yerlerinde Allah ismini anmışlardır. Divan şairleri halk şairlerine nazaran müstakil olarak bir çok münacat, tevhit yazmışlardır. Âdile Sultan *on üç münacat, yedi tevhit* yazmıştır.[129] Hersekli Arif Hikmet, divanın bir çok yerinde Allah'tan bahsetmekle birlikte divanına *münacat*, *tehlil*, *tazarru*, *tevhitle* başlamıştır. Yine divanında *hasbihal* başlığı altında kırk beyitlik bir kasidesi mevcuttur.[130] Yenişehirli Avnî de diğer divan şairleri gibi Allah'a olan güven ve bağlılığını dile getirmiş ve divanın muhtelif yerlerinde ondan bahsetmiştir. Yenişehirli Avnî divanına *bir münacatla* başlarken, yine müstakil olarak Allah'ı konu alan *iki gazel* yazmıştır.[131] Enderunlu Vâsıf da diğer divan şairleri gibi şiirlerinin çeşitli yerlerinde Allah'ın ismini anmakla birlikte divanına bir *münacatla* başlamış, daha sonraları müstakil olarak *murabba*, *muhammes nazım* şekilleriyle *iki münacat*, muhammes nazım şekliyle bir *tevhit* yazmıştır.[132]Şeref Hanım diğer şairlere göre divanında daha çok müstakil şekilde *münacat* ve *tevhit* yazmıştır. Ayrıyeten divanın bir çok yerinde çeşitli vesilelerle Allah lafzını şiirinde kullanmıştır. Şeref Hanım üzerinde araştırma yapan Pr.Dr. Ahmet Kırkkılıç onun divanında dinî muhtevanın daha ziyade olduğu dile getirmektedir.[133]Şeref Hanım'ın münacat konusunda *bir kıta, beş nazım, iki murabba, iki muhammes, bir müseddesi* vardır. Ayrıyeten Allah'ı konu alan dört *yek ahenk* gazeli de bulunmaktadır.[134] Tevhit konulu dört nazım[135] da yazan şair her fırsatta Allah'a duyduğu özlemi dile getirmiş, yakarışlarda bulunmuştur.

---

[126] **Divanı Zihnî**, Bayburtlu Zihnî, Süleyman Efendi Matbaası, 1293 s.3
[127] Metin Karadağ, **Erzurumlu Emrah**, Yaşamı Sanatı Şiirleri, Ayyıldız Yay., Ankara 1992, s.247
[128] Halıcı, age.,**Âşık Şem'î** ve Şiirleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982, s. 7-8
[129] Özdemir, age., ss 171-192
[130] Hersekli Arif Hikmet Bey, **Divan, Matbayı Amire**, İstanbul 1334
[131] Turan, age., s. -402, 920, 944-
[132] Rahşan Güzel, **Enderunlu Vâsıf Divanı**, Kitabevi, Yay., İstanbul,?, s.201, 375,510,511
[133] Ahmet Kırkkılıç, **Şeref Hanım Divanı ve İncelenmesi**, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1993, s.29
[134]Kırkkılıç, age., s.II. Bölüm, 1,2,3,4,6,8, 192,193,194
[135] Kırkkılıç, age., s.II. Bölüm, 1,3,4,5

Divan ve halk şairleri Allah ismini İslâm inancına uygun şekilde kullanmış, tasavvufî mana ile birlikte bir çok yönden şiirlerinde anmışlardır. Allah'a giden yolda nefisleriyle baş başa kalan, bir noktada nefislerine yenik düşen şairler, Allah'a sığınmaktan başka bir çıkar yol bulamamış, yaptıkları her hatadan sonra ondan mağfiret dilemiş ona sığınmışlardır.

Şeref Hanım Allah'tan mağfiret dilerken, Emrah da aynı redifle yazdığı gazelde Allah'a sığınmakta ve ondan yardım istemektedir.

Beni hıfz eyle hatâdan *yâ Rab*
Bir dem ayırma rızâdan *yâ Rab*
Gerçi bî-ma'nidir ammâ sühânım
Sakla ta'n-ı şu'aradan *ya Rab*

(Şeref Hanım, nz.2/2)

Sen bilir iken bu benüm ahvâlimi *yâ Rab*
Ben sana nice arz edeyim hâlimi *yâ Rab*
Kilk-i emelim kaldı devât-ı elem içre
Tahrîr edemem halka düşen sâlumı *yâ Rab*

(Emrah, g.178/1-2)

Âdile Sultan da yazdığı bir gazelde Allah'a yalvarmakta ve ona kul olmanın kendisi için iftihar vesilesi olduğunu dile getirmektedir.

İftihârım iki âlemde sana *kulluktur*
Beni tard eyleme kapından amân *Allan'ım*
Geçmede bunca hevâ vü heves içre ömrüm
Cürm u isyânımı afv eyle bu an *Allah'ım*

(Âdile Sultan, g 10 /1-2)

3.3 Melekler

Melekler *güzellik unsuru* ve *kutsallık* yönleriyle karşımıza çıkmaktadırlar. Melekler *hurilerle* birlikte kullanılmış, sevgili, *meleğe*, *huriye* benzetilmiştir.

Divan ve halk şairlerinin melek konusunda birleştikleri noktalardan birisi, onların *sevgiliye* benzemeleridir. Ayrıca *Kiramen Kâtibin* meleklerinin günah yazma özellikleri bir başka müşterektir. Şairler devamlı günah işledikleri için sıkıntı içinde bulunmuş, yaptıkları her hareketin bu melekler tarafında amel defterlerine kaydedildiğini dile getirmişlerdir.

Avnî ve Seyranî *Kiramen Katibin* meleğinin amel defterine yazdığı durumlardan bahsetmişlerdir.

Öyle gâfil-i pür-günâhım kim *Kirâmen Katibin*
Defter-i amâlime bilmem ne tahrîr ettiler

Avnî, g.60/7

Kirâmen kâtibin yazsın yazmasın
Ben yüzüm karasın yüzümde buldum

Seyranî, ko.132/4

Divan ve halk şairleri, sevgilinin güzellik bakımından melek olduğu kanaatindedirler. Sevgilinden *huri* olarak bahseden şairler, onu güzellik bakımından en uç noktada gösterme gayreti içerisine girmişlerdir.

Cevlân edince *rûy-ı zemînün melekleri* Ne kaçarsın benden *melek sevdiğim*
Kerrûbiyân dokuz dolaşırlar felekleri *Ateş* sakınır mı *pervâne*sinden

Avnî, g.437/1 Emrah, ko.78/2

Yine meleklerin gökte olduğuna inanılır, şair ah edip ahını gök yüzüne gönderince ah, semalardan geçerek arşa çıkar, hatta gökyüzündeki melekler İsâ'nın meskeninde yangın olduğunu sanarlar. Şem'î de aynı düşünce ile şiirini meydana getirmiştir.

İrince *şu'le-i âhım* semâlardan geçip arşa
Melekler zannider kim mesken-i İsâ'da yangın var

Şem'î,g.29/3

3.4 Dinî Kitaplar

3.4.1 Kur'anıkerim

Divan ve halk şairleri özellikle Kur'anıkerim'i şiirlerinde kullanmışlardır. Kur'an, insanımız tarafından en kıymetli hazine olarak görülmüştür. İnsanlar bir şeye yemin ederken, Kur'an üzerine yemin etmiş, abdest almadan Kur'an'a el sürmemiş ve onun adına yapılan yeminleri *bila-şüphe* kabul etmiştir.

Kur'anıkerim hem gerçek manasında, hem de sevgilininin güzelliği için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Kur'anıkerim, İslâm toplumunun her anına hâkim olduğu için, onunla beslenen edebiyat da ondan ilham almıştır. Sevgili merkezli bir düşünce dünyasına sahip olan şairler için, Kur'an ayetleri bir zenginlik kaynağı olmuş, ister mecazî; ister hakikî manada olsun bu unsurları kullanmaktan, hatta bu unsurlarla sanat yapmaktan kaçınmamışlar, iddialarını ispat için iktibaslarında bulunmuşlardır.

Divan ve halk şairleri Kur'anıkerim'i *gerçek manasında* müştereken kullanmışlardır.

Aşkdır tahkîk-i *Kur'an* ile *sırr-ı marifet*
Gevher-i irfân ulu nutkun beyânı söylenir
Âdile Sultan, g.53/2

Muvâfık oldugunda şübhe yok tedbîri takdîre
Sıfât u zâtı şâmil zübde-i *ahkâm-ı Kur'ânî*
H.Arif,k.24/19

Nicedir fehm ede gör *şevket-i Kur'anıkerim*
Bir *ûlu mu'cize*dir *hazret-i Kur'anıkerim*
Emrah, g.230/1

Altı bin altı yüz altmış altı ayet andadır
Hâlikin hazinedârı Zinnureyn Osmanîdir
Sümmanî g.9/3

Sevgilinin yüzü ile Kur'anıkerim arasında bağlantı kurma, divan şairlerimizde olduğu gibi, halk şairlerimiz de büyük bir yekûn tutmaktadır.

Avnî ile Bayburtlu Zihnî sevgilinin yüzü ile Kur'an arasında aynı amaç üzerine ilinti kurmuşlardır.

Alâmet koymuyor *mushafda âyât-ı kıyâmetden*
Hat u *ruhsârını* kâfir tırâş eyler tırâş üzre
Avnî, g.406/3

Kâtib-i kudret çekip ruhsarına yakut-ı hat
Mushaf-ı hüsnünde hâli câ-be-câ anber nuket
Zihnî, d2.g42

Yine Şeref Hanım da sevgilinin yüzünde güzellik hatlarının bulunduğunu söylerken, Kur'an ayetleri ile sevgilinin yüzü arasında benzerlik kurmuş, Dertli, ve Zihnî de Kur'an ayetleri ile sevgilinin yüzü ve saçı arasında benzerlik kurmaya çalışmışlardır.

Ayât-ı hüsn ile çeşm-i terk-i sihr etmek Şeref
Kâfir-i nâ-hak-peresti Müsülmân etmek güç
Şeref Hanım, g.21/5

Ve'ş-şemsü cemâlin *ve'l-leylü* zülfün
Getirir gönlüme korku gözlerin
Dertli, ko.80/3

Kâkülün*ve'l-ley ve'ş-şems* cemâlin sevdiğim
Gün-i şeb-i deycûrda doğmuş sun'-ı azîm
Zihnî, d2.g60

Âşık Şem'î de sevgilinin gözlerini, Allah'ın *nun'a*, *kaleme* ve kalemle yazdıklarına yemin ettiği, *nun velkalem*[136] ayetine teşbih etmekte, Avnî de *İnna fetehnâ* suresi inmeden önce, sevgilinin yüzündeki ayetlerin âşk dilinde tesbih olduğunu söylemektedir.

Âyet-i hatt-ı ruhun vird-i zebân-ı aşk idi
Cebra'îl *innâ fetahnâ*-hân-ı *Kur'ân* olmadan
Avnî, g.343/4

Gözlerin *"nun velkalem"*dir kirpiğin tîr-i kazâ
Kilk-i kudretle yazılmış kaşların tuğra mıdır
Şem'î,g.48/3

Sâçın *ve'l-leyl* ü rûyun sûre-i *ve'ş-şems*i yazar
Livâ-yı nusretin ser-levha-i *innefetâhnâdır*
Emrah, s.323/2

[136] (Kaleme ve Kalemle) yazdıkların and olsun, Kalem 68/1

Özellikle halk şairleri sadece Kur'anıkerim'den değil, diğer dört büyük kitaptan da bahsetmiş, Onların kutsallığını da dile getirmişlerdir.

Bini *Tevrat'*ta beyandır
Bini *Zebur'da* ayandır
Dört kitapta dört bin tamdır
Dumanlıdır başın bülbül

Sümmanî, s.12/3

Seyranî de *İncil, Tevrat ve Zebur*'un hak kitap olduğunu, kendisinin ilâhî sırları içeren ayeti Kur'an dan aldığını dile getirmektedir.

İncil Tevrat Zebûr dört kitab haktır
Ledün âyetini *Kur'andan'dan* aldım

Seyranî, ko 112/9

Şem'î de bir beytinde *Kur'an*, *İncil*, *Tevrat* ve *Zebur'u* hak kitap olarak görmüştür.

Hürmetine ac idüp de halka muhtac eylemez
Hazret-i *Kur'anile İncil, Tevrat u Zebûr*

Şem'î, g.167/2

3. 5 Ayet ve Hadisler

Osmanlı toplumunda din, yaşam tarzını belirleyen en önemli unsurdur. Cemiyet hayatını nizama sokan kural ve kaideler önce Kur'an'dan, sonra hadislerden yola çıkılarak kuruldu. Alimler, Kur'an'ı en iyi şekilde bildikleri ve sünnete r iayet eyledikleri nispetinde itibar kazanıp saygı gördüler. Halk önce mümin muvahhid bir kul olma yoluna gidip, kendi geleceğini İslâmî nizâm içinde belirlerken, ukbadaki geleceğini hiçbir zaman unutmamış, *Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya sarılırken, yarın ölecekmiş gibi de ahrete hazırlık yapmıştır.* Böyle olunca dini, hayatın temel taşı olarak gören şairler de her vesileyle *Kur'andan* faydalanmışlar, sözü tezyin, manayı teyit etmek[137] için Kur'an'ı kullanmışlardır. Bazen sürelerin adlarını vererek tevriyeli bir anlam, bazen de adlarını verdikleri süreyi gerçek manasında kullanarak fikirlerini beyan etmmişlerdir.

Durum böyle olunca divan ve halk şairleri de eserlerinin hemen her kesiminde ayet ve hâdisleri kullanmışlardır.

---

[137] Tâhirü'l-Mevlevî, **Edebiyat Lugati**, İstanbul 1973, s. 61

Şairlerimizin müşterek kullandıkları ayet ve hadisler olduğu gibi farklı ayet hadisler de mevcuttur.

3.5.1 Divan ve halk şairlerinin müşterek kullandıkları ayetler

Vezân oldukda nusretle sabâ sancak-ı İslâm'a
Nümâyan etdi sırrı-ı sûre-i **İnnâ fetehnâyı**[138]
Vâsıf,Ta.1/29

Sâçın ve'l-leyl ü rûyın sûre-i ve'ş-şemsi yazar
Levâ-yı nusretin ser-levha-i **innâfetahnâdır**
Emrah,s.323/2

Bâdiye-gerdân-ı hasret kaldı dil nâ-çâr hayf
Etmedi ref-i hicâb-ı **len-terânî** [139]yâr hayf
L. Galip,g.26/1

Bir hıtâb-ı **len-terânî** Tûr kıldı târumar
Nice bin Musâ -ı hayrânı degmez mi deger
Zihnî, d2. g24

Keşf-i esrâr-ı cünûn-ı câzıdır efkârım
Sûre-i **seb'al-mesânî**[140] şerhidir güftârım
L. Galip, g.29/1

Seb'al mesânî'de sun' u etvârın
Saadet ahteri meh-rû gözlerin
Dertli, ko.80/2

Kâbe kavseyn [141]muhal-gâh ev-edna menzil
Li-ma'allah mükafât aleyhi's-salavat
Âdile Sultan, nt.1/2

Mahrem -i ser-i serâ-yı vahdetin bürhanıdır
Kâbe kavseyn makamından ev ednaden garaz
Zihnî, d1.nt.6

Zatın tenzih eder **kulhuvallahu ehad**[142]
Ayet-i vasf ü sıfat-ı zâtı **Allahü's-samed**[143]
Âdile Sultan, k.3/1

Kul huvallahu ehad Ahmed Muhammed lafzına
Etti masâsın bile Seyranî'ye emniyyeti
Seyranî, g.5/8

Ezel **nahnu kasemnâ**[144] ya inandık
Ümidi kesmedik imanımız var
Âdile Sultan, g.50/5

Nahnu kasamnâ da kesilmiş cevap
Az rızkın çoklanmaz gel etme telâş
Seyranî,k.225/1

Semme vechu'l-lâh[145]ı ihsân eyleyip âşıklara
Sırr-ı bismillahı itâ eyledin sadıklara
Âdile Sultan, k.1/1

Ayn-ı aşka **Semme vechu'l-lâh** sırrı âşikâr
Çehre-i zât-ı İlâhî sanma hicrânımdadır
Seyranî, g.349/2

Aşağıda geçen ayetler şairler tarafından müşterek kullanılmasa bile onların şiirelerinde ayetleri nasıl ve hangi şekilde kullandıklarını göstermektedir.

---

[138] "Gerçek şu ki (Ey Muhammed) Biz senin için apaçık bir zaferin önünü açtık" (Feth,48/1)
[139] "Beni (aslâ) göremezsin"Araf7/143
[140] "İkişerden tekrarlanan yedi" Fatihâ'nın yedi ayeti kastedilmektedir. "Anddolsun ki sana (Namazan her rek'atında) tekrarlanan yedi ayeti ve şu büyük Kur'an'ı verdir"(Hicr,15/87
[141] "İki yay aralığı kadar, yahut daha az" "Böylece Peygamber olan mesâfesi iki yay aralığı kadar, daha az kaldı.(Necm,53/9)
[142] "O Allah'tır,bir tektir, de" (İlhas, 112/1-4)
[143] "Allah sameddir"(İhlas, 112/1-4)
[144] "Biz taksim ettik" (Zuhruf, 43)

Kanı ol devr-i bezm-i güft-i sırrı **lâ-yüs'el**[146]
Ki akl-ı evveli bir sözle medhûş ettiğim demdir

L. Galip, g.13/4

Okunsun **aynüke** idrâk ile bâb-ı mahabbeteden[147]
Hat-ı ta'lik yazdum risâle inceden ince

Şeref Hanım, g.174/4

İrci'î[148] emmrin gûş eyleyecek âhır-ı kâr
Oldu gark-ı âb muhit-i kerem -i Mevlâ'ya

Vâsıf, Ta.9/4

Ger bu bilgi şems-i Hak'tan doğmasaydı hârice
Tanrı Seyranî demezdi Dâvûd'a **"feshe'l-hitab"**[149]

Seyranî, s.3/5

Hazreti Hâlûk-ı cihân-ı bâkî
"Sekâhum Rabbuhum"[150] mü'mine sâkî

Seyranî, ko.238/3

Velekad kedremnâ [151]benî âdemde
Buyurmuş Kur'anda Hallâk-ı cihân

Dertli, ko.66/4

Nefhatü min ruhî dedikte[152] Mevlâ
Adem'in şekline girenlerdeniz

Dertli, dv.47/2

Tarağına göre bezi dokunmuş
Ademe **aleme'l-esmâ**[153] verilmiş

Seyranî, ko.231/1

Hak senin zülfün meth etmiş Kur'an da ayet ile

---

[145] "Allah'ın yüzü (Zâtı) oradadır." Ayetin aslı, "Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (Zâtı) oradadır" şeklindedir.(Bakara, 115)
[146] " Ona ne yaptığı sorulmaz"(Enbiya, 23)
[147] aynüke, kâfirler içinde bazı kimslere verdiğimiz kat kat servete gözünü diken, onlara üzülme, inananları kanatların altına al. (Hicr/15)
[148] "Rabine O'ndan hoşnut kalmış ve hoşnut etmiş olarak dön"(Fecr 89/27-309
[149] "Ona hikmet ve kesin hüküm selahiyeti verdik" (Sad, 23) Cenâb-ı Hak Davûd (a.s) ın meziyetlerinden bahsederken ona (Feshe'l-hitâb) demiştir.
[150] "Rableri onlara tertemiz içecekler içirir"(İnsan,21), Cennetin nimetleri anlatılırken söylenmiştir.
[151] "Andolusun ki biz Adem oğullarına çok iyilik yaptık"(İsrâ, 70)
[152] "Ona benim ruhumdan üfledim" (Hicir 29)
[153] "Ve Adem'e bütün isimleri öğretti" (Bakara, 31)

Vedduha ve'l-leyli[154]nde teline dilber senin

Sümmanî di.6/4

Çünkü **subhanellezi esrâda**[155] vasfın râygandır
Yansa şem'i hüsnüne pervâne degmez mi deger

Zihnî, d2. g24

3.6 Hadisler

Hadisler Kur'andan sonra İslâm toplumu tarafından kullanılan ikinci önemli kaynaklardır. Eğer bir konuyla alâkalı hüküm Kur'an'da bulunmazsa sonra sünnete yani hadislere müracaat edilir.

Aşağıdaki hadisler divan ve halk şairleri tarafından müşterek kullanılmıştır.

Aşkdır çün dilde misbâh-ı tecelliyi yakan
Aşkdır bil **küntü kenz**[156] birle miftah-ı cinân

Âdile Sultan, g.129/4

Küntü Kenz'i bunda mahmfî nümâyan
Sıfatın zatullah olmakla âyân

Seyranî, ko 182/2

Evvel Allah idi vâhid ü kahhâr
Murâd etti **gencin eyledi izhâr**

Emrah, ko.31/3

Can ü dil âzürde-hatır olmadan bu dehrde
Söyleyip **hübbü'l-vatan**[157] ağlarsın ammâ ey gönül

Âdile Sultan, g.95/3

Zihniyâ cevher her âdemin ol kânındandır
Şüphesiz **hubbi vatan** gevher-i imândandır

Zihnî, d2.g5

Hübbü'l-vatan minel imân demişler
Gönül o sebebten vatan arzûlar

Dertli, ko95/6

Nefsini bilen[158] erermiş bir tükenmez devlete
Hürmet-i Mekke makâm-ı beyt-i ulyâdan garaz

Âdile Sultan, g.75/6

Rabbini bilmezdim nefsin bilmesen
Aşk olsun bir böyle irfâna yahû

Seyranî, ko.245/1

Aşağıdak hadisler divan ve halk şairleri tarafından münferit bir şekilde kullanılmıştır.

---

[154] "Kuşluk vaktine andolsun" (Duha, 1)
[155] " Her türlü kursu, ayıp ve eksiklikten uzak olan o (Allah) yürüttü.(İsrâ, 1)
[156] "Ben bilinmeyen bir hazine idim, bilinmeyi diledim, bır takım kimseleri yarattım, onlara kendimi bildirdim ve onlar da beni bildiler." Acluni Keşfü'l-Hafa, 2/132, Al-resah Puplishing House Beirut./Lebanon, 1418 (1998)
[157] "Vatan Sevgisi İmandandır." Mehmet Yılmaz, **Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler** Enderun Kitabaevi, İstanbul 1992 s. 70
[158] "Nefsini bilen Rabbini Bilir" Yılmaz, age. s.122

Mûtû kable en temûtû[159] sırrına mazhar olan
Haşrı neşri gördü bunda nefhâ-i sûr olmadan

Şem'î,g.126/4

Kâbe kavseyn muhal-gâh ev-edna menzil
Li-ma'allah[160] mükafât aleyhi's-salavat

Âdile Sultan, nt.1/2

Anaların ayağı altında cennet[161]
Yarın eyler onlar sana şefâat

Seyranî, ko.240/8

Çekmeseydi gözüne **sürmei mâzâgdan**
Kâinat olmazdı çeşm-i ummadan bina

Zihnî, d2. g4

İnnemeâl âmâl ü bieyyinât[162] buyurmış fahr-i dîn
Togru söyle var mıdır kalbinde hâlis niyyetün

Emrah, g.255/2

3.7. Peygamberler

3.7.1 Âdem

Âdem peygamber, cennetten kovulması, buğdayı yemesi, Hz.Havva ile birlikte anılmasının yanında, zaman diliminin belirlenmesinde insanlığın başlangıç tarihi olarak kullanılmıştır.

Şeref hanım ve Emrah, Âdem'i zaman dilimini belirleyen unsur olarak kullanmışlardır.

Ne geldi ne gelür tâ devr-i *Âdemden beri* aslâ — Gitti *Âdem* sâfî devretti devrân
Keremde cûd u ihsân u sehâda misli dünyâya — Günden güne arttı evlâd-ı insân

Şeref Hanım, g.45/4 — Emrah, ko.31/13

Yine Avnî ve Seyranî Adem ile Havva arasıda geçen macerayı işlemişlerdir.

Avnî *hevâ*-yı kûy-ı dil-ârâ-yı yâr ile — Cennetten dünyaya Adem gelince
Âdem harîm-i ravza-i *Rıdvana* sığmamış, — Aramış *Havvâ'yı* yâran diyerek
Avnî, g. 186/8 — Arafat dağında bulup bilince

[159]"Ölmeden önce ölünüz." Aclûnî, age. 2/291
[160] "Benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek, ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir." Aclûnî, age. s.2/173/174
[161] "Cennet anaların ayağı altındadır." Mürşit CD, Turan yazılım.
[162] "Amaller niyetlere göredir" Yılmaz, age. s..83

Sevmiş cânım sana kurban diyerek

Seyranî, ko.95/1

Sümmanî ve Avnî farklı amaçlarla olsa bile Âdem'in cenneten çıkışını şiirlerinde müştereken kullanmışlardır.

Bilse Rıdvân hâlet-i bâğ-ı Bihişt-i kûyûnu Çâr anasırdan halketti ta ezel Hak *Âdemi*

Terk iderdi bir nigâh-ı Cenneti *Âdem* gibi *Cennetten* sürgün ettiler hake bastı kademi

Avnî, g.460/1 Sümmanî g.4/1

3.7.2 Nuh

Nuh peygamber, ömrünün uzunluğu ve tufanıyla şairler için ilham kaynağı olmuş, şairlerimiz muhataplarının ömrünün Hz. Nuh gibi uzun olmasını dile getirilmişlerdir. Bazen Hz.Nuh'un ömrü, Hızır ile birlikte anılmıştır.

Avnî aşkı ile, Sümmanî de *cihanın suça gark olması* ile Nuh tufanı arasında benzerlik kurmaya çalışmıştır.

Nûh-ı aşkım ki benim fülk-i dilimden gayrı Yakub'a hasretlik verdi Yusuf u Ken'an için

Kimse bir katre zarar görmedi tûfânımdan Cihanı suça gark etti *Nuh'a* yüzdürdü gemi

Avnî, g.318/6 Sümmanî g.4/7

Şeref Hanım da onun ömrünün uzunluğunu dile getirmiştir.

Bir hususta Hızrada olmuş nazîr
Olsa ömr-i *Nûh* olmaz zatı pîr

Şeref Hanım, g. 148/7

3.7. 3 İsmail

İsmail peygamber, öncelikle *kurban olma* deyimi ile anılmıştır. "İbrahim Peygamber Allah'tan bir oğlan çocuk istedi ve (Eğer bana bir oğlan çocuğu verirsen onu senin aşkına kurban ederim) dedi. Allah ona bir oğlan çocuğu verdi. Bu oğlan çocuğu İsmail büyüyünce İbrahim nezrini yerine getirmek için onu yere yatırdı ağlaya ağlaya bıçağı boynuna bastırdı. Bıçak derhal tersine döndü. Allah o sırada Cebrâil vasıtasıyla İbrahim Peygambere, oğlunun yerine kurban etmek üzre bir koç gönderdi. Bu suretle İsmail kurtuldu."[163] İsmail peygamber bu düşünce üzerinde değerlendirilmektedir. İsmail Peygamber, annesi Hacer'in sahrada ona su araması ve İsmail'in ayağının altından su (zemzem) çıkmasıyla da anılmaktadır.

[163] Agah Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı,** Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s.112

Sümmanî ve Hz. İsmail'in kurban edilişine telmihte bulunarak bu olayın özetini şiirinde anlatmıştır. Şeref Hanım da Kâmil Efendinin İbrahim ve İsmail adında iki oğlu olunca onları için yazdığı bir kıt'ada İsmail ismini anmış, fakat akabindeki beyitte Zemzemden bahsederken karine olarak İbrahim ve İsmail peygambere telmihte bulunmuştur.

Genc-i âmâlimde nâgeh bir dilerken ikidir — *İsmail'in kurban* ocak çağı
Oldu *İbrâhim* ü *İsmâîl* nâmında bedîd — Ağladı etrafın *taş* ile dağı
Ol dû mahdûmun be-câh-ı *Ka'be* vü *Zemzem* Hudâ — Hiç kulu keser mi *kulun bıçağı*
İde akl u rüşdün efzûn ömrü ikbâlin mezîd — *Koçu* kurban eder böylece kalmaz

Şeref Hanım, kı.124/2-5 — Sümmanî k.183/3

Bazen da İsmail Peygamberin Allah'a teslim olma noktasındaki tevekkül yönü örnek gösterilmiştir. Seyranî İsmail peygamberin tevekkül noktasında gösterdiği büyüklüğü şiirinde işlemiştir.

İsmail-veş cânın *teslim* edersin
Sana gökten inen gıda bulunur

Seyranî, ko. 220/6

3.7.4 Eyüp

Eyüp Peygamber, sabrının sonsuzluğu, çektiği elemlerle şiirlerde kullanılmıştır. Her iki gruptaki şairler de Eyüp peygamberin bu yönünü şiirlerine konu edinmişlerdir.

Divan şairleri kendileri ile Eyüp peygamber arasında benzerlik kurmaya çalışırken; halk şairleri Eyüp peygamberi sadece bilgi unsuru olarak kullanmışlardır.

Avnî çektiği derdin, Eyüp'un tenini mahvedeceğini söylerken, kendi eleminin fazlalığını vurgulamakta ve Eyüp peygamberi mukayese unsuru olarak kullanmaktadır. Seyranî de onun çektiği elemleri şiirinde kullanmaktadır.

Nice *sabr* eyleyem Allah içün dâg-ı dil-i zâre — *Eyyûb* geçirdi ömrünün *mâtem* ile
Ten-i *Eyyûbı* mahv eyler benim gönlümdeki yâre — *Tahtını* yel götürdü *Süleymân hâtem* ile

Avnî, g.396/2 — Seyranî, d.377/3

Leskofçalı Galib Eyüp peygamberin portresini çizerken, âdeta, kendisini anlatmak istemiş, Sümmanî de onu çekilen sıkıntı neticesinde refaha erişmemin sembolü olarak göstermiştir.

Sîne pür-zahm-ı havâdıs can-ı şeydâ bî haber — *Eyyûb* çok *ağladı* çekti *cefasın*
Ten harab-âbâd *Eyyûb-ı şekibâ* bî-haber — Çekmeyen cefasın bilmez sefâsın

L. Galip, g.10/1 — Sümmanî k.183/4

3.7.5 Yakup

Yakub peygamber her iki gruptaki şairlerimiz için hüznün sembolü olarak olmuştur. Onun *külbei ahzeni* şairlerimizin gönlüdür. Gönül görünüşte cehennem görüntüsü verse de gerçekte bir cennet havasındadır.

Avnî ve Bayburtlu Zihnî gönülleri ile *külbei ahzen* arasında benzerlik kurarken *Yakup* peygamberden bahsetmişlerdir.

Bir *külbe-i ahzânda* ki sen yâd olınursun — Yûsuf-ı sâni cemâlin olalı gözden cüdâ
Zindân-ı cehîm olsa da cennet var içinde — Çıkdı Ya'kûb-i dil *beyt-ül-hazenden* sevdigim

Avnî, g.374/2 — Zihnî, d2. g63

Şairler her ne sebepten ağlarlarsa ağlasınlar gözlerinde Yakup-vari gözyaşı, yüreklerinde de Yakup gibi hüzün vardır. Genelde beyitlerde Yakup Peygamber, Yusuf peygamberle birlikte de anılmaktadır.

Âdile Sultan, gözyaşını, yâre ulaşıncaya kadar Yakup gibi akıtmayı düşünmekte, Seyranî de sevgiliden ayrı düştüğü için, Yakup gibi ağlayıp gezdiğini dile getirmektedir.

Döküp *Ya'kûb-veş eşki* olunca yâre ta vâsıl — Yûsuf'umdan düştüm *cüdâ*
Halâs et canı Yûsuf'u gibi *zindandan* ne bim âşık — Ya'kûb'um *ağlar* gezerim

Âdile Sultan, g.79/5 — Seyranî, 287/3

Sümmanî de Allah'ın Yakup peygambere hasretlik verdiğini dile getirmektedir.

Ya'kûb'a hasretlik verdi *Yûsuf u Ken'an* için
Cihanı suça gark etti Nûh'a yüzdürdü gemi

Sümmanî, g.4/7

3.7.6 Yusuf

Yusuf peygamber, şairlerin beyitlerinde en çok zikrettikleri isimlerden birisidir. Adına Kur'an da bir süre inmiştir. Bu süre 111 ayet olup 1, 2, ve 3. ayetler Medine'de, diğerleri Mekke'de inmiştir. Surenin başından sonuna kadar Yusuf Peygamber'den bahsedildiği için bu sure, bu adı almıştır.[164] Beyitlerde babası Yakup Peygamberle de sıklıkla anılan Yusuf Peygamber'e; *Yusufi Ken'an*, *Yusufi Mısrî*, *Yusufi sani*, *Şâhı huban* olarak da geçmektedir. Bütün bunların yanında Yusuf Peygamber, güzelliği hususuyla sevgiliye benzetilmiştir. Kardeşleri tarafından kıskanılması, köle olarak pazarlarda satılması, bir kadının *(Züleyha)* nın ona âşık

[164] **Kur'an-ı Kerim**, Heyet, Kral Fehd Mushaf Basım Kurumu,1992, s.234

olması, Mısır'a sultan olması, şairlere malzeme olmuş. hatta *Yusuf u Züleyha*, konulu bir çok mesnevi yazılmıştır.[165]

Âdile Sultan ve Zihnî sevgililerinin *Yusuf'tan* daha güzel olduğu kanaatindedirler.

Yüzden nikâbı ref ede ol vech-i şems mâhı gör — *Yûsuf*-ı Ken'an imiş *hûbluk*da akrânın senin
Alemde *Yûsuf* mu güzel ol *pâdişâh-ı hüsnü* gör — Bir perî-rû misl-i lâlâsın güzellerden güzel

Âdile Sultan, g.39/4 — Zihnî, d2. g57

Avnî, sevgilisine *hublar şâhı*, *Yusufi devran;* Zihnî de sevgilisinden *Yusufi sâni* diye bahsetmektedirler.

Şâh-ı hûbân-ı zamân Yûsuf-ı devrân ki olur — *Yûsuf-ı sâni* cemâlin olalı gözden cüdâ
Mahz-ı ihsân-ı hudâvend-i mahabbet-perdâz — Çıkdı Ya'kûb-i dil *beyt-ül-hazenden* sevdigim

Avnî, g.146/10 — Zihnî, d2. g63

Seyranî, *Yusuf* peygamber ile *Yakup* peygamberi bir arada kullanırken, iki peygambere telmihte bulunmaktadır.

Yakûb gibi gam evinde bulanıp
Gözüm *Yûsuf* için ağla gez yürü

Seyranî, ko..250/1

Şem'î de Yakup peygamberin evinde yıllarca ağlayıp gezmesi olayına telmihte bulunmaktadır.

Gelince sıhhat beytül hazende ağladı gezdi
Peyâm-ı bûy-ı *Yûsuf*- tûtiyâyı çeşm-i Yakûb

Şem'î, g. 135/2

Ādile Sultan de yâre kavuşmanın bir yolunun de Yakup gibi ağlamaktan geçtiğini dile getirmektedir.

Döküp Ya'kub-veş eşki olunca yâre ta vâsıl
Halâs et canı Yusufu gibi zindandan ne bim âşık

Âdile Sultan, g.79/5

3.7.7 Musa

Musa peygamber, k*elîm* mahlası ile şiirlerde geçer, *"lenterani"* ayeti, Firavun ile mücadelesi şiirlere konu olmuştur.

[165] Naci Onur,**Yusuf u Züleyha**, Ankara 1991

Musa peygamberin Tur dağında Allah ile münasebeti divan ve halk şairleri tarafından hemen hemen aynı mana ve amaç içinde kullanılmıştır.

Âdile Sultan ilâhî şevk cezbesinin gönül Tur'unda (dağında) ışıldadığını söylemekte; Zihnî, *lenterâni hitabının* Tur dağını tarumar kıldığını, bu hitâbın Musa'ya eş değerde olduğunu dile getirmektedir.

Tûr-ı dilde cezbe-i şevk i ilâhi berk urup	Bir hıtâb-ı *len-terâni Tûr* kıldı *târumar*
Len terâni aksini mir'ât-ı *Mûsâ*'da arar	Nice bin *Musâ* -ı hayrânı degmez mi deger
Âdile Sultan, g.40/6	Zihnî, d2. g24

Yine Seyranî şiirinde, Musa'nın Firavunla alâkalı kıssasını hiçbir teşbih ve mecaza yer vermeden kıssayı anlatır bir şekilde dile getirmiştir.

Mısır'da Tanrılık da'vasın güden o Fir'avnun
Boğulması denizde himmetidir darb-ı *Mûsâ*'nın

Seyranî, kl.340/3

Avnî ve Bayburtlu Zihnî de sevgilinin özelliklerini anlatırken Hz. Musa'nın vasıflarından yararlanmışlardır.

Ey çerâg-ı ârızun pervâne-cûy-ı iştiyâk	Çün sâid-i simin *yed-i beyzâ*sını gördüm
Bu nikâb-ı *Len-terânî* reng-i istignâ nedir	Bir *nutukla* bin *mürde* dil-i ihsânını gördüm
Avnî, g .64/4	Üftâdelerin katline fetvâsını gördüm
	Kan dökmede vardı *yed-i tulasını* gördüm
	Zihnî, d1. msd29

Avnî, aşkın rumuzunu Cebrailin bile anlamayacağından, mana Turu sözünün çok uzaklardan bahsettiğini söylemiş; Zihnî ise Musa'nın mucizelerinden biri olan *yedi beyzasını* şiirlerinde işlemişlerdir.

Rumûz-ı aşkı Cibrîl-i hıred fehm itmez ey Avnî	Şeref-i nûr-ı cemâlin idi kim *sînâda*
Kelîm-i Tûr-i ma'nâ semt-i dûr-â-dûrdan söyler	Oldu *Mûsâ-i kelîme yed-i beyzâ* a'ta
Avnî, g .69/5	Zihnî, d2. g4

3.7. 8 İsa ve Meryem

Beyitlerde her iki isimle de ziyadesiyle karşılaşılmaktadır. İsa, ölülere can vermesi yönüyle sevgili için benzetme unsuru olmuştur. Yine İsa peygamber gök yüzüne çıktığı için şairler, kendileriyle İsa peygamber arasında bağlantı kurmuş, feryatlarının gök yüzüne ulaştığını hatta İsa'nın yanına vardığını söylemişlerdir. Yine Hz. Meryem'in Hıristiyan olması ve kendisinin kiliseyle bağlantısının bulunması sevgili, Meryem ve put birlikteliğini oluşturmuştur.

Vâsıf ve Baybutlu Zihnî de sevgili, İsa ve Meryem arasında bağlantı kurmuşlardır.

F*eyz-i suhanun* İsî-i Meryem bile bilmez	Cemâlin aya benzermiş kadin tûbâya benzermiş
Engûr-ı lebün lezzetini Cem bile bilmez	*Demin İsâya* benzermiş ne cân bahş imiş
Vâsıf, g.51/1	Zihnî, d2. g19

Avnî, sevgilinin dudağı, Zihnî sözü ile İsa arasında ilinti kurmuştur.

La'lindir ol *tabîb-i Mesîh-iktidâr* kim	*Said-i simin* yed-i beyzâ-yı Musâ-i kellim
Bin dürlü *derde çâre* bulur bir ilâcla	*Lezzet-i lehcen dem*-i *İsâya* sultanlık verir
Avnî, g.365/2	Zihnî, d2. g27

Şâirler ahları ile Hz. İsa arasında benzerlik kurmuşlar, özellikle halk şairleri ahlarının İsa gibi gökyüzüne çıktığını söylemişlerdir. (Bkz. İlgili madde)

İrince şu'le-i âhım semâlardan geçip arşa
Melekler zannider kim mesken-i İsâ'da yangın var

Şem'î,g.29/3

Emrah'da ahını kubbei minada İsa'ya eriştirdiğinden bahsetmektedir.

Açıp başın temâşâ eyledim nâkûs-veş Emrâh
Figânım kubbe-i mînâ da İsâ'ya ulaşdırdım

Emrah, g.245/7

Dûde-i âhımız mânend-i Mesîh
Çıktı yerden göğe şekvâya gitti

Seyranî, ko 86/3

Şairler çeşitli vesilelerle bu mazmunları birer motif olarak kullanmışlardır.

Feyz-i tecrîd ile tekrîm-i Hudâ'dır var ise
Nefh-i ruhû'l- kuds ü milâd-ı Mesîhâdan murâd

H.Arif,g.32/5

Tasavvufî boyutta da şiirlere konu olan İsa peygamberin gökyüzüne çıkarken üzerinde bir ipliğin bulunması, onun yedi kat göklere çıkmasına engel olmuştur. Böyle olunca şairler, bu konuyu insan üzerinde bulunan maddî unsurların *Allah'a yaklaşmaya manî olduğu* şeklide yorumlamışlardır.

Yedi kat göklere çıkardı *İsâ*
Üstünde bir iplik var olmasaydı

Sümmanî, ko. 33/5

Avnî de İsa Peygamber ile sevgilinin arasında bağlantı kurmuş İsa'nın sevgilisini görse hayretler içinde kalacağından bahsetmiştir.

Görse o büti deyr-i şuhûd içre olurdu
Tasvîr-i kilîsâ gibi *İsâ* mütehayyir

Avnî, g. 78/2

3.7. 9 Süleyman

Hem peygamber, hem de hükümdardır. Şiirlerde daha çok *hükümdarlık* yönüyle ön plâna çıkmıştır. Onun *kuş dilini* bilmesi ve onlarla *sohbet* etmesi, *karınca* ile aralarında geçen konuşma, *saltanatının ihtişamı*na rağmen yine *dünyadan göçmesi*, şairler için bir ibret vesikası olarak görülmüş, dünya malının fâniliği, onun şahsında ifade edilir olmuştur. Yine onun *Belkıs* ile arasında geçen macera da şiirlerde bir motif olarak işlenmiştir. Süleyman peygamberin *dev* ile yaptığı *yüzük mücadelesi*, ayrı bir motif oluşturmuştur.

Avnî, Bayburtlu Zihnî ve Seyranî, dünya malının faniliğinden bahsederken Süleyman Peygamberden yararlanmışlardır. Avnî, malı mülkü verenin de Allah olduğunu, isterse hepsini bir anda toprakla bir yapacağını söylerken, Süleyman Peygamber ile karınca arasındaki mücadeleyi delil olarak göstermiştir. Zihnî ve Seyranî de aynı motifi aynı amaçla kullanmış, Süleyman devri olsa bile her şeyin gama tebdil olduğunu, Sultan Süleyman'a kalmayan fani şeylerin kimseye kalmayacağını söylemişlerdir.

İsterse *Süleymânı* eder *mûr* ile yeksân
Bir mûrı *Süleymân* ile yeksân eden Allah

Avnî, g.411/6

Süleyman tahtını sanki *mâr* almış
Gama tebdîl olmuş ülfetin çağı

z.ko.5/3

Sultan Süleymân'a kalmadı *fânî*
Bize Hak'tan olar rahmet bu sene

Seyranî, ko 32/4

Emrah da Zihnî ve Seyranî gibi düşünmekte, Belkıs'ın devrinden bile kâm almadığını, insanın tahtının Süleyman tahtına benzese bile ona güvenmemesi gerektiğini dile getirmektedir.

Gör kim kâm almadı *Belkıs-ı devrân*
Gayrı *taht*-ı *Süleymana* güvenme

Emrah, ko.21/3

Süleyman peygamber, yaşantısıyla insanlara hayat tecrübesi vermiştir. Avnî ve Seyranî *mühür kimde ise onun Süleyman olacağını* dile getirmişlerdir.

Parmak koyınca la'lüne hâmûş olur cihân — *Mühür* kimde ise ana demişler
Fermân senin ki *mühr-i Süleymân* elündedir — Âlemde Seyranî *Süleyman* deyü

Avnî, g.137/4 — Seyranî, ko.248/3

Avnî, hayat tecrübesini -kendisiyle çelişiyor olsa bile- bir üsteki beyittekinin tam aksine bir ifade ile dile getirmiştir. Seyranî de Süleyman peygamberin kuş dilinden anladığını, ama ismi Süleyman olan her kişinin kuş dilini bilmeyeceğini söylemiştir.

Sadra geçmekle denî âsaf-i devrân olmaz — Süleymândır kuş dilinden söyleyen
Hâtem-i devlet ile dîv *Süleymân* olmaz — Her *Sülyeman kuş dilinden* bilir mi

Avnî, g.153/1 — Seyranî, ko74/1

Divan halk şairleri *Süleyman* peygamber motifini farklı yönleriyle de işlemişlerdir.

Şeref Hanım Allah'a yalvarırken, kendisini çaresiz bir karınca olarak tasavvur etmekte ve Süleman peygamber ile karıncalar arasına geçen bir olaya telmihte bulunmaktadır.

Koma *hayvân* beni insân eyle
Mûr-ı *nâçizi Süleymân* eyle

Şeref Hanım, k.I/4

Avnî de Süleman peygamber ile karıncalar arasına geçen bir olaya telmihte bulunmaktadır.

Fezâ-yı aşkda Avnî ne mümkin hod-nümâ olmak
O vâdîde *Süleymân* bî-nişândır *mûr* nâ-peydâ

Avnî, g .16/5

3.7.10 İbrahim

İbrahim Peygamberin, Nemrud ile yaptığı mücadele, ateşe atılması, ateşe atıldığı yerin gül bahçesine dönüşmesi şairler tarafından şiirlere konu edilmiştir. Ayrıca tasavvufî kaygı içinde olan bazı şairlerimiz de Nemrud ile nefisleri arasında bağlantı kurmuşlardır.

Halk şairleri İbrahim Peygamberi direkt bilgi olarak şiirlerinde kullanırken, divan şairleri çeşitli edebî sanatlarla birlikte İbrahim Peygamberi şiirlerinde işlemişlerdir.

Sümmanî, İbrahim Peygamberin ateşe atlıma mucizesinin özetini şiirleştirmiştir. Avnî, mey kadehinin surette Nemrut narı olsa bile kendisinin hürmet eliyle bunu kucaklayacağını söylerken, Hz. İbrahim'e ait olan mucizeyi kendi potasında eriterek ona yeni bir *vech-i şebeh* vermiştir.

Dest-i hürmetle *der-âgûş* eylerem meşreb bu ya
Câm-ı mey sûret-nümâ-yı *nâr-i Nemrûd* olsa da
Avnî, g.399/3

Ateş içre indi *İbrahim Halil*
Tevekûkül babını eyledi delil
Ateşi gülistan eyledi Celil
Gördü ki nûar sönmüş böylece kalmaz
Sümmanî k.183/2

Seyranî de İbrahim'in nara atılmasını bilgi olarak kulanmış, Âdile Sultan ise nefsi ile Nemrud arasında bir benzerlik kurmaya çalışmış, ve onun kahhârından korkmayacağını, çünkü gözlerinin İbrahim gülistanı olduğunu dile getirmiştir.

Eylemem *Nemrûd-ı nefsin* zulmü kahhârından hazer
*Nâr*da *mânend-i İbrâhim gülistân* gözlerim
Âdile Sultan, g.112/4

İbrahim'i nâra attı *mancınık*
Sebebi çingene yok yalancık
Seyranî, ko.14/3

3.7.11 Hızır

Hızır, *abı hayatı* içip ölümsüzlüğe eren kişidir. Peygamber veya veli olduğu hakkında rivayetler vardır.[166] Hz. Musa ile yaptığı yolculuk Kur'anıkerim'de anlatılmaktadır.[167] *Abı hayatı* bulması yönüyle şiirlerde konu edilmiştir. Hızır'ın sevgiliyle de bağlantılı özellikleri vardır. Şairlerimiz bundan önceki devirlerde bunu sıklıkla kullanmış olsalar bile[168] bu dönem şairlerimizde bu anlayış devam etmekle birlikte, bu anlayışın muhalifine bazı yaklaşımlara da rastlamak mümkündür.

Seyranî, Hz. Ali'nin ölüsünü, Hızır'ın hayatına tercih edeceğini söyleyerek, Hz. Ali'ye olan sadakat ve sevgisini dile getirmektedir.

Avnî de gamdan ölse bile; Hızır'ın bulduğu *abı hayatı* istemeyeceğini söylemekte; Zihnî de yârin dudağı dururken hızra mihnetinin olmayacağını dile getirmektedir.

Gamdan ölsem *âb-ı Hızrı* cüst-ü cû itmem yine
Cân verir dârû-yı gayrı ârzû itmem yine
Avnî, g.400/1

Bana *Hızr'ın* hayâtından memât-ı Haydâr'ım yegdir
Bana rahmeyleyen Ahmed'den özge enbiyâ bilmem
Seyranî, s.333/4

Hızra yok *minnetimiz* Zihnî *leb-i yârda* biz
Rehber-i hâme ile *çeşme-i hayvân* buluruz

[166] İskender Pala, **Şi'r-i Kadim Şiir Şerhleri**, Ötüken Yay., İstanbul 1997, s 24
[167] Kefh Suresi,(59-81)
[168] İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Ankara 1989, s.225

Zihnî, d2,g35

Bazı şairlerimiz de çeşitli vesilelerle Hızır motifini şiirlerinde işlemişlerdir.

Leskofçalı Galib, *abı hayatı*, acayip bir isteğin karanlıklar diyarının (*abı hayatın*) çeşmesinden aramayı istemekte; sudan içmiş binlerce İskender'in göründüğünü, ama o suya gidiş yolunun görünmediğini dile getirmektedir.

Aceb bir çeşme-cûy-i zulmet-âbâd-ı murâdım kim
Hezâran *Hızr* u İskender nümâyan râh nâ-peydâ

L.Galip, g.2/5

Şeref Hanım bir gazelinde ise, muhatabını, önce Hızra, daha sonra da ömrünün uzunluğu ile Nuh peygambere teşbih etmektedir.

Bir husûsda Hızra da olmış nazîr
Olsa ömr-i Nûh olmaz zâtı pîr

Şeref Hanım, g.14/7

Avnî, ise cennette, yârin olmadığı bir anda, Hızır elinden *abı hayatı* içse, o *abı hayatın* kendisini helak edeceğini söyleyerek, yârinden ayrı hiçbir şeyin kendisine mutluluk veremeyeceğinden bahsetmektedir.

Hızr elinden yârsız Cennetde nûş itsem eger
Avnîyâ âb-ı hayât elbet helâk eyler beni

Avnî, g.444/7

Seyranî ise, Hızır gibi *ilmi ledünden* -gayb ilminden- bütün sırları öğrendiğini söylerken, Hızır Peygamberden *ledün ilmine vâkıf* birisi olarak bahsetmektedir.

Hızır nebi gibi ilm-i ledünden
Vâkıf-ı esrârı buldum bu yolda

Seyranî, ko.1/4

3.7.12 Yunus

Yunus peygamber, bir gemiye kaçak olarak biner, gemi denizin ortasına gelince gemi mürettebatı onun kaçak bindiğini anlar ve kendisini denize atarlar, denizde bir balık Yunus peygamberi yutar ve gemiyi takip eder, gemi sahile varınca, balık da Yunus'u sahile bırakır.

Bu kıssaya binaen şairler, şiirlerine Yunus Peygamberi konu edinmişlerdir. Yunus peygamberin balık tarafından yutulması ve karaya çıkartılması şiirlerde müştereken işlenmiştir.

Sümmanî, Yunus peygamberin balık tarafından yutulduktan sonra kurtulmak için gece- gündüz dua ettiğini, Hersekli Arif, (Hz. Yunus'un) yunus balığının ağzına girmeden önce, kendinin, gam ejderhasına yem olduğunu söylemektedir.

Ejdehâ-yı *gama* cân olmuş idi kût henüz — Çün *Yunus'u* yuttu semek kaldı umman içinde
Yogiken *Yûnusa* kasd-ı dehen-i hût henûz — Gece gündüz rica etti dedi *gönder çaremi*

H.Arif,g.67/1 — Sümmanî g.4/5

3.7.13 Muhammed

Şairler tarafından kendisine en fazla natı şerifler yazılan Peygamberimiz(s.a v.) dir. Hemen her şair onun hakkında naatı şerifler yazmıştır. *Muhammed Resûl*, *Seyyidi Muhtarı Mürselin*, vs. adlarla anılan peygamber için bütün şairler en güzel ifadeleri söylemeye çalışmışlardır. Şairlere göre, Peygamber Efendimiz; her derdin dermanı, Huda'nın en büyük ihsanıdır. Feleklerin dönmesinin sebebi, Allah'ın *levlâke* sırrının müsebbibi olmasıdır. O beka mülkünün ebedî şahı, yaralı sinelerin devası, dertlilerin sığınağıdır. Ahrette herkes ondan rahmet diler ve O da ümmetinden olan herkese şefaat eder, onun cemaliyle âlem nura gark olmuştur. O *şakk-ül-kamer* mucizesinin sahibidir. O âleme merhamet vesilesi olmak üzere gönderilmiştir.

Bütün bu özellikleri divan ve halk şairleri bir vesileyle dile getirmişlerdir. Şairler onun hürmetine ve şefaatine sığınmakta, Onun vasıtasıyla Allah'tan yardım istemektedirler.

Divan ve halk şairleri şiirlerinin muhtelif yerlerinde Peygamberden övgüyle bahsetmelerine rağmen, divan şairleri divan oluşturmanın bir âdabı olarak divanlarında müstakil olarak *naatı şerif*ler meydana getirmişlerdir. Âdile Sultan *yirmi bir* adet *naatı şerif* yazmıştır.[169] Şeref Hanım da *iki nazım, on dört kaside, iki murabba, bir muhammes, bir mesnevi*[170] olmak üzere toplam *yirmi naat yazmıştır.* Yenişehirli Avnî de *on beş adet naatı şerif*,[171] Enderunlu Vâsıf *on adet naatı şerif* yazmış, Peygembere olan sevgi ve bağımlılığını dile getirmişlerdir.[172] Hersekli Hikmet'in de peygamberimiz hakkında yazmış olduğu *iki naatı şerifi* mevcuttur.[173] Halk şairleri de şiirlerinde divan şairleri kadar olmasa bile müstakil olarak birkaç

[169] Özdemir, age., ss 192-216
[170] Kırkkılıç, age., s.29
[171] Turan, age., ss.405-454
[172] Gürel, age., ss. 202-209, 376
[173] Hersekli Arif Hikmet Bey, **Divan, Matbayı Amire**, İstanbul 1334, ss.77,78

naatı şerif yazmış, hemen her konuda olduğu gibi bu konuda da müşterek oluşturmuşlardır.

Halk şairlerinden Bayburtlu Zihnî divan şairleri gibi müstakil olarak *naatı şerif* yazmıştır. Biri mensur olmak üzere *dört naatı şerif* yazan şair, ayrıyeten bir adet te miraciyye kaleme almıştır.[174] Âşık Şem'î'nin de müstakil olarak yazılmış d*ört naatı şerifi* bulunmaktadır.[175] Natında Peygamberimize bütün samimiyetiyle münacatlarda bulunan şair, ondan yardım dilemekte, kendisine mahşer günü şefaat etmesini istemektedir. Seyranî müstakil olarak yazdığı bir *nefeste* peygambere olan bağlılığını dile getirmiştir.[176]

Avnî, kendisinin âciz, zaif, olduğunu, belalara katlanacak takatinin bulunmadığını, yüz yerden yaralı sinesine deva, ancak Resulallah'ın olacağına inancı tamdır. Bu inançla ona yalvarmakta, Âşık Şem'î de günahının boyundan aşkın olduğunu, tek umudunun Resulallah olduğunu dile getirmektedir.

Za'îfem âcizem bâr-i belâya tâkatum yokdır — Günâhım boyda aşkındır begâyet ya Resûlallah
Devâ-yı sîne-i sad-çâk sensün yâ *Resûla'llah* — Meğer senden ola lutf-u inâyet yâ *Resûla'llah*

Avnî, g.408/5 — Şem'î,g.160/1

Peygamber iki âlemde de insanları için bir melcedir. Sümmanî ve Avnî de aynı şeyleri dile getirmektedirler.

Dü-'âlemde beni *lutfunla mesrûrü'l-fu'âd* eyle — Dû serveri Hak peygamber sultanım
Melâz-ı âciz-i gam-nâk sensün yâ *Resûla'llah* — Eder mahşer günü *şefaat* bize

Avnî, g.408/4 — Sümmanî ko 30/1

Dahîlek kelimesinin: Yalvarırım, rica ederim manaları vardır. Vâsıf bir şiirinde bu kelimeyi mütekerrir kullanarak, şiirde bir ses oluşturmuş, hem de Resulullah'a meramını anlatmaya çalışmıştır.

Beni redd etme bâb-ı devletinden
Dahîlek yâ Resûlullah *dahîlek*
Şumâr eyle beni de ümmetinden
Dahîlek yâ Resûlullah *dahîlek*

Vâsıf, mr.2/1

---

[174] Divanı Zihnî, Bayburtlu Zihnî, Süleyman Efendi Matbaası, 1293, s.3-10
[175] Halıcı, age., ss. 82-84
[176] Hasan Ali Kasır, **Seyranî**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Ankara 1999 s.229

"Kureyş kabilesinden bazılarının mehtaplı bir gecede peygamberden mucize istemeleri neticesinde, Peygamberimizin de parmağını Ay'a uzatarak onu ikiye ayırma[177] mucizesini Âdile Sultan ile Zihnî aynı dikkatle dile getirmişlerdir.

Bir işâret ile *şakk eyledi* bedr-i kameri — *Sinn*-i münkilere yetmez mi acâba
Menba-ı feyz ü işaret aleyhis's-selavât — Kıldı *şakkü-l kameri* mu'ciz-i beyânı sana

Âdile Sultan, nt.1/12 — Zihnî, d2. g4

Yine şairlerin hemen hepsi, Peygamberimiz için aynı hassasiyeti göstermiş, bir vesileyle kendisinden bahsetmeden geçmemişlerdir. Hersekli Arif, Resulullah'ın Hudâ'nın en büyük ihsanı, aynı zamanda dertlerin dermanı olduğunu dile getirmiştir.

Hudânun en büyük ihsânı sensin yâ Resûlullah
Benim her derdimin dermânı sensin yâ Resûlullah

H.Arif,k.3/1

Avnî ise, eflâkların dönmesine sebep olarak *Hıtab-ı levlâkı* (Sen olmasaydın felekleri -kâinatı- yaratmazdım) hadis-i kudsîsini delil göstermektedir.

Medâr-i gerdiş- i eflâk sensin yâ Resûla'llah
Hıtâb-ârende-i levlâk sensin yâ Resûla'llah

Avnî, g.408/1

Vâsıf da, kendisinin Resûlullah'ın ümmetinden olduğunu, onun günah işleyenlere şefaat ettiğini, bu durumda onun mahşer günü hor u zelil olmasının ona lâyık olmayacağını dile getirerek, mahşer gününden ümitli olduğunu dile getirmiştir.

Ümmetindenken senin ben ey *Şefiü'l-müznibîn*
Arşa-i mahşerde lâyık mı kalam hôr u zelîl

Vâsıf, k.4/8

Seyranî ise Allah'ın emrine itaat etmenin, Resûlullah'ın emrine itaat etmekle mümkün olacağını dile getirerek, onun emirlerine itaat etmenin gerekliliğini dile getirmiştir.

Allah'ın emrine muti'i dersen
Resûl'un emrine itât eyle

Seyranî, ko 28/1

Yine başka bir şiirinde Seyranî, Peygamberin torunları Hasan ve Hüseyin'in adına Resulullah'tan şefaat istemektedir.

---

[177]Levend, age.s.135

Hasan Hüseyin aşkına
Şefâat ya Resulallah

Seyranî, s.272 /1

Zihnî de onun mahşer günü ümmetine şefaat edeceğini ve günahının haddinin bulunmadığını, defter tutulsa bu cürümlerinin rûyı zemini tutacağını dile getirmekte ve ondan şefaat istemektedir.

Seyyiatın haddiini bilmem velakin dökseler
Defter-i cürmüm tutar rûy-ı zemîni yâ Resul

Zihnî, d1. .nt.7

Emrah, kainatta her şeyden evvel olarak Muhammed'in nurunun geldiğine inandığını dile getirmekte ve buna iman ettiğini söylemektedir.

Nûr-ı Muhammeddir cümleden evvel
İnandım billahi imânda idim

Emrah, ko.31/3

3.8 Çehar-yar (Çar-yar)

Dört dost, dört büyük halifeye verilen isimdir. Hz. *Ebubekir*, *Hz.Ömer*, *Hz.Osman*, *Hz.Ali* bu dörtlüyü oluştururlar.[178] İncelediğimiz şairlerde bu dört halifenin dördüne birden hitap edilen *çar-yar* kelimesinin yanında halifelerin tek tek isimleriyle birlikte anıldığı beyitler de mevcuttur.

3.8.1 Hz. Ebubekir (Sıddîk, Yârı Gar)

Hz. Peygambere ilk iman edenlerden olan Hz. Ebubekir, hicrette Yüce Peygamber'e eşlik etmiş, o çetin yolculukta dahi itimat ve sadakati sarsılmamış, bu faziletleri onu peygamberlikten sonra en yüce makam olan *velâyet* derecesine ulaştırmıştır. Bu yüzden *sıddık* ve *yârı gar* yani mağara dostu gibi lakaplarla anılmıştır.[179] Hicret sırasında Habibullah'a yakınlığı Kur'an'da da zikredilmiştir.[180]

---

[178] Pala, age.,s.113
[179] Emine Yeniterzi, **Divan Şiirinde Na't,** Türk Diyanet Vakfı Yay. Ankara 1993, s.340
[180] " Eğer siz ona (Resûlullah'a) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir. Hani, kâfirler onu, iki kişden biri olarak(Ebu Bekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; O arkadaşına üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir diyordu. Bunun üzerine Ahlalh ona (sükûneti sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile desteklendirdi ve kâfir onların sözünü alçattı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir.(Tevbe 40)

Hz. Ebu Bekir şiirlerde daha *yârı gar* lakabıyla anılır. *Sıddîk* sıfatı da çok kullanılmaktadır. Âdile Sultan *yârı gar* ismini gerçek manasında kullanırken, aynı sıfatı, Vâsıf ve Âşık Şem'i gündelik hayata uyarlamışlardır.

Hazret-i *sıddık*-ı *ekberdir* imam-ı evliyâ
Kâmilinin ekmeli hem yâr-ı *gâr-ı Mustafa*
Âdile Sultan, k.23/

Ne firkatler odiyle bağrımı yaktın kebâb ettin
Mukaddem fehm-i aynım yâr-ı gârım aldın ağlattın
Şem'î,g.78/3

Gerçi te'sîr eylemez dildâra ammâ Vâsıf
Bana künc-i gamda *yâr-ı gâr* olur ah-ı derûn
Vâsıf, g.98/9

3.8.2 Hz. Ömer (Faruk)

Adaletin timsali olduğu için *Faruk* (Haklıyı haksızdan ayırt ederek adaleti tam yerine getirmekte mahir olma)[181] adıyla anılır.

Âdile Sultan ve Sümmanî kendisini âdil yönüyle anarken, Emrah, halifelik yönünü direkt şiirinde kullanmıştır.

Hazret-i *Faruk*-ı azam *sâhib-i adl ü kerem*
Maden-i lutf ü himem sersadr-ı eshâb-ı vefâ
Âdile Sultan, k.23/5

Adalette kadim gördüm *Faruk'u*
İkrarından evvel yazdı Sıddık'ı
Sümmanî ko 8/3

Emrah ise, Hz. Ömer'i dört halifeyle birlikte şiirine konu edinmiştir.

Şeyheyn-i hulefâ Ebubekir *Ömer*
Burc-ı ehlûllahdır Osman-ı Haydâr

Emrah, ko.31/22

3.8.3 Osman (Zi'n-nureyn)

Peygamber Efendimize iki kere damat olma şerefine nail olduğu için iki nur sahibi manasına gelen (Zi'n-nureyn) sıfatını almış, bu özelliğinin yanında Kur'anıkerim'i toplatıp nüshalarının çoğalttırması da şiirlerde işlenmiştir.

Âdile Sultan, onun, iki nur sahibi olduğunu, Kura'nı bir araya cem ettiğini, aynı zamanda hilafet güneşinin üçüncüsü ve haya ve yumuşak huyun membaı olduğunu söylemekte ve onun bir çok özelliğini bir beyitte zikretmektedir. Sümmanî de onun *altı bin altı yüz altmış altı ayeti* bir araya getirmesini şiirinde işlemiş ve onun halkın hazine-dârı olduğunu söylemiştir.

Cami'ül-Kur'an olan Osman-ı *Zin-nureyn* hem
Sâlis i şems-i hilâfet menbaı hilm ü hayâ
Âdile Sultan, k.23/7

Altı bin altı yüz altmış altı ayet andadır
Halikin hazinedârı *Zinnureyn Osmanidir*
Sümmanî g.9/3

[181] Ferit Devellioğlu, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Sözlük, Aydın Kitabevi, Ankara 1984, s. 300

3.8.4 Hz. Ali (Haydar, Murtaza)

Zülfikar'ıyla, düldülüyle, *Şîri yezdan* (Allah'ın Arslanı) olmasıyla, eşsiz kahramanlığıyla ön plâna çıkmıştır. *Şîri merdan, Haydarı Kerrar* isimleriyle anılmıştır.

Aşağıdaki beyitlerde Hz.Ali kahramanlığını ön plânda tutan, *lâ fetâ* (başka kahraman yok) şeklinde bazı şiirlerde kısaca çıkan, aslı *Lafete illâ Ali lâ seyfe illâ zülfikar*[182] şeklinde olan bir ifadeyle anılmıştır. Şem'î Allah'ın Hz. Ali için arslanım diye hitap ettiğini, ve Ali'den başka yiğit, zülfikardan başka kılıç yok diye nidada bulunduğunu söylemektedir. Âdile Sultan da Hz. Ali için Haydârı Kerrâr (döne döne savaşan) ilim ve kahramanlık sahibi, Allah'ın *arslanı* olarak vasıflandırmaktadır.

Haydar-ı Kerrâr-ı gabil *şir-i Yezdândır* Ali — Dedi *arslanım Alidir* kudretiyle Kirdgâr
Sahib-i ilm ü şecâat şâh-ı merdân-ı velî — *Lafete illâ Ali lâ seyfe illâ zülfikar*

Âdile Sultan, k.23/9 — Şem'î,msd.45/1

Seyranî de ona Şahı Merdan diye hitap etmektedir.

Çok küheylan kuyruğunu düğerim
Şah-merdân Ali'ye boyun eğerim

Seyranî, ko 151/2

Avnî ise *Haydarı kerrar* Ali'yi zülfikar ve Düldül'üyle şiirinde işlemiştir.

Haydar-i Kerrâr şâhenşâh-ı *sâhib-Zü'l-fekâr*
Saf-der-i *Düldül* süvâr-i arsa-i heycâ Alî

Avnî, g.450/4

Şeref Hanım'da, onun peygamberin damadı olmasının bütün kemalatları elde etmesi için yeterli bir sebep olduğunu dile getirmektedir.

Terfî'-i kemâlâtına yetmez mi bu şöhret
Dâmâd-ı Nebî şîr-i Hudâ şâh-ı velâyet

Şeref Hanım, mc.36/2

3.9 Kaza ve Kader

Kader; ezelden ebede carî olan ahval ve şuunun levhi mahfuzda sübut sureti üzere ayan-ı mevcudatta âdetullah ile vukua gelen hükmi külli ilâhi[183] Anlamına

---

[182] "Ali'den başka gençe(yiğit, er) Zü'l-fekâr'dan keskin kılıç yoktur" anlamına gelen bu sözün hadis olup olmadığı tartışma konusudur. Bkz.(Mehmet Yılmaz, age.)

[183] Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB. Yay., İstanbul 1993, C.II.

gelirken kaza; kaderin dünyada tecelli ediş şekli diye tarif edilir.[184] Fakat şairlerimiz genelde bu kelimelerin anlamlarındaki farklılığa dikkat etmeden her iki kelimeyi de kader manasında kullanmışlardır. Her iki gruptaki şairlerimiz de kaza ve kadere karşı konulamayacağı, sadece rıza gösterilebileceğine dair bir anlayış ortaya koymuşlardır.

Avnî, kaza ve kaderi yapan ve bozanın Allah olduğu hâlde, kâr etmeye ümit, zarar etmeden de korkmanın bir fayda getirmeyeceğini söyleyerek, kaza ve kadere olan bağlılığını dile getirmekte; Emrah da *Kays* gibi ortalıklarda dolaştığını ama yine de Allah'tan gelen her türlü kazaya rıza göstereceğini ifade etmektedir.

Mâdâm kim *kazâ* vü kaderdir *yapan bozan* — Emrâhi Kays-veş düşmüş fezâya
Ümmîd ü bîm-i kâr ü zarardan çi fâ'ide — *Râzıyım* Mevlâ'dan gelen *kazaya*

Avnî, g.369/3 — Emrah, ko.51/3

Şairlerin kader ve kaza hakkında yaklaşımlarından birisi de kaza ve kadere razı olmanın yanında tedbiri de ihmal etmeme yönündedir.

Hersekli Arif ile Emrah da aynı dikkati göstermektedir.

Husûl-ı kâr-ı emân-ı *kaderdedir* câhil — Ben mi *tedbirime* eyledim *noksan*
Çeker vehâmeti *tedbîre* itiyâdı kadar — Yoksa tecellâ-ı *kader* mi böyle

H.Arif,k.21/2 — Emrah, ko.19/1

Sevgilinin kirpikleri şairler tarafından *kaza oku* olarak yorumlanmıştır. Şem'î sevgilisinin kirpiğini kaza oklarına benzetirken, Zihnî de *sehmi kaza* şeklinde bir bağlantı kurmuştur. Aynı şekilde Hersekli de yârin bakışıyla kaza gömleğinin yırtıldığını söylemektedir.

Sadme-i kahrına tâb-âver olur sanma felek — Kavs-ı kudret kaşlıdır *sehm-ı kaza* peykânlıdır
Çâk iken *tîg-ı nigâh*ınla girîbân-ı *kaza* — Vehm edin ey sîne-i âlem tîr-i endâzım geçer

H.Arif,g.10/4 — Zihnî, d2. g23

Gözlerin nun ve'l-kalem dir *kirpiğin tîr-i kazâ*
Kilk-i kudretle yazılmış kaşların tuğra mıdır

Şem'î,g.48/3

Yine *kaza* ve *kaderin* zuhur ettiği noktada hayır ve şerrin de tecelli edeceği, *hükmi kazaya* hiç kimsenin bir şey yapacağını söylenmektedir.

Tutkim zamâne-hurde-şinâs-ı umûr imiş
Eyler *ne çâre hükm-i kazâ* u *kader* zuhûr

H.Arif,g.42/5

[184] Pakalın, age., C.II.

3.10 Ahiret ve İlgili Mefhumlar

3.10.1 Kıyamet (Haşr, Mahşer)

Ölümden sonra dirilme manasına gelen kıyamet, *haşr, ruzı hesap, surı israfil, ruzı ceza, mahkemei haşr* gibi adlarla anılmaktadır. Kıyamet, şairler tarafından bir çok vesile ile anılır olmuştur. Bu kelime gerçek anlamında kullanıldığı gibi, mecazî boyutlarda da işlenmiştir. Özellikle *haşr* zamanında Peygamberimizden *şefaat* istenilmektedir. Şeref Hanım, Dertli ve Vâsıf bu konuda aynı duyguları dile getirmektedirler.

Eger olmaz ise lutfun penâhım yâ Resûlullah — *Çok nebî'ye vardım imdâd olmadı*
N'olur *rûz-ı cezâ* hâl-i tebâhım yâ Resûlullah — Şefâat kânısın Mustafa dedim

Şeref Hanım, nt.20/1 — Dertli, nf.1/4

El-amân ey Hazret-peygamber-i âlî-cenâb
Kıl şefâat bendene ihsân edip *rûz u hisab*

Vâsıf, k.10/1

Divan ve Halk şairlerinin kıyamet konusunda birleştikleri noktalardan birisi de mahşerin bir *zaman dilimi* olarak görülmesidir. Her iki taraf şairleri de zaman bakımından sonu belirli olmayan ve uzağı gösteren noktalarda *kıyamete dek* ibaresini kullanmışlardır.

Avnî ve Dertli *haşr* kelimesini bir zaman dilimi olarak kullanmışlardır.

Ben ol âteş-i dem kim *haşre dek* berk-i figânumdan — Geçdi şeref-i va'd-i şebistân-ı visalin
Garîbân-ı beyâbân-zâr-i aşka râh olur peydâ — El verdi bizi *haşre dek* oynatmağa gelmez

Avnî, g .14/4 — Zihnî, d2. g35

Dertli de *kıyamet* kelimesini diğer şairler gibi zaman dilimini belirleyici unsur olarak kullanmıştır.

Kıyâmet haşre dek câna gönülde gam sürünsün mü
Süründürdün yetişmez mi dahi bir dem sürüsün mü

Dertli, mr.32/4

Yine kıyamet kelimesi ile birlikte kullanılan kelimelerden birisi de *Surı İsrafil'di*r. Hersekli Arif Hikmet ile Seyranî *Surı İsrafili* kıyametin başlangıcı olarak görmüşlerdir.

Sûr-ı İsrâfil ferây-âver-i şekvâsıdır — *Sûr* düdüğün üfleyince *İsrâfil*
Sûr-ı mahşer vaslının bir vade-i ferdâsıdır — Çürümüş tenlere cân gelse gerek

H.Arif,g.49/1 — Seyranî, ko 94/2

Kıyamet kelimesinin en çok kullanıldığı noktalardan birisi de sevgilinin boyu ile bağlantısının olmasıdır.(bkz. İlgil madde) Boy anlamına gelen kamet kelimesinin, kıyamet kelimesi ile birilikte kullanılması, hem şiirde güzel bir ses oluşturmuş, hem de sevgilinin salınarak yürümesinden dolayı kûyunda bekleşen ve onu gözetleyen âşıkların birden ayağa kalkmaları ve bir telaşe içerisine düşmeleri dile getirilmiştir. Bu yüzden sevgilinin kameti kıyameti koparmıştır. Avnî ve Zihnî de aynı görüşü dile getirmişlerdir.

Mahşer-engîz-i belâ bir *serv-kad* gördüm bu gün — Bir yosma kıyâ*met* geliyor meclise her bâr
Râst bir şeymiş *kıyâmet* hîç şübhem kalmadı — Bir şûh-ı dil-âşub-ı cihan bir peri ruhsâr

Avnî, g.424/2 — Zihnî, dl.msd29

Yine sevgilinin *hâl*i, insanlar arasına fesat soktuğu için şairler tarafından kıyametin alâmeti olarak tasavvur edilmiştir.

Fesâd-ı hâl ile her rûz bir *kıyâmetdir*
Henüz nevbet-i *yevmü'l-kıyâm* gelmez mi

Avnî, g.429/10

3.10.2 Amel Defteri

İnsanın sağ ve sol omuzlarında Kirâmen ve Kâtibin isminde iki melek vardır. Sağ taraftaki melek (Kirâmen) sevapları; Sol taraftaki melek (Kâtibin) günahları yazar. Bunların amelleri yazdıkları deftere: *Amel defteri* denir. Kişinin sevabı günahından çok olduğu zaman defter sağ tarafından, günahı sevabından çok olduğu zaman da defter sol tarafından mahşerde kişiye verilir.

Sümmanî ve Avnî de bu bilgileri şiirlerinde işlemişlerdir.

Öyle gâfil-i pür-günâhum kim Kirâmen Kâtibîn — Mahşerde dağılır amel defteri
Defter-i amâlime bilmem ne tahrîr ettiler — Sağ taraftan açıp verenlerden et

Avnî, g .60/7 — Sümmanî ko.172/3

Avnî, bir başka gazelinde ise hocaya seslenerek, mahşer günü ondan hesap olarak defter istemeyeceklerini, ondan, yedinci kat gökte, *Cenneti Firdevs'te köşk* olan *Beyti ma'mur* gibi bir *kalp* isteyeceklerini dile getirmektedir.

Senden ey hâce ne *defter* ne *hesâb* isterler
Beyt-i ma'mûr gibi kalb-i harâb isterler

Avnî, g .53/1

3.11Cennet ve Cehennem İle İlgili Mefhumlar

3.11.1 Cennet

Meva, Bihişt, Cinan, Uçmak, Huld, Huldı Berrin isimleriyle anılan cennet, insanın zihninde hoşluk bırakacak durumlar için kullanılmıştır. Sevgilinin kuyu ve yüzü cenneti hatırlatmaktadır.

Anılsun *cennet-i kûyun* ki *kurbân* oldıgum yerdir — Kûy-ı hüsnün ka'be yâ firdevs yâ huld-ı berrîn
Leked-kûb-ı kazâ-yı bâg-ı *Rıdvân* oldıgum yerdir — Ya gülistân-ı İrem yâ *cennet-i me'vâ* begim

Avnî, g.321/2 — Zihnî, d2. g58

Yine Âdile Sultan ile Zihnî, cennet ismini kullanarak sevgiliyi kastetmişlerdir. Zihnî, sevgilinin yüzünü gördükten sonra cennete olan arzusunun geçtiğini belirtmekte; Âdile Sultan da cennetle sevgilinin güzelliğini kastettiğini söylemektedir.

Bihiştden maksâd *cemâl-i bâ-kemâlindir* hemân — Göreli gülşen-i dîdârını geçdi dilden
Ka'be-i ulyâdır ancak vech-ü didârın bana — Seyr-i gülzâra heves *ravza-i rıdvana* tâmâ

Âdile Sultan, g.10/2 — Zihnî, d2. g44

3.11.2 Cehennem

Narı cehennem, ateşi duzeh, niran, tamu, isimleriyle birlikte kullanılan cehennem, çoğu beyitlerde de cennetle birlikte kullanılmıştır. Hatta cinân-niran, şeklinde kullanılan beyitte aliterasyon meydana getirilmiştir.

Bazı beyitlerde de *duzah* aşk ile birlikte kullanılmış, aşk ateşi cehennem ateşi ile mukayese yapılmış, aşk ateşini çeken âşığın cehennem azabından korkmayacağı söylenmiştir. Hatta şairin sinesi de ateşle doludur. Zihnî, Emrah ve Vâsıf bu konuda birbirlerine paralel düşünce içindedirler.

Nâr-ı dûzâhdan bu *âteşle* ne bâkim var benim — *Nâr-ı aşka* yanmadan dönmez *dil-i pervânemiz*
Âşk derler bir söyünmez *nârdır gönlümdeki* — Sîne-i sûzanımız dûz*ahla ahker çarpışır*

Vâsıf, g.134/2 — Zihnî, d2.g30

Eşeddir *nâr-ı aşkun âteş-i dûzehden* ey meh-rû
Çekenlerden suâl et aşk-bârun ey şâhum

Emrah, g. 221/6

Seyranî ve Avnî, *cenneti* sadece isim olarak kullanmaktadırlar.

Cümle nâ-bûd idi âsâr-i cemâl ile celâl — *Tamûda yanmağa* etmem kasâvet
Bâg-ı Firdevs ile nîrân-ı *Cehennem* yog idi — *Yanarım* gafletle geçen günüme

Avnî, g.434/4 — Seyranî, ko 29/3

Emrah ise yine cehennem ateşinden korkmadığını söylerken Şeref Hanım gibi düşünmekte, fakat farklı şekilde ifade etmektedir.

Cümleyi *dûzahdan* âzâd eylemek — Zerre-veş gelmez bana nâr-ı *cehennemün* şiddeti
Âdetündir yâ Resûlullah senün — Ehl-i isyânım velî ma'bûdum erhamdır benim

Şeref Hanım, nt.34/1 — Emrah, g. 220/3

Âdile Sultan da gönlünün ne cennet zevkini, ne de cehennem kahrını söylediğini, gönlünün, keremi artıran Huda'nın ismini dile getirdiğini ifade etmektedir.

Ne *cinan* zevki ne *nirân* kahrı
Dil Hudâ-yı kerem-efzâ söyler

Âdile Sultan, g.27/7

3.11.3 **Tuba**

Sidre'de bulunan, dalları aşağıda, kökleri yukarıda bulunduğuna inanılan ağacın adı, şiirlerde daha çok sevgilinin boyu ile alâkalı olarak kullanılır.

Dertli, Âdile Sultan ve Zihnî aynı düşünceyi dile getirmektedirler.

Kaşların ve'l-leyl *Tûbâ* kâmetin — *Kâmetîn tûbâ-yı cennetdir* teâlî- şâna
Ruhların Hak goncâ-i handân eder — Seyr-i gülzâr-ı ruhundur bâg-ı rıdvândan garaz

Âdile Sultan, g.62/2 — Zihnî, d2. g41

Dedim- Evvel haber ver kâmet-i kadd-i dırâzından
Dedi - Sanma sakın servi değil *Tûbâ* vü ar'ardır

Dertli, 28/3

3.11.4 Sırat

Yol manası vardır. Cehennem üzerinde bulunmaktadır. Kıldan ince, kılıçtan keskin olup köprü vazifesi görmektedir. Müminler bu köprüden geçtikten sonra cennete varabilmektedirler. İnsanlar eğer dünyada yeteri kadar ibadet etmişlerse, bu köprüden yıldırım hızıyla geçecek; yeteri kadar ibadet etmemişlerse bu köprüden cehennemin üzerine düşeceklerdir.

Şairler sırattan rahat geçerek cennete erişmek için Allah'tan yardım istemektedirler. Âdile Sultan Allah'a yalvararak, sırattan geçerken kendisine yardım etmesini istemekte, Seyranî, çektiği gamın Fırat nehrine olduğu için, gönlünün sırat üzerinden geçeceğini dile getirmiştir.

Hem *sırat-ı müstakime* eyle tevfikin refik — Benim gamım eşi nehr-i Fırat'ın
Cürme afv ü rahmetin âsân et yâ Rebbenâ — Gönül geçer üzerinden *sırat'ın*

Âdile Sultan, mc.3/2 — Seyranî, ko.156/2

3.11.5 Kevser, Selsebil

Cennette müminlere sunulmak için yaratılan sulara denir. Şairlerimiz bu iki kelimeyi çeşitli yönleriyle kullanmışlardır. Çeşme yapımı için düşürülen tarihlerde çeşme için kullanıldığı gibi, sevgilinin yanakları için benzetme veya mukayese unsuru olarak da kullanılmıştır.

Avnî, Âdile Sultan ve Dertli sevgililerinin dudaklarıyla kevser arasında bağlantı kurmuştur.

Aks-i lebünle Kevser-i bâg-ı cinân gibi
Âyîne-i mecâz-ı hakîkat-nümûn olur
Avnî, g .72/2

Şarâb-ı la'linin lezzeti dilber
Ne âb-ı Kevser'de ne Zemzem'de var
Dertli, ko.61/1

Kaşındır kâbe kavseyni ev ednâ
Dudağın kevser-i Rıdvan değil mi
Âdile Sultan, nt.14/3

Her taraftan selsebilin kevserin çağıltısı
Gonca-i vuslatdan envâ-ı tecellidir kokar
Âdile Sultan, g.63/2

Sâkî-i kevser vasî-i küll imâmü'l-mü'minîn
Fâtih-i Hayber emîr-i Yesrib ü Bathâ Alî
Avnî, g.450/8

3.12 Diğer İtikadî Mefhumlar

3.12.1 Mirac, Sidre

Merdiven, göğe çıkma[185] anlamlarına gelen miracın istılahî manası: Hz. Peygamber, peygamberliğinin on ikinci senesinde, Receb ayının 27. gecesi, amca kızı Ümmühan'ın evindeyken Cebrail'in rehberliğinde Arş'a çıkması ve Allah ile görüşüp dönmesi[186]dir. Mirac ayrıca Hz. Muhammed'in bir mucizesinin adıdır.[187] Sidre *(sidretü'l-münteha)* Cebrail'in makamıdır. Cebrail bu kattan yukarı çıkamaz.[188] Buranın gökyüzünde altıncı kat olduğu söylenir. Ulaşılabilecek en son nokta manasına da gelen sidretü'l-münteha, şairler tarafından sevgilinin boyunun anlatılması için de kullanılmıştır.

---

[185] DevelliOğlu, age.778
[186] Levend, age., s.128
[187] Metin Akar, **Türk Edebiyatında Manzum Mi'rac-nâmeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1987, s.3
[188] M. Neiat Sefercioğlu, **Nev'i Divanın Tahlili**, Kültür ve Turizim Bakanlığı Yay. Ankara 1990, s. 35

Divan ve Halk şairleri çeşitli vesilelerle *Mirac* bahsine değinmişlerdir. Fakat Divan şairleri *miracı* halk şairlerinden biraz farklı kullanmış, miraca bazı yerlerde tasavvufî boyutuyla yaklaşmışlardır. "Sufiler için mirac, ruhun cismanî kayıtlardan kurtularak marifetullah'a yükselmenin timsalidir."[189] Avnî, mirac ile aşk arasında bağlantı kurarak, miraca tasavvufî bir yaklaşımda bulunmuştur.

Rütbe-i *mi'râc*-ı aşkı kimden ögrensün gönül
Akl-ı küll medhûş-ı hayretdir Mesîhâ bî-haber

Avnî, g .59/3

Âdile Sultan da Peygamber'e yazdığı bir naatte, gönül şehrinde, sidre, levh ü kalem ve arşı azamın bulunduğunu söyleyerek, *sidre*ye tasavvufî bir yaklaşımda bulunmuştur.

Bir gönül şehrin tavâf kıl beyt-i Ekrem ondadır
Sidre vü levh ü kalem hem arş-ı azâm ondadır

Âdile Sultan, nt.8/1

Şeref Hanım, Âdile Sultan ve Seyranî miracı gerçek anlamında kullanmışlardır.

Leyle-i Mi'râcdan maksûd-ı Rab — Arşın beyanında Mirac evinde
Vuslatındır yâ Resûlullah senün — Ziyarette sana lâyık Muhahammet

Şeref Hanım, nt.34/8 — Sümmanî k.173/4

Sâhib-i mi'rac habîb-i kerim
Taht-ı sefâatde resûl-i azîm

Âdile Sultan, nt.9/4

Bayburtlu Zihnî ise gök yüzününde insanın çıkabileceği en son makam olan sidre ile sevgili arasında bir bağlantı kurmuştur.

Kametin ya *müntehâ* ya *sidre* ya servi-i bag
Ya *sanavber* ya nihâl-i *cennet*-i *tûba* begim

Zihnî, d2. g58

3.12.1 Ruh

Daha çok vücudu terk ediş yönüyle beyitlerde anılmaktadır. Zihnî aklı bir sultan, cismi aklın hükûmet hanesi, ruhu bir kuş, vücudunu ise o kuşun yuvası olarak tasavvur etmekte; Avnî de ruhu, bedeni terk ediş yönüyle şiirinde kullanmaktadır.

Cigerüm okunı çekmeden öldürse beni — *Akl* bir *sultandır cismim* hükûmet hanesi

[189] Akar,age., s. 64

Rûh vermek ten-i bî-tâbuma âsân gelse — *Rûh* bir *murg-ı mükerremdir vücûd*um *lanesi*

Avnî, g.361/4 — Zihnî, d1. Th39

3.12.2 Ölüm ve Ecel

Şairler, ölümün herkesi bulacağı inancındadırlar. Bütün peygamberler veliler, zengin ve yoksullar bir gün ölümü tadacaklardır. Ecel bir arslan pençesi gibidir. Bu dünyadan şal giyen, yüzü allı olanlar, yüz -yüz elli yaşına girmiş olanlar da göçecektir. Divan ve halk şairleri en fazla ölümün bu yönü üzerinde durmuşlardır.

Avnî ile Sümmanî bu konuda hemen hemen aynı düşünceyi taşımaktadır.

Cemî'-i enbiyâ vü *evliyâ bay* u *gedâ* ma'lûm — Bu *fani dünyada* bellidir belli

Bu âlemde *ecelden* kim *rehâ-yâb* oldı *kurtıldı* — Ne *şal giyen kalır* ne *yüzü allı*

Avnî, g.165/2 — İstersen yüz yaşa ister *yüz* elli

Ahırın *ölümdür* ne *hayaldesin*

Sümmanî ko.105/4

Hersekli Arif, insanın ecelini omuzunda gezdirdiğini, Seyranî de mesleği ne olursa olsun bütün insanların kara toprağa gömülerek yattığını dile getirmektedir.

Ecel der-pîş ü menziller firâvân — *Cellâd-ı ecelden* yemişler satır

Yine ümîd-i istikrâr idersin — Kimi *tellak* imiş kimisi *natır*

H.Arif,k14/31 — *Kara torak içre gark olmuş yatır*

Kimi *veli* kimi *sultan* olanlar

Seyranî, ko 167/14

3.12.3 Şeytan

Melekler Adem'e secde edince O secde etmeyerek asî olmuştur. İnsanın nefsi de şeytandır. Gururlanan kişi de şeytana benzer. *Lailaheillallah* demek şeytanı belinden i kiye b içer. O nun c ennete girmesi yasaklanmıştır. Âşık, r akibini d evamla şeytana benzetmiştir. Şeytan, aynı zamanda sevgiliyi elde etmeye çalışan ağyar olarak tasavvur edilmiştir.

Hersekli Arif, gurura kapılan kişilerin şeytana benzediğini, cihanı hoş görmemenin ise çok *kerih* bir anlayış olduğunu söylemektedir.

Her kim *gurûra* meyl ide *şeytân-ı şebîhdir*

Hoş görmemek cihânı begâyet kerîhdir

H.Arif,msd. 20/7

Avnî ise, insanın şeytan *nefsine teslim* olmamasını, *şeytan nefsi* yenmenin en kolay yolunun *lâ-ilaheillallah* demek olduğunu söylemekte; Seyranî ise insanın

iblisin sözüne uymazsa, onun doğru yoldan şaşmasının mümkün olmayacağını dile getirmektedir.

Tagallübiyle zebûn olma *nefs* ü *şeytân*un — *İblisin* sözüne uymalı degil
Belinden iki biçer *lâ-ilahe illa'llah* — Seni doğru yoldan şaşması da güç

Avnî, g. 10/7 — Seyranî, ko16/3

Âdile Sultan ise Allah'ın emriyle meleklerin Adem'e *secde* ettiğini, ama şeytanın bu emre riayet etmediğini söylemektedir.

Melekler Âdeme kıldı *sücûdu*
Ona *baş eğmeyen Şeytân* değil mi

Âdile Sultan, nt.14/7

Şeytanın cennetteki ismi *Azazil'*dir. Seyranî, şeytanı bu ismi ile anmıştır.

Dûr oldu tezgahtan ol *iblis* hele
Niçin azap oldu ol *Azazile*

Seyranî, ko 159/3

Âşık Şem'î de Müslümanların hac farizasını yerine getirirken, Mina'da şeytan taşlamalarını dile getirmektedir.

İnince *Minâ'ya taşlarız şeytan*
Bayram tıraş olur keseriz kurban

Şem'î,ds.179/7

3.12.4 Peri

Cin taifesinin gayet güzel ve zarar yapmayan kısmına verilen addır.[190] Beyitlerde daha çok sevgili için kullanılmıştır. Sevgilinin kendisine bazen *peri kızı* da denilir. Sevgili aynı zamanda *peri yüzlü*dür.

Divan ve halk şairleri sevgililerini *peri* olarak vasıflandırmışlardır.

Olmasun kalb-i Şeref vîrân yıkma ey *peri* — Firkâtundan *perî* aklum perîşan oldı gel
Zâtuna mahsûs olan kâşâne kim gönlümdür ol — Yandı tutuşdu ten hicrünle sûzân oldı gel

Avnî, g. 532/8 — Emrah, g. 219/1

Leskofçalı Galip ve Sümmanî de diğer şairlerden farklı düşünmemektedirler.

Şive-i reftârını seyr eyleyen hayrân olur — Dizemedim dostlar ben bu elfazı
Kâmetindir ey *perî* serv-i çemen-ârây-ı aşk — Yüreğimi yaktı o *peri kızı*

L. Galip, g.27/4 — Sümmanî ko.59/3

---

[190] Pakalın, age., C.II

3.13 Din ile ilgili Mefhumlar

3.13.1 İman, Küfr, Kâfir

İman ile küfr, birbirine zıt unsurlardır. *Her şeyin zıttı ile kaim olduğu* fikri münasebetiyle beyitlerde de bu iki kelime genelde bir arada kullanılmıştır. İman, *aydınlığı*; küfr ise *karanlığı* temsil eder. Küfr kelimesinin örtmek manasının yanın da nimeti inkar anlamı da vardır. Her iki taraf şairleri de bu iki kelime ile birlikte *kâfir* kelimsini de kullanmışlardır.

Divan ve halk şairleri *küfr* kelimesinin mecazî anlamına rağbet etmiş, sevgilinin güzelliğinden bahsederken genelde bu kelimeyi kullanmışlardır. Avnî, sevgilinin kendisine gelmemesini, onun kâfir olmasına ve hanesini mescit sanmasına bağlamaktadır.

Acabâ hânemi *mescid* mi sanur kim *kâfir* — Müselsel ey dilber-i tâb zülf-i yâre bend oldun
Eylesem hâne-i vîrânuma da'vet gelmez — *Diyâr-ı küfre* vardın rişte-i zünnâra bend oldun

Avnî, g.180/1 — Zihnî, d2. g53

Kâfir kelimesi merhametsiz, gerçeği görmeyen anlamlarında kullanılmıştır. .

Dertli kâfirin *merhametsiz* oluşunu, Avnî de gerçeği göremeyişini dile getirmiştir.

Seni görmekle adû geçmedi ta'yîbümden — Halk u âlem ışk ile rüsvâlığım seyretseler
Kâfir Allâhı bile görse Müselmân olmaz — Kâfir olsa halimi gördükde âh eyler bana

Avnî, g.153/6 — Dertli, d.18/4

Divan ve halk şairleri, sevgilinin saçı için *küfr* ibaresini kullanırken müşterek oluşturmuşlardır. Zülf si yah olduğu için karayı, karanlığı hatırlatır. *Kara* i se h em *siyah*, hem de *gerçeğin önündeki perde* olarak yorumlanmıştır. Avnî, sevgilinin *zülfünün* imanı çok kuvvetli zat olan *Beyazıt'ı* bile etkileyeceğini, hatta sevgilinin *zülfü küfr* ise, en başta kendisinin onda asılabileceğini söylenmekte; Emrah ile Bayburtlu Zihnî de sevgilinin zülfünün *küfr* olduğunu dile getirmektedir.

Ey *büt-i îmân-şiken zülfün* ki *küfr-âmûz* olur — *Küfr-i zülfün* şöyle izhâr-ı rehâvet kıldı kim
Bâyezîdi der-*miyân eyle*r o *zünnâr* ibtidâ — Rahneler saldı o *dinsiz* dînüme imânuma

Avnî, g .22/2 — Emrah, g.175/2

Hak bilür kim *küfr* ise dil-beste olmak *zülfüne* — Cemâli gün be gün mihr-i dırahşan oldu gitdikçe
Ben olurdum da'vî-i aşkunla ber-dâr ibtidâ — Görenler *küfr-i zülfün* ehl-i *iman* oldu gitdikçe

Avnî, g .22/4 — Zihnî, d1. Th39

Avnî başka bir beytinde ise, sevgilisine kâfir olarak hitap etmekte, kendi sinesini *kilise* olarak tasavvur etmektedir.

Kâfir hadeng-i gamzelerün deyr-i sînede
Âteş-perest-i şu'le-i hûn olmak istiyor

Avnî, g.135/4

3.13. 2 Put, Zünnar

Put, *büt sanem*, şeklinde kullanılan kelime, müşriklerin tapmak için insan şeklinde yontarak yapmış oldukları yapıtlara denir. Fakat şiirlerde sevgili için *büt* denilmiştir. Bazen sevgilinin gözü puthane, yüzü Kâbe olarak vasıflandırılmıştır. Yine zünnar, "on iki düğümlü papaz kuşağının adıdır."[191] Sevgilinin saçı uzun ve örgülü oluşundan dolayı *zünnara* benzetilmiştir.

Avnî ve Zihnî *zünnar* kelimesini sevgili ile alâkalı olarak kullanmışlardır.

Hayâl-i *zülf* ü *rûyunla* girerse *deyre* bir âşık — Müselsel ey dilber-i tâb *zülf*-i *yâre bend* oldun
Olur bir Ka'be her bir *rişte-i zünnârdan* peydâ — *Diyâr-ı küfre* vardın *rişte-i zünnâra bend* oldun

Avnî, g .13/3 — Zihnî, d2. g53

Sevgilinin aşırı derecede nazlı oluşu onun put ve kilise ile alâkalandırılmasına vesile olmuştur. Avnî ve Seyranî sevgililerinin bu yönünü dile getirmişlerdir.

Ol *büt-i cân-perveri* gördükde *deyr-i nâzda* — Ol *büt-i nâza* niyâz u ilticâmız geçmedi
Cânı var olsun ferzend-i *Meryem büt-perest* — Bülbül gülden cüdâ olsun desemde olmaz a

Avnî, g .31/3 — Zihnî, d2. g5

3.14 İbadet ile İlgili Mefhumlar

3.14.1 Namaz ile İlgili Hususlar

3.14.1.1 Namaz

Dinin direği olan *namaz*, İslâm'ın beş şartından biridir. Namaz günde beş kere kılındığı için bazı şiirlerde *beş vakt* olarak da adlandırılmaktadır. Namaz kılan kişi cehennem narından kendini kurtarmış olur, namaz terk edilince kişinin işleri bozulur.

Divan ve Halk şairleri Allah'ın emri olan namazı şiirlerinde çoğu zaman gerçek manasında olmak üzere bir çok şekilde kullanmışlardır.

Vâsıf yazdığı bir tarihte halkın namaz vakti gelmeden namaza hazır olduğunu söylemekte, Dertli ise sazında şeytan var diyenlere karşı, sazının hiçbir şeye karışmadığını söyleyip namazı, kişilerin yargılama noktasındaki yaklaşımlarına mukayese unsuru olarak kullanmaktadır.

Şöyle sâri oldu kim ta'ât ü zühdü âlime
Halk olur hâzır *namâza* gelmeden vakt-i ezân

Vâsıf, Ta./19/8

Abdest alsan aldın demez
Namaz kılsan kıldın demez
Kadı gibi haram yemez
Şeytan bunun neresinde?

Dertli, tş.99/1

Yine Vâsıf yazdığı bir tarihte, şaha dua etmek için kendisine abdest alıp namaz kılmasını telkin etmektedir.

Oldu câri bir güzel târîh Vâsıf hameden
Abdest al kıl namâz eyle o şâha gel du'a

Vâsıf, Ta./21/3

Halk şairleri, halkın namazı terk ettiğini, namaza gerekli itibarın gösterilmediğini dile getirmişlerdir. Sümmanî de bir çok kişinin namazı terk ettiğinden, hac farizasını yerine getirmediğinden şikâyet etmektedir.

Çok islâm terk etti *sırrı-ı salatı*
Bozulur işlemez hacı zekâtı

Sümmanî ko32/3

Seyranî de beş vakit namaz kılmak ve Allah'a hamt etmekle kişinin cehennem azabından kurtulacağını dile getirmektedir.

Beş vaktını kıl da gözet Sübhân'ı
Cehennem nârından kurtar bu canı

Seyranî, ko 101/1

Yine bir başka koşmasında Seyranî, cennete gitmek isteyen kişinin beş vakit namaz kılması gerektiğini, cennete gitme şartlarından birisinin de namaz kılmak olduğunu dile getirmiştir.

Cennet-i âlâdan bir köşk istersin
Beş vakit namazı kıldın mı gönül

Seyranî, ko 104/2

Divan ve Halk şairleri arasında namaz konusunda en hassas olan şair Sümmanî'dir. Sümmanî derdine derman isteyen her kişinin mutlak surette namaz borcunu yerine getirmesini istemektedir.

Eğer cism-i mecrûh isen
Dermandır *selâtu selam*

---

[191] Onay, age., .s.449

Derden arzu matlub isen
Lokmandır *selat-u selam*

Sümmanî s14/1

3.14.1.2 Secde, Secde-gâh, Mihrab, Kıble

Dinî unsurları günlük hayata uygulayan şairler, sosyal alandaki bediî, mimarî zevklerini sevgili şahsında şekillendirmekten büyük bir mutluluk duymuşlardır. Bunu yaparken hem şairlik hünerlerini ortaya koymuş, hem de şiire ilim katmış olmaktadırlar.

Divan ve halk şairlerinin *mihrap* üzerinde birleştikleri noktaların başında sevgilinin kaşı gelmektedir.

Avnî, Seyranî ve Sümmanî sevgilinin kaşının *mihrap* olduğunu dile getirmektedirler.

Bir nefes *mihrâb-ı ebrûdan* cüdâ olsam eger — Cemâlin câmi'in-nûr *kaşın mihrâb* sandım ben
Hançer-i gamzen bilâ-mühlet helâk eyler beni — *Sücûd* ettim yüzüne bakmağa senden utandım ben

Avnî, g.444/2 — Seyranî, msd.385/1

Mihrâb-ı ebruvânunadır hep teveccühüm — Dû çeşmin nergis-i sîrâb *yüzün Ka'be kaşın mihrâb*
Vakf-ı tavâf-ı beyt-i hırâm oldıgum zamân — Seni kim görse inhitâb-ı melek-simâ imiş

Avnî, g.352/3 — Zihnî, d2. g19

Yine secde ve kıble kelimeleri de bu anlamda birbirleriyle bağlantılı olarak şairlerimiz tarafından kullanılmıştır.

Âdile Sultan sevgilinin evini; Seyranî'de eşiğini Kâbe olarak tasavvur etmektedir.

Beyt-i cânânı tavâf et *kıble-gâh*-ı âşıkdır — Pîş *eşiğin* bildim *kâbe*
Sa'y eden onu bulur dilde sakın olma cüdâ — Hatası var ise tövbe

Âdile Sultan, g.10/7 — Seyranî, i.287/2

Yine secde, sücut ve mescit kelimeleri de divan ve halk şairleri tarafından kullanılan müşterek kelimelerdendir.

Secde eyler *kaşların mihrâbına* ol âfetin — Gezerken açtım bir babı
Âşıkânın *kılblegâhı* mutlaka yani gönül — O *mescide* oldum tâbi

A.Sultan,g.92/3 — Sümmanî s17/4

3.15 Ramazan İle İlgili Müşterek Unsurlar:

Ramazan ayı *mağfiret, lütuf, ihsan* ayıdır. Bu ayda Allah'a açılan eller geri çevrilmez. *On bir ayın sultanı*dır. Onun her bir gecesi âleme şefkatli olmada çok

cömerttir. Bu ayın kıymetini isyanda olan kimseler bilemez. Bu aya erişenler binlerce şükürde bulunur, ramazandan sonra *bayram* gelecek, herkesi bir sevinç alacaktır. Bu ay müminler tarafından *Hoş geldin ya Ramazan* diye karşılanır, *Elveda ey mah-ı gufrân* diye uğurlanır.[192] Bu ayın güzelliklerini ve özelliklerini anlatan maniler *Ramazannâme*[193] adı altında bir *tür* oluşturmuştur.

Divan ve halk şairleri de Ramazan ile ilgili unsurları çeşitli vesilelerle şiirlerinde işlemişlerdir.

Vâsıf ve Emrah ramazanın gelişine şükür ettikten, sonra ramazanın bereketinden, rahmetinden bahsetmektedirler.

Sad *şükr* gelen *mâh-ı şerîf-i ramazândır* *Vâlid-i müşfik-i âlem* idi her bir gicesi
Hakkun *niam* ü *rahmeti mebzûl-i cihân*dır *Her güni canlara mâder* gibi *şehr-i ramazân*

Vâsıf, k.28/1 Emrah, mh. 278/2

Divan ve halk şairleri Ramazan'da insanların yiyip içmesi hususunu da dile getirmişlerdir. Şem'î, Ramazanın gelişinden biraz mustarip bir şekilde bahsetmektedir. Çünkü bu ayda zengin kişiler ramazan vesilesiyle sofralarında her türlü güzel yiyeceklerden faydalanıyorken, kendisinin dertli bir fakir olduğunu, güzel yiyeceklerin hiç birisinin kendisinde bulunmadığından böyle ramazan olmayacağını söylemektedir. Şeref Hanım ramazanda nevalelerin gecelerde çok olduğundan bahsetmektedir.

Gündüzi rahmet-i yâr ile ider seyr-i gice *Yâğ pirinç kahve dühân lâhm âsel mangır hû*
Âleme olmada *mebzul-i nevâl-i ramâzân* Derd-mend Şem'i gedâdır böyle *ramazan* olmaz

Şeref Hanım, g.115/4 Şem'î,g.62/5

Yine ramazanı konu alan beyitlerde sevgili ile alâkalı bir çok unsurlar da işlenmiştir.*(Bkz Oruç İle İlgili Unsurlar)*

3.16 Oruç ile İlgili Müşterek Unsurlar

Divan ve Halk şairleri ramazan ve oruç kelimelerini biraz farklı kullanmış, bu kelimeleri halk şairleri gerçek manasında, divan şairleri ise sevgili ile bağlantılı bir şekilde kullanmışlardır.

Avnî, sevgilisinin yanağını öpmek için akşamı beklediğini, çünkü hasret orucu kapısında olduğu söylemektedir. Diğer beytinde ise, iftar sofrasında şarabı olmayanların tam kaidesince oruç tuttuğunu söylemektedir.

---

[192] İskender Pala , Oruca Dair Beyitler, **Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, S. 256, s.9
[193] Amil Çelebioğlu, **Ramazannâme**, Tercaman 1001 Temel Eser, Tarihsiz, s.276+34

Ruhsârun öpmege hat-ı şeb-fâm beklerüz
Bâb-rûzedâr-i *hasretüz* ahşâm beklerüz

Avnî, g.148/1

Şartınca *rûzedâr* derüz ol fakîre kim
İftâr sofrasında şarâbı bulınmaya

Avnî, g.389/2

Şeref Hanım ise, gönlünün ayrılık oruncunun encamını nasıl olduğunu bilebilmesi için, akşam ümidinin parlaklığı olan sevgilisinin görünmesini isterken ramazan motifini şiirinde işlemiştir.

Gönül savm-ı firâka n'eyle encâm oldıgın bilsin
Görinsin gurre-i ümmîd-i ahşâm oldugun bilsin

Şeref Hanım, kı.66/1

Yine Şeref Hanım sevgilinin kendisiyle bir gece iftar ederse sevaba gireceğini söylerken ramazan motifi olarak kullandığı iftârı vuslat manasında kullanmıştır.

İstemez misün aceb *rûzede* bir ecr ü *sevâb*
Bende hânende n'olur bir gice *iftâr* itse

Şeref Hanım, Ş.84/2

Bir başka beytinde ise Şeref Hanım, imsak ile başlayan hicranın iftar visali ile bittiğini, hilâlin görülmesi ile *kadr ve bayramın* başladığını söylemektedir.

Bozdu *imsak-ı firâkı* gelüp *iftâr-ı visâl*
Kadr ü id oldu görüldükde *cemâl-ı ramâzan*

Şeref Hanım, g.115/5

Ramazan motifi divan şiirinde mecazî boyutta olurken halk şairleri gerçek manasında kullanmışlardır. Fakat divan şairlerinin halk şairleri gibi düşündükleri olmuştur.

Emrah, Ramazan ayının ayların sultanı olduğunu, asî kişiler için de bir yardımcı, necatları için bir sebep olduğunu söylemektedir.

Şehirler şehri ol *kişver* gibi *şehr-i ramazân*
Cümle âsilere yâver gibi *şehr-i ramazân*

Emrah, mh. 278/1

Seyranî, oruç ve namazın Mirac gecesi müslümanlara indiğini söylemektedir. Şeref Hanım Ramazan'ın bitttiğini halkın bayramı kutlayıp gezdiğini söylemektedir.

Gâlibâ bulmış efendüm *ramazân* encâmı — *Mi'açtan* indiri *savm* ü *salatı*
Herkesün zevk ileetmekde güzer *eyyâmı* — Hak budur Hazret-i Sultan'dan aldı

Şeref Hanım, kı.67/1 — Seyranî, ko 112/16

Âşık Şem'î ise ramazan için yazdığı bir gazelde ramazanın bitişinden dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Ramazan bittikten hemen sonra ramazanın bir dahaki gelişini hasretle bekleyeceğini söyleyen şair, onu bir daha görmek için üç yüz atmış gün beklemek gerektiğini dile getirmiştir. Yine Vâsıf divanındaki 15. Kaside, ramazan için yazılmış bir kâsidedir. Bu kaside 68 beyit olup burada Ramazanın gelmesiyle yaşayan halkın durumu tasvir edilmeye çalışılmıştır.[194]

Elveda ey âleme rahmet kılan han elvedâ
Hasretinle dideler döksün kızıl kan elveda
Geldiğin vakt açılır rahmet kapısı âleme
Gittiğin vakk eyleriz ah vahla efgân elvedâ
Üç yüz atmış gün gerektir bir dahi görmekliğe
Ol ömür hali ömür ruhsatlı meydan elveda
On bir ayın padişahısın sen ey mâh-ı âziz
Bahusus da sende nâzil oldu Kur'an elveda

Şem'î,g.175

3.17 Hac ve İlgili Unsurlar:

Malî durumu iyi olan kişilerin üzerini farz olan Hac ibadeti, şairler tarafından da çeşitli vesilelerle kullanılmıştır. Sosyal hayattaki her güzel yönü sevgililerine teşbih etmekte mahir olan şairlerimiz, hac ile unsurları da sevgili ile bağlantılandırmada ustalık göstermişlerdir. Hac ile ilgili unsurları, her iki grup şairleri gerçek manasında kullanmışlardır. Sevgilinin evi ve evinin çevresi Kâbe ile ilgili benzetme unsuru oluyorken, orayı tavaf etmek de şairler için gaye olmuştur. Malî ve bedenî ibadet içinde yer alan Hac farizâsını şairlerin büyük bir iştiyâk ve özlem içinde dile getirdikleri de gözden kaçmamaktadır. Vâsıf, "Arafat'a çıkıldığı günün cumaya tesadüf ettiği senelerdeki hac hakkında kullanılan Haccı Ekber"[195] tabirini Peygamberin dergâhını ziyâret için kullanmıştır. Şeref Hanım ise hac farizâsının özlemini dile getirirken bunu kapalı bir şekilde kullanmış, bunu anlatırken

[194] Gürel, age., Enderunlu **Vasıf Divanı**, Kitabevi Yay. Ankara ? s.221
[195] Pakalın, age., C.1

hac ile ilgili bir kelime kullanmamıştır. Fakat Peygamber ravzasını büyük bir iştiyak ile görmek istediğini ve eğer oraya giderse bir daha geri dönmek istemeyeceğini dile getirmiştir.

Vâsıf, Resulullah'a ulaşmanın ve oraları tavaf etmemin özlemini şiirinde işlemiştir.

Ziyâret-gâh-ı ser-hayl-i melâ'ik ravza-i pâkün
Tavâf-ı dergehindir hacc-ı ekber yâ Resûlullah

Vâsıf, k.7/5

Şeref Hanım büyük bir özlemle Resulullah bulunduğu mekânı ziyaret etme isteğindedir. O oraya gitse bir daha dönmek niyetinde değildir. Şem'î ise Allah'tan orayı bir daha görmeyi istemektidir.

Huzûrunda fedâdır maksûdum bu cân-ı müştâkı
Gidersem istemem bi'llah *avdet* yâ Resûla'llah

Şeref Hanım, nt.27/5

İnince Minâ'ya *taşlarız şeytan*
Bayram *tıraş* olur *keseriz kurban*
Haccımız mebrûk eylesün Yezdan
Tekrar nasib itsin yol Arafat'a

Şem'î,ds.179/7

Kıble-gâhım Kâ'be-i nûr-ı cemâlulllahdır
Umre va sa'y ü Safa ve Ab-ı zemzem ondadır

Âdile Sultan, nt.8/4

Ne denlü ârzû-mendüm bilürsen görmege ravzan
Sana takrîre hâlim var mı hâcet yâ Resûla'llah

Şeref Hanım, nt.27/4

3.17.1Kâbe ve İlgili Mefhumlar

Müslümanların kıblesi Kâbe'dir. Müminler dünyanın neresinde olursa olsun oraya yönelerek namazlarını eda ederler. Geliri belirli bir seviyede olan her müslümanın hayatında bir kere bu mübarek makamı ziyaret etmesi farzdır.

Kâbe ile ilgili yapılan müşterek benzetmelere rastlamak mümkündür. Kâbe noktasında şairleriin birleştiği birinci noktada Kâbe'nin *gerçek manasında* kullanılışıdır. (bkz. Hac İlgili Unsurlar)

İkinci müşterek nokta ise sevgilinin mahallinin *Kâbe* oluşu noktasıdır.

Beyt-i cânânı tavâf et *kıble-gâh-ı âşıkdır*
Sa'y eden onu bulur dilde sakın olma cüdâ

Âdile Sultan, g.10/7

Söyletme sakın *ravzâ-ı kûyunda* rakîbi
Sıklet verür ötmeklige gülşende gurâbun

Emrah, g.266/3

Kâbe-i kûyında uşşâkın görüp ihrâm-bend — *Kûyunu* her gün *tavaf*etmek bana hac itmedir
Kisve-i atlastan eyler arş-ı a'lâ insilâh — Milki olsa kendinin bag-ı *İrem* basmam kadem
L. Galip, g.8/3 — Şem'î,g.94/5

Divan ve Halk şairlerinin Kâbe noktasında müşterek oldukları noktalardan birisi de sevgilinin güzelliğinin *Kâbe* oluşudur.

Gönül lebbeyk-gûdur ol Halîl-i *hüsne* kim olmuş — Sakınma âşıktan *kıble-gâh yüzün*
Tavâf-ı dergehi ervâha hacc-ı ekber-i tecrîd — Geda görmek ister pâdişah *yüzün*
L. Galip, g.9/4 — Emrah, ko.67/2

Gönlün Kâbe olduğu inanışı da şairler tarafından işlenmiştir. Âdile Sultan zahitlere sataşırken, gönül evini safa ile tavaf et diyerek *safa* kelimesini tevriyeli bir şekilde kullanmıştır. Aynı şekilde âşık Sümmanî de bir gönül yapan kişinin yüz bin kere hacı olacağını vurgulamıştır.

Beyt-i dilde bu safâ eyle tavâfı zahidâ — Bir *gönül* yapması yüz *bin hac olur*
Etmezem devrânı ol devrân içinde gizlidir — Siz *gönül yapma*sın bilmezmisiniz
Âdile Sultan, g.26/5 — Sümmanî k.192/3

3.18 Kuramın Eğitim ve Öğretiminde Kullanılacak Olan Yöntem-Teknik ve Stratejiler:

3.18.1 Anlatma Metodu

Anlatma, öğretmenin ya da onun yerinde olan birinin bir konuya ilişkin bilgileri karşısında pasif şekilde oturarak dinleyen öğrencilere iletmesi biçiminde uygulanan öğretim metodudur. Öğretmen *anlatma metodunu* kullanarak dinî unsurların edebî esere nasıl yansıdığını ve şairin bu terimleri kullanarak neleri anlatmak istediğini söyleyebilir. Özellikle divan şiiri başta olmak üzere halk şiirinde kullanılan bir çok edebî sanat mevcuttur. Mazmunlar üzerine kurulu olan divan şiiri ve ondan az çok etkilenen halk şiirinde kullanılan kelimelerin ardında olan gizli manaları bulup öğrencilerin edebî zevkine sunmak, ancak *anlatma metodu* ile en güzel şekilde dile getirilebilir. Öğretmen belirli bir anlatımdan sonra konuyu sıkıcı yapmamak için öğrencilerle *soru-cevap metoduna* da geçebilir. Öğretmen, *anlatma metodunu* kullanırken aşağıdaki hususları da bilmek zorundadır.

"Diğer metotlara göre zaman, emek ve masraf bakımından daha ekonomiktir.

Öğretim konularının belli bir sıra ve düzene göre öğrencilere sunulmasını sağlar.

Öğrencilere değer-takdir duygularının kazandırılması için gerekli olan heyecanın uyandırılmasında etkili bir metottur.

Konuların kalabalık gruplara sunulmasında yarar vardır.

Öğrencilerin başkalarını dikkat ve sabırla dinlemelerini ve gerektiği yerde not tutma becerisini kazanlarını sağlar. Bunlar, öğrencilere kazandırılması gereken önemli davranışlardır.

Dinleyerek öğrenmeye yatkın olan "işitsel tip" ler için en önemli bir öğretme yoludur."[196]

Anlatma yönteminin bazı aksaklıkları ve sınırlılıkları da mevcuttur. Öğretmen anlatma metodunun sınırlılıklarını bilmeli ve bunları asgariye indirecek özeni de göstermelidir. Anlatma yönteminin sınırlılıkları şöyledir.

"Anlatma yöntemi sadece duyu organına hitap ettiği için uyarıcı zenginliği sınırlıdır.

Öğrenci etkinliğine dayanmadığı için bilgilerin özümsenmesi zor, unutulması kolay olur.

Öğretmen, anlatma yöntemiyle öğrencilerin ilgi ihtiyaç ve yeteneklerini belirlemede güçlük çeker.

Öğretimde ezberciliği hızlandıracağından, öğrencide muhakeme etme ve problem çözme becerisi kazanmasını engeller.

Öğrencilerde dikkat süresi 8-18 dakika arasında değiştiği için bilgilerin ayrıntılı öğretilmesi güçleşir.

Görsel tipler için uygun değildir.

Psikomotor becerileri kazandırmak mümkün değildir."[197]

Öğretmen ses tonunun bütün öğrencilerin duyacağı şekilde ayarlamalı, ses tonu, jest ve mimiklerinde samimi olmalı, öğrencilerin seviyesine göre cümlelerini kurmalı, bilinmeyen kelimeleri elinden geldiğince kullanmamalı ve konu anlatımı bittikten sonra, mutlaka bir değerlendirme yapmalıdır. Dersin bitiminde ise

---

[196] Büyükkaragöz, Çivi, age., s.79-80

[197] H.Arif, Ömer Beydoğan, **Öğretimi Planlama ve Değerlendirme**, Eser Ofset, Erzurum 2001, s 60-61

öğrencilere konu ile alâkalı sorular sorabileceği gibi, öğrencilerin de soru sormasına zemin hazırlamalıdır.

3.18.TASAVVUF

4.1.1 Amaç

Divan ve halk şiirindeki tasavvufî unsurların şiir üzerindeki etkilerini dile getirmek

4.1.2 Hedef Davranışlar

Edebî bir eser meydan getirilirken şairlerin hangi kaynaklardan beslendiklerini gösterme,

Öğrencilerin sözcük dağarcığının zenginleştirilmesine yardım etme,

Ulusal kültürün yeni kuşaklara aktırılması ve onlar tarafından beğenilmesini sağlama,

Divan ve halk şiirinin Türk dilinin gelişmesine katkılarını sezdirme,

Bir gazelin okutulmasında, ana dili sevgisini ve eğitimini, sanat eğitimini, millî ahlakî ve insanî eğitimi vermek,

Metinden hareketle sözcüklerin anlamının öğrencilere sezdirilmesi ve onların kavrama kabiliyetlerinin gelişimini sağlayarak ezbere dayalı bir çalışma sisteminden uzak durmalarını sağlama,

Soyut ve somut sözcüklerin çeşitliliği ve bunları kavramada oluşan güç durumların farkına vardırılması,

Öğrencilere okuma ve dinleme zevkinin aşılanması.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

4.1.3 Kuram

Tasavvuf Osmanlı toplumunda bütün halkı olduğu gibi şairleri de derinden etkilemiş, hepsinin şiirlerine çoğu kere yön veren unsur olmuştur. Çünkü o dönemde dinî hayatı yönlendiren tekkeler vardı, tekkelere devam eden milyonlarca insanın, adı, düşüncesi ve mesleği ne olursa olsun, sâliki olduğu bir tarikatı vardı. "Bu günün insanın kahveye gitmesi gibi o dönemin insanı da tekkelere devam ederek, bir ruh yenilenmesini, dinî bir olgunluk hâlini yaşıyor, böylece tasavvufî kültür kendiliğinden oluşuyordu. Divan şiirindeki tasavvuf ise bu kültür muhitinin eseriydi. Bir çok şair, koyu sufiler olmasalar bile, tasavvufî imajları terennüm etmeyi şairliğin bir gereği gibi görüyorlar, en azından ifadelerine bu yolla zenginlik kattıklarını

düşünüyorlardı."[198] İslâm anlayışı içerisindeki Osmanlı toplumunda tasavvuf, bütün güzel sanatlara yön veren yegâne unsur olmuştu.

Her şey çoğu zaman onun etrafında şekillenirdi. Mutlak güzeli arama peşinde olan sanatkâr, sanat adına attığı her adıma, renk verecek hususu manevî düşüncesiyle bağlantılandırıyor, bir hattat bile renkleri farklılandırarak yoğunluğu kaybetmemeye çalışıyor, kullandığı renklerin sadece siyah beyaz olmasına dikkat ediyordu. Çünkü bu iki renk zıt unsurları içerirken, aynı zamanda derinlemesine bir yoğunluk ve yoğunluğun derinliğinde de Allah'ı bulma sancısını taşıyordu. Aynı şekilde dergâha devam eden tasavvuf meraklısı sâlik de, yedi kat gök yüzü kadar, insanın iç dünyasının da derin olduğuna inanmış, iç derinliklere inerek, hüsnühat ustası kadar Allah'ı arama yoluna gitmiştir. Böyle olunca da tasavvuf her yönüyle insanların hayat tarzına hem edebî, hem sosyal alanda yön veren önemli bir unsur hâline gelmiştir. Divan şairi için de aynı şeyler söz konusudur. Çünkü divan şairi, tasavvufu, bir hayat tarzı olarak benimsemese ve bunu hayatında uygulamasa bile bu terimleri kullanmakla şairliğin bir gereğini yerine getirmiş oluyordu. "Klâsik şiirde neyin neye benzetileceği bellidir. Hatta şiire yeni başlayanların acemilik çekmemelerini için istiare, mecaz ve teşbih lügatleri, isim listeleri hazırlanmıştı. Bu belirli malzemeyle yeni hayaller bulmak zorunda olan şair yeni bir benzetme yönü bulsa da bulmasa da bu hazır mazmunları kullanıyor, böylece şairin düşünce dünyasının yanında tâbi olduğu şiir anlayışı da kendisini bu terimleri kullanmaya mecbur ediyordu." [199]

4.2 Dünya

Tasavvufta dünya, bir oyun yeri olarak telakki edildiğinden, sofiler tarafından hoş karşılanmamış, ama bir taraftan da ahretin tarlası olarak telakki edildiği için de iyi değerlendirilmesi gereken bir mekân olarak görülmüştür. Dünyanın: Ahirete, *esmâi ilâhiyeye* ve dünyaya bakan cihetleri olmak üzere üç yönüyle değerlendirilmiş,[200] ilk iki yönüne olumlu yaklaşılırken, üçüncü yön ise *boş, fani, kirli, sufli* olarak değerlendirilmiştir. Divan ve halk şairleri de dünyanın bu üçüncü yönünü ağırlıklı olarak şiirlerinde dile getirmişlerdir.

---

[198] İskender Pala, **Ah Mine'l-Aşk**, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s.310
[199] Beşir Ayvazoğlu, **Aşk Estetiği**, Ötüken Yay., İstanbul 1993, s. 178
[200] Ahmet Kıkkılıç, **Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf**, Timaş Yay., İstanbul 1996, s. 124

Divan ve halk şairlerinin dünyaya bakış açılarında müşterek oldukları noktalardan birisi: Dünyanın fanî oluşu noktasıdır.

Âdile Sultan insanların fâni olan bu dünyaya üryan gelip üryan gittiklerini söylemektedir. Seyranî ve Emrah ise, fani dünyanın günden güne insana elem verdiğini ve bu dünyada insanın günden güne derdinin attığını söylemektedirler.

Gelen bu *faniye üryan* gelir gider *üryan*
Meta' u mâl u benun heman zib-i cihânım var
Âdile Sultan, g.61/8

Böyle devrettikçe bu *çarh-ı fenâ*
Gün güne artıyor yaptığı cefâ
Emrah, ko.29/2

Şu *fena dünyâda* bir dem gülmedim
Vücüdum ihraktır nârın içinde
Seyranî, ko 23/1

Avnî, dünyayı bir *şatranca* benzeterek, onun bazen *panzehir* olduğunu, bazen de panzerini *zehir*e çevirdiğini, insanın Felatun bile olsa bu âlemin hâletini anlamaya gücünün yetmeyeceğini söylemektedir.

Zamân gelür ki bu *şatranc-gâh-ı âlem*de
Süvâr-i esb-i şehân bir piyâde isterler
Avnî, g .77/4

Gehî tiryâkı zehr ider gehî zehri ider tiryâk
Felâtûn olsa bilmez hâl-i dünyâyı ne hâletdir
Avnî, kı.28/2

Seyranî ise bu dünyanadan virâne olarak bahsetmektedir.

Gâfilen gezerken şu *virânede*
Deryâyı ummâna daldım yenile
Seyranî, ko.26/1

4.3 Tarik

Tarikten kasıt *aşk yolu*dur. Şairler, Allah'a giden yola *tarik* demişlerdir. Bu menzil uzun ve zorlu bir yoldur. Şairler *tarik* kelimesini kullanırken onun mutlak manada tasavvuf yönünü göz önünde bulundurmuşlardır.

Lesekofçalı Galib ve Seyranî'de aynı kullanıma rastlamak mümkündür.

Mânî-i maksûd *kesrettir tarîk-i aşkda*
Azm-dâr-ı vahdet et deyyâr kendin gösterir
L. Galip, g.15/3

Tarîk-i esrâre ervâh-ı diliz
İrşad olsak da bir olmasak da bir
Dertli, nf.81/4

4.4 Tarikat

"Bir mürşidin irşadiyle, nefsin ibadete hasriyle vahdet hakikatine vusul yolu tutmak anlamında kullanır bir tâbirdir."[201]İnsanlar Hakka ermek için kendilerince bir takım kurallar koyarak ibadet etmişlerdir. Daha sonra bu hareketler bir düstur hâline gelmiş ve Allah'a ulaşmak için her tarikatın kendince uyguladıkları ibadet anlayışı, dahası *mürşidi kâmil*in irşadiyle nefsin ibadete verilmesi ve farz ibadetlerinin yanında nâfile amellerle Allah'a yakınlık tahsil etme mesleği[202] hâline gelmiştir. Halk ve divan şairlerinin bir çoğu bu tarikatlardan ders almış bir mürşide mürit olmuşlardır.

Divan ve halk şairleri tarikat kelimesini müştereken kullanmışlardır. Seyranî, erkanını tarikattan aldığını, Hersekli Arif Hikmet ise Resullullah'a yazdığı naatı şerifte tarikat ehlinin bühranı olarak Peygamber efendimizi göstermiş; Seyranî ve Emrah da *tarikat* kelimesini tasavvufî yönüyle işlemiştir.

Cihân medhûş-ı hayretdir zuhûr-ı mucizâtından
Tarîkat ehlinin *bürhânı* sensin yâ *Resûlallah*
H.Arif,k.3/2

Hayır-himmet ol dem gülbank çekildi
Tarîkat kemendin erkandan aldım
Seyranî, ko 112/10

Emrâhın sözleri hakikat gibi
Sahib-i irşâda *tarikat* gibi
Emrah, ko.126 3

4.5 Abdal, Derviş

Evliyadan ermiş kimse anlamına gelen abdal kelimesi, bedel kelimesinin çoğuludur. Nefislerini ruhlarına bedel ettikleri, diledikleri zaman diledikleri yerde kendilerine bedel birer c esetle g örünebildikleri, y ahut, erenlerden biri ölünce onun yerine en liyakatli olan velinin ikamesi gibi manalardan dolaylı Hak âşıklarının bir kısmına abdal denilmiştir.[203] Şairlerimiz de abdal kelimesini *derviş* kelimesi ile birlikte kullanmışlardır.

Abdal çok gezen gezgin birisidir. *Dağ yürümezse abdal yürür* sözünü doğrularcasına Dertli, abdal kelimesini gönlü ile ilişkilendirmiştir. Âdile Sultan da *derviş* kelimesini *abdal* ile ve onun çok gezmesiyle alâkalı kullanmıştır.

Dervişim kendi başıma yine *sultan gezerim*
Âlem-i aşkda *seyyâh* olp her ân *gezerim*

Çok gönüller *gezdin* ey *abdâl-ı aşk seyyâh* olup
Bir harâba uğradın mı kalb-i virânım gibi

---

[201] Pakalın, age., C.3
[202] Cahit Baltacı,**Tasavvuf Lugatı**, Elif Neşiryat, İstanbul ,1981 s.163
[203] İskender Pala, **Şairlerin Dilinden**, Ötüken Yay. İstanbul 1996, s.15

Âdile Sultan, g.121/1

Dertli, d.6/6

Soyunub *abdal misali* cismimi uryan eyledim
Kendimi aşk yolunda dosta kurban eyledim

Dertli, d.98/3

Taksîm-i ezelde takdir-i Huda
Kimin *abdal* kimin *vezir* eyledi

Dertli, ko.75/2

Derviş ve abdalların sırtı bazen çıplak, bazen de sadece post vardır. O post ise onun gururu olmuştur. Seyranî kendisinin bir abdal olduğuna, sırtındaki postu delil gösterirken, abdallar gezerken sırtlarında post bulunduklarını söylemektedir.

Bilmezim neyleyim olmuşam *hasta*
Abdalım bak bu *eğnimdeki posta*

Seyranî, ko 58/2

Dertli ise abdallara boş gözle ve küçümseyici bir eda ile bakılmamasını, aslında onların Allah'ın sevgili kulları olduğunu vurgulamak istemiştir.

Boş degildir zâhidâ *köhne-i abâsı dervişin*
Defneler bilmez misin kasrın harâbından çıkar

Dertli, d.18/5

Abdallar *varisi enbiyadır.* Onlara *hakaret gözü* ile bakılması doğru değildir. Emrah ile Hersekli Arif Hikmet te aynı görüşü paylaşmışlardır. Onlara göre Abdallar, *ölmüş gönülleri ihya ederler*, onlara sataşan kişiler, galatta olan kişilerdir.

Tan ü tarîze kıyâm eyleme dervişlere
Sen de bir zahm-ı derûn açma o dil-rîşlere

H.Arif,msd.19/4

Bakma hakaratle dervişanlara
Köhne abâ diken arifânlara
Varis-i enbiya denmiş anlara
Mürde gönülleri ihyâ ederler

Emrah, ko.115/2

Abdallar bazen divane gibi görünse bile, hakikatte onlar divane değil, ermiş kişilerdir. Sümmanî de onların bu yönünü dile getirmektedir.

Abdallar terk etmiş *dünya malını*
Behlül gibi *divaneye* sor bilir

Sümmanî, ko.153/1

Zahiri abdal ol, nihanda Mansur
Özün kemend eyle dar gecelerde

Sümmanî ko 19/1

4.6 Sâlik, Mürşit

Sâlik tek başına Hakk'ı bulamaz mutlak şekilde bir mürşide danışmalı ondan *el almalı* dır. *Mürşidin* kapısı, *sâlik* için bir kurtuluş mekânıdır.

Sâlik onun kapısı önünde aman diler. *Sâlik-mürşit*, ilişkisini divan ve halk şairleri bu makamda değerlendirmişler her iki taraf şairleri de *sâlik*in mutlak şekilde mürşit tarafından irşat edilmesi gerekliğini vurgulamışlardır. Şeref Hanım, Abdulkadir Geylanî için yazdığı bir kaside de onun eşiğinin sâlikler için bir *melce* olduğunu, Seyranî de mürşidini çok sevdiğini onu sevmenin de kendisi için bir ibadet olduğunu dile getirmektedir.

Dâ'imâ pervâz iderken şâh-bâz-ı himmetün — Seyranî *mürşidim* severim gayet
Sâlike cây-ı amândır *âstân-ı devletün* — Bu sevi benimçün büyük ibâdet

Şeref Hanım, k.60/3 — Seyranî, ko 29/3

Sümmanî, bir insanın tek başına mürşit olamayacağını, onun en başta bir kâmilin yanına gidip ondan bir şeyler öğrenmesi gerektiğini söylemektedir.

Bir adam başına *mürşid* olamaz
Varıp bir kamile danışmayınca

Sümmanî ko 6/1

Mürşidin sözü dinlemeli, izinden gidilmelidir. Âdile Sultan mürşit hakkında böyle düşünürken, Sümmanî de mürşid-i kâmile hizmet edenlerin huzuru divanda sadıkan olarak anılacaklarını söylemektedir.

Mürşid izini izle rehber sözünü özle — *Mürşid-i kâmile hizmet* edenler
Allah'ı müdam gözle ihsân bulunur cânâ — Huzur-u divana *sadıkan* gider

Âdile Sultan, g.3/7 — Sümmanî ko.128/1

Seyranî ise, pirler meydanına başını koyarak herşeyi ile onlara teslim olduğunu, ve sonunda da bu meydandan izin aldığını ve artık kendisinin de tasavvuf yolunda söz sahibi olduğunu vurgulamıştır.

Pirler meydânına koydum başımı
İcâzet verdiler meydândan aldım

Seyranî, ko 112/12

Mürşit ve sâlik, tasavvufî mahiyetleri ile karşımıza ziyadesiyle çıkmaktadırlar, Hersekli, sâlik olduğunu ve arzu yolunun meşalesinin, Mansur'un gözbebeğinin bakışının nuru olduğunu söylemektedir.

Bir *sâlikim* ki *meşale-i râh-ı arzû*

Nûr-ı nigâh-ı dîde-i mansûrdur bana

H.Arif,g.1/2

Seyranî ise *mürşidi kâmilden nefes* alan kişilerin vücudunda *iksiri kimya* bulunduğunu ifade etmektedir.

Mürşid-i kâmileden alanlar *nefes*

Bulur vücûdunda *iksîr-i kimyâ*

Seyranî, ko.13/2

4.7 Dergâh, Tekke, Han-kâh,

Aşığın feyz almak için gittiği ve pîrin bulunduğu mekânın adıdır. Avnî cefa verenlerin elinden o kadar bîzar ki, kendisini gam *hân-kâhının* pîri olarak görmüştür.

Cefâ-cûlar elinden *hânkâh-ı gamda* pîr oldum

Gönül hâli bilür aşk-âşnâ bir nev-civân yok mı

Avnî, g.441/4

Yine Seyranî, gönlüne seslenirken, dergâhın nasihat verilen kutsal bir yer olduğunu, insanların orada el bağlayarak divan durduğunu söylemektedir.

*Sadıkların dergâhı*na vardın mı

El bağlayıp divanına durdun mu

Seyranî, ko 104/1

Avnî dergâhı uluhiyyet âlemi, Emrah *feyz alınan yer* olarak vasıflandırmışlardır.

Harîm-i hüsnüne endîşe reh-yâb-ı vusûl olmaz
Hıred h*alvetgeh-i lâhûta şâyân-ı duhûl olmaz*

Avnî, g.154/1

Azîzâ tekye-i aşkun ezel üstâdı ben çıkdum
O pîrün himmetünden feyz olan dil-şâdı ben çıkdum

Emrah, s.226/1

Âdile Sultan ise dergâhı *varlık kapısı* olarak yorumlamıştır.

Zât-ı İbrâhim-i Edhem gibi ol derviş-i pâk

Var soyun *dergâh-ı varın* eyle hebâ

Âdile Sultan, g.5/7

4.8 Tecrit, Uzlet, Zikr

Zirk, Hakkı isim veya sıfatlarıyla anmaktır. Bu söylem, tek başına yapıldığı gibi gruplar hâlinde de yapılmaktadır.

Âdile Sultan, insan zikir yapınca gönülde nur çerağının yanacağına inanmakta, bu yüzde de *Lâileha illallah* demek istemektedir. Şem'î de zikrullah

olarak daima *Allah kerim* dediğini, bu emiri daima dilinden düşürmediğini söylemektedir.

Dilde olunca *zikri* yanar nûrun çerağı — *Zikr*-i *tesbihim* dilimde dâimâ *Allah kerim*
Gel diyelim aşk ile *Lâileha illallah* — Her umurumda derim ben dâima *Allah kerim*

Âdile Sultan, 4/3 — Şem'î,g.98/1

Bir başka beytinde Âdile Sultan, *zikrullahın* adabını mecazî olarak belirlemeye çalışmıştır.

Câm-ı aşkı dest-i sâkîden içip mestane gel
Varlığından geç girib meydane *zikrullah* a gel

Âdile Sultan, g.91/3

Hersekli Arif ise her demde Allah'ı zikretmek gerektiğini bunda beklemenin bir manasının olmadığını dile getirmektedir.

Fâriğ ol ârif isen kayd-ı tekellüf ne imiş
Hakkı *zikr eyleyelim* bunda tavakkuf ne imiş

H.Arif,msd.19/3

Tecrit ise, dünya nimetlerinden vazgeçip ibadet ile meşgul olup Allah'ı anma şeklinde dile getirilmiştir. *Tecrit* yerine bazen *kûşei tenha, kûşei vahdet* kelimeleri de kullanılmıştır. Sâlikler bu mekânlara çekilerek Allah'ı anmakta, zikir ve taatta bulunmaktadırlar. Bazen uzlet kelimesi de yalnızlık, halka karışmama, onlardan uzak durarak Allah ile birlikte olmaya çalışma anlamlarında kullanılmaktadır.

Seyranî de bu manayı şiirinde işlerken, Avnî, *tecrit* âleminin postunu omuzlarında taşıyan *dervişlerin daru'l-gurura* tenezzül etmeyeceklerini dile getirmiştir.

Gürûh-ı post be-dûşûn-ı âlem-i *tecrîd* — Gördü mümkün değil kesretle vahdet
Hitâm-ı devlet-i dâru'l-gurûra bakmazlar — Anın çün *kûşe-i tenhâya* gitti

Avnî, g.117/6 — Seyranî, ko 86/1

Kûşe-i vahdete çeşm-i giryânım
Cünûn-ı aşkınla bin berbadım ben

Seyranî, ko 142/1

4.9 Fena, Beka

Fena ve *beka* kelimeleri bazı beyitlerde birlikte anılmalarına rağmen çoğu zaman ayrı şekilde işlenmişlerdir. *Fena* ve *beka* birbirine zıt iki terimdir. Varlığın

Hakk'ın varlığında yok edilmesi[204] anlamına gelen *fena* terimi, bazen de dünya ile birlikte kullanılmıştır. *Bekanın* ise kalıcı olma anlamı vardır. "Bazen de kötü huyların, davranışların yok olması fena, yerlerinin güzel huyların ve iyi davranışların alması bekadır."[205]Beyitlerde bu tariflere uyacak kullanımlara rastlamak mümkündür.

Divan şairleri, *fena* kelimesini tasavvufî manada kullanırken, halk şairleri genelde dünya için *benzetme unsuru olarak* kullanmışlardır.

Leskoçalı Galib dünyayı bir *ihtiyaç* ve *yok oluşlar* dünyası olarak görmektedir.

Gösterir her zerresi mihr-i hüvviyyetten nişân
Âlem-i fakr u *fena* bir başka âlemdir bana

L. Galip, g.3/4

Yine bekanın yukarıda tarif edildiği gibi bâki olma anlamı, Âdile Sultan ve Hersekli Arif tarafından kullanılmıştır.

Kıl basiter didesiyle seyr-i iklim-i bekâ
Çün *bekâ-yı devlet* ile buldu bu zevkı gönül

Âdile Sultan, g.100/4

Sümmanî ve Seyranî *fâni* kelimesini *dünya* anlamında kullanmışlardır.

Faniden uhraya göçersin elbet
Çıkacaksın elbet hak divanına

Sümmanî ko 11/5

Şu *fen*â danyâda bir hüner gerek
Hüner ahzetmeye kavi sırr ister

Seyranî, ko 184/1

4.10 Akıl

Akıl hayır ile şer'i seçen yegâne unsurdur. Divan ve halk şairleri aklın vahdet sırrını anlamaktan âciz olduğu noktasında müşterek oluşturmuşlardır. Âdile Sultan da *künt kenzin* (bkz ilgili madde) sırrını aklın idrâk edemeyeceğini, *tevhidin* künt kenze bühran olacağını söylemektedir.

Bilinmez akl ile *sırr-ı hâtır-ı vahdet-i hakk* Gerçi çok sözler bilirsin va'iz ammâ neyleyim

---

[204] Sefercioğlu,, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay. İstanbul 1977, s. 47
[205] Uludağ, age., s.91

Görür hatasını her sâlik ictihâdı kadar — *Aklın irmez âşık-ı sâdıkların esrârına*

H.Arif,k.21/5 — Dertli, d.17/5

Akıl idrâk etmez vasfını izhar müşkildir

Ki künt kenz sırrın nüruna buhrandır tevhid

Âdile Sultan, k.2/3

"Aklı evvel (yaratılan ilk akıl) aklı evvelden sonra gelen ve ikinci mertebe olan *aklı kül* (külli ilâhî akıl)[206] terimlerini Hersekli Arif fazla kullanmıştır. Hersekli Arif, kemale ermenin mayesinin *aklı evvel*den hasıl olacağını dile getirmektedir.

Akl-ı evvelden olur mâye-res-i istikmâl

Çeşm-i hak-bînin iden nâzar-ı didâr-ı şuhûd

H.Arif,g.33/5

Gamze kim mebhas-ı nâz içre zebândânın olur

Akl-ı kül gıbta-keş-i şîve-i irfânın olur

H.Arif,g.52/2

Akıl kelimesinin gerçek manası da şairler tarafından ziyadesiyle kullanılmıştır. Bazen övülen şahsın, akıllı ve zeki olduğu, veya akıllı kişilerin nadan ile sohbet etmemesi gerektiği söylenirken yine aklın tasavvufa ait olmayan boyutu kullanılmıştır.

Münevver zâtı envâr -ı hikem — Eğer *akil* isen dinle sohbeti

Mücessem pertevi *akl u zekâdır* — Varup *nâdan* ile *itme ülfeti*

H.Arif,k.25/34 — Şem'î,ds.191/8

Yine sevgili, âşıkların *aklını başından almakta*dır. Âşıklar, sevgililerini gördüklerinde akıllarını şaşırdıklarını söylerken aklı gerçek manasında kullanmışlardır.

Zihnî hâlini sevgiliye arz etmek için eteğini tuttuğunda, *aklını şaşırıp* onun çene çukuruna düştüğünü söylemektedir.

Arz etmek için halimi dâmanına düşdüm

Aklım şaşırıb çâh-ı zenahdanına düşdüm

Zihnî, dl. msd29

Emrah ise, sevgilinin *aklını başından* aldığını söylemekte, akıl kelimesini, mecazî olarak kullanmaktadır.

---

[206] Uludağ, age., s.37

Bir gün *aklım aldı* bir yosma felek
Neyleyem rahmi yok aşinâsına

Emrah, ko.5/1

Akıl bir *sultandır* cism ise onun *hükûmet ettiği yer*dir. Zihnî aklı bu yönde tarif etmiştir.

Akl bir *sultandır cismim hükûmet hânesi*
Ruh bir murg-ı mükerremdir vücûdum lânesi

Zihnî, d1. Ta39

4.11 Âlem

Kâinat, bütün yaratılmış varlıklar, dünya, cihan, belli bir sınıfı meydana getiren varlıkların ya da canlıların oluşturdukları topluluk[207] anlamına gelir. *Âlem, âlemi enduh, âlemi ervah, âlemi kevni fesat, âlemi lahut, âlemi mana, âlemi ulvi* gibi çeşitleri olan âlemin on sekiz bin çeşidi olduğu söylenmektedir. Şairler, âlemi bazen dünya manasında, bazen ruhların yaratılışıyla alâkalı olarak, bazen uluhiyet yönüyle bir çok kere kullanılmıştır.

Divan şairleri şiirlerinde *âlem* kelimesini daha fazla kullanmışlardır. Hersekli Arif, âlemin, hadiselerin oluşumunun sebebi olan bir kaşane olduğunu bu vech üzre, bazen mamur, bazen de virane görünümünde bulunduğunu söylemektedir.

*Medâr-ı hâdisât-ı dehr-i ber-kâşâne*dir âlem
*Bu sûretle gehî mamûr u geh vîrâne*dir âlem

H.Arif,g.109/1

*Âlem-i ervâhta r*uhlara Mevlâ
Ten mülkün vermedi ahd u amansız

Avnî, g.145/3

Leskofçalı Galib âlemi ulvîden, Seyranî'de mana âleminden bahsetmektedir.

Âlem-i ulviye arz et kabz-i tig-i gamzesin — *Âlem-i mânâda* elhamdulillah
Tâ hayatından ola Hızr u Mesihâ muztarib — Bir mâ-i cârinin gözünden içtim

L. Galip, g.5/6 — Seyranî, ko 128/1

4.12 Esrar, Gayb, Sırr

Tasavvuf yolunun sırları, hakikatin hâlleridir. "Tarikatta *bekabillah* makamına erişip hâk ile Hak olan vuslat ehlinin bu makamda tadarak öğrendikleri

[207] Uludağ, age., s38

hâle de bu ad verilir."[208] Şairler, tarikatın sırlarına vakıf oldukları hâlleri dile getirmişlerdir. Bazen sakinin getirdiği camda bin bir esrar vardır. Onlar *men aref* sırrına ermişlerdir. Bazen Musa'nın tekellümündeki sırlar aranır, bazen de manevî sırlardan bahsedilir. Cihan sırlarla doludur. Bazen gizli sırlar, bazen de gayb âleminin sırları araştırılır.

Divan ve halk şairleri içerisinde şiirlerinde tasavvufî terimleri en fazla ve en bilinçli kullanan şair Hersekli Arif'tir.

Hersekli Arif, gaybdan haber verilmesinin yanında, insanın kendi vücudunu tanıması ve ondan haber vermesini istemektedir.

Azîzim gel vücûdundan *haber ver*
Ne hâcet *gaybdan ihbâr* idersin

H.Arif, 14/21

Yine Hersekli Arif, sırrı şuhûdun nurı tecellâda saklı olduğunu, suretlerinin aslının, vücutların gerçek kısmında, ilk maddesinde bulunduğunu dile getirmektedir.

Sırr-ı şuhûd nûr-ı tecellâda saklıdır
Asl-ı suver vücûd-ı heyûlâda saklıdır

H.Arif,g.63/1

Leskofçalı Galib, kâinatın oluşumuna daima mesafelerin mahsus olduğunu, yaratılanların haricinde olan herşeyin gizli olduğunu, yani Allah'ın dışındaki her varlığın aşina olduğunu söylemektedir.

Mekân-ı kâinata daimâ mahsûs olur ib'âd
Vücüd-ı mâsivânın hârici sırr-ı hafâdır hep

L.Galip, g.4/5

Dertli, tarikat sırrına *ervahı dil* olduğunu, irşat olsa da olmasa da kendisi için bir şeyin değişmeyeceğini söylemektedir.

Tarîk-i esrâre ervâh-ı diliz
İrşad olsak da bir olmasak da bir

Dertli, nf.81/4

Emrah *men aref* dersinde bu sırrı öğrendiğini, nefsini bilmeyen kişinin Allah'ı da bilmeyeceğini söylemektedir.

Bu esrârı varup ben men'araf dersinden öğredüm

---

[208] Uludağ, age., s.179

Azîzüm bilmeyince nefsüni Mevlâ'yı bilmezsin

Emrah, g.259/6

Bilenler manevî sırr-ı hakâyık dersinün ilmün
Rümûz-ı ilm-i ihrâc iylemişler *noktâ-i bâdan*

Emrah, g.271/5

Leskofçalı Galib cihanda vuku bulan olaylara ibret gözü ile bakılmasını söylemektedir.

*Sırr-ı takdîr-i vukûat-ı cihândır n*azar et
Çeşm-i ibret gibi hiç âdeme mizân olmaz

L.Galip, g.22/3

4.13 Kanaat, Tevekkül, İstiğna

Tutumlu, gönlü zengin olma, aç gözlü olmamak anlamlarına gelen *kanaat*, Allah'ı vekil etme, kalbin hakka itimadı anlamına gelen *tevekkül*, gözü tok olmak, tenezzül etmemek anlamlarına gelen *istigna* kelimeleri şairler tarafından belirli amaçlar dahilinde kullanılmıştır.

Kelimei Tevhitte bulunan *lâ*, *hayır*, yoktur anlamında; *illâ* ise, *ancak vardır*, manasındadır. Biri inkar, öbürü kabul için kullanılır. Emrah bu iki kelimeden de (lâ ve illâ'dan) el çektiğini, sadece *tevekkül* kapısına ikâme ettiğini söyleyerek, Allah'a teslim olduğunu vurgulamak istemiştir.

El çektim dâmeni lâ yü illâ dan
Bâb-ı *tevekkülümde* ikâmetim var

Emrah, ko.100/2

Dertli, Sümmanî ve Avnî *tevekkül* etmenin önemini şiirlerinde işlemişlerdir.

Çünki ahkâm-ı kader kâbil-i tagyîr olmaz
Hükm-i takdîre tevekkül gibi tedbîr olmaz

Avnî, g.155/1

Sıdk ile tutmuşuz *tevekkül* bâbın
Gün bugün artmakta kemâltımız

Dertli, ko.78/3

Ateş içre indi İbrahim Halil
Tevekkül babını eyledi delil

Sümmanî k.183/2

Tok gözlü olma anlamına gelen *istiğna,* bazen Kaf dağı ile birlikte kullanılmış, istiğnanın büyüklüğü, genişliği vurgulanmaya çalışılmıştır.

Şeref Hanım, *kafı istiğnayı* kendisi için makam ve mevki olması hâlinde bir şeyin değişmeyeceğini, çünkü gönlünün, hayal ankası kuşuna lâne olduğunu söylemektedir.

Kaf-ı istigna olursa n'ola câ vü meskenim
Mürg-i anka-yı hayâle lâne kim gönlümdür ol

Şeref Hanım, g.83/2

Kanaat, en az tevekkül kadar önemlidir. Şairler *kanaata* ince bir mana yüklemişler yeterince elde bulunmayan bir şey için, hem şükür etmiş, hem de ondan en iyi şekilde yararlanmaya çalışmışlardır. Şem'î *kanaatı* hazine olarak görmüştür.

Şahbâz-ı dil humâyı-evc-i *istignâdadır* — *Kanaat* tekkesin tekke-nişin ol çıkma dünyâya
Lâ-mekân Kaf-ı kanaat içre Ankada arar — Ümid-i ünsiyyet-i ülfet-i bây'u gedâdan geç

Âdile Sultan, g.40/2 — Şem'î,g.18/5

Dertli ise kanaat tacını başına giyenlerin, sultan ve handan daha yüce bir makamda bulunacaklarını, ve dünyevî endişelerinin kalmayacağını dile getirmektedir.

Kanaat tâcını giyince başa
Ne sultana minnet ne hana minnet

Dertli, ko.53/5

Şem'î bir beytinde ise, kanaat hazinesini, gönül ülkesinde bulduğunu söyleyerek, dünyâya taalluk eden güzellikleri istemediğini dile getirmektedir.

Kişver-i dilde *kanaat kenizin* buldum yeter
Ziynet-i dünya olan divâr senin olsun senin

Şem'î,g.81/4

4.14 Say, Himmet

Ermiş kişilerin manevî gücünden istifade etme, ondan yardım dileme manasına gelen *himmet* kelimesi, şiirlerde pirden medet umma, ondan manevî bir yardım bekleme şeklinde kullanılmıştır.

Emrah ta aynı şekilde pîrden himmet beklemekte, Âdile Sultan da himmet meydânından ders alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu gün al ders-i aşkı Âdile meydân-ı *himmetde* — Hakikat *pirinden himmetin* alsın
Zamândır ma'rifet tahsiline tâlib olan gelsin — Dolanmış meclisi âmâdemiz var

Âdile Sultan, g.140/3 — Emrah, ko.126/1

Say da *himmet* ile aynı anlama gelmektedir. Manevî güç talep eden kişinin ihtiyacı olan güce *say* denilmektedir.

Âdile Sultan da manevî himmet isteyenlerin, ucube köşelerindeki gence, *say* ile erişmek gerektiğini söylemektedir. Aynı zamanda *say* kelimesi, Mekke'de tavaf etme anlamıyla birlikte kullanılmıştır.

Sa'y ile bulmak gerek küncide genci isteyen
Çün gönül mülkünden özge olmaya virânelik

Âdile Sultan, g.107/2

Beyt-i cânânı tavâf et kıble-gâh-ı âşıkdır
Sa'y eden onu bulur dilde sakın olma cüdâ

Âdile Sultan, g.10/7

4.15 Keramet

"Velayet mertebesine ulaşan kimselere Allah tarafından bahşedilen olağanüstü hâller yaratabilme kudreti"[209] anlamına gelir.

Seyranî, kendini keramet sahibi olarak tanıtan kişilerin doğru yolda olmadığını söylemektedir. Yine Yenişehirli Avnî ise yârin dudağı ile İsa'nın ihya edici kerameti arasında bağlantı kurmuştur.

Leb-i nigâr beni telh-kâm-ı merg itdi — Kim bilirse kendin *ehl-i kerâmet*
Kerâmet-i dem-i Îsâyı böyle bilmezdüm — Seyranî bil anda yok istikamet

Avnî, g.285/4 — Seyranî, ko 36/4

Hersekli, vuslata eren kişi için *tasavvuf, keramet ve tasarrufun* bir mana ifade etmeyeceğini söylemektedir.

Vâsıl-ı aşk olana ilm-i tasavvuf ne imiş
Yâ *kerâmet* yâhûd hükm ü tasarruf ne imiş

H.Arif,msd.19/3

4.16 Arif

"Allah'ın, *esmaü'l-hüsnası*, sıfatları ve fiillerini ilimle değil de keşf ve müşahede yoluyla tanıyan kimseye *arif* denir."[210] Arifler *ilmi razdan* anlar, onlar köhne aba giyer, mürde ölüleri ihya ederler, arif için en büyük zindan, cahil ile birlikte bir bezmde bulunup onunla sohbet etmektir.

---

[209] Harun Tolasa, **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s.62
[210] Catih Baltacı, age., s.26

Şem'î, arifin kelamının gayrdan gelmeyeceğini, onun da *enel-hak* demesi için en az *Mansur* gibi bir seviyeye gelmesi gerektiğini söylemekte, Leskofçalı Galib ise arifin sohbet arkadaşının cahil olamayacağını dile getirmektedir.

Ehl-i dil sohbet-i nâ-cins ile şâdan olmaz
Bezm-i cehhâl gibi *ârife* zindân olmaz
L.Galilp, g.22/1

Ârif olanın kelâmı gayrıdan gelmez velî
Pes enel-hak nice disün kişi *Mansûr* olmadan
Şem'î,g.126/9

Emrah ve Avnî de, ariflerin *ilmi raza* sahip oldukları kanaatindedirler.

Fuâd-ı ârif ol âşinâdır kim anda olmuşdur
Mezâyâ-yı ezel zâhir hafâyâ-yı ebed peydâ
Avnî, g. 15/6

Arif olan anlar bu *ilm-i râzdan*
Cevher-i hakikat çıkar mecâzdan
Emrah, ko.31/5

4.17 Rint-Zahit, Sufi,Vaiz

Rint hariç, diğerleri ayrı ayrı şahıs olarak görülse bile bunlar aynı kimlik etrafında toplanır. Hepsi aynı tipi çizerler, bir yerde kahraman varsa o yerde korkak tipler de vardır. Bir yerde iyi varsa iyinin iyi görünmesini sağlayan bir de kötü vardır. Tıpkı âşık ve ağyar gibi, rint ve zahit birbirlerine zıt iki tiptir. Rint iyiliğin, zahit ise kötülüğün sembolüdür. Rindin sataşacağı tek tip zahittir. Çünkü zahit herşeyi kara kaplı kitaplara dayandırır. Onda hoşgörü yoktur. O herkesi cehennem azabıyla korkutur. İçki içer, o hâliyle de halka nasihat vermeye kalkar. Cennet sevgisi, cehennem korkusu ile ibadet eder. Onda Allah aşkı yoktur.

Divan ve halk şairlerinin hepsi zahit tipine bu açıdan yaklaşmış, onlara eşek demekten bile çekinmemişlerdir.

Emrah, sufilerin içki içip halka nasihat verdiklerini, güzelleri ağuşlarına aldıklarını ama bunu halktan sakladıklarını söylerken, onları tahkir ve tahfif etmektedir. Avnî onların bu zihniyetle dünyaya bin kere gelse *insan olmayacağını,* Hersekli de onların *sevabın ne olduğunu bilmediğini* dile getirmektedir.

Bu tabi'atle bu hâsiyyet ile *sûfî-i har*
Dehre bin kere vürûd itse insân olmaz
Avnî, g.153/5

Sevâbın noldugun bildinse *sûfî*
Günahdan yana istiğfâr idersin
H.Arif,k14/23

Sofi *müsellesdir içer şarabı*
Gelir o *hal ile nasihat verir*
Sim gibi agûşa çeker dilberi
Sorsan ana başka bir sûret verir
Emrah, ko.114/1

Sofi senin olsun *huri ile gılman*
Bizim matlubumuz *can ile canan*
Sümmanî k.138/5

Seyranî, sofular ne kadar ibadet etseler bile sonunda nefislerine uyacaklarını söyleyerek, onlara olan itimatsızlığını dile getirmektedir.

Sofu her ne kadar etse ibâdet
Başın bağlar nefis ticâretinde

Seyranî, ko 36/4

Dertli ise, *zahidin yüzünü görmemek şartıyla, cennete gitmemeye* bile razı olmaktadır.

Koymazsa bizi cennete zâhid-i bed-nâm
Tek görmeyelim rûyını vallahi isâbet

Dertli, kl.30/4

Emrah , zahidi gördükçe *telkini iman* ettiğini söyleyerek, *onların insanı küfre yaklaştırdığını* söylemektedir.

Kande görsem *zâhidi telkîn-i imân eylerem*
Nâ'il-i vasl olduğum dîdâra imândır bana

Emrah g.167/4

Baybutlu Zihnî, zahidin elinde tesbihi riya ile taklidî bir imana sahip olduğunu söylemekte, onun hasedinin, Allah'ın lütfundan ümidini kesmesine sebep olduğunu belirtmektedir.

Tesbih-i riyâdan çek el ey *zâhid-i taklid*
İtdi hasedin lutf-ı hudadan seni nevmîd

Zihnî,d1. Ta38

Şeref Hanım ise zahidin, rintleri devamla ayıpladığını ve onların aşkını hafife aldığını vurgulamaktadır.

Sızlanıp *zâhid* yanıp yakıldığım *tan eyleme*
Şeyh-i nâr-ı aşk ile bağrum kebâb olsun da gör

Şeref Hanım, g.24/2

Zahit tipinin karşısında duran ve onunla mücadele eden *rint* tipi vardır. Bunlar bir noktada âşık kişidir. Samimiyet ve anlayış sahibidir.

Leskofçalı Galib, kendilerinin rint olduklarını, peymânelerinin güneş parlaklığında gül, meyhanelerinin ise, İrem sahiplerini kıskandıracak bir mekân olduğunu söylemektedir.

Rind-i aşkız biz gül-i hürşîddir peymânemiz
R*eşk-i firdevs-i İrem*dir *kûşe-i meyhânemiz*

L.Galip,g.21/1

Avnî ise kendisinin *rint* olduğunu, sözünün de rindâne olacağını söylemekte, *rindin sözünün şiir seviyesinde* olduğunu vurgulamak istemektedir.

Hikmet-i işrâkdan âfâkdan bahs eylemem
Avnîyâ ben *rind-i ma'nâyum sözüm*

Avnî, g .64/6

4.18 Nefs

Nefs, mücadele edilmesi gereken en büyük *düşmandır*. Bütün kötü hareket ve huyların kaynağı nefistir. Her ortam ve şartlarda nefisle mücadele etmek gerekmektedir. Nefisle yapılan mücadele amellerin en büyüğü ve en zorudur. Nefisle mücadele büyük cihattır.[211] Nefse ne kadar ikram edilse de o, ikramı inkar eder, nefis insana hile kurarak onu azdırmak gayesindedir. Nefis zülfikar ile öldürülmesi gereken bir *katil*dir .(bkz. İlgili madde)

Divan ve halk şairleri, nefis hakkında hemen hemen aynı şeyleri düşünmektedir. Şem'î, nefsi *ağyar* olarak görmekte onun kimseye yâr olmadığını söylemekte; Sümmanî, nefsi öldürülecek bir *Kahramanı katil görmekte;*. Âdile Sultan da nefisle mücadeleyi *cihadı ekber* olarak vasıflandırmaktadır.

Gözün yum bu cihânda çeşm-i cânı eyleyip bidâr
Cihad-ı ekber eyle *nefs* ile *leyl* ü *nehâr* âşık

Âdile Sultan, g.80/6

Her ne denlü eylesem ikrâm eyledin inkâr *nefis*
Kimseye yâr olmadın dünyâda sen *ağyâr nefis*

Şem'î,g.66/1

Nefis bize *Kahraman-ı katildir*
Çekip zülfikârı indiremedim

Sümmanî ko.82/

Seyranî, nefse uymayı *çiğ bir* tavır olarak tasavvur etmiş ve nefsin terbiye edilmesi gerektiğine inanmıştır. Hersekli, nefse uymanın *zemm edilmiş bir hareket* olduğunu, kişinin bu günahtan Allah'a sığınmasını af ve mağfiret dilemesini söylerken, *nefse uymayı* kerih bir hareket olarak görmektedir.

Ammâki *uyma nefse* bu *hâlet-i zemîmdir*
Bil *cürm ü aczî afva* sıgın Hakk kerîmdir

H.Arif,msd. 20/3

Üstâd ol çırak sırrın şaşırma
Çiğ nefsinden başka bir şey *pişirme*

Seyranî, ko.227/4

Zebûn-i nefs-i gaddâr oldum eyvâh
Döginsem yeridir *taşlarla* her gâh

Şeref Hanım, nt.17/9

Nefse uyan muradına eremez
Kuru dava lie kalbin silemez

Sümmanî ko 49/2

---

[211] Mustafa Aşkar, **Niyazîi Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s.321

4.19 Ene'l-Hak

Ben hakkım anlamına gelen bir sözdür. Bu sözü *Hallacı Mansur* söylediği için şairler genellikle *Hallacı Mansur* ile birlikte anmışlardır. Yine tasavvufî anlayışa göre *ben hakkım* demek, yok olmanın ifadesidir.

Divan ve halk şairleri *ene'l-hak* sözünü Mansur ile birlikte kullanmışlardır. Şem'î, *arif* olan kişinin Mansur seviyesine çıkmadan *ene'l-hak* sözünü söylemeyeceğini belirtmektedir. Avnî, kişinin haksız yere asılmaması için dualarda bulunurken, Mansur'un haksız yere *ber-dar* olduğunu dile getirmiştir.

Dimiş *Mansûr ene'l-hak*-gûy olup bâlâ-yı dâr üzre — Ârif olanın kelamı gayrıdan gelmez velî
Kişi nâ-hak yere âlemde ber-dâr olmasun yâ Rab — Pes *enel-hak* nice disün kişi *Mansûr* olmadan

Avnî, g .24/7 — Şem'î,g.126/9

Nesimî'nin derisinin yüzülerek, Mansur'un dâr ağacına asılarak öldürülmeleri onları sembol hâline getirmiştir. Şairler, *post, dâr, ber-dâr, ene'l hak, Nesimî ve Mansur vs.* ifadelerle bu olay ve düşünceye telmihlerde bulunmuşlardır. Bazen de şairler bu kişileri bir *idol* olarak görmüş ve düşüncelerini şiirlerine yansıtmışlardır.

Dimiş *Mansûr ene'l-hak*-gûy olup bâlâ-yı dâr üzre — Ârif olanın kelamı gayrıdan gelmez velî
Kişi nâ-hak yere âlemde ber-dâr olmasun yâ Rab — Pes *ene'l-hak* nice disün kişi *Mansûr* olmadan

Avnî, g .24/7 — Şem'î,g.126/9

Olur bu dâr-i vahdet-sâz u kesret-sûzda dâ'im — Kim bildi Mansur'un e *ene'l-hak*lığın
Sad-âyât-ı ene'l-hak rû-nümâ Mansûr nâ-peydâ — Nesîmi'nin postu yüzülmeyince

Avnî, g .16/3 — Seyranî, ko 19/2

Şairler bazan de *ene'l-hak* sözcüğünü kendileri için benzetme unsuru olarak kullanmışlardır.

Yüzelim postu *ene'l-hakk*da Nesîmi mânend — Anlısın ol zamân-ı sûriş-âbâd-ı *ene-l hak* kim
Olalım dâr-ı ser-i zülfüne *Mansûr-ı telef* — Dili keyf-i mey-i vahdetle bî-hûş ettiğim demdir

Zihnî, d2. g46 — L. Galip,.g.13/1

4.20 Ayne'l yakin

Göz ile görerek oluşan durum. *İlme'l-yakin, ayne'l-yakin, hakke'l-yakin* adı verilen üç yakin mertebesinden ikincisine verilen isimdir. Yani kalbin müşahede yoluyla hakikî vahdeti görme hâli.

Emrah ile Hersekli Arif de şiirlerinde *ayne'l-yakin'i* kullanmışlardır.

Ne rütbe ki mû-şikâf-ı aşk olursa hurde-bîn olmaz — Dest-i dest-veri tereddüt iylemiş *ayne'l-yakîn*
O kim nezzâre-senc-i dîde-i *ayne'l-yakîn* olmaz — Menzili mechûl olan şahsa icâzet n'eylesün

H.Arif,g.69/1 — Emrah g.272/2

4.21 Cezbe

Kulun beşerî vasıflarından koparak ilahî sıfatları kazanması ve ilahî vahdeti seyretmesi, Allah'ın kulunu kendisine çekmesi[212] anlamına gelir.

Âdile Sultan, cezbe olmaksızın âşıka vuslat olamayacağını, cezbenin yüküne tahammül edilmesi gerektiğini, bunun da insana bir ulu devlet olduğunu söylerken, Seyranî cezbe hâlinin kendisine nereden geldiğini bilememektedir.

Âşıka vuslat mecali olamaz bi-*cezb-i dost*
Cezb ederse aşk ruhu vuslat-ı cânân olur

Âdile Sultan, g.28/6

Cezbe dilden midir dilberden midir
Dil bilmez dilberden soramıyorum

Seyranî, ko.45/2

3.39 Bezmi ezel

Elest bezmi olarak da bilinir. "Allah ruhları yarattığı zaman bütün ruhlara hitaben *Ben sizin Rabbiniz değil miyim*? diye sorunca ruhlar *Kalû-belâ* (Evet, sen bizim Rabbimizsin dediler). İşte o zaman, ikrar vermiş olan insanoğlu, dünya hayatına geldiği zaman verdiği bu söze sadık kalmalıdır. Şiirlerde ise en eski zaman olarak ve en eski meclis olarak"[213] geçmekte olan bu tabiri tasavvufî boyutta divan ve halk şairleri de kullanmışlardır.

Şeref Hanım, aşk badesin ezel meclislinde içtiğini, bu yüzden gönlünün gece-gündüz uyanmayacak kadar sarhoş oluduğunu söylemektedir. Seyranî ise muhabbet badesini, özü sözü doğru olan sakiden içen birinin, yakasının ağyar elinden kurtardığını dile getirmektedir.

Bâde-i aşkı meger *bezm-i ezel* nûş eylemiş
Hiç ayılmaz rûz-u şeb mestâne kim gönlümdür ol

Şeref Hanım, g.83/3

Muhabbet badesin *bezm-i ezelden*
Nûş eden sâkî-i ebrâr elinden
Bir yâr bulup huyu suyu güzelden
Kurtarmış yakasın ağyâr elinden

Seyranî, ko 145/1

Âdile Sultan ile Dertli'nin *bezmi ezel* hakkında söyledikleri bir birine yakındır. İkisi ezelde verdikleri sözün sadıkları olduklarını dile getirmektedirler.

Elest hitâbın Belâ dedim *secde* kıldım
Rahmet-i Hakka cân ü dilden sığındım

Âdile Sultan, g.111/1

Hitâb-ı elest te *bezm-i ezelde*
Sadakatle *ikrâr verenlerdeniz*

Dertli, d.47/1

---

[212] Catih Baltacı,age., s.45
[213] İskender Pala, **Divan Şiiri Sözlüğü**, s. 84

4.22 Hu

Zikretmek amacıyla insanların defeatle söyledikleri kelimedir. Şairler bazen şiirlerinde *hu*yu sembolik değerde, bazen Allah'ın mutlak gayb olan hüviyeti, künhü, temâşası mümkün olmayan zatı[214] anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Seyranî ve Şeref Hanım *Hu* kelimesini aynı manada kullanmışlardır.

İncidir *dervîş-i dil-rîşin* felek zannum meger — Bildim hakikatı kalktım uykudan
Bilmiyor yâ *Hû* erenler gayret-i mollâ nedir — *Hû* ismi zâtından zât ism-i *Hû*'dan

Şeref Hanım, g.23/6 — Seyranî, ko 128/4

4.23 İntisap

Bir yere, bir kimseye mensup olma anlamına gelen intisap kelimesi tasavvufî olarak, bir mürşide ve bir yere bağlanma anlamlarında kullanılmıştır.

Avnî ve Seyranî aynı anlamda kullanmışlardır.

Sanma ehliyyetde yâ fazl iktisâbetmekdedir — *Tevekül* bâbına eyle *intisâb*
Ma'rifet bir bâba ancak *intisâb*etmekdedir — Çekme kasavet-i medâr-ı maaş

Avnî, g .66/1 — Seyranî,.ko.225/1

4.24 Kesret ve Vahdet

Çokluk-birlik, bir olan Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla tecelli edip çokluk hâlinde görünmesi kesret, bu çokluğun hakikî bir varlığı olmadığını kavrayıp var olarak sadece Hakk'ı görmeye vahdet denir.[215] Âlem çokluğun zuhur ettiği bir yerdir. Kesret içre vahdette olunur.

Şeref Hanım kesret içre vahdet içinde olduğunu ifade etmekte, Hersekli Arif ise âlemde kesret şeklinde gözüken şekillerin, nurun gölgesinin tecellisi olduğunu dile getirmektedir.

Kesret içre bir aceb *vahdetdeyim* — Zıll-ı nurânî-i tecellîdir
Âşıkum kayd-ı hayat ile sana — *Keserât*-ı müzâhir-i âlem

Şeref Hanım, ş12/4 — H.Arif,g.108/2

Kılmak murat etti *vahdette kesret*
O zaman çıkardı *meyhanesinden*

Seyranî, ko 146/1

Vahdetin olsun enîsim dâima
Zikr ü *fikrin hem-celisün* daima

Zihnî, d1. mc.2

---

[214] Uludağ, age., s. 245

4.25 Cevher

İlk cevher, *ilâhî kelime ile varlık kazanan mevcut* anlamlarında kullanılmıştır. *Rahmânî nefs, küllî heyula* anlamları da mevcuttur.

Avnî ve Seyranî'de aynı kullanımı görmek mümkündür.

Avnî biz *cevher-fürûş*-ı çâr-sû-yı *ma'nâyız* — *Cevherdir kelamım* aşktır madenim
Hakkî-i mu'ciz-beyândır pîrümüz üstâdumuz — Aşka maden olmuş cân ile tenim

Avnî, g.160/6 — Seyranî, ko.198/5

Hersekli Arif, arz ve cevher imkânına, Hakîmi mutlak'ın yokluk suretinde vücudunu terk ettiğini dile getirmekte, Emrah ise *mecazdın hakikat* cevherinden çıktığını söylemektedir.

Arz u *cevher*-ü imkâna Hakîm-i mutlak — Arif olan anlar bu ilm-i râzdan
Eylemiş hey'et-i madûmede ilkâ-yı vücûd — *Cevher-i hakikat* çıkar mecâzdan

H.Arif,g.31/2 — Emrah, ko.31/5

4.26 Havf- u Reca

Korku ve *umma* anlamları vardır. Müslüman kulun bu dünyadaki durumu, korku ve ümit arasında olmalıdır. "Havfın alâmeti, kulun aykırı davranışlardan kaçınması; recanın alâmeti de kulun gücü yettiği kadar ibadetle meşgul olmasıdır."[216]

Divan ve halk şairlerinde bu kullanıma rastlamak mümkündür.

Ne ser-âzâde idersin ne helâk eylersin — *Havf* u *recâ* aman *münacat* benden
Kaldı bî-çâre gönül *havf* ü *recâ* beyninde — Arzeyle ilâhî ayırma tenden

Avnî, g.390/5 — Sümmanî ko 20/7

Olmuşuz biz aşk ile âzâde-i *havf* ü *recâ*
Sanma kim Hikmet gam-ı endîşe-i ferdâdayız

H.Arif,g.70/7

4.27 Heva-heves

Dinin muhalifine olan ve nefisin hoşuna giden her şey, *heva* ve *heves* diye yorumlanmıştır. Heva ve heves bazen nefis ile birlikte anıldığı için yılana benzetilmiştir. Tevhit isteyen kişinin heva ve hevesten uzak durması gerekmektedir. Şairler *heva* ve *heveslerinden* daima korkmuşlardır.

Avnî, bülbülün *heva* ve *hevesine* mağlûp olduğu için onun ağlamayı hakkettiğini, böylece cezasını çekeceğini dile getirirken, heva ve hevese uymanın ister dünyada, ister ahrette bir ceza olarak bedelinin bulunduğunu dile getirmiştir.

---

[215] Uludağ, age., s. 309
[216] Baltacıoğlu, age.,s.83

Sümmanî ise heva ve hevesten kaçmak istediğini, ama nefsinin buna engel olduğunu belirtir.

Hevâ-yı aşk ile düşdün bu hâr-zâr-ı gama — Havâ-yı heveseten geçmek isterim
Becâdır âh ü enînin figânın ey bülbül — Beni bana komaz divane gönül

Avnî, k.50/2 — Sümmanî ko.69/1

Hersekli Arif, yılan olan *heva* ve *hevesinin* kabardığını söylerken, *heva* ve *hevesini,* yılana teşbih etmiş; Emrah ise birlik şulesiyle gönül sarayını süslemek isteyen kişinin heva ve hevesinden uzak durması gerektiğini vurgulamıştır.

Alınca tâb-ı emelden *nefes nefes-be-nefes* — Kasr-ı gönülden şûle-i tevhîd ile zeyn eyleyen
Kabardı mâr-i *hevâ* vü *heves nefes*-be-*nefes* — Perde-i aşk-ı *hevâ-yı nefsine hâil gerek*

H.Arif,16/2 — Emrah, g. 214/3

4.28 Ledün

Gayb ilmi: İlâhî esrarı öğreten ilim, Allah'tan vasıtasız gelen bilgi[217]ye *ledün* denilmektedir. *İlmi ledün*e vakıf olan kişi bu sırları dışarı vurmaz, bu ilmi öğrenenler tan edilmez, *ledün* sahipleri kimseyi incitmedikleri gibi, kimselere de yalan söylemezler.

Âdile Sultan *ilmi ledüni* bilen kişilerin bu sırrı söylemeyeceğini, söyleyen kişilerin ise aslında bu ilme vakıf olmadığını, safa sahibi kişinin kendini, büyük değil, hakir görmesi gerektiğini söylemektedir. Söylediklerinin *ilmi ledün*den zuhur olduğunu söyleyerek, zahitten bunu *tan* etmemesini isteyen Sümmanî, Âdile Sultan ile ters düşmektedir.

İlm-i ledniyi bilen demez diyenler bilmez — Tan eyleme zait bunda ne efkâr
Kendin ahkar tutandır Âdile sahib- safâ — *İlm-i ledüniden* ettim izhar

Âdile Sultan, g.7/12 — Sümmanî ko29/5

4.29 Masiva

Allah'tan başka her şeye, bütün mevcudata, bazen Allah'a ulaşmaya engel olan her şeye masiva denilmiştir. Şem'î masivadan *el çektiğini* ve melamet elbisesini giydiğini söylemekte, Âdile Sultan da Allah'a yalvararak, masivanın karanlığından kendisini kurtarmasını istemektedir.

Halâs et *mâsivânın* zulmetinden yâ *ilâhi* sen — *Masivadan çektim* el *giydim melâmet hil'atin*
Derûnuma düşe nûr-ı hidâyet kıl meded yâ Hak — Dediler zapt eylemiş kullâb bu divânesin

Âdile Sultan, mc.12/3 — Şem'î,g.111/4

---

[217] Kırkkılıç,age., s.233

Leskofçalı Galib, masiva için, Allah'ın dışındaki her varlık tanımını yapmıştır.

Mekân-ı kâinata daimâ mahsûs olur ib'âd
Vücüd-ı *mâsivânın* hârici *sırr-ı hafâdır* hep

L.Galip, g.4/5

4.30 İksir

Bakırı altına dönüştürdüğüne inanılan bir madde. "İksir, bakırı değiştirip onu altın mertebesine, yani kemaline ulaştırıyorsa, Tasavvufî anlamdaki iksir de, insanın tabiatını değiştirerek onu kemal mertebesine ulaştırır."[218] Şairlerimiz de iksiri tasavvufî manada kullandıkları zaman onun bu yönünü dile getirmişlerdir.

Mest-i bî-hûş eylemişdir cümlesin aşk-ı ilah — Ne maden ne kimya ne zer Seyranî
Eyler *iksîr*-i füyûzâtun eser bî-iştibâh — Aşkın deryasında yüzer Seyranî

Şeref Hanım, k.26/4 — Seyranî, ko.84/4

4.31 Tecelli

İlâhî feyzin, müminin kalbinde inkişaf etme hâlidir. Bir çok çeşitleri vardır. Musa peygamber ile birlikte de anılır. Allah'ın fiillerinden bazılarının kulun kalbinde görülme hâli ne de *tecelli* denilmiştir.

Leskofçalı Galib ve Seyranî tecelliyi Musa peygambere telmih yaparak şiirlerine konu edinmişlerdir.

N'ola el sunmasam gül-gonca-i *Tûr-ı tecellâya* — Mirâcıyım ben de *Musâ'yı* aşkın
Ayandır îstînimden *yed-i beyzâ*-yı istiğna — Yâ Rab *tecellîne* nûr eyle beni

L.Galip, g.1/5 — Seyranî, ko 66/1

4.32 Bazı Mutasavvuflar

4.32.1 İbrahim Ethem

Evliyadan bir zattır. "Gerçek adı *İbrahim b. Edhem b. Mansur b. Yezid b. Cairü't-t Temimî*'dir. Künyesi *Ebû Ishak*'tır. Gençliğinde tahta geçmişse de kısa sürede sultanlık yolunu terk etmiştir. 161h./777m. Yılında vefat eden İbrahim Edhem, aşk ateşi ile yanmış ve dünya sultanlığına bir hırkayı değiştirerek erenlere karışmış, uhra saadetine ermiştir".[219] *Tacu kabadan* geçmek deyimi ondan mülhemdir. Divan ve halk şairleri bu veliden bahsetmişlerdir. Âdile Sultan ve Seyranî onun taht ve tacını terk edip Allah'a yönelişini örnek göstermişlerdir.

---

[218] Uludağ, age., s.262
[219] İskender Pala, **Şi'r-i Kadîm**, Ötüken Yay., İstanbul 1997, s.90-91

Zât-ı İbrâhim-i Edhem gibi ol derviş-i pâk
Var *soyun* dergâh-ı varın eyle hebâ
Âdile Sultan, g.5/7

Satıp tacını tahtını ol gani Mevlâ için
İbrâhim Edhem şâhını *uryân* eden takdîr imiş
Seyranî, d.377/4

4.32.2 Abdulkadir Geylanî

"Künyesi Ebû Muhammed, lakapları Muhyiddin'dir. Yirmi beş yıl kadar tecrit ve tefrit ile sahra ve çöllerden geçerek riyazete devam etmiştir. M.1166- 1167 yılında vefat etti. İran, Yemen, Mısır ve Şam gibi merkezlerde bulunan âlimler ondan feyz almışlardır."[220] Divan ve halk şairleri beyitlerinde Abdulkadir Geylanî'yi anmışlardır.

Kâdirîyiz döneriz aşk ile devrânîyiz
Mest-i şûrîde-i sırr-ı- neşve-i *Geylâniyiz*
H.Arif,msd.19/2

Dest-gîr-i fukâra çâre-resân-ı zu'afâ
Melce-i bay ü gedâ Hazret-i *Abdül-kadir*
Âdile Sultan, k.30/4

Benim pîrim beni Hakk'a götürür
Gizli sırlarımı anda bitirir
Muhammed'in meclisine yetirir
Abdül-kadi gibi bir er bulunmaz
Seyranî, ko.256/1

4.32.3 Hacı Bektaş Velî

"Hacı Bektaş Velî'nin doğum tarihi, (h.606 m.1009-10,- ölüm tarihi, h754, m.1343-44) olarak kabul edilir. Bu kabule göre pir 134 yıl yaşamıştır. Fakat bazı kaynaklarda 63, bazı kaynaklarda 62 yıl yaşadığına ilişkin tarihler bulmak mümkündür."[221] Şairler, onu meth etmenin yanında, bazı kerametlerine de işaret etmişlerdir. Âdile Sultan ve Seyranî onun duvarı yürütme kerametini; Şem'î de onun bu kerametini Hz.Ali'den aldığını dile getirir.

Sahib-i feyz ü kerâmat idigine isbât
Etdi *seyr* ü *harek*ât emrin alınca *divâr*
Âdile Sultan, k.30/37

Hacı Bektaş-ı Velî'nin bindiği *cansız duvar*
Mazhar-ı nûr-ı Ali'dendir ana ol yâdigar
Şem'î,msd.45/1

Yürütmüştür *cansız dıvar pîrimiz*
Temiz zevki temiz dili biliriz
Seyranî, ko.265/1

4.32.4 Mevlâna

On üçüncü yüzyılda Konya'da yaşayan ve yine orada vefat eden Mevlâna, gerek kendi adıyla gerekse Mevlevîlik tarikatı adı altında şairlerimiz tarafından sıklıkla zikredilen büyük mutasavvıflardandır.

---

[220] Selçuk EraydınTasavvuf ve Tarikatlar, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1994, s.431-433

[221] Belkıs Temren, **Bektâşiliğin Egitsel ve Kültürel Boyutu**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1995, s.63

Divan ve halk şairleri *mevlevilerin* dönerek sema etmelerini yeni bir yaklaşımla şiirlerinde değerlendirmişlerdir. Şeref Hanım, ay ve güneşin gece ve gündüz gibi sevgilinin etrafında semâ eder şekilde döndüğünü söylemekte, Dertli de her zaman sözünden dönen sevgilisi için *mevlevî* benzetmesini yapmıştır.

Mevlevî gibi *semâda pertev-i şavkun* ile — Bûseler ikrâr ider durmaz sözünde tez döner
Mihr-ü meh ser-geşte-i leyl ü nehârundır senün — *Mevlîdir sevdiğim* her gün külâh eyler bana
Şeref Hanım, nt.23/5 — Dertli, d.18/2

Zihnî de Mevlâna'nın dergehinin *aman dilenilen; Vâsıf ise feyz alınan bir mekân* olduğunu söylemiştir.

Felekde bir kapûya *intisâb* ise *kasdun* — Bir *edna* bendeni sultan edersin istersen dehre
Gel işte dergeh-i *feyz-iktisâb-ı Mevlânâ* — Hezâran zihniye *dar-ul emân-ı dergâh-ı Mevlâna*
Vâsıf, k.12/4 — Zihnî, d2. g4

Hersekli Arif onun çok yüksek bir irfana sahip olduğunu dile getirmiştir.

İder tay-yı cihân-ı marifet evvel sülûkunda — *Dergâh-ı Mevlâ'nı mihmânesiyiz*
Aceb *bâlâ-i rev irfân imiş sellâk-i* Mevlânâ — Câm-ı ilâhî'nin mestânesiyiz
H.Arif,mr.13/1 — Seyranî, ko 38/1

Mevlâna'nın şairlerce müşterek kullanılan noktalarından biri de *ney* dir. Şem'î ve Şeref Hanım da *ney* kelimesini Mevlâna ile birlikte kullanmışlardır.

Oldı *Mevlânânun* âsâr-ı kemâliyle Şeref — *Çalınsun ney kudüm* dervişleri *devr-i semâ eyler*
Râz-ı aşka âşinâ bir *nây* bir ben bir gönül — Okunsun her seherde *savt* ile divan-ı *Mevlâna*
Şeref Hanım, g.88/7 — Şem'î,g.3/3

4.32.5 Mansur(Hallac-ı Mansur, Malik b. Dinar)

Büyük mutasavvıflardan olup "875-922 yılları arasında yaşamıştır Asıl adı *Hüseyin, Muhammad* dır. Fars, Türk ve ve Hint ülkelerini gezerek İslâmiyeti yaymağa uğraştı. Cezbe hâlinde söylediği *Ene'l-hak* (Ben Hakk'ım) sözü üzerine bir yıl hapis yattı. Daha sonraları bu sözü tekrarladığı için kendisi öldürüldü."[222]

Şairler onun *dara* çekilmesi hususunda müşterek oluşturmuşlardır. Leskofçla Galib ile Sümmanî bu konuyu şiirlerinde işlemişlerdir.

Hükm-i tevhîd istemez gayride âsâr-ı vücûd — Muhatbbet bir olsun gözümün *nûru*
Hem-dem-i *Mans*ûr olursan *dâr* kendin gösterir — *Muhabbettir dara* çeken *Mansur'u*
L.Galip, g.15/2 — Sümmanî ko3/4

Âşıklar sevgilinin saçında asılı olan gönüllerini Mansur'a benzetmişlerdir. Avnî ile Şem'î'de aynı durum görülmektedir.

---

[222] Ahmet Kırkkılıç, **Sultan III. Murad, Kültür Bakanlığı Yay.**, Ankara 1988, s.181

Gel gör *dil-i nizârumı zülf*-i *nigârda* Ben takıldım *halka-i zülfüne yârin* nideyim
Seyr itmedünse *Hazret-i Mansûrı dârda* İşte *hâli* kaldı *Mansûr* dâr senin olsun senin

Avnî, g.360/1 Şem'î,g.81/2

Dil-i dîvâneyi gördükçe ser-i zülfünde
Mevkıf-ı *dârda Mansûr* gelür hâtıruma

Avnî, g.372/2

4.33 Kuramın Eğitim ve Öğretiminde Kullanılacak Olan Yöntem-Teknik ve Stratejiler:

Özellikle divan şiirinin -ve bir noktaya kadar halk şiirinin de- malzemeleri, onu kullanan ve okuyanlar için problem oluşturmaktadır. Çünkü divan şiirinin ana malzemesi olan dil, soyut ve semboliktir. Bu dilin oluşturduğu edebî eseri incelemek büyük bir dikkat, genel kültür ve geniş bir bilgi birikimi ister. Bu alanda belirli ihtisası olmayanların, şiirleri tam olarak tahlil etmeleri zor olmaktadır. Öğrencilerin hazır bulunuşluk durumları, şiire bakış açıları, şiiri günümüz Türkçesi ile ifade ederken karşılaşılacak sorunlar, öğretmen için ağır bir yükümlülük getirmektedir. Öğrenciyi sıkmadan, şiirin yapısını, onu oluşturan ana öğelerin şiire nasıl bir renk kattığını göstermek *anlatma yöntemi* ile mümkün olabilir. konuların muhteviyatı bir noktada öğretmeni buna mecbur etmektedir. Öğretmen belirli açıklamalardan sonra, anlatma stratejisini *soru-cevap metoduna* çevirebilir. Bu metodun uygulanabilmesi, öğrencilerin konu hakkında belirli bilgi sahibi olmalarına bağlıdır. İlk aşamada bu tekniğin çok yararlı olacağı şüphelidir.

Anlatma yöntemi, daha çok yorumlayıcı, açıklayıcı bir üslûp içermektedir. Edebiyat öğretimi sosyal bir bilim olduğu için, anlatma metodu, sosyal bilimciler tarafından fazlasıyla kullanılmaktadır. Bu anlatım metodu öğretmen merkezli olup aynı anda bir çok kişiye bilgi aktarabilme imkanına da sahiptir. Öğrenciler öğretmenleri belirli kural dahilinde dinleme imkanı elde ettikleri için onlara, sosyal hayatta birisini sabırla dinleme melekesini kazandırır. Anlatma metodunu uygulayan öğretmen belirli hususlara dikkat etmelidir. Bunlar:

"Basit, kısa ve tam cümleler kullanmalı,

Doğru anlatma ve mesleki terimlerin kullanılmasına özen gösterilmeli,

Konuların ana başlıkları belirlenmeli, sunu mantıksal bir sıraya göre yapılmalı,

Ses tonu iyi ayarlanmalı ve arka sıradakilerin rahat duyabileceği bir şekilde olmalı,

Verbalizmi (laf salatası) önlemek için plân, kroki, grafik gibi görsel araçların kullanılmasına yer verilmeli ya da tahtaya resim ve şekil çizilmeli, uzun süre konuşmaktan kaçınılmalı,

Ara sıra sınıf tartışmalarına yer verilmeli öğrenciler sorular sorulmalı ve gelen yanıtlara göre konu genişletilmeli,

Anlatırken espiriye ve şakalara yer verilmeli ilgi çekici jest ve mimikler yapılmalı,

Öğrenci yaşantılarına uygun örnekler verilmeli,

Küçük grup çalışmaları ile anlatılanların tartışılması yapılmalı,

Anlatılanların dikkatle dinlenmesini sağlamak için ders sonunda kısa bir sınav yapılmalı"[223]

V. BÖLÜM

5. CEMİYET

5.1 Amaç

Tarihî şahsiyetlerin, dağların, denizlerin, nehirlerin,ülkelerin şehirlerin divan ve halk şiiri içinde ne kadar etkili olduklarını ve şiirlerde bu unsurların ne kadar ve nasıl zikredildiğini göstermek.

5.1.1 Hedef Davranışlar

Divan ve halk şiirinde geçen tarihî ve efsanevî şahsiyetleri tarihî kimlikleriyle öğrencilere tanıtma,

Çocuğa anlama ve anlatma becerilerini kazandıma,

Çocuğa dinleme ve okuma zevkinin aşıma,

Öğrencinin sözcük dağarcığının zenginleştime

Dilin düşünme ve iletişim aracı olduğunu belirtme, kişinin anadilindeki sözcüklerin anlamlarını daha iyi tanıyarak düşünme yetisini geliştirme,

Öğrencilerde sözlük kullanma alışkanlığını geliştirme,

Gözlem ve yaşantıların şiire nasıl yansıdığını gösterme,

Sözcüğün anlamı, telaffuzu ve cümle içinde kullanılmasını aynı anda vermek, öğrencilerin etkili ve düzgün konuşma ve ifade edebilme kabiliyetlerinin gelişimine yardımda bulunma,

---

[223] Özcan Demirel, **Öğretme Sanatı**, Pagem Yay., Ankara 2000, s. 83

Öğrencinin güzel konuşmasının okul içinde gerçekleştirilen bir olgu olmadığını, onu okul dışında da sürdürerek örnek bir şahsiyet olması gerektiğine inandırma.

5.1.2Kuram

Divan ve halk şairleri çeşitli vesilelerle şiirlerinde, tarihî şahsiyetleri, dağları, denizleri, nehirleri, ülkeleri ve şehirleri müşterek olarak kullanmışlardır.

5.2 Divan ve Halk Şairlerinin Müşterek Kullandıkları Tarihî Şahsiyetler

Önceki dönemlere göre tarihî şahsiyetlere şiirlerde rastlamak biraz daha azdır. Aslında her dönemde şairlerin padişaha ve tabakasına yakın oldukları malumdur. Fakat bu yüzyılda Osmanlı devleti yıkılma süreci içine girmiş, padişah ve çevresi önceki devirlerde olduğu gibi rahat bir ortamda olmamıştır. Şairler padişaha bir kaside yazmaktansa, Zihnî de olduğu gibi görev yaptığı yerin vâlisine kaside sunmak zorunda kalmıştır. Siyasî dalgalanmalar, sosyal hayatın insicamını sekteye uğratmış, sanata ve sanatçıya değer verecek ortam olmamıştır. Hatta bazı şairler de bu durumdan rahatsız olmuş, birilerinin himmetinden bir şey beklemektense kendi gayretleriyle ayakta durmaya çalışmışlardır. Keçeci İzzet Molla :(1785-1829)

Medh ü zem eylemeden kurtulayım kullarını
Bana bî-vasıta kıl rızkımı yâ Rab, ihsân [224]

diyerek artık geçmişin şairi koruma ve şairin de saraya medet bağlama anlayışına bir nevi isyan etmiştir. Hatta bu yüzyılın halk şairlerinden Seyranî :

Herkes belâsını azdı da buldu
İnsanda evvelki sadakat n'oldu
Eski sarayları beğenmez oldu
Yere sığmaz oldu sultan olanlar[225]

diyerek sultanı tenkit etmiştir. Yine bu dönemde halk şairlerinin divan şairlerine göre saraya biraz daha yakın olduklarını söyleyebiliriz. Fakat bu yakınlık padişahla dostane bir ortamda bulunmaktan ziyade, onların halka yakınlıklarından faydalanmak isteyen bir saraydan kaynaklanmaktadır. II. Mahmud, şairlerin halk tarafından sevildiğini çok iyi bildiği için onların vasıtasıyla yeniliklerini halka anlatmak istemiş, halk şairlerini propagandist olarak kullanmıştır. Bu amaçla, Seyranî, Dertli, Şem'î Bayburtlu Zihnî, fesi öven şiirler yazmışlardır. Bu yıllarda İstanbul'da semaî

---

[224] Rauf Mutluay, **Yüz Soruda XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı** (Tanzimat ve Servet-i Fünûn) Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970, s.31

kahvelerine, saz-söz meclislerine ilgi gösterilir, âşıklar birer bilge kişi olarak görülür, dinlenirdi. "Böylesi meclislerin tiryakileri, âşıkları yalnız bırakmaz onlarla meclisten meclise, kahveden kahveye tanışırdı. Sarayda, devlet erkanının konaklarında, zenginlerin köşklerinde zaman zaman bir araya gelen âşıklar, sazın ve sözün demini alır, tanışır, söyleşirlerdi. Bazı paşa ve beyler şairlerden bazılarını himâye eder onlara rahat bir haşat sağlarlardı".[226]

Dertli, Hüsrev Paşâ'ya kaside sunmasa bile onun koruması altında bir müddet kalmıştır.[227]

Şeref Hanım, kadın şair olması hasebiyle siyasî arenaya fazla girmemiş, sadece Sultan Mahmud'un ölümünden dolayı bir kaside yazmış[228] fakat daha ziyade tarihî kıtalar yazarak o zamanın sosyal hayatından işaretler bırakmıştır. Kendisi doğum, ev edinme, hafız olma, hatim indirme, imâr (camiî, kasr) kazasker olma, Kur'ana başlama, sadrazam olma, sünnet, sakal bırakma, şeyh olma, vefat etme gibi konularda 64 tarih bırakmıştır. Ayrıca hariciye nazırı Ali Emin Paşa için kaside söylemiş, Ali Paşâ'nın sadrazam, Hikmet Arif Beyefendinin şeyhülislam olmasına tarih düşürmüştür.[229] Hersekli Arif Bey, Yusuf Kâmil Paşaya bir kaside, damat Halil Paşazâde Mamhmud Paşaya *muhabbetname* adı altında bir kaside sunmuştur.[230] Bayburtlu Zihnî'ni de devrinde bir çok kişiye ve bir çok olaya kaside ve tarih düşürmüştür. Trabzon Eyaleti müşirine, Sayda eyaleti Müşirine, Sami Paşa, Bahrî Ahmed Paşa, Mehmed Resid Paşa ve Yusuf Kâmil Paşa için kasideler söylemiş, yine Bayburt Köprüsüne, Trabzonda Hacı Pîr Efendi dershanesine, İbn-i Haldun'un kitabının tercümesine tarihler düşürmüştür.[231] Yenişehirli Avnî, kasidelerinde, musammatlarında ve tarihlerinde devrin bazı büyük şahsiyetlerine yer vermiştir. Yenişehirli Avnî, Abdulhamit, Beşinci Murat, Sultan Reşat, Midhat Paşa, Münir Paşa, Sait Paşa, Mamhmud Nedim Paşaya kasideler yazmıştır. Yine Abdulaziz'e on iki bentlik mersiye, Gazi Osman Paşaya altı bentlik terkib-i bent yazmıştır. Şeref

---

[225] Kasır, age., 1999, s.159
[226] Kasır, age., s. 20
[227] Kutlu, age., s.22
[228] Ahmet Kırkkılıç, **Şeref Hanım Divanı ve İncelenmesi**, Atatürk Üniversitesi Yay. Erzurum 1993, s.31
[229] Kırkkılıç, age., II. Bölüm, 137-188
[230] Hersekli Arif, **Divan**, Matba-yı Amire, İstanbul, 1334
[231] Sakaoğlu, age., , s.23-24 (187)

Hanım gibi bir çok konuda on dokuz tarih yazmıştır.[232] Â dile S ultan Yetmiş üç yıllık ömründe, babası (İkinci Mamhmud, kardeşleri Abdülmecit, Abdülaziz, ve yeğenleri V. Murad II. Abdülhamid olmak üzere beş padişah dönemini yaşamış, Osmanlının ve Osmanlı Hanedanının yaşadığı sıkıntıları en yakından yaşayan bir şair olmuştur. Yazdığı *Tahassürname* ve *İftirakname* bölümlerinde ailesinin dolayısıyla o denem Osmanlı hanedanlarını şiirlerinde konu edinmiştir. Ayrıca Abdulaziz hakkında bir mersiye yazmıştır.[233]

5.2.1 Hükümdarlar

Bu yüzyıla damgasını vuran sultan II. Mamhmud'dur. Kendisi hakkında bir çok yerde övücü şiirlere rastlamak mümkündür. Gerek halk, g erekse divan şairleri onun hakkında övücü şiirler söylemişlerdir. Şeref Hanım, onun ölümünden dolayı bir mersiye yazmış, şiirlerinde yer yer ondan bahsetmiştir.

Pâd-şâh-ı Cem-hadem *Sultân Mahmûdun* felek
Mislini görmiş midir bunca zamândır devr ider

Şeref Hanım, kı. 96/1

II. Mamhmud, Âdile Sultan'ın babasıdır. Âdile Sultan yazdığı *tahassürnamede*, babasının ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir.[234] Enderunlu Vâsıf da Sultan *II. Mamhmud'a* kasideler yazmıştır. Bayburtlu Zihnî, Sultan Mamhmud adına kaside yazmasa bile *Kasidei Şahane der sûrı Hümâyûn* adlı kasidesinin bir beytinde;

Sultan-ı berr ü bahr Hazret-i Mahmûd Hân kim
Devrinde kimse etmedi cevr iştikâsını

Sultan'ın adını zikretmiş ve ondan övgüyle bahsetmiştir. Halk şairleri Sultan II.Mahmud'dan iyi niyetle bahsetmelerinin birinci sebebi II. Mamhmud'un bu şairleri yeniliklerini halka yaymak için aracı olarak kullanılmasından kaynaklanmıştır. Şairler fesi överken padişahı da övmüşlerdir. Dertli, fes kanunun haşre dek Sultana yeteceğini söylerken;

Padişahlıktan murad *kanundur* ancak âlem
Haşre dek yâd olmağa kanun yeter Sultâna *fes*

Dertli, k. 88/5

---

[232] Turan, age., s.99
[233] Özdemir, age., s.11-39

Âşık Şem'î de *fesin* padişahın iftiharı olduğunu söylerken hem fesi bu vesileyle de Sultan II. Mamhmud'u methetmiştir.

İftihâr-ı padişâhî âkil-i dânâya *fes*
Tâc-ı rif'attir giyin âlâya fes ednâya *fes*

Şem'î,g. 65/1

Yine Abdulmecid ile Abdülaziz'de bu yüzyılda şiirlerde adı geçen şahıslardır. Bayburtlu Zihnî Abdülmecit'in tahta geçmesiyle alâkalı *Der tehtiyyet-i Cülûs-ı Hümâyun*[235] adı altında tercii bend yazmıştır. Şeref Hanım, Hırkâi Şerif Câmîine yazdığı tarihte ondan övgüyle bahsetmektedir.

İmâmü'l-müslîmîn Abdü'l-mecîd Han-ı kerem-kârun Ahmed-i Mürsel revîş *Îsî-i Rûhu'-llah nefes*
Eger bir günde yapsa bin eser olmaz dil-i kâni' Nâsredîn-i mübîn devlet-fezâ-yı saltanat

Şeref Hanım, t. 98/1 Zihnî, k.12-4

Âdile Sultan kardeşlerinin acısını her zaman yüreğinde hissetmiş, onlardan her vesileyle hüzün dolu mısralarla bahsetmiştir.[236]

Bayburtlu Zihnî hariç, Halk şairleri kaside tarzında fazla eser meydana getirmedikleri için devrin sadrazam ve paşalarını içeren şiirlere rastlamakta mümkün olmamıştır. Dertli, Emrah, Sümmanî, kişilere özel şiir yazmaktan kaçınmışlardır.

5.3Hattatlar

5.3.1 Manî, Bihzad (Behzad)

Bihzad, şiirlerde ressamlığı ile ön plâna çıkmaktadır. "Büyük bir Türk minyatür-ressamdır. Herat'ta yaşamış, Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâî'den teşvik görmüştür."[237] Manî ise meşhur Çinli ressamdır. "Kendisi Sasanîler zamanında İran'a gelmiş, burada Zerdüştlük ile Hıristiyanlığı inceleyerek ikisini birleştirmiş ve Maniheizm adı altında yeni bir mezheb kurmuştur."[238]

Şairler, bazen sevgilinin güzelliğini Bihzad'ın bile çizemeyeceğini; bazen de kendilerinin Bihzad olduğunu iddia etmişlerdir.

Zihnî, aşkın nakşını, Manî'nin tasvir edemeyeceğini, sevgilinin aşkı yüzünden *Bihzad* olduğu için kendisinin bu sureti çezebileceğini iddia etmiştir. Aynı şekilde

---

[234] Özdemir, age., s.256
[235] **Divân-ı Zihnî,** Bayburtlu Zihnî, İstanbul, Süleyman Efendi Matbaası, 1293, s.14
[236] Adile Sultan, Divanının içinde bulunan ve mesnevi tarzında yazdığı 103 beyitlik "**Tahassürnâme**" ile yine aynı şeklide yazdığı 63 beyitlik"**İftirakname**" de ailesinden bahsetmektedir.
[237] İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara 1989, s.86
[238]Pala, age., s.322

Şeref Hanım da sevgilisini överken, onun tasvirini kimsenin yapamayacağını, sevgilisinin dudağının Behzad'ı, saçının Manî'yi hayrete düşüreceğini söylemektedir.

Lebi *Bihzâd*'a zülfi *Mânîya* yârün verür hayret — Nukûş-ı aşkı *Mânî* idemeze pirâye-i tasvîr
Bulunaz almağa *tasvirini* bir *vech* ile sûret — İdersem sâye-i lutfunda *Bihzâd* olduğumdandır

Şeref Hanım, g.17/1 — Zihnî, d2. g22

Seyranî, Bizhad ve Manî ismini hikemî bir üslûpla kullanarak her nakkaşa Çin'de Bihzad ve Manî denilmediğini söylemektedir.

Her *Nakkaşın* adı diyâr-ı *Çin'de*
Şöhret bulan *Behzâd Mânî* değildir

Seyranî, ko.201/1

5.4 Tarihî ve Efsanevî Şahsiyetler

5.4.1 Rüstem, Zal

İran'ın ünlü kahramanı, adı Şehname'de övgüyle anılır. Şiirimizde kahramanlık, acı kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak anılmıştır. "*Sam'ın* torunu, *Zal'ın* oğludur. Daha delikanlılık çağında bir çok devi öldürmüş, olağanüstü başarılar göstermiştir. Turan hükümdarı *Efrasyab'la* da bir çok savaşlar yapmıştır. *Zerdüşt* dinine mensuptur. Babası *Zal'dır*, saçı, kaşı ve kirpikleri *beyaz* olarak doğmuştur. *Zal*, *kocakarı* denmektir. Beyazlıktan dolayı kendisine *Zal* denmiştir. *Rüstem'in* adı zülf, kaş, göz, gamze gibi öldürüca ve hilekar özelliklerle birlikte çok kullanılmıştır."[239]

Divan ve halk şiirinde Rüstem, *kahramanlıklarıyla* ön plândadır. Şem'î dünyanın özelliklerinden bahsederken, onun Rüstemlerin bile boyunu, *elif* iken *lam'a* dönüştürdüğünü söylemektedir. Vâsıf, Mısır'ı fetheden kapdan Hüseyin Paşa için yazdığı bir tercii bendde, feleğin Rüstem devrinden beri böyle bir kahraman görmediğini söylemektedir.

Mîşe-zâr-ı dehrde zâtun gibi şîr-i neri — *Hezâr Rüstemleri* bir nîm-nigâhla saldı feryâda
Görmemiş çeşm-i felek tâ devr-i Rüstem'den beri — *Zâl*-i dünyâya hiç var mıdır ağuş eylemiş sâbık

Vâsıf, T7/5 — Şem'î,g.73/3

Seyranî ise sevgilisine seslenirken onun kirpiklerinin Rüstem'i bend edeceğini söylemekte, Vâsıf da Sultan II. Mamhmud için yazmış olduğu kaside de hasmının *Rüstem* bile olsa, onun bir hücumla onu titrettiğini söylemektedir.

Rüstem olsa *hasmı* eyler bir hücûmı *lerze-nâk* — Çevrilir bir halka iklimlere her evicleri

---

[239] Pala, age., s 415

Esb-i Mısr-i sebûk-cevâle oldukda süvâr Bend ider *Rüstemlerin* çâr-pâr çehâr kirpiklerin

Vâsıf, k.30/7 Seyranî, ko.l.341/4

5.4.2 Cem (Cemşid)

Cem, yahut Cemşid, İran'ın pişdadiyan sülâlesinin dördüncü hükümmdarı olup Şehname'ye göre 700 yahut 1000 yıl yaşamıştır. Nuh Peygamber zamanında ömür sürmüştür. Yakışıklı ve şanı yüce padişahlar hakkında sıfat olarak kullanılan Cem adı, *Zendavesta'da* bir *Hint* mabudu olarak anılır.

Cem, halkını âlimler, askerler, çiftçiler ve sanatkârlar olmaz üzere dört kısma ayırmış ve insanlara yararı dokunan bir çok sanatı icat etmiştir. Güneş hareketi esasına dayanan güneş yılını ve *Nevruz'u* yılbaşı kabul olarak kabul etmiştir. "Rivayete göre Cem, dünyayı dolaşırken Azerbaycan'a gelince burayı beğenip yüksek bir yere mücevherlerle süslü bir taht kurdurmuş. Güneşin doğmasına yakın kendisi de mücevher işlemeli kaftanını ve tacını giyip bu tahta oturmuş, güneş doğunca taht, kaftan ve taç parlamaya başlamış, halk bunu görünce o güne *Nev-ruz* (yeni gün) Cem'e de Cemşid(Işık şahı) demişler. Nevruz Güneşin *Koç* burcuna girdiği gün olan 21 Martta başlar. Önceleri *İdris* Peygamber'in şeriatına göre amel eden Cemşid, ululuğuna güvenip tanrılık iddiasında bulununca halkı kendisinden yüz çevirmiş. Yerine Dehhak şah olmuş. Cem de önce Hint'e oradan da Çin'e kaçarak orada ölmüştür."[240] Cem aynı zamanda şarabı bulmuştur. "Bir gün maiyetiyle birlikte kır gezintisi yaparken gökte bir kuş görür. Kuşun ayaklarına bir yılan sımsıkı dolanmıştır. Okçularına, kuşa zarar vermeden yılanı vurmalarının emreder. Kuş kurtulunca Cem'in yanına gelir ve gagasından çıkardığı birkaç daneyi yere bırakır. Bu daneler toprağa ekilince üzüm yetişir. Üzümün suyunu içmek de âdet hâline gelir. Ancak çok bekletilin üzüm suyunun zehirli olduğu inancı halk arasında yayılır. Günlerden birinde Cem'in cariyelerinden birisi intihara teşebbüs eder ve bir köşede unutlumuş olan köpürmüş üzüm şırasını zehir diye içer. Daha sona kendisinde değişiklik ruh hâlleri belirir. Sarhoş olmuştur. Kendine gelince keyfiyeti Cem'e anlatır. O da üzümün şırasından uzun müddet bekleterek şarap yapıp içmeyi âdet hâline getirir. Bu efsaneden dolayı Cem'in adı ile şarap ve dolayısıyla kadeh (cam) bir çok zaman anılır" [241]olmuştur.

---

[240] İskender Pala, **Şi'r-i Kadim Şerhleri**, Ötüken Yay. İstanbul 1997, s.69

[241] age., s.70

Divan ve halk şairleri Cem'i *işret meclisi* ile alâkalı durumlarda anmışlardır. Emrah ve Avnî aynı amaçla Cem'den bahsetmişlerdir.

Bu *işret-gâh-ı istignâda* her bir rind bir *Cemdir* — *Meclis'i Cem* içre sadakatli yâr
Sifâlîn-pâreler revnak-şikest-i *Câm-ı Cem*dir hep — Gözetir âşıkı-i divanesini

Avnî, g .29/3 — Emrah, ko.33 2

Vâsıf, *Sultan Mamhmud'un* Beşiktaş sarayının tamiri için düşürdüğü bir tarihte onun ihtişamı ile *Cem'in ihtişamı* arasında bağlantı kurmuş, Zihnî de sevgilinin *ben*ini Cem'e benzetmiştir.

Adâlet anda himmet anda lutf u hurmet andadır — *Bezm* kurmuş âl-ı ruhsârında bir *hâlin* ki var
Tamâm taht-ı şehen-şâhiye lâyık *şâh-ı Cem-unvân* — *Taht-ı yakut* üzre şâh *Cem*-i *cenab* olmuş sana

Vâsıf, ta.18/22 — Zihnî, d2. g6

Seyranî, Cemşid'in, içkiyi bularak adının ölümsüz olmasını dile getirmektedir.

Câvidâni bir hayata mazhar olmaksa meram
Rûz-ı şeb *Cem*şîd gibi câm-ı mey-i ser-şârı tut

Seyranî, kl.356/4

5.4. 3 Husrev

"İran *Sasanî Padişahı Nuşirevan'ın* torunu, *Hüsrev*-ü *Şirin* mesnevisinin erkek kahramanı, *Husrev*, *İran efsanevî* hükümdarlarından birisidir. Hüsrev adını taşıyan bir kaç padişah varsa da içlerinden en meşhuru budur. Kendisine *Perviz lakabı* verilmiştir. *Hüsrev*, *Şirin'e* olan aşkı yüzünden dillere destan olmuş, tarihî kişiliği ortadan kalkarak tamamen efsanevî bir karaktere bürünmüştür. Şiirlerde de bu kimliğiyle karşımıza çıkar. Hüsrevle ilgili en önemli efsânelerden birisi onun yaptırmış olduğu sarayla ilgilidir. Yine onun sahip olduğu hazineler dillere destan olmuştur. Aynı zamanda trajik bir hayat sürmüştür.[242]

Beyitlerde bazen benzetme unsuru, bazen telmih, bazen de tevriye ile birlikte kullanılır. Husrev'in ile sevgilinin ihtişamı mukayese edilir.

Şeref Hanım Sultan Mahmud'un, Emrah'da sevgilisinin Hüsrev'den üstün olduğunu iddia etmişlerdir.

Göreydi asrını *Hakan* u *Dârâ Husrev* ü *Hâtem* — Kul olur bezminde *Husrev*-i hâver
Olurlardı bi-hakkin çâr mezheb emrine tâbi' — Dest urub ol kaşı kemâne gelir

---

[242] Dursun Ali Tökel, **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar,** Akçağ Yay., Ankara 2000, s.176-177

Şeref Hanım, Ta.93/3 Emrah, ko.110 1

Yine Husrev, Şirin ile ilgili durumlarda da kullanılmıştır.(Bkz. İlgili madde) Âdile Sultan Husrev'i Şirin ile birlikte beytinde zikretmiştir.

İki Mecnun bulamaz Şirin'i
Kays ü Husrev onu ra'na söyler

Âdile Sultan, g.27/4

Avnî de Hüsrev'in Şirin'in yoluna belâlara gark olduğunu söylemiştir.

Reh-i Şîrîni hûn-ı telh-i Ferhâd öyle gark etmiş
Ki pây-ı tevsen-i gül-gûn-ı Husrev der-gil olmuştur

Avnî, g.140/10

5.4.4 Dara

"İran'ın Keyaniyan sülâlesinin dokuzuncu ve sonuncu hükümdarıdır. Mecazen büyük hükümdarlara da Dara denir.[243] Beyitlerde de Dara *adalet* ile birlikte anılmaktadır. Yine övülecek kişilerle birlikte anılmıştır.

Emrah, adil olmayan, ama adı Dara olan kişileri istemediğini, onların batında fitne çıkaran, zahirde ise *senih* olduklarını dile getirmiş; Şeref Hanım da gönül gibi bir sarayın bulunmasının önemli olduğunu, oraya bir Dara'nın (sevgilinin) bulunabileceğini söylemektedir.

Boş mı kalur itmezse tenezzül şehi hüsnün — Adl-ı dârı olmıyan Dârâ medîhi n'eylerem
Bir dahı gönül mülkine Dârâ mı bulunmaz — Öyle bâtın fitne-ger zâhir senîhi n'iylerem

Şeref Hanım.g.46/2 Emrah, g. 223 1

5.4.5İskender

"Dinler tarihi, tefsir, edebiyat, tasavvuf gibi hemen bütün alanlara girmiş, tarihî-efsanevî bir şahsiyettir. "İslâm tarihindeki Kur'an'da da kıssası anlatılan, peygamber olup olmadığı hususunda ihtilaflar olan *Zü'l-Karneyn,* Yunan (Makedon) tarihinde ismi zikredilen Büyük *İskender(Alexander The Gereat)* ve bunların karıştırılmasıyla meydana gelmiş olan *abı hayatı arayan İskender* olmak üzere üç farklı kimlikle karşımıza çıkmaktadır. Divan şiirimizde karşımıza çıkan İskender, Zülkarneyn'le Makedonyalı Büyük İskender'in karışımıdır."[244] İskender henüz yirmi yaşlarındayken bütün dünyayı fethetmek için yola çıkmış ve girdiği bütün seferlerde

---

[243] Agah Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar,** Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s.160

hiç mağlubiyet yüzü görmemiştir. Onun divan şiirinde bahsi geçen bir başka yönü, ab-ı hayâtı bulmasıdır.(Bkz. Abı hayat). İskender, yine İran hükümdarı Dara'yı mağlup edip öldürmüştür. Yine *ayinei İskender* tabiri de onunla alâkalıdır. Bu aynayı Aristo icat etmiştir. İskender bu ayine ile düşmanları uzaktan görebilmiştir..

Hersekli Arif, Yusuf Kâmil Paşa; Bayburtlu Zihnî'de Abdülmecid için İskender'i mukayese unsuru olarak kullanmışlardır.

Göreydi safvet-i endîşe-i derrâkin *İskender* — *Tac* versin kişver alsun her taraf adadan
Ferâmûş eyler idi *cüst-ü cûyı* âb-ı hayvânî — Ol şâh-ı *İskender* haşem satvet-fezâ-yı saltanat

H.Arif,k.24/12 — Zihnî, d1. Ta12

Zihnî, sevgilisinin yanaklarını İskender'in ayinesiyle birlikte anmıştır.

Ruhların mir'at-ı *İskender* lebin ab-ı hayât
Serde kâküller tev-idâr gibi pır pır yanar

Zihnî, d2. g19

5.4.6 Kahraman

İran'ın efsanevî kahramanlarındandır. "Kahraman, *Katil* lakabıyla anılan (Kaharamanı katil), Pişdadiyan sülâlesinden Şah Tahmurs'un oğludur. Üç yaşındayken devler tarafından kaçırılıp, *Kaf Dağı'nda* arslan sütüyle beslenmiştir. Henüz on dört yaşındayken devler kendisinden korkmaya başlamışlar. Öyle kuvvetli imiş ki devleri yerden yere çalar, iki parmağıyla, devlerin bile kaldıramadığı gürzü ile herkesi korkutmuştur. *Gamgam* isminde geceleri ay gibi parlayan elmas saplı bir kılıcı varmış, bir gün suda aksini görüp devlere benzemediğini anlayarak devlerden zorla gerçeği öğrenmiş. Bir âdemoğlu olduğunu anlayınca da bir gergedana binerek İran'a dönmüş. Tek başına binlerce savaşçıyı kılıçtan geçirip zamanın şahı Rüstem'e kafa tutmuş. *Kahramanı katil* lakabıyla anılmaya başlayınca Rüstem tarafından öldürülmüştür."[245]

Kahramanı katil çeşitli özellikleriyle şiirimizde kullanılmıştır. şairler sevgilinin zalimliği ile *Kahraman* arasında benzerlik kurmuşlardır.

Dâmen-i âfâkı tutmuşdur *ciger kanı henüz* — Hışmile koymuş gezer teber kemanın üstüne
Kahramânum sen ne kâtilsin ki tutmaz kan seni — Tigine karşu durur bir *Kahraman* ister meded

Avnî, g.440/2 — Şem'î,g.21/2

---

[244] Tökel, age., s.187
[245] İskender Pala, **Şi'r-i Kadim Şiir Şerhleri,** Ötüken Yay. İstanbul 1997, s.16

Detlî, sevgilisinin şahin gözleri ile şahane bakışlarını Keykubat ve Kahraman'a değişmeyeceğini söylemektedir.

Şahâne bakışların şahin gözlerin
Keykubada Kahramana değişmem

Dertli, ko.39/4

Kahraman, bazı şairler tarafından gerçek manasında, bazen de mukayese unsuru olarak kullanılmıştır. Sümmanî ve Seyranî nasihat verirken; Vâsıf ise Sultan II. Mamhmud'u överken Kahraman'ı gerçek manasında kullanmıştır.

Kahramân-ı katil olsan akıbet yıkar seni
Nice pençesinde polat bulunan aslanı yer

Sümmanî g.10/6

Seyranî, Nemrud'un hakkından bir sinek, Kahraman'ın hakkından da Rüstem gelir derken, hem bu olaylara telmihte bulunmuş, hem de Kahraman'ın Rüstem tarafından öldürüldüğü bilgisini vermiştir.

*Nemr*ûd'un hakkından bir *topal sinek*
Rüstem'in hakkından *Kahraman* gelir

Seyranî, ko.205/4

Vâsıf da II. Mamhmud'un Kahraman ve Behmen'den çok daha büyük bir kahraman olduğunu söylemiştir.

Kahramân'un haddi mi ola mukabil rumhına
Behmen'ün câ'iz mi anunla cidâle cür'eti

Vâsıf, k.20/11

5.4.7 Bermek (Bermekî)

Abbasî Devletinin ilk zamanlarında vezirlik ve büyük memurluklarda bulunan İranlı aile. Abbasîlerin iktidarı ele geçirmesinde bu aileden Halid'in büyük rolü olmuştur. Halid'in oğlu Yahya Harunü'r-Reşid halife olunca da onun vezirliğine tayin edildi. Oğulları Fazıl ve Cafer'in yardımıyla on yedi sene devletin idaresinde büyük söz sahibi oldu. Uzun süren bu iktidar devresinde büyük nüfuz, servet ve şöhret kazanan Bermekî ailesi, İran menşeyli olması sebebiyle, Arapların da kıskançlığını çekiyordu. Bu durum Harunü'r-Reşid'i önceleri Bermekîler hakkında bir takım tedbirler almaya sevk etti. Bir müddet sonra da bu aileyi ortadan kaldırdı.

Fakat bu aile cömertliğiyle birlikte bir çok esfanelerle karışarak Edebiyatın trajik konularından birini teşkil etti.

Edebiyatımızda da Bermek mukayese unsuru olarak kullanılmış, Şairler, muhataplarını Bermekî ile kıyaslamışlardır.

Vâsıf da II. Mahmud'u Bermekî'den üstün görmüş; Dertli de bir nevi sultan olan sevgilisini Bermekî'den ata ve mürüvvette üstün olduğunu söylemiştir.

Bahr-ı Ummân ile aynı bir içim su gibidir	Bu atâ mürüvvet böyle sehâvet
O şehün cûdına nisbetle atâ-yı *Bermek*	Ne *Bermekkî*'de var ne Hâ*tem 'de* var
Vâsıf, Ta.k53/2	Dertli, ko.61/2

5.4.8 Lokman

"Himmeti ile meşhur bir zat olup *Kur'anıkerim'de* mezkur olmakla nübüvvetine kail olanlar varsa da hakimi rabbanî ve muvahhit bir zat olması ihtimali daha k avidir."[246] Aşk derdine dermanı Lokman b ile b ulamaz, s evgilinin dudağının verdiği tat ve şifa, ne *abı hayatta* ne de Lokman da bulunur.

Dertli ve Avnî aşk derdine Lokman'ın bile çare bulamayacağı kanaatindedir.

Haste-i cân ber-leb-i hicrâna cânân n'eylesin	Aşk derdine derman sordum âlemde
Müsta'idd-i merg olan bîmâra Lokmân n'eylesin	Ne Eflâtun bilir ne *Lokman* bilir
Avnî, g.338/1	Dertli, ko.85/1

Emrah ve Şeref Hanım'a göre sevgilide olan şifa Lokman Hekim de bile yoktur.

Yâr itmezse devâ şerbet-i *Lokmân* ile de	Lâ'l-i lebin şerbet-i ihyâ
Gelmez ey *hasta* gönül cân-ı nizârun yerine	Ne âb-ı hayatta ne Lokmanda var
Şeref Hanım.g. 155/4	Emrah, ko.97/1

5.4.9 Eflatın (Felatun)

Akıl ile birlikte kullanılmıştır. Aristo'nun hocasıdır. Bazen, derman arama ile ilgili durumlarda şiirlerde geçmektedir. Divan şairleri Eflatun'u, kaside yazdıkları muhataplarına bazen mukayese unsuru, bazen de sıfat olarak kullanmışlardır.

Vâsıf ise, Sultan II. *Mahmud'u* överken kendisini *Eflatun* ile birlikte şiirde zikretmiş; Şem'î ve Sümmanî de akıl ile bağlantılı kullanmışlardır.

Şehriyâr-ı mâh-tâl'at mihr-i evc-i ma'delet	*Felâtun*-ı asrı olsam da tıfl-ı mektebim el'an
Hazret-i Sultân Mahmûd Han-ı *Eflâtun*-reşâd	Hudâya sad-hezâran hamd ü şükrüm var edibâne
Vâsıf, Tr. 37/1	Şem'î,g.131/5

---

[246] Ahmet Talat Onay, (Hazırlayan, Cemal Kurnaz) **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1992, s.276

Eflatun da gelse bulamaz derman
Vücût ikliminde yâr yarası var
Sümmanî k.126/3

Şeref Hanım, hicranla gelen muhabbet yarasına, Eflatun ve Câlinûs'un çare bulamayacağını dile getirmiştir.

Olsa *Câlinûs* u *Eflâtûn* yokdur çâresi
Merhem-i hicrân ile işler mahabbet yâresi

Şeref Hanım, g 182/1

5.4.10 Asaf

Vezirin eş anlamlısı olarak kullanılır. Böyle kullanılmasının sebebi, Süleyman peygamberin meşhur veziri ve İsrailoğulları soyundan gelen *Asaf b. Berhiya*'dan kalmadır. Bu kişinin *ilmi simya* ve bu tür garip ilimleri sahip olduğu söylenir. Şiirlerde devlet yönetimiyle alâkalı olarak anılır.

Zihnî, Trabzon mareşali Osman Paşa için yazdığı bir kasidede Osman Paşa'nın tedbirine Asaf'ın bile hayran olduğunu söylemiştir.

Öyle destûr ki tedbirine *Asaf* hayrân
Öyle *Asaf* ki *Süleymm*ân zamâne elzem

Zihnî, dl. k.19

Avnî, alçak kişinin tahta geçmekle Asaf'ın devranını getiremeyeceğini söylerken, *Asaf* devrinin, halk tarafından mutluluk ve adaletin eşit dağıtıldığı bir devir olarak görüldüğünü anlatmak istemiştir.

Sadra geçmekle denî Asaf-i devrân olmaz
Hâtem-i devlet ile dîv-Süleymân olmaz

Avnî, g.153/1

5.4.11 Firavun

Azamet sahibi anlamına gelse de, şiirlerde Tanrılık davasında bulunan zalim manalarında kullanılmıştır. "*Firavun*, *Mısır* kavimlerinden *Amalika* hükümdarlarına lakap olarak verilmiştir. Bir çok Firavunlar olmasına rağmen içlerinden en meşhuru, Hz. Musa zamanında yaşamış olanıdır. Hz. Musa ve kavmine zulmeden bu Mısır kralının hikâyesi, Kur'anıkerim'de Yusuf süresinde anlatılır. Kendisi Tanrılık

davasında bulunmuştur. Hz. Musa'nın gösterdiği mucizelere inanmaz. Kendisi Kızıldeniz'de boğularak ölmüştür"[247].

Seyranî, Tanrılık davasında olan Firavun'un denizde boğulmasının Musa'nın sayesinde olduğunu söylemiştir.

Mısır'da Tanrılık da'vasın güden o *Fir'avnun*
Boğulması denizde himmetidir darb-ı Musâ'nın

Seyranî, kl.340/3

Şeref Hanım Hz. Hüseyin için yazmış olduğu mersiyede Hz. Hüseyni öldürenlerin Firavun'dan daha zalim olduklarını söyleyerek, Firavun'un zalimliğini ön plâna çıkarmıştır.

Geçdi *Fir'avn i*le *Nemrûd*-ı anûdı *mel'ûn*
Cümlesinden bana kalursa dirüm kemdir bu

Şeref Hanım,35/5

5.4.12 Nemrud

"Babil'in müessisi ve hükümdarıdır. İlâhlık davasında bulunan ve İbrahim'in dine davetine ehemmiyet vermediği gibi İbrahim'i yakalayıp mancınıkla ateşe atan cebbardır. Rivayete göre İbrahim- Allah'ın emriyle- ateşte yanmayıp, ateş gülistan olmuş, Nemrud ise sivrisinekler tarafından öldürülmüştür."[248]

Halil İbrahim ve ateşle birlikte anılır.

Şem'î, Nemrud tarafından yakılan ateşin Halil'i yakmamasının, sebebi-i hikmetini sormaktadır.

Halil'in yakmadı hikmet n'ola ol od-ı *Nemrûd'a*
O dem belki cinân itti *Halil İbrahime* nârı

Şem'î,g.154/3

Âdile Sultan, nefis ile Nemrud arasında bağlantı kurmakta, gözlerini ise İbrahim gülistanına teşbih etmektedir.

Eylemem *Nemr*ûd-ı nefsin *zulmü* kaharından hazer
Nârda mânend-i *İbrâhim gülistân* gözlerim

Âdile Sultan, g.112/4

---

[247] İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yay., Ankara 1989, s.173
[248] Onay, age., s.215

Seyranî, Nemrud'un ölümüne, burnuna giren sineğin sebep olmasını bilgi olarak şiirde işlemiştir.

Nemrûd'un hakkından bir *topal sinek*
Rüstem'in hakkından *Kahraman* gelir

Seyranî, ko.205/4

5.4.13 Şeddad

Şairler ibret alınması gereken birisi olarak yorumlamışlardır. "Şeddad, *Yemen-Ad* hükümdarlarındandır. Aden'de cennet örneği bir İrem Bağı'nı inşa etmiş, tanrılık davasında bulunmuştur. Hz. Hud'a inanmadığı için bir haykırış sonucu kavmiyle birlikte helak olmuştur."[249]

Avnî ve Seyranî de Şeddad'ın bina yapmasına telmihte bulunmuş bu olaya kendi potalarında eriterek ona yeni bir yorum katmışlardır.

Sadme-i idbâr ile ber-bâd olur hâtır-şiken — Amelin fâsıktır temelin çürük
Kasr-i istibdâdını mahsûd-ı *Şeddâd* itse de — *Güvenme Şeddâd*'a binalar gibi

Avnî, g.380/4 — Seyranî, ko 64/1

5.4.14 Hatemi Taî

Arapların Tay kabilesinden sehavetiyle meşhur *Abdullah bin Mes'ud'un oğlu*nun ünvânıdır. *Hatemi Taî, Hatemi Tay* da denir. Edebiyatımızda kerem, sehavet timsalidir.[250] Dertli ve Avn Hatem'i, mertlik mürüvvet anlamında kullanmışlardır.

Şimdi Tay *Hâtemleri* sirkatle olmuş nâmdâr — Bu atâ mürüvvet böyle sehâvet
Tay o *Tay Hâtem* o *Hâtem* himmet ol himmet değil — Ne *Bermekkî*'de var ne *Hâtem*'de var

Avnî, g.258/4 — Dertli, ko.61/2

Zihnî ise sevgilisini överken Hatem'i mukayese unsuru olarak kullanmış ve sevgilisinin ondan çok üstün olduğunu ve onunla değişmeyeceğini ifade etmiştir.

Bin hûri sıfat şevket-i şân sahibi dilber
Bin Hatem ü Cem hükm-i Süleymâna değişmem

Zihnî, d1. msd.26

5.4.15 Yezid

Muaviye'nin oğlu ve Emevî devletinin ikinci halifesidir. *Kerbela vak'ası* onun zamanında olduğu için özellikle Hz. Hüseyin'in anıldığı yerlerde adı

---

[249] Kasır, age., Ankara 1999, s.94
[250] Onay, age., s.196

geçmektedir."[251]Beyitlerde adı devamla lanetle anılır. Kerbela Vak'asının yıldönümünde *Yezid* şiddetle tahkir edilir. Bazen Yezid küfür, aşağılayıcı anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Çoğu zaman Yezid kelimesi bir kişiye ad olmaktan çıkarak bir gruba isim olmuştur.

Şeref Hanım ve Seyran Yezid'in her dem lanetle anılacak birisi olduğunu vurgulamışlardır.

Ey gönül kurma *Yezîde* yine eyle düş-nâm
Her nefes la'net ile yâd idecek demdir bu
Şeref Hanımme.35/2

Yok Yezîdün yeri dünyâ degil ukbâda bile
Anı dûzahda kabûl itmeye şübhemdir bu
Şeref Hanım, me.35/17

Hiç eder mi ümmet olan böyle suç
Nasıl ümmmet *bilmemYezîd* bağrı tunç
Seyranî, ko.2/2

Münkir olan inkârına dayanmış
*Yezîd*ler *Mervan'dan* boya boyanmış
Seyranî, ko.224/2

Kerbelâ haliden olmuşuz agah
Susuz şehitetti Yezîd-i gümrah
Seyranî, ko.38/3

5.4.16 Karun

Zenginliği ve aynı zamanda hasisliği ile meşhur bir şahıs olup Musa Peygamber muasırıdır. "Evvelce çok fakir iken, Musa'nın delâleti ile, *ilmi kimyaya* vakıf olarak hudutsuz bir servete nail olduğu hâlde, Musa tarafından teklif olunan öşrü vermek istemediğinden onun duası ile malları ve serveti ile beraber yerin dibine batmıştır."[252]

Şem'î, Karun'u sevgilisi ile mukayese unsuru olarak, Avnî de onun tarihî kimliği ile kullanmıştır.

Aceb *sarrâf-ı bî-insâf* imiş *Kârûn*-ı hasret kim
Hezârân genc ü defnü zâyî' itmişdir yer altında
Avnî, g.368/4

Gulâm olmaktan özge bilmezem gurbete bir yol
Senin hüsnüne yetmez kıymet olsa *define-i Kârun*
Şem'î,g.119/5

5.4.17 Harut, Marut

Büyü ve sihirde meşhur iki meleğin adına denilmektedir. "Bakara suresinin 102. ayetinde[253] bu konuyla alâkalı olarak bilgiler de verilmektedir. İdris Peygamber

---

[251] Pala, age., s.525
[252] Levend, age., s. 152
[253] Tuttular, Süleyman mülküne dair şeytanların uydurup takip ettikleri şeylerin ardına düştüler. Halbuki Süleyman küfretmedi, ve lâkin o şeytanlar küfrettiler. Onlar, insanlara sihir ve Babil'deki Harut ve Marût adlı iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Halbuki o ikisi "Biz ancak bir imtihan için gönderdik, sakın sihir yapmayı caiz görüpde kâir olma" demedikçe hiç kimseye öğretmezlerdi. İşte bunlardan, erkekle karısının arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı. Fakat Allah'ın izni olmadıkça

zamanındaki melekler, insanların günahkar hallerine bakarak Ya Rab Meleklerine secde ettirdiğin insanoğlu günah içinde yüzüyor, buna nasıl tahammül ediyorsun? diye sorunca Eğer siz onların yerinde olsaydınız aynı şeyleri yapardınız, onlardaki nefis ve şehvet sizde olmadığı için böyle söylüyorsunuz diyince Haşa biz onlar gibi yapmazdık.! Dediler. Bu melekler imtihan için Babil'e indirildiler. Onlar yeryüzüne iniyor günlük işlerini yaptıktan sonra *ismi azam* duasını okuyarak gök yüzüne çıkıyorlardı. Bir gün *Zühre* adında bir İranlı kadın şikâyet için kendilerine gelince onlar bu kadına âşık oldular, kadın da ya kocasını öldürmelerini, ya puta tapmalarını, ya da içki içmelerini, eğer bu üç şeyden birini yaparlarsa kendisine kavuşabileceklerini söyleyince bunlar da dayanamayıp şartların en hafifi olan içki içmeyi kabul ettiler. İçip sarhoş olunca puta da taptılar, kadının kocasını da öldürdüler. Kadın da onlar sarhoşken onların göğe çıkarken okudukları duayı okuyarak semaya yükseldi. Allah da onu parlak bir yıldıza çevirdi. İşte *Zühre* (*Çoban Yıldızı, Venüs*) bu kadın imiş. *Harut* ile *Marut* da dünya azabına düçâr oldular. Kendilerine müracat eden kişilere sihir öğretmeye başladırlar."[254] Şairler, şiirlerinde bu isimleri sihir ile birlikte kullanmışlardır. Bazan sevgilinin gözü, bazan saçı, Hurut veya Marut olarak görülmüştür.

Divan şairlerinde Avnî, halk şairlerinden Bayburtlu Zihnî sevgilinin gözünden bahsederken bu olaya telmih de bulunmuşlardır.

Hükm-i evkâtım gibi *teshîre* çekmiş âlemi — *Bâbil*-i *fitnede* çeşmün gibi câdû olmaz
Ögredir *Hârûta* sihr-i çeşm-i câdûlarına — Ki tahayyür-zede-i *sihrine* dârû olmaz

Zihnî, d2. G73 — Avnî, g.152/1

5.5 Masal Kahramanları

5.5.1 Ferhad, Şirin, Hüsrev, Şebdiz, Bîsutûn, Gülgûn, Leyla, Mecnun

Şark Edebiyatlarında pek yayılmış ve pek tanınmış belli başlı hikâyelerden olan *Husrev* ve *Şirin* hikâyesinin mevzuu, menşe itibariyle, Sasanî hükümdarlarından *Husrev Perviz'in* (M. 596-628) hayatına ve aşk maceralarına

---

bununla k imseye zarar veremezlerdi. Kendilerine zarar verecek, menfaatı olmayacak bir şey öğreniyorlardı. Andolsun, onu her kim satın alırsa herhalde onun ahirette bir nasibi olmadığını muhakkak bilmişlerdi. Amma canlarını karşılığında sattıkları o şey ne çirkin bir şeydi. Onu bir bilselerdi. (Bakara Süresi, 102)

[254] Pala, age., s.214

dayanmaktadır.[255] Şirin, ölen Ermeni hükümdarının yerine geçen *Mehin Banu'nun* kız kardeşidir. *Ferhad, Mehin Banu'nun Şirin* için yaptırdığı sarayın süsleyicisi Bihzat'ın oğludur. Mehin Banu, Ferhad'a, Ferhad ise Şirin'e âşık olur. Ferhad, Şirin'e aşkını ıspat etmek için Bîsutûn dağını delerek oraya suyun gelmesini sağlamaya çalışmaktadır. Sasanî hükümdarı olan Hürmüz'ün oğlu Husrev'de Şirin'e olan aşkından dolayı yataklara düşmüştür. Hüsrev'in dadısı Ferhad'a Şirin'in öldüğü yalanını söyleyerek Ferhad'ın külüngü ile kendisini öldürmesine sebep olur. Şirin de bu haberi alınca sevgilisinin ölüsünün başında ağlayarak hançeri kendine saplayarak intihar eder.[256] Şîrin kelimesinin *tat* anlamı da olduğu için, bazen *lebi şirin* şeklinde kullanılmıştır. Bazen şairler, Ferhad'ın aşk hususundaki kabiliyetiyle kendi kabiliyetleri arasında bağlantı kurmuş, kendilerinin Ferhad'dan daha fazla aşk istidadına sahip olduklarını iddia etmişlerdir.

Bayburtlu Zihnî, Enderunlu Vâsıf, sevgilinin dudağıyla Şirin arasında tatlılık yönünden benzerlik kurmuşlardır.

Leylî-i zülfiyle etmiş Kays'ı ser-bend-i cünûn	Saçın sevdâsıdır Kays-ı zebûnu eyleyen mecnûn
Teşne etmişdir nice Ferhâd'ı o *Şîrîn* lebe	*Leb-i Şîrinin* oldu bî-sütûn-ı Ferhâdın'a bâis
Vâsıf, g.111/5	Zihnî, d2. g.12

Emrah, Dertli, Avnî, Şeref Hanım, kendi aşklarıyla Ferhad'ın aşkını mukayese yaparak aşklarının Ferhad'dan üstün olduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmişlerdir.

Benzemez *Ferhâd* u *Kaysa* hâlet ü keyfiyyetüm	Gördüler *Ferhâd* ü *Kays* efsâne-i ışkım benim
Var benüm başumda yâ Rab özge bir sevdâ nedir	Ben gelince adları zîr-i zemîne battılar
Şeref Hanım g. 23/5	Dertli, d.9.5
Benüm geşt itdigüm deşt ü *Bî-sütûn-ı gam*	Ne dem küşad etsem sırr-ı fuâdı
Ne *Kaysun* aklına ne hâtır-i *Ferhâda* gelmişdir	Kimse zikreylemez *nâm-ı Ferhad'ı*
Avnî, g .67/5	Silinir defterden Mecnûn'un adı
	Emrâh aşıklığın izhâr edince
	Emrah, ko.17/3

Şairlerin Ferhad'ı gerçek manasında kullanarak sadece telmih sanatında bulundukları da mevcuttur. Seyranî, Emrah ve Avnî de bu kullanıma rastlamak mümkündür.

Gönlümde dâglar bulınur kim taraf taraf	Teşne diller leb-i *şirînçün* ağlar

[255] Faruk K. Timurtaş, **Şeyhî ve Husrev ü Şîrîn'i**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1980, s.17

[256] Pala, age., 168

Ferhâd-ı aşka her biri bir *Bî-sütûn* olur
Avnî, g .43/4

Meme özler çocuk *şîr'inçün* ağlar
Ferhâd Bîsutun'da *Şirin çün* ağlar
Ben de yârim için yâ Rab ağlarım
Zihnî,ko.11/2

Toplansalar yüz bin *Ferhad* bir yere
Âşıkın taş *bağrın* asla delemez
Seyranî, ko.257/2

Çeşitli vesilelerle kullanılan Leyla ve Mecnun, çoğu zaman bir beyitte aynı anda kullanılmıştır. Leylî ve Mecnun kelimeleri gece (kara- karanlık) Mecnun ise *deli* manalarında kullanılarak *tevriye* ve *ihamı tenasup* yapılmıştır. Bazen Leyla, Şirin ile birlikte anılmış Mecnun ise Ferhad'ın mukabili gibi gösterilmiştir. Bazen Mecnun şair için aşk yolunda rakip olmaktadır. Fakat bu rakip olma, aşk adına yapılan yarışta bir adım öne geçme şeklindedir.

Kays u *Ferhad* bana aşkda emsal olmaz
Bülbül-i dil-şüde pervâneye hem-hâl olmaz
Şeref Hanım g.45/1

Katılmıştır bende tıynetimden *Vamuk* u *Kaysa*
Binâ-yı aşk kim ol yerde bünyâd eylemişlerdir
Zihnî, d2. g28

Âdile Sultan ile Zihnî, Mecnun kelimesini iki anlama gelecek şekilde kullanmıtır.

Cennet ü *aklı* ne bilsin her dil
Hâl-i *Mecnûnîde Leylâ* söyler
Âdile Sultan, g.27/3

Saçın sevdâsıdır *Kays*-ı zebûnu eyleyen mecnûn
Leb-i Şirinin oldu bî-sütûn-ı *Ferh*âdın'a bâis
Zihnî, d2. g.12

Emrah, sevgilisinin saçının siyahlığını vurgulamak için ondan *Leyla* olarak bahsetmiş, aynı zamanda kendisine de *Mecnun* diyerek tarihi aşk kahramanlarına telmihte bulunmuştur.

Sen saçı Leylâ'ya ben oldum Mecnûn
Sen gibi görmedim kadd-i mevzûn
Emrah, ko.61/3

Avni, kendisinin Ferhad'ın kullandığı külünk ve Mecnun'un vurulduğu zincirle bir alâkasının bulunmadığını dile getirmiştir.

Tîşe vü zencîr ile yokdur bizüm bir kârumuz
Biz ne Şîrînindeyüz dehrün ne Leylasındayız
Avnî, g.182/3

5.5.2 Abı Hayat (Abı Hayvan, Çeşmei Hayvan)

İçenleri ölümsüzlüğe kavuşturduğuna inanılan bir su. *Tatlı lezzetli su* anlamları da mevcuttur. "İskender'in de adı a*bı hayatla* birlikte anılmaktadır. "İskender veziri Hızır'ı da yanına alarak denizi geçmiş ve *zulümat* (karanlıklar) ülkesine varmış. Bu arada *İlyas'da* yanında varmış. *İskender* bunlara birer bayrak vererek *âbı hayatı* bulduklarında birbirlerini haberdar etmelerini istemiş. *Hızır* ile *İlyas* yorulunca bir suyun başında oturmuşlar. Hızır, yanında getirmiş olduğu pişmiş balıkları çıkarmış, pınardan elini yıkarken bir damla su balığı damlamış, balık o anda canlanıp suya karışmış. Hızır bu suyun abı hayat olduğunu anlamış ve İlyas ile birlikte bu sudan kana kana içmiş. İskender'e bu durumu haber vermek amacıyla oradan ayrılmışlar fakat bir daha o abı hayatın olduğu yeri bulamamışlar. Böylece Hızır ile İlyas ölümsüzlüğe ermişler. [257] Bu hikâyenin çeşitli varyantları vardır. Genellikle sevgilinin dudakları için, *müşebbehünbih* olarak kullanılır. Bu isimlerin geçtiği beyitlerde tenasüp ve telmih sanatları bulunur. Bazen tasavvufî bir mertebe anlamında da kullanılmıştır.

Bayburtlu Zihnî sevgilinin dudakları ile *abı hayat* arasında benzeme yönünden bir bağlantı kurmuştur. Avnî ise, *teşbihi maklup* yaparak, sevgilinin feyzi lebinin, abı hayata karışarak ona tat verdiğini dile getirmiştir.

Eyyâm-ı *Hızra* irmez idi eyn-i *feylakos* — Ruhların mir'at-ı *İskender* lebin *ab-ı hayât*
Âb-ı hayâta feyz-i lebün munzam olmasa — Serde kâküller tev-idâr gibi pır pır yanar

Avnî, g.375/6 — Zihnî, d2. g19

Seyranî de Hz. Ali'den *abı hayat* olarak merhamet bendine doğru akmasını istemektedir.

Çeşme-i zulmette *âb-ı hâyat* ol
Merhamet bendine ak mîr-i *Hayder*

Seyranî, ko 181/1

Seyranî, Vâsıf ve Zihnî, *abı hayatı*la İskender'i birlikte kullanmışlardır.

Sû-be-sû zencîr-i mevc-i *âb-ı seyfin* düşmene — *İskender* deryanın almış haracı
Sedd ü bend etdikde şâhenşâh-ı İskender-nedim — *Ab-ı hayat çeşmesinin* taracın

Vâsıf, Ta6/1 — Seyranî, ko 188/2

Bulalı zulmet-i zülfünde leb-i cân bahin
İtmez *İskender*-i dil *çeşme-i hayvana* tama

---

[257] Pala, age., s.15

Zihnî, d2. g44

Seyranî, abı hayatı Tasavvufî bir mertebe olarak kullanmıştır. Vahdet şarabından kanmak isteyen gönülün âbı zülâle düşeceğini söylemiştir.

Vahdet şarâb*ından* kanmak isteyen
Gönül nice *âb-ı zülâle* düşer

Seyranî, ko 187/3

5.5.3 Züleyha

Züleyha Yusuf (bkz..Yusuf) münasebetiyle anılır. Kendisi Mısır azizinin karısıdır. Yusuf'u satın almış ve sonra da ona âşık olmuştur. Beyitlerde hep bu yönüyle ön plâna çıkmaktadır. Züleyha, Yusuf'un aşkına yanmıştır.

Leskofçalı Galib, Züleyha'yı Yûsuf ile birlikte anmış; Sümmanî de *selatu selam'ın* her şeyin önünde olduğunu söylerken, Yusuf ve Züleyha'nın güzelliğini kullanmış; ama *selatu selam*'ın onlardan da güzel ve hoş olduğunu dile getirmiştir.

Mihr-i hüsn-i Yûsuf eyler hey'etinden iltimâ — *Yusuf u Kenan, Zelihadan*
Nahl-ı gül ayn-ı *Züleyhadır* şeb-i mehtâbdda — *Hubandır* selatu selam

L Galip, g.39/3 — Sümmanî s14/7

Hersekli Arif de, Züleyha ve Yusuf'u birlikte anmıştır.

Güm-geşte-i hicrânîyiz ol Yûsuf-ı hüsnün
Kim dâg-ı dil-efrûz-ı Züleyhâ'da nihânız

H.Arif,g.12/3

VI. BÖLÜM

6 ÜLKELER VE ŞEHİRLER

6.1 Divan ve Halk Şairlerinin Müşterek Kullandıları Ülkeler,Şehirler ve Kavimler

6.1.1 Hind (Hindistan)

Hindistan bazen *mecazi mürsel* olarak, bazen de gerçek anlamında kullanılır. *Mecazi mürsel* olarak kullanıldığında, sevgilinin *ben*i ile alâkalı olarak içinde yaşayan siyah tenli insanlar kastedilir.

Dertli, sevgilinin kaşı ucundaki siyah *halini*, Hindistan ülkesine değişmeyeceğini söylerken, *halin* siyahlığını vurgulamaya çalışmıştır. Avnî de Hint kelimesini şiirinde işlemiştir.

Der-i dendânını kesr itdiler Sultân-ı kevneynün — Kûşe-i ebrûda dâne-i hâlin

Bana sor dastan-ı mehşer-i *Hind*-i ciger-hâyı Memâlik-i *Hindistan'a* değişmem

Avnî, g.255/5 Dertli, ko.39/6

6.1.2 Çin, Maçin, Huten

Şirlerde en çok adı geçen ülkelerden birisi de Çin'dir. Resimle ilgili kelimeler (*büt, nigar, nakş, suret, resm, Bihzat, Mani* Çin ile kullanılır. Ayrıca *Nafei Çin, buy-ı safa, misk, ıtr, Hıta* kelimelerinin terkibiyle güzel kokuya alâkalı bağlantılar kurulur. Yine sevgilinin saçının kıvrımlı oluşu, *çin-der çin* kullanımına sebep olur.

Emrah, sevgilinin saçını dağıttıkça *Rum* ülkesine *Çin* nafe kervanının geldiğini sandığını söylemekte; Avnî ise *teşbihi maklub* yaparak sevgilinin saçına Müşgi Çin demenin *hata* olacağını söylemektedir. Avni hata kelimesi ile de yine *Hıta* ülkesini kastetmiştir.

Anberin-gîsüvân-ı hoş-bûya Dagıttıkça o mir ü mâh cebîne zülf-i zerçînün

Müşg-i *Çîndir* dime *hatâdır* bu Sanursun *Ruma* gelmiş *kârbân-ı nâfe-i Çinün*

Avnî, g. 357/2 Emrah, g.265/1

Yine Avnî ile Emrah başka bir beyitte sevgilinin saçı ile Çin ülkesi arasında ilişki kurmuşlardır.

Zülf-i mişk-âgîn-i tarrârun ki çîn-der-çîn olur *Çin* çîn olup düşer kişver-i *çîne*

Her şikenc-i *anberin* bir sevâd-ı *Çîn* olur Gülzâr-ı behiştin sümbül-i zülfün

Avnî, g. 51/1 Emrah, ko.67/2

Avnî sevgilinin revzeninde Çin, Huten, Kaşgar hatta çemenzar-ı İrem'in bile görüneceğini; Emrah da sevgilinin göz yaşlarından bir damla saça dokunsa onun ıtra, miski Maçine döneceği dile getirmiştir.

Revzeninde görünür *Kaşgar* u *Çin* ü *Huten* Şebnem-i dîdeden dokunsa çîne

Yalnuz Çîn değil belki çemenzâr-ı İrem Döner *ıtr-ı şaha* misk-i *Maçine*

Avnî, k.38/15 Emrah, ko.67/2

Şairlerin Çin ve Hoten'i gerçek manasında kullandıkları da olmuştur. Seyranî, Bayburtlu Zihnî ve Hersekli Arif, Çin, Hoten ve Maçin ülkelerini gerçek manasında kullanmışlardır.

Sen şemim-âmûz-ı neşât it dili Her nakkaşın adı diyâr-ı *Çin'de*

Bûy-ı safâ *Çîn ü Hoten*den gelür Şöhret bulan *Behzâd Mâni* değildir

H.Arif,g.60/6 Seyranî, ko.201/1

Güzeller yürüsün *Çin ü Maçin*'den

Şehr-i Karabağ'dan *Hıta-i Çin*'den

Zihnî, ko.13/3

6.1.3 Mısır, Kenan

Yusuf ile Züleyha hikâyesinin geçtiği mekân olması, Yusuf'un Mısır'a sultan olması, bu ülkenin zikredilmesine sebep olmuştur. "Kenan, Peygamberin memleketi, bugün *Filistin'de Sayda*, *Sur* dolayları ile *Suriye'nin* bir bölümünü içine alır. *Nuh* peygamberin oğullarından veya torunlarından olan *Kenan* adına izafeten bu ismi almıştır. Mahı Kenan(Yûsuf Peygamber) ve *Piri Kenan* (Yusuf Peygamber) tamlamalarını kurar."[258] Beyitlerde de genellikle Yusuf Peygamber vesilesi ile kullanılmıştır.

Dertli ile Avnî sevgili ile Yusuf arasında bağlantı kurarken Kenan şehrini de şiirlerinde anmışlardır.

O *Ken'ânî perîden* el çekerdüm Avnîyâ ammâ
Züleyhâ-yı dil-i şeydâya insâniyyet el vermez
Avnî, g.164/5

Sen hüsnünle Yûsuf gibi *Sultan Mısra*
Kim görürse beni der ki bu Ya'*kûb*-ı *Ken'andır*
Dertli, kl.87/2

Yine Seyranî, sevgilinin kaş ve gözünün kıymetine, sadece İstanbul' un değil, *Mısır* hazinelerinn de değeceğini söylerken, Yusuf Peygamber kıssasına telmihte bulunmuştur.

Yalınız İstûanbul'u zannetme ey şûh kıymetin
Hazine-i Mısrın değer *Şam Haleb* kaşın gözün

Seyranî g.345/2

6.1.4 Yemen, Bedehşan, Aden

Yemen, Osmanlı devletinde değerli taş olan akikin bulunduğu meşhur bir vilayettir. Bazen *Süheyl* yıldızı ile birlikte anılır. *Bedhaşan* ise bugün bir kısmı Afganistan bir kısmı da Rusya sınırları içinde kalan dağlık bir bölgedir. Yakut madeni dolayısıyla bir çok yerin ilgisini çekmiştir. Bazen sevgilinin dudağı kırmızı renkte olan *lal* taşına benzetilir. Dudak *lalı bedahşan* olarak anılır.

Bayburtlu Zihnî, sevgilisini överken ona Hind ve Yemen'in müşterisi diye hitap etmiştir.

Şemîm -i gülüne serv-i semenin
Müşterisi gelmiş *Hind-i Yemen'in*

Z.ko.19/2

---

[258] Pala, age., s. 290

Hersekli Arif de nefsini terbiye etmede kabiliyetli olan kişilerie rahman kokusunun Yemen'den geleceğini söyleyerek Yemen'in uzaklığını vurgulamıştır.

Kâbil isen ger *nefs*-i *rahmete*
Nefha-i rahmân *Yemenden* gelür

H.Arif,g.60/5

Yine Sümmanî sevgilisini Bedehşan şehirli olarak göstermektedir.

Seni gördüm oldum kârlı
Sensin şehr-i *Bedehşânlı*

Sümmanî s28/4

Aden, Güney Arabistan'da Kızıldeniz'e bitişik bir şehirdir. Bu yöre incileriyle meşhurdur. Bu yüzden edebiyatımızda inci ile birlikte anılmıştır..

Seyranî *Şeddat'ın Bağı İrem* adı altında yaptırdığı cennetin burada olduğunu söylemektedir.

Şeddâd'ın cenneti şehr-i *Aden'de*
Anılmaz her kale şehr-i Vidin'de

Seyranî, ko.20

Vâsıf da, *Aden* ile sevgilinin dudağı arasından benzerlik kurmaya çalışmıştır.

Görmeyen la'lünde dendânın temâşa eylesün
Hokka-i la'le nihâde olduğun dürr-i *Aden*

Vâsıf, g. 93/4

6.1.5 Mekke (Batha), Medine(Yesrib)

Peygamber efendimizin doğduğu ve müslümanlığın ilk defa ortaya çıktığı şehir. Müslüsmanların kıblesi olması ve Kâbe'nin orada bulunması, belirli bir geliri olan müslümanların hayatlarında bir kez orayı ziyaret etmelerinin üzerlerine farz olması, tarih boyunca müslümanların en çok değer verdiği şehir olmasına sebep olmuştur.

Seyranî Hac'a gitmek isteğini, *Mekke* ve *Medine'nin* ismini şiirinde kullanarak dile getirmiştir. *Leskofçalı Galib*, *Kâbe'yi* söyleyerek Mekke'yi kastetmiştir.

Tavafında olur ihrâm bend-i iftihar ervah — Seyranî özler *Medine Mekke'sin*
Mukaddestir o rütbe *Kâbe*-i ulyâ-yı istiğna — Nebilerin velilerin tekkesin

L Galip,.g.1/7 — Seyranî, ko 93/4

Seyranî, gönül yapmanın Kâbe'yi tavaf etme seviyesinde olduğunu söyleyerek dolaylı yoldan Mekke'den bahsetmiştir.

Her gönül Kâbe'dir tavaf edene
Çıkmış bina değil mimâr elinden

Seyranî, ko 145/3

6.1.6 Kerbela

Bağdat'ın güneybatısına düşen bir şehir. *Hüseyin'in* şehid edildiği ve kabrinin bulunduğu mekân. Hz. Hüseyin, Muharrem ayında şehit edildiği için, bu ayın 1- 10 günleri arasında, Hz. *Hüseyin* ile birlikte *Kerbela* da anılmıştır. Şairler, acı çeken yüreklerini Kerbela'ya benzetmiş, *Kerbela'yı* zulmat ülkesi, *dert* ve *elem otağı* olarak görmüşlerdir.

Zihnî, sinesini Kerbela'ya benzetirken, Dertli ve Leskofçalı Galib de aşklarından dolayı *Kerbela* şehidi olduklarını dile getirmişlerdir.

Ben *fedâ-yı Kerbelây*ı aşkının rûz-ı ezel
Dil-şehidân-ı muhabet cümle hem-demdir bana

L. Galip, g.3/2

Sî*nemde Kerbel*â kurdu veremler
Hicrân *gamı* gatm hicrânı üstüler

Z.ko.21/1

Cân ü baş terkeyledik bizler imâmeyen aşkına
Bende-i şâh-ı *şehîd-i Kerbelâ* derler bize

Dertli, d.13/4

Yine Kerbela, tarihî kimliğiyle de karşımıza çıkmaktadır. Seyranî, Kerbela'da Hz. Hüseyin'in katledilmesine isyan ederek, Yezid (bkz. İlgili madde) kavmine lanetler okumakta; Şeref Hanım'da *Kerbela vak'asını* yad etmek için yazdığı mersiyesinde, herkesin bu olayı yad ederek haşre dek ağlamasını istemektedir.

*Kerbelâ vak'as*ını yâd ederek *haşre* kadar
Yanalım ağlayalım cümleye elzemdir bu

Şeref Hanım me.35/10

Niçin düşünmedin *Hakk'ın divanın*
Nasıl *kestin şâh evlâdı* gerdânın
Da'va etsin *Yezid* kavminden kanın
Şah *Hüseyin Kerbelâ'ya* de gelsin

Seyranî, ko 159/2

Yine başka bir mersiyesinde Şeref Hanım, *Kerbela* macerasının canını çok yaktığını söylemiş, *Kerbela'dan acı* ve *hüzün* dolu bir şekilde bahsetmiştir.

El-*amân* bint-i Resûlullah meded yâ *Murtazâ*
Deldi bagrum yaktdı *cânum* mâcerâ-yı *Kerbelâ*

Şeref Hanım 45/5

6.1.7 Kızıl Elma

Kızıl elma, önceleri Osmanlı Türkleri tarafından Roma'ya verilen bir ad[259] iken daha sonra Türk'ün cihan hakimiyeti ülküsü[260] olarak telâkki edilmeye başlanmıştır. Kızıl elma bir semboldür. Önceleri Türkler'in kızıl elması İstanbul iken, daha sonraları sırasıyla Roma ve Viyana olmuştur. Kızıl elma için başka söylenti de vardır. "Kızıl Elma adının Roma'nın en meşhur binası olan St. Pierre kilisesinin üzeri kurşun yerine kırmızı bakırla kaplanmış bulunmasından ve yuvarlak olmasından dolayı ona bu ismin verilmiş olduğunu söyleyenler de vardır. Roma İmparatorluğunu Atilla'nın kumandanlığında Asya'dan gelen Türklerin parçalamış olduğu gibi, Atilla'dan bir sene sonra gelen Osmanlı Türkleri de bu yolu takib ederek Roma'yı almayı kendileri için millî ve siyasî bir gaye yapmışlardır."[261] Bütün bunlar gösteriyor ki kızıl elma müşahhas bir durumdan mücerret bir alana dönmüş ve Türk'ün ulvî vuslatının adı olmuştur.

Divan ve Halk şairleri de kızıl elmayı bir mekân adı olarak kullanmışlardır. Fakat beyitlerde bu mekânın neresi olduğunu çıkarmak da mümkün değildir. Âdile Sultan İslâm askerleri için yazdığı bir kasidede, İslâm askerinin düşman askerini sıdk ve Allah'ın yardımıyla kızıl elmaya dek sürmesini istemektedir. Bu beyitten de anlaşılacağı üzere *kızıl elmadan,* küfür diyarı bir mekân kastedilmektedir. Yine halk şairi Zihnî, Sultan Mamhmud için yazmış olduğu bir kasidede onun tig ve cevherdarını (kılıcını) kızıl elmaya dek çalmasını, düşman kuvvetine liva-yı şevketi dar etmesini isterken, *kızıl elmayı* yine düşman ülkesi olarak göstermiştir.

Şem'î de, fes giymeyi mecbur hâle getiren Sultan II.Mamhmud için yazmış olduğu bir gazelde, Sultan II. Mamhmud'u överek, Sultan Mahmûd'un Hakk'ın izniyle *kavmi kızıl* elmaya fes giydireceğini söylerken kızıl elmayı bir kavim olarak göstermiştir.

Kızıl elmaya dek sürsün çıkarsın ceyş-i küffârı
İdüp tevfîk-i reh-ber sıdkı yâver asker-i İslâm
Şeref Hanım k. 92/7

Tig u cevher-dârını çalsın *kızıl elmaya* dek
Mülk-i a'daya harem etsin livâ-yı şevketi
Zihnî, d1. Th15

An-karib alsa gerek â'dâdan efendim intikâm
İzin-i Hakkla *giydirir* kavmi *kızıl-elmaya* fes

---

[259] Pakalın, age, C. II., s.278
[260] İskender Pala, **Şairlerin Dilinden**, Ötükün Yay., İstanbul 1996, s.232
[261] Pakalın, age., s.278-279

Şem'î,g.67/3

Bayburtlu Zihnî, *kızıl elmayı* hem *yüz,* hem de *düşman mekânı* olarak tasavvur etmiştir.

Her serhadda bir tûğ çekip bir vüzerası
Çekdi *kızıl elmaya* alâ-yı mir ü livâsµı

Zihnî, d1. msd31

Seyranî ise sevgilinin yüzünü kızıl emaya benzeterek kızıl elmayı (kırmızı renkli elma manasında) benzetme unsuru yapmıştır.

Ey gözleri mestân seni alaya değişmem
Rûyının senin ol *kızıl elmaya* değişmem

Seyranî, kl.333/1

6.1.8 İstanbul (Stanbul)

İstanbul, Osmanlı Devletinin *başşehridir. Taşı toprağı altın* olarak görülmüştür. Şairlerin gözdesi bir şehirdir. Bütün sanatkarlar bu şehirde toplanır, mimarlar en güzel eserlerini, hattatlar en güzel yazılarını, şairler en güzel şiirlerini bu mekânda meydana getirmişlerdir.

Seyranî, İstanbul güzellerinin, köşk ve saraydan insanları seyrettiğini, onların amber ve misk kokusu yaydığını söylemiş, İstanbul'un bu güzeller için yanıp tutuştuğunu söyleyerek İstanbul'a şahsiyet kazandırmıştır.

Seyrederler sarayından köşkünden
Kokularla anberinden miskinden
İçindeki güzellerin aşkından
Yanıp tutuşursun *İstanbul*

Seyranî, ko 103/1

İstanbul, aynı zamanda İslâm'ın en güzel yaşandığı bir mekân olmuştur. İstanbul, irfan hazinesinin ve İslâm'ın merkezidir. Şeref Hanım, İstanbul'u *İslâmbul* olarak tasavvur etmiş, orayı görmeğe iştiyaklı olduğunu dile getirmiştir.

Gencine-i irfan olan *İslâmbul*
Mabûbe-i büldân olan *İslâmbul*
Müştak seni görmeği gayetle Şeref
Ey mecmu'â-ı yârân olan *İslâmbul*

Şeref Hanım r.49

Yenişehirli Avnî ise, Sultan V. Murad'ın tahta çıkması münasebetiyle İstanbul'dan bahsederek bütün İstanbul halkının sokaklara dökülmesini dile getirmiştir.

Zükûrundan ünâsından kibârından sıgârından
Sitânbulun bin insân kalmadı beytinde pinhânı

Avnî, g.451/3

Enderunlu Vâsıf da İstanbul'un güzellerinden vefa beklenilmeyeceğinden onların ya sitem-kar, ya da hercai olduklarından bahseder.

Ya Şûh-ı sitemkâr ya hercâyîdir elbet
Ümmîd-i vefâ etme Sıtanbul güzelinden

Vâsıf, g. 92/5

6.1.9 İrem

Eski *Ad* kavmi kralı *Şeddat* tarafından cennete benzetilerek yaptırılan bir bahçenin adıdır. Edebiyatımızda daha çok *Bâğı İrem* olarak anılır. Sevgilinin kûyu bazen İrem olarak vasıflandırılır. Bazen de benzetme unsuru olmadan İrem ve yapıcısı *Şeddat* ile birlikte anılır.

Divan ve halk şairleri İrem'i sevgilinin bulunduğu mekân ile ilgili kullanmışlardır. Zihnî ve Avnî de bu kullanıma rastlamak mümkündür.

Revzeninde görünür Kaşgar u Çin ü Huten — Kûy-ı hüsnün ka'be yâ firdevs yâ huld-ı berrîn
Yalnuz Çîn değil belki çemenzâr-ı *İrem* — Ya gülistân-ı *İrem* yâ cennet-i me'vâ begim

Avnî, k.38/15 — Zihnî, d2. g58

Seyranî, *bağı iremi* bir mekân olarak tasvir etmiştir.

Şeddâd'ın cenneti *Bağ-ı İrem*
Yere geçmiş malı Karun haremi

6.1.10 Isfahan

"İran'da bir beldenin adıdır. İnanışa göre bu beldede kırk gün oturanlar mutlaka bencil ve cimri olurlarmış."[262] Isfahan aynı zamanda *musikide* bir makamın adıdır. *Isfahan* sürmesi meşhurdur. Sevgilinin ayağının toprağı *Isfahan sürmesi* olarak vasıflandırılmıştır.

---

[262] Onay, age., s. 212

Zihnî, sevgilinin ayak toprağını İsfahan sürmesinden daha yüce tutulmuştur. Aynı şekilde Vâsıf da sevgilinin ayak toprağının İsfahan'a gitse gözlere sürme olacağını dile getirmiştir.

Sürme-dân-ı çeşm-i câna vaz eder bî-iştibâh Pây-ı gubârından *Isf*âhan hacil
Gitse şâh-ı *Isfah*ân'a *hâk-i pâyında türâb* O dü çeşmim *tûtîya* de gelsin

Vâsıf, Tr. 43/4 Zihnî ko.19/1

6.1.11 Rum

Rum, Romalı. Doğu Roma İmparatorluğu Anadolu'yu da içine aldığı için Anadolu'ya Rum ve Anadolu insanına da Rumî denilmekteydi. Burda yaşayan insanlara beyaz ırka mensup oldukları için kadınları da güzel görünmüş ve bu vesileyle şiirlere konu edilmiştir. Bazen sevgilinin yüzü Rûm ile ilgilendirilmiş, bazen de Rûm ile gündüz kastedilerek, geceye Habeşli denilmiş ve tezat sanatı yapılmıştır.

Halk şairlerinden Emrah, divan şairlerinde Vâsıf, sevgilinin yüz güzelliği ile Rum ülkesi arasında benzerlik kurmuşlardır.

Tarh etdi müşk-i *Rûmî'yi şeb-bûy-ı perçemün* *Dagıttıkça* o mir ü *mâh cebîne* zülf-i zerçînün
Ey gül bu tarh- sümbül-i bûyâ mübârekî Sanursun *Rûma* gelmiş kârbân-ı *nâfe-i Çînün*

Vâsıf, k.19/5 Emrah, g.265/1

Vâsıf, Rum dilberi olmasa günün hiç feri olmazdı derken, sevgilinin beyaz ve parlaklığının çok olduğunu ve hatta güne onun fer, yani ışık verdiğini söyleyerek mübalağa yapmıştır.

Olmasa ol Rûm dilberi
Olmazdi günün hiç feri

Vâsıf, ş.25/5

Dertî ise Rum kelimesini mekân olarak kullanmıştır.

Gezseler *Rûm* u Acem'i
Olmaya akran güzele

Dertli, sn.5/8

Rum kelimesi müşg ve misk ile birlikte de kullanılmıştır. Şeref Hanım, Mevlâna'ya onun lakâbı olan *Monlâ-yı Rûm* ismiyle seslenmiştir.

Perçem mi urdu al ile
Bu müşg-i *Rûm* hâl ile

Vâsıf, ş.53/34

Günden ayân rif'at-i *Monlâ-yı Rûm*
Dehri kutup şöhret-i *Monlâ-yı Rûm*

Şeref Hanım K.54/1

6.1.12 Acem

Acem bugün *İranlılara* verilen isimdir. Şiirlerde bir mekânın ismi olarak anılmıştır. *Şeref Hanım* ve Dertli sevgililerine akran olabilecek güzelin Acem ülkesin de bile bulunmayacağı inancındadırlar.

Bag-ı İremde
Türk'ü *Acem'de*
Hala bu demde
Yokdur nazirün

Şeref Hanım ş23/4

Gezseler *Rûm* u *Acem'i*
Olmaya akran güzele

Dertli, sn.5/8

6.2 Kavimler

6.2.1 Hindu

Beyitlere daha çok siyah renkle olan bağlantısından dolayı konu edilmiştir. Şairler sevgiliye seslenirken biraz da *hal*leri ile alâkalı Hindu kelimesini kullanmışlardır.

Şem'î sevgilisine seslenirken onun Hint ordularına yüz verdiğini söylemektedir. Şair hint askerlerinden, sevgilinin yüzündeki siyah *beni* kastetmektedir. Vâsıf da *ben* ile *Hint* arasında Şem'î gibi alâka kurmuştur.

Ruh-ı alunda müşgîn hâl-i *hind*û
Ezilmiş *hurde anber* mi nedir bu

Vâsıf, ş. 112/2

Leşker-i *Hindûlara* yüz verdin ey şâh-ı cihân
Bereler gül sokma yanağın dimez miydim ben sana

Şem'î,g.5/2

6.2.2 Arap, Acem (Fars), Kürt

Arab ve Acemlerden kavim olarak bahsedilmektedir. Şeref Hanım İslâm askeri için yazdığı bir kasidede *Türk*, *Arap*, *Kürd* ve *Acemlerin* birleşerek cihada hazır olduklarını söylemektedir.

Yine Şeref Hanım, Hz. Muhammed'ten bahsederken ona Muhammed-i Arabî olarak vasıflandırmıştır.

Gelüp *Türk* ü *Arab Kürd* ü *Acemden* minnetu'llaha
Cihâda oldı hâzır koldı her yer asker-i İslâm

Şeref Hanım k.92/7

Alîl-i mücrime Lokmân şifâ-yı sadr olmaz
Sen itmeyince devâ yâ Muhammed-i *Arabî*

Şeref Hanım nt.16/3

Sümmanî ise Arab ve Farslardan bahsederken onların dillerini ön plâna çıkarmakta, Arapça ve Farsça bilmeyenlerin dünyada bir şeye yaramayacaklarını söylemektedir.

Arabi Farisi dilin olmasa
Bülbüle münasib gülün olmasa
Asla bir meslekte elin olmasa
Dava ile sultan olsan ne fayda

Sümmanî ko 10/3

Yine Avnî Arab, Ekrad ve Etrak diyerek Osmanlı ülkesindeki etnik gruplardan bahsetmektedir

Hesâbun Hak bilür ekrâd ile etrâk u *A'râbun*
Sezâdır elli beş milylon dedimse belki ekserdir

Avnî, k. 24/49

6.2.3 Türk, Tatar, Türkmen

Osmanlı devleti ümmetçilik anlayışı üzerine kurulduğu için şairler kendi kimliklerini İslâm kimliği altında kullanmışlar, Türk ismini kullanma gereği duymamışlardır.

Şeref Hanım, Türklerden sadece isim olarak bahsetmekte, *Türklerin* ve *Acemlerin* içinde sevgilisine benzer bir güzelin bulunmadığını dile getirmektedir.

Bag-ı İremde
Türk'ü Acem'de
Hala bu demde
Yokdur nazirün

Şeref Hanım ş23/4

Dertli de sevgilisini överken onun Türkmen güzeli olduğunu vurgulamaktadır.

Var mıdır âlemde eşi
Seyredin hüsn-i güneşi
Belde sibi elde teşi

Hoş olur *Türkman* güzele

Dertli, sn.5/7

Avnî bir beytinde *Tatarların* ferman gelmeden onun sırlarını bildiğini söylemekte, *Tatarlardan* kavim ismi olarak bahsetmektedir.

Bilür serâ'ir-i fermânı gelmeden Tâtâr
Umûr-i gâ'ibeden halkı bî-haber sanma

Avnî, g.402/4

Tatarların yağmalayıcı özellikleri vardır. Çok iyi savaşıp, aynı zamanda hızlı yürüdükleri için onlardan *haberci* olarak da bahsedilir. Çünkü Osmanlı da *posta işlerine* bakmaktaydılar. Dertli de bir beytinde sevgilinin gamzesi ile Tatarlar arasında, yağma edici noktasında benzerlik kurmuştur.

Tatar-ı gamzenle el-bir ettiler
Kılmağa dil mülkün virân ettiler

Dertli, ko.79/3

Zihnî de bir beytinde Tarların yağmacı özelliği ile sevgili kaşı-gözü arasında benzerlik kurmuştur.

Bir âfet-i cân kaşı kemân gamzesi hun-hâr
Bir fitne-i dehr o yakıcı yağmacı Tatar

Zihnî, d1. msd29

6.2.4 Yahudi

Yahudi dinine mensup kişiler kastedilir.

Şeref Hanım, Hz. Ali'nin katillerine lanetler yağdırırken, böyle bir ihanetliği, *Çingene*, *Yahudi* ve *Hıristiyanların* bile yapmayacağını dile getirmiştir.

Bu ihânetligi Kıbtî vü Nasârâ vü Yehûd
İdemez ah bu kâfirse Müselmân olsun

Şeref Hanım .43/23

Aynı şekilde Yenişehirli Avnî de o yüzyılda Osmanlıda yaşamakta olan Ermeni Rum ve Yahudilere zenginlik noktasından özenmektedir.

Ermen ü *Rûm* u *Yehûdiye* bakar ah ederim
Belgi *Çingeneye* de reşk ederüm her akşam

Avnî, k.30/78

Fakat bir beyitte de Yahudilere nefretini dile getiren Avnî, eğer Yahudiler cehennemde bulunmayacaksa kendisinin cehennemde yanmaya razı olduğunu söyleyerek, Yahudi ile birlikte cehennemde bile bulunmaya tahammülünün olmadığını dile getirmiştir.

Biz râzıyuz *cehenneme* ey Rabb-i Müstegas
Ammâ anun içinde Yehûdî bulınmaya

Avnî, g.397/9

VII. BÖLÜM

7. NEHİRLER, DENİZLER, DAĞLAR

7.1 Divan ve Halk Şairlerinin Müşterek Kullandıları Nehirler, Dağlar ve Denizler

7.1.1Nehirler(Ceyhun, Fırat, Nil, Kızılırmak, Şad, Murat, Tuna)

Nehirler genelde, benzetme unsuru olarak kullanılmış, çoğu zaman *gözyaşının* emsali olarak gösterilmiştir.

Avnî, ciğer kanından bir damla Fırat nehrine damlasa, onun tesiriyle, gönül denizindeki incilerin anında yakut olacağını söylemektedir.

Dil-i ummanda mervârîdi la'l eylerdi te'sîri
Eger hûn-i cigerden düşse bir katre *Fırat* üzre

Avnî, g. 385/5

Seyranî de gönlü ile derya arasında bağlantı kurmuş, aşk *ceyhunun* dalga verdiğini belirtmiştir.

Mevc urur daima ceyhûn-ı aşkın
Derûnum şehrinde derya gösterir

Seyranî, ko.210/2

Divan ve halk şairleri ırmaklar ile gözyaşı arasında benzerlik kurmuşlardır.

Âhum odıyla yine ciger dâglarum gönül
Sabr idemem *Furat* gibi *çaglarum* gönül

Şeref Hanım me.40/2

Aglamakdan döndi gözyaşı *Fırat* ırmagına
Çeşm-i ahû bakışı şehlâ nigarı görmeden

Emrah, g.275/3

Senün'çün ey fürûg-ı dîde-i Ya'kûb-dil her dem
Hurûşân olmada *eşk-i revânum Nilden* kalmaz

Avnî, g.151/2

Dört ırmak almıyor gözüm yaşını
Şâd, Murad, Ceyhûn, nehri -i *Nil*'im ben

Şem'î,k.123/1

Kızılırmak gibi asla durulmaz
Hasret ile akan *gözden nem* benim
Seyranî, ko 124/2

Dünyada görmedim bir *şadlık* demi
Bahr-ı Ceyhun olmuş *gözümün nemi*
Sümmanî k.177/2

7.2 Dağlar (Tur, Kaf, Bî-sütun, Arafat, Sarendip)

Şairler, Arafat'a kutsal bir mekân olarak bakmış, Arafat'a çıkıp *Hikmeti Bari'*ye yaklaşmak istemişlerdir.

Hz.Adem Cennetten indikten sonra, Hava'yı orada bulmuştur

Nice sûr u sürûr ile hemîşe hurrem u handân
Arafât şâ'iriyyet kâbiliyyet akl u isti'dâd
Şeref Hanım g. 138/3

Arafat dağına çıksam
Hikmet-i Bârî'ye baksam
Seyranî, s.272 /4

Cenneten dünyaya *Adem* gelince
Aramış *Havva'yı* yâran diyerek
Arafat dağında bulun bilince
Sevmiş canım sana kurban diyerek
Seyranî, ko 95/1

Bî-sütun dağı, Ferhad ile birlikte anılmıştır. Ferhad *Bî-sütun*da Şirin için ağlarken, şair de sevgilisi için ağlamaktadır. Şairin gönlü ile Bi-sütun dağı arasında bağlantı vardır. Avnî, gönlünde dağların taraf taraf bulunduğunu ve bunların her birinin Ferhad için bir *Bî-sütun* dağı olacağını sanatlı bir şekilde söylemektedir. Bazen hikâye kahramanı Ferhad'ın ismi verilmiş ve dağ anlamına gelen kûh kullanılmış; fakat karine olarak Bî-sütun dağı kastedilmiştir.

Zihnî, Ferhad'ın Bîsutun dağında sevgilisine ağladığı gibi, kendisinin de sevgilisi için ağlayıp sızladığını dile getirmiş; Şeref Hanım da Bisütun dağı ile çektiği *mihnet* arasında ilgi kurmaya çalışmıştır.

Kûh-ı mihnetde karârum seni sevdüm seveli
Kays u Ferhâd ile yârum seni sevdim seveli
Şeref Hanım g180/1

Ferhâd Bîsutun'da Şirin çün ağlar
Ben de yârim için yâ Rab ağlarım
Z.ko.11/2

Avnî, gönlünde dağların taraf taraf bulunduğunu ve bunların her birinin Ferhad için bir Bî-sütun dağı olacağını söylemektedir.

Gönlümde dâğlar bulunur kim taraf taraf
Ferhâd-ı aşka her biri bir Bî-sütûn olur

Avnî, g. 44/4

Kaf dağı ise *anka kuşu* ile birlikte zikredilmiştir. *Kaf* aslında hayali bir dağdır. Biraz da imkânsızlıklara isim olmuş bir mekândır.

Şeref Hanım, istiğna Kaf'ının makam ve meskenin olmasından bir şey çıkmayacağını çünkü hayal ankası yuvasının kendi gönlü olduğunu söylemiştir.

Şem'î de *Kafı istiğna* gibi, *Kafı kanaatı* da birlikte kullanmakta, Seyranî de Anka'nın yaratılıp Kaf'a gitmeden önce toyunun bin Kaf'ı beklediğni yazmaktadır.

Kaf-ı istigna olursa n'ola câ vü meskenim
Mürg-i anka-yı hayâle lâne kim gönlümdür ol
Şeref Hanım g.83/2

Anka gibi sen *Kaf*-ı *kanaatte* yaturken
Devr itmedi şâh- kasrını tayyâr unutuldun
Şem'î,g.82/4

Anka yaratılıp Kaf'a gitmeden
Bin *Kaf'ı* beklerdi toyumuz bizim
Seyranî, ko 130/1

Tur dağı ise Musa peygamber ve onun kıssası ile birlikte anılmaktadır. Halk şairleri genelde Tur dağını gerçek manasında kullanmış, divan şairleri de gerçek manasının yanın da bazen mecazî mana yüklemişler, sevgilinin kûyu ile Tur arasında benzerlik kurulmuştur.

Seyranî ve Şem'i Tur dağını gerçek manasında kullanırken; Avnî, sevgili ile Tur arasında benzerlikler kurmuştur.

Kûy-ı yâre bakarım *Tûr* gelir hâtıruma
Rûy-ı dildârı görüp nûr gelir hâtıruma
Avnî, g. 372/1

Mûsâ'ya tecelli göründü *Tûr*'da
Mest olup aklını şaşırdı anda
Seyranî, ko 112/13

Firâvun hamamını gördükde lânet eyle geç
Ara bu *Tûr*-ı *Sinâ* da makdes-i Musâ'ya yol
Şem'î,g.90/3

Yine Avnî, güneşin sevgili gibi doğsa, semanın yıldızlarının Tur gibi titreyeceğini söyleyerek, Allah'ın Tur dağına tecelli etmesindeki titreşime de telmihde bulunmuştur.

Toğsa mihr-i felek ol âfet-i meşhûr gibi
Mütezelzil olur ecrâm-ı semâ *Tûr* gibi

Avnî, g.445/1

Sarendip dağı ise Hz. Adem'in Cennetten kovulduğunda yeryüzüne indiği ilk mekân olarak algılanmış, Sümmanî de şiirine bu olayı konu edinmiştir.

Çıktı Sâ*rendib* dağında ah u figân eyledi

Affetti Mevlâ günahın murat aldı encamı

Sümmanî g.4/2

7.3 Kuramın Eğitim ve Öğretiminde Kullanılacak Olan Yöntem-Teknik ve Stratejiler:

Edebiyat sosyal içerikli bir alandır. Sosyal içerikli derslerinin *anlatma metodu* dışında başka bir metotla öğretilebilmesi için konuların buna müsait olması gerekir. Öğretme-öğrenme sürecinde hedef davranışları gerçekleştirmek, konunun en güzel şekilde öğrencilere aktarılmasına bağlıdır. Eğitimde yöntem kavramı, öğrencilere hedef davranışların nasıl kazandırılacağı hususunu içermektedir. Bu da uygun yöntemin bulunmasına bağlıdır. Bu yüzden her ders için tek bir yöntem belirlemek doğru olmadığı gibi, her derste farklı yöntem kullanmak adına uygulanan öğretim metodu da hata getirir. Öğrenci, öğretmen ve konu üçgeni etrafında yoğunlaşan anlatma yöntemi, her üç grubun müşterek bir noktada birleşmesi ile mümkündür. Öğretmen yöntem konusu üzerinde seçici olmalı, her yöntemi çok iyi kullanabilmeli, konu yöntem arasındaki ilişkiden de haberdar olmalıdır.

7.3.1 Tartışma Yöntemi

Öğretmen gerekli yerlerde müdahaleci, açıklayıcı konumunda olursa *tartışma yöntemi* öğrencilerle rahat iletişim kurmak için uygun bir metot olur. Bu yöntem, bir konu üzerinde öğrencileri düşünmeye yöneltmek, iyi anlaşılmayan noktaları açıklamak ve verilen bilgileri pekiştirmek amacı ile kullanılan bir yöntemdir. Bu metot uygulanırken, öğretmen konuların sınırlayıcı olduğunu da göz önünde bulundurarak, kendisini tartışmanın dışında tutmamalı, müdahaleci bir konumda olmalı, tartışmayı konunun ekseninden çıkmayacak şekilde yönlendirmeli, soru-cevap yöntemine yakın bir düzeyde anlatımla hedef davranışları gerçekleştirmeye çalışmalıdır. Bu metot, öğrencilerin ilgilerini uyandırır, karşı fikri hoş görme yetisi kazanmalarına yardımcı olur, eleştirici düşünme kabiliyetlerinin gelişmesini sağlar. Öğretmen, aynı zamanda konuyu soru-cevap metoduna da getirerek, beyitlerde geçen, dağların, denizlerin, nehirlerin, şehirlerin, ülkelerin vs. şiire nasıl bir anlam kattığını, bu unsurların gerçek manasında kullanıp kullanılmadığını sormalı, nehirle şair arasında ne gibi bir bağlantının olduğunu, tarihî kimliği olan bir kahramanın şiirde hangi manada geçtiğini, tarihî kimliğinin ne olduğunu, bu ismin şiirde geçmesiyle şairin neler demek istediğini sormalı ve cevabını da öğrencilerle birlikte

tartışarak almalıdır. Bu durumda öğrenci hem derse aktif olarak katılmış olacak, hem de şiiri oluşturan sözcüklerin hangi ortamlarda şiire nasıl müdahale ettiğini görecektir.

7.3.2 Materyaller

Dersin iyi anlaşılması için *siyah veya manyetik tahta, opak projektörü, tepegöz, slayt/diya projektörü, yardımcı edebiyat kitapları, dersle alâkalı diğer kitaplar,* kullanılabilecek materyallerdendir.

VIII. BÖLÜM

8 İCTİMAÎ HAYAT

8.1 Amaç

Bazı şiirlerden hareketle şairin yaşadığı dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısıyla ilgili pek çok mâlumat elde etme, tarihî ve sosyal olaylara ışık tutabilecek malzemelere ulaşmanın mümkün olabileceğini gösterme

8.1.1 Hedef Davranışlar

Dilin, kültürün taşıyıcı unsuru olduğunu öğrencilere sezdirme,

Eski şiirin remiz ve sembollerinin arka plânında o günün realitesinin, taze olgun bir şekilde yaşadığını belirtme,

Günümüzde var olan âdet ve geleneklerin geçmiş zamanda da kullanıldığını öğrencilere gösterme,

Varlığı zamanla yok olan geleneklerin, tarihî seyir içinde halkın yaşayışında nasıl bir öneme sahip olduğunu belirleme,

Sosyal yaşantının şiire nasıl yansıdığını belirtme, şairin, şiir malzemesini nerelerden aldığını, şiirinin kaynağının neler olduğunu ortaya çıkarma,

Öğrencinin sözcük dağarcığını zenginleştirmek, ulusal duyguyu ve coşkuyu güçlendirme, öğrenciye bilimsel, eleştirici, özgürce düşünme yollarını kazandırma,

Öğrencilerin hayal güçlerini geliştirme,

Divan ve halk şiirinin Türk dilinin gelişimine katkılarını sezdirme,

Öğrencilere Türk dilinin, Türk milletinin varlığını sağlayan, onun millî şuurunu besleyen, toplumda bölünmez bütünlüğünü oluşturan, onlara millete mensup olma bilincini veren ana unsur olduğunu sezdirme,

Edebiyatın fertler arasındaki anlaşmayı sağlamanın yanında, onların kültür, tarih vb. değerlerini yeni kuşaklara aktaran unsur olduğunu sezdirme,

Divan ve halk şiirinin milletin dil ve kültür hazinesi olduğunu fark ettirme,

Kültürel aşınmanın, kimlik kaybının önce dil ile başladığını, edebî eserleri okuyarak, ancak dilimize ve kültürel kimliğimize sahip çıkacağımız bilincini öğrencilere yerleştirme,

8.1.2 Kuram

Divan ve halk şiirinde sosyal hayatın hemen hemen bütün unsurlarını bulmak mümkündür. Divan ve halk şairleri bu unsurları müşterek olarak işlemişlerdir.

8.2 Divan ve Halk Şairlerinde İctimaî Hayat İle İlgili Müşterek Unsurlar

8.2.1 Sultan ve Çevresi

Divan şairleri saraya yakın oldukları için, tabiî olarak da bu çevreye ait tipleri, içtimaî olayları şiirlerine konu ederlerdi. Bunun yanında divan şairleri sosyal hayatın diğer konularıyla da ilgilenmişler, fakat bu ilgilenişi sanat anlayışının gereği değil, vasıta olarak kullanmışlardır. Şah, hakan, han, beg, derken *şahın* gerçek anlamının yanın da sevgiliyi kastettikleri de çok olmuştur. Zaten divan şiirinin mekânı saraydır; ama gerçek manada sarayın sultanı şah- padişah değil, çoğu zaman sevgilidir. "Saray aydınlığın ve feyzin kaynağı muhteşem bir merkeze, hükümdara, onun cazibesine ve iradesine bağlıdır. Her şey onun etrafında döner. Ona doğru koşar. Ona yakınlığı nispetinde feyizli ve mesuttur. Çünkü bir sarayda olan her şey hükümdarın iradesi itibariyle keyfî, az çok ilâhî Allahlaştırılmış özü itibarıyla isabetli, yani hayrın kendisidir. Hükümdür, gölgesi telakki edildiği manevî âlemi, Allah'ı müslüman şarkta olduğu kadar Hıristiyan garpta nasıl yeryüzünde temsil ediyorsa hayatı da öyle düzenler. Bütün tabiat ve eşya, müesseseler onun temsil ettiği bir hiyerarşiye göre tanzim edilmişti. Binaenaleyh aşk da bu cinsten bir istiare olacak, sevgili hükümdara benzeyecekti. O kalp âleminin hükümdarıdır. Bu sistemde hükümdara, dolayısıyla sevgiliye asıl hususiyetlerini veren güneştir."[263] Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bu ifadeleri de gösteriyor ki sultan, maddî ve manevî âleminin birinci şahsıdır. Bu yüzden müşterek temler üzerine kurulu bir edebiyatta sultana ve sevgiliye ait vasıflar daha önceden o kişilere yüklendiği için, âşık sevgilisine yeni bir

[263] Tanpınar, age., s.5-6

vechi şebeh bulmuş, ya da daha önce söylenilen ifadelerin benzeriyle yâranını vasıflandırmıştır.

8.3 Rezm

Eski toplumda hayat aslında iki unsur üzerinde cereyan ederdi; bunlardan birisi *bezm*(eğlence), diğeri ise *rezm*(savaş) dı. *Savaş*, rezm, *ceng*, *yağma*, *kavga* vb.kelimelerle ifade edilen rezm, bazen Hak yolunda bazen de sevgilinin kirpiklerinin savurduğu oklarla meydana gelir. Savaş bazen düşman, bazen nefis, bazen de rakip ile yapılmaktadır.

Nümâyişi yeter esbâb-ı *rezm* ü peykârun — Çekdi tâbur-ı müje ol meh-i tâban saf saf
Tüfenk mûcib-i terhîb olur atılmasa da — Mihrile cenge girüb seng ü güzâran saf saf

Avnî, g.420/3 — Zihnî, d2. g46

Vâsıf, Sultan II. Selim'i i rezm-gâhta düşman askerlerinin saflarını dağıtan bir askere benzetmiştir.

Rûzgârun Kahramân-ı şâh-ı Nîrem-satveti
Rezm-gâhun salvet-ârâ saf-şiken şîr-i neri

Vâsıf, k.14/80

Âşık Şem'î işinin daima ağyar ile savaşmak olduğunu söylemiştir. Şem'i ile aynı düşünceyi Yenişehirli Avnî de paylaşmıştır. O da daima savaşın içinde bulunduğunu, birilerinden yardım istemenin ise, kendisi için büyük bir *aşağılık* hareket olacağını söylemektedir.

Avnîyâ ben rezm-i gamda hod-serem Ferhâd-veş — Dâima ağyâr ile işim *savaştır*
Husrev-i gerdûndan imdâd istemem zuldür bana — Yaralıyam kûy-ı yâre dolaştır

Avnî, g. 3/5 — Şem'î,k.123/3

Seyranî ise savaşını nefisle yaptığını, ve gözünden kanlı yaşlar akıttığını bildirmektedir. Yine Seyranî, insanın ümidini yitirmeden hayat ile mücadele etmesi gerektiğini *İki el bir baş içindir* atasözü ile dile getirmektedir.

Hakîkat yolunda bak *savaşımı*
Akıttım gözümden kanlı yaşımı

Seyranî, ko 112/12

Dert- ehl-i ümîdin kesmez çâreden
İki el baş için derler savaş

Seyranî, ko.225/2

8.4 Kan

Rezm unsuru içinde ele alınan *kan*, sadece *savaş* ile bağlantılı olarak kullanmamış, hatta onunla ilgisi olmayan bir çok konularda kullanılmıştır. Çoğu zaman *deyimler* ile birlikte kullanılan *kan* kelimesi, âşığın vazgeçemediği bir kavramdır. Âşığın *ıstırabını, elemini, çektiği dertleri ifade* etmenin *yegane unsuru* olmuştur. O âşığın hâlinin ispatı için yeterli bir delildir. Kan gözden aktığı gibi *ciğerden* de akabilir. Bazen *al kan*, bazen de *kızıl kan* tabiri kullanılmıştır. Kan bazen rengi itibarıyla *lale, şarap, gül, erguvan dudak* gibi unsurlarla zikredilmiştir.

Divan ve halk şairleri kan kelimesiyle oluşturdukları deyimleri (mecazları) şöyle sıralayabiliriz.

İtiraf edip hatâma rûz u şeb *kan ağlarım*
Âdile Sultan, mc.4/5

Dilden *al kanlar* cigerden pâreler var sînede
Avnî, g.362/1

Rûy-ı zerdümle *gözümden dökülen kan* kâfi
Avnî, g.428/4

Dâmen-i âfâkı tutmuşdur *ciger kanı* henüz
Avnî, g.440/2

Kahramânum sen ne kâtilsin ki tutmaz *kan seni*
Avnî, g.440/2

Mübtelânun gözine yaş yerine *kan gelse*
Avnî, g.361/2

Turdı *kan agladı* sînemdeki peykân acıdı
Avnî, g.443/5

Dem-âdem leşker-i müjgânı da nâdide *kan söyler*
Vâsıf, g.27/1

Görenler düşde câm-ı la'l-i alun *kanlar ağlarmış*
Ucından gamzenün *kanlar* dökülür cânlar *ağlarmış*
Vâsıf, g.59/1

Derd-i aşkınla *kan ağlıyor bu göz*
Şem'î,ko.139/2

Katre katre çeşm-i bülbülden akarsa *kanlı su*
Şem'î,g.15/3

Seni görmekliğe arzu çeker *kan döker çeşmim*
Şem'î,g.119/4

Sümbüller perîşan *güller kan ağlar*
Zihnî, ko.5/4

Goncalar bağrı *kızıl kan olur*
Dertli, ko.51/5

Akıttım gözümden *k anlı yaşımı*
Seyranî, ko 112/12

Bülbül gonca için *al kan ağladı*
Seyranî, ko.212/2

Korkarım âh eyleyem gamzen duyar *kanım döker*
Zihnî, d2. g22

8.5 Savaş Aleti ve Eşyası

8.5.1 Ok (Tir, Sehm, Hadeng, Navek,)

Sevgiliden gelen *cevr, cefa* ve *elemlerin ifadesi* için kullanılır. Deliciliği ve *yaralayıcı* özelliklerinden faydalanılmıştır. *Âşık* için *belâlardan* birisi de *ok* ile

kılıçtır. Hicran okları da vardır. Bunlar âşığın bağrının başını *yaralamaktadır.* Sevgilinin *kirpiği ok* olduğu için bazen âşıkları katletmek için *hançer* yerine de kullanılmıştır. *Kirpiklere sinan* da denilir. *Ok atmak* için bir yere *nişan* almak gereklidir. Sevgili için en güzel *nişan-gah* da *âşığın sinesidir* (bkz İlgili madde).

Divan ve halk şairleri *ok* ve *yayın* bu özelliklerini, şiirlerine konu edinmişlerdir.

Kemân-ebrûların ol meh bu şeb tâ öyle *çatmışdır*
Ki *tîr-i gamzesi*n tâ *ferş-i illiyyîne* atmışdır
Avnî, g.144/1

Tîri hep *câna işler* ey *kaşı yâ*
Bî-amân *pehlevândır gamzen*
Şeref Hanım 78/3

Hicrân oklarından bağrımın başı
Hoş mu gelir sana *yaralanınca*
Emrah, ko.9/3

Dedim- Ol âhû çeşmin *fitne-i gamzen* nedir söyle
Dedi - *Cellâd* biri âşıkların *katline hançerdir*
Dertli, 28/6

Yine Dertli, orijinal bir buluşla sevgilinin kirpiklerinin sinan, kaşının ise Hz. Ali'yi şehit eden *Mülcem* olduğunu söylerken savaş aleti olan *oku*, şiirinde farklı bir açıdan yorumlamıştır.

Kirpiklerin sinan kaşın Mülcem'dir
Şehid eder beni yahu gözlerin

Dertli, ko.80/4

Dertli sevgilinin hedef olarak sinesinii nişan aldığından yakınmaktadır.

Çekmiş keşîdesin kurmuş okların
Almışlar sî*nemi niş*ân *kaşların*

Dertli, ko.79/2

Ok ve yayın bir de sosyal hayata akseden bir yönü vardır. Ok doğruluğun, yay ise eğriliğin sembolü olarak kullanılmıştır. Şairler yay gibi eğri olunsa elde tutulmanın; ok gibi doğru olunsa yabana atılmanın şikâyetini dile getirmişlerdir.

Aynı durumdan Dertli şikâyet etmekte ve sevgilinin, kıymetini bilmediğini, kendisini yabana attığını söylemektedir.

Ok gibi hû*blar* beni *yaydan* yabâne attılar
Bilmediler *kadrimi* ehven bahâya sattılar

Dertli, d.9/1

Yine Seyranî de hayat tecrübesini şiire konu edinmiş, *eğri okla doğru hedefin vurulamayacağını*, ama doğru oku atmak için de eğri bir yaya ihtiyaç bulunduğunu söylemiştir.

Eğri okla doğru nişan vurulmaz
Doğru ok atılmaz *eğri kemansız*

Seyranî, ko.263/2

Sümmanî ise Azrâilin can almasını, *Azrailden ok yemek* şeklinde dile getirirken okun öldürücü vasfını ön plâna çıkarmıştır.

Azrailden yiyersin ok
Cerrah gelir yarân var mı

Sümmanî s9/4

8.5.2 Top, Tüfenk

Ateşli silah olarak topun mancınıkla kullanılması çok öncelere dayansa bile, tüfengin kullanılması bu yüzyılda ziyadesiyle görülmüş ve şiirlere de konu edilmiştir.

Seyranî, top ve tüfengin yay ve okun hasmı olduğunu söylerken, Dertli de sevgilinin ağyar ile ülfet etmesinden kendisinin toplar gibi patladığından bahsetmektedir. Vâsıf'ta Sultan Mamhmud için yazmış olduğu bir tarihte, tüfengi bir sanat şahanesi olarak görmekte; Avnî de tüfengin isminin bile insanları korkutmaya yettiğini dile getirmektedir.

Muhâlif rüzgâr ile degül sarsarla sarsılmaz
Tüfeng-i san'at-ı şâh-ânesi bilmez lodos poyraz

Vâsıf, Tr. 46/15

Akıl madenin cevheri renk renk
Yay ok kılıcın hasmıysa top *tüfenk*

Seyranî, ko.205/4

Nümâyişi yeter eshâb-ı rezm ü peykârun
Tüfeng mûcib-i terhîb olur *atılmasa* da

Avnî, g. 420/3

Gördüm ol hûrî-sıfat ülfet eder ağyâr ile
Hasedinden Dertli'yi *toplar* gibi *patlattılar*

Dertli, d.9/6

Vâsıf, Sultan Murat'ın doğumu için düşürdüğü tarihte, topların atılmasının düşmana korku vereceğini, hatta haset ederek onlarda yara bile açacağını söylerken, mutlu günlerde, sevincin işareti olarak *topların atılmasını* istemektedir.

Dögülsün *kûs-ı şâdîler* çalınsın tabl-ı nusretler
Atılsın *top*-şehr-âyînler dâğ olsun a'dâya

Vâsıf, Tr. 38/1

Şeref Hanım da bir kasidesinde *tüfenk*ten Dadaloğlu da koşmasında tüfek ve davlumbazdan (büyük savaş davulu) bahsetmektedir.

Atıp top u tüfenk u humbara berren denizden hem
İde adâyı her yüzden mükedder asker-i İslâm

Ş. Hanım, k. 92/15

Dadaloğlu'm yarın kavga kurulur
Öter *tüfek davlumbazlar* vurulur

Da.ko. 1/3

8.5.3 Yay, Teber, Mancınık

Yay, ok ile birlikte kullanılmıştır. Oku atan alete yay denilmektedir. Sevgilinin kaşları yay şeklindedir. Bazen sevgilinin kaşı *ey kaşı keman* şeklinde de ifade edilmiştir. Zihnî, Sümmanî, ve Şeref Hanım kaş için keman (yay) ifadesini kullanmışlardır.

Tîri hep câna işler ey *kaşı yâ*
Bî-amân pehlevândır gamzen
Şeref Hanım 78/3

Senden ayrılalı *ey kaşı keman*
Başıma dâr oldu cihân sevdiğim
z.ko.12/1

Ben sana ne dedim *ey kaşı keman*
Şad ettin cihanı dillere destan
Sümmanî k.178/2

Seyyar dervişlerin kullandıkları aletlerden birisi de t*eber*dir. Tek veya çift ağızlı olan *teberler*, seyyah dervişlere ait semboldür. Bazılarının uç kısmı mızrak şeklindedir. "Önceleri uzun seyahatlere çıkan dervişlerin korunma silahı olarak kullandıkları teberler, daha sonraları sembolik bir anlam kazanmışlardır."[264]

Divan ve halk şairleri de şiirleri de teberden bahsetmişlerdir. Şem'î sevgilinin *kaşı* ile teber arasında bir bağlantı kurmuş, sevgilinin kaşı için *teber keman* benzetmesini yapmıştır. Avni'nin kavgası, savaş meydanlarında düşmanla bire bir yapılan mücadele değil, sevgili ile arasında geçen aşk macerasıdır

Biz âleme *tîg ü teber* aşk ile geldük
Gavgâ-yı mahabbet sebeb-i hilkatümüzdür
Avnî, g .39/6

Hışmile koymuş gezer *teber kemanın* üstüne
Tigine karşu durur bir kahraman ister meded
Şem'î,g.21/2

Sümmanî geceleri *ibadet aşkının eseri olarak* bağra teberin vurulması gerektiğini söylemiştir.

Elinden geldikçe boş durma bari
Teberi bağrına vur gecelerde
Sümmanî ko 22/3

"Mancınık ise topun icadından evvel kullanılan iptidaî harp aletlerinden birisidir. Bununla taş gülleler, büyük oklar, uzak mesafelere atılır".[265] Şiirler de kullanımı ise genelde Hz. İbrahim'in (bkz. İlgili madde) mancınıkla ateşe atılması ile

---

[264] Komisyon, **Hoş Gör Yâ Hû** Osmanlı Kültüründe Mistik Semboller Nesneler, YKY. Yay., İstanbul 1999, s. 77
[265] Mehmet Zeki Pakalın, age., C. II, s.404

alâkalıdır. Seyranî ile Avnî de mancınık aletini kullanarak Hz. İbrahim'e telmihte bulunmuşlardır.

Bence Nemrûd-meniş nâ'ire-sûz-ı gadrün — İbrahim'i nâra attı *mancınık*
Mancınik-i hatarât üzre turur dîhîmi — Sebebi *çingene* yok yalancık

Avnî, g. 459/3 — Seyranî, ko.14/3

8.5.4 Kılıç, Hançer

Kılıç ve hançerin, sevgili ile alâkalı kullanımı birinci plânda görülmektedir. *Sevgilinin gamzesi* aşığın katli için çekilmiş bir *hançerdir*. Kılıç çekmek deyimi *Selli seyf* şeklinde ifade edilmektedir. Divan şairlerinden Avnî ve halk şairlerinden Zihnî bu deyimi kullanmışlardır.

Cevzâ gibi dü-nîm olur ecrâm-ı nüh-felek — *Sell-i seyf* olmuş yine hûn-riz-i gamzen sevdigim
Sehv ile *sell-i seyf*-i zebân itdigüm zamân — Kangı mazlumun aceb sefk itmege kanın arar

Avnî, g.351/8 — Zihnî, d2. g29

Dertli ise sevgilinin fitneci gamzesinin âşıkların katli için bir hançer olduğunu dile getirmiştir.

Dedim- Ol âhû çeşmin *fitne-i gamzen* nedir söyle
Dedi - Cellâd biri *âşıkların katline hançerdir*

Dertli, 28/6

8.5.5 Av (Sayd, Şikar)

Eski sporlardan birisi de av yapmaktır. Av kelimesi gerçek manasında kullanıldığı gibi, mecazî boyutuyla da kullanılmıştır. Sevgili, *âşığın gönül kuşunu avlayan* birisidir. Sevgilinin *zülfü* (bkz. İlgili madde) âşığın gönlünü avlamak için mükemmel bir *tuzaktır*.

Âdile Sultan, sevgili zülfünün sayd etme özelliğini dile getirmiş, Emrah da *simurgı anka* olduğunu, gönül dağının kendisine mesken olduğunu bu yüzden günah tuzağına düşmeyeceğini ve seyyâdı da tanımadığını belirtmiştir.

Dedim güzel gönül *saydına* çıkdın böyle seyrana — Öyle bir *simûrg-ı ankayam* ki seyyâd bilmezem
Dedi *zülf-i nigâre kayd* olan gelsin bu meydâna — *Kaf-ı dilde* meskenüm *dâm-ı günâh* olmaz bana

Âdile Sultan, g.151/4 — Emrah, g.161/5

Şem'î kâfirleri öldürmeyi, av yakalamaya benzetmekte,

Nağra-i düldül iderdi arş-ı âlâda karar
Sad-hezâr bin kâfiri bir nârada itti *şikâr*

Şem'î,msd.45/1

Seyranî de feleğin oyununun insanı avlayacağını, Avnî ise yokluk dağının ankası olduklarını ve kendilerinin bir başka avcı olduğunu dile getirmektedir.

Şeh-bâz-ı dîgerüz ki bu cism-i nizâr ile	Seyranî nush etti dinlersen hakkı
Ankâ-yı kûh-ı Kâf-ı ademdir *şikârumuz*	Bir gün *avlar* seni feleğin *fakı*
Avnî, g.147/5	Seyranî, ko 37/5

8.6 Bezm

"Bezm ve rezm eski toplum hayatının birbirine karşıt iki yönüdür. Hükümdarların hayatı ya sürekli savaşlarda geçer, ya da barış zamanlarında sık sık kurdukları içki meclislerinde sürüp gider."[266]

İçkili eğlenceli meclis, toplantı yeri. İçki içilip, âşıkane sohbetlerin yapıldığı yer. Orada yenilir içilir, musiki dinlenir. Şairlerin müdavimi oldukları bu mekânda rakkaseler raks eder, sazendeler şarkı söyler, sakiler içki dağıtır. Şairler de şiirlerini terennüm ederlermiş. Burada musiki aletlerinin en güzelleri çalınır, şarap dolu kadehler devir hâlinde seyrine devam edermiş. Bahar mevsimi gelince bezmde eğlence en doruk noktasına ulaşırmış. Bahar da güllerin açılıp bahçeyi süslemesi gibi; meyhaneleri de sakiler süslermiş. Hele goncalar açılmış ise artık içki meclisinin açılmasının muştusu alınmış demektir. Artık bahar gelmiştir. Bülbül şakımakta, güller kan rengini almaktadır. Bu mevsimde içkiye tövbe etmiş insanlar bile bu tövbeyi bozmak zorunda kalmıştır. Zevk u sefa âşıkların gönlünü ferahlatmakta ve sevgili bahçelere çıkarak kendisini âşıklara göstermektedir. İskender Pala, içki meclisini şöyle tasvir etmektedir: "Bir meclisin adab u erkânı teşrifata vâbestedir. Orada herkes diz üstünde edeple oturur ve asla ayağını uzatmaz. Ayakta içki içmek geleneğe aykırıdır. Çünkü rintler arasında, tıpkı su gibi, şarap da kutsal sayılır ve hürmetine binaen ayakta içilmez. Mecliste hiç kimse yanındakine dokunmaz, değmez, hele asla dayanmaz. Kimse, görünüşü ve hareketleriyle huzuru bozmaz. Herkes söz sırası kendisine geldiğinde yahut soru sorulduğunda konuşur ve başkasının sözünü kesmez. Surat ekşitmek, gerinmek, esnemek, aksırmak, tükürmek vs. hareketlerden kaçınılır. Kadeh elde çok tutulmaz ve bekletilmez."[267]Bezm kelimesi çeşitli kelimelerle terkip oluşturmuştur. Bazen her türlü mücerret kavramları bu kelimelerle anlatılmak istemiştir. Tasavvufla alâkalı olarak *bezmi elest* ile de alâkalandırılmıştır. Bazen gönül, *bezmi mekân* olarak geçebilmektedir. Bezm

---

[266] Rıdvan Canım, **Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme,** Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 10
[267] İskender Pala; **Ah Mine'L- Aşk**, Ötüken Yay., İstanbul 1999 s. 75-76

kelimesi *bezmi cihan, bezmi bahar, bezmi visal, bezmi sürur, bezmi kesret, bezmi kaza, bezmi istiğna, bezmi ezel, bezmi suhan, bezmi gam, bezmi şahâne, bezmi Cem vb.* kullanımları vardır. BBezmden kasıt olarak sadece içki, eğlence meclisi adı yerine, topluluğun olduğu mekân anlamına gelecek şekilde de kullanmışlardır.

Âdile Sultan bezmi dilde mukim olsa da safa bulamayacağını, kendisine, Allah'tan hidâyet isteyerek ondan medet beklemektedir. Zihnî ise Âdile Sultan'ın tam aksine gönül meclisinde bulunduğunu ve kendisinin artık badesiz de mahmur olacağını dile getirmiştir.

Mukim-i *bezm-i dil* olsam safa var mı yine cânâ	Çekmeyiz mey-i minnetin *bezm-i elestin mestiyiz*
Sırât-ı müstâkim üzre hidâyet kıl meded Allah	*Bezm-i dilde* bâdesiz mahmur dirler işte biz
Âdile Sultan, mc.8/3	Zihnî, d2. g32

Bazen *bezmi sümbül, bezmi ney-santur* gibi kullanımlara rastlanır.

Şem'i cem-i rüsül ü meş'ale-i *bezm-i sümbül*
Seyid-i sahib-i dârat aleyhis's-selavât

Âdile Sultan, nt.1/9

Şem'î çalgı aletlerinin bulunduğu mekâna da *bezm* adını vermiştir.

Bezm-i ney santûr bir *kahraman* ister *meded*
Mutrıb-i sîkiy şerâb-ı *ergüvân* ister meded

Şem'î,g.21/3

Zihnî ise *ay gibi parlak sevgili*sinden, boş yere ağyarın bezmini ziyalandırmamasını istemektedir.

Bezm-i agyâra ziyâ-bahş olma mâhım geceler
Nâ-becâdar olmasın bîhûde tâbânın telef

Zihnî, d2. g46

Zihnî, diğer bir beytinde sevgilinin olmadığı meclisten el-ayak kestiğini söylerken, *meclisi Cem'e* de telmihte bulunmuştur.

Kesdim el çekdim ayağ *bezm-i şarâb-ı nâbdan*
Hep haram oldu lebünsüz meclis-i Cemler bana

Zihnî, d2. g4

Yenişehirli Avnî ise, irfan meclislerine bi-edep girilmeyeceği, şairlere hüsn-i niyetle bakılmasını ve badeye hürmet edilmes gerektiğini vurgulamıştır.

Bezm-î irfânumuza bî-edeb olma dâhil
Şaire hüsn-i nazar bâdeye hürmet lâzum

Avnî, g.292/4

8.7 Meyhane, (Meygede, Harabat, İşret-geh, Humhane)

Meyhane bezm âleminin bir parçasıdır. Rintler burada buluşur aşk ateşiyle yanan ciğerlerine merhem ararlar. Hatta şairlerin nazmına burası nizam verebilmektedir. Meyhanede, âşıklar safa bulmaktadırlar. Âşığın gönlü meyhaneyi mesken tutmuştur. Meyhanenin içinde yetmiş iki milletten insan vardır. Sevgilinin ayak basmasıyla bütün meyler asele dönüşmektedir. Âşıklara harabat, Kâbe gibidir. Ramazan geldiği vakit meyhaneler kapanmaktadır.

Hersekli Arif, kadehin parlaklığını, âlemi gösteren bir ayna; meyhaneyi, safa veren bir mekân olarak bulduğunu söylemektedir.

Fürûg-ı sâgarı âyîne-i âlem-nümâ buldum
Cihânda *kûşe-i meyhâneyi câ-yî safâ buldum*

H.Arif,k15/1

Seyranî, meyhaneye tasavvufî bir yaklaşımda bulunmuş, kırklar kâsesinde bade nûş ettiğini, bu yüzden *gönlünün meyhaneyi* mesken tuttuğunu dile getirmiştir.

Kırklar kâsesinden *bâde* nûş ettim
Gönül meskân tuttu *meyhânelerde*

Seyranî, ko 24/1

Avnî, *meyhaneye* rağbetin çok fazla olduğunu, *meyhanenin, mahşerî bir görünüm arzettiğini, yetmiş iki millet*ten insanın içinde bulunduğunu vurgulamıştır.

Mey-hâneye gel gör ki ne hâlet var içinde
Mahşer gibi *yetmiş iki millet* var içinde

Avnî, g.374/1

Vâsıf ise Ramazan gelmesiyle birlikte Meyhane kapısına mühür vurulacağından birazda üzüntülü bir şekilde bahsetmekte; Zihnî de meyhane müdavimlerine *harabat ehli* diye hitap etmektedir.

Devr ederken gice meclisde *şarâb-ı gül-fâm* | *Harabat* ehline yer kalmadı *künc-i melâmetde*
Der-i hum-hâneye mühr urdu gelip *mâh-ı sıyâm* | *Seb*û zanuda *sagar* elde yâr agûş-ı vuslatda
Vâsıf, k.15/1 | Zihnî, d1. th42

8.8 Şarap (Mey, Bade, Sahba, Mül, Bintü'l- ineb)

Şiirlerde en çok kullanılan unsurlardan birisi de *bezm* ile alâkalı kelimelerdir. Hayatın hemen her yönüyle bağlantılı kullanılan bu kelimeler şiirlerde çeşitli vesilelerle işlenmiştir. *Mey, cür'a, saki, ayak, bintü'l-ineb,cam, zemzem, safa, şerbet,*

camı mahabbet, camı lebriz, şehd, sahba, neşei câvid, duhteri riz, mül, la'l, hum, erguvan, mevalidi selas, mestâne, minâ, tavşan kanı, müselsel, piyâle vs. kelimeler, özellikle *tenasüp* sanatı olmak üzere çeşitli sanatların oluşturulmasında ve bezm işretini anlatmada, kelime zenginliği açısından büyük bir yekün tutmaktadır. Bu kelimeler çeşitli vesileler açısından ele alınabilir.

8.8.1 Sevgili (Saki) ile Bağlatısı Açısından Şarap

Sevgilinin *dudağı zemzem, kâsei şerbet, badei sahba* ya benzetilerek onun dudağı ile içki meclisinin unsurları arasında bağlantı kurulmuştur. (bkz. İlgili madde)

Emrah ve Avnî aynı amaçla sevgili ile şarap arasında ilişki kurmaya çalışmışlardır.

Bu şeb ben *bûs* iderken *sâkî-i gül-çehrenün la'lin* *Lebün* bir câm ne zemzem *kâse-i şerbet*
Kızardı âl âl oldu *şarâb-ı nâb* reşkinden Ne şerbet *şerbet-i şehd ü âb* ne *şehd-âb bâde-i sahbâ*

Avnî, g. 330/4 Emrah, g.160/5

Vâsıf ve Zihnî şaraba şahsiyet kazandırarak, beytin anlamına renk katmışlardır.

Sâkî alagör *câmı* elde denk al ayağı Hürmet-i *duhter-i rîzi* eyledi *zahid* inkâr
Bintü'l inebün meclise zirâ *eri* geldi *Yıkdı* dünyâsını ukbasını kat ender kat

Vâsıf, g.128/3 Zihnî, d2. g.1

Versin ko bezme her gice *bintü'l-'ineb safâ*
Meşrebce şûh *câriyedir* nâmı şeb-safâ

Vâsıf, g.2/1

Emrah, sakiye, la'linden, susamış gönüllere sunmasını, mey verenin mestanesini kandıracağını söylemekte ve teskin olmak için yârin *şarabı laline* ihtiyaç duyduğunu dile getirmektedir.

Sun *Sâkî lâ'linden teşne* dillere
Mey veren kandırır *mestânesini*

Emrah, ko.33/1

Şarab-ı lâ'linden gerek o yârin
İçip *teskin* eylemeğe *derdimi*

Emrah, ko.38/3

8.8.2 Aslî Manası Açısından Şarap

Meyi nâb, su katılmamış *saf şarap* denilmektedir. Saki, mecliste *meyi* sırasıyla doldurmaktadır. Bu yüzden saki, sırayı gözetmeli ve onu bekleyenlerin sabrını fazla zorlamamalıdır.

Avnî badeden vazgeçemeyeceğini bunu söyleyenlerin kendisi için bir iftira ettiğini söylemekte; Dertli ise sakiden içki dağıtırken sıraya dikkat etmesini istemektedir.

Bâdeden tevbe eylemiş dediler — Sâkî *nöbet gözle câm-ı mey* doldur
Avnî-i zâra *iftirâdır* bu — Bâ*dedir* yandıran *aşk ocağını*

Avnî, g.357/6 — Dertli, ko.84/3

Divan ve halk şairleri badenin yapılışı ve rengi hakkında da fikirler ortaya atmışlardır. Vâsıf da badenin *rengi* ile *tavşan kanı* arasında bir bağlantı kurmuştur. Seyranî ise üzümden yapılan badeyi içmediğini, vahdet meclisinin şarabının özünden içtiğini söyleyerek, badenin üzümden yapıldığı bilgisini şiirde işlemiştir.

Beççe-i tavşanı tavşan kanı bâdeyle hemân — *Üzümden yapılmış* bâ*de* içmedim
Taş yatur sayd edelim kâm alalım subh u mesâ — Verdi bezm-i vahdet özünden içtim

Vâsıf, k.17/24 — Seyranî, ko 128/2

Ezelden içmiştim aşkın *şarâbın*
Sanma kimi *çubuklu üzümde* buldum

Seyranî, ko 132/2

Sümmanî, badeyi, kadehle içerken, yârin aşkı ile gönlünün yandığını söylemekte;

Yârin aşkı ile gönlümüz yandı
İçerken bâdeyi kadehle tek tek

Sümmanî ko.59/2

Seyranî de muhabbet küpünün şarabı olursa yârin kendisinin içip içmeyeceği hakkında şüphesi vardır.

Muhabbet küpünün olsam *şarabı*
Yâr beni doldurup içer mi bilmem

Seyranî, ko 110/1

8.8.3 Tasavvufî (Dinî) Açıdan Şarap

"Şarap, *ilâhî aşk*, aşkın emeller neticesi galeyan etmesi"[268] anlamına gelir. "Bade salikin başlangıçtaki zayıf aşkı olarak görülmektedir."[269] Şairler müşterek temleri çeşitli vesilelerle kullanmışlardır. Emrah, *şarabı aşk* ile *badesinin* bulunduğunu söylemekte, Avnî ise, *Hızr'ın* elinden *abı hayvan* içmektense *pirin* elinden mey içmeyi tercih etmektedir.

---

[268] Ahmet Kırkkılıç, **Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf**, Timaş Yay., İstanbul 1996, s. 244
[269] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay. İstanbul 1977, s.80

Hızr elinden *âb-ı hayvân* içse de geçmez *gönül* — *Mâsivâdan* geçip nûş eden gülşen
Ârzû-yı *pîr-i meyden* cüst-cûy-ı bâdeden — *Şarab-ı aşk* ile bir *bâdemiz* var

Avnî, g.339/6 — Emrah, ko.126/2

Seyranî badeyi *bezm-i vahdet* özünden içtiğini söylemektedirler.

Üzümden yapılmış bâde içmedim
Verdi *bezm-i vahdet* özünden içtim

Seyranî, ko 128/2

Özellikle halk şairleri içki içilmesinin dinen yasak olduğunu dile getirmişler, içkinin İslâm'a yakışmadığını, onu içenlerin tövbe etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

İslâm'a yakışmaz şarap hem rakı
İstiğfâr bununla hûş edenlere

Seyranî, ko 37/5

Yine Seyranî, meyhaneye giden kişilerin cenneti göremeyeceğini; şarap içmenin büyük *haram* olduğunu, içen için büyük azap ve ikâbın olacağının kitaplarda yazdığını söylemiştir.

Cenet görmez meyhâneye varanlar
İçüp kendüni serhoş edenlere

Seyranî, ko 37/1

Kitaplarda yazar katresi haram
Azap ikâb vâfir nûş edenlere

Seyranî, ko 37/2

Yine aynı koşmada, Seyranî, içki içenin boğazına ateşten yapılmış *barda* (bir ucu kavisli diğer ucu keskin çekiç) takacaklarını, mahşerdeki bütün insanların ona bakacağını söyleyerek, içkiden uzak durulmasını istemiş, içenlerin ise, bütün bu azaplara layık olduğunu dile getirmiştir.

Fârig gel bu işten seni yakarlar
Ateş barda boğazına takarlar
Mahşer halık cümle sana *bakarlar*
Lâyık bu kendin *bîhûş edenlere*

Seyranî, ko 37/3

Sümmanî *erenlerin verdiği* şarabın kendisini *divane* ettiğini dile getirmektedir.

Ey efendim beni divane eden
Erenler verdiği şarap değil mi

Sümmanî ko 49/3

8.9 Şarapla Alâkalı Diğer Unsurlar

8.9.1 Cür'a, Arak, Devr

Arak, *şarap* ve *ter* anlamlarına gelmektedir.

Vâsıf ve Emrah *arak* kelimesini farklı açılardan kullanmışlardır. Arak kelimesinin *içki* ve *ter* anlamları mevcuttur.

Gördükde *sâgar-ı güle şebnemle pür-'arak* Hicâ*bundan araklar damladır şebnem* gibi *güller*
Mest-âne bezm-i bağa dağıtdı caba sabâ Görince tarf-ı ruhsârunda inciyi *ârak-çinün*

Vâsıf, g.1/7 Emrah, g.265/2

"Sakinin ilk üç turda sunduğu üç kadehe *Selase-i gassale* denmektedir. Bu, içki içmeye hazırlanmanın ilk safhasıdır."[270] Bundan sonra içkiler, artık sırayla ve herkese aynı miktarda dağıtılır herkes bir yudum alarak içmeye devam eder, böylece kadeh elden ele devrederek içki meclisi uzar gider. Şairler de bu durumu şiirlerine konu edinmişledir.

Emrah sakinin içkiyi sundukça, bezmün devredip süreceğini dile getirmiştir. Avnî ise *Selasei gassaleye, mevâlidî selas* demekte ve içki meclisinin görüntüsünü ve içiş şeklini dile getirmektedir.

Sanma *evlâd-ı zinâdır* hep *mevâlîd-i selâs* Sâkîya sundukça bezmümde şarâbun *devr ider*
Mezheb-i gerdûnda câ'iz heft merd ü çâr zen Şi'rile medhünde âlemde cevâbım *devr ider*

Avnî, g.304/4 Emrah, g.295/1

8.9.2 Kadeh (Cam, Sagar, Peymane, Sifal, Piyale) Sürahi, Testi, Küp (Hum)

Bezmin en önemli unsurlarından birisi de *kadehtir*. Genellikle şarap ile birlikte anılan kadeh, *mecazı müsrel* kullanım içinde oldukça uygun bir yönü vardır. Kadehten, içindeki içki kastedilmiştir. Bazen *ayak* kelimesi, *tevriye*, *tezat*, *tenasüp* ve *ihâm* sanatının oluşturulması için iyi bir malzeme olmuştur.

---

[270] Pala, age., s. 76

Avnî, Şem'î ve Bayburtlu Zihnî de aynı kullanımı seçmiş *ayak* kelimesini çeşitli anlamlara gelecek şekilde kullanmışlardır. Yine aynı şekilde Şem'î ile Yenişehirli Avnî de *ayak* kelimesini kullanırken aynı amacı güttükleri beyitlerde açık bir şekilde görülmektedir.

Kim bûs iderdi *pîr-i mugânun ayagını* Vardım ki yurduna *ayağ* göçürmüş
Olsaydı *destümüzde* eger *ihtiyârumuz* Yavru gitmiş ıssız kalmış otağı
Avnî, g.147/6 Camlar şikest olmuş meyler dökülmüş
Sakiler meclisten çekmiş *ayağı*
Zihnî,ko.5/1

Mey veren sâkîlerin elde *ağağı* bir kesim
Leb meze devri dürüst dilber dudağı bir kesim
Şem'î,g.96/1

Kadeh çeşitli şekillerde *benzetme* unsuru olarak da kullanılmıştır. *Peymane*, bazen *hasret peymanesi* olarak görülmüş, içi, hasretle dolabilmiştir. Bazen safa veren nesne olarak *camı musaffa* tabiri kullanılmıştır.

Emrah ve Seyranî, peymaneyi hasret ile doldururken, Hersekli Arif de, kadehin safa verme özelliğinden bahsetmiş, kadehi, âlemi yansıtan bir *ayna* olarak gördüğünü söylemiştir.

Nazâr-bâz-ı diliz *câm-ı musâffa* Felekden bir murâd alayım derken
Bize *âyîne-i âlem-nümâdır* *Hasret-i peymâne* doldu ne çâre
H.Arif,k.25/17 Emrah, ko.20/2

Fürûg-ı sâgarı *âyîne-i âlem-nümâ buldum* Canım dolmuş *canân peymânesine*
Cihânda *kûşe-i meyhâneyi câ-yî safâ buldum* Ayrılmak yok aşkın mestânesine
H.Arif,k15/1 Seyranî, ko 157/2

Peymane bazen ser-şâr (ağzına kadar dolu)olurken, bazen de âşığın durumuna ağlayan kişileşmiş bir tip olarak görülmüştür.

Açılıp güller gibi râz-ı derunum bilseler
Gulgul-i Minâ degül *peymâneler* ağlar bana
Emrah, g.158/3

İçki meclisinin önemli unsurlarından birisi de *sürahidir*. Şem'î, sürahi kırılsa bile saki, peymanesiz kalmaz diyerek peymaneden şarabı kastetmiştir. Vâsıf da işretin unsurlarını sayarken sürahiyi de bunların içinde zikretmiştir.

Sürâhîler sebûlar meclis-i rindâneler meyler Kapatma âlemi vâiz cihân meyhânesiz kalmaz
Tarablar sâz ü sözler nağme-i âğâzeler peyler Şikest olsa *surâhi* Sâkîler peymânesiz kalmaz
Vâsıf, ş.45/3 Şem'î,g.59/1

İçerisine içkilerin konulduğu küp, şiirlerde mecazî mana ile birlikte kullanılmıştır. *Dert küpü, muhabbet küpü* bu kullanımlardandır.

Muhabbet küpünün olsam şarabı
Yâr beni doldurup içer mi bilmem

Seyranî, ko 110/1

Peymanenin ağız ile birlikte kullanımları da mevcuttur. Peymâneyi sevgili içerken onun dudakları sürahiye dokunur. Bu da âşığı kıskandırmaktadır. Avnî de bu durumdan şikâyetçidir.

Öpeydüm agzını peymâne-i şarâbun olaydum
Misâl-i bâde şekker-hâ-yı *la'l-i nâbun* olaydum

Avnî, g.283/1

Aynı şekilde Şeref Hanım da *ağzı aramak* deyimini kullanırken, sevgilinin dudaklarının kadehe değdiğini vurgulamıştır.

Mest iken dün gice *ağzın aramış* meclisde
Bûse dâ'ir haberi sagara sor sarma bana

Şeref Hanım g.3/3

Yine halk ve divan şairlerinin içki meclisi ilgili müşterek noktalarından birisi de *içkinin yakut* ile birlikte anılmasıdır.

Geçmeyüz işret-sarây-ı sînede kan olsa da
La'l-i nâb-ı yârdan yâkût-ı nâb-ı bâdeden

Avnî, g.310/5

Der görenler agzın içre dâne-i dendânını
Bir avuç inci komuş *yakut-ı hamra* koynuna

Zihnî, d2. g72

8.9.3 Saki, Piri Mugan, Mugbeçe

İşret meclisinin baş mimarları, *Piri mugan* ile *sakidir. Meyhaneci* anlamına gelen *pir-i mugan,* meyhane unsurlarındandır. Sunduğu içkiler bir nevi onun kızı gibidir. *Piri mugana* yalvarmak âdettendir. Onda muhabbet kanunu okunur. Bazen piri mugandan, inabe alınan şeyh olarak bahsedilir.

Zihnî, *piri mugandan* gördüğü neşeyi, sevgilinin dudağından aldığı zevkle irşat olmasına bağlarken, Avnî, piri mugandan aşkın kanununu okuduğunu söylemekte ve meyhaneden *daru şifâ* olarak bahsetmektedir.

Kânûn-ı mahabbet okıruz *pîr-i mugândan*
Etfâl-i dilüz dâr-i şifâ mektebümizdir

Avnî, g .56/4

İnâbe eyleyüb pir-i mugândan gördügüm neş'e
Mekr-i zevk-ı leb-i lutfunla irşâd olduğumdandır

Zihnî, d2. g22

Şem'î piri mugâna yalvarmakta; Sümmanî ise piri muganın kızını (içkiyi) tanımak istemektedir.

Alalım *yalvaralım pîr-i mugandan ruhsat*
Bize sahba sunulursa fağfûr olsun

Şem'î,g.122/2

Sümmanîsevenin sen kurbanısın
Var *pir-i muganın kızını tanı*

Sümmanî ko36/5

İşret meclisinin baş aktörü sakidir. Meclisin neşe kaynağı odur. O, ortada dolaşarak susayanlara elindeki *sürahiyle* hayat bahşeder. Âşığın gözünde bir sevgilidir. Elindeki içki kadehi kadar, dudakları ve yürüyüşü de âşık için *hayat-efza*dır. Bazen âşığın isteğiyle o *mutrip* olup *çalgı çalar*, dertli gönüllere *şerbet* dağıtır, bazen de dağıttığı içki ile değil, salına salına yürüyüşü ve güzelliğiyle âşığı ser-mest eder. Âdile Sultan , sakinin tasavvufî yönünden bahsetmektedir.

Sâkî sunup peymaneyi meydanı nûr etdi bu şeb
Müje getirdi cânlara bast-ı sürûr etdi bu şeb

Âdile Sultan, g.11/1

Zihnî i se gönlünün d efi g am istediğini ve sakinin buna karşılık vermesini, gönlünün kederini gidermek için bir kadeh sunmasını istemektedir. Vâsıf da sevgili ile sakiyi birlikte kullanmış ve sakiden sevgili diye bahsetmiştir.

Bize bir meclis olsa *Sâkîyâ mahfî kedersizce* Sâkîya ver bir *kadeh def'i gumûm* ister gönül
Ne *devletdir* kişinün sevdiği gelse habersizce Def'i gamla ba'de-zin *zevk-ı umum* ister gönül

Vâsıf, g.114/1 Zihnî, d2. g57

Şairler, eğlenmek amacıyla gittikleri mecliste, eğlenceden zevk alamayınca genellilikle sakiden şikâyet etmişlerdir. Vâsıf ile Yenişehirli şikâyetlerini dile getirmişlerdir.

Görmek olduk neş'e rindânı bilmem ki *kusûr*
Meclîs-i âlemde mi *sâkîde* mi *sahbâda* mı

Vâsıf, g.135/4

Ya sâkî bî-vefâ çıkdı ya sahbâ derd-i ser-efzâ
Müheyyâ olmadı esbâb-ı bezm-i kâm keyfümce

Avnî, g.366/3

8.9.4 Şem, Çerağ, Mum

Mum, hem gerçek manasında, hem de benzetme unsuru olarak bir çok beyitte kullanılmıştır. *Işık yayması, sevgilinin yanağına benzemesi, pervane* ile olan *alâkası* nedeniyle beyitlere konu olmuştur. Sevgilinin *yüzü*, *mum* gibi parlak ve ışık vericidir. Âşık da o *mum* gibi *eriyip* gitmektedir. Yine sevgilinin mum gibi parlaklığının yanın da, âşık pervane olup etrafında dönmektedir. Bazen de mum tasavvufî boyutla ele alınmış, sâlikin bir mum gibi vücudunu yakarak ifnâ etmesi örnek gösterilmiştir.

Şem ü Pervane, aşkın muhtelif hâletini temsil eder. Klâsik Osmanlı tasavvurunda gerçek yokluk, varlığını şem'in alevinde yitiren pervanenin serüveninde aşikâr olur.[271] Şairler, *tasvvufun* bu genel anlayışının yanında, kendilerini pervaneye, sevgiliye de şem'e benzetmişlerdir.

Emrah sevgiliye sitem ederken, şem olan sevgilinin, kendisini *pervane* gibi yakarak ciğerini kebab ettiğini dile getirmiştir. Şeref Hanım da âşıkları pervaneye benzetmiştir.

Çık gül-şene seyr it sana ey *şem'-i cihân-sûz* Şem'i visâline *pervâne* gibi
Pervâne mi yok *bülbül-i şeydâ* mı bulınmaz *Yakıp* cigerimi büryan idersin

Şeref Hanım g 47/4 Emrah, ko.83/1

Dertli ve Avnî de kendilerini *pervaneye* benzetmişlerdir.

Anı kat kat yakar berk-i celâl-i hânmân-sûzun Dedim- Hüsnünde ben Pervâne-veş bezmi küşâd etsem
Gel ey şem'-i fürûzân hâtır-i pervâneden geçme Dedi - Belkim yanarsın sen o bir şem'i münevverdir

Avnî, g.421/4 Dertli, 28/8

Mum, bazen de karanlığı yok eden bir nesne olarak tasavvur edilmiştir. Mum karanlıkta yanınca, karanlığın en parlak nesnesi olur ve bakanlar için göz kamaştırıcı bir hâl alır. Bu durum, şairler için bir benzetme unsuru olmuştur.

Seyranî de karanlıkta kalan kişilerin muma değer verip ona sahip çıkmasını örnek alarak sevgilisine seslenmiş ve sevgilinin karanlıktaki mumu olmak istediğini belirtmiştir.

Karanlıkta cân u dilim
Şem-i sûzânın olayım

Seyranî, k. 283/1

---

[271] İskender Pala, **Ah Mine'l-Aşk**, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 156

Mum bazen de âşığın kendisi için kullanmıştır. Ayrılık ateşiyle yanan âşık, çektiği elem nedeniyle bir mum gibi eriyerek yok olabilmektedir.(Bkz. İlgili madde) Vâsıf bu duruma işaret ederek sevgilinin hicranıyla yanıp aktığını söylemektedir.

Nâr-ı hicrâna düşüp bağrımı yakdım bu gice
Eriyip şem'-i firâvân gibi akdım bu gice

Vâsıf, g.113/2

Mum bütün olarak sevgiliye benzetildiği gibi, sevgilinin bir parçası olan yüzüne de benzetilmiştir.

Dertli, sevgilinin yüzünü muma benzetirken, kendisinin gece gündüz yanan muma pervane olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde Şeref Hanım da sevgilinin *şemi hüsnüne* can atan pervane olduğunu dile getirmiştir.

Ehl-i aşka eylemek bir iş midir mahv-ı vücûd
Şem'-i hüsne cân atan pervâne kim gönlümdür ol

Şeref Hanım g 84/6

Şem'-i ruhsârında aşkın nârında
Gice gündüz yanan pervânesiyim

Dertli, ko.61/4

Sen âftâb-ı hakîkîsin ey *çerâg-ı münîr*
Zilâl-i perde-i vehm ü hayâl sendendir

Avnî, g .40/4

L'al-ı gülfamın anub aldım ele peymâneyi
Geh güle geh *şem'a* benzettim ruh-ı cânâneyi

Zihnî, d1.Th33

8.10 Musiki

Musiki ilk önceleri Türklerde şiirle birlikte kullanılırken bu durum daha sonraları değişmiş, başlı başına bir sanat dalı hâline gelmiştir. Şairler, musikiyi şiirlerinde ses olarak yakalamaya çalışmışlardır. "Bir kelimenin musikisi, bu kelimenin şiirde kendisinden önceki ve sonraki kelimelerin ve bütün diğer kelimelerin yarattığı musikiyle uyum içinde olmasıyla ölçülür."[272] Türk şiirine bakıldığında "ahenk unsurlarının her devirde kullanıldığı, ancak kullanım oranının devirden devire yahut muhitten muhite değişkenlik gösterdiği görülür."[273] Şiirdeki ses düzenlemeleri ünlü ünsüz ilişkileri, çeşitli tekrar tipleri kafiye, mısra ve redif gibi ses araçları anlamdan bağımsız değildir. Hepsi şiirde bir anlam bütünlüğü oluşturuştur.

Şiirde ses unsurunu kurmaya çalışmalarına rağmen, musikiyi oluşturan temel öğeler de şiirlerde önemli bir yekun tutmaktadır. Eski kültürümüzün eğlence hayatının vazgeçilmez unsuru olan musiki, daha çok, *saz, ney, tanbur, kanun,*

---

[272] T.S. Eliot, **Edebiyat Üzerine Düşünceler**, (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Ankara 1983, s. 140
[273] Muhsin Macit, **Divan Şiirinde Âhenk Unsurları**, Akçağ Yay., Ankara 1996, s. 11 (128)

rebap,çeng, keman, sine keman, ud, kopuz, santur,def, musikar gibi çalgı aletlerinin yanında, *aşiran, hüseynî, neva, usul, buselik, hicaz,* gibi makamlar, *mızrap, nağme, pişrev, perde* gibi ilgili kelimeler musiki ile birlikte şiirlerde kullanılmıştır. Bu kelimeleri gerek halk şiri, gerekse divan şiirinde işlenmiştir.

8.10.1 Musiki Aletleri

Musiki, ancak mûsiki aletleriyle icrâ edilebilir. Pek çok çalgıdan müzik elde edilebilmesi için, o çalgının *gönlünün yapılması* gerekir: Örneğin kemanda, parmaklar hünerle kullanılmalı, *ney'e*, duyarlılıkla üflenilmelidir. "Vurmalı çalgıları kullanmak hiç de kolay değildir. Çalgıyı doğru bir biçimde titreştirmek için, yüzündeki deri titreşir durumda olmalıdır."[274] Bütün çalgı aletleri el ile çalınır görünse bile, kullanıcı o alete yüreğinden gelen sesi katmak zorundadır.

Şairler çalgı aletlerinin özelliklerini bildikleri için onları şiirlerinde çalgı aleti olarak değil de, içinde bulundukları fizikî ve ruhî durumu anlatacak şekilde kullanmışlardır. *Sâz, ney, tanbur, kanun, rebap, çeng, keman, sine keman, ud, kopuz, santur, def* vb. aletler en çok kullanılan musiki aletleridir.

8.10.1 Keman

Dört telli yaylı çalgı. Meclislerde çalınması yönüyle şiirlerde işlenmiştir. Vâsıf bir çok çalgı aletinin ismini sayarken *kemanı* da bunlarla birlikte zikretmiştir. Aynı şekilde Seyranî de *kemandan* bir çalgı aleti olarak bahsetmiş ve kanun üzerinde keman çalındığını dile getirmiştir.

Kemân tanbûr ü ûd ü çeng olup âhengine hem-reng — Usul-u kânûnu müstehsenede

Çalınsın *sâz*-ı sîr-âheng ber-i *kânûn*-ı şeş-târı — Kânûn düzeninde *kemân* çaldılar

Vâsıf, Ta.1/3 — Seyranî, ko 165/2

8.10.2 Nay-Ney

Türk özellikle de tasavvuf musikisinin en önemli çalgı aletlerinden birisidir. "*Kamış üflemelidir*. İlk örneği *Sümerlerde* görülür. On ikinci yüzyıldan bu yana Anadolu'da, İran'da, Doğu Türkistan'da en yaygın kullanılan çalgılardan birisidir. Sarı ve düzgün kamıştan yapılır. Altısı önde birisi arkada olmak üzere yedi deliği mevcuttur."[275]Sesi yanıktır. Daha çok mistik yönü mevcuttur. "Rivayete göre, Peygamberimiz, İlâhî aşk sırrını Hz. Ali'ye söylemiş, bu sırrın yükü altında ezilen

---

[274] Neıl Ardley, **Müziğin Etkisi**, Müzik, Görsel Kitaplar, Dorlıng Kındersley, Sabah Kitapları, 1998, Mondadori Basımevi, Verona, İtalya

[275] Vural Sezer, **Müzik Ansiklopedik Sözlük**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s.501

Hz. Ali gidip Medine dışında kör bir kuyuya bu sırrı anlatmış. Kör kuyu bu sır ile coşup köpürmüş ve taşmıştır. Su, her yeri kaplayınca kenarlarında kamışlar yetişmiş. Oralardaki bir çoban bu kamışlardan birini kesip muhtelif yerlerinden delmiş ve üflemeye başlamış. Çıkan ses kalplere coşku verip İlâhî sırrı anlatır olmuştur."[276] İçindeki perde, sevgiliden haber vermektedir. "Esas vatanı olan ruhlar ve kutsîler âleminden ayrılarak bu dünyaya gelen insan ruhunu temsil etmektedir." [277]

Ney, içi dert-elem yüklü, inleyen bî-çare olarak şiirlerde kullanılmasının yanında, âşıklar kendilerini ona benzeyen dert ve elemle dolu bîçare olarak tasavvur etmişlerdir. Neyin en önemli özelliklerinden birisi de Mevlâna ile birlikte anılmasıdır. Mevlâna Mesnevisine ney'i konuşturarak başlamıştır. Bu yüzden Mevlevî tarikatı ile ney arasında sıkı bir gönül bağı bulunmaktadır.

Şeref Hanım, Şem'î ve Zihnî de beyitlerinde *ney* ile birlike Mevlâna'yı da dile getirmişlerdir.

Çûn nây kolup sînem esrâr-ı ilâhîyle
Kârum heme feryâd it yâ *Hazret-i Mevlânâ*
Şeref Hanım k. 58/8

Çalınsun ney kudüm dervişleri devr-i semâ eyler
Okunsun her seherde savt ile *divân-ı Mevlâna*
Şem'î,g.3/3

Semâ-ı ney-ı semâdı tâbiş-i hurşîd -i iclâlin
Ayâ encüm-haşem-i pâsban-ı *dergâh-ı Mevlâna*
Zihnî, d2. g4

Ney, hasret ve sevgili ıstırabı ile inlemekte olan âşık için, iyi bir nispet unsuru olmuştur. Şairler, inleyen yürek ve sinelerini, ney ile mukayese unsuru olarak kullanmışlardır. Divan ve halk şairleri bu hususta müşterek oluşturmuşlardır.

Emrah, bağrı delik ney gibi inlediğini söylemekte, Vâsıf da kendi inlemesinin *ney*den çok daha fazla olduğunu dile getirmiştir.

Bir zamân *nağme-i ney nâleme nisbet ne idi*
Tâbiş-i mihr ü mahabbet ile yağım eridi
Vâsıf, Mü.221/3

Ey Emrâh gönlüni dertliler *dinler*
Bağrın delik ney gibi inler
Emrah, ko.76/4

Şeref Hanım, gönlünü de *ney ile birlikte* baştan başa hikmet gösteren bir unsur olarak tasavvur etmiştir.

Başda sevdâ dilde gam sîne pür-dâg-ı elem
Ser-te-ser hikmet-nümâ bir nây bir ben bir gönül
Şeref Hanım g.87/2

---

[276] İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yay., Ankara 1999, s.390
[277] Uludağ, age., 1997, s. 408

Ney bazen de benzetme unsuru olmadan gerçek manasında kullanılmıştır. Şem'i ve Şeref Hanım da bu durum mevcuttur.

Mutrib aheng itmesün *şehnâzdan* — Çalınsun *ney* kudüm dervişleri devr-i semâ eyler
Çeksün el *nây* u kemân sâzdan — Okunsun her seherde savt ile divân-ı Mevlâna

Şeref Hanım ş10/2 — Şem'î,g.3/3

8.10.3 Tanbur, Santur, Sinekeman, Kopuz, Nakkar, Rebap

"Tanbur, klâsik Türk müziğinin başlıca telli çalgılardan biri. Yarım elmayı andıran yuvarlak bir gövdesi ve uzun sapı vardır. Sapında kırk elli tel ile sınırlandırılmış perdesi mevcuttur."[278] Vâsıf baharın gelmesi ile birlikte *keman*, *nay* ve *tanbur*un çalınmasını istemektedir.

Söyleyün hengâmıdır kılsın cihânı pür-tarab
Nagme-senc-i nây ü *tanbûr* ü kemân gelsin beri

Vâsıf, k.14/44

"Santur; İspanya'dan getirtilmiştir. Musevîler arasında rağbette idi. Musevîlerde, ustaca santur çalanlar vardı. Santur tek tiptir. Kiriş yerine teller getirilmiştir. Parmağa sarı yüksek gibi bir şey takılır, küçük tokmaklarla vurularak çalınır."[279] Hersekli Arif *gam gülbangının* kendisi için santur tarenisi olduğunu söylemiş, Şem'i de diğer çalgı aletlerini bir bütünlük içinde söylerken; tamburun ismini zikretmişlerdir.

Me'nûs-ı derd-i firkat-ı yârem ki sînede — Depretir santur keman ney ergenun sâzendeler
Gülbâng-ı gam terâne-i santûrdur bana — Meclis-i rindâneler kurmuş otağı bir kesim

H.Arif,g.2/4 — Şem'î,g.96/2

"Sine-keman, kontrebase veya viyolensele benzer, yere dayanarak çalınan rebaba, boyun ve perde ilavesiyle vücuda getirilmiş, Tanzimat'tan sonra yerini saray viyolenseline bırakan Türk icadı bir sazdır. *Sîne* de, iki teli çok kalın altı telli ve tellerinin altında altı eşit boyda ahenk teli bulunan Avrupa'da Alto-keman denilen sazdır." [280] Bu çalgı aletini şiirinde sadece Vâsıf dile getirmiştir. Daha çok inleme ve ıstırap çekme hâlini anlatmak için kullanılmıştır.

İnledi *sîne kemân* gibi dil etdi feryâd
Enderûn'da idi sâzende va hânende bu şeb

---

[278] Vural Sezer, age., s. 683
[279] Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri,** (Yayına Hazırlayan, Kâzım Arısay, Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yay. İstanbul 2000, s.384 (612)
[280] Gürel, age., İstanbul (?), s.151

Vâsıf, g.11/6

Ezme gel alıp ele sîne-kemân
Eyle gamzen okına sînem nişân

Vâsıf, ş.30/2

"Kopuz, Altay, Oğuz , Uygur Türklerinin en eski ve telli halk çalgılarının ortak adı. Bağlama gibi uzun ya da ud gibi yuvarlak gövdeleri, iki, üç, beş telli olanları, yayla (okça kopuz) ya da mızrapla (kolca kopuz) çalınanları, yüzyıllar boyu kullanıla gelmiştir. Bugün Anadolu'nun en yaygın çalgısı olan bağlama ailesinin atası sayılır."[281] Vâsıf da kopuzu tevriyeli bir şekilde kullanmıştır.

Kopuz topına mizrâb-ı fetil âteş etdikde
Çıkardı raksa çâr-pâre -be-kaf cân-ı Fransa'yı

Vâsıf, Ta.1/34

Davul manasına gelen *nakkar*, ve saz manasına gelen *rebap* şairler tarafından bir çalgı aleti olarak kullanılmıştır.

Zühd ü aşkı öyle yek-renk eyle bezm-i dilde kim — Dediler destinde destûr-ı mükerrem emri var
Gerdiş-i tesbîhden bâng-i *rebâb* itsün zuhûr — *Nakkar* u tanbur ney ü santur keman ağlar *rebâb*

Avnî, g .76/3 — Şem'î,g.16/5

8.11Musiki Makamları (Saba, Uşşak, Hicaz, Şehnaz, Neva, Hüseynî, Usul,Aşiran)

"Bir bestenin ses ile işleniş biçimine verilen ad"[282]anlamına gelen makamın Türk müziğinde çeşitli şekilleri mevcuttur. Divan ve halk şairleri bu makamları söz sanatı olarak kullandıkları gibi, şairin eleminin ifade ediş tarzı olarak da kullanmışlardır.

Vâsıf ve Dertli Hüseynî makamı ile nale arasında bir bağlantı kurmuşlardır. Hüseynî makamı Hz. Hüseyin ile alâkalı olduğu için daha çok elem ve hüznün sembolü durumdadır. Zaten şairler bu makamları şiirlerine musiki makamını dile getirmekle birlikte, bir iç hayıflanmanın, hüznün belirtisi olarak ele almışlardır.

Ney gibi *Hüseynî*'ye çıka nâle-i *uşşâk* — Nâ*le* vü feryâdım gûş etsin deyü
Günden güne germiyyet- hüsn-i hasenimden — *Hüseynî* perdesin *Hicaz'a* çekmiş

Vâsıf, g.91/4 — Dertli, ko.55/3

Nagme-i nâlelerüm çıksa *hüseynîye* n'ola

---

[281] Sezer, age., s. 403-404
[282] Sezer, age., s.443

Yâr-i vech-i hasenün sensin efendüm sensin

Şeref Hanım g.117/4

Bâğ-ı sînem gülşen-i hubb-i Ali'dir tâ-ezel

Hep *Hüseynî* dir *nevâsı andelîb*-i zârım

L. Galip,.g.29/3

"*Şehnaz*, Türk Musikisinde çok kullanılan bin makamdır. Hicaz makamının daha yumuşak ve daha nazlısıdır."[283]Şeref Hanım da mutribin şehnazdan ahenk etmemesini, *nay*, *keman* ve *sazdan* da *el ayak çekmesini* istiyor.

Mutrib aheng itmesün *şehnazdan*

Çeksün el nây u keman sâzdan

Şeref Hanım ş10/2

"Aşiran, Türk müziğinde bir makam olup daha sonraları kullanılmamıştır."[284]Şem'î de kendisinin on iki burç ile sevgilisinin aşkını imtihan ettiğini ve aşiran ve hüseynî perdelerinin kendisinin baş hicazı (makamı) olduğunu dile getirmiştir.

On iki burc ile ben imtihân itmiş idim aşkın

Hüseynî ve *aşîran* perdesi re's-i *hicâzım*dır

Şem'î,g.47/3

Saba, Türk musikisinde birleşik bir makamdır.[285] *saba* makamı bazen cinas sanatı oluşturacak bir manasında, bazen de tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır. Vâsıf da Saba'nın seherde *usuliyle* (Tevriyeli olarak makamı usul ile) bülbülü tahrik edip gülistanda saba makamı tutturduğunu söylerken, Türk musikisinde bir makam olan *usul* ile *saba* makamlarını şiirine konu etmiştir.

Tahrîk edip seherde *usûliyle* bülbülü

Tutuşturdu gülistânda makâm-ı *sabâ* sabâ

Vâsıf, g.1/6

"Uşşak, beş numaralı bir basit makam olan uşşak, çok tabiî bir diziye sahiptir. Eski makamlarımızdan olup 917 örneği mevcuttur."[286] Şairler *uşşak* kelimesi aynı zamanda âşıklar manasına da geldiği için şairler tevriyeli olarak kullanmışlardır. Vâsıf da *uşşak* kelimesini her iki anlama gelecek şekilde kullanmıştır.

---

[283] İskender Pala, **Ansikloedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara 1989, 461

[284] Sezer, age., ,s.55

[285] Sezer, age., s. 601

[286] Pala, age., s.504

Ney gibi Hüseynî'ye çıka nâle-i *uşşâk*
Günden güne germiyyet- hüsn-i hasenimden

Vâsıf, g.91/4

Neva'nın ses *seda*, *ahenk* ve *makam* anlamları vardır. Şairler bazen birkaç anlama gelecek şekilde bu kelimeyi de kullanmışlardır. Hersekli de de bu durum görülmektedir.

Nevâ-yı inbisât-kâm vermez hayli demlerdir
Makâmât-âşinâ-yı âleme âgâze-i devlet

H.Arif,g.23/4

Usul, "Türk musikisinde tempo, genillikle ağır, hafif yürük adları verilen üç türü (mertebesi) vardır. Usul, Türk müziğinin eğitiminde ve yorumunda, makamdan sonra gelen en önemli ögedir."[287] *Usul* bazen de tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır. Avnî, şive-i taksimde *usul* olmayacağını söylemektedir. Şem'î de sevgiliye seslenirken, ahının perdesiyle *usuli* bir saz tutarsa ona hayret etmede feleklerin bile mazûr olacağını dile getirmiştir.

Sadâyâ-yı emânı gâh bâmdır gâh zîr ancak
Bilürsin şîve-i taksîmde Avnî *usûl* olmaz

Avnî, g.154/6

Tuttun mu perde-i âhımla *usûli* de bir saz
Bana hayrette felekler dahi ma'zûr olsun

Şem'î,g.122/4

8.12. Musiki İlgili Diğer Unsurlar

8.12.1 Neyzen, Muganni, Mutrip Sazende

"*Ney* üfleyen kişiye *neyzen*, çalgı çalan, çalgıcı, şarkı okuyan, şarkıcılara *mutrip*, *mugannin* ve *sazende*"[288]denilmektedir. Bezmin vazgeçilmez unsurlarından olan bu şahısların hemen hemen musiki ile alâkalı bütün beyitlerde adları geçmektedir. Avnî, inleyen gönlüne *ney-zeni* ortak etmek istemektedir.

Ney-zen eser-i sûz-i dil-i zârumı ansun
Ney perde-i âhengi idüp çâk tutuşsun

Avnî, g.311/4

Hersekli Arif de, aşk sırrının sadası ile muganniilerin sazından çıkan neva arasında benzerlik kurmuştur.

Sadâ-yı râz-ı aşk-ı yâri gel gûş eyle kim zâhid
*Mugânnî*ler *nevâ*-yı *sâzı* seyr- âheng tutmuşlar

---

[287] Sezer, age., s.722

H.Arif,g.54/3

Saz çalan muganni, mutrip veya sazendeler, çoğu zaman da âşıkların dert ortakları olmuştur.

Şairler duygularını dile getirmek için bazen onlardan yardım istemişlerdir.

Mutrib âheng etmesin *şehnâzdan* — *Mutrib* başın için sen de dem eyle
Çeksin el nây u kemân u sâzdan — Ey olmaz mest etti bu sohbet beni

Ş.Hanım, ş.10/1 — Emrah, ko.42/1

Bütün ceng etdi ceng-âvâz olup sâ*zendeler* dem-sâz
Nevâya eylesin âğâz işidip *nâle-i nâyı*

Vâsıf, Ta.1/2

8.12.2 Nağme, Nefha, Rakkas

Güzel ses ahenk anlamına gelen *nağme*, güzel ses çıkaracak şekilde *üfleme* anlamına gelen *nefha,* oynayan, dans eden, köçek anlamına gelen *rakkas* da çeşitli vesilelerle şiirlerde kullanılmıştır.

Emrah ve Avnî bülbülün çıkardığı sese *nağme* demişlerdir.

Gelir mi *nagme*-i bezm-i elest hâtırına — Nev-bahâr oldu yine artdı figânı bülbülün
Degil mi yoksa ki hâtır-nişânın ey bülbül — Nagmeler âgâz ider her dem lisânı bülbülün

Avnî, g.172/3 — Emrah, g.253/1

8.13 Süsleme

8.13.1Kıymetli Madenler ve Taşlar

8.13.1.1 Altun (Zer, Zerrin)

Kıymetli eşya olarak karşımıza çıkmakta bu vesileyle çeşitli benzetmelere unsur olmaktadır. Sevgilinin saç bağı altındandır. Aynı zamanda sevgilinin *hızması*, içki içtiği *kadehi*, saçının *tarağı*, *kemeri*, *küpesi*, altındandır. Sevgilinin *yüzü* altın gibi parlamaktadır. Sevgilinin *ayağı*nın değdiği toprak altına dönüşmektedir. Ayrıca zamane güzellerini elde etmenin yegâne yollarından birisi de ona bol bol altınlar ihsan etmektir.

Bayburtlu Zihnî sevgilinin saçlarını *altın tarak* ile taradığını; Dertli de zülfü perişan olan güzelin saçlarının, *altın tarak* ile taranması gerektiğini, Vâsıf da sevgilinin *külehinin* altından yapıldığını söylemektedirler.

Çıkıp gülzâra bu *zerrîn* külehle — Verdi gîsûlar yine şâne-i zerrin ile zeyn

---

[288] Pala age., 361

Dili bend eyledün zülf-i siyehle — Eyledi hâver-i hurşîdi cemâl-i tezyîni

Vâsıf, ş. 86/3 — Zihnî, d1./28

Dişleri zer şâne gerek
Zülfü perişân güzele

Dertli, sn.5/2

Dertli, Vâsıf ve Seyranî sevgiliye altın vermeden ona kavuşmanın mümkün olmadığı düşüncesindedirler.

Öyle âh ü vâh ile etmez *nigâh-ı iltifât* — Dedim- Şâhım kul olmaktır murâdım âstânında

Pâk *zer* ister gazel almaz zamâne dilberi — Dedi - Lâyık değil lâyık olanlar *sîm ile zerdir*

Vâsıf, k.14/53 — Dertli, 28/9

Sayd olur ammâ *zer* ister — Güzeli sarmaya çok *sîm-zer ister*

Anladım ol yâdigârı — İnce miyânın koçması da güç

Vâsıf, mh.ş.200/3 — Seyranî, ko16/4

Şem'î de kendisinin kocaldığını, zamane dilberlerinin ise *altın gençlik* istediğini vurgularken gençliği altına benzetmiştir.

Kocaldın iltifât itmezler ey Şem'i sana hûblar
Zamane dilberi destinde *zerrîn şâbb* ister

Şem'î,g.37/5

Avnî ise ikbal cevherinin sim ü zerle alınmayacağını, bunu almanın yolu güherle değil, başka bir macerayla olabileceğini söylerken, altın ve gümüşle de alınamayacak şeylerin olduğunu dile getirmiştir.

Alınmaz sîm u zerle âb u tâb-ı cevher-i ikbâl
Güherlerden degil bu feyz-i mecrâ-yı diğerdendir

Avnî, g .73/2

Altın, çoğu yerlerde *iksir* ile birlikte kullanılmıştır. "*İksir*, Ortaçağ kimyacılarının çok tesirli ve herhangi bir maddeyi altına dönüştürecek kadar kuvvetli olduğuna inandıkları bir maddedir. Bu anlamda bazen kimya da kullanılır."[289] Âşıklar, sevgilinin ayak toprağına yüzlerini sürdüklerinde kimya bulduklarını söylerler. Vâsıf Sultan Mamhmud Han için yazdığı bir kasidede, kendisinin onun lütuf ayağının toprağına yüz sürerek kimya bulduğunu, onun ayak toprağının kimya olduğunu dile getirmektedir. Âdile Sultan ve Zihnîde de aynı benzetme unsurunu bulmak mümkündür.

Kimyâ buldum sürüp yüz *hâk-i pây-ı lutfuna* — Eritti pûtede *kimyâger te'sir-i aşk amma*

---

[289] Pala age., s. 251

İşim altun oldu takbîl ile pây-ı devleti — Zer hâlis ayar itti dil-i *iksir*-i *aşk* ammâ

Vâsıf, k.20/126 — Zihnî, d1. th43

Zer-i hâlis eder kalbi olup bir *kimyâ-yı feyz*

Bilip ikrâr etmez kadrini ol münkir-i *tevhid*

Âdile Sultan, k.2/2

8.13.1.2 Gümüş (Sim)

Gümüş, altın gibi kıymetli maden oluşu ve süs eşyası olarak kullanılması ile şiirlere girmiştir. *Renk* ve *parlaklığı* sebebiyle sevgilinin bedenine -özellikle de *gerdenine -müşübbehünbih* olmuştur. Gümüş, altın ile birlikte kullanılınca harcama, ve değeri yüksek olan nesneleri elde etmenin yegane unsurlarından birisi olarak görülmüştür. *Gözyaşı* da renk, *şekil*, *parlaklık* yönünden gümüş ile birlikte anılmıştır.

Seyranî, sevgilinin gerdeninin billurdan latif olduğunu, Avnî de sevgilinin *sim- ten* olduğunu dile getirmektedir.

Tek öpdürsün bana bir yanını ol şûh-i *sîmîn-ten* — *Bill*ûrdan latiftir ol senin gerdânın ey cân

Kana'at eylerem la'l-i lebiyle gerden olmazsa — *Sîm tenin* semâda olan aya değişmem

Avnî, g.363/4 — Seyranî, kl.334/3

Simin en çok kullanıldığı yönlerinden birisi de sevgiliyi elde etmek için kullanılan bir unsur olarak kullanılmasıdır. (Bkz. Altın, Zer)

Mey içmeye bezm içre güzel sevmege her dem

Hâhîşgerem amma n'ideyim sîm ü zerüm yok

Emrah, g. 209/3

Sim kıymetli süs eşyalarından olduğu için bazı eşyalar gümüşten yapılmaktadır. Dertli, kem gözlerden koruması için, sevgilinin yakasına ninesi tarafından *gümüş kılıflı muska* takıldığını söylemektedir.

Yavuz göze uğrar deyü ol tıfl-ı nevresi

*Simli ham*âyıl takmış ninesi yakasına

Dertli, g.11/3

Aynı şekilde Vâsıf da, sakinin sunduğu *sagarın gümüşten* yapıldığını dile getirmişlerdir.

Gurre-i şevval zann etmen berây-ı tehniyet

Sundu sâk^ı-i felek rindâna *sîmîn* sâgarı

Vâsıf, k.14/27

Yine gümüş çeşitli vesilelerle kullanılmıştır. Şeref Hanım göz yaşına *sim eşk* demiştir.

Dök sîm eşki kâr hem olsun hem olmasun
Sevk-i emelde yâr hem olsun hem olmasun

Şeref Hanım g.142/1

8.13.1.3 La'l

Kırımızı ve *değerli* bir taştır. Ak bir taş olduğu halde, ciger kanıyla boyanıp güneşe bırakılır ve güneşin etkisiyle kırmızı renge bürünürmüş. Fakat daha çok dudak ile bağlantısı yönünde şiirlere konu edinmiştir.

Emrah, sevgilinin yanağının *la'li ahmer* olduğunu dile getirmiştir. Aynı şekilde Avnî de sînesin de kan olsa bile, yârin la'l dudağından, yakuttan yapılmış kadehden vaz geçmeyeceğini dile getirmiştir.

Geçmeyüz işret-sarâyı sînede kan olsa da — Boyun bir serv-i kâmet ne kâmet kâmet-i Tûba
La'l-i nâb-ı yârdan *yâkût-ı nâb-ı bâdeden* — Ruhun bir *la'l-i ahmer* ne ahmerdir gonca-i zîbâ

Avnî, g.310/5 — Emrah, g.160/1

La'l kırımızı renkte olduğu için şairler genelde *ciğer kanıyla* birlikte kullanmışlardır. Avnî de aynı benzetmede bulunmuştur.

Dil-i ummânda mervârîdi la'l eylerdi te'sîri
Eger hûn-ı cigerden düşse bir katre Fırât üzre

Avnî, g.386/5

La'l kırmızı renkte olduğu için, yârin dudağıyla bağlantı kurulmuştur. Dertli, Zihnî ve Vâsıf da *la'l* kelimesini bu amaçla kullanmışlardır.

Nûş eylemiş ağyâr o bütün *şerbet-i la'lin* — *Şarâb-ı la'linde* ne keyfiyyet var
Yandım işidip bende harâret budur işte — Söyletir efsâne efsâne beni

Vâsıf, g.120/13 — Dertli, ko.93/1

Sakiya öldüm meded bir bade ey şûh el aman
La'l-i lebinle yetiş imdâda ey şuh el aman

Zihnî, d1.Th.27

8.13.1.4 İnci, (Dürr, Lü'lü) Mercan, Dürc

İnci, değerli oluşu, rengi, parlaklığı yönünden kullanılmıştır. Şair sözünü inciye benzetmiştir. Sevgilinin ağzındaki dişler *inci*dir. Övülen sevgili, inci ile birlikte düşünülmüştür. İnci, yağmur tanesinin, istiridyeye düşmesinden meydana geldiği için bazan, denizlerle birlikte, bazen de günlük hayatta kişilere yön verici unsur olarak kullanılmıştır. Nisan yağmurlarıyla istiridyeye düşen yağmur tanesi,

istiridyenin içinde inci hâline gelirken, yılanın tabına düşünce zehir olabilmektedir. Şair için bu bir mukayese unsuru veya nasihat yapmaya uygun bir ifade olabilmektedir.

Divan ve Halk şairleri de inciyi bir çok yönüyle işlemişlerdir.

Şairler, sevgilinin dişleri ile inci arasında daima bir bağlantı kurmuşlardır. Emrah ve Vâsıf'ta aynı durum görülmektedir.

Dendân-ı yâra gerçi girân-kadr diyemem — Dedim *inci* nedir dedi *dişimdir*
İşte şu var ki *dürr*-i Adenden ziyâdece — Dedi kalem nedir dedi kaşımdır

Vâsıf, g.112/4 — Emrah, ko.46/2

Divan ve Halk şairlerinin inci hakkında birleştikleri noktalardan birisi de kendi *sözlerinin inci tanesi* oluşudur. Avnî ve Şem'î aynı durumu dile getirmişlerdir.

Kazâ yagma içün elmâs ü *dürr-i nazmumı* Avnî — Beklerim baykuş gibi amam gönül virânesin
Sipihrün atlas-ı nüh tüyi dâmen dâmen olmışdur — *Dürr-i meknûna* yazarlar şi'rimin her dânesin

Avnî, g .49/7 — Şem'î,g.111/1

Şairler, incinin elde ediliş şeklini de şiirlerine konu edinmişlerdir. Yağmur tanesinin istiridyeye düşmesinden meydana gelen inci, şair için iyi bir benzetme unsurudur.

Seyranî, incinin elde ediliş şeklini bir bilgi olarak şiirinde kullanırken; Vâsıf da yazdığı bir tarihte aynı konuya değinmektedir.

Ruhâm-ı ferşinün bir sudadır kim safveti farzâ — Her katre bir *inci* olur *sedefde*
Olur *lü'lü-i lâlâ* düşse her bir *katre-i nîsân* — Zehir olur tab'-ı mâra geçince

Vâsıf, Ta.18/62 — Seyranî, ko18/1

İnci kutusuna *dürc* denilmektedir. Şairler, sevgilinin *la'line* dürc ü *mercan* demektedirler. Bazen, *inci* ile *mercanı* da bir arada kullanmakta, bazen de la'l'e: *dürci la'l, dürci dehan* dedikleri de olmaktadır.

Güher-pâş -ı itâb olsan sipihre *dürc-i la'linden* — Gîsûlarını sümbül reyhâna degişmem
Hezârân mihr olur gencîde-i gencîne-i mehtâb — *Dürc-ı dehânın* bin dürr ü mercâna değişmem

H.Arif,g.15/3 — Zihnî, dl.msd.21

8.13.1.5 Yakut, Elmas

Şiirlerde gerçek manalarıyla karşımıza çıktıkları gibi, teşbihin ana unsurlarından müşebbeh, müşübbehünbih de olmuşlardır. Yakut rengi dolayısıyla kanlı göz yaşına benzetildiği gibi, sevgilinin hattı ile alâkalı *yakutı hamra, yakutı nab* anlatımları da vardır.

Hersekli Arif ile Zihnî hattı ile ilişkilendirme yoluna gitmişlerdir.

Benzemez *reng-i ruh-ı yâre melâhetde* yine — Kâtib-i kudret-i ruhsârına yakût-ı hat
Sıbgat-ullah ise ger nakş-ı bihîn-i *yakût* — Mushaf-ı hüsnünde hâli ce-be-câ anber nuket

H.Arif.20/3 — Zihnî, d2. g42

Zihnî, sevgilinin dişleri için *danei dendan*, ağzı için de *yakutı hamra* benzetmesinde bulunmuştur.

Der görenler *agzın* içre *dâne-i dendânını*
Bir avuç inci komuş *yakut-ı hamra* koynuna

Zihnî, d2. g72

Avnî *badenin* kızıl rengi dolayısıyla *yakutı naba bade* benzetmesini yapmıştır.

Geçmeyüz işret-sarây-ı sînede kan olsa da
*La'l-i nâb-ı yârdan yâkût-ı nâb-ı bâde*den

Avnî, g.310/5

Avnî, gözyaşını ve şiirini elmasa benzetirken, Seyranî de peymanenin elmastan yapıldığını söylemekte ve elmasın gündelik hayatta eşyalara yansıyan yönünü işlemektedir.

Kazâ yagma içün *elmâs* ü *dürr*-i *nazmumı* Avnî — *Elmas peym*âneli billûr *şişeli*
Sipihrün *atlas*-ı nüh tüyi dâmen dâmen olmışdur — Yâr ile buluşup biz bilişeli

Avnî, g .49/7 — Seyranî, ko 53/3

8.14 Güzel Kokular

8.14.1 Misk, Amber, Nafe

Güzel kokulu maddelerdir. *Misk, müşg, misk, Hıta*, (Doğu Türkistan) ülkesinde yaşayan bir çeşit ceylanın (yaban keçisi) göbeğindeki urdur. Buna *nafe* de denir. "Erkek ceylanlarda bulunan bu *ur*, hayvanı rahatsız edermiş, hayvan, sürtünmek yoluyla bu *uru* düşürebilirmiş. Misk, avcıları sahralara kazık çakar ve ceylanların bu *kazığa* sürtünerek *misk* urunun düşürmelerini sağlarlarmış."[290] Şairler de miskin kokusu sebebiyle *zülf, kaş, ben* ve *ayva* tüyleri ile ilgili olarak kullanmışlardır. Sevgilinin ayak bastığı toprak *muanber* kokuludur. "*Amber*, Hind denizlerinde yaşayan bir çeşit alda balığından elde edilen yumuşak, yapışkan ve kara

[290] Pala age., s.352

renkte, güzel kokulu bir maddedir. Amber bir ur olup balık tarafından dışa atılır, ve bunlar su üzerinde parça parça yüzer vaziyette veya sahile vurmuş biçimde bulunur."[291]

Divan ve halk şairleri de bu kokuları hep aynı eksen etrafında düşünmüşlerdir. Sevgili ile bağlantılı gelişen ve onunla son bulan, bütün güzellikler, sevgiliye istiare olmuştur.

Anberîn-gîsüvân-ı hoş-*bûya* — *Şebnem*-i dîdeden dokunsa Çîne
Mişg-i *Çîndür* dime *hatâdır* bu — Döner *ıtr*-ı şaha *misk-i Maçine*

Avnî, g.357/2 — Emrah, ko.67/2

Şem'î de sevgilinin saç ve perçemi için amber kokulu demekte ve onlarla kendisinin eğlendiğini söylemektedir.

Sîm pazûlar hem *sâmur-kaş sırmadır* gîsûları
Zülf-i perçem kâkülü *anberfeşân eglencemiz*

Şem'î,g.65/3

Seyranî sevgilinin ayak bastığı toprak için, *misk ü amber* benzetmesinde bulunmuş ve onlara yüzünü sürmek istemiştir. Âdile Sultan da yazdığı bir naatta Peygamberin toprağına *hâk-i amberin*, tamlamasında bulunmuş o da *Peygamberin toprağına* yüz sürmek arzusunda olduğunu dile getirmiştir.

Hâki-i anberine yüz sürsem sanırdım kendimi — O *nazlı misk ü anber hâkine*
Şüphesiz *Men zâre kabri* sırrına oldu karîn — Solgun *yüzlerimi süresim* geldi

Âdile. Sultan, nt.13/7 — Seyranî, ko69/2

Vâsıf da Vâlide Sultan için yapılan *saray* için yazdığı bir kaside de binanın yapıldığı mekân için *hâki muanber* demiştir.

Mahallî muteber *hâki muaanber* resmi ra'nâ-ter
Binâsı bî-bedel bir cilve-gâh-ı şehriyâr oldu

Vâsıf, k.22/29

Miskin diğer bir adı da *nafe*dir. Bu kelime, bazı yerlerde misk yerine kullanılmıştır. Fakat daha ziyade *uhu* ya da *Çin* ile birlikte de anılır olmuştur.

Dagıttıkça o mir ü mâh cebîne zülf-i zerçînün
Sanursun Ruma gelmiş kârbân-ı *nâfe-i* Çinün

Emrah, g.265/1

Zihnî de, nafenin *ahu* dan elde edilişini şiire konu edinmiştir.

---

[291] Pala age., s.36

Bûy-ı mûyın nesc olub anber-nikâb olmuş sana
Nâfe-yi âhû-yı cennet müşkinân olmuş sana

Zihnî, d2. g6

8.14.2 Kâfur, Gülab

Kâfur, "Hindistan'ın cenubunda yetişen bir ağacın zamkıdır ki, beyaz renkli, ağır kokuludur."[292] Şiirlerde kokusu ile birlikte anılmıştır. Sevgilinin gerdeni genellikle kâfura benzetilmiştir.

Avnî, sevgilinin gerdenini kâfura benzetmiştir.

Sızladukca dil-i mecrûhda Avnî yârem
Bütün ol *gerden-i kâfûr* gelür hâtıruma

Avnî, g.372/5

Kâfur merhem olarak da kullanılmaktadır. Baş ağırısına, karındaki şişliğe iyi geldiği gibi, iştah açıcı özellikleri de vardır. Avnî kâfurun bu özelliğini şiirde kullanmıştır.

Hâk-i sahrâ-yı gamun *rîze-i elmâs* ise de
Dâg-ı cân üzre korum *merhem-i kâfûr* gibi

Avnî, g.445/5

Gülab, gülsuyu demektir. Gülden elde edilir. Âşık Şem'î, bülbülün gözünden katre katre su aktığını söylemekte, gülün de yanmayıp yakılmayanca suyunu vermediğini söyleyerek, birinci mısra ile bülbülün yanıp sızlamasını, ikinci mısrada da, gülün yakılarak suyunun elde edilme olayını şiirinde bilgi olarak aktarmıştır.

Katre katre çeşm-i bülbülden akarsa kanlı su
Yanmayıp yakılmayınca çıkmadı *gülden gülâb*

Şem'î,g.15/3

8.15 Diğer Süs Unsurları

8.15.1 Sürme (Tutiya)

Sürme hem güzellik, hem de tıbbî olarak kullanılmaktadır. Sürme göze güzellik katması amacıyla kullanıldığı gibi, göz hastalıklarını da iyileştirdiği düşünülmektedir. *İsfahan sürmesi* en meşhur sürmedir. *Isfahan'da* elde edildiği için bu sürmeye: *Kuhlı Sıfahan, kuhlı İsfahanî* (bkz. İlgili Madde) denilmiştir. Sevgilinin

---

[292] Ahmet Talat Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, Türkiye Diyanet Vakfı, Yay. Ankara 1992, s.232

ayak toprağından *İsfahan kuhlu* bile hacil duruma düşmüştür. Sevgilinin ayak toprağı *tutiya*dır.

Zihnî sevgilisi için *ayak toprağının tozu* tutiya diye tanımlamaktadır. Şeref Hanım da sevgilisinin dergehinin toprağının *tutiya* olduğu kanaatindedir.

Cilâ-yı dîde-yi cân u dilimdir *hâk-i der-gâhun* İntisabım infisal etmez kabul
N'ola bâd-ı sabâdan *tûtiyâ* ey âfet istersem Ey *gubâr-ı hâk-i pâyı tûtiya*

Şeref Hanım g.15/3 Zihnî, d2. g7

Zihnî, sürmeyi Isfahan'da elde edilmesi ve sevgili ile alâkalı yönüyle işlerken;

Pây-ı gubârından *Isfâhan hacil*
O dü çeşmim tûtîya de gelsin

z.ko.19/1

Şeref Hanım, sürmenin göz hastalıklarına iyi gelen yününü şiirine konu edinmiştir.

Kangı çeşme *tûtiyâ* oldun kabîbüm el-amân
Hasta çok ihyâya âyâ niyyetün kimdir bu şeb

Şeref Hanım g. 15/4

Emrah ise bir koşmasında, gözlerine sürme çekerek güzelleşenlerin inadına, kendi sevgilisinin sürme çekmeden çok güzel olduğunu söylemektedir.

Sürmeden ârîdir *meral gözleri*
Çok siyâh değildir nem elâcıktır

Emrah, ko.113/2

Dertli ise sevgilinin gözlerine sürme çekmesinin kendisine çok yakışacağını söylemektedir.

Çekse sezâ *gözlerine*
Kuhl-ı Sıfâhan güzele

Dertli, 5/3

8.15.2 Kına (Hınna)

Kına Osmanlı toplumunda ellere yakılan, *süs unsuru* olarak kullanılan bir maddedir. Kendisi toz hâlinde iken yeşil, yakıldıktan sonra ise kırmızı renge boyanır. Kına, Türk toplumunda çeşitli anlayışları ve gelenekleri anlatır. Düğün gecesinden önce, gelinin ellerine kına yakılır, gelinin yeni bir yuva kurma mutluluğunu gösterir. İnsanlar mutlu günlerinde *kına* yakarlar, bazen istenmeyen, fakat bir tarafın mağdur

olduğu ortamlarda, sevinen kişi için muradın oldu hadi şimdi *ellerine kına yak* deyimi kullanılır.

Dadaloğlu da kendi aşiretine zulmettiğine inandığı Devriş Paşa için;

Devriş Paşa *gayri kına yakınsın*
Böbür böbür dört bin yana bakınsın

Dadaloğlu, 1/5

diyerek ona karşı sitemini dile getirmiştir.

Kına, sadece ellere yakılmaz perçeme hatta ayaklara da yakılmaktadır. Emrah, sevgilisine o kınalı perçemin âşıklarda akıl bırakmadığını söylerken, onun perçeminin *kınalı* olduğunu dile getirmiştir.

Lutfile gel kim nazar kıl bu *dîde-i nâlânına*
Kor mu âşıklara akıl ol *hınalı perçemün*

Emrah, mr.249/3

Avnî de sevgilinin tırnaklarındaki al rengin, kına değil kan olduğunu, çünkü sevgilinin âşıklarına zulmederek onların *kanına girdiğini* yani âşıklara zulmettiğini söyleyip, kınayı rengi bakımından kana benzetmiştir.

Yine bir Müslimânun *kanına* girmişdir ey Avnî
Degül *reng-i hınâ* ol nâhun-ı îmân-hırâş üzre

Avnî, g.406/5

Dertli ve Emrah da sevgiliyi tarif ederken, onun ellerinin kınalı olduğundan bahsetmektedirler.

Ak elleri boğum boğum *kınalı*
Dedim *bayram* mıdır söyledi yok yok

Emrah, ko.46/1

Paşam gelir deyü gözü yollarda
Elleri kınalı gözü yaşlı yâr

Dertli, ko.79/3

8.15.3 Ayna, (Ayne, Mir'at)

Ayna, eski dönemin en modern buluşlarından birisi olduğunu için, kendisine çoğu zaman hayret nazarıyla bakılmıştır. Her evde ayna bulunmaz, sadece varlıklı kişilerin evinde bulunurmuş. Ayna, aydınlığın sevincin, kalb temizliğinin, saflığın ifadesi olmuştur. Süs eşyası olarak da gözlemlenen ayna, güzellerin güzelliğini

yansıtan ve kendilerini daha iyi tanımalarını sağlayan alet olarak görülmüştür. Ayna saf ve temiz olmalıdır. Ayna ne kadar güzel ve parlak olsa da sevgilinin güzelliği yanında yine de sönüktür.

Tasavvufî olarak, *vücudı mutlak*'ın zıddı olan *ademi mutlak* ayna olarak tasavvur edilmiştir. Dünyadaki varlıklar aynadaki gibi birer hayalden ibarettir, onların varlığı, aynanın varlığına bağlıdır. Ayna aynı zamanda kalp ve gönül mekânıdır. Sevgili ayna da tecelli ettiği gibi, âşığın kalbinde de tecelli etmektedir. Bütün bunlar: *ayna, kalp, gönül, Hakk*, bağlantısı içerisinde işlenmiştir.

Ayna toz tutmamalı, kirden pisten arî olmalıdır. Aksi takdirde görüntüyü net olarak yansıtmaz, aynı şekilde *hırs, gam, elem, kin* de kalbi öldürür.

İnanışa göre ayna, iyilik ve şerlerin nakşını aksettirebilmektedir. Aşk muhabbetinin şevki, şair için *ayinei nur*dur. Allah katında menzile eren kişi, gönül ayinesini saf tutar, bazen sevgililer, ayinede kendilerini görünce, kendi kendilerine mecbur olup yakalarını çâk ederler, yine sevgilinin tal'atı âyine gibi parlaktır. Sevgilinin sinesi, âyine sırrına vakıftır. Ama âyîne bundan bî-haberdir. Sevgilinin ruhu, yüzü birer ayine mesabesindedir. Bazen sevgilinin cemâline nispet olacak şekilde ayna yapılmaktadır.

Hersekli Arif, ayna ile derunu arasında bağlantı kurmuş; Sümmanî de Hersekli gibi aynaya tasavvufî açıdan yaklaşmış, belirli menzile eren kişinin gönül aynasını temizlediğini söylemiştir.

Konsa ne gam *derûna* gehî gerd-i mâ-sivâ — Her kim bu menzile ermiş
Ayîne sâf olursa da kalmaz gubârsız — Gönül *mir'atını* silmiş

H.Arif,g.79/3 — Sümmanî s7/2

Seyranî ise gönül aynasında *leke* kalmamasını ve onun temiz tutulmasını istemekte, kişinin irfan mizânında kendi miktarını da bilmesinin, kendi irfanından olacağını dile getirmiştir.

Gönül aynasında leke koma sil
Mizan-ı irfanda mikdarını bil

Seyranî, ko 138/4

Avnî ile Seyranî de mir'atı tasavvufî açıdan değerlendirmiştir. Avnî, gönül aynasında *ayanı sabite*nin bulunduğunu dile getirmiştir.

Mir'ât-i dil ki andadır a'yân-ı sâbite — Ey zât-ı esrâr-ı mir'ât-ı vâhid
Beytü'ş-şuhûd-ı ayn ıyândır bi'aynihî — Ahmed Mehmed u Mahmûd u Hâmid

Avnî, g.373/2 Seyranî, ko.5/2

Ayna, sevgili ile bağlantılı olarak da kullanılmıştır. Avnî sevgilisini ayna olarak görmekte, ve onun sureti manada *sırrı ayine* olduğunu, aynanın ise bundan *bî-haber* olduğunu söylemektedir. Zihnî de sevgilisinin yanaklarını miratı İskender (bkz.İskender)olarak görmektedir.

Gerçi sensün sûret-i ma'nâda *sırr-i âyine* Ruhların *mir'at-ı İskender* lebin ab-ı hayât
Ey perî âyîne vü sîm-âb senden bî-haber Serde kâküller tev-idâr gibi pır pır yanar

Avnî, g .62/5 Zihnî, d2. g1

Ayna daha çok bakılmak için kullanılır. *Nergisin*, (*Narsis*, *Narkisos*) suda aksini görüp kendisini beğenmesi gibi, bazı güzeller de kendilerini aynada görüp, kendilerine âşık olmuşlardır.

Vâsıf, sevgilinin elinden aynayı hiçbir zaman düşürmediğini ve kendisine âşık, yani mecbur olduğunu dile getirmiştir.

Da'ima düşmez elünden *mir'at*
Yoksa mecbûr musun sen de sana

Vâsıf, ş.14/1

Aynı şekilde, Avnî de sevgilinin aynaya bakarak sinesini çâki giriban ettiğini ve o perînin kendi tecellasına âşık, yani kendisine mecbur olduğunu söylemektedir.

Rûy-ı mir'âta bakar çâk-i girîbân eyler
O perî kendi tecellâsına *mecbûr gibi*

Avnî, g.445/4

8.15.4 Şane, Tarak

Saçları tarama aleti olan tarak, daha çok sevgiliye dokunması hasebiyle şiirlere konu edinmiştir. Şane, saç ukdesini çözebilmektedir. Aynı zaman da şane de sevgiliyi kıskanmakta ve bu kıskançlıkla çâk çâk olmaktadır. Bazı şaneler altından yapılmıştır. Bu yüzden şaneye *zer-şane* de denilmektedir.

Divan ve halk şairleri şaneyi, şanenin vasfında olan özellikler ile birlikte çeşitli şekillerde işlemişlerdir. Şane ise ortak kullanım malzemesi olmuştur.

Zihnî, sevgilinin zülfünün düğümünü şanenin çözdüğünü dile getirmektedir. Şeref Hanım da şanenin, sevgilinin saçına kendisinden başka kimsenin dokunmasını istemediğini, bu yüzden de *çâk* olarak elden ele dolaştığını belirtmektedir.

Degmesün *zülfüne* kimse deyü tenbîh eyler Ohşadı *meşşâta* zülfün *şâne* çözdü *ukdesin*
Şâne kim *çâk* olarak san tolaşır elden ele Kam alub ağyârla kaldık bu gavgalarda biz

Şeref Hanım g.147/2 Zihnî, d2. g36

Zihnî ise sevgilinin saçlarının *altın tarak* ile süslendiğini dile getirmiştir.

Verdi gîsûlar yine şâne-i *zerrin* ile *zeyn*
Eyledi hâver-i hurşîdi cemâl-i tezyînî

Zihnî, d1.28

Yine Şeref Hanım, şanenin sevgilinin saçını taramasıyla binlerce kişiyi *baştan çıkaracağını* sanatlı bir şekilde dile getirmiştir.

Başdan hezâr âşık-ı âvâreler çıkar
Tahrîk iderse şâne eger *kâra kâkülün*

Şeref Hanım g.76/3

8.16 Ölçü Aletleri (Terazi, Dirhem, Mizan, Mehekk)

Osmanlı toplumunda, sosyal hayat adalet üzerine kurulmuştu. İnsanlar, dünyada yapacakları haksızlığın mahşerde hesabının sorulacağı bilincindeydi. Bu yüzden şiirlerde, *mizan* bazı zamanlarda *mahşer* ile birlikte anılmış, adaletin tecelli edeceği yegâne mekân *mahşer* olarak görülmüştür. *Mahşer*, sadece haksızlığı değil, hayrın-şerrin bütün güzellik ve çirkinliklerin hesabının verileceği yerdir. Bu yüzden sosyal hayatta adaleti sağlayan maddî unsurlar, ahret için de benzer özellikler göstermektedir. Dünyadaki terazinin haksızlığı, ahretteki mizanda hesaba çekilecektir.

Divan ve halk şairleri, *ölçü aletlerini*, dünya ile alâkalı unsurlar ile kullanmış olsalar bile, genellikle, *mahşer ve mizanı* kişinin dünyada yaptıklarının ahrette tecelli edeceği bir nokta olarak görmüş ve dünyada yaptıkları hatadan dolayı mizanda *yüzlerini kara çıkacağı* endişesini dile getirmişlerdir.

Şeref Hanım ve Şem'i aynı korkuyu taşımaktadırlar.

Bu *siyeh rûy-ı kerem*-cûy-ı *şefâ'at-hâhun* Ben günâhım bilürem defterde var divan açar
Olmasun hâline hayrân *Arasât* ü *Mîzân* *Hayr* u *şerrin* eksiğin *mahşerde* var *mizân* açar

Şeref Hanım k 41/72 Şem'î,g.31/1

Sığar mı *mahşere mizâna* bilmem *cürm* ü *isyânım*
Kabul it tevbemi dergâh-ı izzete benim ya Râb

Şem'î,g.108/3

Dünya işlerinde de ölçüyü belirlemek için de bu aletler kullanılmıştır.

Seyranî derdinin zerresini hesap eylese; kantara, mizâna, batmana sığmayacağını söylemekte, ölçü aletlerini gerçek manasında kullanmakta, Vâsıf da

söz söylemekteki ustalığına güvenerek, sözünün mizanının ve tecrübe mihenginin ortada olduğunu, kabiliyetini inkâr edecek olan var ise ortaya çıkmasını istemektedir.

İşte *mîzân*-ı suhan işte *mihekk*-i tecrübe — Derdimin *zerresin* hesap eylesem
Zûr-ı tabım var ise gelsin eğer inkâr eder — *Kantara batmana mizâna* sığmaz

Vâsıf, k.26/91 — Seyranî, ko.253/3

Seyranî ile Vâsıf, mizan ve ölçünün manevî yönünü de işlemişlerdir. Vâsıf halk arasında söylenilen, *göz terazi, akıl mizan* sözünü şiirine işlemiştir. Aynı şekilde Seyranî de ölçünün eksik ve fazlalığının, mizan içinde belli olacağını şiirinde belirtmiştir.

Nice da'vâ edip yokdur demem *misli mülûk* içre — Okkanın dirhemin artık eksiği
Melesdir bu kim derler *göz terâzidir akıl mîzân* — Belli olur *mizân* irfân içinde

Vâsıf, Tr. 35/8 — Seyranî, ko 22/4

Miheng (mihekk) altının veya gümüşün ayarına ölçmeye yarayan taşın adıdır. Seyranî de şiirinde bunu aleti de kullanmıştır.

Gümüşten altından ayarı engin
Olsa dokundurmaz aşkın *mihengin*

Seyranî, ko 123/2

8.17 Oyun Araçları

8.17.1 Çevgan, Top (Gûy)

Türklerin eski oyunlarındandır. Türklerin vakitlerinin çoğu at üzerinde geçtiği için bu oyun da onların fitrî yapılarına uygunluk arz etmektedir. At üzerinde oynanan bu oyunda 4 ila 10 kişi bulunur, ellerindeki başı eğri *değnek* (*çevgan*) ile topu hedefe sürmeye çalışırlarmış. Belirli bir zaman zarfında topu hedefe en fazla vardıran taraf oyunun galibi olurmuş. Şairler, çevganın kıvrak ucunu, sevgilinin saçına benzetmişlerdir. Çünkü sevgilinin saçının ucu da çevgan gibi yuvarlaktır.

Zihnî sevgilinin saçından çevgan olarak bahsetmiştir.

Bizi o zülf-i çevganlarına matlûb eylemişler
Ne başlar arsagah-ı hüsnünde top eylemişler

Zihnî, d1. Th41

Aynı şekilde Şem'î de sevgilinin kendisini top idip çevganına aldığını söylemektedir.

Top idüb *çevgânına* aldı bizi ol mâh-i tâb
Kalmadı dünyü muradından murâdım almadık

Şem'î,g.17/7

Vâsıf ise Mısır'ı feth eden Sultan Selim için yazmış olduğu bir kasidede, onun kılıç zoruyla düşmanın başını top ve çevgan ettiğini söylemiştir.

Odur sâhib-kırân-ı nâm-ver kim *zûr-ı tîgıyla*
Ser-i galtîde-i adâyı etdi *gûy çevgânı*

Vâsıf, k.18/7

Zihnî, sevgilinin saçı ile, küfür diyarı olan *kızıl elma* arasında bir bağlantı kurmuş, *çevgan* ile sevgilinin saçını, *kızıl elma* ile yüzünü kastetmiş, çevganın kızıl elmaya,-yani yüzüne- hükm ettiğini temsilî olara anlatmıştır.

Yürüttü hükm-i çevgânı kızıl elmâya fermânı
Çeküb bende tatar hanı rüstem-nümâ zülfün

Zihnî, d2. g53

Âdile Sultan ise muhabbet ile çevgan arasında bir bağlantı kurmuş ve gönle seslenerek, ona meydan okumuştur.

Kaçma *çevgân-ı mahabbetden* gönül cevlâna gel
Top edip başını bu meydanda merdâne gel

Âdile Sultan, g.107/1

8.17.2 Cirit, Satranç, Tavla

Divan ve halk şairleri çeşitli vesilelerle gündelik hayatta oynanan oyunları şiirlerinde işlemişlerdir. Bu oyunlar, bazen mecazî bazen gerçek anlamında kullanılmıştır.

Seyranî, tavla, aşık ve zar atmayı şiirine konu edinirken, Vâsıf, Hasan Ağanın on beş kere Hüseyin Paşayı cirit atma yarışında geçmesine tarih düşürmüştür.

Bir *cirîd* atıp *Hasan* aga bu görkî menzîle — *Tavlada* âşık da zar atmasının
Geçdi on beş gez *Hüseyin Paşa'yı* taş dikip yazın — *Yek düseyle Çar* şeş beşlemesi var

Vâsıf, Ta.16/1 — Seyranî, ko 173/2

Dertli ile Seyranî de satranç oyunun işlemişlerdir. Dertli sevgili ile olan gönül macerasını *satranç* oyununa benzetmiştir.

Bir *santranç* düzdük yâr ile bile
Sürdük piyâdeyi atlar da gele

Dertli, ko.44/3

8.18 Giyim Kuşam

Maddî kültürün en önemli öğeleri giyim kuşamdır. Saraydakilerle halkın giyim kuşamı arasında farklılıkların olması mümkündür. Türk kültür ve estetiğinin bütün özelliklerini üzerinde toplayan, *dokuma kumaşlar*, doku özelliği ve kalitesi bakımından dünya kumaşçılığında ayrı bir öneme haizdir.

Divan ve Halk şairleri, çeşitli elbiselerin ismini eserlerinde andıkları gibi zaman zaman bu elbiselerin renginden, deseninden, kumaşın özelliğinden de bahsetmişlerdir. Diba için *al güllü diba, atlas diba* anteri için *mavi anteri* diyerek giyim eşyalarının özelliklerini vurgulamışlardır.

Şairlerin eserlerinde ismini andıkları Türk giyim eşyaları bazıları şunlardır. *Diba, eteklik, anteri, kaba, aba, canfes kaftan, Cezayir urbası, çarık, çemenî kanfes, çuha aba, damen, destar, dest-mal, fes, gülgülî hara, hırka ibrişim, ipek mintan, kanlenderî hırka, melamet hırkası, kisbet, köhne aba, köhne şal, lahurî şal, mest, papuç, oya yazma, yazma mendil, semmûr siyah fıstıkî, pirahen, sibi, siviyî, puşi, şal, tennur, fermene, şalvar* vs.dir.

8.18.1 Kumaş Çeşitleri (Diba, Atlas, Canfes, Cezayir Urbası, Çemenî, İbrişim, İpek, Aba, Gezi,)

8.18.1.1 Diba

"İpekli ve renkli kumaş, bir nevi kalın canfese verilen addır."[293] beyitlerde çokça geçmektedir.

Avnî ile Dadaloğlu bu kumaş türünün adını zikretmişlerdir.

Avnî, *aba* giyinmeden maksat örtünmek ise, benim indimde *diba* ve *hasır* birdir diyerek, giyilen elbisenin önemini vurgulamak istemiştir.

Abâ-pûş olmadan maksad eger ancak tesettürse — *Entarisin* giydirsinler *sivayi*
Benüm indümde *dîbâ-yı perend* ü *bûriyâ* birdir — Hiç giymesin atlas ile *dibâ*yı

Avnî, g.131/3 — Dadaloğlu, gü.10/2

8.18.1.2 Atlas

"İnce ipekten sık dokulu düz renkte sert ve parlak bir kumaş olup, tel adedine ve doku özelliğine göre değerlendirilen bir kumaştır. Bunların kalitelisine *diba* da denilmektedir."[294]

---

[293] Pakalın, age., İstanbul 1993, C.1 S.449

[294] Melek Sevüktekin Apak, Filiz Gündüz, Fatma Öztürk Eray, Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1997, s.21

Hersekli Arif ile Şem'i beyitlerinde, atlastan değerli bir kumaş olarak bahsetmişler fakat kendilerinin buna rağbet etmediğini söyleyerek eşyaları giyme hususuna tasavvufî bir anlayışla yaklaşmışlardır. Dokuzuncu feleğe de *atlas* denilmiştir. Bazen iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.

Hersekli Arif, fıtratının *atlasa* tenezzül etmediğini, *fakr ve fena* hil'atının kendisi için *altın iplik* olduğunu dile getirmiştir. Şem'i de kendilerinin *Muhammed ümmeti* olduğunu, yoksulukla (Allah'tan başka bir şeye muhtaç olmamakla) övündüklerini, köhne şalın kendileri için *atlas kaba*lardan daha değerli olduğunu dile getirmiştir.

Eylemez atlâs-ı gerdûna tenezzül tâbım	Biz Muhammed ümmetiyiz fakr ile fahr eyleriz
Câme-i fakr u *fenâ hılat-ı zer*-târımdır	Yeg bize *atlas kabalardan* hemen bir köhne şal
H.Arif,k.22/10	Şem'î,g.89/4

8.18.1.3 Canfes

"Şimdiki taftayı andıran bin nev'i *ipekli kumaşın* adına denilmektedir."[295] Avnî bir beytinde sevgiliye seslenerek onun endamını *canfes* kaftanın açtığını söylemektedir.

Açmış endâmunı bir kat dahı *canfes kaftân*
Cevher-i cân gibi etsen seni sînemde nihân

Vâsıf, ş.142/1

8.18.1.4 İpek

Osmanlıda en kıymetli kumaşlardan biris de *ipektir*. İpeğin öyküsü tarihin çok derinliklerine kadar inmektedir. "Çin Kraliçesi Hsi Ling, M.Ö. 2640 yılında dut ağacı yaprakları arasında oluşan kozaların kumaş için dokunabilen ince lifleri olduğunu görmüştür. İpek yapımının sırrı, Çinliler tarafından sır olarak saklanmış ve ancak gezgin satıcılar aracılığı ile Batı'da tanınmıştır. Başlangıçta ipek, *altın-mücevher gibi* alım-satımda kullanılan değerli eşyalar arasında yer almıştır. İpeğin çok değerli olması nedeniyle, artan küçük lifler ve ipek böceği kozaları bile toplanmaktadır."[296]Seyranî, ipeğin değerinden bahsederek, eskiden durumunu iyi olduğunu *ipek mintanı* bile beğenmediğini, şimdi ise yoksulluktan sırtına *çul giyeceğini* söylerken, ipeği kıymetli bir giyim eşyası olarak görmüştür.

Evvel giymez iken *ipek mintanı*

---

[295] Mehme Zeki Pakalın, age., s. 258

Giyersin eğnine çul yavaş yavaş

Seyranî, ko.226/1

8.18.1.5 Gezi

İpeğin bir çeşidir. Çözgü ipliği, atkı ipliği ipek ve pamuk iplik karışımlı sık dokunmuş hâreli (muare görünümlü) kumaştır.[297] Vâsıf bir beytinde bu gezi kumaşından bahsetmektedir. Diğer şairlerde bu kumaş türünden bahsetmemişlerdir.

Yüz suyu dökme kimseye şimdiden tezi
Aldır babana *anterrilik* mâvi bir *gezi*

Vâsıf, Th.216/19

8.18.1.6 Aba

"Dokunması ve kullanılması zamanımıza kadar devam etmiş olan kalın yünlü bir kumaştır. Yıkanmış ve taranmış yün yapağının keçeleştirilmesiyle elde edilmektedir."[298] Bu kumaşa çeşitli renkler verilmiştir.

Emrah ile Dertli, abaya *köhne aba* diyerek derviş ve ariflerin bunları giydiğini söylemektedirler. Avnî, *atlas* ile *aba* arasında bir fark görmediğini söylemiştir.

Müste'îrân-ı vücûd anlayamam ey Avnî
Ne tefâvüt görür *atlasla abâ* beyninde

Avnî, g.390/9

Bakma hakaratle dervişanlara
Köhne abâ diken arifânlara

Emrah, ko.115/2

Boş degildir zâhidâ *köhne-i abâsı* dervişin
Defneler bilmez misin kasrın harâbından çıkar

Dertli, d.18/5

8.18.2 Giyim Eşyaları

8.18.2.1 Diba, Anteri, Ferace

Diba, ipekli ve renkli kumaş, bir nevi kalın *canfese* verilen addır. Beyitlerde kumaş olarak değil, mecaz olarak, elbise, came olarak geçmektedir.

"Anteri, *şalvarlı* ve *şalvarsız* giyilenler diye ikiye ayrılmaktadır. Şalvarlı giyilen anteriler, etek boyu, ayakların görülebileceği uzunluktadır. Kol boyları uzun; kol ağzı çevreleri harçlarla ve daha çok makrome ile süslenmiştir. Şalvarsız giyinenler, çoğunlukla atlas ve kadife kumaş üzerine sırma işlemelerle bezenerek

---

[296] Sevüktekin Apak, Gündüz, Öztürk Eray, age., s. 26
[297] Sevüktekin Apak, Gündüz, Öztürk Eray, age., s.25
[298] Sevüktekin Apak, Gündüz, Öztürk Eray, age., s.21

süslenmiştir."[299] Beyitlerde anteriler renk tonları, desen ve kumaşın özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır.

Dertli, âşık için cefa çekmenin, *atlas-diba* giymekten daha iyi olacağını, onun hırka ve şalı olmasa bile, başındaki kalender tacının daha makbul olduğunu söylerken *atlas-dibadan* değerli bir giyim aracı olarak behsetmiştir. Divan şairlerinden Hersekli de giyim kuşam elbiselerine Dertli gibi yaklaşmış, yüce tıynetinin *atlası şahîye* rağbet etmeyeceğini söylemiştir.

Özge bir peşmîne-pûş-ı haşiz kim eylemez *Atlas-dîbâ* giyinmeden yegdir cefâ âşıka
Atlas-ı şâhîye ragbet tab-ı al-ül-âlamız Başta bir tâc-ı kalender hırka u şal olmasa

H.Arif,g.76/5 Dertli, ko.3/4

Dadaloğlu sevgilsine ipekli bir kumaş olan *sivayi* giymesini, atlas ile dibayı giymemesini önermektedir.

Entarisin giydirsinler sivayi
Hiç giymesin *atlas* ile *diba*yı

Dadaloğlu, gü.10/2

Vâsıf ise anterinin, *zümrüdî şaldan* yapıldığını ve sevgilinin de bu zümridî şal anteriyi giydiğini söylemekte; Avnî de dibanın deseninden ve renginden bahsederek sevgilsinin *al güllü ve renkli diba* giydiğini vurgulamıştır.

Giymiş ol meh *zümrüdî şâl'anteri*
Serve dönmüş kâmet-i nâzik-teri

Vâsıf, ş.22/5

Giyüp al *gülli dîbâ* reng reng oldukça ruhsârun
Gül-istân-ı hayâl-i Avnî-i şeydâya benzersin

Avnî, g.314/5

"Ferace, bedeni ve kolları bol, önden açık ve eteği yere kadar uzun, yakasız bir giyimdir. Yazın ipekten, kışın yünlü kumaşlardan yapılmıştır."[300] Avnî sevgilisine seslenirken, onun yeşil ferace giydiği zaman goncaya, güldüğü zamanlar ise güli zibaya benzediğini söylemektedir.

Yeşil ferrâce giysen goncasın ey lâle-rû ammâ
Gülüp açıldıgın demler gül-i zîbâya benzersin

Avnî, g.314/2

---

[299] Sevüktekin Apak, Gündüz, Öztürk Eray, age., s. 97
[300] Sevüktekin Apak, Gündüz, Öztürk Eray, age., s.101

8.18.2.2 Hil'at, Kaftan, Şal

Hil'at, *kaftan* ve *şal*, şairler tarafından çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. *Şal*, tasavvufî anlayışa sahip insanların giyebileceği gibi,; süslü giysi olarak da insanlar tarafından giyilmektedir.

Dertli ve Şem'î *atlas* ve *diba* giymektense, *şalı giymeyi* tercih ettiklerini söylemektedirler.

Atlas-ı dîbâ giyinmeden *yegdir* cefâ âşıka
Başta bir tâc *hırka kalender*-i *hırka* u *şal* olmasa

Dertli, ko.3/4

Biz *Muhammed ümmetiyiz fakr* ile *fahr* eyleriz
Yeg bize *atlas kabalardan* hemen bir *köhne şal*

Şem'î,g.89/4

Aynı şekilde *Vâsıf*, *Sümmanî* ve *Seyranî*, şal giysisine makam, şöhret, güzellik nazarıyla bakmışlardır. Vâsıf ise sevgilisinin *Lahurî şal* (Hindistan'ın Lahur şehrinde dokunan bir çeşit şal) giydiğini söylerken bu *şala* değerli bir meta gözüyle bakmaktadır.

Kesdirip tenzûyi şaldan fermene
Yaraşır kesdirsem ol *sîmîn* tetne

Vâsıf, ş.63/5

Bahs edersen işte Lâhûrî şâl
Var ise şüphen peyâmı benden al

Vâsıf, ş.21/4

Bu fani dünyada bellidir belli
Ne şal giyen kalır ne yüzü allı

Sümmanî k.105/4

Lahurî saçağı sırması telden
Arasan bulunmaz değme bir elden

Da.ko.17/3

Şükrün libasın giyelim
Tac u hırka şal yerine

Seyranî, s.271/4

Halk içinde kendilerini hor göstererek, gerçeğe ulaşmanın daha kolay olacağına inanan melametîler bu amaçlarına uyan elbiseler de giymişlerdir. *Melamet* hırkası da bunların bu isteğine uygun bir elbise niteliğindedir.

Şem'î de *melamet hırkasını* şiirinde kullanmıştır.

Melâmet hil'atin giy ey dilâra-yı fenâdan geç
Rızâullaha meyl it cennet-i bağ-ı bekâdan geç

Şem'î,g.18/1

Kaftan makam ve şöhret ifade eden giyim eşyasıdır. Muhatabını güzel gösteren elbiselerin başında gelir. Padişahlığı en az taht kadar bütünleştiren bir giysidir. Padişahların kaftan giymesi, onun değerini bir kat daha artırmıştır.

Vâsıf da sevgilinin endamını, kaftanın bir kat daha güzelleştirdiğini söylemiştir.

Açmış endâmunı bir kat dahı canfes *kaftân*
Cevher-i cân gibi etsen seni sînemde nihân

Vâsıf, ş.142/1

8.18.2.3 Daman (Eteklik) Kaba, Came

Eteklik manasına gelen *daman*, iffetin, temizliğin hakkın ve büyüklüğün sembolüdür. Birinden himmet bekleyen, onun eteğini öper, birine beddua eden kişi de onun eteğini tutarak ondan hakkını ister. Bir işten vazgeçen kişi *mecazen el etek çekmek* deyimini kullanır.

Avnî, daman kelimesini büyüklük manasında kullanmıştır. Ancak bir yönüyle yüksek olan kişilerin damanı öpülür. Avnî de Hz. Ali'ye yalvarırken, ondan merhamet istediğini *el benim daman senindir*, diyerek dile getirmiştir. Emrah da *lâ yu illâ*'nın *dameninden el çektiğini* söylemektedir.

Âstân lutfuna geldüm ümîd-i rahmla — El çektim dâ*meni* lâ yü illâ dan
Merhamet kıl el benüm *dâmân* senündür yâ Alî — Bâb-ı tevekkülümde ikâmetim var

Avnî, g.449/4 — Emrah, ko.100/2

Tutar dâmânunı elbetde bir gün Avnî-i nâ-kâm
O dîvân-hâne-i bâkîde kim şâh ü gedâ birdir

Avnî, g.131/6

Zihnî ise damanı gerçek manasında kullanmış, güzellerin *allı pullu* eteklikle cihanı yağmaya verdiklerini söyleyerek, eteğin sevgililere çok yakıştığını ve etrafa bir huzursuzluk verdiklerini dile getirmiştir.

Olub gülgün-şafak hem-sâye *al pullu* eteklikle
Cihânı verdiler yagmaya *al pullu* eteklikle

Zihnî, d1.mh.36

Kaba, genelde dünya nimetlerinden elini çeken kimselerin giydiği elbise olmasına rağmen, bazen de güzel, hoş elbise anlamına gelecek şekilde de kullanılmıştır.

Emrah, ezelî olarak bu maceradan geçtiğini, tac ve kabadan serimi kurtardım derken, *tac* ile *kabayı* aynı kefeye koymuş;. Vâsıf ise sevgilisine seslenerek, gül yaprağından yapılan elbisenin, yine onun tenine nisbetle kaba olduğunu dile getirmiş, *kaba* kelimesini iki anlama gelecek şekilde kullanmıştır.

Berg-i gülden câmeni sen — Ben ezeli geçtim bu mâceradan
Hüsnine nisbet kabâdır — Serimi kurtardım *tâc* u *kabâdan*

Vâsıf, ş.44/4 — Emrah, ko.100/2

Hırka tasavvuf erbabının giydiği bir çeşit giyecek türüdür. Daha çok dinî boyutu vardır. Tekkenin müdavimi olan kişiler, özellikle bu elbiseyi tercih etmişlerdir. Dertli de hırkayı tercih ettiğini söylemektedir.

Atlas-ı dîbâ giyinmeden yegdir cefâ âşıka
Başta bir tâc kalender-i hırka u şal olmasa

Dertli, ko.3/4

8.18.2.4 Fes

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en renkli giyim eşyalarındandır. "Sultan İkinci Mamhmud devri devlet adamlarından Koca Hüsrev Paşa (ö. 1854) Derya kaptanı iken Tunus'taki görevinden dönüşte getirdiği, adına *fes* denilen ve o zamana kadar Türkiye'de bilinmeyen, giyilmeyen bu başlığı, emrindeki kalyoncu askerlerine giydirmişti. Bir seferinde, Padişah İkinci Mamhmud Cuma selamlığına giderken Hüsrev Paşanın merasime çıkardığı bu kalyoncu askerî birliğini görmüş, kırmızı gelincikler gibi dizi dizi duran bu manzaradan pek hoşlanmıştı. Hüsrev Paşa'nın padişahı ikna etmesiyle, askerler ile birlikte diğer memurların da fes giymesi zorunlu hâle getirildi."[301] Bu uygulamaya sonra bazı tutucu kesimler şiddetle karşı çıkmış, kendilerini fes giymeye zorlayan padişaha *gavur padişah* demişlerdir. "Zeki bir hükümdar olan II. Mahmut, gezici saz şairlerinin *iletişim* açısından önemini fark ederek teşkilatlanmalarını sağlamış ve onları reformlarının halka ulaşması için birer propagandist olarak kullanmıştır."[302] *Dertli*[303], Âşık *Şem'i*[304] *Seyranî*,[305] *Bayburtlu Zihnî*[306] gibi şairler fesi öven şiirler yazmışlardır.

---

[301] Şemseddin Kutlu, Dertli, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1988, s. 130
[302] Beşir Ayvazoğlu, Halk Şiirinden Tarihe, Ötüken Yay.,, İstanbul, 1991 s.12
[303] Dertli, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi , Seyfettin Özege Kolleksiyonu, No: 2626 (4 adet)?? s. 51
[304] Halıcı, age., Ankara, s.33
[305] Kasır,age., s.288-281
[306] **Divân-ı Zihnî,** Bayburtlu Zihnî, Süleyman Efendi Matbaası, 76+84 İstanbul, 1293 (Divan iki bölümden meydan gelmiştir.)

Halk şairleri *fes* hakkında övücü beyitler söylemişlerdir. Zihnî *fesin* cananenin kâkülünün *taht-gâhı* olduğunu ve oraya çıkıp hükm ettiğini söylemektedir.

Çıkdı çünküm taht-gâh-ı kâkül-i cânâne *fes*
Hükm idüp envâ-ı seslerle ecelsiz câne *fes*

Zihnî, d2.g37

Dertli ise, fesin sevgilinin yanağına al renkler bahşettiğini ve gül dalında *goncai handana* benzediğini söylemektedir.

Al renkler bahşeder ruhsûre-i hûbânâ *fes*
Benzemez mi şâh-ı gülde gonca-i handâna *fes*

Dertli, k.88/1

Seyranî ise *fesin* halk tarafından benimsenmesi istemekte, çünkü bunun başlarda durmasının hünkâr tarafından ferman edildiğini belirtmektedir.

Emr-i hünkârdan gelür hünkarın cilve nufûs
Kaplasın dursun dâ'im serlerde ser her fes

Seyranî, g.353/2

Halk şairleri *fesi* överken aynı zamanda Sultan Mamhmud'a da övgüler yağdırmışlardır. Şem'î ve Dertli de aynı durum görülmektedir.

Şem'î *sultan Mahmud'un* ömrün Hudâ etsin mezîd
Müjde *fermanile* geldi Konya'yı ihyâya *fes*

Şm.g. 63/9

Fes değil medhiyye-i *festen* murâdım Dertliyâ
Bir vesâledir *duâ*-yı *Hüsrev ü Hakan*'a *fes*

Dertli, g. 89/6

Dadaloğlu fesin sırmalarından bahsetmektedir.

Saçı altın bağlı fesler sırmalı
Lahurî şal giymiş gümüş düğmeli

Da.ko.64/8

Divan şairleri, halk şairlerine nazaran *fese* karşı biraz kayıtsız kalmışlardır. Vâsıf sadece bir beytinde *fes* hakkında fikrini söylemiş, diğer divan şairleri, fesin lehinde veya aleyhinde bir fikir beyan etmemişlerdir.

Vâsıf bir beytinde kırmızı fesin başa çok yakıştığını söylemektedir. Emrah, sevgiliye seslenerek, sevgilinin, fes köşesinden saçını çözüp güzellik ülkesine *şahmar*ın askerlerini dağıtma demekte, sevgilinin güzelliğini hazineye, perçemini de bu

hazineyi koruyan şah-mara benzetmiş, *festen* ise sadece başa örtülen bir giyim eşyası olarak bahsetmiştir.

Gül gibi kırmızı *fes* başında — Çözüp *fes* gûşesinden perçemün şahum nezâketle
Bûy-ı anber mi bu ne kaşında — Dagıtma genc-i hüsne leşker-i şeh-mârun ey şahum

Vâsıf, ş.100/4 — Emrah, g. 221/2

8.18.3 Diğer Giyecek Türleri (Destar, Destmal, Yazma, Çarık)

Destar, sarık, sarık bezi, tülbent anlamlarına gelmektedir. Destmal mendil demektir. Yazma, kadınların başlarına örttükleri bir çeşit örtü, çarık ise deriden yapılarak ayağa giyilen bir nev'i ayakkabıdır.

Zihnî mendile *destmali naz* demekte yine aynı beyitte destmal ile birlikte mendil ve destarı da kullanmaktadır. Vâsıf ise yazmış olduğu muhammes bir şarkısında, sevgiliden bir *destmal* alarak, göz yaşını silmesini, çünkü kendisinin *ona mecbur olduğunu* dile getirmektedir.

Alıp elüne dest-mâl — *Destmal-i nâz* elde deste-i gül *destârda*
Mecbûrunam bilmez misin — Görmesin a'dasını bu şive-i reftârda
Eşk-i terim silmez misin — Gezme böyel yazma *mendil* serde sümbül-i zarda
Vâsıf, mh.ş.208/2 — Sim tensin lik pek kân u vefâsın sevdigim

Zihnî, dl.th49

Dertli ise sevgilinin *burmında hızma*, başında oyalı yazma bulunduğunu söylemektedir.

Burnuna zer hızma ile
Başta oya yazma ile
Yakışır elvan güzele

Dertli,.5/6

Seyranî, güneş kavurmasa çarık ayak sıkmaz derken, Dertli de, kara bahtının kendini çok yoksul düşürdüğünü söyleyerek çarık giymeye mecbur kalmasına hayıflanmaktadır.

Adalet istemez zulüm olmasa
Çarık ayak sıkmaz *güneş sıkmasa*

Seyranî, ko 76/1

Evvel begenmezdin *mesti papucu*
Verdirdin *çarığa mes* kara bahtım

Dertli, ko.97/3

Yine Vâsıf, sevgilinin mendiline, altından oyalar işlediğini söylerken, halk arasında mendile,altından oyanın yapıldığını dile getirmektedir.

İşledip mendiline *zerrîn oya*
Ârız-ı tâbânına vermiş foya

Vâsıf, ş.22/3

8.19 Sofra ve Yiyecekler

8.19.1 Bal (Şehd, Asel) Kand, Şerbet, Şeker,

Bal tadı dolayası ile anılmaktadır. Devrin en gözde yiyeceklerindendir. Benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Sevgilinin sözleri, yanağı, dudağı bala benzetilmiştir. Bazen içilen meyler asel tadı vermektedir. Rakibin verdiği *asel zehir* gibi görünmektedir.

Vâsıf ve Emrah sevgilinin dudakları için *bal* benzetmesinde bulunmuşlardır.

Bildim ne *şekerdir lebün* emdikde ben ammâ — Billûr bukak tatlı zebân *bal* dudak
Vâsıf o nedir dedi ana *bal* deyiverdim — Valâ *yaşmak al yanağa* yaslanmış

Vâsıf, g.84/6 — Emrah, ko.139/1

Bal kelimesi bazen de *ağu* ile birlikte kullanılmıştır. Avnî ve Sümmanî de bu kullanıma rastlamak mümkündür.

Mezâk-i sâhib-i nâmûsa zehr-i kâtildir — Âlemde bir sadık yâri ararken
Rakîb sundığı *şehd-âba semm* katılmasa da — *Ağuya karışı balımız* bizim

Avnî, g.420/4 — Sümmanî ko.91/3

Şeker kamışının donmuş özsuyuna *kand* denilmektedir. Kendisi oldukça tatlıdır. sevgilinin dudakları *kanda* teşbih olunur.

Vâsıf ve Zihnî sevgilinin *lebi* ile *kand* arasında benzerlik kurmuşlardır.

Ol mehün şeb-reng-i zülf ü lezzet-i *kand*-i *lebin* — Habeş hâlin esiri mülk-i Çîn zülfün perîşânı
Ey sabâ uğrarsan ehl-i Şam'a sor sorma bana — *Leb-i la'lin* Bedehşân üzre şâh-ı *kand-hâr*

Vâsıf, g.5/3 — Zihnî, d2. g39

Şeker karıştırılmış suya *şerbet* denilmektedir. Genelde *tatlılığı* ile anılır. Bazen benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Vâsıf, bir çeşmenin yapılışına düşürdüğü tarihte, akar suyu önce *zemzeme*, daha sonra da *şerbete* teşbih etmiş; Âşık Şem'i ise sakinin sunacağı içki için şerbet ibaresini kullanmış, ve hasta olanların (gönül hastası) kişilerin bu şerbeti beklediğini söylemiştir.

Bu mâ'-ı *zemzemi* nûş edene şifâlar ola — Sîne-i mecrûhumuz hâlî değildir yâreden
Misâl-ı *şerbet*-i *humm*âsdır halâvetle — Sâkîyâ bîmârımız derdile *şerbet* bekleriz

Vâsıf,Tr. 26/7 — Şem'î,g.60/2

Seyranî ise şerbeti tasavvufî manada kullanmış, tecelliden hikmet sahibi bir pîrin sunduğunu gül renkli bade içtiğini, bunun adının da *şerbet* olduğunu söylemektedir.

Tecelliden ben içtim bâde-i gülgûn adı *şerbet*
Sunan peymâneyi bir pîr ki pîr pûr-hikmet

Seyranî, s.355/1

Şeker, şeker pancarı veya kamışından elde edilmektedir. Tatlılığı yönüyle beyitlere konu edinmiştir.

*Tûtî*lerin konuşturulmaya alıştırılırken ağızlarına şeker verilmesi olayını Şeref Hanım ve Âşık Şem'i dile getirmiştir.

Fart-ı hayret ile lal olsun gel eş âyîne-rû — Rû-siyâh ağyâra ruhsat vermeye n'oldu sebeb
Tûtiyân bağda *şeker* güftârun eyler ârzû — *Tûti-veş* birkaç *şeker ezdin* merâk oldu bana

Şeref Hanım g.144/3 — Şem'î,g.8/3

8.19.2 Kebap

Et ve *ateş*in birlikteliği ile ortaya çıkar. Acıyla yanan sine kebaba benzetilir.

Avnî ile Bayburtlu Zihnî, ciğerin aşk oduyla yanarak kebaba dönüştüğünü, müşebbeh ve müşebbehünbihi aynı olacak şekilde kullanmışlardır.

Sultân-ı gam gelince ser-i hân-ı hasrete — Dilim pervâne-veş şem-i izâr-ı yâre dönmekde
Laht-ı cigerden özge *kebâbı* bulınmaya — *Ciger aşk* oduna yanmakdaa *mânend-i kebab-ı sîh*

Avnî, g.389/4 — Zihnî, d2. g14

8.19.3 Adet ve Gelenekler

Divan ve Halk şairleri, halkın âdet ve geleneklerini ellerinden geldikçe şiirlerinde kullanmaya çalışmışlardır.

Bayramlar insanların sevinç ve mutluklarının en üstü düzeyde olduğu bir zamandır. İnsanlar, bayramlarda güzel elbiseler giyinir, birbirlerinin bayramlarını kutlarlar, küskünler barışır, birbirlerinin gönüllerini alırlar, her türlü unsuru sevgili ile kendisi arasında bağlantı kurmayı alışkınlık hâline getiren şairler, sevgiliye yaklaşmayı büyük bayram kabul ederlerdi. Bayramın birinci günü Cuma'ya gelen

Kurban bayramlarına da *büyük bayram* manasına gelen *Iydı ekber* tabirini kullanmışlardır.[307]

Avnî de sevgilinin ayak toprağına kurban olduğu bir zamanı *ıyd-ı ekber* olarak tasavvur etmiş ve bu yüzden de *allar giydiğini* dile getirmiştir. Vâsıf; sufilerin bütün herkesi tebrik için bayramda kapıları dolaştığını söylemekte; Şem'î de *bayram* geldiğinde küs olanların *bayramlaştığını* bildiği için, bu günü fırsat bilerek sevgili ile barışmak istemektedir.

Allar giydüm ser-â-pâ îd-i ekberdir bu gün
Hâk-i pây-ı yâre kurbân oldıgum demdir bu dem
Avnî, g.289/2

Küs olanlar barışır bayram günüdür
Beyninizden def olsun mâcerâ bayramlaşalım
Şem'î,g.80/2

Sôfiyân hep dâiresinde*n usûl-i devr* ile
Devr-i ebvâba çıkar *tebrîke bayram* günleri
Vâsıf, k.14/56

Dertli, nazardan koruması için, sevgilinin yakasına, *simli muska taktığını;* Vâsıf da sevgilinin iki kaşı arasına *pay-ı bat* (kaz ayağı) nakş ettiğini dile getirmişlerdir.

Fevk-i beyn-i ebruvânında degül cây-ı çiçek
Hıfz için *yavuz nazardan nakş* olunmuş *pây-ı bat*
Vâsıf, g.64/2

Yavuz göze uğrar deyü ol tıfl-ı nevresi
Simli hamâyıl takmış ninesi yakasına
Dertli, g.11/3

Yavuz nazardan hıfz için zer-hâl ile pîşânına
Kaz ayağı yazdı atfâl-i sipihrün mâderi
Vâsıf, k.14/2

Yine Vâsıf, yazdığı bir tahmisten, çocukların başına çörek otu ve sarımsak konulmasını istemektedir. "Çörek otu, nazar değmesine karşı tütsü olarak kullanılır."[308] Vâsıf çörek otunun yanında, çocuğun beşiğine uyku nüshası konulmasını ve kömür söndürülmesini istemiştir.

Dik çocuğun başına *çörekotu sarmısak*
Sevsinler uyku *nushası* alıp *beşiğe tak*
Söndür kömür ki kötü *nazardan* ola uzak

Vâsıf, Ta.216/25

Yine Halk şairlerinden Dertli, sevgilinin tuti gibi tatlı dilli olmasını, o kundakta iken mamasına şeker katılmasına bağlamaktadır.

---

[307] Nihad Sâmi Banarlı, **Şiir ve Edebiyat Sohbetleri,** Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1982, s.93
[308] Abdülaziz Bey, Yayına Hazırlayan, Kâzım Arısay, Duygu Arısan Günay, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2000 s.15

Tûti gibi her *göfti* şirtin olmağa *sebeb*
Kundakta şekter katmış latlâsı *mamasına*

Dertli, g.11/5

Divan ve halk şairleri sevgiliyi elde etmenin yollarından birisinin de sim ü zerden geçtiğine inanmaktadırlar. Emrah ile Vâsıf da aynı kanaatti şiire yansıtmışlardır.

Öyle âh ü vâh ile etmez nigâh-ı iltifât
Pâk zer ister gazel almaz zamâne dilberi

Vâsıf, k.14/53

Mey içmeye bezm içre güzel sevmege her dem
Hâhişgerem amma n'ideyim *sîm* ü *zerüm* yok

Emrah, g. 209/3

Eski toplumda kına bir süs unsuru idi (bkz. kına) kına genelde ellere, bazen de ayaklara veya saça yakılırdı. Emrah ise sevgilinin perçemine kına yaktığını dile getirmektedir.

Lutfile gel kim nazar kıl bu dîde-i nâlânuna
Kor mu âşıklara *akıl* ol *hınalı perçemün*

Emrah, mr.249/3

Yine Emrah, halk arasında deli görünen kişinin aslında veli olduğunu dile getirmiştir. Halk arasında da bu inanç bu gün bile yaygındır.

Emrah bu makamda olandır veli
Hakka yakın halka görünür deli

Emrah, ko.127/3

Sümmanî ise, halkın *hazinenin virân yerlerde bulunduğu* inancını şiirinde işlemiştir.

Bir nihan hazine bulmak istersen
Hanı harap viranlıkta bulunur

Sümmanî k.164/6

Sümmanînin bir beytinden halk arasında tarçın ve karanfilin acıyı kesmek için kullanıldığını anlamaktayız.

Her olur olmaza sen olma *kefil*
Sancını kesemez darçın karanfil

Sümmanî k.185/4

Vâsıf camilerde halka *badem şekeri* dağıtma geleneğini şiirine konu edinmiştir.

Perde-i nâmûs-ı bâb-ı itikâfı çâk edip

Tagıdırlar halka câmilerde bâdem şekkeri

Vâsıf, k.14/59

Dertli ise gedaya merhamet etmenin beylere kanun olduğunu dile getirmiştir.

Duâ-gû bende-i nâçizinim dergâh-ı lutfunda
Gedâya merhamet kılmak beğim beğlerde kanundur

Dertli, s.46/3

Emrah ise halk arasında *arife tarif olmaz* inancını dile getirmiştir.

Emrâhî olduğun *hace-i tasnif*
Ne hâcet eylemek arife tarif

Emrah, ko.75/3

Gelin giden kızın başına damat tarafından elma atılır, bazı bölgelerimiz de ise elma yerine darı atılmaktadır. Zamanla bu darı atılma olayı dilimize geçmiş ve mecazî bir boyut kazanmıştır.

Vâsıf ise *darısı başına* deyimini kullanmıştır.

Oldu gelin bak Atike *darısı başına*
Tâ Kıztaşı'nda girdi biririnün firâşına

Vâsıf, Th.216/10

"Eskiden Anadolu'ya İstanbul'a çalışmak üzere adamlar gelir, bunların çoğu da herhangi bir mesleğe sahip olmadıklarından ya hamallıkla, yahut kazma kürekle çalışarak işe başlarlarmış. Bunların içinde öyleleri olurmuş ki hamallık yapmak için ne bir ipleri, amelelik yapmak için de ne bir kazma veya kürekleri bulunurmuş, bu kişilere zamanla *ipsiz sapsız* denilmeye başlanmıştır."[309] Böylece halk sarhoş, işi gücü olmayan kişilere ipsiz tabirini kullanmışlar, ipsiz kelimesinden işi gücü olmayan asalak birisinin kastedildiği anlaşılmıştır ki Vâsıf da bir beytinde bu anlamı kastetmiştir.

Pullar diz ibrişîm tarf-ı tarpûşa
İp takma sakın *ipsiz edepsiz sarhoşa*

Vâsıf,Ta.216/12

Yine halk inanış ve tabirlerini bazen büyük bir başarı ile şiirinde eriten Vâsıf, *Püskküllü belâ* tabiri ile bir halk inanışını şiirine sokmuştur. II. Mamhmud zamanında, halkın giymeye mecbur olduğu fesin, kendine ait püsküllleri bulunurmuş,

---

[309] İskender Pala, **İki Dirhem Bir Çekirdek** Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2000, s.105

rüzgarlı havalarda püsküller havada savrulur ve birbirine dolaşırmış, bazı kişiler de ellerinde tarak ile belirli bir ücret karşılığında fesin püskülünün dolaşığını açarmış, böylece halk bu iş için de bir ücret ödeme yükümlülüğüne girmiş, hem giyilince kırmızı rengi başta güzel görünerek insana yeni bir görüntü kazandıran, hem de püskülün dolaşması ile onlara ayrıyeten bir külfet getiren fesin bu durumunu belirtmek için tatlı, güzel bir belâ anlamına gelen püsküllü belâ tabirini kullanır olmuşlardır. Vâsıf da halk kültüründe hem sözlü ve maddî kültür olarak yer eden fesle alâkalı bu sözü, şiirinde sevgiliye benzetme unsuru olarak kullanarak işlemiştir. Zihnî de yine *püsküllü belâyı* aynı amaçla kullanmıştır.

Bu gîsû-yı perîşân ile her bâr
Ser-i uşşâka *püsküllü belâsın*
Vâsıf, ş.112/4

Bu ne *püsküllü belâ*dır serde serpilmiş yatur
Bu ne perçem bu ham ber ham letâfetler nedir
Zihnî, d2. g18

Ey hüsrev-i hûbân ey şâh-ı ebrû
Baş üzre *püsküllü belâ* nedir bu
Zihnî,ko.3/2

Bu arada bazı gruplar, *fesin* kullanılmasına karşı çıkmıştır. Fese karşı çıkanların II. Mamhmud tarafından şiddetle cezalandırıldığı için halk bir noktada sıkıntıya düşmüştür. Halkı sıkıntıya düşüren fes giyme zorunluluğundan dolayı halkın fese püsküllü belâ dedikleri de fes için söylenilen bir başka yöndür.

Eski toplumda geceleri aydınlanmak için kullandıkları mum çok değerli bir yeri bulunmakta idi. Birisine verilecek en güzel hediyeler arasında bile bulunurdu. Kaybolan değerli bir nesneyi bulmak için özellikle mum ışığı kullanılırdı. Böylece mum ile aramak tabiri dilimize yerleşmiştir. Yine eski insanlarımız değer verdikleri birisin çağırmak için ona mum gönderirlerdi. Eğer çağırdıkları kişinin gelmesini çok istiyorlar ise, bu isteklerini belirtmek için ona *dibi kırmızı mum* gönderirlerdi.[310] Halkın bu geleneğini Vâsıf da şiirinde kullanarak, bir beytinde *mumla aramak* tabirini bir beytinde de ise; *dibi kırmızı mum ile davet etme* tabirini kullanmıştır.

Bir âteşe andım ki görelden ruh-ı yârı
Mumla arar yanmağa pervâne bu nârı
Vâsıf, ş.165/1

Her gice o meh parladıp al bâde-i Kumla
Da'vet eder 'uşşâkı *dibi kırmızı mumla*

[310] İskender Pala, **Ah Mine'l-Aşk**, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 155-190

Vâsıf, g.107/1

Eskiden insanlar su vs. ihtiyaçlarını içini boşalttıkları su kabağı ile karşılarmış, bu kabakların içerisine su konulduğu gibi meyhanelerde içki de konularak küp yerine kullanılırmış, içkinin yasak olduğu dönemlerde bir yere toplanmış içki içen insanlar yakalandığı vakit, görevliler tarafından, o toplantıyı düzenlenin başına,ceza olarak içi içki dolu kabak vurulurmuş, böylece kabak bir kişinin başında patlar imiş, devrin görevlileri tarafından uygulanan bu ceza geleneği daha sonraları halkın diline dilinde mecazî bir mana kazanmıştır. Vâsıf da bu mecazî kelimeyi şiirinde kullanmıştır.

Sarp imiş işi gören verdi tüfekden falya
Destinün *patladı başına ara yerde kabak*

Vâsıf, 51/9

Eski Osmanlı toplumunda ramazanların ayrı bir önemi ve değeri vardı. Ramazanda insanlar, fakir fukaraya sadaka ve zekatlarının verirken, dost ve akrabalarını da iftara davet eder onlara ihsanlarda bulunmaktan büyük bir zevk alır, hatta nezaket gereği, Ramazanda davet ettikleri kişilere hediye verirlermiş. Bu hediyenin adına ise *diş kirası* derlermiş.

Dertli bu *diş kirası* adeti ile sevgilisi arasında bir bağlantı kurmuş, onun *la'l-i lebin*den vermiş olduğu buseleri, iftâr vaslının diş kirası olarak yorumlamıştır.

Verdigi bûseler la'l-i lebinden
İftâr-ı vaslının *diş kirasıdır*

Dertli, ko.65/4

8.20 Kuramın Eğitim ve Öğretiminde Kullanılacak Olan Yöntem-Teknik ve Stratejileri:

Öğretim, öğrenci, öğretmen, amaç, konu, metot, çevre ve bunlar arasındaki ilişkilerin bütünleşmesiyle meydana gelmektedir. Metot öğretimi sağlayan yedi unsurdan sadece birisidir. Fakat öğrenme-öğretme süreçleri içinde önemli bir yere sahiptir. Öğretmen yöntem seçimini şu ilkelere göre yapmalıdır.

"En iyi yöntem, öğretim esnasında öğrencilerin yapması gereken yöntemdir.

Öğrencilerin öğretim sürecinde farklı bilişsel süreçler kullanması ve yeteneklerindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Öğrenciyi öğretime güdüleyebilmeli ve etkin katılımı sağlayabilmeli,

Öğrenme sürecinde kullanılan yöntem, öğrencinin daha önce öğrendiklerini yeni öğrenme durumunda hatırlayabilmesi ve kullanabilmesine hizmet etmeli,

Her yöntemi, belirli işlevleri yerine getirmek için kullanabilmeli,

Öğrenciye kazandırılacak davranışlara göre yöntem ve araç belirlenmeli,

Öğretmen, her öğretim hedefi için aynı derecede etkili bir yöntem ve araç olmadığı fikrine sadık kalmalıdır."[311]

Sosyal hayatı aksettiren şiirlerin işlenmesi ve hedef davranışlara ulaşılabilmesi için, *soru cevap metodu*, *anlatma metodu* kullanılabileceği gibi, *yapısalcı-öğrenme öğretme anlayışı metodu* da uygulanabilir.

8.20.1 Yapısalcı Öğrenme-Öğretme Anlayışı

Yapısalcı öğrenme yaklaşımı, bireyin daha açık düşünmesini, kendine öğrenme sorumluluğu edinmesini ve davranışlarını kontrol etmesi için gerekli olan birtakım temel bilgi ve becerileri öğrenmesi gerektiğini kabul eder. Mevcut temel bilgi ve becerileri kullanarak yeni düşünce ve açılımlara giderken, edindiği yeni yaşantı durumu, var olan zihinsel yapı veya şema ile karşılaştırarak zihninde yeni bir yapı veya denge oluşturma çabası içerisine girer. Bu metotta amaç, bireye birtakım bilgilerin ve becerilerin hazır olarak verilmesi değil, onun dış dünyada meydana gelen olayları sağlıklı bir şekilde algılayıp yorumlamasına zemin hazırlamaktır.

"Yapısalcı öğretme yaklaşımında öğretmen aşağıdaki hususlara dikkat etmelidir.

Farklı öğrenciler tarafından bilgini birden fazla sunumu sağlanmalı,

Gerçek öğrenme konuları ile öğrenciyi yüz yüze getirmeli,

Konulardan çok yönlü bakış açısı kazandırmaya çalışmalı,

Bilginin öğrenciler tarafından birincil kaynaklardan faydalanılarak yapılandırılmasını sağlamalı

Ortaklaşa etkinliklere, destekleyici çalışmalara (grup etkinliklerine) yer vermeli,

Öğrenme ortamına öğrencinin aktif katılımı sağlanmalı ve kendini ifade etmesine fırsat verilmeli,

Öğrencilerin etkili düşünme, sorun çözme, öz denetimini geliştirmeye dönük olanaklar sunmalı,

---

[311] Beydoğan, agc., s.60

Keşfetmeye dayalı etkinlikleri desteklemeli,

Bilgilerin sunumunda doldur boşalt teknolojilerini değil, etkileşimli teknolojileri kullanmalı,

Öğrencilere ödev verirken sınıflandırma, analiz, tahmin ve yaratıcılık gibi bilişsel kavramlara yer vermeli.[312]

8.20.2 Materyaller

Dersin iyi anlaşılması için *siyah veya manyetik tahta, opak projektörü, tepegöz, slayt/diya projektörü, yardımcı edebiyat kitapları, dersle alâkalı diğer kitaplar,* kullanılabilecek materyallerdendir.

IX. BÖLÜM

9 İNSAN

9.1 Amaç

Edebiyatın insan hayatındaki yeri ve önemini kavratmak.

9.1.1 Hedef Davranışlar

Edebiyat ile ilgili terim ve kavramları öğrencilere öğretme,

Öğrencilerin hissetme, hayal kurma, zevk duyma ve düşünme yeteneğini kazanmalarını sağlama,

Öğrencilere mecazları ayırt edebilme, kelimelerin metindeki anlamı bulabilme yetisini kazandırma,

Edebî kültürü, düşünceleri açıklama ve örneklendirmede kullanma,

Türk milletinin tarih boyunca seçkin edebî eserler ortaya koymuş köklü ve uygar bir millet olduğunun farkına vardırma,

Edebiyatın, edebî eserlerde ifadesini bulan yaratıcı ve kalıcı yönünü görme,

Millî kültürü tanıma, inanç ve ahlak sistemini öğrenme,

Türk şiir verilerinin daha sonraki dönemlere kaynaklık ettiğinin farkına vardırma,

Edebî eserlerin kişilere estetik duygu ve düşünce sağladığının farkına varma,

Sanat, bilgi değeri yüksek eserlerin seçilmesi ve değerlendirilmesi için gerekli kültür birikimini sağlama,

---

[312] Beydoğan, age., s.79

Edebî eserleri tahlil ve tenkit metotlarını öğrenme ve edebî metinlere uygulama,

Eser ile yazar ve devri arasındaki ilişkileri göz önünde tutma,

Yazarın şahsî üslûp, dil ve söyleyiş özelliklerini, hayatını ve mizacını bilme.

9.1.2 Kuram

Şairlerde insanla alâkalı bir endişe görmek zordur. insanın toplum içinde kendine ait bir rolü vardır. İnsan, *sevgili* olurken en yüce varlık, değerli, itibarı herkese tarafından bilinen, kendisine her zaman ve her mekânda hürmet gösterilen tip olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan rakip (bkz rakip) olarak karşımıza çıktığında ise, kötü, pis, işe yaramazdır. Düşmanlıklar ondan insanlığa zuhur eder. İnsan âşık tipinde karşımıza çıktığında (bkz. âşık) dünyanın bütün sıkıntılarını omuzlarında hisseden, her türlü elem ile karşı karşıya bulunan, yaşadığı andan memnun olmayan, insanlığa ve hayata küsmüş, bedbin, ümitsiz, ağlayan, sevgili tarafından horlanan devamlı hakir görülen, rakibi tarafından kıskandırılan bir tip olarak durmaktadır. Padişah olarak karşımıza çıkan insan tipi ise, bazen sevgilinin fiziksel ve ruhsal özelliklerine haiz, devletin başında bulunan, ülkenin ve insanların geleceği ile sorumlu bazen de kahraman bir edaya sahip bir tip olarak görülmektedir. Fakat daha çok insan, sevgili ve âşık ikilemi üzerinde yoğunlaşmış ve bunlara ilaveten bu iki unsuru tamamlayacak rakip unsuru ile örülmüştür.

9.2 GÜZELLİK (Hüsn, Melahat, Cemâl)

9.2.1Umumî Olarak Güzellik

Güzellik, sevgiliyle alâkalı kısımlarda ön plâna çıkmaktadır. Sevgilinin bu özelliğinden dolayı binlerce âşığı vardır. Bu yüzden o âşıklarının ismini deftere yazarak aklında tutabilmektedir. Sevgilinin cemali günden güne parlayarak güneş gibi olmaktadır. Sevgilinin güzelliği Kâbe olarak tasavvur edildiği için onun yüzüne herkes yüz sürmek istemektedir.

9.3 SEVGİLİ

9.3.1 Umumi Olarak Sevgili

Sevgili, divan şiirinin ana unsurudur. Her şey onunla başlar ve onunla biter, Ahmet Hamdi Tanpınar sevgiliyi saraydaki padişaha benzetip, sarayın, aydınlığın ve feyzin kaynağı, muhteşem bir merkeze, hükümdara, onun cazibesine ve iradesine

bağlı olduğunu söyledikten sonra, her şeyin sevgili etrafında döndüğünü, ona doğru koştuğunu, ona yakınlığı nispetinde feyizli mesut olduğunu söylemektedir. Devamında, sarayda olan her şeyin hükümdarın iradesi itibariyle keyfi, az çok ilâhî, Allahlaştırılmış, özü itibarıyla de isabetli, yani hayrın kendisi olduğunu vurgular. Manevî âlemde, hükümdarın Allah'ın gölgesi olarak telakki edildiği gibi, Aşk, zihni hayat, hayvanlar ve bitkiler âlemi, kozmik nizam, varlık hatta adem ve vücudun kendisini bir *saray* olarak tasavvur etmekte, ve sevgiliyi de böyle bir sarayın hükümdarına benzetmektedir. Bu yüzden sevgilinin bütün davranışlarının, hükümdarın davranışı olduğunu, onun sevmeyeceğini; ama bir nevi tabiî vergi gibi sevilmeyi kabul ettiğini, istediğine iltifat, istediğine lutf edeceğini, hatta hükümdar gibi ihsanlarda bulunacağını, bu ihsanları istediğine vereceğini veya bunları istediğinden esirgeyeceğini söyledikten sonra, onun muhatabına, padişah gibi cevr edeceğini, işkence edip öldüreceğini, kendisinin kıskanıldığına fakat onun kimseyi kıskanamayacağını dile getirir.[313] Ahmet Hamdi Tanpınar'ın sevgili için söylediği bu özellikleri hemen hemen bütün divan ve halk şairlerinde görmek mümkündür. Kâinatta bulunan bütün güzellikleri, bir teşbih veya hüsni ta'lil sanatı vasıtasıyla sevgili ile ilişkilendirmeyi sanatın ana gayesi olarak gören şairler, güzellik adını hayalî ve harici âlemdeki bütün unsurları, kelimelerin sihirli dünyasında sevgiliyle özdeşleştirilerek, sevgilinin özelliklerini anlatan çok geniş bir kelime dağarcığı oluşturmuşlardır. On dokuzuncu yüzyıl divan ve halk şairleri, altı asırdır kullanılan bu mecaz, istiâreleri, edebî sanatları, hatta ifade ediliş yönleri, belki müşebbeh ve müşebbehün bihleri bazen aynen, bazen yeni bir vechi şebeh bularak kullanmışlar, sevgiliyi anlatan, sevgiliyle direkt alâkalı veya ilişkili yüzlerce hatta binlerce kelime ve kelime grupları oluşturmuşlardır.

Sevgiliye ait, isim veya sıfat şeklinde bir çok kullanımlar mevcuttur. Bunlar: *can, canan,, canane, dost, sevgilî, yâr, hub, habib, mahbub, ma'şuk, güzel, huban, senem, büt, nigar, server, şah, şeh, hüsrev, padişah, efendim, fettan, afet, katil, zalim, cevan, yüzü mah, huni, bî-vefa, dildar, dil-rüba, , melek, mehlika, saki, perî, mutrib, melalahat, nurı dide, çeşm-i ala, cellat, mestane, servi kad, sim ten, şeker güftar, lâle-had, gonca leb, gonca dehen, Asafı devran* vb. bir çok kullanımlar mevcuttur.

---

[313] Ahmet Hamdi Tanpınar, Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s. 5-6

Sevgilinin ön plâna çıkan özelliklerinden birisi onun zalim oluşu dur. Kirpiğinin ucundan kanlar damlamaktadır. İçtiği su, âşığın göz yaşından ibarettir. Onun âşığına bakışı, düşmana bakar gibidir. Âşığın teni, onun sevdası yüzünden ateşler içindedir. Kendisi her zaman bi-vefadır, ağyara gösterdiği iltifatı, kendisine sevdalanan ve kendisini herkesten çok seven âşığından esirger, sevgilinin yüzündeki benler *haramî*, gamzeleri *cellat* görünümündedir. Onun saçları, âşığı *dama* düşürüp yerlerde süründürmek için yaratılmıştır. O hiçbir şey yapmasa bile yaptığı naz ile âşığı canından usandırır.

Emrah ve Vâsıf sevgilinin kendilerinden kaçmasından yakınmaktadırlar.

Ne kadar sevse de etmez yine *lutf* ile *nigâh* — Nedür bu *cevrler* bu devrler bu *kaçmalar* benden
Yohsa şûhun bakışı 'âşıka düşmen gibidir — Helâk oldum ben ey *zâlim* nedir bu nâz-ı *istiğna*

Vâsıf, g.43/6 — Emrah, g.164/8

Şeref Hanım ise sevgilinin kendisini *cevr* ile öldürdüğünü, kendisine merhamet etmediğini söylemekte; Zihnî ise, sevgilinin adaletsiz, aman vermeyen bir cellat olduğunu dile getirmektedir.

Bî-vefâ bir gün acırsun da ararsun bendeni — Ah o bî-dâd elinden dâd bir feryâd iki
Öldürür billah bu cevr-i firâvânun senün — Bi âman-ı cellâd elinden dâd bir feryâd iki

Şeref Hanım g.75/2 — Zihnî, d2. g74

Avnî, ve Seyranî sevgilinin vefasızlığından şikayet etmişlerdir.

Dâm-ı zülfün gâlibâ bir dil şikâr itmiş yine — Aşk u sevdalığım ekmeğim aşım
Bilsen ey *cellâd-ı hûnî* kimdir efgân eyleyen — *İçtiğin su akan gözümden yaşım*

Avnî, g.325/2 — Seyranî, ko75/2

Sevgili sadece zalim oluşu yönüyle değil, bir çok yönüyle karşımıza çıkmaktadır.

9.4 Divan ve Halk Şairlerinin Sevgili İle İlgili Müşterek Benzetmeleri

9.4.1 Gül, (Gül-handan, Verdi handan, Güli ter, Güli ra'na, Güli pirehen,) Gonca (Gonca-i nev-reste, Gonca-i handan)

Şairler tarafından en çok kullandığı çiçeklerden birisi güldür. (Bkz. İlgili madde) Gül ile sevgilinin yüzü ve yanağı arasında benzerlikleri vardır. "Edebiyatımızda gül ile bülbül aşklarını anlatan *Gül ü Bülbül* mesnevileri

yazılmıştır.[314] Gülün açılma dönemindeki demine *gonca* denilmektedir. Bu daha ziyade sevgilinin ağzı ile benzerlik göstermektedir. Bülbül, âşığı, gül de sevgiliyi temsil etmektedir.

Divan ve halk şairleri her fırsatta gülden bahsetmişlerdir. Gülün hemen hemen bütün özelliklerini şiirlerinde işleyen şairler, gül ile gülmek kelimesi arasında da *iştikak* sanatı yapmışlardır.

Dertli, sevgiliyi tasvir ederken onun yanaklarından gül olarak bahsetmiştir. Aynı şekilde Emrah da sevgilisine *sevri gül* diye seslendikten sonra, ikinci mısrada *gül-zenahdan* benzetmesinde bulunmuştur. Avnî ise gül ile sevgili arasındaki münasebet kurmada daha da ileri giderek, sevgilinin çok nâzik edalı olduğunu, onun yürümesiyle, cennet gülü dikeninin gölgesinin, unun önünü kestiğini söylemektedir.

Öyle *nâziksün* ki kasd itsen hırâm u işveye
Sâye-i hâr-i gül-i Firdevs reh-zendir sana
Avnî, g.11/3

*Ruhlar ı gül gonca fem*i
Kendi *aşiret hatemi*
Dertli, .5/8

Serv-i gül n'eyler sana hayrân olan
Gül zenahdânun gören gözler güzel gözlerini
Emrah, g.203/3

Sevgilinin ağzı goncaya benzetilmiştir. Zihnî ve Avnî sevgilinin ağzı ile *gonca* arasında müşterek oluşturmuşlardır.

Aceb mi dâ'imâ bülbül gibi nâlân isem Avnî
Yanımda gül gibi handân olur bir gonca-fem yokdur.
Avnî, müfred/66

Zülfü sümbülden ruhı gülden dehânı goncadan
Tâzedir ey bagbân bozma otağım tazedir
Zihnî, d2. g21

9.4.2 Servi

Sevgilinin *servi* ile birlikte anılması, *boyu* yönüyledir. Daha ziyade istiare yoluyla servi kelimesi kullanılmıştır. *servi hıraman, servi hoş, servi sanavber, servi sim-endâm, sevri semen, servi revân, servi bâlâ, servi çemen, servi azâde, servi kamet vb.* isimlerle anılan servi, her zaman boy münasebeti kurulmuştur.

Divan ve halk şairleriin müşterek noktaları, servi ile sevgilinin boyu arasındaki ilişkidir. Emrah ve Avnî sevgilin boyunun *servi* olduğunu husununda müşterek oluşturmuşlardır.

---

[314] "Gül ü Bülbül" Mesnevilerinin en meşhuru Kara Gazlî'nin "Gül ü Bülbül" Mesnevisidir. Kara Fazlı bu eserini Şehzâde Mustafa'ya sunmuş olduğu bu eser alegoriktir. Eserin hemen başında gül ve gül bahçesi olan gülşen, son derece zengin bir teşbihle tasvir edilmiştir. Eserde gül, gülşene babası Şah Bahar tarafından vâlî olarak tayin edilmiştir. Lâle, Nergis, Susen, Sümbül, Servi ise Gül'ün yardımcıları konumundadırlar.

Mahşer-engîz-i belâ bir *serv-kad* gördüm bu gün — Nedir bu *serv-i sim-endâm* nedir bu sîne-i nâfe
Râst bir şeymiş kıyâmet hîç şübhem kalmadı — Nedir bu mû-miyân inceldi cânum sarmadan tenhâ

Avnî, g.424/2 — Emrah, g.164/6

Divan şiirinden fazla etkilenmeyen Dadaloğlu, sevgilinin boyu için servi benzetmesinde bulunmuştur.

Boyunu benzettim bir *servi dala*
Yanakları benzer tomurcuk güle

Dadaloğlu, ko.46/2

Avnî ve Zihnî ise sevgili ile servi arasındaki bağlantıyı daha derinlemesine işlemişlerdir. Avnî'nin serviyi kullanmasında hem bilgi, hem de mukayese unsuru vardır. Servi, genellikle mezarlıklarda bulunur, çünkü o, rüzgar ile salınırken, Hû, *Allah* sesini çıkarmakta ve Allah'ı anmaktadır. Onun bu zikri aynı zamanda mezarlıkta bulunan meftâlar için mağfiret vesilesi olabilmektedir. Aynı zamanda servinin yaprakları kokuyu emerek, etrafa güzel kokular salmaktadır. Mezarlıklara dikilen servi, çürüyen bedenlerden çıkan kokuları kolaylıkla emerek mezarlıklara hem temiz hava, hem de görüntüsüyle çok güzel bir manzara vermektedir. Avnî, sevgiliye seslenerek, gel kabrimin başında bir an dur ey sim*in-beden*, gören herkes, senin nurdan dikilmiş bir *sevr* olduğunu anlasın derken, servinin, sevgilinin boyuna teşbih edilmesinden, hem de mezarlıklara dikilmesinden bahsetmiştir. Zihnî de sevgiliyi servi olarak tasavvur ettiği için onun sâyesini (himmetini) üstüne salmasını istemiştir.

Gel ser-i kabrümde tur bir lahza ey sîmîn-beden — Sâyesin salmaz ise üstümüze *serv-i sehi*
Nûrdan bir *serv* dikmişler kıyâs itsün gören — Yoklasın bari bizi zülf-i sabasıyla gehi

Avnî, g.304/1 — Zihnî, d1. t47

Emrah ve Şeref Hanım sevgilinin boyu hususunda *hüsni ta'lil* yapmışlardır.

Çemende serv-i sehî-veş salın be hey âfet — Ne belâ kaddin var ey peri ruhsar
Nihâl-i gül kad-i mevzûnun eylesün seyrân — Serviler baş eğer reftâr idince

Şeref Hanım k. 96/23 — Emrah, ko.17/1

9.4.3 Fidan, (Nihal, Nihal-ı taze) Şimşad, Tuba,

Sevgilinin boyu, öncelikle *serviye*, daha sonra da *fidana* benzetilmektedir. *Gül fidanına* benzetilen sevgili, *mevzun, taze, hıraman* tiplemeleriyle adlandırılır.

Dadaloğlu sevgilinin boyu için *fidanca dal gibi* benzetmesini yaparken, Vâsıf benzetme unsurlarında biraz daha ileri giderek, sevgiliyi nihale benzetip, bu nihalin

meyvesini elde etmeyi de visal olarak yorumlamıştır, ama bu fidanın da meyvesinin elde edilemeyeceğini bilmektedir.

Ol tâze nihâlün bu yazın mîve-i vaslın — Yaşta küçük ama boyda münasib
Bîhûde taleb etme gönül koparamzsın — Sallanıyor bir fidanca dal gibi

Vâsıf, g.100/4 — Dadaloğlu.ko.38/1

Şeref Hanım sevgilisi için *gül-nihal-i işve* diye hitap etmiştir. Halk şairi olan Emrah da sevgilisi için *fidan* demiştir.

Bülbülü bir sen misün ol *gül-nihâl-i işvenün* — Sabahdan uğradım ben bir *fidana*
Girmez ey dil gûşına bu âh u efgânun senün — Dedim *mahmur* musun ded ki yok yok

Şeref Hanım g. 45/5 — Emrah, ko.46/1

Dertli, sevgilinin boyunun *tuba ve ar'ar;* Vâsıf da *şimşad* olduğunu söylemektedir.

Dedim- Evvel haber ver *kamet-i kadd-i dırâzından* — Kim görse kapılmaz kadün ey *kâmet-i şimşâd*
Dedi - Sanma sakın *servi* değil *tûbâ* vü *ar'ar*dır — Mâni' degül âşıklarun eylersede *feryâd*

Dertli, 28/3 — Vâsıf, ş.87/4

9.4.4 Ay (Meh, Meh-veş, Şems, Mihr, Kamer, Ayın Ondördü, Hilal) Mihr, Aftab

Sevgilinin boyu ne kadar uzun ve mevzûn ise, yüzü de ona paralel olarak o kadar parlak, güzel ve pürüssüz, gündüz gibi aydınlık, güneş gibi parlaktır. Bu yüzden sevgilinin yüzü için; *meh, kamer, afitap, meh-pare, şems, pertev, ayın on dördü, mahı felektap, nur,mehi garra vb.* şekillerde hitap edilmektedir.

Vâsıf ve Zihnî sevgilinin yüz parlaklığını dile getirmişlerdir.

Kıl arz-ı cemâl âleme *on dördüdür ayın* — Ey *kamer çehre* cemâlin ne aceb bütgededir
Mehtâb edelim bu gece ey mâh-ı felek-tâb — Küfr-i zülfünde nice pertevi imân buluruz

Vâsıf, ş.19/3 — Zihnî, d2. g35

Avnî, sevgilinin yanağının parlaklıkta nura bile kaynaklık ettiğini vurgulamakta; Emrah da, *yeni ayın* sevgilinin cihanı süsleyen yüzünü görse doğmayacağını, çünkü kendi parlaklığının onun parlaklığı yanında değersiz olacağını dile getirmiştir.

Nûr olmaz idi muktedir-i şîve-i tenvîr — Bir *hil*âl olmuş gezer başunda her gün her gice
*Ruhsâr*un eger *eylemese nûra tecellî* — Görse togmaz *mâh-ı nev* mihr-i cihân-ârâ yüzün

Avnî, g.438/4 — Emrah, s.248/3

Afitap bazen *müşebbehün bih* olarak kullanılmıştır. Avnî ve Seyranî de aynı durum söz konusudur.

Hûy-kerde rûy-ı enverünün aksidir veren — Afitâb cemâlin görelden beri

Kandîl-i âftâb-ı cihân-tâba âb ü tâb — Arttı derûnumda hicrân sevdiğim

Avnî, g .26/3 — Seyranî, ko 122/1

Ayın on dördünde ay, tam şekilde görüldüğü için kendisine *bedri tam* denilmiştir. Divan ve halk şairleri sevgiliyi *bedri tam*a benzetmişlerdir.

Ağlar Şeref firâk ile gice sabaha dek — Sen tulû' eyleyeli çeşmime ey *bedr-i tam*

Yâ Rab o *bedr-tam* ne âlemdedir aceb — İtmez oldu nazarım şam-i şebistana tama'

Şeref Hanım, g.10/5 — Zihnî, d2. g44

Devr-i felekde mâh-ı nevin eksigin bilüp

Ey *bedr-i tam* gıpta ider âsuman sana

Zihnî, d2. g3

9.4.4 Yusuf

Sevgilinin güzelliğini vurgulamak için her türlü istiare, mecaz ve teşbihlerden kaçınmayan divan ve halk şairleri sevgilinin güzelliği ile Yusuf'un güzelliği arasında akranlık kurmuş, hatta bazı durumlarda sevgilinin Yusuf'tan bile güzel olduğunu vurgulamışlardır.

Âdile Sultan, sevgilinin yüzündeki nikabı kaldırınca, Yusuf'tan güzel olduğunu herkesin görebileceğini söylerken; Zihnî sevgiliye güzellikte ancak *Yusufı Kenan'ın* akran olabileceğini vurgulamıştır.

Yüzden nikâbı ref ede ol vech-i şems mâhı gör — Yûs*uf*-ı *Ken'an* imiş hûblukda akrânın senin

Âlemde Yûs*uf* mu güzel ol pâdişâh-ı hüsnü gör — Bir perî-rû misl-i lâlâsın güzellerden güzel

Âdile Sultan, g.39/4 — Zihnî, d2. g57

Divan ve Halk şairleri, sevgiliyi övmek için bilebildikleri bütün unsurları sevgili için kullanmışlardır. Bir kıssaya telmih yapacaklarsa bu telmihten de sevgililerine bir pay çıkarma amacını gütmüşlerdir.

Zihnî sevgilsine *Yusuf-ı saniye;* gönlünü ise hicran ile yanan Yakub'a benzetmiş; Avnî de yaralı âşıklar ile Yusuf kıssası arasında benzerlik bulmaya çalışmıştır.

Âyet-i mahzûnî-i Ya'kûbı ey *Yûsuf-cemâl* — *Yûsuf-ı sâni cem*âlin olalı gözden cüdâ

Âşık-i mehcûr nîk-gönlince *tefsîr* itdiler — Çıkdı *Ya'kûb-i dil beyt-ül-hazenden* sevdigim

Avnî, g .60/6 — Zihnî, d2. g63

9.4.5 Put, (Büt, Büti şirin-dehan, Büti can-perver, Büti naz, Büti ziba)

Put, büt, sanem vb. kelimelerle ifade edilen *put* kelimesi, müşriklerin tapmak için, yontarak insan şeklinde yaptıkları yapıtlara denir. Sevgili güzellik ve kutsallık yönüyle puta benzetilir. Bazen sevgilinin gözü puthane, yüzü Kâbe olarak vasıflandırılır.

Avnî, sevgilisini naz kilisesinde gördüğünü söylerken, büt kelimesini, sevgili, Meryem ve kilise ile birlikte anmıştır. Aynı şekilde Zihnî de, sevgilisini *naz yapan büt*, diye tarif etmiştir.

Ol *büt-i cân-perveri* gördükde *deyr*-i *nâzda* Ol *büt-i nâza* niyâz u ilticâmız geçmedi
Cânı var olsun ferzend-i *Meryem büt-perest* Bülbül o gülden cüdâ olsun desemde olmaz a

Avnî, g .31/3 Zihnî, d2. g5

Avnî sevgilisinin put, cihan halkının ona tapan put-perest olduğunu söylemekte, Zihnî de, sevgilinin yüzüne *yüz sürme* ile Kâbe'ye *yüz sürme* arasında bağlantı kurmaktadır.

Hüsnüne mecbûrdur hem Müselmân hem *büt-perest* Her gören *yüz sürmek ister hâline* ruhsârda
Ey *sanem* sen *pâk* bir *büt halk-i âlem büt-perest* Ey büt-i zîbâ *cem*âlin *Ka'be-i ulyâ*mıdır

Avnî, g .31/1 Zihnî, d2. g26

9.4.6 Peri Huri, Melek

Peri, huri, melek, sevgili için bir benzetme unsurudur. Şairler sevgililerine, istiareli olarak peri, melek, huri derken, bazen *peri-peyker, melek-sima* vs. tamlamalarla kullanırlar. Perilerin insanları çarpması ile sevgilinin güzelliği ile insanları etkilemesi arasında benzerlik kurulur.

Avnî yazmış olduğu bir beyitte sevgili ile Süleyman Peygamber arasında bağlantı kurmuş, her iki unsuru birbiri içinde eriterek müthiş bir kompozisyon oluşturmuştur. Emrah ise sevgiline *melek-zade, peri ruhsar* diye hitap etmiştir.

Ey *perî* seyr eyle nice *hâtem-i la'l-i lebün* Kaşın kavs-i kûzah gözlerin *hünhâr*
Hayretünden çarpılur âdem Süleymân olsa da *Melek-zâde* misin ey *peri ruhsâr*

Avnî, g.381/8 Emrah, ko.47/2

Avnî, perî olan sevgilisinin tasvirinin cennetin kapısının üzerine yapılsa, cennet ehlinin o resme devamla bakmak için cennete girmeyi istemeyeceğini söylerken, tasvirde mübalağaya kaçmıştır. Halk şairi Seyranî ise, sevgilisi için huri, melek diye sıfatlandırdıktan sonra onun ayrılığını daima çektiğini söylemiştir.

Ehl-i Bihişt cennete girmezdi ol *perî* *Hûri melek* bildim sunam zâtını
Tasvîr olınsa tâk-i der-*cennet* üstine Çekerem dâim ben firkatını

Avnî, g.407/2 Seyranî, ko 107/2

9.4.7 Padişah, Sultan,

Sevgili güzelliği ile, padişah, sultan görünümündedir. (bkz. Sevgili)

Avnî ve Emrah da bu durum görülmektedir. Şairler kendilerini *köle* olarak yorumlarken, sevgiliyi *padişah* olarak tanımlamışlardır.

Taht-gâh-ı hüsni îcâd eyleyen Rabb-i hakîm — Sakınma âşıktan kıble-gah yüzün
Avnî-i zârı gulâm itmiş begüm sultân seni — Geda görmek ister pâdişah yüzün

Avnî, g.440/5 — Emrah, ko.67/2

Dertli ise, gönül mülküne hükmeden kişinin sultan olacağını, ve ne kadar cevr etse, cevr etmenin ona yakıştığını, çünkü onun gönül mülkünün padişahı olduğunu söylerken divan şiirinde sevgilini sultan oluşu anlayışını halk şiirinde de ne kadar tesirli olduğunu göstermiştir.

Mülk-i dilde hükm eder sultanıdır ben *Dertli'nin*
Her ne cevr etse *sez*âdır *padiş*âh eyler bana

Dertli, d.18/5

Sevgili güzeller içinde de sultandır. O güzelliği ile âşığın gözünde her şeyin üzerindedir. Emrah, sevgilinin güzeller içinde sultan olduğunu ve devrân içinde onun bir emsâlinin bulunamayacağını söylemektedir.

Sen bir padîşahsın hû*ban* içinde
Emsalin bulunmaz *devrân* içinde

Emrah, ko.111/3

Avnî ise bu güzellik şahına köle olmakla, âleme padişah olacağını, çünkü ona köle olmanın, pâdişah olma mesâbesinde olduğuna inandığını vurgulamaktadır.

Gûyâ ki *pâdşâh* olurum *mülk-i âleme*
Bir *şehryâr-i hüsne gulâm* oldıgum zamân

Avnî, g.352/1

9.4.8 Ahu, Maral, Suna, Şehbâz, Gazal, Hüma, Tuti, Tavus

Sevgili, zarafeti, güzelliği ve en önemlisi zor elde edilmesi yönüyle *ahuya* benzetilmiştir. Sevgilinin *gözleri* bazen *ahunun* gözlerine *teşbih* edilmiş, âşıkların gönlünü avlaması ve onları kendisine zebûn eylemesi yönüyle de *avcı* (sayyad) olarak vasıflandırılmıştır.

Zihnî, sevgilinin *gamzesini* kan dökücü bir *cellada*, gözlerini de avlanan avcıya, Vâsıf da sevgiliyi vahşi bir ahuya benzetmektedir.

Şeyda ol *âhû-yı vahşî*nün tarîk-i eshelin — Neylesin cân *gamze-i hun-hâr-veş cellâd* var
Bezm-i meyde bâde-i gül-fama sor sorma bana — Dil ne yâpsın *çeşm-i âhûsu* gibi sayyâd var

Vâsıf, g.5/4 — Zihnî, d2. g24

Şeref Hanım sevgiliden *ahu*; Sümmanî ise *ahu nigar* diye diye bahsetmektedir.

Yakar kül eyler âlemi ey *çarh el-hazer* — Yaktı derunumu ol *âhu nigar*
Bir *âhu*nun *şerâre*si ehl-i mahâbbetün — Görün şimdi benim hâlim nicoldu

Şeref Hanım, g.79/5 — Sümmanî k.174/2

Zihnî bir koşmasında, koşmanın dört mısraının üçünde sevgiliye sırasıyla *maral, gazal ve ceylan* diye hitâb etmektedir.

Hangi dağda bulsam ben o *maralı*
Hangi yerde görsem çeşmi *gazali*
Avcılardan kaçmış *ceylân* misâli
Gitmiş dağdan dağa yoktur durağı

Zihnî, ko.5/2

Emrah, sevgiliye suna diye hitap etmektedir.

Sunam görünce oldum serseri
Sırma gümüşüne benzer her yeri

Emrah, ko.15/2

Zihnî ise sevgili için, Şeref Hanım da kendisi için *tuti* benzetmesinde bulunmaktadır.

Tûtî-i tabım olur hem-çû Şeref nâtıka-sâz — Çâkerin Zihnî du'aya ider iken agâz
Ey leb-i kand-nişârum seni sevdim sevelim — Murg-ı dil tûtîye-i evsâfına oldu dem-sâz

Ş.hanım.g. 180/5 — Zihnî, dl. k.18

Sevgili bazen de hüma kuşuna benzetilmiştir. "Rivayete göre, hüma, talih kuşu, devlet kuşu olarak bilinen yeşil kanatlı, sarı gagalı ayakları olmayan, bu bakımdan devamlı uçan, kemikle beslenen ve dirisi ele geçirilemeyen bir kuşmuş, Kaf dağından uçarmış, asıl vatanı Okyanus Adaları veya Çin imiş, güya hüma kuşu uçarken gölgesi kimin başına düşerse o kişi padişah olur veya iyi talihe kavuşurmuş, hüma, hiçbir kuşu incitmeyen, refah, kudret ve mutluluk saçan bir kuş olarak şiirlere yansımış, hüma kuşu sevgiliye benzer, sevgili hangi âşığına iltifat ederse o, devlete ermiş olur."[315] Şairler de *hümanın* bu özelliği ile sevgili arasında benzerlik kurmuşlardır.

Avnî sevgilinin hayalinin zahidin gözüne tenezzül etmemesinin normal olduğunu, la-mekân olan hüma için de aşiyanının olmamasının normal olduğunu söylerken sevgili için temsili olarak *hüma* demiştir. Emrah da sevgilisinden *hüma* olarak bahsetmiştir.

---

[315] İskender Pala, **Şi'r-i Kadîm Şiir Şerhleri**, Ötüken Yay. İstanbul 1997, s.40 (140)

Hayâl-i zülf-i yâr itmez tenezzül çeşm-i zühhâda Şehâ kaddün senün bir câm-ı Cemdür di ne dirsen di
Hümâ-yı *lâ-mekân* her yerde Avnî âşyân tutmaz *Hümâ-yı devletün* âlî-himemdür di ne dirsen di

Avnî, g.176/5 Emrah, s.200/1

9.4.9 Kuzu

Divan ve Halk şairleri, haricî âlemde güzel buldukları her kıymetli nesneyi sevgiliye benzetmekte büyük maharet göstermişlerdir. Seviliye *ahu, maral, ceylan, suna, tuti, hüma* vs. canlı varlıklara benzeten şairler, önceki yüzyıllarda pek görülmeyen; fakat bu yüzyılda sıklıkla görülmeye başlanan *kuzu* tabirini sevgili için kullanır olmuşlardır. Özellikle Emrah ve Vâsıf'ın fazlaca kullandıkları bu tabirle, kuzunun *masumiyetini, sevecenliğini* benzetme unsuru yapmışlardır. Seyranî ise bir şiirinde sevgilisinin sevecenliğini ön plâna çıkarmak için onu *emlik kuzuya,* yani *süt emen körpe kuzu*ya benzetmiştir. Yine aynı şekilde Vâsıf, sevgili için *körpe kuzu* ifadesini kullanmıştır.

Ol *körpe kuzu*nun sıcacık koynına girdim Senin gibi *emlik kuzu*
Aldım bir iki bûsesin gönlümü verdim Görmedim ömrüm içinde

Vâsıf, ş.81/3 Seyranî, s.269/1

Seyranî ile Emrah sevgiliden (kuzu gibi sevgiliden) ayrıldıkları için meleyip gezdiklerini söylemektedirler.

Arzularım ben bulamam *kuzumu*
Dertli dertli *koyun* gibi *melerim*

Seyranî, ko 126/2

Ta'n eyleme anun içun agladuguna Emrâh
Böyle *kuzudan* ayrılan aglar da *meler* de

Emrah, g.180/5

Vâsıf ve Sümmanî kuzu kelimesiyle sevgiliyi kastetmişlerdir.

Senden *kuzum* kim vazgeçer Gölgede beslenmiş bir *körpe kuzu*
Tek sen begim yâr ol bana Hanımlar Örtekin maralı gelmiş

Vâsıf, ş.9/2 Sümmanî k.170/4

Yine Vâsıf, sevgili için *kuzu* diye hitap etmektedir. Emrah, sevgiliye olan muhabbetini ve onun nezaket ve zarafetini dile getirmek için *a kuzum* diye hitap etmiştir.

Gayrı yan gel de *kuzum* zevkına bak A *kuzum* çok nâzdan âşık usanır
Sana ben gönlümü verdim gitdi Vefâsız sevdadan gönül bulanır

Vâsıf, ş.170/3 Emrah, ko.39/2

Bir başka koşmasında ise, Emrah, sevgilisinin güzelliği ve masumiyetini dile getirmek için ona *al benli kızım* hitap etmiştir.

Geç şâhum otur başımız üstünde yirün var
Al benlü kızım kimlere divane turırsun

Emrah, g.289/5

9.4.10 Tabip

Gönül hastası olan âşık için yegâne *tabip*, *sevgilidir*. Sevgiliden başkası âşığın gönlündeki yarayı anlayamaz ve ona merhem veremez, âşık onun elinden gelmeyen hiçbir iyileştirmeyi kabul etmez, hatta ondan gelen zehri, başkasından gelen merheme tercih eder. Onun gönül derdinden bir tek sevgili anlar. Bu yüzden sevgilisi için *tabip* ifadesini kullanır.

Divan ve halk şairleri sevgiliye bu açıdan yaklaşmışlardır.
Vâsıf ve Zihnî de aynı kullanıma rastlamak mümkündür.

Derdüme ey meh-rû sensin *tabîb* — *Dertli* sînemden *tabîb merhem* urub peykân alur
Çâresin bul yandı sâmân ü şekîb — Cân verir câm-ı lebin şemşîri gamzen cân alur

Vâsıf, ş.90/2 — Zihnî, d1. 27

Avnî sevgiliden zehir istemektedir. Seyranî, artık büsbütün ümitsizdir. Derdinin dermanının olmayacağına inanmıştır. Sevgiliden dermanını boşuna telef etmemesini dile getirmiştir.

Tabîbüm benden i'râz itme kim cân istemem senden — Merhemlerin telef etme *tabibim*
Bana bir *zehr-i tertîb* eyle dermân istemem senden — Yaralarım kabul etmez em benim

Avnî, Kı.40/1 — Seyranî, ko 124/1

9.5 Divan ve Halk Şairlerinin Sevgiliye Ait Kullandıkları Müşterek Güzellik Unsurları

9.5.1 SAÇ (Zülf, Gisu, Turra, Kâkül, Perçem)

9.5.2 Umumî Olarak Saç

Renk, *koku* ve *şekil* bakımından üç ana başlık altında toplanabilecek olan saç, kendinden en çok bahsedilen unsurlardan birisidir. *Renk*, *koku* ve *şekil* bakımından onlarca benzetmeler de bulunulmuştur. ***Koku bakımından***; *sümbül*, *şebbu*, *amber*, *müşg*, *reyhan*, *semen*, *yasemen* vs benzetilen saç, **renk bakımından;** *akşam*, *gece*, *duman*, *gölge*, *gam*, *küfr*, *kara*, *günah*, *sevda* gibi unsurlara; **şekil bakımından da**; *rişte*, *tar*, *silsile*, *zencir*, *yılan*, *çevgan*, *ömr*, *dam*, *ukde*, *halka*, *dâr*, *kement*, *urgan*, *belâ*, *fettan*, *fitne*, *perişan*, *bulut*, *dalga*, *hüma vs.* unsurlarla birlikte anılmıştır. Saç

dağınık şekilde bulunduğu vakit, âşığın gönlü saçın her bir teline takılı olur, saçlar uzun olup yerde süründüğü için, âşığın gönlü de ayaklar altına saçlarla birlikte sürünmektedir. Sevgilinin saçı ile mitolojik unsurlar arasında benzerlik kurulmuştur. *Mansur*, *dara* asılmıştır. Şair de kendisinin *Mansur* gibi sevgilinin zülfüne asıldığını söylemiştir. *Zülf* renk bakımından *siyah* olduğu için *küfr* olarak tasavvur edilmiş, sevgilinin yüzü de *nur* olarak tasavvur edilmiş bazı beyitlerde *müslüman* olarak anılmıştır. Bir çok benzetmelerin yapıldığı saçın renk, koku ve şekil bakımından divan ve halk şairleri bir çok müşterek oluşturmuşlardır.

Divan ve Halk Şairlerinin Saç İle İlgili Müşterek Tasavvurları

9.5.2.1 Şekil Bakımından

9.5.2.1.1 Zencir, Rişte

Saç, uzun ve örgülü oluşu bakımından *zincir* olarak tasavvur edilmiştir. Esir olan kişiler *zincire* vurularak gözlem altında tutulur. Âşık da sevgilinin tutsağıdır. Tutsaklığını onun saçlarına *bend* olarak göstermiştir.

Emrah, sevgilinin zincir olan saçlarında esir olan gönlünün, ne yüz bulduğunu, ne de kurtulmak için bir çaresinin bulunduğunu dile getirmekte; aynı şekilde Avnî de divane olan kişileri ***bin zincirin bile zabt edemediğini*** ama sevgilinin perçeminin binlerce deliyi kolayca zabt ettiğini vurgulamaktadır.

Gerçi bin *zincîr* bir *dîvâneyi zabt* itmedi
Perçemün zabt itdi bin *mecnûnı* bir *zincîrde*
Avnî, g.395/2

Zincir-i *zülfünde* bî-nevâ gönlüm
Ne yüz buldu ne kurtuldu ne çâre
Emrah, ko.20/1

Saç *ip* anlamına gelen rişte ile birlikte de anılmaktadır. Şeref Hanım, sevgilinin saçı için *rîştei zülfi perişan* demektedir. Zihnî ise saça zünnar ve ondan da mülhem olarak *rîştei zünnar* tabirini kullanmıştır.

Riste-i *zülf*-i *perîşân tolaşur* elden ele
Deste-i sümbül ü reyhân tolaşır elden ele
Şeref Hanım, g.147/1

Müselsel ey dilber-i tâb zülf-i yâre bend oldun
Diyâr-ı küfre vardın *rişte-i zünnâra* bend oldun
Zihnî, d2. g53

9.5.2.1.2 Yılan (Mar) Ejdeha

Saçın, şekil ve renk bakımında da yılana benzetildiği görülmektedir. Saç taranıp bırakıldığı vakit yılın gibi kıvrılmaktadır. Saç *top* hâline getirildiği zaman da *kara bir yılan* görünümünü almıştır.

Divan ve halk şairleri de bu durumdan istifade etmiş, sevgilinin saçı için yılan tabirini kullanmışlardır. Seyranî, sevgilinin saçının top top şekline gelerek *mar*

gibi göründüğünü söylemektedir. Avnî ise, sevgilinin büklüm büklüm zülfünden bir kıl görünse, o kılın bile *Musa'nın ejderhasının* şeklini alacağını dile getirmektedir.

Eger bir mû görinse şekl-i pîç-â-pîç-i zülfünden — Top top olmuş siyâh zülfün *mar* gibi
Olur endâm-ı *ejderhâ-yı Mûsâ* halka-ber-halka — Sofu tabiatlı ziyankâr gibi

Avnî, g.398/2 — Seyranî, ko.247/2

Dertli, sevgiliyle yaptığı bir hasbıhalde, onun saçlarına *gaddar* demekte, sevgili de bunu doğrulayarak her bir telinin *üç başlı ejder* olduğunu söyletmektedir.

Dedim- Gisû*ların gadd*âr işittim ben senin gayet
Dedi - Tahkîk anın her biri teli *üç başlı ejderdir*

Dertli, 28/4

Yine Zihnî, bir beytinde sevgilin saçlarını, yılanların başı olan *şah-marana* benzetmiştir.

Dökmüş mûyların *şâh-marân* gibi
Her bir teli Zihnî perişân gibi

Zihnî.ko.19/3

9.5.2.1.3 Dar, Kement

Saçın, *dar* ve *kement* olarak tasavvur edilmesi, gönlün onlara asılması hususuyla alâkalıdır. *Mansur*, dâr ağacında asıldığı için, şairler de kendilerini dâr da asılı Mansur'a benzetmiş, saç için de *dar* ifadesini kullanmışlardır.

Avnî, divane gönlünü yârin zülfünde asılı gördükçe hatırına *Mansur* geldiğini ifade etmekte; Seyranî de sevgilisinden kendisini garip bir Mansur gibi saçının telinden asarak kıyamete dek gidip gidemeyeceğini sormaktadır.

Dil-i dîvâneyi gördükçe *ser-i zülfünde* — Garib *Mans*ûr gibi *zülfün telinden*
Mevkıf-ı *dârda Mansûr* gelür hâturuma — *Asar* gider misin kıyamete dek

Avnî, g.372/2 — Seyranî, ko 91/5

Yüzelim postu Ene 'l-hakkda Nesîmi mânend
Olalım dâr-ı *ser-i zülfüne Mansûr-ı telef*

Zihnî, d2. g46

Vâsıf ise sevgilisine seslenerek biraz da isyan etmekte, gönlünün saç gibi *kementlere bend* olmayacağını söylerken, biraz da genel düşüncenin zıddına, gönlünün saça *bend* olmayacağını dile getirmiştir.

Zülfün izâra dökme beni sayr-ı bend için
Kılmam girifte gönlümü öyle kemende ben

Vâsıf, g.90/7

Saçın kıvrım oluşu nedeniyle Zihnî, *saç* ile *çevgan* arasında bir şekil bağlantısı kurmuş, nice âşıkların onun güzelliği uğruna başlarını top ederek feda ettiklerini söylemiştir. (bkz.çevgan)

Bizi o *zülf*-i *çevganlarına matl*ûb eylemişler
Ne başlar arsagah-ı hüsnünde *tob* eylemişler

Zihnî, d1. Th41

9.5.2.1.4 Halka, Perişan,

Saç şekil bakımından da *halkaya* benzetilmiştir. Uzun ve arkaya asılı olan saçlar hareket ettiklerinde halka şeklini almakta ve kıvrım kıvrım aşağıya doğru sarkılmaktadır. Saçın halka olması, uzunluğunun da bir göstergesidir.

Avnî, yârin saçlarının *halka-içinde halka* olduğunu söylemekte; Emrah da âşığın ağzından gök yüzüne doğru yükselen *ah* ile sevgilinin saçı arasında bağlantı kurmaktadır. (Bkz. İlgili madde)

Eger bir mû görinse şekl-i *pîç-a-pîç-i zülfünden* Yine halkalanmış âh-ı bülendim
Olur endâm-ı *ejderhâ-yı Mûsâ* halka-ber-halka Zincir-i aşkımın silsil-i zülfün

Avnî, g.398/2 Emrah, ko.67/1

Perişan kelimesi, *peri-halli* demektir. Perilerin dağınık bir şekilde olduklarına inanılmıştır. Saç dağınık hâlde olunca, perişan: kötü bir durum anlamında; bazen de peri gibi güzel anlamında kullanmıştır. Bu yüzden şairler, bu kelimeyi genelde ya sevgilinin saçı için, yahut kendi durumlarının kötülüğünü anlatmak için kullanmışlardır.

Şeref Hanım ve Zihnî perişan kelimesini sevgilinin saçı ile alâkalı kullanmışlardır.

Saba ârâm-gâh-ı gönlümü dağıtma çün şâne Habeş hâlin esiri mülk-i Çîn zülfün perî*şanı*
Perî*şan* olduğum ol turrâ-i tarrâr içündür hep Leb-i la'lin Bedehşân üzre şâh-ı kand-hâr

Şeref Hanım, g.9/2 Zihnî, d2. g39

Yine Şeref Hanım, yârin *riştei zülfi perişanı*nın elden ele dolaştığını söylerken, saç için perîşân ifadesini kullanmıştır.

Riste-i zülf-i perîşân tolaşur elden ele
Deste-i sümbül ü reyhân tolaşır elden ele

Şeref Hanım, g.147/1

9.5.2.1.5 Belâ, Fettan, Fitne

Sevgilinin saçı aynı zamanda bir *fitne otağı*dır. Çünkü orayı

mesken edinmiş binlerce gönül bulunmaktadır. Böylece burası fitnede bir izdiham oluşturmakta ve yolunu şaşırmış kâfir ile müslümanların orada kaybolduğu söylenmektedir.

Zihnî, Vâsıf ve Avnî de aynı kullanıma rastlamak mümkündür.

Her bir telinde bin *dil- i uşşâk bestedir* — Bu ne *püsküllü belâ*dır serde serpilmiş yatur
Ey *zülf-i yâr* başına halkun belâ mısın — Bu ne *perçem* bu ham ber ham letâfetler nedir

Vâsıf, g.94/3 — Zihnî, d2. g18

Mahşer-i zülfinde fart-ı *izdihâm-ı fitneden*
Kâfir-i güm-râh nâ-peydâ Müselmân nâ-be-dîd

Avnî, g .37/2

9.5.2.1.6 Dam (Tuzak)

Sevgilinin saçının özelliklerinden birisi de onun *tuzak* oluşu yönündedir. Avnî ve Zihnî sevgilinin saçı için müştereken *dam* benzetmesini yapmışlardır.

Dâm-ı zülfün gâlibâ bir dil *şikâr* itmiş yine — Ruh-ı alnındaki alıyla bize al itdi
Bilsen ey cellâd-ı hûnî kimdür efgân eyleyen — Halka-i *zülfi* dâm-ı dânesi hal itdi

Avnî, g.325/2 — Zihnî, d1. t.48

9.5.2.2 Renk Bakımından

9.5.2.2.1 Akşam, Gece (Şeb, Leyl, Şam)

Saçının akşam ve gece olarak tasavvur edilmesinin en önemli sebeplerinden birisi renk bakımındandır.

Sevgilinin saçına *leylimdir* diyen Dertli, onun saçının rengini vurgulamak istemiştir. Yârin saçının sevdası ile Şam şehrine kadar her gece, rüzgarın ah çekip estiğini söyleyen Vâsıf, *şeb* ve *sevda* kelimelerini aynı zamanda siyah anlamlarını iham yoluyla vurgulayarak saçın siyahlığını dile getirmiştir.

Sevdâ-yı *zülf*-i yâr ile tâ-be- diyâr-ı *Şâm* — Zülfü *leylîmdir* cemâl-i pâki yârin gündüzün
Her şeb nesîm âh çeker gâh eser gezer — Bir yüzün şems eyleyip birin de mâh eyler bana

Vâsıf, g.30/4 — Dertli, d.18/3

Emrah Kur'andaki 91. *şems*, 92. *leyl*[316] sureleri ile sevgilinin yüzü ve saçı arasında bir ilişki kurmaya çalışmıştır.

Sâçun *ve'l-leyl* ü rûyın sûre-i *ve'ş-şemsi* yazar
Levâ-yı nusretin ser-levha-i innefetâhnâdır

E s.323/2

---

[316] **Hak Dîni Kur'an Dini**, Elmalı Hamdi Yazır, Şura Yay., İstanbul ??, C. 8 465-494

Dertli de Emrah ile aynı şeyleri düşünmekte sevgili güzelliği ile Kur'an ayetleri arasında bir bağlantı kurmaktadır.

Ve'şemsü cemâlin *vel'leyl*ü zülfün
Getirir gönlüme korku gözlerin

Dertli, ko.80/3

9.5.2.2.2 Küfr, Siyah, Kara, Sevda, Zulm

Sevgilinin saçının rengini belirtmek için *küfr*, *siyah*, *sevda*, *zulm* kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimelerin hepsi kara anlamına gelmektedir.

Zihnî, saç için *küfr* ibaresini kullanmış, Avnî de sevgilinin saçının rengini belirtmek için *zülfi siyah* tasavvurunu dile getirmiştir

Dûd ü feryâdım mıdır boynunda yâ *zülf-i siyâh* — Cemâli gün be gün mihr-i dırahşan oldu gitdikçe
Hatt mıdır rûyunda aks-i rişte-i cânım mıdır — Görenler *küfr-i zülfün* ehl-i iman oldu gitdikçe

Avnî, g.130/2 — Zihnî, d1. Th39

Sevgilinin saçı, tasavvufi manada kesretin ifadesidir. Fakat bazen saçın rengini vurgulamak için küfr kelimesinin ikinci anlamı olan *kara* manasın da kullanılmıştır. Aynı zamanda *iham* ve *ihamı tenasüp* ve *ihamı tezat* sanatı yapmak için de *küfr* kelimesi *siyah* ve *inkarcı* anlamlarını içeren kullanımlarla belirtilmiştir.

Ey *kamer çehre* cemâlin ne aceb *bütgededir*
*Küfr-i zülfün*de nice *pertevi imân* buluruz

Zihnî, d2. g35

Avnî ise sevgiliye seslenirken âdeta onu tasvir ve tahlil etmektedir. Sevgiliye, *imanı zayıflatan büt* diye seslenen şair, onun zülfünün, küfrü-öğrettiğini, ve bu öğreticiliği ile Beyazıtı bile geride bırakacağını söylemektedir.

Ey büt-i *îmân-şiken* zülfün ki küfr-âmûz olur
Bâyezîdi der-miyân eyler o *zünnâr* ibtidâ

Avnî, g .22/2

Sakın *zünnâr*-i *zülf-i yâre* küstâhâne el sunma — Top top olmuş *siyâh zülfün* mar gibi
Bu sevdânun ucından çok *Müselmân kâfir* olmuşdur — Sofu tabiatlı ziyankâr gibi

Avnî, g.141/ — Seyranî, ko.247/2

9.5.2.2.3 Dud, Sehap, Bulut. Asuman

Saçın şekil (bazen renk) yönünden benzerlik kurulduğu unsurlardan bazıları da *dud*, *sehap*, *asumandır*. Bu benzetmelerde daha ziyade renk unsuru ön plâna çıkmıştır. Saçın *bulut* olarak tasavvurunda, sevgilinin yüz uzuvlarıyla *münasebet*

kurulmasının da etkisi vardır. Çünkü yârin yüzü, *ay ve güneşe*, kaşı *hilâle* teşbih edilmiştir. Böylece gökyüzü tasviri yapan şair, sevgilinin saçı için *sehap* benzetmesi yapması geyet mümkün olmuştur. Bulut güneşi kapatınca, güneş ışığı kaybolur, saç da güneş gibi parlak olan yârin yüzünü kapatınca, bulutun vazifesini yapmış olur.

Zihnî ve Vâsıf da aynı amaç üzerine benzetmelerde bulunmuşlardır.

Rû-nümâ oldu bu şeb bir mâh-tâb	Anberin mûlar çözülmüş rûyına olmuş nikâb
Ebr-i zülfin rûyına kılmış nikâb	Hayretten sanki gizlenmiş sehâba âfitab
Vâsıf, ş.22/1	Zihnî, d2. g9

Avnî ise gök yüzüne çıkan feryadını duman ile alâkalandırdığı gibi, aynı zamanda sevgilinin boynunu saran saçları ile de ilgilendirmiş, yârin boynunda sarılı olan nesnenin ahı mı, yoksa siyah zülfü mü olduğuna karar verememiştir. Zihnî de *ah* ile sevgilinin saçı arasında benzerlik kurmaya çalışmıştır.

Dûd ü *feryâdım* mıdır boynunda yâ *zülf-i siyâh*	*Dûd-o âh-ı âşıkandır* sümbülün sîrâb iden
Hatt mıdır rûyunda aks-i rişte-i cânım mıdır	Çeşm-i terdi sebz-i hat-ı gül ruhun şâdâb iden
Avnî, g.130/2	Zihnî, d1.th.47

9.5.3 Koku Bakımından

9.5.3.1 Amber, Buy, Müşg

Saç, koku bakımından bir çok nesneye teşbih unsuru olmuştur. Ada balığının bağırsaklarından toplanan, yumuşak ve misk gibi kokan, kül renginde bir madde olan amber, beyitlerde çeşitli şekillerde kullanılmıştır. *Amber-fürüşan, amberin, amber-fam, amber-sa* şeklinde ifade edilmiştir.

Divan ve Halk şairleri amberi aynı amaçla kullanmış, sevgilinin saçı ile amber arasındaki bağlantıyı hemen hemen aynı *vechi şebeh* kullanarak dile getirmişlerdir.

Bûy-ı *'ıtır*-ı zülf ü hâlin *kâse-i müşginde*	*Zülf-i şebbûyunı* taktîr ile *attar*-ı sâba
Mezc edip *anber-fürüşân kurs* u *tenzû* koymuş ad	Çevre-i ârızına *anber-sâra* döşemiş
Vâsıf, g.16/5	Zihnî, d2. g39

Yine Zihnî, zülf kokusunun gönül derdine düşmüş âşıklar için deva olduğunu söylemekte ve bu devayı sevgiliden istemektedir.

Zihniyem ol *âb-ı la'lin* mestiyim ey *meh-lika*
Hasta-dil-uşşâka gönder *bûy-ı zülfünden deva*

Zihnî, d1. Ta27

9.5.3.2 Reyhan, Sümbül, Semen, Şeb-bu

Başta *sümbül* olmak üzere, *reyhan* şekil ve koku bakımında sevgilinin saçını temsil etmektedir. Saçın kokusu zikredildiğinde *badı saba* ismi çok geçmektedir. Çünkü *badı saba*, sevgilinin saçının kokusunu etrafa yaymakta ve yeri geldiğinde bu koku vesilesiyle sevgiliden haber getirdiği de olmaktadır.

Herseklî Arif, yazdığı bir beyitte sevgilinin *saçı* ile *rüzgar* arasındaki bağlantıyı özetler gibidir.

Huşk eyledi dimâgımı hasret *sabâ* amân
Bir *şemme* yok mu *kâkül-i müşkîn-i yârdan*

H.Arif,g.130/4

Vâsıf sevgiliye, *fesleğen* ve *sümbül* ile sevgilinin saçını; *gül* ve *verdi ter* ile yüzünü vurgulamıştır. Dadaloğlu sevgilinin saçının *reyhanlı* olduğunu dile getirmiştir.

Fesleğen zülfüme gül rüyûma bezer mi deyü — Çift çift olmiş kirpikleri belinir
Sümbül-i tâzeye verd-i tere sor sorma bana — Zülfünün telleri pek *reyhânlı*dır

Vâsıf, g.4/3 — Dadaloğlu, ko.47/1

Dertli ise, tam bir divan şairi edasıyla seslenerek, sevgiliye saçının yerlerde süründürmemesini istemektedir. Şair bu beyitte sevgilinin, saçının çok uzun olduğunu söylemekte; fakat bu durumu dolaylı yoldan anlatmakta ve saç için de *semen-say* ifadesini kullanmaktadır. Saç çok uzun olduğu için yerlerde sürünmektedir. Şair bu duruma işaret ederek, sevgiliye *lutf et ehli sevdayı süründürme* derken, ikinci süründürme kelimesinde cinas yapmış ve ehli sevda kelimesini de iki anlama gelecek şekilde dile getirmiş, ilk olarak sevdalılar, ikinci olarak da sevdanın siyah anlamına gelen yönüyle sevgilinin saçını kastetmiştir.

Dertli bu anlatımıyla bir divan şairinden belki daha ustalıkla divan şiirinin mazmun ve edebî sanatlarını kullanmıştır.

Şehâ kaldır meded zülf-i semen-sâyı süründürme
Düşürme hâke lutf et ehl-i sevdâyı süründürme

Dertli, mr.32/1

Şeref Hanım, sevgilinin saçı için *destei sümbül* ü *reyhan* ifadesini kullanırken, Emrah da *zülfi yare dokunmak* deyimini kullanarak *zülfi yarin* değerini ortaya koymuştur.

Riste-i zülf-i perîşân tolaşur elden ele — Sorarsa sevdiğim vasf-ı hâlimden

Deste-i sümbül ü reyhân tolaşır elden ele — Söyle amma *zülf-i yâre dokunma*

Şeref Hanım, g.147/1 — Emrah, ko.8/2

9.6 Kaş (Ebru)

9.6.1 Genel Olarak Kaş

Sevgilinin güzelliğini vurgulayıcı unsurlardan kaş, bazen tek başına, bazen de *göz*, *gamze*, *kirpik*, *yüz* ve *zülüf* ile ilgili kullanılmıştır. Özellikle şekil bakımından çok vurgulanan saç, katil olan gözün bir silahı olarak tasavvur edilmiş, kirpiklerin ok olduğu bir ortamda, oku atacak yay olarak gösterilmiştir. *Ahır zaman fitne*si olarak yorumlanmıştır. Yine bazen de şekil bakımından *hilâl* olarak tasavvur olunan kaş, hilalin görülmesiyle tutulan *Ramazan Orucuna* telmih yapılmıştır. Sevgilinin yüzü *Kâbe* olarak hayal edildiği için kaşlara *mihrap* sıfatı verilmiştir. Kaş renk olarak daima *kara* olarak düşünülmüş, bazen de şekil olarak *eğri* olduğu için âşığın beli ile alâka kurulmuştur. Kaş eğriliği dolayısıyla yarım ay şeklinde *nev-mah* olarak tasavvur edilmiştir. Bazen de yedi iklimi feth eden kuvve-i kahharesinin olduğu vurgulanmıştır. Yine kaşın şekil bakımından *kavs-ı kuzeh*e benzetildiği de olmuştur.

Halk şairlerinden Dertli ise kaşı anlatan bir koşmasında onları baş başa vermiş çifte mara, Hz. Ali'nin Zülfikar'ına benzetmiştir. Kaşlar şekil olarak kaleme de benzetilmiştir. Hatta bazı beyitlerde *Kudretten kalemli* ifadesi kullanılmıştır. Renk bakımından *siyah*, şekil bakımından *çatma* kaşlar şairler arasında daha makbuldur.

9.6.2Divan ve Halk Şairlerinin Kaş İle İlgili Müşterek Tasavvurları

9.6.2.1 Mihrap, Kıble, Secde-gâh

Sevgilinin yüzü Kâbe, kaşları mihrap olarak görülmüştür.

Avnî, Âdile Sultan ve Seyranî sevgilinin kaşı için *mihrap* tasavvurunda bulunmuşlardır.

Ebrû-yı işâretle bilinmez yola girdük — Cemâlin câmi'in-nûr *kaşın mihrâb* sandım ben

Bu kıble-i mestûreyi *mihrâb* da bilmez — Sücüd ettim yüzüne bakmağa senden utandım ben

Avnî, g.172/2 — Seyranî, msd.385/1

Mihrâb-ı ebruvânunadır hep teveccühüm — Gönül kıblesinin beş imânına

Vakf-ı *tavâf-ı beyt-i hurâm* oldıgum zamân — *Kaşların* arası *mihrâb* değil mi

Avnî, g.352/3 — Seyranî, ko 73/2

Secde eyler kaşların *mihrâbına* ol *âfetin*

Âşıkânın *kılblegâh*ı mutlaka ya'ni gönül

Âdile Sultan, g.92/3

9.6.2.2 Hilâl

Kaşının hilâl olarak tasavvur edilmesinde, şekil benzerliği ön plâna çıkmaktadır. Şekil bakımından hilâle benzeyen kaş, ayna zamanda Ramazan başlangıcının ifadesidir.

Şeref Hanım da bir beyitte bu duruma işaret etmiştir.

N'ola eylerse gönül fikr ü *hayâl-i ramâzan*
Resm-i *ebrû-ı bütân* oldu hilâl-i ramâzan

Şeref Hanım, g.115/1

Vâsıf, Sümmanî ve Emrah yârin kaşlarının *hilâl şeklinde* olduğunu müştereken dile getirmektedirler.

Cemâl-i tâb-nâki mehre her vech ile gâlibdir
Müşâbihdir *hil*âl *ebrûları* ammâ yeni aya

Vâsıf, Tr. 38/59

Yârim *kaşların hilali*
Mert eder, leb-i zulâli

Sümmanî s28/2

Mihr-u mahabbetim o *kaşı hilâl*
Aşk-ı derûnumdan mayalandırdı

Emrah, ko.40/2

9.6.2.3 Yay, Keman, Kavs, Hançer

Kaşı tek başına düşünmek yeterli değildir. Çünkü kaş, yerine göre yüzün bütün uzuvlarıyla bütünlük göstermektedir. Kaşa *mihrap* diyen şair, akabinde sevgilinin yüzü için *Kâbe* benzetmesinde bulunur. Kaşa *keman* diyen şair, *kirpikleri* için de *ok* tabirini kullanmakta ve beyit içinde bunları bir bütün içinde mütalâa etmektedir.

Şeref Hanım ve Emrah bu duruma dikkat çekerek kaş için *yay* ibaresini kullanmışlardır.

Tîri hep câna işler ey *kaşı yâ*
Bî-âmân pehlivândır gamzesi

Şeref Hanım, g.78/3

Verme ruhsât *nâvek*-i müjgânına ey meh-cebîn
*Yây-ı ebrû*dan çıkup aradan bir kan itmesün

Emrah, g.261/2

Âşık Şem'i, *kaş çatma t*abirini *ok atmak* için yayın hazır hâle getirilmesi manasında tasavvur etmiş, sevgilinin *ok atmak* için *keman ebrularını* hazır hâle getirdiğini vurgulamıştır.

*Keman ebrû*ların *ok yay* gibi *çatmış* çatıştırmış
Perişan eylemiş gîsûların atmış atıştırmış

Şem'î,g.69/6

Kaşın şekil bakımından eğri olduğunu vurgulamak isteyen şair, elemini ve fizikî durumunu belirtmek için sinesinin *santur*, boyunun da eğrilerek sevgilinin kaşı gibi *keman* olduğunu edebî bir üslûpla belirtmiştir.

Şeref Hanım da Şem'î gibi sevgilinin kaşının *keman* olduğunu dile getirmiştir.

O şûhun *ebruvânı* çekilmiş *kemân* iken — Sinem santûr idüb *kaşın* gibi kaddim *kemân* ittim
Çekmez mi derdi yâ hakı âşık nişân iken — Kaçan kim depretirsem gûş ider kevn ü mekân ağlar

Şeref Hanım, g 114/1 — Şem'î,g.41/3

Yine Avnî ve Seyranî sevgilinin kaşı için *hançer* benzetmesinde bulunmuşlardır.

Kadd degül âlem-i belâdır bu — Feleğin gurbette cânıma kasdı
Kaş degül *hançer*-i kazâdır bu — *Tîg-i hançer*inin bağrıma asdı

Avnî, g.357/1 — Seyranî, ko 177/3

9.6.2.3 Kavsı kuzeh, Eğri

Kaşın eğriliği, divan ve halk şairleri tarafından çeşitli teşbih unsurları kullanılarak verilmiştir. "Gök yüzünde yağmur yağdıktan sonra görülen ve kendisine *ebe kuşağı, gök kuşağı, ebemkuşağı, eleğim sağmal, alaimi sema*"[317] adlarıyla anılan *kavsı kuzeh*, şekil bakımından sevgilinin kaşlarını temsil edebilmektedir.

Divan ve halk şairleri, bu unsuru kaş ile alâkalı olarak şiirlerinde kullanmışlardır. Avnî ve Zihnî de bu kullanıma rastlamak mümkündür.

Yagdurup tîr-i şihâb evc-i dile *kavs-i kuzeh* — Kaş mıdır yâ tâk ya *mihrâb* ya *kavs-ı kuzeh*
Dûd-ı reng-âmîz-i âhumdan şerer peydâ olur — Ya *hilâl-ı ıyd* ya *ebrû* mu bu ne a begim

Avnî, g. 144/5 — Zihnî, d2. g58

Âşık Şem'î de sevgilinin kaşlarının eğri olmasından kimsenin endişe duymaması gerektiğini, Allah'ın bu eğri kaşları *hilâle* teşbih ettiğini söylerken, sevgilinin kaşının eğri oluşunu vurgulamak istemiştir.

Görüp de kaşların eğri deyü havf itmesin kimse
İki ebrûların *nev-mâha* teşbih zülcelâl eğmiş

Şem'î,g.68/2

Seyranî de belinin bükülmesini, sevgilinin kaşı ile birlikte anmış, sevgilinin kaşının eğriliği gibi belinin de büküldüğünü söylemiştir.

Ben gedânın büküp belin cevrile
Kâ*metin endâmım kaş* eden etmiş

---

[317] Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Ülke Yayıncılık, İstanbul 10. Baskı 1994, s.318

Seyranî, ko.232/1

Kavs kelimesinin aynı zamanda *eğri* anlamı vardır. *kavsı kaza, kavsı kudret* ibareleriyle anlatmışlardır.

Avnî kaş için *kavsı kaza* tasavvurunu kullanmıştır. Zihnî de sevgiliyi tasvir ederken, Avnî gibi yârin kaşları için *sehmı kaza* benzetmesinde bulunmuştur.

Geçmez bana tîr-i elemi *kavs-i kazânun* Kavs-ı kudret kaşlıdır *sehm-ı kaza* peykânlıdır
Bir mâh-veşün sînesi zîrâ siperümdür Vehm idin ey sîne-i âlem tîr-i endâzım geçer

Avnî, g.145/2 Zihnî, d2. g23

9.6.2.4 Kâbe Kavseyn

Sevgilinin yüzü Kâbe, kaşı mihrab olarak tasavvur edildiği için bazan kaşı *kâbe kavseyni* [318] olarak tasavvur edilmiştir. *Necm* süresindne 9. Ayetinde geçen *iki yay aralığı* anlamında olan bu *kelam*, sevgilinin kaşı için de kullanılmakta aynı zamanda hem iktibas, *hem de telmih* sanatları yapılmış olmaktadır. "Miraç gecesi Yüce Tanrı'nın, elçisi Hz. Muhammed'i kendisine iki yay aralığı kadar, hattâ ondan daha azla yaklaştırdığı açıklanmakta"[319] olan bu ayette, sevgilinin kaşlarının birbirine olan yakınlığı da vurgulanmış bulunmaktadır.

Divan şairlerinden Âdile Sultan ile halk şairlerinden Zihnî de bu kelâmı ibare (iktibas şeklinde) olarak kullanmışlardır.

Kaşındır *kâbe kavseyni* ev ednâ Çeşm-i mezâgın süzüp uşşâkın ala canını
Dudağın kevser-i Rıdvân değil mi *Kab-ı kavseyen*-i hodengin cânı degmez mi deger

Âdile Sultan, nt.14/3 Zihnî, d2. g24

9.6.2.5 Siyah, Zülfikar, Mülcem , Katil, Çifte Mar

Türklerde muteber olan renk *ela* olurken, Acemlerde *kara* renk ön plâna çıkmıştır. Divan şiiri, Acem Edebiyatının tesirinde kaldığı için, daha önceleri Türklerde ön plânda olan *ela renk* yerini yavaş yavaş kara renge bırakmıştır. Halk şairleri, *ela* ve *kara* renkleri karışık bir şekilde kullanırken divan şairlerinde *ela renge* rastlamak biraz zor olmaktadır. Daha çok göz rengi için kullanılan *kara renk* nadir de olsa kaş için de kullanılmaktadır.

Halk şairlerinden Emrah, divan şairlerinde de Vâsıf sevgilinin kaşının renginin siyahlığı noktasında müşterek oluşturmaktadırlar.

Bârân-ı eşki âşık-ı zârun hevâsıdır *Karadır kaşları* dişlerin nurdan

---

[318] "İki yay aralığı kadar, yahut daha az" "Böylece Peygamber'e olan mesafesi iki yay aralığı kadar, daha az kaldı.(Necm,53/9)
[319] Mehmet Yılmaz, age., s.52

Zirâ sipihri kapladı *ebr-i siyâh* âh Birisi ibrişim çokcası telden

Vâsıf, g.122/3 Emrah, ko.140/3

Sümmanî ise divan ve halk şiirinin karışımını ifade eden bir üslûpla sevgilinin gözlerine *ela*, kaşlarına ise *kara* sıfatını vermiştir.

Ela gözden *kara kaştan* ayrıldım

Hem habdan hem yoldaştan ayrıldım

Sümmanî ko.78/4

Gerçi düşkünüyüm o sîmin-tenin

Amma k*aşın gözün kara* doğrusu

Seyranî, ko.247/1

Kaşın öldürücülüğü, zalim oluşu noktasında da şairler birçok müşterek göstermişlerdir.

Avnî ve Dertli, sevgilinin kaşlarının *zalim* oluşunu dile getirmişlerdir.

Ol *kemân-ebrû* hadeng-endâz-ı nâz oldukça cân Dedim- *Ebrûların vasfın* ne günâdır bana söyle

Kâlıb-ı dâg-ı dil pür-hûndan istikbâl ider Dedi - Kim *katl-i uşşâka* çekilmiş *resm-i cevherdir*

Avnî, g .65/4 Dertli, 28/5

Seyranî sevgilinin kaş ve gözünün, âlemin berbat olmasına sebep olduğunu; Avnî de kaşın iki *şimşir* ile -yani iki kaş ile- *yedi iklimi feth ettiğini* söylemektedir.

Âferîn kaşlarının *kuvve-i kahhâresine* *Ehl-i aşkada koymadı ârı edeb kaşın* gözün

İki şemşîr ile *feth* eyledi *heft ıklîmi* *Âlemin berbâdına* oldu *sebep kaşın* gözün

Avnî, g. 459/2 Seyranî, g.345/1

Dertli ise, kaşlara başka bir açıdan yaklaşmış, onları, *cana kastetmeye hazırlığı olan başbaşa vermiş iki yılana* benzetilmiştir.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Can telef etmeye kasdi var gibi

Başbaşa vermişler çifte mâr gibi

Dertli, ko.79/2

Seyranî ise kaş ile Hz. Ali'nin Zülfikarı arasında şekil benzerliği kurmuş, ve kaşları Zülfikara benzetmiştir.

Kaşın nisbetlerine şâhım *Zülfik*âr ile yazmışlar

Diken kirpiklerin yüze batar anlar darılmışlar

Seyranî,msd.384/2

Âşık Dertli ise orijinal bir buluşla sevgilinin kaşlarını Hz. Ali'yi öldüren *Mülcem'e* benzeterek müthiş bir benzetme yapmıştır.

Kirpiklerin sinan kaşın *Mülcem* 'dir

Şehid eder beni yahu gözlerin

Dertli, ko.80/4

9.6.2.6 Kalem

Sevgilinin kaşı kaleme de benzemektedir. Bu durum genelde halk şairlerinde görülmektedir. Şairler kaşların *kudretten* öyle yaratıldığı inancındadırlar. Emrah, Dertli, Sümmanî, Şem'î, Zihnî sevgilinin kaşı için *kalem* benzetmesinde bulunmuşlardır.

Çehre-i pâkinde gördüm *Kâ'be-kavseyn* âyetin
Kıl kalemle lafz-ı bismillahı tahrîr eyledüm

Emrah,g. 224/2

Gözlerin *nun velkalem*dir kirpiğin tîr-i kazâ
Kilk-i kudretle yazılmış kaşların tuğra mıdır

Şem'îg.48/3

Sevdiğim bir güzel *kalem kaş* ama
Edalı, cilveli ser nakkaş ama

Seyranî, ko.57/2

Hatırlayıp sual etmez hâlimden
Kirpikleri kara *kalem kaşlı yâr*

Dertli.ko.79/1

Bin âşık öldürmüş tîg-i müjgânın
Yine *kan* bulaşmış *hançer* üstüne

Zihnî, ko.3/3

Dedim inci nedir dedi dişimdir
Dedi *kalem* nedir dedi *kaşımdır*

Emrah, ko.46/2

Emrah bir yâr sevdim on beş yaşında
Kudretten kalemi vardır kaşında

Emrah, ko.140/4

9.7 Göz (Çeşm, Dide)

9.7.1 Umumî Olarak Göz

Sevgilinin en çok dikkat çeken uzuvlardan birisi de gözüdür. Göz, sevgilinin kişiliğini aksettirir. Onun her hareketinin neticesi, gözüne yansır, konuşmasa bile niyetini gözlerine yansıtan sevgili, âşık için bazen anlaşma aracı olarak kullanılmıştır. Âşık, sevgilinin gözünden onun niyetini anlar, ve ona göre kendi durumunu tespit etme imkânına sahip olur. Bu yüzden göz, âşıkları cezbeden, onu kendisine bağlayan, bazan ağlatan, bazan ümit veren, bazan başını belâlara salan tasavvurlarla karşımıza çıkmaktadır. Sevgili, bazan *ürkek bakışı* ile *ceylanı* anımsatmakta, bazan da *humar* bakışıyla *hasta* bir görüntü vermekte, bazan da *nergis* gibi süzerek âşığın kalbini çalmaktadır. Bazan *maral* bakışıyla sihir edip âşığın kalbini çalarak, *Harut* ve *Babil* sehharlarını geride bırakabilmektedir. Yine bir bakışı ile âlemi *fitneyi* salmakta, *cellat* gibi etrafta kanlar bırakmaktadır. Bu yüzden kendisine, *hunî*, bazan görüntüsü ile *haramî* izlenimini vermektedir. Yine aynı amaçla kendisine yağmalayıcı manasında *Tatar* da denilmektedir. Bazan *merhametsiz* olmakta ve âşığa zulmettiği için kendisine *kâfir* denilmektedir. *Nergis* çiçeği çoğu zaman sevgilinin gözü ile birlikte anılmaktadır. Nergis çiçeğinin insana uykuyu hatırlatan özelliği, âşıkların onu sevgilinin gözüyle birlikte anmalarına vesile olmuştur. Çünkü sevgili, uyku hâlindeymiş gibi bazan mest, bazan mahmur şekilde görülebilmektedir. Gözler bazen ela, bazen da kara renktedir.

9.7.2 Divan ve Halk Şairlerinin Göz İle İlgili Müşterek Tasavvurları

9.7.2.1 Cadı, Mekkar, Sahir, Fettan

Göz sihredici âşığı kendisine çok çabuk ram etmesinden dolayı *Babil*, *Harût* ve *Marût'a* (Bkz. Harût, Marût) benzetilmiş veya onlarla birlikte anılmıştır.

Avnî' ve Zihnî, aynı *vech*-i *şebeh*, *müşebbeh* ve *müşebbehünbihi* kullanmışlardır.

*Bâbil-i fitne*de çeşmün gibi *câdû* olmaz — Hükm-i evkâtım gibi *teshîre* çekmiş *âlemi*
Ki tahayyür-zede-i *sihrine* dârû olmaz — Ögredir *Hârûta sihr-i çeşm-i câdûlarına*

Avnî, g.152/1 — Zihnî, d2. g73

Vâsıf da, sihirli gözden onun imasını anlamakta ve onu vadine itimat ettiğini söylemektedir.

Gelmezdi i'timâd o bütün va'd-i vaslına
Îmâ-yı tarf-i dîde-i *sehhârı* görmesem

Vâsıf, g.80/4

Şeref Hanım da sevgiliye sitem edip onun özelliklerini sayarak, onun sihir yapmada mahir olduğunu, gözlerinin aman vermeyecek kadar da zalim olduğunu söylemiş, göz için hem *sahir* hem de *kâfir* yaklaşımında bulunmuştur. Zihnî ise, sevgilinin efsunlu, nazlı gözleri ile, bazan fettân bazan da mekkâr (hileci) olduğunu söylerken, göz için *fettan sehhar* ibarelerini kullanmıştır.

Mâhir-i sâ*hir*ândır *çeşmün* — *Füsûnü* nâz ile çeşmân-ı yârı
Kâfir-i bî-âmândır çeşmün — Gehî *fettânü* gehî *mekkâr* idersin

Şeref Hanım, g.77/1 — Zihnî, d2. g36

Avnî ise, sevgilisini korumak isterken adeta *esen yelden sakınmak* deyimini anlatmış, sevgilinin gözleri için *gammaz* tanımlamasında bulunmuştur.

Dîde-i *gammâzına* enfâs-ı Îsâ degmesün
Bâd-ı serd ol nâ-tüvân-ı bîmâra aslâ degmesün

Avnî, g.323/1

9.7.2.2 Mest, Mestane, Hasta, (Bîmar) Kâfir

Göz, *baygın bakan yönü* ve süzülmesi ile sarhoş bir görüntü çizmektedir. Bu görüntü şairin aklını başından almakta, kendi de onun bu mest görüntüsüyle *sarhoş* olmaktadır.

Divan ve halk şairleri onun bu görüntüsünü müşterek oluşturacak şekilde kullanmışlardır. Zihnî, sevgilinin baygın (hasta) bakışlarıyla nergisi bile hasta ettiğini söylerken, mübalağa içinde mübalağa (*idmac)* yapmıştır. Şeref Hanım da yârinin uykusuz kaldığını söylerken ona *çeşm-i mahmur-ı nigarum* diye hitap etmiştir.

Çeşm-i mahmûr-ı nigarum uykusuz — *Çeşm-i bîmarın* ile *nergisi* bîmar etdin
Kaldı bu şeb şîve-karum uykusuz — Ruhların alı ile gülşen-i dehri yagma

Şeref Hanım, ş10/1 — Zihnî, d2. g2

Seyranî ise sevgilinin gözünün mahmurluğu için *gözleri mestane* benzetmesinde bulunmuştur.

Ey *gözleri mestâne* seni alaya değişmem
Rûyının senin ol kızıl elmaye değişmem

Seyranî, kl.333/1

Yine divan şairi Avnî bir beytinde, sevgilinin gözlerini, *mihrap* köşesinde şarap içen bir kâfir olarak yorumlamıştır.

Zîr-i ebrûsunda seyr eylen o *kâfir-dîdeyi*

Kûşe-i mihrâbda nûş-ı şarâbetmekdedir

Avnî, g .66/3

9.7.2.3 Katil, (Kan Dökücü) Belâ,Tatar

Sevgili güzelliği kadar zalimdir. O bir bakışıyla, âşığın yüreğinde yaralar açmakta, bazan da *yay* olan kaşları, *cellat* olan *gamze* ve gözü, *ok* olan *kirpikleriyle* aşığın sinesini *nişan-gah* etmekte ve ortalığa kanlar saçmaktadır. Sevgili bu özelliğinin yanında, *fitneci* bir göze sahip olmasıyla, âşıkları bir birine düşürmekte ve bu yüzden de ortalık *kana* bulanmaktadır.

Divan ve halk şairleri de sevgilinin *kan dökücü, uşşak katili* özelliğini dile getirmişler ve bu konuyu şiirlerinde işlemişlerdir.

Şeref Hanım ve Emrah sevgilinin *kan dökücü* özelliğini ön plâna çıkarmışlardır.

Şeref *hûn-ı eşke gark itdi* — Çekilmiş ebrûdan kadem-i tuğra
Sevdigim çok zamandır *çeşmün* — *Cellâd*dır gözler günde bir *kan ider*

Şeref Hanım, g.77/6 — Emrah, ko.131/3

Vâsıf ise sevgilinin gözleri ile Tatarların yağmalayıcı özellikleri arasında ilişki kurmuş ve sevgilinin *çeşm-i Tatar*ıyla âşıkların huzurunu yağmaladığını dile getirmiştir.

Gerdenünde beklasin benler misâli kara gül
*Çeşm-i Tatar*unla kıl sâmân-ı uşşâkı çapûl

Vâsıf, ş.160/2

Emrah, gözlerin kan dökücü özelliğini dile getirmiştir.

Kaşın kavs-i kûzah gözlerin *hünhâr*
Melek-zâde misin ey peri ruhsâr

Emrah, ko.47/2

9.7.2.4 Ahu, Şuh, Şehla, Nergis, Sayyad

Şekil benzerliğinden hareket eden şairler, sevgilinin gözleri için *ahu, şehla, nergis* demişlerdir. Sevgilinin, âşığına ürkek ürkek bakması, *ahu veya şehla* olarak anılmasına sebep olmuştur.

Avnî ve Zihnî sevgilinin gözünü dolaylı yollardan *ceylana-ahuya* teşbih etmişlerdir.

Derd-i çeşmünle girersem kabre ey *âhû-yı nâz* — Neylesin cân gamze-i hun-hâr-veş *cellâd* var
Tûde-i hâk-i siyâhumdan *gazâl* eyler zuhûr — Dil ne yâpsın çeşm-i *âhûsu* gibi *sayyâd* var

Avnî, g.134/3 Zihnî, d2. g24

"Kendini çok beğenen Narkissos, (Nergis) sıcağın ve av yorgunluğunun verdiği ağırlıkla bir pınarın başında durur ve susuzluğunu gidermek ister. Tam o sırada suda aksini görerek bir başkası zanneder, bilmeden kendi arzular, *kendi hüsnüne hayran* olur. Ve bu çaresiz aşkla günden güne eriyen Narkissos pınarın başında can verir. Mitolojiye göre, Narkissos, öldükten sonra sarı göbeğini beyaz yaprakların kucakladığı bir çiçeğe dönüşmüştür."[320] Bu çiçeğe nergis denilmiştir. Sevgili de kendisini beğenip öyle herkese yüz vermediği ve herkesi kendine âşık ettiği için kendisine *nergis* denilmiştir. Nergisin duruşunda var olan mahmurluk da onun kendini beğenip etrafa öyle baktığına delâlet olmuş bu yönüyle de sevgiliyle ilişkilendirilmesine sebep olmuştur. Divan ve halk şairleri sevgili için nergis tasavvurunu kullanmışlardır.

Vâsıf sevgilinin gözleri için *nergisi çemş* ibaresini kullanmıştır. Halk şairlerinden Emrah da *nergisi şehla* benzetmesini yapmıştır.

Bûy-ı ruh-ı alun mu nedir bu dedim ol gül
Nâz ile süzüp *nergis-i çeşmin* dedi fulya

Vâsıf, ş.10/3

Gözün *berâv-ı peri-î âhû* ne *âhû ayn-ı serâfta*
Ne fettân fitne-i *câdû* ne *câdû nergis-i şehlâ*

Emrah, g.160/4

Vâsıf ise sevgilinin gözleri için *çeşmi badem* tasavvurunu kullanmaktadır.

Bak ne çakır keyf-i nâz olmuş o *çeşm-i bâdemi*
Bilmezem sarhoş-ı hûn-ı dil mi mest-i bâde mi

Vâsıf, g.135/1

9.7.2.5 Kara, Siyah, Ela, Sürmeli

Renk bakımından öncelikle *siyah*, daha sonra da *ela* renk ön plândadır. Bazan gözler için *Kudretten sürmeli* ifadeleri kullanılmıştır.

Halk şairleri birkaç yerde sevgili için *ela göz* ibaresini kullanırken, divan şairlerinden sadece Vâsıf bir kaç beyitte bu ibareyi kullanmıştır.

N'ola süzmese a cânım
Çeşm-i mahmûru *elâdır*

Vâsıf, ş.44/2

Dağlarda nergis sanırdım
Ela gözlü mestim seni

Seyranî, s.281/1

Elâ gözlerine kurban olduğum
Niçin beni böyle giryân edersin

[320] Beşir Ayvazoğlu,**Güller Kitabı**, Ötüken Yay., İstanbul 1992, s. 144

Emrah, ko.83/1

Divan ve halk şairleri, sevgilinin gözlerinin *siyah-kara* oluşu noktasında çok daha fazla müşterek göstermektedirler.

Vâsıf, sevgilinin gözlerinin *siyah*, Dertli de *kara* olduğunu dile getirmektedirler

Çeşm-i siyâhun gibi mestâneyem — *Ol kara gözlü gazâli* bulmaya iz kestiler
Hûn-i ciğerle dolu peymâneyem — Kelb rakîb ol şûhu da tavşan gibi kanlattılar

Vâsıf, T.e. 223/12 — Dertli, d.9/4

Avnî sevgilinin gözü için *kâfir dide* benzetmesinde bulunarak aynı zamanda gözlerini *siyah*lığını vurgulamıştır. Sümmanî ise sevgilinin gözünün karalığını vurgulamak için onu *kömür gözlü* diye tanıtmıştır.

Zîr-i ebrûsunda seyr eylen o *kâfir-dideyi* — Gönül ne beklersin sen bu gurbeti
Kûşe-i mihrâbda nûş-ı şarâbetmekdedir — Şimdi *kömür gözlüm* özler dolanır

Avnî, g .66/3 — Sümmanî k.141/1

Seyranî ise sevgilinin gözlerinin *kudretten sürmeli* olduğun ve bu gözlerin kendi hâlini harap ettiğini söylerken halk şiirinde fazlaca görülen *sürmeli göz* ibaresini kullanmıştır.

Vâsıf da Seyranî'nin söylediği gibi sevgilinin gözlerinde *gizli bir sürme* olduğunu vurgulamaktadır.

Gözden nihân eyledi bir nîm-nigâhını — *Kudretten sürmeli gözler*
Çeşm-i sipâha *sürme-i ahfâ* mübârekî — Değirmi olmalı yüzler

Vâsıf, k.19/8 — Seyranî, s.301/3

9.8 Kirpik (Müje, Müjgan)

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan kirpik, şekil bakımından ele alınır; öldürücü vasıfları ile şiirlerde kullanılır. Çoğunlukla *katil* diye vasıflandırılan *kirpikler*, sevgilinin kullandığı en önemli silahlardan birisi olarak tasavvur edilir. *Yay* olarak tasavvur edilen kaş için ok görevinin yüklenen kirpikler, âşığın sinesini, gönlünü veya ciğerini *nişan-gâh* olarak alır ve her bir okla âlemi *kana* ve *fesada* gark eder. Kirpiklerin gözün üstünde sıralanmış olması, savaş için hazırlanmış *askerî bir ordu*ya benzetilmesine sebep olur ve her biri kan dökmek için yetiştirilmiş *nefer* olarak şiire konu edilir.

9.8.1 Kirpik İle İlgili Müşterek Tasavvurlar

9.8.1.1 Ok (Tir), Kılıç (Şemşir, Tiğ)

Kirpiğin en belirgin vasfı *ok* oluşu yönündedir. Şekil bakımından oka benzemesinin yanın da, kaşın yay olarak tasavvur edilmesi de onun ok olarak tasavvur edilmesine zemin hazırlamıştır.

Avnî, kirpikleri ok, âşığın ciğerini, nişan-gah olarak tasavvur etmiştir. Bayburtlu Zihnî ise Avnî ile aynı *vechi şebeh* ve *müşebbeh* ile, orijinal bir imaj oluşturmuş, ve sevgilinin, kendi sinesini *Ok Meydanı* sanarak binlerce ok sinesine fırlattığını bildirmiştir.

Diler hezâr ciger-gâhı *tîr-i müjgânun* — Zan idib sîne sad çakımı *Ok Meydânı*
Tehevvür ile kemân kaşlarun çatılmasa da — Sepdi hayli *müje*-i cismime yây-ı hasret

Avnî, g.420/5 — Zihnî, d2. g9

Vâsıf sevgilinin eğri bakışından ve kirpik oklarından kaçmanın mümkün olmayacağını, kirpiklerden birisinin gönül semtine, diğerinin de cana yöneldiğini dile getirirken, kirpik için *ok* ibaresini kullanmış ve bu okların da cana, ya da gönle kastettiğini vurgulamıştır. Aynı düşünce Emrah da da görülmektedir.

Kaçılmaz *nâvek-i müjgân* ü tîr-i kec-nigâhından — Beni *harab* etdin kaşı *kemânının*
Biri *semt-i dile* doğru biriyse *cânâ* yan geldi — *Kirpiklerin cân evime çakan* yâr

Vâsıf, g.130/8 — Emrah, ko.96/1

Şeref Hanım, *âşk kılıcıyla* şehit olan kişinin haşre dek, âlemde namının söyleneceğini vurgulamıştır. Âşık Sümmanî ve Şeref Hanım sevgilinin kirpiği için *kılıç* benzetmesinde bulunmuşlardır.

Kaçınma *nâvek-i müjgân-ı yâre* dil-makâm olsun — Sümmanî'yem figanım çok
Şehîd-i *tîg-i aşk* ol haşre dek âlemde nâm olsun — *Tig-ı müjgânın* cana sok

Şeref Hanım, g 128/1 — Sümmanî s. 5/5

9.8.1.2 Asker, Cellat, Hunî

Kirpik kan dökücü ve şekil benzerliği ile alâkalı olarak kullanılmıştır. Kirpikler de askerler gibi hizaya girerek savaşa hazırlanmıştır.

Bayburtlu Zihnî, sevgilinin kirpiklerine *müjei tabur* ifadesini kullanmış ve ay yüzlü yârin müjei taburunu çekerek mihr ile cenge girdiğini dile getirmiştir.

Çekdi *tâbur-ı müje* ol meh-i tâban saf saf
Mihrile cenge girüb seng ü güzâran saf saf

Zihnî, d2. g46

Şeref Hanım ve Bayburtlu Zihnî kirpiklerin kan dökücü özelliğinden bahsetmektedirler.

Cânumı yakan yine âh-i dil-i zâr olmasun — Dediler kıldı rakîbi *çeşm-i müjgânın telef*
Kanuma giren aceb *müjgân-i dil-dâr* olmasun — Eylemişsin sevdiğim sad hayf ihsânın telef

Şeref Hanım, g. 131/5 — Zihnî, d2. g46

Seyranî ise kirpiklere farklı bir açıdan yaklaşmış, onların öldürücü, kan dökücü özelliklerini bildiği için, onun Rüstem gibi kahramanları bile köle alacağını söylemiştir.

Çevrilir bir halka iklimlere evcleri
Bend ider Rüstemlerin çâr-pâr çehâr kirpiklerin

Seyranî, kl.341/4

9.9 Gamze (Yan Bakış)

9.9.1 Genel Olarak Gamze

Gamze, beyitlerde sevgilinin âşığa cevr ü cefa etmek için kullandığı önemli silahlardan birisi olarak görülmektedir. "Gamze ile bazen sevgilinin gözü, bazan da dudaklarında gülümseme olan bir güzelin hafiften kaşlarının çatarak süzgün tavırla nazlanarak bakması"[321] olarak tanımlanmıştır. Sevgili âşığı ile konuşmasa bile o, anlatmak istediği düşünceyi veya niyetini bir gamze ile âşığına bildirir. Sevgilinin gamze ifadesini en iyi âşık anlar, bu yüzden de gamzenin özelliklerini âşık dile getirmiştir. Gamze, sevgili için bir güzellik unsuru olarak görüldüğü gibi, aynı zamanda, âşığın gönlüne, sinesine, hatt canına kasteden *öldürücü silah* olarak da tasavvur edilmiştir. Bazan *cellat* bazen *fettan* olarak tasavvur edilmiştir.

9.9.1.1 Gamze İle İlgili Müşterek Tasavvurlar

9.9.1.2 Ok, (Siham, Tir) Hançer

Gamzenin en önemli özelliklerinden biri, onun ok ile birlikte anılması ve ok olarak tasavvur edilmesidir.

Halk şairlerinden Seyranî, sevgiliye seslenişinde, gamzesi için *gamze oku* tasavvurunu kullanırken, bunlarla birlikte kaş ile yay arasındaki ilişkiyi de aynı beyitte vurgulamıştır. Yine divan şairlerinden Vâsıf da sevgilinin gamzesi için *temrenli ok* benzetmesini yapmıştır.

Sanki *temrenli bir ok* gamzesi kalbi fülâd — Bir gün *gamze okun* hep üzerinden

[321] İskender Pala, **Ah Mine'l-Aşk**, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 125

Pehlevân-vâr hüner-i şivede gâyet üstâd — Yay gibi kurulan kaş kapar kaçar

Vâsıf, Mh.ş.195/1 — Seyranî, ko 163/2

Gamzenin teşbih edildiği unsurlardan birisi de *hançer*dir. Hançerin yaralayıcı ve öldürücü özelliklerinden faydalanılmıştır.

Vâsıf ve Dertli gamzeyi hançer olarak görmektedirler. Hatta Vâsıf, âşık için en güzide hediyenin, âşığın sinesinin, yârin *hançer gamzesi* tarafından vurulması olarak görmektedir.

Çekip ur sîne-i üftâdegâna *hançer-i gamzen* — Dedim- Ol âhû çeşmin *fitne-i gamzen* nedir söyle

Cihânda 'âşıka bundan *güzîde ber-güzâr* olmaz — Dedi - *Cell*âd biri âşıkların katline *hançerdir*

Vâsıf, g.49/4 — Dertli, 28/6

9.9.1.3 Cellat

Gamze *oka* veya *cellada* benzetilmiştir.

Nedir ey gamze katliâma tâ bu rütbe ikdâmun — Neylesin cân *gamze-i hun-hâr-veş cellâd* var

Sana vâcib mi olmak âleme *cellâd* lâzumsa — Dil ne yâpsın çeşm-i âhûsu gibi sayyâd var

Avnî, g.364/2 — Zihnî, d2.g24

Hersekli Arif de gamze ile *cellat* kelimesini bir arada kullanarak, *cellat* ile *gamze* arasında ilişki kurmaya çalışmıştır.

Fermân-ı şâh aşk ile me'mûrdur bana

Cellâd-ı cân gamze-i mağrûrdur bana

H.Arif,g.2/1

9.9.1.4 Fettan, Fitneci

Divan ve halk şairlerinin sevgilinin gamzesi üzerinde birleştikleri noktalardan birisi de onun *fettan* oluşudur. Sevgili bakışları ile âlemi bir kargaşaya sevk etmekte, insanlar arasına fitne tohumu ekmektedir.

Leskofçalı Galib ve Dertli sevgilinin gamzesinin fettan olduğu hususunda müşterek oluşturmuşlardır.

Gamzen düşürür âlemi mahşerde fesâda — Dedim- Ol âhû çeşmin *fitne-i gamzen* nedir söyle

Çeşmin eger olmazsa nigehbân-ı kıyâmet — Dedi - Cellâd biri âşıkların katline hançerdir

L. Galip, g.7/2 — Dertli, 28/6

9.9.1.5 Tatar

Gamzenin *vahşi, yakıcı* ve *yıkıcı* özelliklerini vurgulamak için *Tatar* (bkz. Tatar) ırkının özellikleriyle ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

Vâsıf, Zihnî ve Dertli sevgilinin *gamzesinin* Tatar olduğu hususunda aynı fikre sahiptirler.

Gerdenünde beklesin benler misâli kara gül
Çeşm-i Tatarunla kıl sâmân-ı uşşâkı *çapûl*
Vâsıf, ş.160/2

Bir âfet-i cân kaşı kemân gamzesi hun-hâr
Bir fitne-i dehr o *yakıcı yağmacı Tatar*
Zihnî, d1. msd29

Tatar-ı gamzenle el-bir ettiler
Kılmağa dil mülkün virân ettiler
Dertli, ko.79/3

9.9.1.6 Kan Dökücü (Hun-har)

Gamzenin *ok*, *hançer*, *cellat* benzetmelerinde esas amaç kan dökücü özelliğini ön plâna çıkarmaktır. Bu yüzden sevgiliye *kan dökücü, hun-har* diye hitap etmektedirler.

Şeref Hanım sevgiliye *gamzei hunhar* diye hitap etmektedirler. Zihnî ise sevgili gamzesinin kan *dökücü ve sehhar* özelliklerinden bahsetmektedir.

İtme tehir el-meded kurbân-ı id-i vuslâtın
Can-zarum *gamze-i hûn-hârum* eyler ârzû
Şeref Hanım, g.144/5

Gamzesi kan dökmegi âlemde âdet eylemiş
Sihrle bend eylemiş bilmem ne hâlet eylemiş
Zihnî, d1.th42

Avnî, sevgilinin gamzesi ile günde bin can aldığını; Emrah ise sevgilinin gamzesiyle yaralandığını söylemektedir.

Günde bin cân alıyor gamze-i hun-rîz-i nigâr
Avnîyâ halk-i cihâna yine ibret gelmez
Avnî, g.180/6

Gamzenle zahmettin lebinden *emzir*
O günâh gel bir de sevâb et imdi
Emrah, ko.39/3

Vâsıf ise, sevgilinin gamzesinin ucundan kanların damladığını ve canların bundan bîzar olup ağladığını vurgularken, onun *kan dökücü* vasfını ön plâna çıkarmaktadır.

Görenler düşde câm-ı la'l-i alun kanlar ağlarmış
Ucından *gamzenün kanlar dökülür* cânlar ağlarmış
Vâsıf, g.59/1

9.10 Yüz ve Yanak (Çihre, Cemal, Didar, Rûy, Tal'at, Vech, Arız, Hadd, Ruh, Ruhsar)

9.10.1 Umumi Olarak Yüz ve Yanak

Yüz ve yanak genellikle aynı unsurları içerir. Çoğu zaman *cemal* kelimesiyle sevgilinin yüz ve yanak güzelliği kastedilir. Yüz sevgilinin en çok bahsedilen uzvudur. Hatta sevgilide bulunun diğer bütün unsurlar onun yüzünde bulunduğu için

yüz ve yanak diğer unsurlara tenasüp oluşturmuştur. Sevgilinin *gözü, kaşı, kirpiği, ağzı, burnu, dudağı* yüzün bir parçası olup aynı zamanda yüzü tamamlayan unsurlardır. Şair bu uzuvları överken elbette ki sevgilinin yüzünü en üst seviyede düşünecektir. Aynı zamanda sevgilin *saçı* ve *perçemi* yüze doğru asılacak, bu durum şair için ayrı bir tablo ortaya çıkaracaktır. Saçın renk itibarıyla karanlığı, yanı küfrü temsil etmesinin yanında, yüz parlaklığı ve güzelliği ile *Hakk'ın tecelligahı,* aynı zamanda *Kâbe* olma özelliğini taşır. Yüz, *hatt* itibarıyla hem yazı hem *Kur'an'ın* sahifelerini de temsil etmektedir. Yine yüz, parlaklığı nedeniyle *güneşi, ayı, ayın on dördünü*, temsil etmekte ve aynı zamanda al rengiyle *kiraz* görünümü vererek bir *gülşeni* andırmaktadır.

9.10.1.1 Divan ve Halk Şairlerinin Yüz Yanak İle İlgili Müşterek Tasavvurları

9.10.1.2 Güneş, (Afitap, Mihr, Hurşit), Gün, Gündüz (Rûz), Ay (Mah, Meh, Kemer, Mehtap)

Yüz ve yanağın güneşe benzetilmesinde en önemli unsur: parlaklıktır. Bu parlaklık etrafında, çeşitli tasavvurlar işlenmiştir. Aydınlık yönünden benzetme unsurlarını kullanan şairler, aydınlık üzerinde zihinlerinde oluşan tasavvurlarla sevgilinin yüzü arasında bağlantı kurmaya çalışmışlardır. Şairler bazan istiare yoluyla, bazen de benzetme unsuru olarak bu tasavvurları sevgili için kullanmışlardır. Eğer sevgilinin saçı siyah ise, bu şair için, gece ile ilişkilendirilecek iyi bir benzetme unsurudur. Fakat şair bununla yetinmeyip aynı zamanda yüz ile gün arasında da bir bağlantı kurup, hayal dünyasını geniş bir alana yaymış olmaktadır.

Sevgilinin yüzü ile ay ve güneş arasında ilinti kurmayı, divan ve halk şairleri sıklıkla yapmışlardır. Şeref Hanım, *Aya* ve *Güneşe* bakınca sevgilinin yanağını hatırlayarak ağladığını söylerken, *Zihnî* ise sevgilinin ay yüzünü güneşe teşbih edilmesinin haksızlık olduğunu, çünkü, *Güneşte* sevgilinin yüzündeki gibi ne *hat* ve *ben*, ne de *amber-buda* bulunduğunu söyleyerek bu benzetmeye karşı çıkmıştır.

Maha bakdum *ârız-i dil-dârı* andum ağladum — Benzedirler *meh cemâlin şemse* ey *meh-rû* senin
Mihri gördüm *pertev-i ruhsârı* andum ağladım — Anda sen tek ne *hat* u *hâl* u ne anber-bûda var

Şeref Hanım, g.102/1 — Zihnî, d2. g18

Yine divan ve halk şairleri sevgilinin yüzü ile ay arasında çeşitli benzerlikler bularak bunu beyitlerinde kullanmışlardır. Hersekli Arif ile Bayburtlu Zihnî sevgilinin yüzü ile *berdi taban ve bedri tam* arasında bağlantı kurmuşlardır.

Meh-i ruhsârın Hudâ kim *bedr-i tâbân* eylemiş
Her şuâın *nûr-ı vahdet*den nümâyân eylemiş

H.Arif,g.83/1

Sen tulû' eyleyeli çeşmime ey *bedr-i tam*
İtmez oldu nezarım şem-i şebistana tama'

Zihnî, d2. g44

Divan ve Halk şairlerinin sevgilinin yüzü hakkında müşterek düşündükleri noktalardan birisi de sevgilinin *ay-yüzlü* oluşudur. Sevgiliye *meh-lika* diyen şairler, bazan da bu kelimeyi *istiare*li algıladıkları da olmuştur.

Âşık Şem'î ve Şeref Hanım aynı üslûpla sevgiliye seslenmişlerdir.

Bu devrişe yeter ittin *peri cevr ü cefâ*
Lutfidip cürmüm bağışla sen benim ey *mehlika*

Şem'î,mr.92/4

İder rûşen kudumı hâne-i ağyârı bî-minnet
Ben itsem da'vet amma bezmüme ol *meh-likâ* gelmez

Şeref Hanım, g.56/2

Yine Emrah, sevgilinin alnı için *meh-cebin* ibaresini kullanmış, Hersekli Arif de ayın, sevgilinin yüzünün parlaklığını görünce, güneşten *nur iktibas* etmekten vazgeçtiğini dile getirmiştir.

Verme ruhsât nâvek-i müjgânına ey *meh-cebîn*
Yây-ı ebrûdan çıkup aradan bir kan itmesün

Emrah, g.261/2

Görelden *meh fürûg-ı rûyını burc-ı fehâmetde*
Bırakdı iktibâs-ı nûrdan hûrşîd-i rahşânı

H.Arif,k.24/5

Sevgilinin yüzü, parlaklık yönünden *güne* de teşbih edilmiştir. Sevgilinin saçları siyahlığı neticesinde geceyi andırırken, yüz de parlaklığı yönünden *gün* olarak tasavvur edilmiştir.

Aynı şekilde Vâsıf ve Dertli sevgilinin yüzünü *gündüz* olarak tasavvur etmişlerdir.

Rûzedir ruhsârı gülzârdır şebi
Kırmızı yâkûtdur la'l-i lebi

Vâsıf, ş.22/2

Zülfü leylîmdir *cemâl-i pâki yârin gündüzün*
Bir yüzün şems eyleyip birin de mâh eyler bana

Dertli, d.18/3

Aldım kalemi sûret-i dildârı yazarken
Gün çehresine cennet ü didârı yazarken

Zihnî, d1. th45

Avnî ve Hersekli Arif sevgilinin yüz parlaklığının *Ay* ve *Güneşten* daha fazla olduğunu belirtmek için *teşbihi maklub* yapmışlar bir vesileyle sevgilinin yüzünün ay ve güneşten parlak olduğunu söylemişlerdir.

Tal'atun âyîne-efrûz-ı şeb-i meh-tâb iken
Ey *meh-i tâbân* şeb-i meh-tâb senden bî-haber

Avnî, g .62/4

İtmese *mihr-i ruhundan* iktibâs-ı feyz eger
Zulmet-i deycûr olur nîreng-i rûy-ı âfîtab

H.Arif,g.16/2

9.10.1.3 Gül, Güli tınaz, Gülşeni cennet, Cenneti Meva, Nev-bahar, Gülter, Gülzarı İrem, Kızıl elma, Kiraz

Yüz (Yanak), âşıklara verdiği farklı duygulara rağmen çoğu zaman aynı unsurlara benzetilmiştir. Genel mahiyetteki bu benzetme unsurları, şairin muhatabını en güzel şekilde tasavvur etme kaygısından kaynaklanmaktadır. Bayburtlu Zihnî, sevgilinin yanağı için *gül ruh* ibaresini kullanmıştır. Avnî de sevgili ilçin *gül* teşbihinde bulunmuştur.

Gül *ârızına* perde fürûğ-ı başarımdır
Ârzûda iden ol güli hâr-ı nazarımdır

Avnî, g. 145/1

Sümbül mü desem mûyına yâ anber-serâ
Ey zülf-i mutarra
Gül ruhlarına gül mü disem ey gül-i tınâz
Azdır ne desem az

Zihnî, d2.mst34

Emrah ise, sevgilinin cemali için önce *gül-ter*, daha sonra da *bahçei gülşen* benzetmesini yapmış ve nihayetinde ise sevgilisi için *cennet-i me'va* teşbihinde karar kılmıştır.

Cemâlün rengi bir *gül-ter* ne gül-ter bahçe-i gülşen
Ne gülşen gülşen-i cennet ne cennet cennet-i me'va

Emrah, g.160/6

Şairler sevgilinin yüzü için en çok da gül tabirini kullanmışlardır. Gül, şairler için değerli çiçeklerin başında gelir. "Adem ile Havva'nın üzerinde kuruyup yere dökülen cennet yaprakları güzel kokulu bitkiler hâlinde bir bir uç vermiş. Gül de herhalde bunlardan biridir. Ama daha ilgi çekici olanı, gülün Hazreti Muhammed'in terinden doğduğu rivâyetidir."[322] Şairler de gülün bu özelliğini iyi değerlendirmiş her vesile ile sevgili ile gül arasında bir ilinti kurmuşlardır. Gül nazik yapısı, yumuşak dokusunun yanında, rengi ile de sevgiliden esintiler taşımaktadır. Sevgilinin *yüz* ve *yanağı* için gül denmesi renk itibarıyla de ön plâna çıkmaktadır. Sevgilinin yanağı gül gibi *al* rengindedir. Bu durum şairler için iyi benzetme unsuru olmuştur.

Vâsıf ve Dertli sevgiliyi tarif ederken yanağından *gül* olarak bahsetmişlerdir.

Demek lâzım mı şu budur
Ruhu gül zülfü şeb-bûdur

Vâsıf, ş.56/1

Ruhları gül gonca femi
Kendi aşiret hatemi

Dertli, sn.5/8

---

[322] Ayvazoğlu age., s.92

Avnî yanağı *gül* şeklinde tasavvur ederken *lâle* ile şekil bakımından benzerlik kurmuş, *gül yanaklı* sevgilinin şarabın sıcaklığında mest oldukça, tecelli bağının lâlesinin *kanı* ile dolduğundan bahsetmiştir. Emrah, sevgilinin yanağı için *kızıl gül;* Seyranî *kızıl elmaya* benzetmiştir.

Lâle bağ-ı tecellî hûn ile lebrîz olur
Germî-i sahbâdan oldukça o gül-ruhsâr mest
Avnî, g.244/3

Kızıl gül ruhların şehrinde yakdum nice âteşler
Kızıl ruhla kızıl atlası yandırdım tutuşturdum
Emrah, s.232/3

Ey gözleri mestân seni alaya değişmem
Rûyın senin ol *kızıl elmaye* değişmem
Seyranî, kl.333/1

Zihnî ise sevgilinin yüzü için *gülzar-ı İrem* benzetmesi yapmıştır.

Ey *âruz-ı gülzâr-i İrem* gülşen-i zibâ
Vay kamet-i tûbâ

Zihnî, d2. mst5

Vâsıf ve Seyranî sevgilinin yanağını renk bakımından *al* renginden olduğunu dile getirmişlerdir.

Ruhsârına *gül-penbe* dedim çeşmi karardı
Der-ân çevirip ben de sözü *al* deyiverdim
Vâsıf, g.84/3

Tut kulağın dinle beni
Ruh-i kirazdan al ister
Seyranî, s.301/2

Emrah ise sevgilinin yanağını yine renk bakımından nar tanesine benzetmektedir.

Ben de bir yavruya gönül düşürdüm
Yanağın benzettim *nar dânesi*ne

Emrah, ko.15/1

9.10.1.4 Nur, Mushaf, Kâbe, Ayet, Sahfa

Tasavvufta Allah'ın tecelli ettiği yer olarak tasavvur edilmesiyle yüz, çeşitli vesilelerle nura, Kâbe'ye, *ayete* teşbih edilmiştir. Yüzün parlaklığı nura benzetilmesine sebep olurken, ona kutsal bir yön vermek isteyen şair, dinî terkipler kullanmıştır. Sevgilinin yüzünde çıkan ince ayva tüylerine *hatt* denilmektedir. *Hatt* aynı zamanda yazı anlamına gelince, yazı ile Kur'an yazısı kastedilmiş ve yüzün geneli için de, *mushaf* ibaresi kullanılmıştır.

Divan ve halk şairleri bu unsurlar etrafında şiirlerini meydana getirmişlerdir. Avnî *İnna fetahna* suresini Cebrail indirmeden sevgilinin yanağının *hatt* ayetlerinin âşıkların dilinde *vird* olduğunu söylerken sevgilinin yüzü ile *ayet* arasında alâka

kurulmuştur. Dertli de sevgiliyi tarif ederken, onun cemâline *ve'şems* demiş, böylece Kur'an'ın 91. sûresini sevgilinin *cemali* ile birlikte işlemiştir.

Âyet-i hatt-ı ruhun vird-i zebân-ı aşk idi — *Ve'şemsü* cemâlin vel'leylü zülfün
Cebra'îl înnâ fetahnâ-hân-ı Kur'ân olmadan — Getirir gönlüme korku gözlerin

Avnî, g.343/4 — Dertli, ko.80/3

Hersekli Arif ise sevgilinin hattındaki ayetlerinin ruhlar âleminde söylendiğini, onun kutsal yanağının Kur'an'ın tefsiri gibi göründüğünü söylerken sevgilinin yüzünde *Kur'an* şablonu çizmiştir.

Nass-ı hattın söylenür tâ âlem-i ervâhda
Rûh-ı kudsi gûyiyâ tefsîr-i Kur'an eylemiş

H.Arif,g.83/4

Yine Hersekli Arif ise sevgilinin hattını, rahman ayetine teşbih etmiş ve onun insana hayat verdiğini söylemiştir.

Ey *hatt*-ı lal-i lebin sûre-i *rahmân-i hayât*
Nükte-i vahy-i tırâzende-i Kur'an-ı hayât

H.Arif,22/1

Avnî ise bir beytinde sevgilinin yüzünden mushaf olarak bahsetmiş, ciger kanından abdest alınsa bile mushaf olan sevgilinin yüzüne dokunmasını istememektedir.

Çeşme-i hûn-ı cigerden âb-dest alsa bile
Mushaf-ı ruhsâr-i yâra ayn-ı hûra degmesün

Avnî, g.323/6

Avnî ise sevgilinin yanağı için *berki tecellayı cemal* ibaresini kullanarak sevgilinin yüzüne Allah'ın nurunun tecelli ettiğini söyleyerek ona ilâhî bir yön vermiştir. Aynı şekilde Zihnî de, sevgilinin cemalini Hudâ'nın baştan ayağa nura gakr ettiğini söylerken, onun için nur benzetmesini yapmıştır.

Ruh degül *berk-i tecellâ-yı cemâl* ancak bu — Ol kadar vermiş Hudâ ziver-i cemâ-i pâkine
Gamze-i şûh degül tûg-i celâl ancak bu — Zihniyâ başından ayağa nûr şeklin gösterir

Avnî, g.356/1 — Zihnî, d2. g29

9.10.1.5 Mir'at (Ayna), Ateş, Al

Ayna, parlaklık ve yansıtıcı özelliğinden dolayı eski zamanın en modern kullanım ve süs eşyalarından biridir. Avnî ve Bayburtlu Zihnî sevgililerini *aynaya* teşbih etmişlerdir.

kurulmuştur. Dertli de sevgiliyi tarif ederken, onun cemâline *ve'şems* demiş, böylece Kur'an'ın 91. sûresini sevgilinin *cemali* ile birlikte işlemiştir.

Âyet-i hatt-ı ruhun vird-i zebân-ı aşk idi — *Ve'şemsü* cemâlin vel'leylü zülfün
Cebra'îl înnâ fetahnâ-hân-ı Kur'ân olmadan — Getirir gönlüme korku gözlerin

Avnî, g.343/4 — Dertli, ko.80.3

Hersekli Arif ise sevgilinin hattındaki ayetlerinin ruhlar âleminde söylendiğini, onun kutsal yanağının Kur'an'ın tefsiri gibi göründüğünü söylerken sevgilinin yüzünde *Kur'an* şablonu çizmiştir.

Nass-ı hattın söylenür tâ âlem-i ervâhda
Rûh-ı kudsi gûyiyâ tefsîr-i Kur'an eylemiş

H.Arif,g.83/4

Yine Hersekli Arif ise sevgilinin hattını, rahman ayetine teşbih etmiş ve onun insana hayat verdiğini söylemiştir.

Ey *hatt*-ı lal-i lebin sûre-i *rahmân-i hayât*
Nükte-i vahy-i tırâzende-i Kur'an-ı hayât

H.Arif,22/1

Avnî ise bir beytinde sevgilinin yüzünden mushaf olarak bahsetmiş, ciger kanından abdest alınsa bile mushaf olan sevgilinin yüzüne dokunmasını istememektedir.

Çeşme-i hûn-ı cigerden âb-dest alsa bile
Mushaf-ı ruhsâr-i yâra ayn-ı hûra degmesün

Avnî, g.323/6

Avnî ise sevgilinin yanağı için *berki tecellayı cemal* ibaresini kullanarak sevgilinin yüzüne Allah'ın nurunun tecelli ettiğini söyleyerek ona ilâhî bir yön vermiştir. Aynı şekilde Zihnî de, sevgilinin cemalini Hudâ'nın baştan ayağa nura gakr ettiğini söylerken, onun için nur benzetmesini yapmıştır.

Ruh degül *berk-i tecellâ-yı cemâl* ancak bu — Ol kadar vermiş Hudâ ziver-i cemâ-i pâkine
Gamze-i şûh degül tîg-i celâl ancak bu — Zihniyâ başından ayağa nûr şeklin gösterir

Avnî, g.356/1 — Zihnî, d2. g29

9.10.1.5 Mir'at (Ayna), Ateş, Al

Ayna, parlaklık ve yansıtıcı özelliğinden dolayı eski zamanın en modern kullanım ve süs eşyalarından biridir. Avnî ve Bayburtlu Zihnî sevgililerini *aynaya* teşbih etmişlerdir.

Tal'atun *âyîne-efrûz-ı şeb-i meh-tâb* iken — Arızındır ya kamer yâ lâle-i hamra begim
Ey meh-i tâbân şeb-i meh-tâb senden bî-haber — Ya *şu'a-ı şems yâ âyîne-i zibâ* begim

Avnî, g .62/4 — Zihnî, d2. g58

Enderunlu Vâsıf, sevgilinin yanağını tasvir etmek ve rengini belirtmek için *ateşin ruhsar* benzetmesini yapmıştır. Emrah ise sevgilinin tasvirini çizerken, onun bukağının billur, dilinin tatlı, dudağının bal, yanağının ise *al renginde* olduğunu söylemektedir. Seyranî ise sevgilinin yanağına al ya da ateş demek yerine, yanağı *kırmızı* tarifini kullanmıştır.

Âteşin ruhsârı var — Billur bukak tatlı zebân bal dudak
Şekkerîn güftârı var — Vala yaşmak *al yanağa* yaslanmış

Vâsıf, Mh.ş.192/2 — Emrah, ko.139/1

Lisânından dürler çıkınca tutdum
Ruhları *ahmere* bilmezem nitdim

Seyranî, ko 107/3

9.11 Ben (Hal)

9.11.1 Umumî Olarak Ben

Şekil ve renk itibarıyla şiirlere konu edilen *ben*, sevgilinin yüzünde bulunan küçük renkli noktalara verilen addır. O küçücük *şekli* ve *siyah rengi* ile her şeye teşbih unsuru olmuştur. Yüzde bulunan ben, *müşg* ve *amber* gibi unsurlara da benzetilmektedir.

Divan ve halk şairleri çeşitli vesilelerle *beni* şiirlerinde kullanmışlardır. Dertli hâlin, kaşın köşesinde bulunduğunu söylerken; Avnî ise *benin* sevgilinin kulağının ucunda bulunduğunu dile getirmektedir.

Subh-ı Firdevse bir kevkeb-i dürrî gibidir — *Kûşe-i ebrûda dâne-i hâlin*
Dâne-i hâl-i siyeh tarf-ı benâgûşında — Memâlik-i Hindistan'a değişmem

Avnî, g.376/4 — Dertli, ko.39/6

Aynı zamanda tuzak manasına gelecek şekilde de kullanılan ben, *tane* diye tanıtılmaktadır. Şairler, avcıların kuşları tuzağa düşürmek için dâneleri kullanmaları ile, sevgilinin gönül tuzağına düşmelerini sağlayan *hal- tane-* arasında bağlantı kurmuşlardır.

9.11.2 Divan ve Halk Şairlerinin Ben İle İlgili Müşterek Tasavvurları

9.11.2.1 Nokta, Dane, Fülfül, Gözbebeği

Siyah rengi ve şekliyle ben (hal), sevgilinin güzelliğini dışa vuran en önemli unsurdur. Sevgili saçlarını yüzüne çekince, âşığı kendine çeken bir tuzak motifi oluşturmuştur. Hal ise âşığı kendine çekecek olan tuzağın tanesi olarak görülmüştür.

Zihnî de, sevgilinin taneyi yüzüne dökerek kendisine tuzak kurduğunu söylerken, *tane* ile *tuzak* kelimesini bir arada kullanmıştır. Avnî ise, cennetin bekçisi Rıdvan'ın insan olsa, dilberin halini gördüğünde, Cenneti terk edeceğini söylemektedir. Avnî bu beyitte taneyi hem Hz. Adem'in yasaklı meyve olan buğday tanesini yiyerek Cennet'ten kovulmasına telmih yapmış, hem de sevgilinin halini dile getirmiştir.

Görüp Rıdvân izâr-i dil-ber üzre *dâne-i hâli*
Harîm-i bâg-ı huldı terk iderdi *Âdem* olsaydı
Avnî, g.448/5

Ol perî, peykerine bir *al* ile
Dam kurmuş dâne dökmüş *hâl* ile
Zihnî, d2. g17

Safha-i ruhsâra çekmiş halka-i şâhâneyi
Dam kurmuş anberin mûlarla dökmüş *dâneyi*
Zihnî, d1. mh42

Karabiber manasına gelen *fülfül,* rengi itibarıyla sevgilinin benine benzetilmiştir.

Vâsıf ve Zihnî sevgilinin *beni* için *fülfül* benzetmesinde bulunmuşlardır.

Hâlün mü bu *fülfül* mü dedim ol gül-i bûya
Nâz ile süzüp nergis-i çeşmin dedi fulya
Vâsıf, ş.10/1

Sabâ takdir idince bûy-ı mûyun katrelerdir kim
Ruhunda hâl*dır* ismi çemende *fülfül* olmuşdur
Zihnî, d2. g29

9.11.2.2 Siyah, (Kara) Hind, Sevad

Divan ve halk şairleri sevgilideki *ben*in rengi hakkında da müşterek oluşturmaktadırlar. *Halin* rengini belirtmek için bazen *kara*, bazen *siyah,* bazan *hindu,* bazen de *sevad,* ibarelerini kullanmışlardır.

Vâsıf sevgilinin *al yanağında* müşg *kokulu* siyah hâlinin, ezilmiş ambere benzediğini söylerken halin *siyah renkte* olduğunu dile getirmiştir. Emrah ise, feryat etmemenin elde olmadığını, çünkü yüzünde, kara benleri olan bir yâre sevdalandığını söylerken, sevgilinin benlerinin *kara* olduğunu daha basit bir anlatımla dile getirmiştir.

Ruh-ı alunda mişgîn hâl-i hindû
Ezilmiş hurde anber mi nedir bu

Niçün ah etmesün Emrah cihanda
Ruyinde benleri karamız mı var

Vâsıf, ş.112/2 Emrah, ko.102/4

Yine Emrah, sevglinin ben'ini *siyah güllere, dane-i miske, amber-sara*ya benzetmektedir.

Ben midir bilmem cebin üzre *siyâh güller* midir
Dâne-i misk midir yâ *anber-sâra* mı bu

Emrah, g. 344/3

Vâsıf ve Sümmanî sevgilinin *beninin* sevad (siyah) olduğunu dile getirmişlerdir.

Sevâd-ı nokt-i hâs ruh-ı unvâna *müşgîn-hâl* Yâr yüzünden gördüm *siyah bengini*
Derûn-ı nûnı fagfûr kâse-i sahbâ-yı himmetdir Düştüm en sonunda bu *hâle* tek tek

Vâsıf, k.13/5 Sümmanî ko.59/6

Sümmanî ise *benin* âşıkları zor durumda bırakması, onları derinden etkilemesi ve çâresiz hâle sokmasına işaret etmek için onlara *haramî* benzetmesi yapmıştır.

Yüzünde *harâmi* benler açılmış
Yâr ise can ister kulundan senin

Sümmanî ko.103/1

9.11.2.3 Müşg, Amber

Divan ve halk şairler, sevgilinin saçını *müşg* ve *ambere* benzettikleri gibi, *benini* de bu unsurlara benzetmişlerdir.

Vâsıf, yazdığı bir şarkıda, sevgilinin ruyundaki halinin, *amber misali* olduğunu söylerken, hal için *amber* benzetmesini yapmış; Zihnî ise sevgilinin *yakut* rengindeki h*al*'inin, onun güzellik *mushafında* yer yer *amber nuket* olduğunu söylemekte, Vâsıf ile *amber* noktasında müşterek oluşturmaktadır.

Rûyında *hâli* Kâtib-i kudret-i ruhsârına yakut-ı hat
Anber misâli Mushaf-ı hüsnünde *hâli* ce-be-câ anber nuket

Vâsıf, ş.18/2 Zihnî, d2. g42

Vâsıf, sevgilinin yanağından nişan, amberde kaldığını, onun derunundan eser de içinde buhurdan kaynatılan kabda (micmerde) bulunduğunu söylerken, sevgilinin *hali ile amber* arasında bir alâka kurmuştur.

Senün *hâl-i* izârundan nişân *'anberde* kalmıştır
Benim-ı derûnumdan eser micmerde kalmıştır

Vâsıf, g.36/1

Bûy-ı 'ıtır-ı zülf ü *hâlin* kâse-i müşginde
Mezc edip *anber*-fürüşân kurs tenzû koymuş ad

Vâsıf, g.16/5

Emrah, sevgilinin benleri için büyücü benzetmesini, Zihnî ise yârin benlerini, yakut taht üzerine oturan *Cem*'e benzetmektedir.

Benlerin *büyücü* kipriğin sâhir
Zülfün efsûn okur gözlerin havas

Emrah, ko.135/1

Bezm kurmuş âl-ı ruhsârında bir hâlin ki var
Taht-ı yakut üzre şâh *Cem-i cenab* olmuş sana

Zihnî, d2. g6

Divan şiirinden fazla etkilenmeyen ve divan şairleri ile fazla bir müştereği olmayan Dadaloğlu da sevgilinin *beni* için *zer-nişânlı* benzetmesini yapmıştır.

Yine bir dilbere meyil aldırdım
Ak gerdanda benler *zer-nişânlıdır*

Dadaloğlu, ko.47/1

9.12 Hatt (Ayva Tüyleri)

9.12.1 Umumî Olarak Hatt

Genç kızların yüzünde biten tüylere hatt denmektedir. Dudağın etrafından yanağa doğru yayılan ince tüylerdir. (Şeftalinin üzerindeki tüyler gibi). "Genç kızların yanaklarında gençlik alameti olarak bulunur. Ancak kelimenin daha yaygın anlamı, bildiğimiz *yazıyı* karşılar ki buradan yola çıkarak *çizgi, el yazısı mektup, ferman* gibi anlamlara da gelir."[323] Bu yazı bazen Kur'an yazısı da olabilmektedir. Aynı zamanda *sebz* kelimesi *yeşil* anlamıyla birlikte kullanılmış, böylece çemenin yeşilliği ve güzelliği, yârin hattının yanında basit kaldığı söylenmiş, bazen de *sebz*in kendi güzelliğini, sevgilinin hattına öykünerek aldığı söylemiştir.

9.12.2 Divan ve Halk Şairlerinin Hat İle İlgili Müşterek Tasavvurları

9.12.2.1 Sebz, Sebze-zar, Çemen

Hattın *sebz* ve *çemen* olarak tasavvur edilmesi, *renk* ve *şekil* bakımındandır. Aynı zamanda hatt sevgilide *gençliğin alameti* olarak görüldüğü için, bazen de

[323] Pala, age., s. 94

tazelik boyutuyla işlenmiştir. Yüzün cennet, bazan gül-zar olarak tasavvur edilmesi, sebz kelimesinin kullanılmasına zemin hazırlamıştır.

Zihnî *çemen* ile sevgilinin *hattını* bir arada kullanmış ve zımnî olarak aralarındaki benzerliğe işâret etmiştir. Divan şairlerinden Avnî de, ilkbaharda her tarafın yemyeşil olması ile sevgilinin yüzünde yeni çıkmaya başlayan hattı arasında renk bakımında alâka kurmuştur.

Nev-bahâr-i *hattının* tâlib-i yek-nefhasıdır — Çemene neş'e erişi *hatt-ı ruhsarınla*
Bâgdan kasdumuz ey *tâze* nihâl ancak bu — Seyr-i bâğ eyleyeli ey güzel-î bî-hemtâ

Avnî, g.355/2 — Zihnî, d2. g2

9.12.2.1 Ayet, Kâbe

Yüzün *Mushaf* olarak tasavvur edilmesinden mülhem olarak, sevgilinin ayva tüyleri, ayet olarak tasavvur edilir.

Hersekli Arif, sevgilinin *hatt ayetlerinin* ruhlar âleminde söylendiğini, sanki Allah'ın sevgilinin yüzünde Kur'an'ı tefsir eylediğini söylerken, sevgilinin tüyleri için Kur'an ayeti benzetmesini yapmıştır. Halk şairi Bayburtlu Zihnî de sevgilinin *tüyleri*, yüzü ve *Kur'an* arasında beytini oluşturmuş, *hatt, hüsn* ve *mushaf* kelimeleri ile bilinen mazmunları dile getirmiştir.

Nass-ı hattın söylenür tâ âlem-i ervâhda — Kâtib-i kudret-i ruhsârına *yakut-ı hatt*
Rûh-ı kudsi gûyiyâ tefsîr-i *Kur'an* eylemiş — *Mushaf*-ı hüsnünde hâli ce-be-câ anber nuket

H.Arif,g.83/4 — Zihnî, d2. g42

Avnî ise Cebrail'in Kur'anda *Fetih suresini* okumadan önce, sevgilinin yüzündeki hatt ayetlerinin, âşıkların dilinde *vird-i zebân* olduğunu dile getirmiştir.

Âyet-i hatt-ı ruhun vird-i zebân-ı aşk idi
Cebra'îl *innâ fetahnâ-hân-ı Kur'ân* olmadan

Avnî, g.343/4

9.12.2.2 Gece, Zulmet, Fitne, Zalim

Ayva tüylerinin bu unsurlara benzetilmesi *renk* ve *işlev* yönündendir. Renk bakımından *kara* olan hatt, aynı zamanda âşıklar arasında kargaşaya sebep olduğu için *fettan* veya *fitneci* boyutuyla da ilgilenilmiştir.

Avnî Leskofçalı Galib, sevgilinin hattını, *fitneci* yönüyle şiirine konu edinmiş, Âşık Şem'î de sevgilinin, rakibe servi boyu ile gölge edip onu koruduğunu, kendisine de *hattının hayalini* vererek binlerce *dağı* bu hayal uğruna dolandırarak eza ve cefa ettiğini söylerken, yârin hattından şikâyet etmiştir.

Hâl ü *hattun* sûret-i Lât u Menât-ı *fitne*dir
Ser-te-ser ıklîm-i hüsnün sûmnât-ı fitnedir

Avnî, g .41/1

Rakîb-i *nâ-sezâyı* sâye ittin serv-i kaddinde
Bana *hatt-ı hayâlinle* hezâr dağı dolandırdın

Şem'î,g.77/3

Ey *devr*-i *hattı* fitne-i devrân-ı kıyâmet
Zülfünde nihân şûr-ı şebistân-ı kıyâmet

L. Galip, g.7/1

Halk şairi Bayburtlu Zihnî de, sevgilinin ruhsarının hayali ile onun hal ve hattına gam gurbetinde esir ettiğini söylerken, *hattın*, kendisini *esir* aldığını dile getirmiştir.

Fikr-i ruhsarı hayal içre hayal itdi beni
Gam-ı gurbette *esîr-i hatt u hâl* itdi beni

Zihnî, d1.t47

9.12.2.3 Misk, Abir, Nafe-ı gazal, Reyhan, (Hatt-ı Reyhan)

Hatt, rengi itibarıyla *reyhana* benzetilir, reyhan ile *reyhanî* yazı çeşidi kastedilmiştir.

Âdile Sultan da bu duruma işaret etmiş, yârin altın yazı ile sinesinin levhâsına bir yazı yazarsa, bunu hiçbir *hattı reyhana* değişmeyeceğini söylerken, *hattı reyhan* kelimesini tevriyeli bir şekilde kullanmıştır.

Ben değişmem bin *hatt-ı reyhana* hiç bir noktasın
Levh-i sînemde yazarsa yâr *hatt*-ı *zer*-nümûn

Âdile Sultan, g.133/4

Avnî de sevgilinin dudağının gül kokusuyla, *hatt-ı abir* arasında bir alâka kurmuş ve yârin hattının kokusunun *bû* olacağını söyleyerek hem *şemm gülü*, hem de *bû* kelimesinin işaret yönü ile, koku anlamına gelen yönünü bir arada kullanmıştır.

Şemm-i gül-bûse-i la'lünmiş işitdük anı
Matla'-ı *hatt*-ı abîrinde me'âl ancak *bû*

Avnî, g.355/5

Bayburtlu Zihnî, yârin yanağını gül yaprağına benzeterek, amber-nikâb hattının oynamasıyla, hattında zelzele meydana getirdiğini dile getirirken, hatt ile *amber-nikabı* bir arada kullanarak bu mazmunların birbirleri ile olan alâkalarıyla bir beyit oluşturmuştur.

O şuhun verd-i ruhsarında ki *anber-nikâb* oynar
Hattında zelzele zahir olur Çinde harab oynar

Zihnî, d2. g17

9.13 Ağız (Dehan, Fem)

9.13.1 Umumî Olarak Ağız

Genelde dudakla birlikte anılan ağız, sevgilinin güzellik unsurlarından birisidir. Ağzın küçük olanı makbul olduğu için şairler, çeşitli teşbih unsurlarının yanında, istiareler de kullanarak sevgilinin ağzını küçüklüğünü tasvir etmeye çalışmışlardır. Bu yüzden ağzı: *sırr, gayb, nokta, mim, mühür* veya *teng* gibi unsurlarla tanıtmaya çalışmışlardır. Aynı zamanda dişlerin ve sözün cevhere benzetilmesi hasebiyle ağız, *hokka, dürc* diye de tanıtılmıştır. Sözün tatlı oluşu, ağzın dudakla birlikte anılmasından dolayı da bal, şeker diye de tarif edilmiş, kelâmının tatlı oluşu vurgulanmaya çalışılmıştır.

9.13.2 Divan ve Halk Şairlerinin Ağız İle İlgili Müşterek Tasavvurları

9.13.2. 1 Gül, Gül gonca

Ağız, kapalı şekli ve küçüklüğü sebebiyle *gonca* olarak tasavvur edilmiştir. Divan ve halk şairleri, sevgili için *gonca-fem* veya *gonca dehen* terkiplerini kullanmışlardır.

Sevgiliden *otağ* diye bahseden Zihnî, sevgilisinin saçının *sümbülden*, yanağının *gülden*, ağzının ise *goncadan* taze olduğunu söyleyerek bağbandan bu otağı bozmamasını istemiş, *teşbihi maklup* yapmıştır.

Zülfü sümbülden ruhı gülden dehânı goncadan
Tâzedir ey bagbân bozma otağım tazedir

Zihnî, d2. g21

Dertli ve Vâsıf sevgilinin ağzını şekil bakımından *goncaya* benzetmişlerdir.

Gel gel ey *gonca-fem*	Ruhlar ı gül *gonca femi*
İltifât et bana	Kendi aşiret hatemi
Vâsıf, ş.7/4	Dertli, 5/8

9.13.2.2 Şeker, Bal (Asel)

Ağzın şekerle alâkası daha çok mecazî bir boyut taşır. Divan ve halk şairleri, ağzın şeker olmasını, sevgilinin *dudağı* ve *güftarı*na bağlamışlardır.

Divan şiiri unsurlarından hemen hemen hiç etkilenmeyen Dadaloğlu, sevgilisinin methini yaparken, onun ağzına; şeker, dudağına; bal benzetmesini yapmıştır.

Gel ha *güzel* gel ha methin eyleyim
Ağzın şeker dudakların bal gibi

Dadaloğlu, ko.38/1

Vâsıf da sevgilinin *ağzına bal çalarak* kendisini kandırdığını söylerken, *ağza bal çalmak* deyimini *sevgilinin* ağzı ile alâkalı kullanmıştır.. Sümmanî de sevgilisine selam söylemesini istediği *badı sabaya,* yârini tarif ederken, onun ağzının bal, leblerinin ise şeker olduğundan bahsetmiştir.

Aslı yokdur bilirim va'de-i bûs-ı dehenün — *Bad-ı saba* sevdiğim dilbere söyle derdimi
Nâfile *bal çalıp ağzıma* yalandırdı beni — *Dehânı bal lebleri şükkare* söyle derdimi

Vâsıf, g.137/2 — Sümmanî g.3/1

9.13.2.3 Gayb, Esrar, Sırr, Nokta, Mim, Mühür, Teng

Ağzın küçüklüğünü belirtmek için, divan ve halk şairleri benzetme noktasında mübalağaya kaçarak ağız için *sırr, esrar, nokta* vb. unsurlarını kullanmışlardır.

Hersekli Arif, Allah'ın *gayb sırrını* sevgilinin cemali ile değiştirdiğini söyleyerek, sevgilinin ağzından *gayb* diye bahsetmiş; Emrah da sevgilinin ağzını *mim*'e benzetmiştir.

Avnî ise, tasavvufî yaklaşımla, *mana ehli* ile sevgilinin *dehanını* bir tutmuş ve mana ehlinin zahirde suretlerinin olduğu görülse bile aslında onların, yarin ağzı gibi *boyutsuz* yani, yok olduğunu söylemiş böylece sevgilinin ağzının da aslında çok *küçük*, hatta *yok* olduğunu dile getirmiştir.

Gül-gonca-i dehânı degildir ol âfetin — Dehân-ı müşgin ey gül *mime* benzer noktasızlığından
Vaz eylemiş cemâline Mevlâ nişân-ı gayb — Ne mümkün vasf olunmak *lehce-i güftârun* ey şâhum

H.Arif,g.12/4 — Emrah, g. 221/4

Ma'nâda *nâ-bûdıdır* Avnî *dehân-ı yâr-veş*
Ehl-i ma'nâ sûret-i zâhirde mevcûd olsa da

Avnî, g.399/6

Leskofçalı Galib de sevgilinin aslında *yok* olan, fakat zihinlerde mevhum olarak var olduğu sanılan ağzın (nokta-i mevhum) küçük olduğunu ve hikmet ehlinin de onu inceden inceye dikkate aldığını söylerken ağızdan *teng*ve *nokta-i mevhum* olarak bahsetmiştir.

Dehânı *tengdir* var ise ol *nokta-i mevhûm*
K'alır erbab-ı hikmet onu kale inceden ince

L.Galip, g.42/4

9.13.2.4 Dürc, Hokka, Mercan

Ağzın dehan olarak düşünülmesinin sebebi, sevgilinin dişlerinin *inci(dürr)* olarak vasıflandırılmasından kaynaklanmaktadır. Sevgilinin dişleri *dürr* olunca, ağız da, *incilerin* içine konulduğu *hokka* olarak tasavvur edilmiş ve beyitlerde de bazen bu amaçla kullanılmıştır.

Seyranî sevgilinin ağzından *hokka,* dişlerinden de *dürr* diye bahsederken; Vâsıf, sevgilinin dişinin *dürri Aden* olduğunu dile getirmiştir.

Dendân-ı yâra gerçi girân-kadr diyemem
İşte şu var ki dürr-i Adenden ziyâdece

Vâsıf, g. 112/4

Dendân-ı yâra gerçi girân-kadr diyemem	Hokka dehan ki dür dişin
İşte şu var ki *dürr-i Adenden* ziyâdece	Beni zay'etti revişin
Vâsıf, g. 112/4	Seyranî, s. 291/3

Zihnî de sevgilinin ağızının *hokka-i mercan* olduğundan bahsetmiştir.

Kime sordumsa a'ladan seni a'la imiş derler
Dehânın hokka-i mercân lebin sahbâ imiş derler

Zihnî, d2. g19

9.14 Dudak (La'l, Leb)

9.14.1 Umumî Olarak Dudak

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan *dudak*, divan ve halk şairlerinin en çok üzerinde tasavvur yaptıkları uzuvlarından birisidir. Gerek rengi, gerek tadı, gerekse güzelliği ile şairlere *ilham* olmuştur. Dudak bazan can ile alâkalandırılmış, bu yüzden *can-bahş mesih, abı hayat o*larak tasavvur edilmiştir. *Renk* bakımından *yakuta, al kiraza, Lal'*e *şarab*a, *kan*a; *tat* bakımından *bal*a, *şeker*e, *zemzeme, âbı zülale, şifaya, helva*ya; yine içecek unsuru olarak, *badi sahpa*ya, *hamra*ya, *şerbet*e; benzetilmiştir.

9.14.2 Divan ve Halk Şairlerinin Dudak İle İlgili Müşterek Tasavvurları

9.14.1 İsa, Mesih, Abı hayat, Şifa, Zemzem, Can-bahş

Dudakların *abı hayat* olarak tasavvur edilmesinin amacı, onun c*an verme özelliğ*ine dayanır. Bu yüzden, dudak bazen *abı hayat,* bazen *mesih,* bazan *İsa* ile birlikte anılmıştır.

Divan ve halk şairleri dudağın bu özelliği hususunda bir çok müşterek oluşturmuşlardır. Zihnî ve Avnî sevgilinin dudaklarının da *abı hayat* olduğunu sanatlı bir şekilde dile getirmişlerdir.

Rûh ver âb-ı hayât-ı la'l-i nâbunla bize — Ruhların mir'at-ı İskender lebin *ab-ı hayât*
Hızra minnet düşmesün Îsâya hâcet kalmasun — Serde kâküller tev-idâr gibi pır pır yanar

Avnî, g.309/2 — Zihnî, d2. g19

Avnî ve Zihnî, sevgilinin dudağının *abı hayat ve mesih* olarak bahsetmektedirler.

Gayra rûh-efzâ iken la'lün helâk itdi bizi — Bir *içim sudur lebin* abı yanında âb-ı Hızır
Bahtı seyr et kim Mesîhâ da bizüm cellâdımız — Ey lebi *âb-ı hayât-ı câvidânım* bir su ver

Avnî, g.160/3 — Zihnî, d2. g22

Zihnî ise Hızra artık minnet ve ihtiyaçlarının kalmadığını, yârin lebinde *kalemin* rehberliği ile *çeşmei hayvanı* bulabileceklerini dile getirmektedir.

Hızra yok minnetimiz Zihnî *leb-i yârda* biz
Rehber-i hâme ile *çeşme-i hayvân* buluruz

Zihnî, d2. g35

Avnî ve Dertli de sevgilinin dudağındaki tat ile *Kevser* ırmağı arasında benzerlik kurmuşlardır.

Aks-i lebinle *Kevser*-i bâğ-ı cinân gibi — Şarâb-ı la'linin lezzeti dilber
Âyîne-i mecaz hakîkat -nümûn olur — Ne âb-ı *Kevser'de* ne Zemzem'de var

Avnî, g 72/4 — Dertli, ko.61/1

9.14.2.2 Bal, Şerbet, Şeker, Helva,

Dudak, *şeker*, *bal* ve *şerbet* gibi tatlı özelliği taşıyan unsurlara benzetilmiştir.

Vâsıf, sevgilinin dudağını öpünce *bal* olduğunu anladığını, Emrah ise sevgilinin la'linin hayat veren *şerbet* olduğunu ve ondaki *tadın* ne a*bı hayatta*, ne de Lokman da bulunduğunu söylemektedir.

Bildim ne *şekerdir lebün emdikde* ben ammâ — Lâ'l-i lebin *şerbet*-i *ihyâ*
Vâsıf o nedir dedi ana *bal* deyiverdim — Ne *âb-ı hayatta* ne *Lokmanda* var

Vâsıf, g.84/6 — Emrah, ko.97/1

Şem'î ise, sevgilinin *lali lebin*de bir çok haletlerinin bulunduğunu söyleyerek, bunların süt ve şeker karışmış ve yemek için hazır olan *helva* olup olmadığını sorarak *tecahülüarif* sanatı yapmaktadır.

Lezzet-i lâ'l-i lebinden bu olan hâlet nedir
Süt ile *şeker karılmış* mâ-hazar *helvâ* mıdır

Şem'î,g.48/2

Divan ve halk şairleri *şirin* kelimesini genelde *iham* veya *tevriyeli* kullanarak hem sevgilinin dudağının tatlığına, hem de *Ferhad* ile *Şirin* hikâyesinin kadın kahramanı Şirin'e *telmihte* bulunmuşlardır.

Zihnî şirin kelimesi ile cinaslı, Vâsıf da *ihamlı* bir şekilde kullanmıştır.

Leylî-i zülfiyle etmiş Kays'ı ser-bend-i cünûn
Teşne etmişdir nice Ferhâd'ı o *şîrîn* lebe
Vâsıf, g.111/5

Teşne diller leb-i *şirînçün* ağlar
Meme özler çocuk şîr'inçün ağlar
Ferhâd Bîsutun'da Şirin çün ağlar
Ben de yârim için yâ Rab ağlarım
Zihnî, ko.11/2

9.14.2.3 Dürc, Mercan, Yakut, La'l

Dudak, renk ve değer bakımından *yakut* ve *la'le* benzetilmiştir. La'*l* kelimesi genelde istiareli bir anlatımla verilmiştir.

Hersekli Arif, sevgilinin la'lindeki incilerden gökyüzüne gevher saçılsa, mehtabın hazinesine sığan binlerce güneş olacağını dile getirmiş, Sümmanî ise sevgilinin la'li lebinin *inci mercan* olduğunu ve onun şanının, onu sevenleri sevmek olduğunu söylemiştir.

Güher-pâş -ı itâb olsan sipihre *dürc-i lalinden*
Hezârân mihr olur gencîde-i gencîne-i mehtâb
H.Arif,g.15/3

Lal-i lebindir *dürr-ü mercan*
Seni sevenleri sevmektir şanın
Sümmanî ko28/4

Renk bakımından sevgilinin dudağı genelde *yakuta* benzetilmiştir. Vâsıf ve *Seyranî* sevgilinin dudağının renginin kırmızı renkli *yakutı la'l* olduğunu söylemektedirler.

Rûzedir ruhsârı gülzârdır şebi
Kırmızı yâkûtdur la'l-i lebi
Vâsıf, ş.22/2

Bazılar leblerin rengin *al kiraz*
Bazılar *yakût-ı ahmer* dediler
Seyranî, ko 182/2

9.14.2.4 Şarap, Mey, Sahba,

Dudak bir çok yönden *şaraba* benzetilmiştir. Beyitlerde *la'li nab, badei la'l, şarabı nâb, şarabı la'l* vb. unsur ve terkipleriyle kullanılan dudak, âşığı kendisine çekmede büyük önem arz etmektedir.

Zihnî sevgilinin *la'lı gülfamının* anarak ele peymaneyi aldığını söylerken, Avnî de yârin sahbayı la'linin hasretiyle kabre giderse, kabrindeki mezar taşının haşre dek kan ağlayacağını söylemekte ve sevgilini *la'li* için *sahbayı la'*l

benzetmesini yapmakta, *haşre dek kan ağlamayı* da onun *la'linin* renginin *kırmızı* oluşuna bağlamıştır.

Hasret-i *sahbâ*-yı *la'lünle* gidersek *kabre* biz — *L'al*-ı *gülfamın* anub aldım ele peymâneyi
Kabrümüzde *haşre dek* b'illah *kan* aglar taşumuz — Geh güle geh şem'a benzettim ruh-ı cânâneyi

Avnî, g.175/4 — Zihnî, d1.Th33

Emrah, sevgilinin yanağından *mey* olarak bahsetmektedir.

Sun sâkî lâ'linden teşne dillere
Mey veren kandırır mestânesini

Emrah, ko.33/1

9.14.2.5 Gonca, Gül

Sevgilinin hattı ve yanağı genelde yeşil, gülşen , gülzar (bkz hatt ve yanak) olarak tasavvur edildiği için, dudaklar da gül renginde tasavvur edilerek *gülzar* şablonu çizilmiştir. Aynı zaman da sevgilinin ağzı da (bkz. Ağız) gonca olarak tasavvur edilmiştir.

Avnî ve Zihnî, beyitlerinde sevgilinin *la'linde* bir vesile ile bahsetmişler her ikisi de sevgilinin yanağı ile gül arasında ilişki kurmuşlardır.

Şemm-i *gül-bûse*-i *la'lünmiş* işitdük anı — L'al-ı *gülfamın* anub aldım ele peymâneyi
Matla'-ı hatt-ı abîrinde me'âl ancak bû — Geh güle geh şem'a benzettim ruh-ı cânâneyi

Avnî, g.355/5 — Zihnî, d1.Th33

9.15 Çene, Zekan, Zenah, Zenehdan

9.15.1 Divan ve Halk Şairlerinin Çene İli İlgili Müşterek Tasavvurları

9.15.1.1 Kuyu, (Çah), Zindan

Çene, çukurluğu yönünden bazı tasavvurların yapılmasına sebep olmuştur. Onun *zindana* benzetilmesi, şekil benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Sevgilinin çene çukuru ile Yusuf Peygamberin atıldığı kuyu arasında bağlantı kuran şair, Yusuf'un kuyuya atıldığı gibi kendisinin de sevgilinin zenahdanına düştüğünü dile getirir.

Emrah, sevgilinin çene çukuruna onun püskülünün düştüğünü söylemekte, bu düşmeyi, püskülün sevgiliye âşık olmasına bağlamıştır.

Düşmüş güzelün çâh-ı zenehdânına püskül
Aşüfte midir zülf-i perîşânına püskül

Emrah, k216/1

Bayburtlu Zihnî sevgilinin *çene çukuruna* düştüğünü dile getirmektedir.

Arz etmek için halimi dâmanına düşdüm

Aklım şaşırıb çâh-ı zenahdanına düşdüm

Zihnî, d1. msd29

Avnî, canını Yakub'a teşbih ederken, kalbini Yusuf olarak görmüş, kalbinin bir ay yüzlünün çene çukuruna düşmesinden bahsederken, hem Hz. *Yusuf* ve *Yakıp* peygamber kıssalarına telmihte bulunmuş; hem de sevgilin çene çukurunu tasvir etmiştir. Âşık Şem'i de sevgilinin çene çukurunun da kendisi için bir zindan olduğunu vurgulamak istemiştir.

N'ola kan aglasa Ya'kûb-ı cân kim Yûsuf-ı kalbüm Lâle-i aşkın benim boynumda ihrâc eyleme
Zamândur bir mehün *çâh-ı zenehdânında* kalmışdur Ey benim zindânemi *çâh-ı zenehdân* eyleyen

Avnî, g. 258/3 Şem'î,g.118/4

9.16 Gabgab

Çene altı, çene altında meydana gelen kıvrımlara da denir. Divan ve halk şairleri çeşitli vesilelerle *gabgabı* şiirlerine konu edinmişlerdir. Gabgabın beyaz olması, şairlerin en çok arzu ettikleri güzelliklerden birisidir.

Bayburtlu Zihnî sevgilinin lebi için a*bı hayat* benzetmesi yaparken, onun gabgabının beyazlığını vurgulamak için *envarı feyzi matla* benzetmesini uygun görmüştür.

Ab-ı hayat çeşmesi derler lebin senin
Envâr-ı feyz-i matlaıdır gabgabın senin

Zihnî, d2. g52

Yine halk şairlerinden Emrah da *gabgabın renk bakımından beyaz* olduğunu vurgulamak için onun gümüş renginde olduğunu belirtmiştir.

Reşkden geldi şeb-i hicrânda cânum agzuma
Ah kim bir kez ümîdüm o *sîmîn gabgabı*

Emrah, g. 204/3

Vâsıf ise sevgilinin *la'linin mül, gabgabının* ise *elma* olduğunu söylerken *elma* ile *gabgab* arasında, *şekil* ve *renk* bakımından bir bağlantı kurmuştur.

Meclis-i meyhâne-i endîşede
La'li mül *elma-yı misket gabgabı*

Vâsıf, ş.169/1

9.17 Gerdan, Gerden, Sine

9.17.1 Umumî Olarak Gerdan

Âşığın dikkatini çeken unsurlardan birisi de sevgilinin sinesi-gerdanıdır. Sevgilinin *siyah* zülfü gerdeninden aşağı sarkılarak onun beyazlığını örtse bile, âşığın hayalinde hep onun berrâk tasavvuru vardır. Bazen gerdenin beyazlığı içinde bir siyah *ben*in bulunması, şairin hayal dünyasını zenginleştirmektedir.

9.17.1.1 Divan ve Halk Şairlerinin Gerdan İle İlgili Müşterek Tasavvurları

9.17.1.1Ak, Beyaz, Saf, Berrak, Billur

Gerdanın en büyük özelliği beyaz oluşudur. Şairler, sevgilinin sinesinin beyazlığını vurgulamak için çeşitli tasavvurlar kurmuşlardır. Bazen gerden, *ak gerden, beyaz, berrak, manendi billur*, terkipleriyle anılmıştır.

Şeref Hanım, Vâsıf ve Emrah sevgilinin gerdeninin *beyaz* olduğunu söylemektedirler.

Gerden beyâz ü sîne sâf
Olmak dilersen sîne-sâf

Vâsıf, ş.25/2

Bu kadar letâfet çünkü sende var
Beyaz gerdânında bir de ben gerek

Emrah, ko.47/2

Tagılmış *gerden-i billûrun* üzre zülf-i semmûrun
Yine ahvâl-i uşşâkı perîşânetmek istersin

Şeref Hanım, g.129/3

Yine Vâsıf, sevgilinin sinesinin *billur* gibi parlak olduğunu dile getirmiştir.

Bâde-i la'li mey-i câm-ı sürûr
Sîne-i berrâkı mânend-i *billûr*

Vâsıf, ş.6/3

Divan şairleri ile fazla bir müşterek göstermeyen Dadaloğlu, sevdiğinin *ak gerdanında benlerinin altın nişanlı* olduğunu söylemektedir.

Yine bir dilbere meyil aldırdım
*Ak gerdanda benler zer-nişânlı*dır

Dadaloğlu, ko.47/1

9.17.1.1.1 Ben, Bergi semen, Kâfur

Üzerinde siyah beni olan gerden, şairler arasında daha makbul sayılmış ve şairler, sevgililerini *ak gerdan üzerinde siyah benli* olarak tasavvur etmişlerdir.

Halk şairlerinden Emrah, sevgilisinin ak gerdanı üzerindeki çifte benini, kara damlamış kana benzetmiştir. Divan şairlerinden Vâsıf ise, sevginin gerdenindeki *ben*in ya gül, ya da *saf misk* olduğunu söylemektedir.

Benden istersen eger şarkı cevâb — Ak gerdan altına çifte benleri
Gül ya *hâl-i gerdenün yâ müşk-i nâb* — Sandım kan damlamış karın üstüne

Vâsıf, ş.21/1 — Emrah, ko.22/2

Seyranî ise güzel dediğin kişinin gerdanında ben olması gerektiğini, aksi takdirde her güzelin kahrının çekilmeyeceğini söylemektedir.

Güzel sever isen *gerdanı benli*
Her güzelin kahrı çekilmez imiş

Seyranî, ko.229/1

Gerdanın, *bergi semene*, *yasemene* ve *kafûra* benzetilmesi güzel kokması nedeniyledir. Vâsıf sevgilinin perçeminin top *feslegen*, *sinesinin* de *bergi semen* olduğunu söylemektedir.

Perçemi *top feslegendir*
*Sinesi berg-i semen*dir

Vâsıf, ş.49/2

Avnî ve Zihnî sevgiliden *gerdeni kâfur* olarak bahsetmişlerdir.

Sızladukca dil-i mecrûhda Avnî yârem — *Gerdenin* kâ*fur* buğâğın anber ey nâzik ten
Bütün ol *gerden-i kâfûr* gelür hâtıruma — Tal'atın mihr-i cihân-âra gibi pır pır yanar

Avnî, g.372/5 — Zihnî, d2. g19

Seyranî ise sevgilinin gerdenine bir başka açıdan yaklaşmış, sevgilide gerdenin en az bir karış olması gerektiğini savunmuştur.

Gerdân olmalı bir karış
Küser ise yalvar barış

Seyranî, s.301/4

9.18 Boy (Kad, Kamet, Endam)

9.18.1 Umumî Olarak Boy

Şairin dikkatini çeken unsurlardan birisi de sevgilinin boyudur. Bu sebeple şairler, sevgilinin boyunu çeşitli unsurlara benzetmişlerdir. Sevgilinin erişilmezliği ile boyunun uzunluğu arasında münasebet vardır. Sevgilinin gelişi ile, kendisini bekleyen âşıkları arasında, bir kargaşa, bir heyecan oluşur, ve bir anda *kıyameti* andıran ortam meydana gelir. Bu yüzden sevgili için *mahşer-engiz* benzetmeleri

yapılır. Aynı zamanda boy anlamına gelen *kamet* ile *kıyamet* kelimesi arasındaki ilgi dile getirilir. Sevgili, boyu ile âlemin belâya girmesine sebep olduğu için, *dert, sıkıntı* anlamına gelen *belâ* ile *yüce* anlamına gelen *bâlâ* kelimesi arasında sanatsal açıdan ilişki kurulur. Sevgilinin boyu, ölçülü, düz şekildedir. Salınırken bir ahenk oluşturmaktadır. Bu yüzden kendisine *mevzun* diye hitap edilir. Yüzünün gül olarak tasavvur edilmesi boyu için, *fidan, gül fidan* tasavvurlarının yapılmasına zemin hazırlamıştır.

9.18.1.1 Divan ve Halk Şairlerinin Boy İle İlgili Müşterek Tasavvurları

9.18.1.1.1 Servi

Servinin en belirgin özelliği boyunun uzun oluşudur. Servi bir süs ağacıdır. Yaz kış yeşil kalır. Rüzgar vurdukça o hafifçe salınarak naz yapar gözükür. Böylece servi ile sevgili arasında benzerlik durumu ortaya çıkar, şairler de sevgiliyi boy açısından serviden mürekkep çeşitli terkiplerle dile getirirler. *servi naz, servi hırâman, servi revan, servi bala, servi sehi, servi bülend, servi sim-endam, servi dil-ara* gibi terkipler bunlardan bir kaçıdır. Bu terkiplerin geçtiği yerlerde, genellikle sevgilinin kendisi geçmez, istiare yoluyla bunlar sevgiliye ad olurar.

Halk şairleri, sevgili için genelde *boyu servi bâlâ, boyu servi sehi, boyu servi bülend* gibi terkipler kullanırken, divan şairleri direkt bu unsurları kullanarak istiare yapmışlardır. Sümmanî sevgilinin yüzünün cennetteki huriye, boyunun da serviye benzediğini söylerken, boyu için, *boyu servi* terkibini kullanmıştır. Avnî ise çoğu benzetmelerinde olduğu gibi direkt, istiare yapmış sevgiliyi anmadan boyu için servi dil-ara terkibini kullanmıştır. Aynı benzetme unsuru etrafında halk şairi *teşbihi beliğ* yaparken, divan şairimiz *istiare* yapmıştır.

Dirîg o *serv-i dil-ârâyı* böyle bilmezdüm — Cennette *huriye* benzer *siması*
Belâ-yı âlem-i bâlâyı böyle bilmezdüm — *Boyu selvi, yanakları al* gelin

Avnî, g.285/1 — Sümmanî ko.102/2

Bazen şairler, sevgililerinin boyunu servi ile mukayese yapmışlar ve boyunun serviden daha âlâ olduğunu vurgulamaya çalışarak *teşbihi maklub* yoluna gitmişlerdir. Şeref Hanım Emrah ve Dertli de bu durum açıkça görülmektedir.

Reftârun ile eyle hâcîl *serv* u *ar'arı* — Gülistân-ı âlemi bir bir temâşâ eyledim
Pest eyle kadr-i sümbül ü şebbû-yı katmeri — Bir *sanavber* görmedim *serv-i hırâmânım* gibi

Şeref Hanım, g.84/ — Dertli, d.6/3

Ne *belâ kaddin* var ey peri ruhsar

Serviler baş eğer reftâr idince

Emrah, ko.17/1

Servinin bir özelliği de onun mezarlıklarda bulunmasıdır. Çünkü sevri ağacı, geniş yaprakları ve her zaman taze olan yeşilliği ile mezarlıkta hasıl olan kokuyu emerek, etrafa daha güzel bir hava vermektedir. Böylece servinin hissiyata hitap eden yönünün yanında, bir de insanlara menfaati vardır.

Avnî de servinin mezarlarda bulunma özelliğine işaret etmiş ve sevgiliye de seslenerek kendisi öldüğünde, gelip bir lahza kabrinin başında durmasını, onu gören kişilerin nurdan bir bedenin durduğunu görmelerini isterken, servinin mezarlıklarda bulunması durumunu da dile getirmiştir.

Gel ser-i kabrümde tur bir lahza ey sîmîn-beden
Nûrdan bir serv dikmişler kıyâs itsün gören

Avnî, g.304/1

Avnî, sevgilinin boyununa *servi azat* diyerek, onun boyunun uzamasının serbest bırakıldığı ve bu yüzden uzun olduğunu dile getirmiş; Halk şairi Emrah, sevgilinin boyunun servi olduğunu, ve bu servinin gölgesin altında himmet bekleyenlerin bulunduğunu, buna nâil olan kişilerin cennette tubayı istemeyeceklerini dile getirmiştir.

Tutalum mâ'il-i vuslatmış o *serv-i âzâd* — Ey *servi sa'yine* dahil olanlar
Hükm-i vicdâna bakılmaz saded ikrârdadır — Gülşen-i cennetde tûbâyı neyler

Avnî, g .54/3 — Emrah, ko.107/3

9.18.1.1.2 Ar'ar, Sanavber, Şimşad

Boy ile *ar'ar* arasındaki benzerlik sadece şekil bakımındandır. Sevgilinin boyu da ar'ar gibi uzun olmakta ve divan ve halk şairleri çeşitli vesilelerle sevgililerinin boyunu *ar'ara* teşbih edebilmektedirler.

Vâsıf ve Dertli sevgilinin boyu ile *ar'ar* arasında benzerlik kurmaya çalışmışlardır.

Varalım gülzâra ben seyreyleyim bir gûşeden — Dedim- Evvel haber ver kamet-i kadd-i dırâzından
Serv-i nâzım sen salın karşımda *ar'arlar* gibi — Dedi - Sanma sakın servi değil *tûbâ vü ar'ardır*

Vâsıf, g.125/5 — Dertli, 28/3

Sanavber, çam fıstığı şeklinde bir ağaç olup sevgilinin boyu için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Dertli gülistan âlemini seyrettiğini, fakat gülistanda *servi hıramını* gibi bir *sanavber* görmediğini söylerken, sanavberin de sevgilinin

boyu ile alâkalı bir benzetme unsuru olarak kullanmış, Zihnî sevgilisinden *sevri sanavber* olarak bahsetmiştir.

Gülistân-ı âlemi bir bir temâşâ eyledim
Bir *sanavber* görmedim serv-i hırâmânım gibi

Dertli, d.6/3

Arâyişîdir serv ü kaddin gülşen-i dehrin
El cümle bu şehrin
Çık sahn-ı çemen-zarda görsün seni arar
Ey serv-i sanavber

Zihnî, d2.mst28

Vâsıf da sevgilinin boyunun *şimşad* olduğunu dile getirerek sevgilinin boyu için *kameti şimşad* benzetmesini kullanmıştır.

Kim görse kapılmaz kadün ey *kâmet-i şimşâd*
Mâni' degül âşıklarun eylersede feryâd

Vâsıf, ş.87/4

9.18.1.1.3 Tuba, Bâlâ

Cennette bulunan, kökleri yukarı, dalları aşağı sarkık bir şekilde müminlerin gölgesinde dinlendiği bir ağaç olan tuba, sevgilinin boyu için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Tuba'nın Cennet'te müminleri gölgesinde himaye etmesi gibi, bazen âşıklar da onun sayesinin altına girmeyi arzu etmektedirler. Yine sevgilinin cennet varlığı olarak düşünülmesi, onun boyunun tuba ağacına teşbih edilmesine zemin hazırlamıştır.

Divan ve halk şairleri mazmunlara bu yönleriyle yaklaşmışlardır. Âdile Sultan ve Zihnî sevgilinin boyu için *tuba* benzetmesinde bulunmuşlardır.

Kaşların ve'l-leyl *tûbâ* kâmetin — Cemâlin *aya* benzermiş kadin *tûbâya* benzermiş
Ruhların Hak gonca-i handan eder — Demin İsâya benzermiş ne cân bahş imiş

Âdile Sultan, g.62/2 — Zihnî, d2. g19

Vâsıf da sevgilinin boyunun uzunluğunu vurgulamak için onun boyunun bâlâ, ve gâyet de â'lâ olduğunu söylemektedir.

Sarmağa sevdam sarıldı
Kaddi bâlâ gâyet a'lâ

Vâsıf, ş.2/3

9.18.1.1.4 Fidan (Nahl, Fidan)

Sevgilinin boyunun benzetildiği unsurlardan birisi de fidandır. Divan ve halk şairleri de sevgilinin boyunun fidana benzetmişlerdir. Çünkü sevgilinin boyu da fidan gibi taze ve inceciktir. Hatta Dadaloğlu, sevgilinin boyunun ince oluşunu vurgulamak için *fidanca dal gibi* benzetmesini yaparak onun hem ince, hem de uzun olduğunu vurgulamak istemiştir.

Yaşta küçük ama boyda münasib
Sallanıyor bir *fidanca dal* gibi

Dadaloğlu, ko.38/1

Vâsıf ise sevgilinin belinin ince, kendisinin bî-bedel, boyunun ise *fidan* olduğunu söylerken Emrah ile aynı düşünceleri ve terkipleri kulandıkları görülmektedir.

Gâyet güzeldir
Kaddi fidândır

Vâsıf, ş.48/3

Bir nevres fidansın bek ey servinaz
O cism-i billürun penbeden beyaz

Emrah, ko.83/3

Kâmetün *nahl-ı gül-i zîbendedir*
Sana âlem bülbül-i nâlendedir

Vâsıf, ş.52/1

9.18.1.1.5 Kıyamet, Fitne, Belâ, Mahşer-engiz

Kıyam ve *kamet* kelimeleri ile *iştikak* sanatı yapan şairler, aynı zamanda sevgilinin boyunun özelliklerini dile getirmiş olurlar. Sevgilinin özelliklerinden birisi de onun bir çok, hatta binlerce âşığının bulunması fakat kendisinin bunların hiçbirine iltifat etmemesidir. Kendisini bekleyen âşıklar, sevgiliyi gördükleri vakit, birden kıyam etmekte, ve bir kargaşaya sebep olmaktadırlar. Bu durum da mahşerde İsrafil'in Sur'u üflemesiyle insanların ayağa kalkması durumunu hatırlatmaktadır. Bu yüzden sevgili için *kıyamet* bazen de *mahşer-engiz* tasavvurları kullanılmıştır.

Avnî, mahşer koparan bir servi boylu gördüğünü, kıyametin doğru olduğuna kanaat getirerek, artık kıyametten şüphesinin kalmadığını söylerken, sevgilinin boyu ile kıyamet arasındaki alâkayı çok güzel bir şekilde dile getirmiş; Dertli de sevgilinin boyunu kendisinin *kıyameti* olarak görmüştür.

Mahşer-engîz-i belâ bir serv-kad gördüm bu gün
Râst bir şeymiş kıyâmet hîç şübhem kalmadı

Avnî, g.424/2

Serv-i sehî kametine
Kameti kıyâmetime
Gelse eğer dâvetime
Kesmeli kurban güzele

Dertli, sn.5/9

Lekofçalı Galib de sevgilinin *boyunun kıyamet devrinin fitnesi* olduğunu dile getirmekte; Zihnî ise sevgilinin boyu için kıyamet tasavvurunu kullanmaktadır.

Her hırâmından olur bin sûr-ı mahşer âşikâr — Bir yosma *kıyâmet* geliyor meclise her bâr
Fitne-i devr-i kıyâmet kamet-i belâsıdır — Bir şûh-ı dil-âşub-ı cihan bir peri ruhsâr

L.Galip, g.12/2 — Zihnî, d1.msd29

9.18.1.1.6 Mevzun

Divan ve halk şairleri, sevgilinin boyunun düzgünlüğünü vurgulamak için *fidan, ar'ar, tuba, nihal*, gibi benzetme unsurlarını kullanmalarının yanın da, bazen de onun *vücut* ile olan tenasübünü vurgulamak için *mevzun* tasavvurunu kulanmışlar ve sevgiliye *kadd-i mevzun* diye hitap etmişlerdir. Emrah ve Vâsıf da aynı kelimeyi aynı amaç ve aynı şekilde kullanmışlardır.

Lâl-i hayalinle ey *kadd-i mevzûn* — *Kaddi mevzûn* ince bel
Boyandı gözyaşım kana sevdiğim — Kıt'ası gayet güzel

Emrah, ko.56/1 — Vâsıf, Mh.ş.192/2

9.19 Diş (Dendan)

9.19.1 Divan ve Halk Şairlerinin Diş İle İlgili Müşterek Tasavvurları

9.19.1.1 İnci, Dürr (Dürrı Handan) Nur

Dişin inci olarak tasavvur edilmesindeki amaç, *şekil* ve *renk* bakımındandır. Sevgilinin dişleri düz olarak sıralandığı için, şairin zihninde *inci* imajı uyanmış ve daha sonra da bu imaj, sembolleşerek müşterek bir düşüncenin ürünü olmuştur. Ağız *hokka* olarak tasavvur edildiği için, dişler de hokkanın içine konulan *inci* olarak görülmüştür. *Aden incisi* değerli olduğu için, bazen de sevgilinin dişi için *dürri Aden* benzetmesini yapılmıştır.

Seyranî sevgiliye, *ağzın hokka, dişlerin dürr* diye seslenmiş; Vâsıf da sevgilinin ağzında dişlerini görmeyen kişinin, *hokka* içerisine konulan aden incisini seyretmesini istemiştir.

Görmeyen la'lünde dendânın temâşa eylesin — *Hokka dehan* ki *dürr dişin*
Hokkâ-i la'le nihâde olduğun dürr-i Aden — Beni zay'etti revişin

Vâsıf, g.93/4 — Seyranî, s. 291/3

Emrah, meşhur koşmasında, sevgili ile yaptığı hasbıhalde onun dişlerinin inci olduğunu çok güzel bir şekilde dile getirmiştir.

Dedim *inci* nedir dedi *dişimdir*

Dedi kalem nedir dedi kaşımdır

Emrah, ko.46/2

9.20 Bel (Miyan)

Bel, inceliği sebebi ile şiirlere konu edilmektedir. Belin, varlığı ile yokluğu arasında bazan şüpheye düşülür, inceliğinden dolayı ona var denilmesi, hataya sebep olabilir. Bel inceliğinden dolayı genelde kıl (muy, mû) ile birlikte anılır.

Vâsıf ve Emrah *mû-miyan* tabirini kullanarak sevgilinin belinin inceliğini vurgulamaya çalışmışlardır.

Böyle bil ey *mû-miyânım* — Nedir bu serv-i sim-endâm nedir bu sîne-i nâfe
Bi-müdâra dil-rübâsın — Nedir bu *mû-miyân* inceldi cânum sarmadan tenhâ

Vâsıf, ş.113/2 — Emrah, g.164/6

Yine Vâsıf, sevgilinin belinin inceliğini vurgulamak için, mübalağaya başvurmuş, bazılarının sevgilinin belinin var olduğunu söylediğini, fakat kimsenin sevgilide *-kıl kadar bile olsa-* bir bel göremediğini, işte sevgilinin belinin de böyle bir bel olduğunu dile getirmiştir.

Kim görüp de demiş o serv-i kadün ince beli var
Ortada *mûy-ı miyân yok* evet öyle beli var

Vâsıf, g.23/1

Yine divan ve halk şairleri, sevgilinin bel güzelliğini ve inceliğini belirtmek için, *kıl* kelimesini kullanmışlar, fakat aynı zamanda *kıl* kelimesine de mecazî bir anlam yüklemişlerdir.

Vâsıf sevgilinin belinde *kıl kadar kusur* bulunmadığını söylerken, aynı zamanda belinin *kıldan daha ince* olduğunu da vurgulamak istemiş; Zihnî de sevgilinin kendisine çok ezâ ve cefa ederek onu *kıl gibi inceltiğini* söylerken, Vâsıf gibi sevgilinin belinin *kıl kadar ince* olduğunu da vurgulamak istemiştir.

Kıl kadar yokdur miyânında kusûr — Dehânın râzına kim oldu mahrem bilmem ey gül-fem
Böyle olsun ger olursa dil-rübâ — Miyânın *kılca koydu* cânımı ey serv-i âzâde

Vâsıf, ş.6/3 — Zihnî, d2. g73

9.21 Ten, Beden, Endam, Bilek, Said

Beden, renk, koku ve tazeliği nedeniyle şairlerin ilgisini çekmiştir. Tenin beyazlığını vurgulamak için şairler, sevgililerine *sim-ten, sim-beden* benzetmelerini yapmışlardır. Seyranî, sevgilisini tarif ederken, onun gerdanının billurdan taze olduğunu ve onun *sim teninin*, gökyüzünde parlayan ay ile değişmeyeceğini; Vâsıf

ise sevgilinin bir busesinin bin hazineye bedel olduğunu, *sim-ten* için en güzel kıymetin de böyle verileceğini ifade etmişlerdir.

Bir bûsesi bin gence bedeldir hem ucuzdur — Billûrdan latiftir ol senin gerdânın ey cân
Ol sîm-tenün hüsnine kıymet budur işte — *Sîm tenin* semâda olan aya değişmem

Vâsıf, g.120/2 — Seyranî, kl.334/3

Kolun dirsekle bilek arasında kalan kısmına *said* denilmektedir. Şairler sevgilinin bileğiyle ilgilendikleri gibi saidiyle de ilgilenmektedirler. Sevgilinin vücut aksamlarına göre bilek ve *said'i* az kullanılsa bile, yine de şairlerin gözünden kaçmamıştır. Bayburtlu Zihnî sevgilisinin saidi için *yedi beyza* benzetmesini yaparak onun beyazlığını vurgulamaya çalışmıştır.

Çün *sâid-i simin* yed-i beyzâsını gördüm
Bir nutukla bin mürde dil-i ihsânını gördüm

Zihnî, d1. msd29

Vâsıf da sevgilinin bileği için *simin-bilek* benzetmesini yaparak onun bileklerinin de beyaz olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.

Sen gibi bir *sîmîn bilek*
Görmüş degül çeşm-i felek

Vâsıf, ş.67/1

9.22 SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLARDA MÜŞTEREK TASAVVURLAR

9.22.1 Buse

Buse, öpme manasına gelir ki sevgilinin dudağıyla da yakından ilgilidir. Sevgilinin bütün vücut aksanları gibi, busesi de çok değerlidir. Hatta şairlerin gözünde sevgilinin bir busesi bin hazineye bedeldir. Sevgili muhatabına, buse vadeler; fakat genelde vadinde durmaz. Her güzelden âşığa, güzelliğinin bedeli olarak *buse* vermesi beklenir.

Şairler sevgiliden devamla buse beklemişler, ama bir türlü buna ulaşamamışlardır. Divan ve halk şairlerinin en çok şikâyet ettikleri konulardan birisi de sevgilinin bu özelliğidir.

Vâsıfve Dertli aynı durumdan şikâyet etmektedirler.

Va'dedince bana bir bûseyi ey gonca-i nâz — Bûseler ikrâr ider durmaz sözünde tez döner
Geçdi mâ-beynehümâda nice bin nâz ü niyâz — *Mevlevîdir sevdiğim* her gün külâh eyler bana
Geliyor hâtırıma gerçi ki bunlar da biraz — Dertli, d.18/2

O vakitden beri geçdi aradan bir iki yaz
Va'dünüz bûse mi vuslat mı efendim ne idi

Vâsıf. mh.ş.201/4

Emrah da sevgililerin, buse vermek için bin nâz yaptıklarından ve âşıklara buseyi, *kan pahası* gibi yüksek bir meblağa satmalarından şikâyet etmektedir.

Bir bûse istesem bin nâz iderek
Satar âşıkına kan bahasına

Emrah, ko.5/1

Avnî ise bir beytinde sevgiliyi öpmenin hem kolay hem de zor olduğunu söyleyerek onun öpmenin *sehli mümteni* olduğunu vurgulamıştır.

Avnî degül mi bu gâzel-i âbdârımız
Bûs-ı leb-i nigâr gibi sehl-i mümteni

Avnî, g. 194/5

Âşık Şem'î de sevgiliden, güzelliğinin fitresi olarak bir buse istemektedir.

Fitresi her dilberin âşkılara bir *bûsedir*
Vermese savmı kalır beynessemâ bayramlaşalım

Şem'î,g.80/3

9.23 Söz (Kelam, Sühan)

9.23.1 Umumî Olarak Söz

Sevgilinin sözü, *abı hayat gibi, mesih* gibi, âşığına can vermektedir. Sevgili konuşunca bülbüller susar veya dillerini yutarlar, yârin konuşması herkese safa ve mutluluk verir. Sevgilinin sadece dudağı, ağzı bal değil, aynı zamanda onun ağzından çıkan kelime de bal veya baldan tatlıdır.

9.23.1.1 Divan ve Halk Şairlerinin Söz İle İlgili Müşterek Tasavvurlar

9.23.1.1.1 Şeker, Bal, Tatlı

Şairler sevgilinin ağız ve dudağını bal olarak tasavvur ettikleri için bundan zuhur edecek sözün de tatlı olacağı kanaatindedirler.

Şeref Hanım, papağanı konuşmaya alıştırmak için ağzına şeker verilmesi olayına telmihte bulunarak, *tutinin* şeker yerine, sevgilinin sözünü arzu ettiğini söyleyip sevgilinin sözünün şeker olduğunu vurgulamak istemiştir. Seyranî de sevgilinin sözünün *bal* ve *şeker* tadında olduğunu vurgulamak istemiştir.

Fart-ı hayret ile lal olsun gel eş âyîne-rû	Lisanından çıkan sözler
Tûtiyân bağda *şeker güftârun* eyler ârzû	Tadı şekerle bal ister

Şeref Hanım, g.144/3 — Seyranî, s.301/3

Emrah da sevgilisinin *yüzünün* ay şeklinde olduğunu, şirin sözlerinin ise *şeker kamışına tat verdiğini* dile getirmiştir.

Büyüdükçe *bedir* olur *yüzleri*
Kande lezzet verir *şirin sözleri*

Emrah, ko.113/2

9.23.1.1.2 Abı hayat, Abı zülal, Mesih

Sevgilinin sözünün, âşıklar için *can-bahş* edici vasfı vardır. Divan ve halk şairleri sevgilinin sözünün bu özelliğini şiirlerinde işlemişlerdir.

Avnî ve Sümmanî, sevgilinin sözünün *abı hayat* olduğu noktasında müşterek oluşturmuşlardır.

İ'câzı gonca şeklinde koymış dehen diyüp
Âb-ı hayâta şîve-i güftâr koymış ad

Avnî, g .38/4

Söyledikçe sözün *tatlıdır baldan*
Ab-ı zülal akar dilinden senin

Sümmanî ko.103/4

Yine Avnî, bir beytinde sevgilinin kelamının *kelim* olduğunu söyleyerek, sevgilinin sözüne ilâhî bir güç vermek istemiştir.

La'lün Mesîh *sûz-ı kelâmun kelîm*-bend
Gamzen kader-pesend füsûnun kazâ-firîb

Avnî, g .25/2

9.23.1.1.3 Sevgilinin Kelamı İle İlgili Diğer Müşterek Unsurlar

Dertli, sevgilinin sözünde durmadığını ve Mevlevîlerin sema ederken yerlerinde durmayarak yaptıkları dairesel hareket gibi, sevgilinin sözünde dönmesinden şikâyet etmekte; Avnî de Dertli gibi sevgilinin güftarından şikâyet etmekte, ve sevgilinin, kana bulaşmış kılıç sözünden başka bir lisan bilmediğinden yakınmaktadır.

Müselmânlar yine bir kâfir-i bed-meste düşdüm kim
Lisân-ı tîg-i hûn-âlûddan gayrı lisân bilmez

Avnî, g.150/2

Bûseler ikrâr ider durmaz sözünde *tez döner*
*Mevl*îdir sevdiğim her gün *kü*lâh eyler bana

Dertli, d.18/2

Vâsıf ise, sevgilinin ağyar ile konuşmadan vaz geçtiğini duyunca büyük bir mutluluk duyarak, böyle bir sözün üstüne söz söylemenin uygun olmayacağını söylemiş, ağyarla yapılmayan sözün değerine işaret etmiştir.

Kesmiş sözü ağyâra görüşmem deyü ol şûh
Söz yok ne diyem bu söze sohbet budur işte

Vâsıf, g.120/4

Emrah ise sevgilinin güftarını övmede mübalağa yapmış, sevgili konuştuğunda, bülbüllerinin lâl olduğunu söyleyerek sevgilinin güftârını medh etmiş; Avnî de, Emrah ile aynı duygular içerisinde sevgilisine seslenerek, onun süzünün kutsallığına işaret etmiş, ve onun sözünü, *İsaların* bile konuşmalarında *delil* olarak kullandığını söylemiştir.

Sensün ol mahbûb-ı can-perver ki Îsâlar bile Kaçan nutka gelse o yâr nâz ile
Feyz-i Rûhü'l-kudsa güftârunla *istidlâl* ider *Lâl olur bülbüller güftâr edince*

Avnî, g .65/3 Emrah, ko.17/1

Emrah, bir koşmasında, sevgilinin güftarını vasf etmenin mümkün olamayacağını, çünkü buna kimsenin kudretinin yetmeyeceğini söyleyerek, sevgilinin güftarını medh etmektedir.

Dehân-ı müşgin ey gül mime benzer noktasızlığından
Ne mümkün vasf olunmak lehce-i güftârun ey şâhum

Emrah, g. 221/4

9.24 Kûy (Mahalle)

9.24.1 Umumî Olarak Kûy

Divan ve halk şairleri devamla sevgilinin mekânında bulunmak, orasını havasını teneffüs etmek istemektedirler. Âşıklar gözyaşlarını sevgilinin mekânına akıtmadan büyük bir şeref duyarlar. Ama âşığa burada devamlı bulunmak nasip olmaz, rakip ise bir türlü oradan başka yerde durmaz ve devamla âşığı ıstırapta bırakır. Şairler sevgilinin kûyundan başka yerde gezmeyi kendilerine haram etmiş, *baş açık yalın ayak* oraya koşmuşlardır. Şairler, bazen sevgilinin kuyunu cennet, bazen de tavaf edilecek *Kâbe, b*azen *şifa* buldukları, bazen de *gam ile doldukları* mekân olarak tarif etmişlerdir.

9.24.1.1 Kûy İle İlgili Müşterek Tasavvurlar

9.24.1.1.1 Kâbe, Hicaz

Sevgilinin mekânının Kâbe olarak tasavvur edilmesinin en önemli sebebi sevgiliye verilen değerdir.(bkz. Kâbe) Geliri belirli bir düzeyde olan kişilerin ömürlerin de bir kez de olsa Kâbe'yi ziyaret etmeleri üzerlerine farzdır. İnsanlar Kâbe'yi ziyaret ettiklerinde kendilerine halk tarafından itibar edilir ve meclislerde onlara hürmet gösterilir. Bu durum insanların Kâbe'ye verdikleri manevî değerin

ifadesidir. Şairler de sevgilileri için bu kutsallığı kullanmış ve onun mahallesini için *Kâbe* olarak tasavvur etmişlerdir.

Âdile Sultan, sevgilinin evinin etrafında yedi kez dönen kişinin, gönlünde sevgiliyi bulacağını söylerken, sevgilinin evi için Kâbe ibaresini kullanmış; Zihnî de sevgilinin mekânını vasıflandırmak için *tecahülüarif* sanatını yapmış, onun mekânı için, *Kâbe, Firdevs, İrem, Cennet'i me'va* benzetmelerini kullanmıştır.

*Beyt-i cânânı t*avâf et *kıble-gâh-ı âşıkdır* — *Kûy-ı hüsnün ka'be* yâ firdevs yâ huld-ı berrîn
Sa'y eden onu bulur dilde sakın olma cüdâ — Ya gülistân-ı İrem yâ cennet-i me'vâ begim

Âdile Sultan, g.10/7 — Zihnî, d2. g58

9.24.1.1.2 Cennet, (Cenneti Me'va, Firdevs) İrem

Sevgilinin kuyu hakkında, divan ve halk şairlerinin müşterek oldukları noktalardan birisi de oranın *cennet* olduğu noktasıdır. Emrah sevgilinin kûyu için, Cennet benzetmesini yaparken; Avnî de mükemmel bir üslûp, ve mükemmel bir buluşla Cennet kapısında bekçilik yapan *Rıdvan* adlı meleğin, sevgilinin cennet kûyunun hâletini bilse, Hz. Âdem gibi Cennet'i terk ederek sevgilinin mekânına geleceğini söylemektedir.

Bilse *Rıdvân* hâlet-i *bâg-ı Bihişt-i kûyunı* — *Cennet-i kûyundan* cemal isterem
Terk iderdi bir nigâh-ı Cenneti Âdem gibi — Yoktur âşınaya mihnetim benim

Avnî, g.460/1 — Emrah, ko.51/1

9.24.1.1.3 Sevgilinin Kûyu İle İlgili Diğer Müşterek Tasavvurlar

Sevgilinin kûyunda âşıkların devamla inleme ve avazları gelmektedir.

Avnî, bir beytinde aşkın fermanın, yârin kûyunda vaveylâ etmek olduğunu söylerken, *kûyu vaveylâ edilen mekân* olarak tarif etmiştir.

Tâlib-i derd olmadur ehl-i dile fermân-ı aşk
Yâ ser-i kûyında yârün bunca vâveylâ nedir Avnî

Avnî, g.23/7

Âşık Şem'î de sevgilisine seslenerek, onun mekânında arslanın gezdiğini söylerken, kendisinden *arslan* olarak bahsetmiştir.

Kûy-ı dildarda dedim seninle dinle misâl
Aklını başına cem'et orda bir *arslan* gezer

Şem'î,g.33/4

Yine Avnî bir elinde urgan, bir elinde kılıç, omuzunda da kefen ile yârin mekânına *baş açık yalın ayak* geldiğini söyleyerek, yârin kûyu için her şeyini feda ettiğini söylemektedir.

Baş açık yalın ayak kûyuna geldi Avnî
Resen ü tig iki elünde kefen dûşında

Avnî, g.376/5

Emrah, kuş gönlünün, yârin kûyunda yâr tarafından tutsak edilmesine karşı çıkarak, zaten kendisinin, seyyadın temreni ile yaralanmış bir güvercin olduğunu dile getirmiştir.

Kebûter gönlüm kûyunda *tutsak* itme sultânum
Haremde nasle-i sayyâd olmış gügerçinün

Emrah, g.265/3

Zihnî ise canını yârin dergehine armağan etmek isterken, aynı zamanda göz yaşlarını yârin kûyunda akıtmak istemektedir.

Dergeh-i cânâne cânım armagan etsem gerek
Cûylarla kûyuna eşkim revân itsem gerek

Zihnî, d2. g51

Âşık Şem'i ise, yârin kûyunu bir *şifa-hane* olarak görmektedir. İşinin daima ağyar ile savaş olduğunu söyleyen şair, yaralandığını yaralarının iyileşmesi için *yârin kûyunda* gezdirilmesini istemektedir.

Dâima ağyâr ile işim savaştır
Yaralıyam kûy-ı yâre dolaştır

Şem'î,k.123/3

9.25 Sevgilinin Ayak Toprağı (Hâki Pay, Hâki Pa)

Şairler, muhataplarını överken onun maddî manevî bütün unsurlarını övmüşler, muhataplarının her noktası için övülecek bir çok neden ileri sürmüşlerdir. Sevgilinin ayak toprağı, *şifa veren unsur* olarak tasavvur edildiği gibi, göz hastalıklarına iyi gelen meşhur *İsfahan sürmesini* utandıracak kadar güzel kokan bir sürme, veya *misk* ü *amber* olarak görmüşlerdir. Şairler sevgilinin ayağına toprak olmak istemişlerdir.

Sevgilinin ayak toprağının, İsfahan'da elde edilen sürmeden daha değerli olduğu noktasında divan ve halk şairleri birleşmişlerdir. Zihnî, sevgilinin ayak

toprağından İsfahan bile hacil derken, *mecazı mürsel* yapmış, İsfahan'ı söyleyerek İsfahan'da elde edilen göz sürmesini kastetmiş ve sevgilinin ayak toprağının da bu sürmeden daha değerli olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Vâsıf da Zihnî ile hemen hemen aynı düşüncelere sahip olmaktadır. Vâsıf, sevgilinin ayak toprağının İsfahan şahına gitse, onun, orada can gözüne sürme kabı olacağını dile getirirken, sevgilinin ayak toprağının İsfahan sürmesinden daha değerli olduğunu söylemek istemiştir.

Sürme-dân-ı çeşm-i câna vaz eder bî-iştibâh — *Pây-ı gubârından Isfâhan* hacil
Gitse şâh-ı Isfahân'a *hâk-i pâyında türâb* — O dü çeşmim tûtîya de gelsin

Vâsıf, Tr. 43/3 — z.ko.19/1

Seyranî yazdığı bir koşmasında sevglinin misk ü amber olan ayak toprağına yüzünü sürmek istediğini söylemektedir.

O nazlı *misk ü anber hâkine*
Solgun yüzlerimi süresim geldi

Seyranî, ko. 69/2

Avnî, sevgilinin ayak toprağının çok değerli olduğunu söylemektedir.

Ol kadar âlî-bahâdur cevher-i hâk-i rehün
Cânını kurbân iden billah düş-mendir sana

Avnî, g.11/2

Sevgilinin ayak toprağının özelliklerinden birisi de *tutiya* oluşudur. Göze çekilen toza *tutiya* denilmektedir. Sevgilinin ayak toprağı için çoğu zaman teşbih unsuru olmuştur. *Badı saba* sevgilinin ayak toprağını her tarafa götürdüğü gibi âşığın bulunduğu mekâna da getirmektedir.

Şeref Hanım ve Âşık Şem'îde *badı saba* ve *tutiya*yı aynı amaç üzerine kullanmışlardır.

Cilâ-yı dîde-yi cân u dilimdir hâk-i der-gâhun — Yol almış galiba bâd-ı sabâ yârin diyârından
N'ola bâd-ı sabâdan *tûtiyâ* ey âfet istersem — Getirdi çeşmime *tutyâyı* dost pây-ı gubârından

Şeref Hanım, g.109/3 — Şem'î,g.69/4

Seyranî ise sevgili giderken onun *ayak toprağına* yüz sürmekten büyük bir mutluluk duymaktadır.

Ol hâk-i payine yüzümü sürdüm
Salınıp giderken kendi iline

Seyranî, ko 33/1

X. BÖLÜM

10 SEVEN (ÂŞIK)

10.1 Âşık

10.1.1 Umumî Olarak Âşık

Divan ve halk şairleri, ruh hâllerini veya fizikî özelliklerini dile getirirken, hep şikâyette bulunmuş, sevgilinin vefasızlığından, dünyanın faniliğinden, rakiplerin çokluğundan şikâyet ettiklerinde, bütün olumsuzlukların ortasında kendilerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Dünyaya karşı menfur bir bakış içindedirler. Ama yine onlar, asıl amaçlarının, sevgili yolunda canlarını feda etmek olduğunu söylerler. Âşıkların en çok güvendikleri unsur, içlerinden gelen ve gökyüzüne ulaşarak, İsa'ya kavuşan ahlarıdır. Bazen ahları ile sevgiliyi tehdit edip, aşklarına karşılık bulma gayreti içerisine girerler. Çünkü onların ahı, siyah bir bulut gibi sevgilinin üzerine çökebilmektedir. Âşık *aha* başladığı zaman, *damarında kanı*, gözünde *yaşı* depreşir. Ağzında ahtan dolayı *alev* peyda olurken, ağlamasından yeryüzü sular altında kalır.

Âşığın yediği ekmek, içtiği su, giydiği esvap, gamdan yapılmıştır. O gam deryasında yüzerken, yine de sevgilisini düşler. Başını kaşıyacak vakti bile kendisine ayıramaz, çünkü her şeyi ile sevgiliyi düşünmekte, dahası kendini sevgiliyi düşünmeye mecbur olarak görmektedir. Hatta aşkın kanunu olarak, kendisini, sevgilinin yolunda can vermeye adamıştır. Çünkü aşkın *baisi icadı* da budur. Hatta âleme pâdişah olmaktansa, sevgiliye kul olmayı kendisi için bir şeref olarak görmektedir. Kendisi devamla ağladığı ve inlediği için, *ney* ile arasında bir alâka kurmuştur. Hatta bazen inleme konusunda *ney*den daha güzel sesler çıkardığını iddia etmektedir. Âşığının bu kadar inlemesi ve kendisini dertli ve derbeder hissetmesi, onu teselli aramaya itmiş o da teselliyi meyhanelerde aramaya başlamıştır. Fakat âşık bunca eleme, derde rağmen aşk ateşinden ve eleminden şikâyet etmeyi aklına bile getirmez, bilakis bunları aşkın genel bir kanunu olarak görür. Hatta aşk ateşinin tatlı bir acı olduğundan bahseder. Avnî bir beytinde bunu dile getirmiş, aşk ateşinin tatlı bir acı olduğunu dile getirmiştir.

Zannetme sûz-ı aşk yakıp cânı acıdır
Dağ-ı muhabbet acı velî tatlı acıdır

Vâsıf, g.32/1

Hersekli Arif de muhabbetin, bütün eşya ve cisimlerin büyüyüp yetişmeleri için *maya* teşkil ettiğini dile getirmiştir.

Muhabbetle yaşar ecsâm ü eşyâ
Muhabbet mâye-i neşv ü nemâdır

H.Arif,k.25/6

Âşkın genel kurallarından birisi de devamla ağlamaktır. Ağlamayınca murada eremeyeceğinin farkında olan âşık, vuslata ermek için gece gündüz ağlayıp sızlamaktadır.

Âdile Sultan ağlamanın vuslat için birinci şart olduğunu dile getirmektedir.

Budur pendim sana ey dil cefâ-yı yârı çok *ağla*
Dilersen vasl-i didârı hemân *leyl ü nehâr ağla*

Âdile Sultan, g.150/1

Âşık sevgiliye karşı çaresizliğin bütün boyutlarını yüreğinde hisseder, kendisini çoğu zaman kıskançlık sarar, bazen sevgilinin belini saran kemerini, bazan gerdenden asılı zülfünü, bazen de kâkülünü kıskanabilmektedir. Hatta şair, sevgilinin kâkülü gibi bir kez sevgilinin gerdenine asılmakla, dünyadaki bütün varlıkların günahlarını boynuna almaya rıza göstermektedir.

Kâ'ilüm olsun günâh-ı halk-i âlem boynıma
Bir kez öpsem gerden-i billûrunı perçem gibi

Avnî, g. 460/4

Âşığın en belirgin özelliklerinden birisi ise sermest oluşudur. O şarap yerine *ciger kanı* içmektedir. Onun ciger kanı bütün meyhane müdavimlerine yetecek kadar fazladır. O aşk yolunda Mecnun'dan daha ileri, Ferhad'a aşkı öğretecek kadar tecrübelidir. Onun gözleri ağlamaktan Yakup gibi kör, gönlü Mecnun'dan bile delidir. Bu yüzden kendisine *divane* denildiği de olmuştur. Kendisinden hasta diye de bahsedilir. Hekimler, derdine derman bulamaz, o da sevgiliden başka *merhem* kabul etmez. Kara bahtlıdır. Öldüğü zaman başındaki taş mezar taşı değil; *mihnet taşı* dır. O aşkı uğruna yanmada *mum* gibidir. Sevgilinin nur yanağında ateşlere düşmüş ve mum gibi erimiştir. Yanma hususunda İbrihim Peygambere benzer, İbrahim Peygamberi mancınığa atan Nemrud ise, kendisini de ateşe atan: *sevgili* veya *kaderidir.* O sevgilinin gül yüzünün yanında, bülbül gibi inlemektetedir. Sevgili bir seyyad gibi âşığı avlamakta, âşık ta bu yüzden kendisini *şikar* olarak tasavvur

etmektedir. Âşık aynı zamanda bir *kurban*dır. İsmail Peygamberi kendisine rehber aldığı için sevgiliye kurban olmak istemektedir. Âşığın aşk yüzünden *ruhî ve fizikî* durumu oldukça kötüdür. Onun ciğerleri yanıp yakılmadan dolayı kebap -*büryan* - olmuştur. Cismi yaralardan dolayı delik deşik durumdadır. Bu yüzden âşık vücudunu *gırbale* benzetmektedir. Şairin cismindeki yaradan dolayı, gömleğinin iplikleri parça parça olmuş, gözleri ağlamaktan *kan çanağı*na dönmüştür. Gözyaşları nehirlere sığmayarak *deryalara* karışmıştır. Âşığın boyu, bükülerek *yaya* dönmüş, bazen de *dal* harfi gibi iki büklüm olmuştur. Aşığın ağzından alev çıkmaktadır. Bu alev aşk ateşinin kendisidir. Aha başlayan aşığın ağzından *ah* la birlikte *alev* peyda olmaktadır. Âşığın derunu ise bir başka âlemdir. Orada dertler, dalga dalga gelen deryayı andırmaktadır. Âşığın derunu aynı zamanda lâledir. Lâlenin içerisindeki kara ben, yarayı andırmaktadır. Şairler de *lâlenin* içerisindeki *kara ben* ile kendi yaraları arasında bir bağlantı kurmuş, kendi derunları için *lâle* veya *lâve-veş* tabirlerini kullanmışlardır. Şairin eli (desti) sanki de yok gibidir. Bazen sevgilinin eteğine yalvarmak için yapışsa bile çoğu zaman, şair elinin *bağlı* olduğundan ve elinden bir şey gelmediğinden şikâyet etmiştir.

Âşığın ruh hâli de fizikî yapısından farklı değildir. Onun soluk benzi, hiçbir şeye gücü yetmeyen, her haliyle acınmaya muhtaç bir görünümü, ruh hâline de sirayet etmiş, ruh hâli, onu, içine kapanık, ama acılarını dile getirmekten çekinmeyen, fakat çâreyi dışarıda değil kendi yakınmalarında arayan bir tip hâline getirmiştir. O sabırsız, kararsız, dışarıdan gelen tepkilere karşı aşırı duyarsız; ama rakibe tepkisini dile getirebilen, fakat elinden bir şey gelmeyen, sevgilinin kendisine karşı olan tutum ve davranışlarını bildiği hâlde, bir türlü ondan vazgeçemeyen *iradesizin* biridir. Aynı zamanda acıya karşı aşırı derece de *dirençli*, her türlü *horlanmaya* karşı *yüzsüz*, ama aşkının büyüklüğü ile gurur duyan bir görüntü vermektedir.

Bütün şartlarda daima birinci plânda olan, kendi aşkının büyüklüğü ile sevgilinin güzelliğini bir tutan, sevgilinin güzelliği kadar, kendi elem ve ıstıraplarını da anlatmaktan çekinmeyen şair, sevgiliyi güzellik noktasında yücelttiği kadar, kendi durumunu da aynı paralelde anlatarak, *maşukun,* arka plânda varlığını tamamlayan *ana unsur* olarak karşımıza çıkmaktadır.

10.1.2 Divan ve Halk Şairlerinin Âşık İle Müşterek İlgili Tasavvurları

10.1.2.1 Bülbül (Andelip, Hezar)

Şairler, devamlı ağlayıp inledikleri, sevgili için göz yaşı döktükleri için *kendileri* ile *bülbül* arasında bağlantı kurmuşlardır. Sevgilinin gül olarak tasavvur edilmesi de, aşığın bülbül olmasına zemin hazırlayan diğer bir unsurdur. Gül olan sevgilinin yüzü, *gülşen*, *gülzar* olarak da tasavvur edilmiştir. Sevgili *gül* olunca, şair *bülbül*; *rakip* de gülün dikeni olmuş, böylece şiirlere konu edilen, *şair, sevgili, rakip* üçlüsü burada da yerlerini almıştır. Bülbülün, gülzarda bir türlü vuslata erememesi, devamla ayrılığın ve inlemenin sembolü olması, âşıklara, kendilerini ifade etmeleri için iyi bir benzetme unsuru olmuştur.

Divan ve halk şairleri, bülbülün bu özelliğini çeşitli vesilelerle şiirlerine konu edinmişler, bülbül ile kendileri arasında ilişki kurarak, duygularını dile getirmişlerdir.

Seyranî, bülbül gibi gülistanda sabah akşam bir *gül-i şeydaya* meylettiğini söylerken, kendisinden *bülbül*, sevgilisinden de *gül* olarak bahsetmiştir.

Bülbül gibi gülistanda subh u şam
Bir gül-i şeydânın meyyâliyim

Seyranî, ko 143/1

Şeref Hanım ve Bayburtlu Zihnî ağlayıp inlemede bülbülü kendilerine rehber almışlardır.

Görince bülbülün cûş u hurûşın fark-ı gayretle
Benüm de seyl-i eşküm gıbka-bahş-ı cûy-bâr oldı
Şeref Hanım, k. 103/34

Nice *bülbül gibi* nâlan ü figân itmem şimdi
Verip gülzâr-ı dehri âha virân itmem şimdi
Zihnî, d1. ta45

Hezârân bülbül-i âteş-nevâ-yı gam-perestüz kim
Sürûr-i bâg-ı âlem âh-ı âteş-zârumuzdandur
Avnî, g.245/3

Yok yere nâlende *bülbül* rûz u şeb zar eylemez
Boş yere *pervane* kendin tâlib-i nâr eylemez
Seyranî, d.379/1

Şeref Hanım ağlayıp inlemede bülbülden de ileri bir konumda olduğunu söylemektedir.

Kanı yâd eyledükce reng ü bûy-ı verd-i ruhsârun
Hazerun başına dünyayı zindân itdigüm demler

Şeref Hanım, g.40/2

Zihnî ise kendisini bülbüle, sevgiliyi de gülistana teşbih etmiştir.

Çok görme mihr-i talatın ey nev-civan bana

Ben *andelibim* ayb değil gülistan bana

Zihnî, d2. g3

Halk ve divan şairleri kendilerini *bülbül* diye de tarif etmişlerdir.

Ben gülinden ayrı düşmüş *bülbül-i nâlendeyem* Bağ-ı hasrette nice bir böyle feryâd eylemem

Dinlese bir şeb nevâ-yı nâlemi bülbül yanar Yâ İlahi *bülbülüm* gülşene yol ver vârayım

Vâsıf, ş.39/3 Şem'î,g.97/5

10.1.2.2 Tuti, Hüma

Sevgilinin yüzünün ayna olarak tasavvur edilmesi, şairin kendisinden *tuti* olarak bahsetmesine sebep olmuştur. Papağanların aynanın karşısında eğitilmesine *telmih* yapılarak şair kendisinden tuti olarak bahsetmiştir.

Avnî kendisinin tuti olduğundan bahsetmektedir.

Huzûr-i âyine-i peykeründe *tûtîdir*

Dilinde Avnî-i zârun makâl sendendir

Avnî, g .40/5

Sevgilinin özelliklerinden birisi de *hüma* (bkz. Sevgiliye Ait Hususlar) oluşudur. Fakat şairler kendilerinden de *hüma* olarak bahsettikleri de olmuştur. Fakat bu sevgiliye ait özelliklerle mukayese edilmeyecek kadar azdır. Seyranî aşk yolunda yorgun düşüp, direnecek kuvvetini yavaş yavaş kaybederken, aşk yolunda, *misal-i hüma* gibi isminin kalacağını, fakat cisminin artık yok olacağını söylemektedir.

Vâde hitâmında misâl-i *Hümâ*

Olur ismim var da cismim yok benim

Seyranî, ko 123/1

10.1.2.3 Pervane, Mum (Şem), Fitil

Sevgilinin yüzünün *mum* olarak tasavvur edilmesi, âşığın *pervane* olarak tasavvur edilmesine zemin hazırlamış, *mum ile pervane*, âşık ile maşûku temsil etmiştir. Sevgilinin, âşığına her ortam ve zeminde zulmetmesi, âşığın bir türlü ondan vazgeçmemesi, âşığın kendisini pervaneye benzetmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda sevgilinin *yüzü* de *muma* teşbih edilmiştir. Mum olan yüzün etrafında, *pervane* gibi dönmek ve hatta yanmak âşık için en büyük mutluluktur. Avnî ve Emrah da kendilerini *pevraneye* sevgiliyi de ateşe benzetmişlerdir.

Tâb-ı rûy-ı yârdan men' itmen ey yârân beni Ne kaçarsın benden melek sevdiğim

Şu'leye düşmekdedir *pervânenün* eglencesi *Ateş* sakınır mı *Pervâne*sinden

Avnî, g.447/2 Emrah, ko.73/1

Kurtulmadım yanıp böyle ben encam
*Şem'u pervânenin emsâliyim b*en

Seyranî, ko 143/1

Divan ve halk şairleri bazen de kendilerinden direkt *şem* olarak bahsetmişler. bazen de yine *şem* ile alâkalı olarak, "mum, kandil ve lambada yağı emerek yanmayı sağlayan bükülmüş ip veya bez parçası olan *fitile* "[324] benzetmişlerdir.

Vâsıf, fitilin yanması ile âşığın yanması arasında bir benzerlik kurmuş; Seyranî ise bir beytinde kendisine seslenerek, bazen yanan ışığın *fitili* bazen de pervane gibi ateşin etrafından çıkmamayı nasihat etmiştir.

Olsam n'ola mum-hâne-i aşkından fitili — *Fitil-veş* gel külâh-ı şem'a-yı sûzâneden çıkma
Gönlüm bu gice bir meh-i gök-kandîle düşdü — Dolaş *Şem'în* civârın merkez-i pervâneden çıkma

Vâsıf, g.132/4 — Seyranî, g. 2/1

Vâsıf bir beytinde, hicran ateşi ile yanıp yakılarak *şem* gibi eridiğini söylerken, kendisini *mum*a benzetmiştir.

Nâr-ı hicrâna düşüp bağrımı yakdım bu gice
Eriyip *şem'*-i firâvân gibi akdım bu gice

Vâsıf, g.113/2

10.1.2.4 Kurban, Av,(Şikâr) Seyyad, Arslan (Şir-i merdan)

Kurban kelimesinin müslümanlar arasında özel bir anlamı vardır. Hz. İsmail'in, Hz. İbarahim tarafından Allah rızası için kurban edilme vak'asından sonra, dinî bir anlama bürünen kurban ibadeti, *şükrün* ifadesi olarak halk tarafından kullanılır olmuştur.

Divan ve halk şairleri, çok büyük değer verdikleri sevgililerine, sevda ve bağımlılıklarını bildirmek için Hz. İsmail (bkz. İsmail) gibi kurban olmaktan büyük bir zevk almışlardır. Vâsıf ve Emrah aynı üslûp ve aynı amaçla sevgiliye *kurban* olmayı istemişlerdir.

Gel beni yolunda *kurbân olduğum* — Elâ gözlerine *kurban* olduğum
Girme uşşâkun bir avuç kanına — Niçin beni böyle giryân edersin

Vâsıf, ş.132/1 — Emrah, ko.83/1

Divan ve halk şairleri sevgiliye kurban olmanın yanında, bazen kendilerini, av-*şikâr*- bazen de avcı -*seyyad*- olarak tasavvur etmişlerdir. Emrah, sevgilisinden

[324] Doğan, age., s. 384

ahu, kendisinden de *avcı* olarak bahsetmiş; Avnî ise sevgiliye âşık olmayı, ona vurulma şeklinde tasavvur ederek kendisinin *şikâr* olduğundan bahsetmiştir.

Tahcîr-cûy-ı bâdiye-i iştiyâk iken — Gönül sahrasına da görüp bir âhu
Bir şâh-bâz-ı hüsne *uruldum* şikârda — Fezâ-yı aşka *seyy*âd olmuşam

Avnî, g.360/3 — Emrah, ko.57/1

10.1.2.5 Abd, Bende, Kul, Köle, Esir, Gulam, Geda, Sefil, Üftade

Divan şiirinde *orta tip* yoktur. Onda güzel en güzel, çirkin de en çirkindir. Halk şairleri de sevgiliyi yüceltme noktasında, divan şairleri gibi davranınca müşterek noktalar artmıştır. Sevgilisine *sultan, şah, efendi* diye hitap eden divan ve halk şairleri, sultan olan sevgili karşısında kendilerini, *bende, köle, esir, geda, ütfade,* olarak tanımlamışlardır. Böylece muhataplarını en üst seviyeye çıkarırken, kendileri de bu yüksekliğin *en alt basamağını* oluşturmuşlardır. *İfrat* ve *tefritin* bütün boyutlarını şiirlerine yansıtan divan ve halk şairleri kendilerini, *kul köle* yapmaktan da çoğu zaman büyük gurur duymuş, *âleme şah olmaktansa, bir güzele geda olmayı* tercih etmişlerdir.

Avnî, güzeller sultanına *köle* olunca, bütün âleme padişah olmuş gibi mutluluk duyduğunu söylemektedir. Seyranî sevgilinin kapısına kul olmayı bile sevgilinin rızasına bırakmış, kul olmaya bile ondan izin alma gereğini duymuştur.

Gûyâ ki *pâdşâh olurum* mülk-i âleme — *Köleyim kapuna* eylersen kabul
Bir şehryâr-i hüsne *gulâm* oldıgum zamân — Ya çırak ya çoban durmalı gelin

Avnî, g.352/1 — Seyranî, ko 150/3

Bende kelimesi, birisine kul köle olma anlamları olsa bile, bazı beyitlerde iradenin elden gitmesi, sevgiliye karşı duyulan aşırı ilgi, bu ilginin kişinin iradesini elinden alarak, keyfî, keyfiyeti kadar da, *mecburî bir tutku* şeklinde yorumlanabilecek bir manada kullanılmıştır.

Şeref Hanım, sevgilisinden *bîvefa* olarak bahsetmiş, bend kelimesini, *mecburi bir tutku* anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. Zihnîde de bu kullanıma rastlamak mümkündür.

Bî-vefâ bir gün acırsun da ararsun *bendeni* — Hem lebin sermesti olmuş hem esîri kâkülün
Öldürür billah bu cevr-i firâvânun senün — Zihnî *bendendir* kûyunda ağlar hû çeker

Şeref Hanım, g.75/2 — Zihnî, d2. g28

Bend kelimesinin *esir* anlamına gelecek kullanımları da mevcuttur. Şem'î ve Vâsıf da *esir* anlamına gelecek şekilde kullanmışlardır.

Var iken bu reviş-i hüsn-i dil-ârâ sende
Olmaz ey meh sana benden gibi sâdık *bende*
Vâsıf, ş.142/2

Vücûdum uryan eyleyp giden
Bend etti zülfüne eyledi nâlâ
Seyranî, ko.4/1

Böyle hüsün vardır efendim sende
Bağla ellerimi durma çek *bende*
Şem'î,ko.95/2

Sevgiliye aşırı derecede düşkün olan kişileri tanımlayan kelimelerden birisi de *üftade* kelimesidir. Divan ve halk şairleri sevgili karşısında bulundukları durumu belirtmek için kendilerini *üftade* diye takdim etmişlerdir.

Vâsıf, sevgilisinin kendisini *ateşi aşkta* yakıp *üfadei nar* ettiğini söylemekte; Seyranî ise kendisini *üftade bir bülbül* olarak takdim etmektedir.

Bir bakışla beni ey gonca-i zîbâ-reftâr
Âteş-i aşka yakıp eyledün *üftâde*-i *nar*
Vâsıf, ş.142/2

Üftâdeyim bülbül gibi güle ben
Çevrilirim turna gibi göle ben
Seyranî, ko 29/1

Zihnî de sevgilisinin üftadelerinin *-âşıklarının* -öldürülmesine fetva verdiğini, onun kan dökmede *yedi tulasını*, (kan dökmede usta) gördüğünü söylerken âşıklardan *üftade* olarak bahsetmiştir.

Üftâdelerin katline fetvâsını gördüm
Kan dökmede vardı yed-i tulasını gördüm
Zihnî, d1. msd29

Seyranî ise kendisinin aşk hastası olduğunu, bu yüzden *abdal* olup sırtında postunun bulunduğunu dile getirmiştir.

Bilmezim neyleyim olmuşam *hasta*
Abdalım bak bu eğnimdeki posta
Seyranî, ko 58/5

10.1.2.6 Deli, Divane, Mecnun, (Kays) Ferhad, Vamık, Mest, Şeyda

Âşığın *deli-divane* olarak tasavvur edilmesi, *Mecnun* kelimesinden mülhem olmuştur. Mecnun hem aşk hikâyesinin kahramanı olarak, hem de *deli* manasına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıca âşıklar, *deli gönül* diyerek, kendilerinin sevgiliye aşırı düşkünlüklerinden dolayı düştükleri ruhî durumu anlatmaya çalışmışlardır.

Avnî ve Seyranî gönüllerinden *deli* diye bahsetmektedirler.

İki ebrûsına *nâ-çâr dil dîvâne* olmışdı
Zuhûr-i hatt ile tekrâr dûçâr olmasun yâ Rab

Yaran ayrılalı ah u zar demi
Bilmem *deli* gönül ne mekândadır

Avnî, g .24/4 Seyranî, ko 191/4

Divan ve halk şairleri, kendileri ile aşk kahramanları arasında alâka kurmuşlardır. Aşkın ve âşıkların *idolu* durumunda olan *Mecnun, Ferhad, Vamık,* âşıkların dillerinden düşürmedikleri *sembolik* aşk kahramanlarıdır. Bu kahramanlar, bazen isimleri ile, bazen de kahramanlıkları ile birlikte anılmıştır. (bkz. İlgili maddeler)

Avnî, gönlünde taraf taraf dağların bulunduğunu ve bu dağların her birinin Ferhad'a bir *bî-sütun* olacağını dile getirmiş; Bayburtlu Zihnî de *Ferhad ü Şirin* hikâyesine telmihte bulunurken, aşkının ve çektiği sıkıntının ifadesini dile getirmeye çalışmıştır.

Gönlümde *dâglar* bulınur kim taraf taraf Bî-sütûn-ı aşkda feryâd ider *Ferhâd*ımız
Ferhâd-ı aşka her biri bir *Bî-sütûn* olur Nakş ider sûret-i hayâl-i mâsiva bührânımız

Avnî, g .43/4 Zihnî, dl. Ta35

Bazen şairler kendileri ile bu kahramanlar arasında *mukayese* yapmış ve kendilerinin aşk yolunda bu kahramanlardan daha ilerde bulunduklarını söylemeye çalışmışlardır.

Avnî ve Dertli de bu durum açıkça görülmektedir.

Benüm geşt itdigüm deşt ü Bî-sütûn-ı gam Gördüler *Ferhâd ü Kays* efsâne-i ışkım benim
Ne *Kaysun* aklına ne hâtır-i *Ferhâd*a gelmişdir Ben gelince adları zîr-i semîne battılar

Avnî, g .67/5 Dertli, d.9/5

Bayburtlu Zihnî ise Vâmuk ü Kaysa kendi tıynetinden aşk adına bir şeylerin kaldığını, ve onların, bu tıynet üzerine efsane olan aşklarını bünyat ettiklerini söylerken, kendisinin aşk yolunda onlardan fersah fersah üstün olduğunu dile getirmek istemiştir.

Katılmıştır bende tıynetimden *Vamuk u Kaysa*
Binâ-yı aşk kim ol yerde bünyâd eylemişlerdir

Zihnî, d2. g28

Âşık Şem'î kendisinin aşk yolunda Mecnun'dan daha fazla dert ve ıstırap çektiğini dile getirmiştir.

Elim ermez ne çâre serv-i kaddin kâmeti mevzûn
Seninçün çektiğim sevdâ-yı aşkı çekmedi *Mecnûn*

Şem'î,g.119/1

Divan ve halk şairleri bazen de kahramanları sadece benzetme unsuru olarak kullanmışlardır.

Leskofçalı Galib, kendisinin vahşi çöllerde gezen Mecnun'a benzetmiş, Emrah ise, kendisinin Kays gibi fezâya düştüğünü ve Allah'tan gelen her türlü kader ve kazaya razı olduğunu söylerken, kendisini Kays'a teşbih etmiştir.

Ben o *mecnûn*-seyr-i *deşt-i vahşetim* kim feyz-i aşk — Emrâhi *Kays-veş* düşmüş fezâya
Hâk-i râhım sürme-i çeşm-i gazâlân eylemiş — Râzıyım Mevlâ'dan gelen kazaya

L. Galip,.g.24/4 — Emrah, ko.51/3

10.1.2.7 Halil, Yusuf, Yakup, Eyüp, Mesih

Divan ve halk şairleri, hâllerini anlatmak için kendilerini her türlü unsura benzetmişlerdir. Peygamberin dinî yaymak için çektiği ıstırap, âşık için benzetme unsuru olmuş ve şairler, gönül maceraları ile onlar arasında bağlantı kurmada büyük bir ustalık göstermiştir. İbrahim Peygamberin mancınıkla ateşe atılması ile gönül dünyası arasında bir bağlantı kuran şair, Eyüp peygamberin çektiği dert ve sıkıntılar ile sevgilinin kendisine çektirdiği elem arasında ilişki kurmuştur. Kendileri Yusuf peygamber gibi pazarlarda (aşk pazarında) satılmaktan şikâyet etmekte, Yakup Peygamberin Yusuf için ağlaması ile kendilerinin yâr için ağlaması, gökyüzüne kara bulut gibi yükselen *ahları* ile İsâ Peygamberin göğe ağması arasında benzetme unsuru bulmakta büyük bir maharet göstermişlerdir.

Zihnî, sevgiliye sitem ederken, onun âşkından yanıp yakıldığını ve *Halil* Peygamber gibi mancınıktan atıldığından şikâyet ederken, Halil Peygamber ile kendisi arasında bir bağlantı kurmuş; Avnî de feleğin insanı *mancınık* gibi ateşe attığını ve onun mancınıktan bir farkının olmadığını söylemiştir.

Her lahza bir *Halîli* atar nâr-i hasrete — Aşkın âteşine yandım yakıldım
Bir farkı var mıdır felegün mancınîkden — *Halîl* gibi mancıktan atıldım

Avnî, g.300/5 — z.ko.24/3

Seyranî ve Avnî aşkları ile *Yusuf* peygamber arasında benzerlik kurma yoluna gitmişlerdir.

Toldı aksünle vücûdum cân-ı şeydâ bî-haber — Zelha gibi aşk ateşi içinde
Yûsuf-istân oldı Mısr ammâ Züleyhâ bî-haber — *Yusuf* gibi düşün yorduğum güzel

Avnî, g .59/1 — Seyranî, ko98/1

Yine divan ve halk şairlerinin kendilerini benzettikleri peygamberden birisi de *Yakub* peygamberdir. Daha çok *Yakup* peygamberin ağlaması ve gözlerinin

ağlamaktan kör olması olayına telmih yaparak, kendilerinin çektiği sıkıntı ile onun çektiği elemler arasında ilişki kurmuşlardır.

Hersekli Arif ve Zihnî, aşk yoluda çektikleri sıkıntı ile *Yakup* peygaberin çektiği sıkıntı arasında benzerlik kurma yoluna gitmişlerdir.

Bir Yûsuf-ı melâhata *Yakûb-ı hasretim* Yûsuf-ı sâni cemâlin olalı gözden cüdâ
Pîrâheninde bûy-ı hakîkat şenîdedir Çıkdı *Ya'kûb-i dil* beyt-ül-hazenden sevdigim

H.Arif,g.51/4 Zihnî, d2. g63

Seyranî ise sevgilin elinden *ah u figan* ettiğini ve ve *nalesinin Mesih* gibi gökyüzüne çıktığını söylerken ahı ile İsa Peygamber arasında benzerlik kurmuştur.

Feryâd u nâlemiz manend-i *Mesih*
Yer elinden göğe şekvâya gitmiş

Seyranî, ko.233/3

10.1.2.8 Mansur, Nesimî

Mansur ve Nesimî çektikleri dert ve elem ile âşıklara *sembol* olmuşlardır. Özellikle Mansur'un dar ağacında asılması, âşıkların gönülleri ile onun arasında bir benzetme yönü oluşturmalarına sebep olmuştur. Şair, sevgilinin zülfünde asılı duran gönlü ile Mansur arasında bir benzerlik kurmuştur.

Zihnî, *Ene'l-hak'da Nesimî* gibi postu yüzüp, sevgilinin zülfünde *Mansur* gibi asılmayı istemekte; Avnî de divane gönlünün, sevgilinin saçında sallandığını gördükçe, *Mansur'un dar ağacında asılması*nın hatırına geldiğini söylemektedir.

*Dil-i dîvâne*yi gördükçe ser-i zülfünde Yüzelim postu *Ene'l-hakkda Nesîmi* mânend
Mevkıf-ı dârda *Mansûr* gelür hâtıruma Olalım dâr-ı ser-i zülfüne *Mansûr*-ı telef

Avnî, g.372/2 Zihnî, d2. g46

10.1.2.9 Bahtı Siyeh, Hicran-zede

Şairler, her zaman talihlerinin kötülüğünden, şanslarının kendilerine yâr olmadığından, feleğin kendilerine oynadığı oyundan müşteki olmuşlardır. Kendi durumlarını anlatmak için, *baht-ı siyeh, hicran-zede* tabirlerini kullanmışlardır.

Şeref Hanım sevgilinin siyah kâküllerinin *bahtı siyeh* âşığa *gün göstermeyeceğini* söylemiştir. Bu beyitte şair kelime oyunlarına baş vurmuş, ikinci beyitte de *gün* kelimesi ile de hem sevgilinin yüzünü, hem de sevgilinin *âşığın yüzüne* gülmemesini veya âşığın talihinin yâr olmamasını dile getirmiştir. Zihnî de şansızlığından bahsederken, kendisinden *baht-ı siyah* olarak bahsetmiştir.

Düşdükçe mihr-i vech-i pür-envâra kâkülün
Gün gösterür mi baht-ı siyeh-kâra kâkülün
Şeref Hanım, g.76/1

Fer verür *baht-ı siyah*-karıma zülf-i siyâhı
Çarha olarla verir *sarsar-ı* âhım tebahı
Zihnî, d1.t47

*Hicrân-zede*yim dergeh-i ihsânına geldim
Çün *dest* benim pâre-i dâmân senindir
Zihnî, d2. g19

10.1.2.10 Divan ve Halk Şairlerinin Âşık İle İlgili Diğer Müşterek Tasavvurları (Bulut, Rüsva, Naleyn, Ney, Tar u mar, Şehid)

Âşıklar her zaman ağlayıp inlemektedirler. Onlar aşk ateşine yana yana bi-vücut olmuşlardır. Hatta âşıkların hâline *ateş-haneler*, *mum*, *pervane* ve bütün *âlem* ağlamaktadır. Bu yüzden âşık, kendisini *suzan* olarak vasıflandırmaktadır. Emrah da kendisini yanmış manasına gelecek şekilde *suzan* olarak vasıflandırmaktadır.

Öyle *sûzânam* ki âteş-hâneler ağlar bana
Şem'aya hayrân olup pervâneler ağlar bana
Emrah, g.158/1

Avnî ve Emrah aşk yolunda çok ağladıkları için kendilerinden *nay* olarak bahsetmişlerdir. Vâsıf da bir zamanlar çok ağladığını ve bu ağlamanın yanında *neyin* inlemesinin çok basit kalacağını, sevgilinin muhabbet güneşinin parlaklığı ile *yağının eridiğini* söylemektedir.

Nâya döndi cism-i zârum âh ü efgân itmeden
Bak beni aşkun *neye* döndürdi nâlân itmeden
Avnî, g.305/1

Ey Emrâh gönlüni dertliler dinler
Bağrın delik *ney* gibi inler
Emrah, ko.76/4

Bir zamâan *nağme-i ney* nâleme nisbet ne idi
Tâbiş-i mihr ü mahabbet ile *yağım eridi*
Vâsıf, Mü.221/3

Avnî de kendisinin, sevgilinin kirpiklerinden gelen oklarla *aşk şehidi* olduğunu ve kendisine -cennet elbisesi olsa bile- elbise giydirilmemesini, çünkü zaten şehitlerin de elbiseleriyle mezara konulduğunu söyleyerek, kendisine de kefen gerekli olmadığını dile getirmiş ve kendisinin sevgiliden gelen oklar yüzünden *şehit* olduğundan bahsetmiştir.

Câme giydirmen bana dîbâ-yı Firdevs olsa da
Ben *şehîd-i tîg-i aşkam* iktizâ itmez kefen
Avnî, g.304/3

Şairlerin aşk elinden şikâyet ettiklerin noktalardan birisi de aşkın onları âleme *rüsvay* etmesi noktasıdır.

Şeref Hanım ve Dertli aşk yolunda *rüsvay* olduklarını dile getirmişlerdir.

İtmiş beni aşk âleme *rüsvâ* haberim yok
Tagıtmış olan aklumı sevda haberim yok

Şeref Hanım, g.71/1

Halk u âlem ışk ile *rüsvâl*ığım seyretseler
Kâfir olsa halimi gördükde âh eyler bana

Dertli, d.18/4

Emrah da sevgilisinden ayrıldığı için *meleyerek gezdiğini,* ve bunu da kimsenin tan etmemesi gerektiğini, çünkü böyle kuzudan ayrılan kişinin bunu yapmasının normal olduğunu dile getirmektedir.

Ta'n eyleme anun içun agladuguına Emrâh
Böyle *kuzıdan* ayrılan aglar da *meler* de

Emrah, g.180/5

Avnî, dert çeke çeke *ipe* döndüğünden şikâşet etmiştir.

Rişteye döndürdün ey gam bî-vücûd itdün beni
Kâle-i derd ü belâya târ ü pûd itdün beni

Avnî, g.442/1

10.2 Gönül (Dil)

10.2.1 Umumî Olarak Gönül:

Aşkın tecelli ettiği yerdir. Âşığın bütün maceraları burada geçer, seven kişinin yegâne temsilcisi gönlüdür. Bazen âşık yok, sadece bu âleme hitap eden gönlü vardır. Âşık bazen gönlünü, kendisine muhatap olarak kabul eder ve onunla konuşarak *hemdem* olur. Bazen de sözünü dinlemediği için gönlüne sitem eder, şikâyetlerde bulunur. Gönül, âşığın yaşadığı elemlerin, dertlerin, sevinçlerin *tecelli ettiği yerdir.* Bazen de *sırların faş olduğu,* kederlerin dile geldiği, âşığın çektiklerini dile getirdiği bir mekân olarak karşımıza çıkar, gönül, bazen de *kalp* adıyla zikredilir ve soyut bir ifade ile gönül macerası dile getirilir. Gönül, çoğu zaman Hz. *Yakub'un evi* gibi tasavvur edilir ve hüzün evi manasına gelen *külbei ahzen* olarak yorumlanır. Bazen tasavvufî manada ele alınır, saflığın ve temizliğin simgesi olarak *ayine* veya *mir'at* tabiri kullanılır. Bazen sevgilinin zülfüne takılarak *yerde sürünür,* dert ve elem çeker, bazen bu salınma ve sürünme ile dar ağacında *berdâr* olan *Mansur*

olarak tasavvur edilir. Bazen *andelip,* bazen, *murg-kebuter, anka, tuti* olur, *gönül kafesini* mekân tutar. Bazen aşk atına biner yolculuk eder, bazen *bîçare, inleyen, bîneva* şeklinde tazarruda bulunur. Bazen de yine tasavvufî manada *beytullah,* bazen de *kudret hazinesinin miftahı* olarak tasavvur edilir. Gönlün sırrını çözmek çok müşküldür. Gönül *beytullah* olarak algılandığı için onun yıkılması ile *Beytullah'ın* yıkılması bir tutulur. Bazen de gönül nazikliği ve kırılganlığı nedeni ile *şişe* olarak tasavvur edilir. Gönül bazen *deli,* bazen de *divane* olarak yorumlanır. Böyle olunca da *deli gönül* olmayacak şeyler âşıktan isteyerek onu müşkül durumda bırakır. Gönül bazen *derya,* bazen yeni açmış bir *gonca* olarak düşünülür. *Saray, kasr* gönlün teşbih edildiği bir başka unsurdur. Bazen şehir, bazen *viran,* bazen de *gam-har* olarak tanıtılmıştır. Gönül *derya* olarak tasavvur edilmesiyle birlikte *sefine olarak da* karşımıza çıkmaktadır. Gönül, aynı zamanda aşk duygusunun hissedildiği yer olarak görülür. Böylece gönül, *yangın yeri,nar, suzan* olarak tasavvur edilir. Bazen şair, sevgilinin gönlüne *yağlı paçavra* attığından ve gönlünü yangın yerine döndürdüğünden şikâyette bulunur. Gönül bazen de sevgilinin kirpiklerinin *nişangahı* olarak tasavvur edilir.

10.2.2 Divan ve Halk Şairlerinin Gönül İle İlgili Müşterek Tasavvurları

10.2.2.1 Şehr, Mısır, Milk, Milket

Sultan olarak tasavvur edilen sevgilinin, sözünün geçtiği yegâne kişiler, âşıklarıdır. Âşıkların gönlü ise aşkın tecelli etti yer olarak tasavvur edilmiştir. Böylece aşk macerası gönülde cereyan ettiği için, sevda veya sevgili, gönlü bütün yönüyle esir almakta, ve gönle istediği gibi hükmedebilme durumuna geçebilmektedir. Padişahların ülkelerine hükmettikleri gibi, sevgili de aşığın gönlünü kayd altına alması, gönlün *mülk- şehir* olarak tasavvur edilmesini sağlamıştır. Sevgili mülkü olan gönlünü, ister abat, ister berbat edebilir. Divan ve halk şairleri de meseleye bu açıdan yaklaşmış ve sevgilinin, *gönül şehrinin sultanı* olduğu noktasında müşterek duygu ve ifadeleri şiirlerine konu edinmişlerdir.

Şeref Hanım, gönlünden *mülk,* Şem'î de *şehir* olarak bahsetmiştir.

Kıldı devrân *gönül mülkini* ber-bâd u harâb — Harâb etti *vücûdum şehrini* ol şîşe-i hikmet
Dilerüm bencileyin ol dahı *vîrân* olsun — Yeter beygû gibi cismimde can kalbi virân ağlar

Şeref Hanım, me.43/2 — Şem'î,g.43/7

Vâsıf ve Seyranî gönülden *mülk* olarak bahsetmişlerdir.

Gözüm yaşın o mest-i işve hem-reng-i şarâb ister — Aktı bir *şehire gönlümün* nehri

Gönül mülkin harâb-ı derd ü gam bağrım kebâb ister
Vâsıf, Th.218/1

Bir *kış boran oldu Hudâ'nın ahrı*
Altüst olmuş diye gezdim o *şehri*
Ne kimse üşümüş ne de buyan var

Seyranî, ko 174/2

10.2.2.3 Kul, Esir, Geda, Berdar, (Mansur) Bestei zincir

Sevgilinin padişah olarak tasavvur edilmesi, âşığın ona *kul* olması için iyi bir sebep teşkil etmektedir. Bütün bunlara bağlı olarak sevgili, âşığını *kullarından sadece birisi* olarak tasavvur eder. Şair ise bazen, *mecazı mürsel* olarak gönlünü *geda, kul, esir* olarak tasavvur etmiştir. Leskofçalı Galib, gönlünün sevgilinin kâkülüne esir olduğunu söylemektedir.

Dilim kim şevk-ı rûyınla e*sir-i kâkül* olmuştur
Şuâ-ı dâğımın her lem'ası bir sümbül olmuştur

L.Galip, g.16/1

Divan ve halk şairleri, gönüllerinin sevgilinin zülfüne esir olduğunu direkt söylemek yerine, sanat anlayışlarını güçlendirecek, okuyucunun bilgisini artıracak ve ona heyecan verecek benzetmeleri kullanmayı tercih etmişlerdir.

Divan ve halk şairleri sevgilinin zülfüne asılı olan gönüllerini dar ağacında asılı olan *Mansur*'a (bkz. İlgil madde) benzetmişlerdir. Avnî Mansur'u görmeyen kişilerin, sevgilinin zülfüne asılı gönlünü görmelerini isterken, gönlünü *Mansur*'a benzetmiş; Aynı şekilde Âşık Şem'î de yârin halkalanmış zülfüne gönlünün takılı kaldığını ve bu yönüyle *Mansur'a* benzediğini dile getirmiştir.

Gel gör *dil-i nizârumı zülf-i nigârda*
Seyr itmedünse Hazret-i *Mansûrı* dârda
Avnî, g.360/1

Ben *takıldım halka*-i *zülfüne* yârin nideyim
İşte hâli kaldı *Mansûr dâr* senin olsun senin
Şem'î,g.81/2

Dil-i dîvâneyi gördükçe ser-i zülfünde
Mevkıf-ı dârda Mansûr gelür hâtıruma
Avnî, g.372/2

Gönül her zaman yârin zülfüne asılı kalmıştır, şairler bu durumdan bir çok yerde bahsetmişlerdir. Avnî, Emrah ve Zihnî aynı düşünceyi dile getirmişlerdir.

Dil-i dîvâneyi gördükçe *ser-i zülfünde*
Mevkıf-ı dârda Mansûr gelür hâtıruma
Avnî, g.372/2

Bu aşk da hal olup çıkmadı dilden
Perişân gönlümün müşkili zülfün
Emrah, ko.67/1

Dolaşdın pîç ü tâb-ı *küfr-i zülfe*
Atub tesbihini zünnâre döndün

Zihnî, d2. g54

10.2.2.4 Deli, Divane, Şeyda

Âşığın gönlünün deli divane olması, sevgilinin istiğna göstermesi, ilgisiz kalması, ona eziyet ve cefa etmesinden kaynaklanmaktadır. Sevgili bunları yaparken, âşık bütün bu olanlara kayıtsız kalmakta, yine sevgilisini deli gibi sevmekte, her nerede, her ne şartta olursa sevgilisini sevmek, sadece sevmekten başka bir şey düşünmemektedir. Bütün bu olanlar âşığın gönlüne *deli, divane,* veya çılgınca seven anlamına gelen *şeyda* denmesine vesile olmaktadır.

Şeref Hanım ve Sümmanî gönüllerinin *deli* olduğunu dile getirmektedirler.

Çâre ne zabt edemez g önlümü zencîr-i cünûn Havâ-yı hevseten geçmek isterim
N'eyleyim bu dil-i divaneyi cânâ sensiz Beni bana komaz divane *gönül*

Şeref Hanım, g.57/4 Sümmanî ko.69/1

Avnî de aşk yolunda aklını kaybettiğini, Leyla'nn ve *şeyda* olan gönlünün ne anlama geldiğini bilmediğini söylerken, gönlü için *şeyda* benzetmesini yapmış; Seyranî, deli gönlünün *yedi iklimi* gezdiğini, fakat yorulmadığını söyleyerek gönlünün aşk adına ülkeleri gezdiğini söylemektedir.

Öyle Mecnûnam ki bilmem düşdigüm sevdâ nedir Bir an yedi iklim gezer
Ben kimem Leylâ olan kimdir *dil-i şeydâ* nedir *Deli gönül* yorulmaz mı

Avnî, g .64/1 Seyranî, s.275/3

Avnî ise sevgilisi için *Kenan-ı peri* benzetmesi yaparak ona Hz. Yusuf, gönlü için *şeyda ve Züleyha* benzetmelerini yapmıştır.

O Ken'ânî perîden el çekerdüm Avnîyâ ammâ
Züleyhâ-yı dil-i *şeydâya* insâniyyet el vermez

Avnî, g.164/5

Sümmanî, gönlü için *deli* benzetmesini yapmıştır.

Efkâr ile *deli* gönlüm
Dağlayıp gezer yürürüm

Sümmanî s18/1

Seyranî ise gönlünün iyi ve kötüyü seçmek gibi bir özelliğinin olmadığını ve şaşırtmış bir hâlde bulunduğunu dile getirirken gönlünün durumunu kendine göre tarif etmiştir.

Sen de *şaştın* hangi yönden esmeli
İyiyi kötüyü *seçmeyen* gönül

Seyranî, ko 105/1

10.2.2.5 Bîçare, Bî-gane, Bî-neva, Hasta, Hazin, Mahzun,

Gönlün en belirgin özelliklerinden birisi de, d*ert ve elem yatağı* olması bütün dertlerin orada sirayet etmesidir. Âşık çektiği bütün dert ve elemleri gönlünde hisseder. Bu yüzden gönlünü söyleterek derdini anlatır

Divan ve halk şairleri, gönüllerinin *biçare, bigane, bitap, gamhar* olmasından şikâyet etmişlerdir.

Seyranî talihsizliğinden, aşkına muhatap bulmamasından şikâyet ederken, gönlünden *biçare* olarak bahsetmiş; Vâsıf ise gönlünün *rencur ve bitap* olduğunu dile getirmiş, Emrah'da gönlünün *gamhar* olduğunu dile getirmiştir.

Şifâ-sâz ol yetiş gel ey tabîb-i derd-i pinhânım — *Bîçâre* gönlümün nevâsı yoktur
Gönül *rencûr*-hasretdir yatur *bî-tâbdır* sensiz — Açılmış bir *gül-i ranası yoktur*

Vâsıf, g.52/2 — Seyranî, ko 122/2

Bunca efgân eylerem aşkın yoluda neyleyem
İtmedün bir kez tarahhüm bu dil-i *gam-hâra âh*

Emrah, g.186/4

Şeref Hanım ve Zihnî gönüllerinin hasta olduğunu dile getirmektedirler.

Bir *hasta* dil-işkeste-derûn âşık-ı zârum — Hasretinden âciz oldum el-aman
Vuslat ile ver derdüme dermânımu yâ Râb — Haste-dilim zamân zamân sevdiğim

Şeref Hanım, g.7/2 — z.ko.12/1

Avnî ise yazdığı çok güzel bir rubâide, bu fena dünyaya, kederli ve gönlünün kırık, hasta ve yaralı geldiğini, bu geliş gidişte bir ihtiyarının bulunmadığını, bu cihâna *mecbur* gelip *zorla* gittiğini söylerken, gönlünün ve dolayısıyla kendisinin çektiği elemleri en güzel şekilde ifade etmiştir.

Bu deyr-i fenâdan ki mükedder gitdüm
Dil-haste vü dil-figâr ü mugber gitdüm
Bu âmed ü şüdde ihtiyârum yokdur
Mecbûr gelüp cihâna muztar gitdüm

Avnî, r./ 7

Emrah, gönlünü *bîneva* diye tarif etmiş; Hersekli Arif de gönlün *bigâne ve vahşi* edalı olsa bile aşkın rumuzuna da *âşina* olduğunu dile getirmiştir.

Gönül bi-*gâne*-i *vahşî* edâdır — Zincir-i zülfünde bî-nevâ *gönlüm*
Rumûz-ı aşka ammâ âşinâdır — Ne yüz buldu ne kurtuldu ne çâre

H.Arif,k.25/1 — Emrah, ko.20/1

10.2.2.6 Akıcı

Divan ve halk şairlerinin *gönül* hususunda birleştikleri noktalardan birisi de onun *akıcı* olduğu noktasıdır. Cünkü gönül sevmek için bahane aramakta ve kolayca âşık olabilmektedir. Emrah gönlünün her *nare* kendisini yakmayacağını ve *su gibi her tarafa akmayacağını* söylemekte; Vâsıf ise gönlünün, bir gül fidan boylu yâre *sular gibi aktığını* söylerken, aynı ifadelerle aynı duyguları, Emrah ile *tenakuz* oluşturacak şekilde kullanmıştır.

Gönlüm o nihâl-i güle *cûlar gibi akdı* — Her nâre kendini yakmaz gönlümüz
Künc-i dile bir nâz-ı ciger-sûz bırakdı — Su gibi her yana akmaz gönlümüz

Vş.161/1 — Emrah, ko.121/2

10.2.2.7 Aşiyan, (Ev, Hane) Bahçe, Harap, Viran, Harabe, Meyhane, Bade, Bade-keş

Gönlün harap olarak tasavvur edilmesinde, çeşitli sebepler vardır. Gönül sevgiliden ayrı kalmakta ve ondan zulüm görerek harap hâle gelmektedir. Aynı zamanda hazineler, harabelerde bulunmaktadır. Şairler sevdalarına *hazine* kadar değer vermekte, hazine de harabede saklandığı için gönüllerine *harabe* benzetmesini yapmaktadırlar.

Şeref Hanım, gönlünün harap olmasının sebebini anladığını çünkü, muhabbet ehlinin hatırının her zaman harap olduğunu dile getirmiştir.

Şimdi bildüm bu *harâb-âbâdı b*en mutlakŞeref
Hâtır-ı ehl-i mahabbet her zaman *vîrân* imiş

Şeref Hanım, kı.104/2

Divan ve halk şairleri, bazen *kalp* kelimesini *gönül* manasında kullanmışlardır. Hersekli Arif, Vâsıf ve Emrah da da aynı kullanıma rastlamak mümkündür.

Bak çeşm-i itibâr ile *kalb-i harâbıma* — Ya gel tamir eyle *kalb-i harâbım*
İşkeste sûret âyîne-i hurde-bîni gör — Rakibler semtinden aralanınca

H.Arif,g.48/5 — Emrah, ko.9/2

Bahş eyleyip günâhımı mesrûr eder misin
Yâ Rabb harâb kalbimi mamûr eder misin

Vâsıf, k.2/1

Eskiler, insanlardan uzak, insanların görmediği harabe yerlerde içki içmeyi tercih etmişlerdir. Zamanla içki içilen yerlere buradan mülhemle *harabat* denilmeye başlanmıştır. Şairler gönüllerinin harap olduğunu söylemek için bazen ona *meyhane*

dedikleri de olmuştur. Şair, derdinden dolayı devamlı içmesini de, meyhane meskenim diye tarif etmiştir. Vâsıf da gönlünden *meyhane* diye bahsetmiştir.

Geh şikest ü geh harâb olur gehî eyler harâb
Hem k*adeh hem bâde hem meyhâne* kim gönlümdür ol

Vâsıf, g.77/2

Avnî de gönlünün *bade-keş* olduğunu, onun testisinden dökülen meyin çıkardığı sesin, *lailâhe-illallah* sözünü tekrarlarken çıkan sesten geri kalmayacağını söylerken, gönlünün tasavvufî manada *bade-keş* olduğunu dile getirmiştir.

Gönül bir yerde Avnî bâde-keşdür kim sebûsından
Sadâ-yı cûş-ı mey âvâze-i tehlîlden kalmaz

Avnî, g.151/5

Sümmanî, sevgilisine seslenerek, gönül bahçesindeki meyveleri hasıl etmesini söylerken, gönül bahçesinden bahsetmiştir.

Gönül bahçesinde barım
Biçte gör sevgilim biçte

Sümmanî s.8/5

Yine Sümmanî gönül evinin yıkıldığını ve artık şenlenemeyeceğini, bu yüzden hayatını, *melal* ve *hüzün* sardığını söylerken, *gönül evinden* bahsetmiştir.

Gönlüm evi yıkılmıştır şenlenmez
Hayatımı sarmış *melâl ağlarım*

Sümmanî ko.77/3

10.2.2.8 Külbei ahzen

Âşık, devamla dert ve elem içinde olduğu için onun gönlü de bir *hüzün evidir.* Hz *Yusuf* ve Hz. Yakup'tan mülhem olarak âşık gönlüne *beytü'l-hazin, külbei ahzen* benzetmelerini yapmıştır

Divan ve halk şairleri de *telmih* yapmak ve çektikleri elemin şiddetini dile getirmek için bu ifadeleri şiirlerinde kullanmışlardır.

Yâr rahm itmez ise *nâle vü efgânımıza*
Lutf idip gelmez idi *külbe-i ahzânımıza*

Şeref Hanım, g.168/1

Mihrün ey meh neş'e-dâr oldı dil-i virânuma
Şem'a yandırdı firâkun *külbe-i ahzânıma*

Emrah, g.175/1

Yâr *beytü'l-hüzün*-i sinede mihmanım idi
Ziver-i taht-ı dil-i cânum ol sultânım idi

Şeref Hanım, g191/1

Sen nazargâh-ı Hudâsın gözün aç anla seni
Sana ısmarladı Allah bu *beytül-hâzini*

Zihnî, d1.msd30

10.2.2.9 Beytullah, Kâbe, Ayine, Mir'at

Kâbe Allah'ın evidir. İnsanın gönlü de Allah'ın evi olarak tasavvur edilmiştir.

Divan ve halk şairleri de gönüllerinin Allah'ın evi olduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmişlerdir. Onlar gönül yapmayı, Kâbe inşa etme mesabesinde tutmuşlardır. Emrah, zahide seslenerek gönlünün *beyti mükerrem* olduğunu, *sureti* gibi siretinin de *mana* da yok olduğunu söylerken, gönlü için *beyti mükerrem* benzetmesini yapmış; Avnî de *Kâbei dil*in çok sırlı olduğunu, onun sırrından değil melekler, arşı âladaki Cebrail'in bile bi-haber olduğunu dile getirmiştir.

Ka'be-i dil öyle mahfîdir ki râzundan degül — Zâhîda *gönlüm* evi *Beyt-i Mükerremdir* benüm
Kudsiyân gâfil sürûş-ı arş-ı a'lâ bî-haber — Sûretim-veş sîretüm ma'nada Ademür benüm

Avnî, g .59/5 — Emrah, g. 220/1

Sümmanî de gönül yapmanın *yüz bin kere Kâbe'yi ziyaret etmekten daha evla olduğunu* söylemektedir.

Bir *gönül yapması yüz bin hac olur*
Siz gönül yapmasın bilmez misiniz

Sümmanî k.192/3

Seyranî ile Emrah da yazdıkları bir koşmada, tavaf eden kişi için gönlün Kâbe olduğunu söylemekte ve taş vurarak bu gönlün yıkılmasının günah olduğunu dile getirmektedirler.

Her gönül *Kâbe'dir* tavaf edene
Çıkmış bina değil mimâr elinden

Seyranî, ko 145/3

Tut bu nasihatım elden bırakmaa
Gönül beytullahtır taş urup yıkma

Emrah, ko.6/2

Divan ve halk şairlerinin müşterek oluşturdukları noktalardan birisi de gönlün *ayna* oluşudur. Ayna saflığın ve temizliğin sembolüdür. Ayna ne kadar temiz olursa, kendisinde akseden nesneler de o kadar lekesiz ve temiz olur. İnsan gönlünün, *Kâbe* olarak tasavvur edilmesi onun temiz ve yüceliğini gösterir. Aynı zamanda gönlün ayna olarak tasavvuru da onun çok *saf* ve *temiz* olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır.

Avnî ve Zihnî gönülleri için *ayna* benzetmesinde bulunarak, gönlün *ayna* olduğu hususunda müşterek oluşturmuşlardır.

Bak çeşm-i itibâr ile kalb-i harâbıma
İşkeste sûret âyîne-i hurde-bîni gör
H.Arif,g.48/5

Ey *dil bül-heves-i âyine* gibi sâde isen
Serfiraz oldun iki âlemde âh gönül
Zihnî, dl. msd30

Seyranî de insanlara seslenerek onların gönül aynalarında leke bırakmayıp silmelerini istemektedir. Vâsıf ise, gönlünün emsalsiz saf bir mir'at olduğunu dile getirmektedir.

Aks-i hüsnün seyr ise maksûdu al bak gönlüme
Böyle bir *mir'ât-ı sâf-ı bî-misâlim* var sana
Vâsıf, g.7/5

Gönül aynasında leke komasil
Mizan-ı irfanda mikdarını bil
Seyranî, ko 138/4

Ta'na taşın atub yıkma ey zâhid
*Nazar-gâh-ı beyt-i Mevlâ*dır gönül
Emrah, ko.48/2

10.2.2.10 Esrar, Sırrı kudretullah

Divan ve halk şairleri, gönlün bir *esrar* olduğunu ve bu *esrarın* sırlarının çözülmediğini belirtmişlerdir

Âdile Sultan, Allah'a yalvararak ilâhî aşk *sırrını* gönlüne nakş etmesini istemekte; Avnî, hasret çeken gönlünün hasretine kalem dayanmadığını ve her ne zaman eline kalem alsa gönlünün *sırrı fâş ettiğini* dile getirmektedir. Seyranî ise gönül şehrinin bir *dergâh* ve Allah'ın *gizli sırrı ve kudreti* olduğunu söyleyerek gönülden bahsetmiştir.

İlâhi gönlüme *esrâr*-ı aşkı nakş edip her dem
Seni zikr eyleyem her bir kelâmımda hemân yâ Râb
Âdile Sultan, mc.5/8

Elim baştan başa bir seyrangahtır
Bir gönül şehrine gör ne dergâhtır
Bu bir *gizli sırdır kudretullahtır*

Alsam elüme fâş ider esrârumı Avnî
Sûz-i dil-i hasret-keşüme hâme tayanmaz
Avnî, g.165/5

Yazılmış defter-i dîvândan aldım
Seyranî, ko 112/7

Hersekli Arif, gönülünün *lenterani bezminin esrarı, Musa'nın aşkının tercümanı* olduğunu söylemektedir.

Mahrem-i esrâr-ı bezm-i len-terânîdir gönül
Mûsa-i umrân-ı aşkın tercümânıdır gönül

H.Arif,g.105/1

Emrah da insanlara seslendiği bir koşmasında, insanlara âşık olmalarını ve ma'şûklarını gönüllerinde aramalarını, çünkü gönlün, *Huda'nın sırlarının hazînesi*

olduğunu dile getirirken, gönülden *Allah'ın gizli sırlarının hazinesi* olduğunu söylemiştir.

Âşık ol ma'şuku göğsünde ara
Hazine-i sırr-ı Hüdâ'dır gönül

Emrah, ko.48/1

10.2.2.11 Andelib, Murg, Anka, Simurg, Kebuter, lane, Kafes

Gönlün kuş olarak tasavvur edilmesi, çeşitli imajları çağrıştırmak içindir. Gönlün *bülbül* olma imajı, *ah* u *efgan* ile alâka kurmak için yapılmıştır. Bülbülün inlemesi gibi, gönül de inlemekte vasl-ı yâre nail olmanın yollarını aramaktadır. Bazen gönül, onulmaz istek ve heveslerin peşine düşüp, çok yükseklerde uçarak *anka* imajını oluşturmaktadır. Bazen gönül bu *anka* kuşuna yuva; bazen de kafes olabilmektedir. Tasavvufta, gönül kuşunun kafeste tutulması, onun ulvî gayelerinden alıkonulmasıdır. Gönül kuşunu uçurmak, manevî semalarda seyrine fırsat vermektir. Bazen de gönlün kuş olarak tasavvur edilmesi, kuşun yaşayışının göz önünde bulundurulması ile alâkalıdır. Kuş da âşığın gönlü gibi *esir* bir hayat yaşamaktadır. Gönül de sevgilinin esiri olmakta özgürlüğü bir nokta da yok olmaktadır. Kuş da gönül gibi çırpınmakta o da gönül gibi istediği neticeye bir türlü ulaşamamaktadır. *Anka* kuşunun *istiğna* gösterip, dünyaya *temayül* etmemesi, kendine özgü bir hayatı yaşaması bazen gönlün *anka* olarak tasavvur edilmesine sebep olmuştur.

Şeref Hanım ve Zihnî, gönül için *anka* benzetmesini yapmaktadırlar.

Figân-ı *andelib*-i dil-şikestin *har* içündir
Degil bî-hûde âhı âşıkân ağyâr içündir hep

Şeref Hanım, g.9/1

Seni terk itmem *ankâ-yı kaf-ı pür-hüner* gönlüm
Ki buldu kadr-ı dîvânım seninle zîb ü fer

Zihnî, d2. g65

Şeref Hanım, gönlünün *anka kuşuna lane* olduğunu söylemekte; Seyranî de gönlünü Şeref Hanım gibi yuvaya benzeterek sevgiliyi de *gönül kuşu* olarak tasavvur etmektedir.

Kaf-ı istigna olursa n'ola câ vü meskenim
Mürg-i anka-yı hayâle *lâne* kim gönlümdür ol

Şeref Hanım, g.83/2

Terkeyledi gönül *kuşu yuvasın*
Bulamadım ben bir yayla havasın

Seyranî, ko 126/1

Gönlün vasıflarından birisi de onun *kuş* olmasıdır. Kuşun tutsaklığı ile gönül arasında bir alâka kurulmuştur.

Vâsıf, Emrah ve Seyranî gönül *kuşu* tabirini şiirlerinde ziyadesiyle kullanmışlardır.

Açıldı gel gül oldı zahm-ı sînem eylerüm feryâd
Muharremdir yine *mürg*-i *dilim* şekl-i hezâr olsun
Şeref Hanım, me.46/4

Kebûter gönlüm kûyunda tutsak itme sultânum
Haremde nasle-i sayyâd olmış gügerçinün
Emrah, g.265/3

Seyranî eğlenir dil âsitânda
Mürg-i dil kalır mu bu âşiyânda
Seyranî, ko 147/4

10.2.2.12 Suzan, Yangın yeri, Teşne, Kebap (Biryan)

Gönül, âşığın aşk macerasının geçtiği bir mekân, aynı zamanda âşığın temsilcisi durumundadır. Divan ve halk şairleri aşk ateşinden kaynaklanan ve kendilerini bir hayli üzen bu durumdan çok yakınmışlardır.

Sümmanî dil şehrinin aşk ateşi ile yanarak *kebap* olduğunu söylemekte: Vâsıf da, hicran gamının ateşi ile gönlünün kebaba döndüğünü, gönlünün bu ateşe artık ne kadar dayanacağını sormaktadır.

Döndü sûz-ı gam-i hicrân ile *biryâna gönül*
Ben de bilmem ki bu ne nâra nice bir yana gönül
Vâsıf, g.78/2

Dil şehirin *kebab* etti bir güzel
Acaba çektiğim yara kimindir
Sümmanî k.149/1

Âşık Şem'î gönül yangınını dile getirmek için kendine özgü bir benzetme yapmıştır. Şem'î sevgiliye seslenerek, sefine kalbine *yağlu paçavra* attığını ve onun, etrafına, bakın *deryada yangın var* diye bağırdığını dile getirirken gönlünün yanmasını dile getirmiştir.

Sefine kalbime yağlu paçavra attın ey dinsiz
Bülend-âvaz ile dirsin bakın *derdâyâda* yangın var
Şem'î,g.29/2

Vâsıf da, sevgilinin gam ateşi ile gönlünün *yangın yerine döndüğünü* dile getirmekte; Zihnî de gönlünden *susamış-teşne* diye bahsetmektedir.

Âh kâfir bî-vefâ nâr-ı gamunla sû-be-sû
Dil harâbe-zârdır mânende-i yangın yeri
Vâsıf, k.14/52

Teşne diller leb-i şirînçün ağlar
Meme özler çocuk şîr'inçün ağlar
z.ko.11/2

Avnî ve *gönül yangınından* aynı imaj üzerine şikâyette bulunmaktadırlar.

Sûz-ı *dilimi* yazsam eger hâme tayanmaz
Dîbâce-i defter tutışur nâme tayanmaz
Avnî, g.165/1

Sana ey dil ne oldu *nâr*e döndün
Olub *âteş-perest ruhsâr*e döndün
Zihnî, d2. g53

Divan ve halk şairleri, gönüllerinin yanmasından, aynı zamanda onda onulmaz yaraların da bulunmasından şikâyet etmişlerdir. Avnî gönlünde dâğların-

yaraların- taraf taraf bulunduğunu ve bunların her birisinin Ferhad'ın aşkı için *Bi-sütûn* olacağını söylerken gönül yarasını ifade etmiş, Zihnî de gönlünün yaralarla dolu olduğunu dile getirmiştir.

Gönlümde dâglar bulınur kim *taraf taraf* — Yetiş her dem *dile* aşkdan ey turfa sanem
Ferhâd-ı aşka her biri bir Bî-sütûn olur — *Zahm zahm* içre *elem içre elem gam* içre *gam*

Avnî, g .43/4 — Zihnî, d2. g57

10.2.2.13 Gonca, Gülzar

Gönül *renk* ve *şekil* bakımında *goncaya* teşbih edilmiştir. *Gonca* kırmızı renktedir. Gönül de yaralı ve yangın yerini andırdığı için *kırımızı renk* almıştır. Aynı zamanda gonca açılmamıştır. Gönülde yerine göre *kapalı*, *sırr mekânı* olarak tasavvur edildiği için, goncaya benzetilmiştir. Emrah, gönül için *gonca-i gül* benzetmesini yapmış, Vâsıf da gönlü ile *gül-gonca* arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır.

Gördüğüm *gül-gonca-ı nâza* açıp zâr-ı dilim — *Gonca-i dil* açılur *hatır n*içün şad olmasın
Mübtelâ-yı keyf-i esrâr olmadım olmam yine — Bağda güller mi yok ya gülşende bülbüller mi yok

Vâsıf, g.117/5 — Emrah, g. 212/2

Hersekli Arif de gönül bahçesini kan ile suladığını dile getirmiş ve gönlünü *gülzar* benzetmiştir.

Gül-zâr-ı dile sanma akar cûy-ı sirişkim
Fevvâre-i hûn oldu nümâyan çemenimden

H.Arif,g.128/4

10.2.2.14 Sefine, (Keşt) Derya

Gönül çeşitli yönleriyle *deryaya* veya *sefineye* benzetilmiştir. Gönül, genelde sefineye benzetilir ve *derya* içerisine bırakılarak orada yüzmesi sağlanır. Bazen de gönül *dert deryası*na dalarak orada elemler içinde yüzer.

Emrah gönlünün haddi payanı olmayan derya, Zihnî sefine olduğunu dile getirmiş; Âdile Sultan'da gönlünü sefineye benzetmiştir.

Rüzgâr-ı aşka uymuşdu havâ-yı vaslıla — Sakın katre sanma ey sufi-sıfat
Keşt-i gönlüm vatandan hubb u sevdâdan geçer — Haddi payânı yok *deryâdı*r gönül

Âdile Sultan, g.58/4 — Emrah, ko.48/1

Sefîne gönlümü deryâya saldım
Çıkarmadı bir kenâra tecelli

Zihnî.ko.8/1

10.2.2.15 Saray

İnsan vücudunun en önemli uzuvlarından biri olan gönül, bazen de *saraya* benzetilmiştir. Çünkü sarayda sultanlar bulunur. Sevgili, âşığın gözünde hem gönlünün, hem de âlemin sultanıdır. Böyle olunca da, gönlün saraya teşbih edilmesine zemin hazırlanmış olur.

Vâsıf ve Seyranî ve Şem'î gönüllerinin saray olduğunu dile getirmişlerdir.

Ne bakış bakdın ki lutf u kahr şâmil dil-rübâ
Niyyetün *kasr-ı dili* tahrîbe mi âbâda mı
Vâsıf, g.135/3

Gönül sarayını eyle müzeyyen
Belki mihmanlığa han gelse gerek
Seyranî, ko 94/1

Kasr-ı dil kalsın harâb ey yâr senin olsun senin
İstemem tamirini mimar senin olsun senin
Şem'î,g.81/1

10.2.2.16 Pervane, Tıfl

Gönlün dert istemesi, dert için can atması, dertsiz bir an bile duramaması ve dert almak için pervane gibi dönmesi, onun *pervaneye* benzetilmesine sebep olmuştur.

Şeref Hanım ve Zihnî gönüllerini *pervaneye* benzetmişlerdir.

Yadına almaz safâyı zevke çıkmaz âşinâ
Derd ü hüsne cân atan pervâne kim gönlümdür ol
Şeref Hanım, g.83/6

Dilim pervâne-veş şem-i izâr-ı yâre dönmekde
Ciger aşk oduna yanmakdaa mânend-i kebab-ı sîh
Zihnî, d2. g14

Gönül, çocuğun davranışları ile aynı özellikleri gösterdiği için kendisine *tıfl* benzetmesi yapılmıştır.

Vâsıf *tıfl* dilinin visal isteyip ağlarsa bunun normal olacağını çünkü bu *tıflın* önünde mamasının bulunmadığını söylemektedir.

Ağlarsa n'ola hâhiş-i hân-ı visâl ile
Tıfl-i dilün ne yapsın öninde maması yok
Vâsıf, g.71/5

10.3 Divan ve Halk Şairlerinin Âşığın Vücut Aksamı ile Müşterek Tasavvurları

10.3.1 Beden (Gövde, Cism, Ten, Vücut)

Divan ve halk şairleri, vücutlarının yaralar içinde kalmış, her tarafı kanlar içinde, harap bir vaziyette bulunduğunu dile getirmişlerdir. Vücut *sarı bir reng* almıştır. Şairler *ah* ede ede bedenlerinde kuvvet ve kudret kalmamıştır. Onların gönülleri gibi bedenleri de hastadır. Hatta şairler, aşk yüzünden vücutlarının

kalmadığını bazen *rişte* gibi ince, hatta bazen de *bi-vücut* olduklarını söylemektedirler. Şairin bir *canı,* bir de *teni* vardır. Fakat şair bunları bazen kendisi için bir *yük* olarak görmüş, bazen de sevgili yolunda *kurban etmek için bin can u beden* istemiştir.

Şairler çektikleri elem ve eziyetten, sinelerindeki yaradan, ciğerlerinin kebap olmasından şikâyet etmiş, bazen da Hz. Eyüp sabrı göstermişlerdir. Âşık, bedeni ile bütün olumsuz hayat şartlarına karşı koymaktadır. Onun yaralı oluşu, yârdan cefa görüşü, beden içinde zuhur etmektedir. Âşık, sevgilisi için gece gündüz ağlamaktadır. Hatta ağlamakla *deryalara* noksanlık gelmez diyerek vücudunu (gözyaşını) *derya* olarak tasavvur etmektedir. Beden, bazen sevgilinin ok olan kirpiklerine *nişangah,* bazen de dert öğüten bir *değirmen* olmuştur. Beden, aslında harap- bitap bir yerdir. Çünkü zayıf ve natüvandır. Bunun sebebi de sevdiğidir. O onu ağlatarak dertler deryasına salmış, gam ve kederin içinde canından bezdirmiştir.

Avnî, vücudunun çok ince bir tozun tanesine, başındaki sitem taşının ise, değirmen taşına benzediğini söyleyerek derdinin çok büyük; fakat vücudunun ise, bunu kaldıracak güçte olmadığını söylemekte; Seyranî ise ah ile vücut şehrini söküp, başına aşk kemendi taktığını dile getirmektedir.

Vücûd-ı bî-eserüm dâne-i dakîk gibi
Başumda seng-i sitem seng-i âsyâb kadar
Avnî, g .48/3

Ah ile vücûdum şehri sökdüm de
Âşıkının kemendin sere takdım da
Seyranî, ko 69/3

Âşık Şem'î sevgiliye kurban etmek için *bin canının* olmasını istemektedir.

Bin canım olaydı sevdiğim tende
Binin de îydinde kurban iderdim

Şem'î,ko.95/2

Leskofçalı Galib, sinesinin yara; teninin harap, olduğunu söylemektedir.

Sîne pür-zahm-ı havâdıs can-ı şeydâ bî haber
Ten harab-âbâd *Eyyûb-ı Şekibâ* bî-haber

L.Galip, g.10/1

Avnî gönlünün yaralardan dolayı *gırbale,* yani *kalbura* benzediğini söylemekte; Zihnî de çektiği elem ve ıstıraplardan bıktığı için *can ü tenden* geçtiğini dile getirmektedir.

Cism-i zârum Avnîyâ *gırbâle d*önse dâgdan
İrtikâb-ı merhem-i lutf-ı adû itmem yine

Yâ azaa et ya kul it kapında ya öldür beni
Ben ki çoktan geçmişim bu cân u tenden sevdigim

Avnî, g.400/5 Zihnî, d2. g63

Zihnî de *aklı* bir sultana, *cismi* ise onu hükmünü yürüttüğü bir *hükumet konağına* benzetmiştir.

Akl bir sultandır cismim hükûmet hanesi
Rûh bir murg-ı mükerremdir *vücûdum l*anesi

Zihnî, d1. Th39

10.4 GÖZ (Çeşm, Dide)

10.4.1 Umumî Olarak Göz

Göz, daha çok göz yaşı ile birlikte tasavvur edilmiştir. Âşığın gözü devamlı kanlı hâldedir. Gözyaşı sadece göz ile alâkalı değil aynı zamanda ciğeri yaktığı için *ciger-sûz* olarak ta tasavvur edilmiştir. Dideden akan yaşlar, ırmağa, nehire ve hatta deryalara bedeldir. Gözler bir ırmak seviyesindedir. Âşık göz yaşını, sevgilinin toprağına ekmek istemektedir.

10.4.2 Divan ve Halk Şairlerinin Âşığın Gözü İle İlgili Müşterek Tasavvurlar

10.4.2.1 Kızılırmak, Derya, Nehir, Piyale, Kuze (Su Testisi)

Gözün su ile alâkalandırılması, göz yaşı ile ilgilidir. Divan ve halk şairleri, deryaları oluşturan unsurların gözlerinden hasıl olduğu kanaatindedirler.

Vâsıf ve Emrah gönüllerini *deryaya* benzetmişlerdir.

Döksün a gözüm eşk-i dü-çeşmin ko fütâden Düşdüm yine sevdâsına bir serv-i nihâlün
*Deryâl*ara noksân mı gelir iki yudumla Gözyaşımın ırmagını *deryâya* yürütdüm

Vâsıf, g.107/6 Emrah, g.228/3

Avnî gözlerini *su testisine* benzetmiştir. Vâsıf, gözlerinden de *piyale dide* diye bahsetmiştir.

Âlem-i nazrada tûfân-ı tecellî kopsa
Âşıkun *kûze-i çeşmi* yine memlû olmaz

Avnî, g.152/4

Görüp şarâb-ı lebün çün piyâle dîdelerim
Boyandı kandîl olup hûn-ı ala dîdelerim

Vâsıf, g.86/2

Divan ve halk şairleri göz için bir çok benzetme yapmışlardır. Fakat bu benzetmeler çoğu zaman gözyaşı ile birlikte düşünülmüştür.(Bkz.ilgili madde)

10.4.2.2 Giryan

Gözün en önemli özelliğinden birisi de *ağlayıcı* olmasıdır. Gözün çok ağladığını belirtmek için, divan ve halk şairleri *giryan* betimlemesini kullanmışlardır.

Emrah, gözlerine *giryan* tasavvurunda bulunmuş; Leskofçalı Galib de gözyaşının yakıcılığını belirtmek için, *giryanı belâ* benzetmesini yapmıştır.

Derd-i hicriyle o *giryân-ı belâyım* kim olur
Düşse katre eşk-i *çişmimim* heft deryâ muztarib
L. Galip, g.5/3

Tebreşür *damarda ilikde* kanım
Yaş döker demâdem *çeşm-i giryânım*
Emrah, ko.78/3

Gark-ı seylâb-ı gamûm eyler cihânı ser-te-ser
Çeşm-i giryânım ki tûfân-ı belâ mahrasıdır
H.Arif,g.49/3

10.5 Gözyaşı (Eşk, Yaş)

10.5.1 Umumî Olarak Gözyaşı

Divan ve halk şairlerinin en çok dile getirdikleri unsurlardan birisi de gözyaşlarıdır. Gözyaşı, şairlerin ayrılıktan şikâyet ettikleri demlerde en çok başvurdukları anlatım unsuru olmuş, şairler, ağlamanın belirtisi olarak *kanlı gözyaşını* göstermişlerdir. Gözyaşı *Kızılırmak, Nil, Ceyhun* olarak vasıflandırılmıştır. Gözyaşı bazen *sel*, bazen *yağmur*, bazen de *dere* olarak gösterilmiştir. Gözyaşı renk ve mahiyet açısından *şarab*a, *kana* benzetilmiştir. Şarap *kızıl renkte* olduğu için şarap ile şair, gözyaşının kan renginde olduğunu ve çok ağladığını söylemek istemektedir. Şairler, dertten dolayı çok büyük *ah*lar ettiklerini bu ahtan ahuların sahralara kaçtığını, gözyaşlarından dolayı da balıklar deryalara daldıklarını söylemektedirler. Şairler, eğer mahşer olmazsa gözyaşlarının kıyametin kopmasına sebep olacağını dile getirmişlerdir.

10.5.2 Divan ve Halk Şairlerinin Gözyaşı İle İlgili Müşterek Tasavvurları

10.5.2.1 Derya, Yağmur (Baran), Su, Irmak, Sel, Ceyhun, Nil, Kızılırmak, Çay Nehir (Cuy), Irmak, Tufan

Gözyaşlarının bu unsurlara benzetilmesinin en önemli amacı şekil benzerliği kurulmasıdır. Divan ve halk şairleri bu unsurlar ile gözyaşları arasında benzerlik kurma yoluna gitmişlerdir.

Avnî, gözyaşlarının akan derenin aynısı olduğunu, gözünün ise çeşmeleri bol olan bir gülşene benzediğini söylemekte; Emrah da her seher vaktinde ağlaması ile oluşan gözyaşlarının *çaya* bedel olduğunu dile getirmektedir.

Eşküm ki *cûybâr-i revândır bi'aynihî* — Ağlayı ağlayı her seher vakti
Göz çeşm-sâr-i gül-şen-i cândır bi'aynihî — Akan *çeşmim* yaşı *çaya* bedeldir

Avnî, g.373/1 — Emrah, ko.103/1

Divan ve halk şairleri, gözyaşlarının fazlalığını dile getirmek için onu *deryaya* benzetmişlerdir. Leskofçalı Galib, hicran derdiyle gözyaşı belâsına gark olduğunu, gözyaşından bir damla yere düşse yedi deryânın mustarip bir hâle geleceğini söyleyerek mübalağalı bir anlatıma gitmiş; Emrah da yaşadığı sevdadan dolayı gözyaşının *deryalara* döndüğünü dile getirmiştir.

Derd-i hicriyle o giryân-ı belâyım kim olur — Düşdüm yine sevdâsına bir serv-i nihâlün
Düşse katre eşk-i çişmimim heft deryâ muztarib — Gözyaşımın ırmagını deryâya yürüttüm

L. Galip, g.5/3 — Emrah, g.228/3

Vâsıf ise gözlerinden yaş akmasıyla bir sorun olmayacağını, çünkü bir iki damla ile *deryalara* noksanlık gelmeyeceğini söylerken, gözyaşlarını *deryaya* benzetmiştir. Âşık Şem'î ise gözyaşının *derya*lara bile sığmayacağı kanaatindedir.

Döksün a *gözüm eşk-i dü-çeşmin* ko fütâden — Efendim hasretinle çıktı âhım arş-ı âlâya
*Deryâl*ara noksân mı gelir iki yudumla — Karıştı eşk-i *çeşmim nehre* sığmaz oldu *deryâya*

Vâsıf, g.107/6 — Şem'î,g.178/1

Divan ve halk şairleri gözyaşlarını büyük nehirlere de benzetmişlerdir.

Senün'çün ey fürûg-ı dîde-i Ya'kûb-dil her dem — Dört ırmak almıyor gözüm yaşını
Hurûşân olmada eşk-i revânum Nîlden kalmaz — Şâd, Murad, Ceyhûn, nehri -i Nil'im ben

Avnî, g.151/2 — Şem'î,k.123/1

Aglamakdan döndi gözyaşı *Fırat* ırmagına
Çeşm-i ahû bakışı şehlâ nigarı görmeden

Emrah, g.275/5

Kızılırmak gibi asla durulmaz
Hasret ile akan gözden nem benim

Seyranî, ko 124/2

Gözyaşı hususunda divan ve halk şairlerinin müşterek oldukları noktalardan birisi de onun *sel-seylab* oluşu noktasıdır. Avnî, Emrah, Zihnî, gözyaşlarını *sele* benzetmişlerdir. Şeref Hanım aynı zamanda göz yaşına *tufan* benzetmesinde bulunmuştur.

Ten-i bî-tâbumı *seylâbe-i tûfân-ı eşk* aldı — Nâzlı yârim aldı o kanlı felek
Miyân-ı lücce-i hasretdeyüm cân kurtaran yok mı — *Aktı gözüm yaşı sel* oldu gitti

Avnî, g.436/2 — Emrah, ko.44/2

K*anlı yaşıyla* gözüm hem-*şekl-i Tûfân* eylesün — Ahûlar gülbâng-ı *âhımdan* kaçub sahralara
Âteş-i âhum bütün dünyâyı sûzân eylesün — Mâhîler *seylâb-ı eşkim*den düşüb deryâlara

Şeref Hanım, me.38/6 — Zihnî, d2. g23

Avnî de sevgilisine seslenerek, onu mahşerde görmeyi ümit ettiğini, eğer mahşer olmasa bile gözyaşı tufanının *mahşeri* koparacak güce sahip olduğunu dile getirmiştir.

Seni mahşerde görmekdir ümîdüm ey kıyâmet-kad
Kıyâmet-hîz olur *tûfân-ı eşküm* mahşer olmazsa

Avnî, g.419/4

10.5.2.2 Kan, (Dem, Hun) İbrahim Gülistan, Şarap

Gözyaşının bu unsurlara benzetilmesi *renk* ve *şekil* bakımındandır. Şairlerin ağlamaktan gözleri *kan çanağına* dönmüştür. Böylece gözden gözyaşı yerine *kan* akmaktadır. Aynı zamanda kan ile gözyaşı sıvı olduğu için, şairler için teşbih kurmada kolaylık sağlamıştır. Gözlerin İbrahim'e benzetilmesinde amaç renk bakımın benzerlik kurmak içindir.

Âdile Sultan, nefsini Nemrud'a benzetirken, gözlerini de İbrahim'in atıldığı ateşe teşbih etmiştir.

Eylemem *Nemr*ûd-ı *nefsin* zulmü kahharından hazer
N*ârda mânend*-i İbrâ*him gülist*ân gözlerim

Âdile Sultan, g.112/4

Vâsıf ve Seyranî, gözyaşını *kan* olarak tasavvur etmektedirler.

Görüp şarâb-ı lebün çün piyâle dîdelerim — Dünyadan el çektim erkândır işim
Boyandı kandîl olup hûn-ı ala dîdelerim — *Çeşm*-i pür-hûnumdan akıttım yaşım

Vâsıf, g.86/2 — Seyranî, ko 112/6

Divan ve halk şairlerinin gözyaşı üzerindeki *müşterek* oluşturdukları noktalardan birisi de onun *şarap* oluşu noktasındadır. Şarap ile şekil ve renk bakımından benzerlik kurmaya çalışan şairler, aynı zamanda gözyaşını şarap gibi içtiklerini de vurgulamak istemişlerdir.

Şeref Hanım ve Seyranî göz yaşlarını *şaraba* benzeterek renk bakımından onun kanlı olduğunu, dile getirmişlerdir.

Alınca neş'e-i la'lün hayâle dîdelerüm — Seyranî *göz yaşın şarap* eylesem
Şarâb-ı eşk ile toldu piyâle dîdelerüm — Yaka yaka sînem kebab eylesem

Şeref Hanım, g.89/1 — Seyranî, ko.253/3

10.5.2.3 Ciğer-suz, Ebri berk, Hasret

Gözyaşının bir özelliği de *yakıcı* olmasıdır. Gözyaşının kanlı olması, onun kanını ciğerden almasından kaynaklanmaktadır. Kaynağını ciğer kanından alan göz, dışarı yaş yerine *kan* akıtmaktadır. Böylece gözyaşı *ciğer-suz* olarak tarif edilmiştir.

Avnî gözyaşını, *eşki ciğer-suz* olarak tarif etmiştir.

Nazar kıl Avnîyâ çeşmümde ki *eşk-i ciger-sûza*
Kemâl-i sun'-ı hasret âb idermiş nârdan peydâ

Avnî, g .13/5

Gözlerin bir özelliği de *hasret* çekiyor olmasıdır. Divan ve halk şairleri aşk mâceralarını gönle yükledikleri gibi, hasreti de gözlerine çektirmektedirler. Göz, hasret ile yollara bakmakta ve yaş yerine gözden hasret akmaktadır.

Avnî, gözlerinden hasretin bir kararda aktığını söylemekte; Emrah da sevgilinin *ay cemalini* bir daha görmek için, gözlerinin hasret ile bakakaldığını söyleyerek *göz* ile *hasret* arasında bir alâka kurmaya çalışmaktadır.

Çeşmümden *eşk-i hasret akar* bir karârda — Birdaha mâh cemâlin göreyim deyü
Deryâda çünki âb ne artar ne eksilir — *Kaldı* baka baka *hasret gözlerim*

Avnî, g .71/2 — Emrah, ko.59/2

Avnî de bir beytinde gözyaşı ile *şimşek çakması* arasında benzerlik kurmaya çalışmıştır.

Eşk-rîz oldukca çeşmüm *ebr-i berk-engîz-veş*
Gerdiş-i dûd-ı figânumdan alev peydâ olur

Avnî, g .61/5

Emrah da gönlünü *mektup*, ahını *mürekkep*, kirpiğini *hame* yapıp, ve dertlerini gözyaşı ile yazıp divane gönderdiğini söylerken, gözyaşı ile dertlerini yazdığını söyleyerek gözyaşına farklı bir açıdan yaklaşmaktadır.

Dilim mektub edüp *âhum* mürekkeb kirpigim hâme
*Gözüm yaşı*yla yazdum dertlerüm divane gönderdim

E s.239/2

10.6 Gözbebeği (Merdüm)

Divan ve halk şairleri, göz ve gözyaşını şiirlerine konu edindikleri kadar, gözbebeklerini şiirlerinde işlememişlerdir.

Harîm-i hüsnüne mahrem degüldir *merdüm-i dîde* Teşne-i lâ'lin devâsıyla gözüm *merdümlerin*
Temâşâ-yı dil ü cân çeşm-i bînâ-yı diğerdendir Ağlamaktan her biri bir *çeşme-i kan* oldu gel

Avnî, g. 73/3 Emrah, g. 219/3

10.7 Kirpik (Müje)

Divan ve halk şairleri, sevgilinin kirpikleri ile birkaç noktada ilgilenseler bile, kendi kirpiklerine fazla bir alaka göstermemişlerdir. Kirpik şekil benzerliğinden dolayı *kaleme,* bazen ateş çıkaran bir *fitile,* bazen de ateş yüklü bir *mile* benzetilmiştir.

Emrah, gönlünü mektup, ahını mürekkep, kirpiğini *hame* yaparak gözünün yaşı ile dertlerini divana yazdığını söylemiştir.

Dilim mektub edüp *âhum* mürekkeb *kirpigim hâme*
*Gözüm yaşı*yla yazdum dertlerüm divane gönderdim

Emrah s.239/2

Leskofçalı Galib, kirpiklerinin, kendisine ateş yüklü *mil* olduğunu söylemektedir.

Gubâr-ı pây-ı vaslın tûtîyâ-yı çeşm-i âmâl et
Bana her bir *müjem* bir *mîl-i âteşbârdır* sensiz

L.Galip, g.20/5

10.8 Boy (Kamet, Kad)

Sevgilinin boyu için methiyeler düzen divan ve halk şairleri, kendi boylarına sıra gelince oldukça kısıtlı davranmış, boylarını da gönül maceraları gibi üzüntünün kederin temsilcisi olarak göstermişlerdir. Şairler boylarının, yârdan gelen cevr ü cefanın yüzünden eğilerek *yaya* veya *dala* döndüğünü söyleyip, bellerinin bükülmesinden bahsetmişlerdir.

Seyranî, belinin bükülüp, ağzında da dişlerinin dökülmesinin yaşlılıktan kaynaklandığını dile getirmiştir.

Seyranî baba'nın *beli* büküldü
Ağzının içinde *dişi* söküldü

Seyranî, ko 160/3

Boyun eğilerek *dal harfine* benzemesini divan ve halk şairleri şiirlerine konu edinmişlerdir. Emrah ve Vâsıf dert çekmeden dolayı boylarının *dala* dönmesinden şikâyet etmişlerdir.

Âşıkın kâmetini cevr ile kim dal etdi — Emrâhî gör benim derd-i halimi
Şu duran dilber-i dal- hançere sor sorma bana — Kemâne döndürdü *kad-i dalımı*

Vâsıf, g.3/2 — Emrah, ko.4/3

Boy bazen *kemana,* bazen de *yaya* benzetilmiştir.

Âşık Şem'î sevgilinin sinesinin santur, kaddini de kaşı gibi keman ettiğinden şikâyet etmektedir.

Sinem santur idüb kaşın gibi kaddim *keman* ittim
Kaçan kim depretirsem gûş ider kevn ü mekân ağlar

Şem'î,g.41/3

Emrah da yine boyunun eğilmesini *yaya* benzetmektedir.

Senden ayrılalı ey kemân ebrû
Hasretinle kadim *yaya* bedeldir

Emrah, ko.103/1

10.9 Bağır

Bağır kelimesi, bazı yerlerde sine ve derun ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmasına rağmen, bazı beyitlerde kendine has bir anlam içermektedir. Âşıklar, bağır kelimesini baş ile bel arasında kalan kısmın dış tarafını içerecek şekilde kullanmışlardır. Bağır kelimesi, daha çok, *bağır başı, bağrı yanık, bağrı dövmek gibi* deyimleşmiş şekilleriyle kullanılmıştır. Şairler bazen bağırlarının *ney* gibi *delik* olmasından, bazen de *kan* olmasından şikâyet etmişlerdir

Emrah, gönlünü dertlilerin dinlediğini, bağrının ise *ney* gibi inlediğini söylemektedir.

Ey Emrâh gönlüni dertliler dinler
Bağrın delik *ney* gibi inler

Emrah, ko.76/4

Vâsıf bağrının *mey* bezminde *kebap* olduğunu söylemekte; Âşık Şem'î bağrının ayrılık oduyla yanarak *kebap* olduğunu dile getirmektedir.

Kılma ey meh rûyuna gîsû-yı şeb-rengün nikâb — Ne fırkatler odiyle *bağrımı yaktın kebâb ettin*
Hasretünle bezm-i meyde olmasın *bağım kebâb* — Mukaddem fehm-i aynım yâr-ı gârım aldın ağlattın

Vâsıf, ş.20/1 — Şem'î,g.78/3

Vâsıf ve Emrah *bağlarının yanmasından, hicrana uğramalarından* şikâyet etmişlerdir.

Bir *bağrı yanık* âşıkam etdigime bakma — *Hicrân* oklarından *bağrımın* başı
Gönlüm yeniden âteş-i hicrâna bırakma — Hoş mu gelir sana yaralanınca

Vâsıf, ş.130/1 — Emrah, ko.9/3

Seyranî bir koşmasında *bağrı dövmek*; başka bir koşmasında da *bağrı yanmak* deyimlerini kullanmıştır.

Gezer idik yâran ile eş ilen
Bağrımız döğelim kara taş ilen

Seyranî, ko42/2

Kadrini bilesin *bağrı yanığın*
Uyma sen sözüne hç münafığın

Seyranî, ko 122/3

Sümmanî, *bağrının kan* ile dolduğunu ve kendisinin bundan mustarip olarak ah ettiğini ve bu ahtan dolayı da ağzından çıkan *tütün*ün eflâke ulaştığını dile getirmektedir.

Hun oldu bağırım büsbütün
Eflâke dayandı *tütün*

Sümmanî s6/3

10.10 Derun

İç kısım, *dahil*, *kalp*, *yürek*, *gönül* anlamlarına gelen derun kelimesini, divan ve halk şairleri gönül maceralarını anlatmak için kullanmışlardır. Derun, genelde âşığın çektiği ıstırabın, elemin yansıdığı yer olarak tasavvur edilmiştir. Bazen bağır, bazen sine manalarına gelecek şekilde kullanılsa bile, yine de kendine özgü bir anlamı vardır. Derun kelimesi, bazen *derya, bazen genc, bazen de lâle* olarak tasavvur edilmiştir. Yangın yeri ve *micmer* diye de vasıflandırılan derun, aynı

zamanda *hicran yeri* olarak da görülmüştür. Divan ve halk şairleri derunlarının yanmasından şikâyet etmekte ve aşk elinden mustarip oluşlarını dile getirmektedirler.

Vâsıf, Seyranî ve Sümmanî derunlarının yanmasından bahsetmektedirler.

Yakdı derûnum şol rütbe hasret
Ne sabr kaldı ne sabra tâkat

Vâsıf, ş.140/3

Yakdı derûnumu ayrılık nârı
Na-şâd olsun gönül bîdâdı kaldı

Seyranî, ko 50/1

Yaktı derûnumu benim ol nigâr
Görün şimdi benim hâlim nicedir

Sümmanî k.144/2

Âdile Sultan derununun yâralardan dolayı *lâle*ye döndüğünü söyleyerek şekil bakımından yara ile lâle arasında bir alâka kurmuştur.

Derûnum *lâle-veş* pür dağ etdi ateş-i hasret
Hidayet küyuna âhım misali bir çerağım var

Âdile Sultan, g.35/2

Seyranî ve Emrah, derun ile dalga kelimesini şiirlerinde bir arada kullanmışlardır.

Mevc urur daima ceyhûn-ı aşkın
Derûnum şehrinde derya gösterir

Seyranî,ko. 210/2

Güle efgân eder bülbüller güyâ
Derûnum *mevc urur* misâl-i deryâ

Emrah, ko.98/2

10.11Sine

10.11.1 Umumî Olarak Sine

Sine âşığın gönlü, bağrı, derunu gibi acı zuhur ettiği yerlerinden birisidir. Şairler bazen gönül, kalp, bağır, derun ve sineyi aynı anlama gelecek şekilde kullanmışlar, bazen de tek ve kendine özel bir anlamda kullanmışlardır. Bu yüzden sineyi ne bunlardan ayrı, ne de bunların tıpatıp aynısıdır şeklinde düşünmemek gerekir. Aslında *gönül*, *sine*, *bağır*, *derun*, kalp, birbirini tamamlayan unsurlardır. Genel bir bakışla birbirleriyle müsavat, fakat teferruatta farklılık gösterirler. (bkz. Gönül, derun, bağır)

Sine aşığın, çektiği ıstırapların, kederlerin maddî ve manevî yaraların tezahür ettiği yerdir. Bazen sevgiliden gelen *ok*ların *nişangahı* durumundadır. Bazen çok

geniş bir *sahra,* bazen hüzünlerle dolu *beytü'l-hazen*dir. Bazen dertten dolayı yırtılmış bir *sine-çak*, bazen de yaralarından dolayı herkesin kolaylıkla tanıyabileceği bir *nişan-gâh,* bazen de b ir *gencine* durumundadır. Aynı zamanda ayrılık, dert, ve aşk ateşinden dolayı *kebap* olarak düşünülmüştür. Sine bazen de tecelligâh olarak Tur dağına teşbih edilmiştir.

10.11.2 Divan ve Halk Şairlerinin Sine İle İlgili Müşterek Tasavvurları

10.11.2.1 Sine-çak, Nar, Ateş

Sine ayrılık ateşinden ve sevgiliden gelen dert ve elemden dolayı ateşler içerisinde kalmış, bazen yanarak kebaba, bazen de nara dönmüştür.

Avnî ve Seyranî sinelerinin aşk ateşi yüzünden nara döndüğünü söylemişlerdir.

Her biri bir âlemi seyrân ider sönmez yine — Şu garib âşıkın *sînesin nâre*
Bilsün ey kâfir ne *âteş-pâreler var sînede* — Yakan yaksın dağlayanlar dağlasın

Avnî, g.362/2 — Seyranî, ko 152/1

Hersekli Arif, cehennem narının, yanan sinesinin ateşi olduğunu; Sümmanî ise aşk yüzünden sinesinin *nara* döndüğünü söylemektedirler.

Zulmet-efzâ-yı kıyâmet şeb-i hicrânımdır — Oldum isimden avâre
Nâr-ı dûzâh şerer-i sîne-i sûzânımdır — Yakarım *sînemi nara*

H.Arif,g.57/2 — Sümmanî s18/2

Âşığın özelliklerinden birisi de sinesinin yaralı *sine-çâk-* olmasıdır. Divan ve halk şairleri sinelerinin aşk elinden yaralandığını ve elemlerinin fazla olduğunu vurgulamak için bu tabiri kullanmışlardır. Bazen de *sine-çak* ile birlikte *giriban* yakıştırması da yapılmıştır.

Hersekli Arif, gönlünün melamet dolu olduğunu, sitem eliyle de sinesinin yırtıldığını söylemekte; Seyranî ise sevgilinin sözlerinden çok kırıldığını ve bu yüzden dert sahibi olduğunu, sinesinin bu yüzden yaralı olduğunu, kimsenin ayıplamaması gerektiğini dile getirmektedir.

Dâg-ı heves ki dilde melâmet keşîdedir — Zebân kelâmından oldum der-nâk
Dest-i sitemle sîne *girîbân-i derîdedir* — Aceblemen beni etse *sîne-çâk*

H.Arif,g.51/1 — Seyranî, ko 31/4

Zihnî de, hasret yayının (sevgilinin kaşı) yaralı sinesini ok meydanı sandığını ve bu yüzden buraya okları (kirpikleri) fırlattığını söylerken, sinesinin yaralı olmasından bahsetmektedir.

Zan idib *sînesad* çakımı *ok meydânı*

Sepdi hayli müjeyi cismime yây-ı hasret

Zihnî, d2. g9

10.11.2.2 Gam-gin, Zar, Beytü'l-hüzün

Âşıkların sineleri, hüznün tecelli ettiği mekân olarak işlenmiştir. Divan ve halk şairleri, sinelerinin dert ile dolu olduğunu, dertten dolayı inlediklerini söylemişler, her türlü elemin sinelerinde bulunduğundan şikâyet etmişlerdir.

Avnî, sinesinin elem ile dolu ateş olduğunu, bu ateşin eflâke dokunsa bütün âlemi ışığa boğacağını, örsün bile sinesindeki bu elem ateşine dayanamayarak eriyeceğini; Sümmanî de sinesinde doksan dokuz derdin bulunduğunu dile getirmişlerdir.

Pür-tâb ider eflâke şerer gibi dokunsa
Sindân bile sînemdeki âlâma tayanmaz

Avnî, g.165/4

Doksan dokuz dert sinemde tam idi
Derde dert artırır Lokman aşkına

Sümmanî ko 2/1

Şeref Hanım, sinesinden *beytü'l-hüzün* olarak bahsetmiş; Zihnî ise, sevgilisinin bakış oklarının *gamla dolu sinesin*e ara sıra gelmesini istemiştir.

Yâr *beytü'l-hüzün*-i sinede mihmanum idi
Ziver-i taht-ı dil-i cânum ol sultânum idi

Şeref Hanım, g191/1

Ah vah ol cigerim pâresi tîr-i nigehi
Levhâ-i *sinei gamgînime* gelseydi gehi

Zihnî, d1. t.47

10.11.2.3 Dağ, Lale, Gülşen, Pür-zahm

Divan ve halk şairlerinin sinelerini *lâleye, gülşene* benzetmeleri, vücutlarında bulunan yaralardan dolayıdır. Sinesinin *kebap* ve *nar* olması renk benzerliğini de getirmiştir. Sinede, lâle gibi yaralar açılır. *Lâle* ile *yara* arasında şekil ve renk bakımından benzerlik kurulmuştur.

Vâsıf kendisini âşktan ateş çıkaran; sinesini yaralar ile nişan yapmış birisi olarak tasavvur etmektedir.

Âşk ile şu'le-feşân ister isen işte kulun
Sînesi dâğ-ı nişân ister isen işte kulun

Vâsıf, g.75/1

Şeref Hanım, derununun, *lâle* ile dolduğunu söyleyip, bunların gam alayının önüne mum mekânı -şamdanlık- olmasını istemekte, (bkz. Lâle) Seyranî de sinesi için *lale* benzetmesinde bulunmaktadır.

Lâle-i *dâg*-ı derûnumla donandı *sînem*
Mîr-alay-ı gama cây-ı çerâgân olsun

Lâ*le sinesinde* açılır *dağlar*
Gül sümbüle bülbül başına ağlar

Şeref Hanım, me.43/7 Seyranî, ko.213/3

10.11.2.4 Nay, Santur, Saz

Divan ve halk şairleri, vurmalı ve üflemeli çalgı aletleri ile sineleri arasında bir benzerlik kurmaya çalışmışlardır. Burada benzetme amacı bazen şekil, bazen de ses yönüyledir. Bağır ve derunlarını, *neye* benzeten şairler (bkz. İlgili madde) *sineleri* için de aynı benzetmede bulunmuşlardır.

Şeref Hanım ve Zihnî *sineleri* ile *ney* arasında benzerlik kurmuşlardır.

Dest-i ahum tokınıp *saz-ı derûnun teline* Tekye-i gönlümde döner ah çâlar *can-ı kudüm*
Nagme vü nâle vü efgânım ile eglenürüm Üfürür nalelerim sî*nede* nây-ı hasret

Şeref Hanım, g.94/5 Zihnî, d2. g9

Divan ve halk şairleri sinelerini, *santur*a benzetmede de bir *müşterek* oluşturmuşlardır. Hersekli Arif veÂşık Şem'î de sineleri için *santur* benzetmesinde bulunmuşlardır. (bkz. Santur.)

Me'nûs-ı derd-i firkat-ı yârem ki sînede Sinem *santûr* idüb kaşın gibi kaddim keman ittim
Gübâng-ı gam terâne-i santûrdur bana Kaçan kim depretirsem gûş ider kevn ü mekân ağlar

H.Arif,g.2/4 Şem'î,g.41/3

10.11.2.5 Nişangah, Tur

Sevgilinin kaşı yay, kirpikleri ok olunca, onun için en uygun nişan alma yeri de, âşığın sinesi olmuştur. Âşıklar, sinelerinin yardan gelen peykanlar ile dolu olduğundan ve onların sinelerini yaraladığından şikâyet etmişlerdir.

Şeref Hanım sinesinin sevgili tarafından *nişangah* olarak kullanılmasını istemekte;. Zihni ise, aynı imajı ve aynı mazmunları kullanarak sinesinin sevgiliden gelen oklar sayesinde *ok meydanına* dönmesinden dolayı rahatsızlığını dile getirmektedir.

Nişân-gâh it beni ey kaşı ya gel atma yâbâna Zan idib *sînesad* çakımı *ok meydânı*
Dem-â-dem tîr-i gamzen sahn-ı *sînemde* bedîd olsun Sepdi hayli müjeyi cismime yây-ı hasret

Şeref Hanım, g.135/4 Zihnî, d2. g9

Avnî sinesinde okların bulunduğunu, Dertli ise sevgilisinin kirpiklerini *ok* hâline getirerek sinesini *nişan* aldığını dile getirmiştir.

Tîg-i hasret acısın gördi dil ü cânumda Çekmiş keşîdesin kurmuş okların
Turdı kan agladı *sînemdeki peykân* acıdı Almışlar *sînemi nişân* kaşların

Avnî, g.443/5 Dertli, ko.79/2

Şairler, sinelerini Tur dağına da benzetmişlerdir. Burada hem tasavvufî bir amaç, hem de dağ kelimesi ile tevriye veya tenasüp yapma gayesi vardır. Hersekli

Arif, sinedeki yaraların Huda'dan bir tecelli ışığı verdiğini, bu yüzden *sine* yarasının kendisi için *cebeli Tur* olduğunu söylemektedir.

Berk-ı tecelliyât Hudâdan nişân verir
Her dâğ-ı sîne bir cebel-i *Tûrdur* bana

H.Arif,g.1/3

10.12 Akıl

Şairlerin akılları, cisimleri gibi aşk yolunda kendine ait vasıflarını kaybetmiştir. Şair aklının başında olmadığını, aşk yüzünden kendi muhtarının kalmadığını söylemekte ve sevgili yüzünden aklını kaybettiğini, yolunu bulamadığını dile getirmektedir.

Sevgilinin saçı, boyu, perçemi, âşığın aklını başından gitmesi için birer sebeptir. Divan ve halk şairleri, akıl kelimesini şiirlerinde *deyimleşmiş yönleri* ile kullanmışlardır.

Emrah, akıl kelimesini, *aklı başında koymamak* deyimiyle kullanmıştır.

Lutfile gel kim nazar kıl bu *dîde-i* nâlânuna
Kor mu âşıklara akıl ol hınalı perçemün

Emrah, mr.249/3

Âdile Sultan ve Emrah *aklun perişan olması d*eyimini sevgili ile alâkalı olarak kullanmışlardır.

Kaşların ve'l-leyl Tubâ kametin
Aklımı zülfün *perişân eyledi*
Âdile Sultan, g.178/2

İtmiş beni aşk *âleme rüsvâ* haberim yok
Tagıtmış olan aklumı sevda haberim yok
Şeref Hanım, g.71/1

Firkâtundan perî *aklum perîşan oldı* gel
Yandı tutuşdu ten hicrünle sûzân oldı gel
Emrah, g. 219/1

Arz etmek için halimi dâmanına düşdüm
Aklım şaşırıb çâh-ı zenâhdanına düşdüm
Zihnî, d1. msd29

Akıl sermayesin ettiler yağma
Ne efkarım kaldı ne varım kaldı
Emrah, ko.30/1

Zihnî ise akla mantıkî bir yaklaşımda bulunmuş, aklın bir *sultan* olduğunu, cismin ise aklın hüküm verdiği bir mekân, ruhun bir kerem sahibi bir kuş, vücudun ise bu kuşun yuvası olduğunu söylemektedir.

Akl bir sultandır cismim hükûmet hanesi
Ruh bir murg-ı mükerremdir vücûdum lanesi

Zihnî, d1. Th39

10.13 Kalp

Kalp âşığın diğer organları gibi yaralı ve harap durumdadır. O da yangın yeri olmuş ve aşk harareti içinde kalmıştır. Kalp, *derun* gibi tecelli yeri olarak da görülmüştür.

Avnî kalbinin yanmasından; Emrah da harap olmasından bahsetmektedir.

Nâr-i gam kim âsmân-ı aşkdan kıldı nüzûl — Ya gel temir eyle kalb-i harâbım
Kalb-i sûzânumda olmışdı şerer-bâr ibtidâ — Rakibler semtinden aralanınca

Avnî, g .22/3 — Emrah, ko.9/2

Dertli, gezici özelliğe sahip olan *abdala* seslenerek onun çok gezdiğini, kendisinin virân olan kalbi gibi bir kalbe rastlayıp rastlamadığını sorarak, kalbi için *viran* benzetmesini yapmıştır.

Çok gönüller gezdin ey abdâl-ı aşk seyyâh olup
Bir harâba uğradın mı *kalb-i virânım* gibi

Dertli, d.6/6

Âdile Sultan da kalbinin baştan aşağıya çeşm-i şahadetle aşkın nurunu seyrettiğini söyleyerek, kalbinin tecelligâh olarak Tur dağına benzediğini söylemiştir.

Serepa nûr-ı aşkı seyr eder *çeşm*-i şehâdetle
Tecelllîgah-ı *kalbim güyâ bir Tûr-ı Sînâdır*

Âdile Sultan, g.36/4

10.14 Ciğer, El (Dest)

Ciğer, aşk ateşinin tecelli ettiği yerdir. Ciğer, devamla ateşlerde yanmaktadır. Bu yüzden kebap olmuştur. Aşk narına ciğer dayanamaz ve dağlanarak yara bere içinde kalır. Ciğer kan olduğu için, gözlerden de kanlı yaşlar akmaktadır.

Ciğerin en önemli özelliği, onun aşk ateşinden dolayı yanarak *kebap* olmasıdır. Divan ve halk şairleri, ciğerlerinin yanarak kebap olduğunu söylemişlerdir.

Vâsıf aşk narıyla ciğerinin kebap olmasına rıza göstermekte; Zihnî de ciğerinin *demir şişteki kebap* gibi aşk oduna yandığını söylemektedir.

Ko o şûhun nâr-ı aşkıyla *kebâb* olsun *ciger* — Dilim pervâne-veş şem-i izâr-ı yâre dönmekde
Gece gündüz iftirâkıyla yanıp tütsem deger — *Ciger* aşk oduna yanmakdaa mânend-*i kebab-ı sîh*

Vâsıf, ş.39/4 — Zihnî, d2. g14

Emrah da ciğerinin kebap, gözlerinin ise kan ile dolu kadeh olduğunu dile getirmiştir.

Aşkın bir ateştir *ciğer kebabım*
Çeşm-i aşkım oldı câm-ı hunâbım

Emrah, ko.9/2

Ciğerin bir özelliği de *yaralı* olmasıdır. Şairler her fırsatta ciğerlerinin aşk elinden yaralanmış olduğunu söyleyerek, aşklarının büyüklüğünü vurgulamak istemişlerdir. Bazen de ciğerin *yaralı* olmasını *dağlı* ifadesi ile değil, *kanlı, hunlu* diye tarif etmişlerdir.

Şeref Hanım ve Emrah ciğerlerinin yaralı olduğunu dile getirmişlerdir.

Tehi sânma ko ta'nı zâhid uşşâk-ı *ciger-rişün* — Bu aşkın nârına ciger dağlatır
Bu âh ü nâlişi bu *sûzişi* dil-dâr içündir hep — Yedi ırmak gibi her an çağlatır

Şeref Hanım, g.9/4 — Seyranî, ko 177/2

Âşıkların bütün uzuvları gibi *elleri* de çaresizliğinin ifadesi olarak kullanılmıştır.

Zihnî ve Avnî de *ellerinden bir şey gelmediğini* dile getirmişlerdir.

Dâg-ı heves ki dilde melâtem keşîdedir — *Hicrân-zede*yim dergeh-i ihsânına geldim
Dest-i sitemle sine girîbân-i derîdedir — Çün *dest* benim pâre-i dâmân senindir

H.Arif,g.51/1 — Zihnî, d2. g19

Âşık Şem'î ise *elim ermez* deyimini *Kinayeli* bir şekilde kullanmış, sevgilin boyunun uzun olduğunu ve bu yüzden *elinin ermediğini* söyleyerek onun için çektiği dert ve elemi Mecnun'un bile çekmediğini söylemiş ve *elinin ermemesi* deyimi ile çaresizliğini dile getirmiştir.

Elim ermez ne çâre serv-i kaddin kâmeti mevzûn
Seninçün çektiğim sevdâ-yı aşkı çekmedi *Mecnûn*

Şem'î,g.119/1

XI. BÖLÜM

11 Divan ve Halk Şairlerinin Müşterek Kullandıkları Maddî ve Manevî Hâller

11.1 Ah, Feryat, Nale, Figan

11.1.1 Umumî Olarak Ah, Feryat, Nale, Figan

Âşık olan kişinin âşıklığının göstergesi, ağzından çıkan ve gökyüzüne karabulut gibi yükselen *ah*ıdır. Bu ah, âşığın âcizliğinin ve sevgiliye olan düşkünlüğünün ifadesidir. Beşir Ayvazoğlu, *İbnü'l-Arabî'nin Fütuhatı Mekkiye ve Tedbiratı İlâhîyye* eserlerinin, âşıklarda meydana gelen ahın, kalbe ateş düşmesinin, âşığın aşk yüzünden ciğerinin kebap (büryan) olmasının kaynağını teşkil ettiğini söylemektedir. Ayvazoğlu'nun Arabî'den bildirdiğine göre: Allah'ın bir kuluna vecdin herhangi bir çeşidiyle maarif inzal etmek ve bu hali zevkan bildirmek murat eylediğinde, kalbin üzerine bir kurb serinliği irsal eyleyerek yakınlığını serinlik şeklinde duyuracağını, böylece kalbin üst tarafındaki hava soğuyarak aşağı inerken, tabiî sıcaklığı dimağa doğru yükselmeye başlayacağını ve kalbe varıncaya kadar narın oluşacağını bildirmektedir. Beşir Ayvazoğlu aktarmaya devam ederek, Aşığın çıkardığı ahın adının zefre olduğunu, sıcak havanın, bu ahı çıkaramayan âşığın kalbinin üst kısmındaki soğuk kısma girerek rutubete dönüştüreceğini, bu durumda âşığın da aşkını ağlayarak açığa vurduğunu söylemektedir. *Ah*ın kalpten ciğerlere sirayet etmesi hâlinde, ah sedasıyla birlikte çıkan nefesten yanık kokusunun yayılacağını, bazan aşk şiddeti dolayısıyla kalbin oyulup yarılacağını, o zaman tencerede kaynayan suyun fıkırtısına benzer bir ses duyulacağını, eğer ateş kalbi ve ciğeri yakıp pişirirse, hal sahibinin ölebileceğini, nitekim evliya menkıbelerinde, sema meclislerinde ruhlarını böyle teslim edenlerin isimleri zikredildiğini söylemektedir.[325] Âhın bu yönüyle bütün âşıklarda südur etmesi normaldir. Durum böyle olunca hayatını, *sanatını icra etmeye adayan* şairler, ahlarını çeşitli benzetmeler ve ifadeler altında vermişlerdir.

Divan ve halk şairleri *ah* ile *zarı* bir arada kullanmış, ah ile inlemeyi bir tutmuşlardır. Şairler bazen ağızlarından çıkan *ah* ile *ney*den çıkan inleme sesini bir tutmuşlardır. Bazen şair öyle ah etmiştir ki sahradaki ahular bu sesten yüzünden

---

[325] Beşir Ayvazoğlu, **Kuğunun Son Şarkısı,** Ötüken Yay., İstanbul 1999 s. 46

kendilerine kaçacak yer aramışlardır. Ah, gökyüzüne bir ince bulut şeklinde çıktığı için şairler *ah*ları ile *sema, gökyüzü, arşı âla* benzetmelerini yapmışlardır. Gökyüzündeki kara bulutlar ile *ah* arasında benzerlik kurulmasının sebebi de budur. Dinî ve mitolojik unsurları dertlerini anlatmada birinci dereceden *iletişim aracı olarak* kullanmada usta olan şairler, Hz. İsa'nın gökyüzüne ağması, Hz.Muhammed'in Mirac gecesi Sidre'ye kadar çıkması ile ahları arasında bazen benzetme, bazen de mukayese yapmışlardır. Âh aynı zamanda bir alevdir. Böyle olunca şair, ağzından çıkan âlevin bütün arşı yakıp kül etmeye yeteceğini söylemektedir. Âh bazen de rüzgar olarak tasavvur edilmiştir. Rüzgarın sert eserken çıkardığı ses ile *ah*ı arasında benzerlik kuran şairler, sevgilinin zülfünü dalgalandıran rüzgar ile *ahlarını* mukayese yapmışlardır. Âhı ateş şeklinde düşünen şair, yağmurlu havalarda gökyüzünde çakan şimşek ile ahı arasında benzerlik kurmuştur. Çünkü gözlerinden yaşlar yağmur gibi akmakta ve ağızlarındaki *ah* da şimşek gibi çakmaktadır. Âşıklar *ahlarının* yerde kalmayacağına da inanmış ve kendilerinin mazlum olduğunu dile getirerek, ahlarının, çarhı *hâk ile yeksan* edeceğine inanmışlardır. Hatta âşığın arşa çıkan *ahının* cennetin kapılarını açacağına, Tuba ağacını bile yerinden sarsacağına inanmışlardır.

11.1.2 Ah, Feryat, Nale, Figan İle İlgili Müşterek Tasavvurlar

Zar, Ney, Tanbur

Divan ve halk şairleri ah ile zar kelimesini birkaç yerde bir arada kullanmışlardır.

Şeref Hanım ve Seyranî sevgili için çok *ah* u *zar* çektiklerini dile getirmişlerdir.

Aşkunla *âh u zâr* iderüm haşre dek senün — Nedir bu edâlar ömrümün vârı

Makbulün âh ü zâr hem olsun hem olmasun — Yolunda çok çektim *âh* ile *zâr*ı

Şeref Hanım, g.142/4 — Seyranî, ko 57/2

Sümmanî de *ah u zarının* durmadan arttığını, efkarının da neden başından gitmediğini sorarak, devamla ah u zar çektiğini dile getirmektedir.

Artmaktadır âh u zârım

Nedendir gitmez efkârım

Sümmanî s8/5

Vâsıf da bir zamanlar inlemesinin *neyin nağmesinin* çok fevkinde olduğunu, mihr ü muhabbet ateşi ile yağının eridiğini söylerken, kedisinin *neyden* daha güzel nağmeler çıkardığını söylemektedir.

Bir zamâan nağme-i ney nâleme nisbet ne idi
Tâbiş-i mihr ü mahabbet ile *yağım eridi*

Vâsıf, Msd.221/3

Avnî de *ah u efganı* ile *ney* arasında benzerlik kurmuştur.

Nâya döndi cism-i zârum âh ü efgân itmeden
Bak beni aşkun neye döndürdi nâlân itmeden

Avnî, g.305/1

11.1.3 Alev, Nar, Yakıcı

Divan ve halk şairler, ahlarının yakıcı olduğunu göstermek için ona, *alev, nar* benzetmelerini yapmışlardır. Şairin sinesini yakarak ciğerini kebap eden âşk ateşi, ağızdan ah şeklinde çıkacaktır.

Şeref Hanım ve Emrah da *ah*larından hasıl olacak *ateşin* âlemi yakacağı kanaatindedirler.

Yıkılup çarh-ı felek *hâk ile yeksân* olsun
Alev-i âh-ı derûnum ile *sûzân* olsun

Şeref Hanım, me.43/1

Terk eyle Emrâhî yeter bu zârın
Âlemi yandırdı âh-ı şerârın

Emrah, ko.38/3

Âdile Sultan da *ah*ını *mum*a; Sümmanî de *tütüne* benzetmektedir.

Derûnum lâle-veş pür dağ etdi ateş-i hasret
Hidayet küyuna ahım misali bir çerağım var

Âdile Sultan, g.35/2

Hun oldu bağırım büsbütün
Eflâke dayandı *tütün*

Sümmanî s6/3

11.1.4 Bülent, Mesih, Ahmet

*Ah*ın en belirgin özelliği onun gökyüzüne doğru uzayıp gitmesidir. Divan ve halk şairleri bu durumu şiirlerinde çeşitli vesilelerle işlemişlerdir. *Ah*, bu özelliği ile Hz. İsa'ya erişecektir. Hatta şairler ahlarının gökyüzüne merdiven dayadığından bahsetmektedirler.

Vâsıf, Emrah ve Şem'î de aynı durum söz konusudur.

Firkatı kesdi amânım
Göklere çıkdı figânım

Vâsıf, ş.44/2

İrer âşıkların âhı semâlardan geçip arşa
Recâ eyler Cenâb-ı Kibriyâ'dan *âsûman* ağlar

Şem'î,g.43/4

Açup başın temâşâ eyledüm nâkûs-veş Emrâh
Figânum kubbe-i mînâ da İsâ'ya ulaşdırdum

Emrah, g.245/7

Âşık Şem'i de ahının arşa eriştiğini belirtmek için aynı imajı farklı bir biçimde dile getirmiştir. Şem'î, ahının kıvılcımının semalardan geçip arşa eriştiğinde, meleklerinin İsâ'nın mekânında yangın çıktığı sandıklarını söylemiştir.

İrince şu'le-i âhım semâlardan geçip arşa
Melekler zannider kim mesken-i İsâ'da yangın var

Şem'î,g.29/3

Aynı şekilde Seyranî de *ahı*nın da gökyüzüne Hz.İsa (Mesih) gibi çıktığını söylemektedir.

Semâya enbiyâdan bir Mesih çıktı ve bir Ahmed
Çıkar arşa hezâr âhım misâl-i Hazret-i İsa

Seyranî, s.2/3

Avnî de gözyaşlarının yere, ahının göğe geçtiğini, ve onun bu hâline yerde insanoğlu, gökyüzünde ise meleklerin acıdığını söylemekte; Seyranî kimsenin yedi kat göklerin direksiz olduğunu sanmamasını, ahının arşa *direk* gibi dikildiğini söylemektedir.

Eşk-i çeşmüm yere geçdi *göge çıkdı âhum*
Hâlime yerde beşer gökde sürûşân acıdı

Avnî, g.443/4

Yedi kat gökleri sanma direksiz
Âhım benim arşa direk dikildi

Seyranî, ko70/3

Efendim hasretinle çıktı âhım arş-ı âlâya
Karıştı eşk-i çeşmim nehre sığmaz oldu deryâya

Şem'î,g.178/1

Âşığın, ahının dumana benzemesi, gökyüzüne çıkıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Şairler bazen şekil, bazen de renk bakımından bu benzetmeyi yapmışlardır.

Avnî, ahının siyah bulut olduğunu dile getirmektedir.

Ey meh-i evc-i melâhat *âh-ı vâhumdan* sakın
Pâk bir âyînesin *dûd-ı siyâhumdan* sakın

Avnî, g.348/1

Hersekli, gözlerinin şimşek gibi olduğunu, figanından çıkan dumanın dairesinden de alevlerin meydana geldiğini söylerken, gözlerini buluta, ahını ise aleve teşbih etmiştir.

Eşk-rîz oldukca çeşmüm ebr-i berk-engîz-veş

Gerdiş-i *dûd-ı figânum*dan alev peydâ olur

Avnî, g .61/5

Şairler ahlarının sevgiliye tesir etmemesinden şikâyet etmişlerdir. Vâsıf, yâre tesir etmeyen bir *ah*a sahip olduğunu söylemektedir.

Hangi derdim söyleyim dağlarca derdim var benim
Yâra te'sîr eylemez bir âh-ı serdim var benim

Vâsıf, mh.ş.209/1

11.1.5 Yara (Zahm)

Sevgilinin kirpiği, gamzesi ok; kaşı yay; saçı yılan, olarak tanımlandıktan sonra, âşığın vücudunun yara olması gayet normal görünmektedir. Yara, âşığın çektiği ıstırabın, elemin maddî unsurudur. Âşığın sinesi sevgiliden gelen cefa oklarına *nişangah* olunca, bu yaralardan bütün vücut sızı duymaktadır. Gözler kanlı yaş ile dolmakta, ağızdan çıkan ah gökyüzüne çıkarak alev parçasına dönüşmekte, ciğer kebab-*büryan*- olmaktadır. *Bağır* ve *derun* bütün yaraların odak noktasıdır. Onun ciğeri, gözleri, boyu, bağrı, derunu, sinesi, kalbi ve âşığın baştan ayağına kadar bütün teni yaralar içindedir. (Bkz. İlgili Maddeler)

Divan ve halk şairleri, vücutlarını saran yaraları, şiirlerinde güzel ifadelerle dile getirmişlerdir.

Avnî ve Seyranî ve Zihnî yaralarının büyüklüğünden bahsetmişlerdir.

Gönlümde dâglar bulınur kim taraf taraf
Ferhâd-ı aşka her biri bir Bî-sütûn olur

Avnî, g .43/4

Merhemlerin telef etme tabibim
Yaralarım kabul etmez em benim
Tecellîden böyle imiş nasîbim
İşim gücüm oldu derd ü gam benim

Seyranî, ko 124/1

Yetiş her dem dile aşkdan ey turfa sanem
Zahm zahm içre elem içre elem gam içre gam

Zihnî, d2. g57

11.2 Gam, Gussa, Derd, Belâ

11.2.1 Divan ve Halk Şairlerinin Gam, Gussa, Dert, Belâ İle İlgili Müşterek Tasavvurları

Âşığa musallat olan maddî belâların yanında, manevî sıkıntılar da mevcuttur. Bu manevî sıkıntılar, aslında hayatlarının kendisidir. Onlar için aşkın varlığı, bütün sıkıntıların ana sebebi olmuştur. Artık aşk adına cereyan eden her olay, âşıkların

dünyasında derin izler bırakmış, âşığın aldığı her nefeste kendinden bir şeyler göstermiştir. Âşkın ve âşığın hayat tarzı olan *gam, dert, belâ* bir noktada seven insanın sevdasının tamamlayıcı unsuru durumundadır. *Dünyaya sultan olmaktansa bir güzele kul olmayı tercih eden* zihniyet, dert ve belâların da en büyüğünü çekmeye hazırdır. Böyle olunca da *dert, belâ, gam,* bütün boyutları ile Divan ve Halk şairlerinin sanatlı ifadeleri ile en güzel şekilde terennüm edilmiştir. Ara sıra şairlerin biraz sızlanarak, biraz müşteki bir durumda ifade ettikleri durum ile aslında çoktan özdeştikleri, elemsiz ve dertsiz bir aşkı onların da istemedikleri görülür. Eğer aşk varsa, aşk ile birlikte gam ve dert de vardır. Aşk ile dert birbirinden asla ayrılmaz, hatta gam ve dert âşık ile aşk yolunda at başı gitmiş, âşık, aşkının büyüklüğünü, çektiği dert ve elemin büyüklüğü ile bir tutmuştur. Böyle olunca, âşığın gönlünde müstesna bir yere sahip olan bir gam ordusu bulunmuş, sinesine misafir olmuştur. *Elem*, aşkın gölgesi gibi âşığın gönlünde kendine yer bulur. Âşık, gönlünde misafir ettiği bu belâlardan aşka müptelâ olduğu sürece de kurtulmak istemez, âşık mihnetle ah itse bile yine de canı bu belâdan necat bulmaya razı değildir.

Avnînün hatt-ı dili mihnetle âhetmekdedir
Bir belâdur aşk kim cân istemez andan necât

Avnî, g .33/5

Hersekli Arif de, sevdâ derdine ilaç bulmada tabîbin acziyetini gördüğünü, kendisinin ise aşk belâsına düşerek gam yarasından deva bulduğunu söylemektedir.

Tabîbin aczîni gördüm ilâc-ı derd-i sevdâdân
Belâ-yı aşka düşdüm renciş-i gamdan devâ buldum

H.Arif,k15/15

Âşıklar, dertlerinin büyükleri bir yana, en küçük zerrelerini bile hesap eyleseler, bunların batmana ve mizâna sığmayacağı kanaatindedirler. Onlar, gece gündüz dertleri ile beraberdirler, dert ve gamdan ayrı bir ticâretle uğraşmazlar.

Derdimin zerresin hesap eylesem
Kantara batmana mizâna sığmaz

Seyranî,ko.253/3

Hersekli Arif gamı, gam b adesini i çmekten dolayı duyduğu memnuniyetini dile getirmiştir. Emrah ise, Hersekli ile biraz ters düşmekte, çektiği dert ve gamın

kendisini yıprattığını ve kametini kemana çevirdiğini söyleyerek, gamdan şikâyet etmiştir.

Biz bâde-i gamûm ile ser-mest-i hayretiz — Emrâhî gör benim derd-i halimi
Rindân-ı hûş-yâr ne âlemdedir aceb — Kemâne döndürdü kad-i dalımı

H.Arif,g.13/4 — Emrah, ko.4/3

Avnî, gam çölünde gökyüzü değirmeni yelkeninin, hüzünlü âşıkların nefeslerinin tesiri ile hareket ettiğini söyleyerek gam çeken insanların çokluğundan ve bunların gamlı nefeslerinin etkisinden bahsetmiştir.

Deşt-i gamda bâd-bân-ı âsyâb-ı âsmân
Âşıkun te'sîr-i enfâs-ı hazîninden döner

Avnî, g.132/3

Hersekli Arif, Hz. Yunûs'un, yunus balığının ağzına girmeden önce, canının, gam ejderhasına yem olduğunu söylemekte; Seyranî de, *gam yılanı*nın ciğerinin memesinden sarılarak kanını emdiğini dile getirmektedir.

Ejdehâ-yı *gama* cân olmuş idi kût henüz — Ciğerimin memesinden sarılmış
Yog iken Yûnusa kasd-ı dehen-i hût henûz — Gam yılanı kanım emim kanıyor

H.Arif,g.67/1 — Seyranî,ko.214/2

Emrah gam ve elem için *girdab* benzetmesini yapmakta;. Leskofçalı Galib de hicran derdiyle belâsının çok olduğunu, gözünden bir damla düşse, bu damlaların yedi deryayı mustarip bir hâle getireceğinden bahsetmektedir.

Derd-i hicriyle o giryân-ı *belâyım* kim olur — Yine gönül bahr-ı âleme daldı
Düşse katre eşk-i çişmimim heft deryâ muztarib — Vücûdum fülkini *girdaba* saldı

L.Galip, .g.5/3 — Emrah, ko.42/2

Hersekli Arif de gamdan *sel* olarak bahsetmekte; Seyranî ise, çektiği gama eşit olarak Fırat nehrini görmektedir.

Gark-ı *seylâb*-ı gamûm eyler cihânı ser-te-ser — Benim *gamım* eşi nehr-i *Fırat'ın*
Çeşm-i giryânım ki *tûfân-ı belâ* mahrasıdır — Gönül geçer üzerinden sırat'ın

H.Arif,g.49/3 — Seyranî, ko 156/2

Şeref Hanım ise gam yatağında yatan gönül hastası; Sümmanî ise gam vatanlı olduğunu dile getirmektedirler.

Pister-i gamda yatur dil-hastayum dermân içün — Bildir bad-ı saba *gam vatanlıyım*
Ağlayup Hakdan temennâ-yı visal itdüm bu şeb — Gönlü, gözü melul, karubanlıyım

Şeref Hanım, g.10/6 — Sümmanî ko23/3

Avnî *ve* Seyranî *gam* ile yakın dost olduklarını dile getirmişlerdir.

Kande olsam bir nefes olmaz huzûrumdan cüdâ Tâlihinden mi nedir bu âşık-ı Seyranî'nin
Hâsılı ben görmedüm bir *yâr-i sâdık gam* gibi *Yediği* nân *içtiği su* geydiğ esvabı *gam*

Avnî, g. 460/2 Seyranî,d.367/4

11.3 Ayrılık, Hasret, Fürkat, (Firak, Hicr, Hicran)

11.3.1 Umumî Olarak Ayrılık

Âşığın yaralar içinde bulunması, dert denizinde acılarla yüzmesinin sebebi sevgiliden ayrı düşmesidir. Aslında bu durum, âşığın ve sevgilinin doğasında mevcuttur. Şair, yaşadığı binlerce sıkıntının sebebi olarak sevgiliyi gösterdiği gibi, bazen dolaylı olarak da *hicranı* dile getirmiştir. Gönül gemisi, dert deryasında, ayrılık rüzgarı tarafından sağa sola savrulmaktadır. *Ayrılık* ve hasret, cehennemin ta kendisidir. Âşık devamla hasret yüzünden ağlamaktadır. Bu yüzden derunu *lâle* gibi kızarmakta, kendisi *güz yaprağı* gibi sararıp solmaktadır. Bazen de hicrân, *bağ,* olarak tasavvur edilmiş, âşık da bülbül olarak bu hasret bağında figanlar eder olmuştur. Cehennem ateşi, hasret ateşinden hafif kalmaktadır. Ayrılık bazen *hançer* olarak düşünülmüş, sineler bu hicran hançeri ile vurularak yaralanmıştır. Bazen de hasret, *kılıç* ve *ok* olarak tasavvur edilmiş, aşığın bağrı bu oklarla zahm edilmiştir. Hasret, âşığın sinesinde *ney* gibi iniltiler çıkarmaktadır. Âşık için, ayrılık gününün bir saati, bin *şebi yelda*dan daha uzundur.

11.3.2 Divan ve Halk Şairlerinin Ayrılık İle İlgili Müşterek Tasavvurları

11.3.2.1 Ateş, Suzan, Nar, Cehennem (Duzah)

Sevgiliden ayrı düşen âşıkların sineleri ayrılık yüzünden yanmaktadır. Bu yüzden ayrılık, yakıcı olması hasebiyle âşığın sinesini, gönlünü, bağrını (bkz. İlgili maddeler) yakmaktadır. Ayrılığın zor olduğunu belirtmek, dayanılmasının güçlülüğünü dile getirmek için şairler, bu benzetmeleri yapmışlardır. Ayrılık, ateşe benzetilince, âşığın bütün vücudu yangın yerine dönmektedir. (bkz. İlgili maddeler)

Âdile Sultan ayrılık için ateş benzetmesinin yaptıktan sonra, bu ateşin de sinesini yaktığını bildirmekte; Seyranî de vuslatı beklerken aralarına *ayrılık ateşinin* düştüğünü dile getirmektedir.

Derûnum lâle-veş pür dağ etdi *ateş-i hasret* Gönülde parlarken ümmîd-i vuslat
Hidayet küyuna âhım misali bir çerağım var Beynimize düştü *âteş-i fîrkat*

Âdile Sultan, g.35/2 Seyranî, ko.8/3

Emrah da hicran ateşi ile hazan yaprağı gibi sararıp solduğunu söylemektedir.

Hicrân ateşiyle yandım karardım
Berk-i hazan gibi oldum sarardım

Emrah, ko.128/2

Divan ve halk şairleri, ayrılığın çok büyük bir ateş olduğunu söylemek için, *cehennem* benzetmesi yapmışlardır. Hersekli Arif, *müşkül bir sırr* olan aşkı, ayrılık cehenneminde oturan kişilerin anlayacağını söylemekte; Emrah da *ayrılık cehennemine* düştüğünden bahsetmektedir.

Bu sırr-ı müşkülü dûzah-nişîn-i *iftirâk* anlar — Öz başuma devrânda dil-beste gezerken
Ki ahvâl-ı kıyâmetden nişân eyyâm-ı *aşkındır* — Kendüm şaşırıp düzâh-ı *hicrâna* düşürdüm

H.Arif,g.53/3 — Emrah, g.227/3

Hersekli Arif aşk uğrunda yandığını ve bu yanmadan dolayı eserinin kalmadığını, kül olduğunu fakat bundan da haberinin olmadığını söylemektedir.

Ateş-gede-i aşkda yandım eserim yok
Ben sûziş-i *hasretle kül* oldum haberim yok

H.Arif, g.96/1

Vâsıf ve Emrah da yine ayrılık için *yakıcı* benzetmesini yapmışlar ve bu durumu her fırsatta dile getirmişlerdir.

Şol kadar yakdı ciger-gâhım ki nâr-ı firâk — Sûz-ı hicrân ile boyanmış gönül
Dîni ayrı kâfir olsa rahm eder feryâdıma — Bir katre la'linden içse kanar ya

Vâsıf, ş.128/5 — Emrah, ko.2/1

11.3.2.2 Zahm, Ok, Tir, Bîmar,Yara, Hançer

Divan ve halk şairleri, her fırsatta ayrılıktan ve onun verdiği elemlerden şikâyet etmişlerdir. *Zahm, ok, tir, bîmar yara ve hançer* divan ve halk şairlerinin ayrılıkla direkt benzetme yaptıkları unsurlardır. Şairler bu kelimelerle ayrılık arasında bir tamlama kurarak düşüncelerini dile getirmişlerdir.

Zihnî, ayrılık ile hastalanan kişiye yârin *la'li lebinin şifa* olacağını söylemekte; Hersekli Arif de kadehi tasavvur ederken, onun ayrılık yarasına kan renginde lale, yanan sinesine de nale olduğunu ifade etmektedir.

Dâg-ı *hicrân*nla hûnîn lâledir *gûyâ kadeh* — Zahm-ı firâka neş'e-yi meydir devâ begim
Sîne-i pür-sûzuma hem-*nâle*dir gûyâ kadeh — Bîmâr-ı hicre la'l-i lebindir şifâ

H.Arif,g.29/1 — Zihnî, d2. g59

Sümmanî, gam ile firkât arasında bir benzetme yoluna gitmiştir.

Hicran pazarında *gam firağında*

Aktı dû çeşmimden sel yârelendi

Sümmanî ko 44/2

Divan ve halk şairleri, ayrılık için bazen de yaralayıcı aletleri benzetme unsuru yapmışlardır. Vâsıf, *hicran hançeri* ile sonunda sinesinin yaralandığını söylerken;

Hançer-i hicrân ile encâm-ı kâr
Yaralayıp sîneciğim yardı yâr

Vâsıf, 223/4

Şeref Hanım ve Emrah ayrılık için *ok* benzetmesini yapmaktadır.

İtmez kabûl-ı merhem olur akibet telef
*Hicr*ân *okıyla* sîne-i dil yaralanmasın

Şeref Hanım, g.130/2

*Hicrân oklar*ından bağrımın başı
Hoş mu gelir sana yaralanınca

Emrah, ko.9/3

Avnî de sevgilinin ayrılık *kılıcı* ile sinesinde yareler açtığını, bu yüzden sinesinde, gönlünden gelen *al kanlar* ile, ciğerinden gelen *parçacık*ların bulunduğunu dile getirmiştir.

Tîg-i hicrünle açılmış yâreler var sînede
Dilden al kanlar cigerden pâreler var sînede

Avnî, g.362/1

11.3.2.3 Nay, Zindan, Zulmet, Şebi yelda

Ayrılığın zorluğunu ve âşığa verdiği elemleri dile getirmek için divan ve halk şairleri çeşitli benzetmeler yapmışlardır. Ayrılığın bir dakikası, bin *şebi yeldadan* daha uzun gelmektedir. Yârdan ayrı geçen günler âşıklar için birer zindân mesabesindedir.

Avnî, *şebi yelda* ile hasret arasında bir benzerlik kurmuş; Zihnî de ayrılık gününün akşamını benden sorsalar, kendisinin bin *şebi yeldayı* tercih edeceğini söyleyerek ayrılık vaktinin çok uzun olmasını dile getirmiştir.

Şeb-i yeldâ-yı hasret tîre vü târ oldı gitdükce
Tarîk-i gamda zulmetler be-dîdâr oldı gitdükce

Avnî, g.377/1

Bir saatini bin *şeb-i yeldâya* tutardım
Hicrân gününün sorsalar ahşamını benden

Zihnî, d2.g68

Şeref Hanım da sevgilisine seslenerek onsuz olduğu her yerin kendisine *zindan* olduğundan bahsetmektedir.

Bana zindandır her yer firâkunla gözüm görmez
Mekânum olsa bağ u bûstân n'eyleyüm sensiz

Şeref Hanım, g.55/2

Hersekli Arif, ayrılık için *karanlığı artıran kıyamet* benzetmesini yapmış, tekye gönlüde can kudümünün ah çalarak döndüğünü ve inlemelerinin sinede *hasret nayını* üflediğini dile getirmiştir.

Zulmet-efzâ-yı kıyâmet şeb-i hicrânımdır — Tekye-i *gönlüm*de döner ah çâlar can-ı kudum
Nâr-ı dûzâh şerer-i sîne-i sûzânımdır — Üfürür *nalelerim* sînede nây-ı hasret

H.Arif,g.57/2 — Zihnî, d2. g9

11.4 Vuslat (Vasl, Visal)

Âşığın çektiği bütün dertler, katlandığı bütün sıkıntılar yare kavuşmak amacıyladır. O bütün dertlere bu ümitle yaklaşmıştır. Çünkü vuslata erdiğinde, çektiği bütün sıkıntılardan kurtulacağına inanmaktadır. O bu anı yaşamak için yapmayacağı fedakârlık, katlanamayacağı eza ve cefa yoktur. Ona göre vuslata ermenin en önemli yolu, gece gündüz ağlamaktır. Zaten ağlamak âşığın yapısında vardır. O bazen *ney* olup sevgili (vuslat) diye inlemekte, bazen de *santur gibi* sinesini dövmektedir. Divan şiiri *ifrat-tefrit* ikilemi üzerine kurulmuştur. Ayrılıktan bîzar olan âşık (bkz. İlgili madde) bunun karşılığı olarak vuslatı dile getirecek, çektiği sıkıntıları bayrama dönüştürecek unsurları şiirine yansıtacaktır. Halk şairleri, bu noktada divan şairleri ile mutabık olmuşlar, bütün madde başlıklarında olduğu gibi vuslat konusunda da divan şairlerinden farklı düşünmediklerini ortaya koymuşlardır. Divan ve halk şairleri vuslatı, *bayram* gibi görmüşler kavuşmayı bayram olarak nitelendirmişlerdir.

Şeref Hanım, Emrah ve Dertli vuslatı bayram olarak görmektedirler.

İdemez sâim-i hicrân olunca iftâr — *Iyd-ı vuslatta* güzeller bûseler vâdettiler
Meger arz- ide cemâlin *meh-i bayrâm-ı visâl* — Vermediler hâsılı bu gönlümü aldattılar

Şeref Hanım, g.82/4 — Dertli, d.9/2

Cânı teslim eyleyüp *iyd-ı visâlün* aşkına
Kays-veş üftâdeler cânâ zebîh olmuş bugün

Emrah, g.273/5

Şairin dünyasını ve gönül macerasını oluşturan ana unsur, vuslat veya vuslatı hayal etmedir. Şairler bu ümitle yaşar, çünkü onlar bir gün vuslata ereceklerine inanmışlardır.

Divan ve halk şairleri, vuslatı hayal -bazen ümit- etmektedirler.

Şeref Hanım ve Emrah aynı *ümit* içindedirler.

Sensüz ârâm itdigüm âlemde vasl ümmîdidür — Emrâh sana yeter hayâl-i vuslat

Olmasa dîdâr zevk-i cennet-i a'lâ nedür Hayal ile bulur gönüll meserret

Şeref Hanım, g.23/3 Emrah, ko.2/3

Âdile Sultan yâre kavuşmanın ana unsurunun *gece gündüz ağlamak* olduğuna inanmıştır.

Budur pendim sana ey dil cefâ-yı yârı çok ağla
Dilersen vasl-i didârı hemân *leyl ü nehâr ağla*

Âdile Sultan, g.150/1

Şeref Hanım da yaralı gönlü için en iyi dermanın vuslat olacağını söyleyerek, Allah'dan kendisine *derman* olarak vuslatı nasib etmesini istemektedir.

Bir hasta dil-işkeste-derûn âşık-ı zârum
Vuslat ile ver derdüme dermânımu yâ Râb

Şeref Hanım, g.7/2

Seyranî de *yayın* kendisini oku merkeze nişanlar gibi nişanlamasını ve himmet nişânına atmasını temenni ederken, vuslata kavuşmayı başka bir şekilde istemektedir.

Merkezleyip beni vuslat yayına
Himmet nişanına atar mı bilmem

Seyranî, ko. 108/2

XII. BÖLÜM

12 RAKİP (Ağyar, Gayr, El, Adû)

12.1 Umumî Olarak Ağyar

Şairlerin gönül macerası, genellikle *sızlanma* üzerine kurulmuştur. Çünkü, sosyal hayatta geçen her olay, onların sızlanmalarını artıracak şekilde algılanmış ve şiirlere de böyle yansıtılmıştır. Onlar Ferhad'ın *Bîsütun* dağını deldiğini söyleyecekse, onu kuru bir ifade ile söylemez, aşk yolunda Ferhad ile yarışmak veya çektikleri elemin Ferhad'tan daha büyük olduğunu göstermek amacı ile mazmunlara yaklaşır öylece şiire konu ederler. Çünkü hayat ve aşk, kendileri ve sevgilileri arasında geçer, onlar, bu duyguyu başkası ile paylaşmak istemezler, onlara göre bu gönül macerasında üç unsur vardır: Âşığın kendisi, sevgili ve diğerleri, diğerlerinden kasıt ise onların ifadesi ile; *ağyar, adû, el, düşman, gayr, rakip*tir. *Âşığı sevgiliye götüren yolda onun önüne çıkan ve onunla aynı şeyi isteyen herkese rakip* diyebiliriz. Prof. Dr. Necmeddin Halil Onan'da rakibi "Başkasıyla aynı şeyi

isteyen"[326] diye tarif etmektedir. "Klâsik edebiyatımızın başlıca konusu olan aşk macerası *âşık, sevgili* ve *rakip* olmak üzere üçlü bir şahıs kadrosu çerçevesinde işlenmiştir."[327]Bu işleniş âşık hikâyelerinin olay örgüsünde de mevcuttur. Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I* adlı eserinde, âşık hikâyelerinin yapısını:

1. Genç kız ile erkeğin arasında aşkın doğuşu
2. Sevgililerin ayrı düşürülmesi
3. Sevgililerin birbirlerine kavuşabilmek uğrunda verdikleri savaş, evlilik ya da ölümle bitiş.[328]

Halk hikâyelerimiz, bu olay örgüsü içinde kurulup gelişirken divan şiiri de bu türden bir yaklaşım içindedir. Fakat orada roller biraz daha farklıdır. Divan ve halk şiirinde sadece erkek âşık olur, sevgili aşk yolunda sevgili ile birlikte yürümez, o kendi çizgisinde ve kendisine verilen aşk rolünü oynar, onun kavuşma adına çabası olmadığı gibi, sevgiliye yüz vermeyi ve ona yaklaşmayı istemez. O daima naz ü istiğna gösterir. Ama divan ve halk şiirinde âşıklar, sevgililerinden daima ayrıdır. Hayatlarını bu ayrılıktan kurtulma üzerine kurmuş ve şiirlerini de bu düşünce etrafında oluşturma yoluna gitmişlerdir. Halk hikâyelerinde sevgililerin birbirinden ayrı düşürülmesi *kötü adam* rolündeki birine verilmiştir. Bu divan ve halk şiirinde *ağyar veya rakiptir*. Halk hikâyelerinin sonu vuslat ya da ölümle biter, divan ve halk şiirinde bu türden bir sonu görmek mümkün değildir. Vuslat daima istenir, ama vuslatı elde etmek çok zordur. (Bkz. İlgili Madde). Sahifeler dolusu şiirler yazan şairlerin ağlamaları, ilk beyitten son beyte kadar devam eder, bazen vuslata erme adına bazı düşüncelere rastlansa bile, birkaç beyit sonra şairin yine ayrılıktan ve hasretten sızlandığını görmek mümkündür.

Bunlardan da anlaşılacağı üzere halk hikâyesi ile divan ve halk şiiri -konuyu ifade ediş tarzları çok farklı olmasını ayrı tutarsak- aynı düşüncenin ürünü oldukları görülmektedir. Zaten klâsik şiir, kendi çizgisinden uzaklaşmaya başlayıp, eleştirilerin de boy hedefi olmaya başladığı dönemlerde, Edebiyatımıza da roman, tiyatro, ve gazetenin girdiğini görmekteyiz. Bu dönemden sonra halk hikâyelerinin

---

[326] Necemeddin Halil Onan, **İzahlı Divan Şiiri Antolojisi,** MEB Yay. İstanbul 1991, s.517
[327] Mehmet Çavuşoğlu, **Divanlar Arasında,** Umran Yay., Ankara 1981 s. 56
[328] Berna Moran,**Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I,** İletişim Yay. İstanbul 1991, s.24

yazılı manzum türü olan mesneviler yazılmadığı gibi divan şiirinin de artık misyonunu tamamladığını görmekteyiz.

Rakip, divan ve halk şairleri tarafından hoş karşılanmayan, her yerde horlanan bir tip olarak karışımıza çıkmaktadır. Âşığın birinci düşmanı odur. Çünkü o sevgiliye yakındır. Sevgili, onu yanına alarak âşığı kıskandırmaktadır. Bu yüzden âşık, devamla ona beddualar etmekte, *akrep* olarak görmektedir. Gülde diken ne ise; sevgilinin yanında gezen rakip de o cinsten bir varlıktır. Onun çehresi *bed-çehre*dir. O cehennem ateşinden daha kötüdür. Çünkü o sevgiliye efsun eden bir *efsuncu,* yalan söyleyen bir *yalancıdır.* Kendisi bazen *kâfir* olarak tasavvur edilir. Bazen *köpek,* bazen *kedi*dir. Sevgili ona yüz verir, devamla ona yaklaşır o bu durum karşısında ağlar ve kıskançlık krizlerine girer. Âşık sevgilinin ağyar ile bir olmaması için maddî manevî her şeyini sevgiliye vermeye hazırdır. Bu yüzden onunla savaş hâlindedir. Onun ölümüne sevinecek kadar ondan nefret eder.

12.1.1 Divan ve Halk Şairlerinin Rakip İle İlgili Müşterek Tasavvurları

12.1.1.1 Rû-siyah, Bed-çehre, Bed-meniş,

Türkçede *yüzü kara* deyiminin utanılacak bir durumu bulunan[329] anlamı vardır. Eski Osmanlı kültüründe harem ağları ve dadıların daha çok siyahîlerden seçilmesi geleneğinin de hatırlayacak olursak, rakip için kullanılan bu vasfın ham objektif hem de sübjektif bir gerçeği aksettirdiği görülür.[330] Ayrıca Kur'an'da *O bir takım yüzlerin ağaracağı ve bir takım yüzlerin kararacağı gün, o vakit o yüzleri kara çıkaranlara şöyle denecek; Ya... İmanınızdan sonra küfrettiniz (inkar ettiniz) ha? O halde, ettiğiniz nankörlüğün cezası olarak tadın azabı (Al-i İmran, 106)*[331] ayetinde belirtildiği gibi günahı fazla olduğu için cehennemde yanacak kişi anlamı da çıkabilmektedir.

Divan ve halk şairleri de rakibi kötülerken bütün bu unsurları göz önünde bulundurarak, onu *ru-siyah, bed-çehre* benzetmelerini yapmışlardır.

Avnî ve Şem'î ağyar için *yüzü kara* tabirini kullanmışlardır.

Takarrüb itmedün *agyâr-i rû-siyâhî* kadar	*Rû-siyâh ağyâra* ruhsat vermeye n'oldu sebeb
O mâh-pâre bizi sevmiyor günâhı kadar	Tûti-veş birkaç şeker ezdin merâk oldu bana

[329] Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II** , İnkılab Kitabevi, İstanbul 1994, s. 1135
[330] Ahmet Atillâ Şentürk, **Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakibe Dair**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s. 43
[331] Elmalı M. Hammdi Yazır,**Hak Dini Kur'an Dili**, Şura Yay. ??? s.367

Avnî, g. 175/1 Şem'î,g.8/3

Zihnî de rakibi *kötü iş yapan* manasına gelen *bed-kar;* Avnî de *kötü huylu* manasına gelen *bed-meniş* sıfatı ile vasıflandırmışlardır.

Ey ehl-i aşk cânları imdâd idün biraz Dediler *rakîb-i bed-kâr* o hevâ-yı yâre düşdü
Agyâr-i bed-menişle cihâdetmek üzreyüz Yine zevrak-ı derûnum kırılıb kenâre düşdü

Avnî, Kı.28/5 Zihnî, dl. Th41

İnsanların huylarının burçlarına (bkz İlgili Madde) göre şekillendiğine inanılır. Şeref Hanım da rakibi vasıflandırırken onu; *bed-ahter* diye vasıflandırmış ve ondan kimseye hayır gelmeyeceğini dile getirmiştir.

Nevâziş itse de nâkısdır elbet hayrı şerrinden
Gelür mi âşıka *ağyâr-ı bed-ahterden* emniyet

Şeref Hanım, g.17/2

12.1.1.2 Köpek, (Seg, Kelb) Kedi, Har, Karga (Zag) Papağan (Tuti), Akrep. Çaylak, Teres

Divan ve halk şairleri rakibi küçümsemek ve ondan intikam almak için onu her türlü benzetmeye alet etmişlerdir.

Vâsıf, sevgilinin kendisi ile bir yere yarım dakikalığına geldiğini gördüğü vakit, ağyarın akrep gibi hemen kendisini ağuladığını söyleyerek rakibini *akrebe* teşbih etmiştir.

Misâl-i akreb o sâ'at sokar görüp *ağyâr*
Benimle bir yere gitse yarım dakîka o şûh

Vâsıf, g.15/4

Halk arasında karga pek sevilmez, *renginin karalığı*, *sesinin kötülüğü* sevilmemesi için bir sebeptir. Divan ve halk şairleri de rakibi *kargaya* teşbih etmekten büyük bir zevk almış ve karganın özelliklerini ona vermişlerdir.

Vâsıf ve Emrah rakip için *karga* benzetmesinde bulunmaktadırlar.

Mâ-beyn-i dilberânda *ağyârı* vasf edip Söyletme sakın ravzâ-ı kûyunda rakîbi
Pek de uçurmam ammâ *zegândan* ziyadece Sıklet verür ötmeklige gülşende *gurâbun*

Vâsıf, g.112/7 Emrah, g.266/3

Divan ve halk şairlerinin rakip konusunda birleştikleri başlıklardan birisi de onun *kelb-köpek-* oluşu noktasıdır. Rakip, sevgilinin kapısından hiç ayrılmadığı için ona *köpek* benzetmesi yapılmıştır.

N'ola cânândan ayrılmaz ise dâ'ima *ağyâr* Çaldı Ali-Zülfikâr'ı
Gezer ardında her *seyyadun* elbet bir *seg-i murdar* *Kelb-i rakîb* kırılmaz mı

Şeref Hanım, g.113/2 Seyranî, s.275/3

Avnî rakîbler bize ta'rîze başladı
Pek azdı pâdşâhumuzun *av köpekleri*

Avnî, g.437/8

Vâsıf, ağyarı önce kediye benzetmiş ve daha sonra da ona *zibidi* diye hitap etmiştir.

Ne arar ey gül-i zîbende yanında o *kedi*
Görüben anun ile cilveni yagım eridi
Niye karışdı benim sohbetime ol *zibidi*

Vâsıf, mh.ş.201/1

Emrah, ayrılıktan dolayı gözyaşlarından gam geldiğini, kendisini bu hâle koyan *teres rakibin,* -deyyus yavrusu- Allahandan belâsını bulmasını istemektedir.

Hicrân ile gam gelir çeşmim selinden
Bulsun Hüdâsından ol *rakib teres*

Emrah, ko.136/2

12.1.1.3 Diken, Har, Nifakçı, Yalancı, Zalim, Kinci

Şairler kendilerini bülbül, yâri gül olarak tasavvur ettikleri için, rakibi de *har - diken-* olarak tanımlamışlardır. Dikenin bülbüle verdiği eziyet ile rakibin kendisine verdiği sıkıntı arasında benzerlik kuran divan ve halk şairleri, *gülü seven dikenine katlanır* anlayışını da göstererek, rakibin varlığını bazen da kabul etmişlerdir.

Vâsıf, yârine mecbur olan kişinin ağyarsız olamayacağını, bu cihan bağında zaten gül eken kişinin, dikenin zarar vermesine maruz kalacağını söyleyerek hem olayı kabullenmiş hem de rakip için *diken* benzetmesini yapmıştır.

Yâra mecbûr olan âşık olamaz *bî-ağyâr*
Bâğ-ı âlemde olur *gül diken âzürde-i hâr*

Vâsıf, Th.220/1

Şeref Hanı ve Sümmanî rakip için *diken* benzetmesinde bulunmuşlardır.

Dil-i şürîde hayfâ yâra yâr ağyâra mâ'ildir Zayıftır Sümmanı *ağyâr* elinden
Bilinmez hikmeti bülbül güle gül-hâra mâ'ildir Ne çeker bülbül, *gül* har elinden

Şeref Hanım, g.31/1 Sümmanî k.171/4

Rakibin özelliklerinden birisi de *efsuncu ve tuzak kurucu* olmasıdır. Şairler onun sevgiliyi elde etmesini ve sevgilinin onu tercih etmesinin nedeni olarak onun efsun okutmasına bağlamışlardır.

Vâsıf rakibin sevgiliyi *efsun ile elde ettiğini* dile getirmekte; Şem'î de sevgilisini rakibin efsun yaparak altın gümüş ile kandıracağından korktuğunu ifade etmektedir.

Ol perî-zâdı rakîb efsûn ile teshîr eylemiş
Gâhî ohşar leblerin gâhî sunar el gabgaba

Vâsıf, g.111/6

Korkarım cânânıma ağyârın efsûnu geçer
Düşürür hâmı tamaa belki altûnu geçer

Şem'î,g.30/1

Seyranî de rakibin kendisine *kuyu kazdığını* söyleyerek ona, azmamasını, o kuyuya kendisinin düşebileceğini dile getirmiş ve onu, *tuzak kuran bir tip* olarak tanımlamıştır.

Söyleyin rakîbe yoldan azmasın
Kendi düşer bana *kuyu kazmasın*

Seyranî, ko 132/4

Rakibin bir özelliği de onun *kinci* oluşudur. Avnî, sevgilisine yalvararak kendisine merhamet etmesini, çünkü kendisinden başka dostunun olmadığını, en yakın ahbaplarının bile kıskançlıklarından dolayı kendisine rakip gibi *kin güttüklerini* söylemektedir.

Bana rahm it ki senden başka yâr-i dôst-dârum yok
Rakîb-âsâ bana pür-kînedir ahbâb reşkünden

Avnî, g.330/5

12.1.1.4 Kâfir, Tersa, Nâdan, Nâ-seza, Habais

Rakibe kâfir diyen şairler, onu din düşmanı, Allah'ın yolundan çıkmış, işe yaramaz birisi olarak tanımlamışlardır.

Şeref Hanım rakip için de *kâfi*; Şem'î ve Seyranî de cahil benzetmesinde bulunmuşlardır.

Bir tarafdan üstümü eyler guluv kâfir râkib
Bir tarafdan da hücûm-ı kesret-i hicrân-ı yâr

Şeref Hanım, g.29/2

Sen bugün *nâdan* ile gezdin merâk oldu bana
Çeşm-i mestin remz ile süzdün merâk oldu bana

Şem'î,g.8/2

Ermiş zekâtını *nâdana* vermiş
Öksüz Seyranî'yi görememiş mi

Seyranî, ko 58/5

Emrah, her gece yârin küyûnu visal için gezdiğini, ama, çirkin, *habais* olan ağyarın da oralarda gezerek canını ateşlere verdiğini söylemekte ve rakip için *habais* benzetmesini yapmaktadır.

Her şeb gezerem kûy-ı visâlünde ben ammâ
Yakar cânumı âteşe ağyâr-ı *habâis*

Emrah, mr. 333/2

Âşıkların rakiplere yakıştırdıkları sıfatlardan birisi de *nâ-seza*dır. Onlara göre rakip sevgiliye uygun, layık birisi değildir. O bu özelliği taşımasına rağmen yârin yanından ayrılmamakta ve hatta sevgiliye sahip olabilmektedir. Bu durumdan şikâyet eden Şem'î sevgiliye sitem ederek, onun sevri kaddi ile *rakibi nâ-seza*ya *saye* yaptığını, kendisini ise hattının hayali ile binlerce dağı dolandırdığını söylemektedir.

Rakîb-i nâ-sezâyı sâye ittin serv-i kaddinde
Bana hatt-ı hayâlinle hezâr dağı dolandırdın

Şem'î,g.77/3

12.1.1.5 Divan ve Halk Şairlerinin Rakip İle Alâkalı Diğer Tasavvurları

Divan şairlerinde olduğu gibi, halk şairleri de sevgilinin rakibe *meylettiğini,* ona yüz vererek kendilerini ihmal ettiği kanaatindedirler.

Avnî ve Bayburtlu Zihnî bu durumdan duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir.

Yâr *meyyâl* olup *agyâra* helâk itdi bizi
Bizi ey Avnî güneh-kâr bilüpdür bilürüz

Avnî, g.177/5

Ey mevc-i melâhat şânına layık mıdır
Bize zahmın cabeca ağyâra *lutfun* dâima

Zihnî, d2. g6

Şeref Hanım ve Seyranî de sevgiliden yüz bulamamanın sıkıntısını ifade etmişlerdir.

Ben eyler iken yoluna cân u dili kurban
Her dem yine artmakda niçün *hürmet-i ağyâr*

Şeref Hanım, g.27/4

Güzeller ağyârın keyfince amma
Nedilerse kılar merâmın icrâ
Âşıklara eder nâz u istiğna
Derd u gam yükünün hammalıyım ben

Seyranî, ko 143/3

Âşıklar, rakibin mutlu olmasını istememektedirler, o ne kadar dert ve elemin içinde bulunursa âşıkların mutluluğu o kadar artmaktadır. Bu yüzden divan ve halk şairleri bir çok durumda ağyarın muradına ermemesini, sürünmesini istemişlerdir.

Vâsıf, *ağyarın üzüntüsü ile sevinç bulup eğleneceğini* dile getirmekte; Dadaloğlu da ağyarın *dağında gülün bile bitmesini* istememektedir.

Yâr ağyârı eğer eyler ise eğlence — Yâr yanında geçer olsun her günüm
Ben de *fikr-i gam-ı ağyârım ile eğlenirim* — Kem *rakibin dağında gül bitmesin*

Vâsıf, g.87/3 — Dadaloğlu, ko.44/2

Vâsıf ve Zihnî ağyarın öldürülmesinden büyük bir mutluluk duyacaklarını sanatlı bir şekilde anlatmışlardır.

Kandasın ey dil sarılmış yârun ağyâr boynına — Dediler kıldı rakîbi çeşm-i müjgânın telef
Öldür ağyârı vebâli varsa sar yâr buynına — Eylemişsin sevdiğim *sad hayf ihsânın telef*

Vâsıf, g.110/1 — Zihnî, d2. g46

Yine Zihnî, ay olan sevgilisinin, ağyarın meclisini ışıklandırmasının, uygun olmayacağını, eğer öyle bir şey yaparsa boş yere ışıklarını telef edeceğini, çünkü ağyarın buna layık olmadığını söylemektedir.

Bezm-i agyâra ziyâ-bahş olma mahım geceler
Nâ-becâdar olmasın bîhûde tâbânın telef

Zihnî, d2. g46

Vâsıf ise sevgilinin ağyar ile küserek onunla konuşmayı kestiğini söylediğini, bu sözün ise en güzel söz olduğunu ve bu sözden daha güzel bir sohbetin de bulunamayacağını dile getirirken, ağyar aleyhine olan her harekete hürmet gösterdiğini dile getirmektedir.

Kesmiş sözü *ağyâra görüşmem* deyü ol şûh
Söz yok ne diyem bu söze sohbet budur işte

Vâsıf, g.120/4

Şeref Hanım da rakibi cehennem azabına bile benzetmeyeceğini, çünkü rakibin cehennem azabından daha eşed birisi olduğunu dile getirmektedir.

Eşed gelür bana ey hûrî o mertebe kim
Azab-ı duzaha ağyârı idemem teşbih

Şeref Hanım, g.161/3

Âşıkların bir özelliği de devamla rakip ile bir yarış içinde olmalarıdır. Bazen onunla savaşmayı cihat olarak görmüş, bazen de hallerinin onun tarafından bilinmesinden rahatsız olmuşlardır.

Avnî rakip ile cihat ettiğini Âşık Şem'î de işinin daima ağyar ile savaş olduğunu dile getirmektedir.

Ey ehl-i aşk cânları imdâd idün biraz — Dâima ağyâr ile işim savaştır
Agyâr-i bed-menişle cihâdetmek üzreyüz — Yaralıyam kûy-ı yâre dolaştır

Avnî, Kı.28/5 Şem'î,k.123/3

Şeref Hanım da Allah'a yalvararak, kendisini ağyara muhtaç etmemesini istemektedir. Sümmanî de Şeref Hanım ile aynı düşünce içindedir. O da durumunun ağyar tarafından bilinmesine karşıdır.

Yâr ile idip harşe kadar yek-dil ü yek-cân Hâlimi *adûya* etmeyin izhar
Ağyâr eline verme girîbânumı yâ Râb Yaranlar gönülde dert var keder var

Şeref Hanım, g.7/3 Sümmanî k.174/2

Nem var ise olsun senün
Ağyâr ile yâr olma tek

Vâsıf, ş.67/2

12.2 Kuramın Eğitim ve Öğretiminde Kullanılacak Olan Yöntem-Teknik ve Stratejileri:

Edebiyat eğitiminde gaye, çocuğa dil becerileri olan *dinleme*, *okuma*, *konuşma* ve *yazma* kabiliyetini kazandırmaktır. Bilginin güvenilirliği, onun uygulanabilir olmasına bağlıdır. Temelde ezbere dayanan, öğrencinin sosyal yaşantısında ve eğitim uygulamalarında etkili olmayan bilgi, öğrenci sırtında yüktür. Öğretmen, "hiçbir öğrenciden okul dışında işe yaramayan, kısa sürede unutulacak şeyler ezberletmek gibi anlamsız şeyler yapmasını istememelidir. Kaliteli eğitmin öğretmeni, öğrencilerin öğrenmelerini istediği her şeyin yararlı yönünü açıklamanın, kendi profesyonel sorumluluğu olduğunu kabul eder.[332] Öğretmen, öğrencinin öğreneceği her şeyde kılavuzluk yapar, öğrencinin ne kadar çok derse katılımcı ve düşüncelerini etkili ve eksiksiz bir şekilde ifade ederse, o kadar öğrenmede başarılı olacağına inanır.

12.2.1 Beyin Fırtınası Tekniği

"Beyin fırtınası, bir konuya çözüm getirmek, karar vermek ve hayal yoluyla düşünce ve fikir üretmek için kullanılan yaratıcı bir tekniktir. Buna *buluş fırtınası* da denilmektedir."[333] Bu teknik öğrencilerden orijinal fikirler zuhur etmesi için uygulanır. Öğrenciler bu tekniği uygulayarak problem çözmede daha başarılı olurlar. Ayrıca bu teknik öğrencilerde tartışma kültürünü geliştirir, öğrenciler bu teknikle karşı fikre saygı duymanın yanında, yeni fikirler üretmek melekesini de kazanırlar. Bir şiirin bir tane tahlili olmaz, iyi bir şiir, her yorumlayan için yeni ufuklar açan

---

[332] William Glasser, Kaliteli Eğitimde Öğretmen, Türkçesi, Ulaş Kaplan, Beyaz Yay., İstanbul 2000, s.20

[333] Demirel, age., s.91

şiirdir. Şiiri okuyan herkes, konuyu kendine göre yorumlar ve ondan yeni fikir, düşünce ve hayaller çıkarabilir. Bu şiirin sınıfta öğretilmesi, onu öğrenenler için yeni ufukların, hayallerin açılması demektir. Öğretmenin şiiri kendisi yorumlayarak sadece kendi düşüncesine göre sınırlandırmadan ziyade, sınıfta bulunan öğrencilere *beyin fırtanı tekniği* yolu ile konuyu yorumlatarak herkesin zevk alabileciği bir ortam oluşturmanın yanında, öğrencilerin de derse katılım açısından aktif olmalarını sağlar. Bir beyit tahlilinde farklı görüş ve düşünceler ortaya atılır, bunlar genelleştirlir ve bu görüşlerden hareketle beytin anlamına en yakın yorum yapılır. Öğretmen sınıfa müdahil olarak katılmamalı, herkesin fikrini dinlemeli, fikir üretmeyen kişileri ise, yorum yapmaları için teşvik etmelidir.

Bu yöntem öğrencilere, problem çözme, girişimcilik ruhunu geliştirme, geleneksel düşüncelerin dışına çıkabilme, grupla birlikte çalışabilme, yaratıcı fikirler üretebilme imkanlarını sağlar.

XIII. BÖLÜM

13 TABİAT

13.1 Amaç

Türk edebiyatının, tarihî gelişimi içinde, muhteva, estetik, dil ve üslûp bakımından mükemmel, ortak millî kültür değeri taşıyan eserleri okutmak suretiyle, Türk dilini, bütün incelik ve kurallarıyla öğretip sevdirmek.

13.1.1 Hedef Davranışlar

Terim ve metot bilgisi ile edebî metinleri inceleme yöntemlerini öğrenme ve uygulama veya edebî eserleri tahlil ve tenkit bilgisini öğrenme ve edebî metinlere uygulama,

Edebiyatın diğer bilimlerle olan alâkasını gösterme,

Sözlü fadenin özelliklerini bilme,

Edebiyatımızın, zaman içerisinde, kendisine has özelliklerini koruyarak geliştiğini kavrama,

Güçlü ve rahat ifade edebilmenin kelime zenginliği ile olan alâkasını bulma,

Dinleme yolu ile kazandıklarını yeri geldikçe kullanma becerisi kazanma,

Güzeli, faydalıyı, doğruyu, iyiyi seçmek için dinleme, değerlendirme ve eleştirme gücü kazanma,

Okuduklarından ve dinlediklerinden güzeli, faydalıyı seçme,

Kendine güven kazanma,

Duygu ve düşünceleri geliştirme isteği duyma,

Türkçe'nin ses özelliklerini öğrenme,

Her dilin arkasında millî ruhun varlığını hissetme,

Dilin bir milletin yaratıcı unsurlarından en önemlisi olduğunu görme,

Dilin yaşayan ve gelişen bir varlık olduğunu kavrama,

Dilin her türlü kültür faaliyetlerinin temelini teşkil ettiğini bilme.

13.1.2 Kuram

Divan ve halk şiirinde kozmik âlem büyük bir yekün tutmaktadır. Kozmik âlemi her iki taraf şairleri de müştereken kullanmışlardır.

13.2 KOZMİK ÂLEM

13.2.1 GÖKYÜZÜ (Çarh, Asuman, Sipihr, Gerdun, Felek, Feza, Sema)

13.2.2 Umumî Olarak Gökyüzü

Kozmik unsurların, divan ve halk şairlerinin şiirlerine konu olması aşırı bir yekûn tutmamasına rağmen, yine de bu unsurlara şiirlerde rastlamak mümkün olmaktadır. Her iki taraf şairleri de dünyanın, kâinatın merkezinde olduğunu, ve onun üzerinde de yedi (dokuz) kat gökyüzünün bulunduğunu söylemektedirler. Dünya, evrenin merkezidir. Dünyayı kuşatan gök kubbelerinin ilk yedisi üzerinde yedi gezegen vardır. Bunlara *seb'ai seyyare* denir. Sekizinci felekteki sabit yıldızlar, burçlar hâlinde toplanmışlardır. Dokuzuncu felek boştur. Gezegen ve burçlar, dünya işleri ve insanlar üzerinde etkilidir. Her gezegenin yaratılışı ve etkisi ayrıdır; kimi uğurlu, kimi uğursuzdur. Her biri, haftanın belli gün ve saatlerinde etkilidir. Müneccimler, insanın, doğduğu gün ve saatteki gezegen ve burçların durumlarına bakarak, yaradılışını ve talihini bulmaya çalışırlar. Ayrıca güneşin sultan, ve öteki gezegenlerin onun mahiyetinde oldukları düşünülür. Felekler ve gezegenler dünyaya yakınlıklarına göre şöyle sıralanırlar:

Birinci felekte; Ay (Mah, Kamer)

İkinci felekte; Utarit (Debir, Tir, Sekendiz, Merkür)

Üçüncü felekte; Zühre (Nahid, Venüs, Erendiz, Çobanyıldızı, Kervankıran)

Dördüncü felekte; Güneş (Şems, Mihr, Hurşit)

Beşinci felekte; Merih (Mirrih, Behram, Mars, Sakıt)

Altıncı felekte; Müşteri (Bercis, Hürmüz,Jüpiter, Çulpan)

Yedinci felekte; Zuhal (Keyvan, Arzıtilek)

Sekizinci felekte; Hareketsiz yıldızlar vardır. Durumlarına göre on iki burç hâlinde birleşmişlerdir: Koç (Hamel), Boğa (Sevr), İkizler (Cevza), Yengeç (Seretan), Aslan (Eset), Terazi (Mizan), Akrep, Yay (Kavs), Oğlak (Cedi), Başak (Sümbüle), Kova (Delv), Balık (Hut)

Dokuzuncu felek boştur. Bütün yıldızları kuşatır. Atlas, arş adı verilir. Tanrı'nın manevî kürsüsü burasıdır. Kürsi, arş-ı âzamın nurundandır ve ona bitişiktir. Yakut renginde ve dört köşelidir. Arş ise Kürsiden geniştir.[334] Bu dokuz feleğin ilk yedisine *seb'a-i seyyare* adı verilmektedir.

Vâsıf, Sultan Selim için yazdığı bir tarihte, dokuz felek yazıcısının Selim'e saygı olarak afâkı, tuğra olarak arz eylediğini söylerken, felekten *dokuz felek* olarak bahsetmiştir.

Debîr-i nüh felek arz eyledi afâkı ta'zimen
Çekip Gazi Selim Hân nâmına tuğra-yı menşûrı

Vâsıf, Ta./36

Zihnî de göz yaşı ateşinin, yıldızına tesir etmesinden değil de *seb'ai seyyarenin* yanmasından korktuğunu söylemektedir. Burada Zihnî'nin kastettiği *sebai seyyare* dokuz gezegenin ilk yedisidir.

Gam degil kevkebime kılsa şerârım te'sir
Havfım oldur ki yanar seb'a i seyyâre meded

Zihnî, d2. g15

Gökyüzüne çoğu zaman, *eflâk, gökler vb.* tanımlamalar kullanılmıştır. Bunlarda ortak kullanımı oluşturacak en önemli unsur ise âşıktan kaynaklanmaktadır. Göklerle eş değerde bir unsur var ise, o da aşığın ağzından çıkan ahtır. Bu ah bütün eflâke çıkacak hatta oraları bile yakıp kül edecek kuvvete sahiptir.(Bkz. İlgili madde,) Yine divan ve halk şairlerinin gökyüzünde müşterek oluşturdukları noktalardan birisi de yıldızlar ile talihlerinin arasında bir benzerlik kurulmasıdır.

Şeref Hanım ve Dertli *akrep burcunu* uğursuz olarak görmektedirler.

Kurup işletdi câna yelkovan-ı çarh olup kırdı Baksalar bunca müneccimler nücûm-ı bahtıma

---

[334] Haluk İpekten, **Fuzûli, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara 1991, s. 197-198

Gönül zincîrini ol mâh burc akrebde mi bilmem — Burc-ı akrebde görürler kevkeb-i ikbâlimi

Şeref Hanım. Kıt'a,94 — Dertli, d.26/2

Şeref Hanım, rakibin *bed-ahtere* sahip olduğunu, böyle yıldıza sahip olan bir kişiden ise insanlara hayır gelmeyeceğini dile getirmektedir.

Nevâziş itse de nâkısdır elbet hayrı şerrinden
Gelür mi âşıka ağyâr-ı bed-ahterden emniyet

Şeref Hanım, g.17/2

13.2.3 Divan ve Halk Şairlerinin Gökyüzü İle İlgili Müşterek Tasavvurları

13.2.3.1 Kubbe, (Kubbei eflâk, Kubbe-i mina, Kubbei nüh çadır) Sergerdan, Çarh,

Gökyüzünün bu hususlara benzetilmesinin ana sebebi, şekil benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Âşıkların ahları *kubbei eflâk*te çınlamaktadır. Hatta âşıklar, ahlarının *kubbei mina*da Hz. İsa'ya ulaştığına inanmaktadırlar. Yine gökyüzünün dokuz katı, kubbe şekli ile birlikte *çadıra* teşbih edilmiştir.

Avnî, sevgilinin bakış okları ile (kirpikleri) döktüğü kanın bir araya gelmesi ile, feleğin dokuz kubbesinin kan dolacağını söyleyerek mübalağa yapmaktadır. Bayburtlu Zihnî, ahının çınlamasının *kubbei eflâkte* seslendiğini, aşk yüzünden rüsvay olduğunu söylemektedir.

Müstagrak olur *kubbe-i nüh-çâdır-ı gerdûn* — Seslenir gülbâng-ı âhım *kubbe-i eflâkde*

Tîg-i nigehün dökdigi kan bir yere gelse — Zihnî zârın aşkile rüsvâ-yı gerdûn oldu gel

Avnî, g.393/4 — Zihnî, d2. g56

Emrah da kendisinin kilise çanı gibi başını gökyüzüne çevirdiğini, daha sonra *ah çekerek* bu ahını *kubbei minada* İsâ'ya ulaştırdığını dile getirmiştir.

Açup başın temâşâ eyledüm nâkûs-veş Emrâh
Figânum *kubbe-i mînâ* da İsâ'ya ulaşdırdum

Emrah, g.245/7

Âdile Sultan ise sevgilisinin yüzü ile güneş arasında bir mukayese yapmış ve Güneş'in sevgilinin yüzünün yanında bir zerre gibi kaldığını, sevgilinin bu güzelliği ile çarhı kendisine hem hayran, hem de *ser gerdan* yani, serseri, yersiz-yurtsuz, ettiğini söylemekte ve gökyüzünün dönmesi ile oluşan durumunu *sergerdan* ile hüsni ta'lil etmiştir.

Zerredir kevn rûyına nisbetle şems
Çarhı *ser-gerdan* ü hem hayran eder

Âdile Sultan, g.62/4

Âşık Şem'î de, *çarhı gerduna*, kendi yanan sinesinin *üstâdı kâmil* olduğunu ve ona sinesinin talim yaptırdığını söyleyerek, gerdunun dönmesi durumunu dile getirmiştir.

*Usûlü çerh-i gerdû*n nerden almıştır eğer dirsen
Ana ta'lim iden üstâd-ı kâmil sîne-sâzımdır

Şem'î,g.47/4

13.2.3.2 Küngure, Tas, Çadır(Hıyam) Keçkül,

Avnî, taze nazmının satırlarını merdiven yaparak hikmet çarhının en tepesine çıkacağını söylerken, *hikmet çarhı* ile gökyüzünü; *küngüre* ile de gökyüzünün en tepesini kastetmiştir.

Zihnî ise sevgilisine seslenerek, feleğin tantana, şenlik ile dolu olduğunu, gökte meleklerin, yerde ise insanların onu delice sevdiğini dile getirmiştir.

Fikret çıkar mı *küngüre*-i çârh-i hikmete — Pür-tantanadır *tas-ı felek* ey gül-i ra'na
Avnî satûr-i nazm-ı terüm süllem olmasa — Göklerde melek yerde beşer hüsününe şeydâ

Avnî, g.375/9 — Zihnî, d1. msd.26

Leskofçalı Galib, feleği *keşküle* teşbih etmiştir.

Kazâ dergâh-ı pir-i tab'ıma gelmiş suâl eyler
Elinde *ser-nigün tas-ı felek* bir *keçkül* olmuştur

L.g.16/5

Avnî ise, yeryüzünü *çadıra* benzetmiştir.

Bisât-ı âlem-i hâk üzre âsmân yıkılur
Hıyâm-ı *nüh*-felek altında hâk-dân kalmaz

Avnî, g.173/3

Avnî, sevgilinin bakışları ile döktüğü kanının bir araya gelmesi ile *kubbei nüh-çadırı gerdun*un *kan* ile dolacağını söyleyerek gökyüzü ile çadır arasında benzerlik kurmaya çalışmıştır.

Müstagrak olur *kubbe-i nüh-çâdır-ı gerdûn*
Tîg-i nigehün dökdigi kan bir yere gelse

Avnî, g.393/4

13.2.3.3 Devreden, Keşti, Levh, Laciverdi, Atlas, Direksiz

Feleğin en önemli özelliklerinden birisi de onun devamla dönüyor olmasıdır. Bu durum, divan ve halk şairleri tarafından dile getirilmiştir.

Âdile Sultan semanın dönmesini peygambere duyduğu aşk yüzünden olduğunu söylemiş; Zihnî ve Seyranî de feleğin dönmesinden bahsetmişlerdir.

Semâ devr eder aşkın ile çarh-ı felek yâ Rab
Eder şevkınla raksı durmayıp eflâk hep yâ Rab

Âdile Sultan, mc.5/4

Devr-i felekde mâh-ı nevin eksigin bilüp
Ey bedr-i tam gıpta ider âsuman sana

Zihnî, d2. g3

Hep böyle *devreder* felekler burçlar
Kendi kendim bildim affoldu suçlar

Seyranî, ko 82/2

Avnî, *gerdun* ile *gemi* arasında bir benzerlik kurmuştur.

Gark-i mevc-i hayretem ol rütbe kim fark eylemem
Keştî-i gerdûn nedir sahil nedir deryâ nedir

Avnî, g .64/2

Gökyüzünün *levh* olarak anılmasında şekil benzerliği ön plâna çıkmaktadır. Avnî, *levhi gerdunda* iyi ve kötü nakışların, kimin beden yapısından çıktığını bilen kişlerin bunları tarizden vaz geçeceğinden bahsetmekte; Dertli gök kubbenin lacivert renginde olduğunu dile getirmektedir.

Bilenler el çeker ta'rîzden bu *levh-i gerdûnda*
Kimün sun'-ı bedendendir nukûş-ı nîk ü bed peydâ

Avnî, g .15/3

Geşt-i âlem eyleyip gezdim cihânı bulmadım
Lâciverdî kubbenin altında sultânım gibi

Dertli, d.6/4

"Gökyüzünün dokuzuncu katına, *çarhı azam* ile birlikte *çarhı atlas* da denilmektedir. Aynı zamanda, ince ipekten sık dokulu düz renkte sert ve parlak bir kumaş da atlas denilmektedir."[335] Hersekli Arif, ruhanîlere, *gerdunun camei atlasını* tasavvurun bile ağırlık vereceğini, onların bundan bile ârî olduğunu söylerken, gökyüzü ile atlas kelimesini bir arada kullanmıştır.

Câme-i atlas-ı gerdûnu tasavvurdü bile
Ehl-i tecrîde göre siklet-i rûhânîdir

H.Arif,g.44/5

Avnî, gerdun ile eczahane arasında birliktelik kurmaya çalışmıştır.

Zahm-ı şemşîr-i zebân itmez kabûl-i iltiyâm

---

[335] Sevüktekin Apak, Gündüz, Öztürk Eray, **age.**, s.21

Sahn-ı *eczâ-hâne-i gerdûn*daki merhem biter

Avnî, g .47/7

Seyranî de yedi kat göklerin direksiz kurulmuş olduğunu söylemekte ve bunun da insanlar için ibret olması gerektiğini dile getirmektedir.

Direksiz kuruludur ibret içün gör bu âlemde
Yedi kat yerler binası biri yerde biri

Seyranî,g.4/5

13.2.3.4 Kanlı, Zalim, Mekkâre, Kahpe

Feleğin, kaza ve kadar üzerinde etkisinin olduğu kanaatinde olan şairler, talihsizliklerinden ve kötü kaderlerinden şikâyet ettiklerinde, felekten hesap sormaya çalışmış ve onu kötü tanımlama yoluna gitmişlerdir. Bu durum daha çok halk şairlerinde göze çarpmaktadır.

Seyranî feleğin zalim olduğundan ve kendisine zulmettiğinden şikâyet etmekte; Avnî yine bir beytinde, inasının derecesinin mehtap kadar yüksek olsa bile, *hileci feleğin* onu bir gün, uryan ederek, kubbenin -gök kubbenin- üstünden sokağa atacağını söylemektedir.

Meh-tâb-ı kadr isen dahı mekkâre-i felek — *Zalim felek* pek zulmetme acele
Uryân idüp zukâka atar bâmdan seni — Bilirsin eğlencem gurbet ildedir

Avnî, g.425/2 — Seyranî,ko.199/1

Emrah da, nazlı yârini, feleğin aldığını ve gözyaşlının sel olarak aktığını söylerken, feleği *kanlı* kan dökücü olarak vasıflandırmıştır.

Nâzlı yârim aldı o *kanlı felek*
Aktı gözüm yaşı sel oldu gitti

Emrah, ko.44/2

Yine bir beytinde Seyranî, kaderinin ve bahtının kötülüğünden şikâyet ederken, *kahbe* feleğin hiçbir zaman onun kara bahtını ak etmediğini dile getirmiş ve feleği, insanları arkadan vurucu *kahbe* unsuruyla vasıflandırmıştır.

Kahpe felek benim nerde
Kara bahtım ak eyledi

Seyranî, s.276/1

Avnî ise bir beytinde, dünyayı bir *mihman-seray* olarak vasıflandırmış ve kendilerini de *gerdun* gibi ikram bekledikleri için *ahmak* olarak vasıflandırmıştır.

Ahmak degül miyüz ki bu mîhmân-serâyda

Gerdûn gibi kimesneden ikrâm beklerüz

Avnî, g.148/4

13.2.3.5 Yıldızlar

Divan ve halk şairleri, yıldızları şiirlerine konu edinmişler ve bunları çeşitli benzetme unsurları ile birlikte kullanmışlardır. *Kevkep, necm, ahter* ve *sitare* adlarıyla da şiirlerde yer bulan yıldızlar, gökyüzünde bulunmaları, ışıklı olmaları ve özellikle de insanın talih ve kaderiyle alâkalı olmaları yönleri ile anılmışlardır. İnsanın talihinde birinci derece de rol oynandığını inanılan yıldızlar, beyitlerde: a*hteri baht, kevkebi devlet, necmi saadet, bed-ahter*, tanımlamaları yapılmıştır. *İlmi nücuma* göre, yıldızların birbirlerine yakın ve uzak oluşları, burçlardaki birleşmeleri insanın talihini etkilemiştir. Şairler de beyitlerde bunu dile getirmişlerdir.

Dertli, bahtsızlığını dile getirmek için, yıldızının *akrep* burcunda görüleceğini söyleyip, hem talihsizliğini dile getirmiş, hem de bu talihsizliğini burçlarla alâkalandırmaya çalışmıştır.

Baksalar bunca müneccimler nücûm-ı bahtıma
Burc-ı akrebde görürler kevkeb-i ikbâlimi

Dertli, d.26/2

Hersekli Arif, kevkebinin *izzet burcunda* gezmeye devam ettiğini; Dertli de sevgilisinin haddinden fazla hasudunun (kıskanmasının) bulunduğunu, fakat onun yıldızının *şeref burcunda* meskun olduğunu -bu yüzden kendisine fazla bir zarar gelmeyeceğini söylemektedir.

Gerçi zilletde geçer devre-i rûz-ı şebimiz — Hasûdun ey sehâvet kânı mîrim hadden efzûndur
Burc-ı izzetde velî sâyir olur *kevkebimiz* — Bihamden *ahter-i bahtı şeref burcunde* meskûndur

H.Arif,g.80/1 — Dertli, s.46/1

Avnî, sevgilinin kulağı ucundaki siyah *beni*, cennet sabahı doğan, inci şeklindeki yıldıza teşbih etmiştir.

Subh-ı Firdevse bir kevkeb-i dürrî gibidir
Dâne-i hâl-i siyeh tarf-ı binâgûşında

Avnî, g.376/4

Avni yine bir beytinde de sevgilinin *siyah beni*ni kevkebe teşbih etmiş, ve kevkeb ile *hal* arasında benzerlik kurmaya çalışmıştır.

Hâl-i siyehi mihr-i cihân-tâba mu'arız
Yâ Rab nereden togdı nedir âh bu kevkeb

Avnî, g .27/5

Vâsıf ise nücumu, ışık saçması nedeniyle kandile benzetmiş, daha sonra da bunları *pullu heva*ya benzeterek, elbise vasfını vermiştir.

Kandîl-i nücûm ile gören *mâh-ı semâyı*
Şevk ile havâ geydi sanır pullu hevâyı

Vâsıf, ş.28/3

13.2.3.6 Bazı Yıldız ve Kümeleri

13.2.3.6.1 Sevabit,

Sevabit, Seyyar olmayan, yerinde durur gibi gözüken bir yıldız, gezegenin adıdır. Hersekli Arif, ahval-i perişanını ona bir kere nakl ederse, onun ümitsizlik içinde bî-karar olacağını söyleyerek, hâlinin perişanlılığını anlatırken, *sevabit* yıldızını da şiirinde kullanmıştır.

Sevâbıt bî-karar-ı ye's olur elbette derdinden
Eger nakl eylesem bir kerre ahvâl-i Perîşânî

H.Arif,k.24/37

13.2.3.6.2 Ülker(Pervin, Süreyya)

Hamel burcunda kümelenen yıldızlar topluluğuna denilmektedir. Vâsıf, sevgilinin, güzellik b urcunun *Ülker* yıldızı olduğunu bu yüzden onun müşterisinin bulunacağını söylerken, sevgilisi için ülker ve müşteri yıldızlarını bir arada kullanmıştır.

Kim görüp olmaz o maha müşterî
Doğdu burc-i hüsn ü anun *Ülker'i*

Vâsıf, ş.184/1

13.2.3.6.3 Süheyl

Süheyl yıldızı, semanın güney yarıküresinde bulunan parlak bir yıldızdır. Avnî bir beytinde, gönlünü bu yıldıza benzetmiş, ve onun (gönlünün) yanmaya başlayınca, ayın ve güneşin onun ışığı altında yok olacağını dile getirmiştir.

Ey *süheyl-i dil nüh-ahtersin* ki yanunca kalur
Mâh-ı tâbân bî-eser hurşîd-i rahşân nâ-be-dîd

Avnî, g .37/6

13.2.3.7Burçlar

Burç, sözlükte güzel olmak, örtülerinden sıyrılmak, yükselerek görünmek manâlarına gelen *berec* kökünden gelen Arapça bir isimdir. Her bakanın gözüne çarpacak şekilde zahir olan yüksek köşk manasında kullanılmıştır.

Güneşin bir yılda takip ettiği düşünülen yörüngenin içlerinden geçtiği belli sembollerle gösterilen on iki takım yıldızdan her birine *burç* denmiştir.[336] Sekizinci felekte hareketsiz yıldızlar mevcuttur. Bunlar durumlarına göre on iki burç hâlinde birleşmişlerdir. Güneşin bu burçlara yakın olduğu tarih ile, insanların doğum tarihleri arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Şairler de genelde bu özellikleri ile burçları şiirlerinde kullanmaya gayret etmişlerdir.

Şairler bazen on iki burcu birden beyitlerine konu edinmişler, bazen de bunlardan bazılarının ismini beyitlerinde zikretmişlerdir. Âşık Şem'î aşkının *on iki burc* ile imtihan ettiğini *hüseynî ve aşiran hicaz* makamlarının aşkına delil ve talih olduğunu, yani hüznü yaşadığını vurgulamak istemiştir.

On iki burc ile ben imtihân itmiş idim aşkın
Hüsynî ve aşîran perdesi re's-i hicâzamdır

Şem'î,g.47/3

Aynı şekilde Seyranî de on iki burcun gökyüzünde yedi yıldır gezip döndüğünü, Ay ve Güneşin ziyalarının birisinin yerde, birisinin gökte bulunduğunu söylerken, yine *on iki burçtan* bahsetmektedir.

On iki burc felekte yedi yıldır döner gezer
Ay güneş şavkı ziyâsı biri yerde biri gökte

Seyranî,g.4/4

Şairler bazen burç kelimesine yeni anlamlar katmaya çalışmışlardır.

Vâsıf *gönül bucunun* yaralı olduğunu söylerken, Zihnî de sevgilinin yüzünü güneş, zülfünü akşam, güzelliğini de *burcı hüsn* (ay) olarak yorumlamıştır.

Var dâğ-ı aşkı dilde vü sinemde de velî
Burc-ı gönülde rahne bedenden ziyâdece

Vâsıf, g.112/5

Burc-ı hüsnünden doğar zülfünde ahşamlar yine
Zihniya ol semt-haver padşahı âfitab

Zihnî, d2. g8

Kemâl-i hüsnünle ey şûh u şehnaz
Melâhat burcunda mehlika sensin

Emrah, ko.70/1

---

[336] Sevim Asımlıgil,**Burçlar Nedir?** İrşad, Yayın-Dağıtım, İstanbul 1996, s. 73

Dertli de *Akrep* burcu ile talihsizliğini dile getirmiştir. Aslında akrep burcunda doğanların talihsiz olacağına dair bir bilgi yoktur. Fakat şair bu ifadeyi kullanarak kendisine bir pay çıkarmak, talihsizliğini bu sebebe bağlamak istemektedir.Şeref Hanım'da Dertli ile aynı duygular içerisindedir.

Kurup işletdi câna yelkovan-ı çarh olup kırdı — Baksalar bunca müneccimler nücûm-ı bahtıma
Gönül zincîrini ol mâh *burc akrebde* mi bilmem — *Burc-ı akrebde* görürler kevkeb-i ikbâlimi

Ş Hanım. Kıt'a, 94 — Dertli, d.26/2

Avnî de *nevruz* sabahı bulutların arasından doğmadan önce, *naz güneşi* olan sevgilinin kendi *burcı ağuşunda* ışık saçtığını söylemekte ve burçlardan *burcı ağuş* olarak bahsetmektedir.

Burc-i âgûşumda pertev-pâş idi ol mihr-i nâz
Subh-ı nev-rûz-ı ezel çâk-ı girîbân itmeden

Avnî, g.305/4

İkizler Burcu ile alâkalı olarak *cevza* ismi kullanılmıştır. cevza: İkizler burcu semanın kuzey yarım küresinde görülen iki parlak yıldızlı bir burç tur. Güneş mayıs ayında bu burca girmektedir. Avni, hata ile kılıç çeker gibi söz söylediği zaman, dokuz feleğin iki parçaya ayrılacağını dile getirmektedir.

Cevzâ gibi dü-nîm olur ecrâm-ı nüh-felek
Sehv ile sell-i seyf-i zebân itdigüm zamân

Avnî, g.351/8

Vâsıf ise Üçüncü Selim için yazmış olduğu bir kasidesinde, Üçüncü Selim'in hilâl şeklindeki hançerini Güneşe gösterse, onun sıtmaya tutulmuş gibi titreyerek *burcı esed*in arkasına saklanacağını söylerken, *eset* burcundan bahsetmektedir.

Saklanır burc-ı esedde dûş olup teb-lerzeye
Hışm ile hurşîde göstersen hilâl-i hançeri

Vâsıf, k.14/3

Hersekli Arif, gece gündüzünün karanlıklar ve zulüm içerisinde geçtiğini, fakat *izzet burcunda* kevkebinin gezmeye devam ettiğini söylerken burca yeni bir anlam vermiş; Halk şairi Dertli de sevgilisinin haddinden fazla hasudunun (kıskanmasının) bulunduğunu, fakat onun yıldızının *şeref burcunda* meskun olduğunu -bu yüzden kendisine fazla bir zarar gelmeyeceğini-söyleyerek o da Hersekli Arif gibi *burca* yeni değer kazandırmıştır.

Gerçi zilletde geçer devre-i rûz-ı şebimiz — Hasûdun ey sehâvet kânı mîrim hadden efzûndur
Burc-ı izzetde velî sâyir olur kevkebimiz — Bihamden *ahter-i bahtı şeref burcunde* meskûndur
H.Arif,g.80/1 — Dertli, s.46/1

13.2.3.8 Seyyareler (Gezegenler)

Dünyayı kuşatan gök kubbenin üzerinde yedi gezegen vardır. Bunlara *Seb'ai seyyare* denilmektedir. Yedi gezegen, feleğin her bir katında bulunur. Şairler, bazen genel olarak *seb'ai seyyar* ismini beyitlerinde işlerken, bazen de gezegenlerin isimlerini şiirlerine konu edinmişlerdir. Şeref Hanım, ahının ışığıyla gökyüzüne gitmeye yönelse, bir kıvılcım ile sebai seyyarenin yanacağını dile getirmekte; Zihnî de ateşe dönmüş ahının, yıldızına tesir etmesinden çekinmediğini, ama bu ateşin *seb'ai seyyareyi* yakacağından korktuğunu dile getirmektedir.

Şu'le-i âhı sipihre rû-be-râh itsem gerek — Gam degil kevkebime kılsa şerârım te'sir
Bir şerâr ile yanarda *sab'a-i seyyâresi* — Havfım oldur ki yanar *seb'a i seyyâre* meded
Şeref Hanım, g182/4 — Zihnî, d2. g15

13.2.3.9 Merih, Mireh, Mirrih (Mars, Behram, Sakıt)

Bu yıldız *beşinci felekte bulunmaktadır.*

Vâsıf, sevgilinin büyüklüğüne, *Mirrih'in* başını verdiğini, çarhın yıldızlarının yüz sürdüğünü dile getirmekte; Emrah da güneş sultanının kâtibi olan *Utait'in*, sevgilinin vasfını yazdığında, Mirrih'in uğurlu sayılan Müşteri'ye döndüğünü, bu durumda Zühal'in hayrete düştüğünü, Zühre'nin ise raksa başladığını söylemektedir.

Makdem-i iclâline ser-dâde *Mirrîh*-ı felek — Utârid vasfunı yazınca *Mirîh* Müşteri olmuş
Dâmen-i ikbâline rû-sûde çarhun ahteri — Zühâl hayret Zühre raksa girmiş öz mekânında
Vâsıf, k.14/63 — Emrah, g.173/4

13.2.3.10 Müşteri (Jüpiter, Hürmüz, Bercis, Çulpan)

Bu yıldız, *altıncı felekte bulunur. Sadı ekber,* yani büyük, uğurlu vasıfları vardır.

Hersekli Arif, sihir üretmede, *Bercis* yıldızının, kendini beğenmiş gamzeye mukabil olamayacağını dile getirmektedir. Zihnî de sevgilisinin güzelliğini vurgulamak için *Mısri felek* tamlamasını kullanmış, Yusuf ile Müşteri yıldızı arasında da benzerlik kurmuştur.

Îcâd-ı füsün-kârî-i icâz-nümâda — Meger Mısr-ı felekde *müşteridir* Yûsuf hüsnün
Bercîs olamaz gamze-i hod-bîne mukâbil — Şebisatınında dehrin her gice cevlan ider mehtâb
H.Arif,g.106/3 — Zihnî, d2. g8

Utarit (Merkür, Debir, Tir, Sekendiz)

İkinci Felekte bulunur. Kendisi güneş sultanın *kâtibi*dir. Divan ve halk şairleri genelde Utarit'in yazıcı özelliğini şiirlerinde kullanmışlardır. Vâsıf, Sevgilisine, asumanın şevketi diye seslenerek, onun nur u ferinin Güneşin sahifesine, Utarit tarafından yazıldığını dile getirmiştir. Emrah da, Vâsıf ile aynı duyguları dile getirmiş, sevgilinin vasfının yazılmaya başlanınca, Mirih yıldızının Müşteri'ye döndüğünü, Zühal'in hayrete düştüğünü, Zühre'nin de raksa döndüğünü dile getirmiştir.

Safhâ-i mihre *Utârid* böyle tahrîr eylemiş
Vasfını ey âsuman-ı şevketün nûr ü feri

Vâsıf, k. 14/14

Utârid vasfını yazınca Mirîh Müşteri olmuş
Zühâl hayret Zühre raksa girmiş öz mekânında

Emrah, g.173/4

Yine bir beytinde Vâsıf, inciler saçan kalemine Utarit'in bile hayran olduğunu söylerken, Utarit'in *yazıcı* vasfını dile getirmiştir.

Kilk-i dür-pâşıma inşâ-yı *Utârîd* hayrân
Hâme-i mucize-perdâzıma teshîr aklâm

Vâsıf, k.15/60.

13.2.3.11 Zühre (Venüs, Nahit, Erendiz, Çobanyıldızı)

Feleğin üçüncü katında bulunur. Sultanın *çalgıcı*sı ve *rakkasec*isidir.

Şeref Hanım ve Emrah *rekkase ve çalgıcı* olma özelliklerini şiirlerine konu edinmişlerdir.

Eyledi mahdûmı sûr-ı izdivâc
Zühre alsun *sâzını* çıksun kola

Şeref Hanım, g. 128/4

Utârid vasfını yazınca Mirîh Müşteri olmuş
Zühâl hayret *Zühre raksa* girmiş öz mekânında

Emrah, g.173/4

Zühre'nin bir özelliği de bu burçta olan kişilerinin aşka, zevke, düşkün oldukları ve şirin yapılarının bulunduğuna inanılmıştır. Zihnî de sevgilisine bu özellikleri ile seslenmektedir.

Kim var felekde ey meh-i nev sevmeden seni
Burc-ı kamerde zühre midir *kevkebin* senin

Zihnî, d2. g17

Emrah da bir beytinde, Zühre'nin diğer ismi olan *nahidi* kullanmış ve sevgilinin yıldızının *nahid,* yani - zührenin bir özelliği olan- *az uğurlu* vasfını dile getirmiştir.

Sevdi dil bir dilberi ammâ felekde meşrebi

Gâliba kim *zühre-i nâhiddir* anun kevkebi

Emrah, g.204/1

13.2.3.12 Ay (Mah, Kamer, Bedr)

Birinci felekte yer almaktadır. Güneş sultanının veziri olarak görülmektedir. Ay parlaklığı, şekli, yüksekliği, ışık saçması yönünden çeşitle benzetmelere konu olmuştur. Geceleri ışık saçması ve Güneşin gelmesiyle kaybolması, zaman içinde değişik şekillerde gözükmesi, şairler için ilham kaynağı olmuştur. Sevgili, genelde Ay'a benzetilmiştir. Bazı beyitlerde de Ay ile mukayese edilmiştir. *Devri kamer* ifadesi ile ayın yuvarlaklığı dile getirilmiştir. Bazen de *bedri tam* ile ayın tam gözükmesi kastedilmiştir.

13.2.3.12.1 Divan ve Halk Şairlerinin Ay İle İlgili Müşterek Tasavvurları

13.2.3.12.1.1 Sevgili, Âşık, Leyla, Şirin,

Ay en çok sevgili ile birlikte anılmıştır. *Meh-cebin, mahı tal'at, yüzü mahım, meh-peyker, meh-fürûğı ruy, kamer-tal'at vb.* benzetmelerle vasıflandırılan sevgili, parlaklığın ve güzelliğin odak noktası hâline getirilmiştir.

Avnî, sevgilisinden *mah;* Zihnî de *kamer-çehre* olarak bahsetmiştir.

Kıyâsetmek seni kâbil degüldür sâ'ir-i halka — Ey *kamer çehre* cemâlin ne aceb bütgededir
Seni ey *mâh* Hallâk-i cihân ögmiş yaratmışdır — Küfr-i zülfünde nice pertevi imân buluruz

Avnî, g.144/4 — Zihnî, d2. g35

Âdile Sultan, sevgilisinin cemâlinin *meh;* Leyla ve Şirin'in *meh-pare* olduklarını dile getirmektedirler.

Meh cemâli âlemi rûşen cihânı mest eder — Biri Şîrîn biri Leylâ bu iki *meh-pâreler*
Misli yok ol mah-peykeri yani bir dâne gönül — Kûhkenle Mecnûn'u dağdan dağa atlattılar

Âdile Sultan, g.99/2 — Dertli, d.9/3

Ayın bir özelliği de, sevgili ile mukayese edilmesi ve sevgilinin Ay'dan üstün görülür. Zihnî, Ay'da sevgilisinde bulunan ben ve hatt bulunmadığı için sevgilisinin ona benzetilmesine karşı çıkmaktadır.

Benzedirler *meh cemâlin şemse* ey *meh-rû* senin
Anda sen tek ne hat u hâl u ne anber bûda var

Zihnî, d2. g18

Emrah da, *mahı nevin* sevgilinin yüzünü görse kendi eksikliğinin farkına vararak bir daha gökyüzünde görünmeyeceği kanaatindedir.

Bir hilâl olmuş gezer başunda her gün her gice
Görse togmaz *mâh-ı nev mihr-i cihân-ârâ yüzün*

Emrah, s.248/3

Avnî de, gönlünün dokuz yıldız olduğunu, bu yıldızların yanmasıyla, güneşin ve mehtâbın varlığının gözükmeyeceğini, çünkü onların parlaklığının, onun parıldaması yanında sönük kalacağını söyleyerek, ay ve güneşi mukayese unsuru olarak kullanmıştır.

Ey süheyl-i dil nüh-ahtersin ki yanunca kalur
Mâh-ı tâbân bî-eser hurşîd-i rahşân nâ-be-dîd

Avnî, g .37/6

Bedri tam, ayın on dördünde tam olarak görülmesi hâline denmektedir. Bu dönemde ay, hem bütün hâlinde, hem de çok parlak şekilde görülebilmektedir. Bu yüzden divan ve halk şairleri sevgililerini bu *ayın on dördü* veya *bedri tam, bedri münir* olarak vasıflandırılmaktadır. Buna *Dolunay* da denilmektedir.

Şeref Hanım ve Zihnî sevgililerinden *berdi tam* olarak bahsetmişlerdir.

Ağlar Şeref firâk ile gice sabaha dek — Sen tulû' eyleyeli çeşmime ey *bedr-i tam*
Yâ Rab o *bedr-tam* ne alemdedir aceb — İtmez oldu nazarım şem-i şebistana tama'

Şeref Hanım, g.10/5 — Zihnî, d2. g44

Hersekli Arif'te sevgilisinden *bedri taban* olarak bahsetmiştir.

Mihr-i ruhsârın Hudâ kim *bedr-i tâbân* eylemiş
Her şuâın nûr-ı vahdetden nümâyân eylemiş

H.Arif,g.83/1

Seyranî de söz oyununa baş vurarak *ayın ondördünden* bahsetmektedir.

Ay misâli yârım oldu bütünüm
On dörde gelince sözüm kalmadı

Seyranî, ko 49/1

13.2.3.12.1.2 Yüz, Yanak, Alın (Cebin) Sine

Sevgili Ay'a benzetildiği gibi, vücudundan bir uzvu da aya teşbih edilmiştir. Ayın yüzle ilgisi, renk, şekil, parlaklık yönündendir. Ayın bulutlarla alâkası ile yüzün zülf ile olan münasebeti arasında bir ilgi kurulmaya çalışılmıştır. Sevgilinin alnı da ay gibi parlaktır. Divan ve halk şairleri bu yüzden sevgiliyi *meh-cebin* diye tanımlamışlardır. Yine sevgilinin sinesi de ay gibi parlaktır.

Şeref Hanım, sevgilinin yanak ve yüzünü ay ve güneşe benzetmiş; Emrah da sevgiliye *meh cebin* diye hitap etmiştir.

Maha bakdum ârız-i dil-dârı andum ağladum — Verme ruhsât nâvek-i müjgânına ey *meh-cebîn*
Mihri gördüm pertev-i ruhsârı andum ağladım — Yây-ı ebrûdan çıkup aradan bir kan itmesün

Şeref Hanım, g.102/1 — Emrah, g.261/2

Hersekli Arif de sevgilinin, *ay yüzü*nün parlaklığı ile güneşe ışık verdiğini söylemektedir. Bayburtlu Zihnî de sevgilinin çehresi için *kamer çehre* diye hitap etmektedir.

Görelden meh-fürûg-ı rûyını burc-ı fehâmetde — Ey *kamer çehre* cemâlin ne aceb bütgededir
Bırakdı *iktibâs*-ı nûrdan hûrşîd-i rahşânı — Küfr-i zülfünde nice pertevi imân buluruz

H.Arif,k.24/5 — Zihnî, d2. g35

13.2.3.12.1.3 Ayna, Âlem-suz Ziya-bahş

Zihnî, sevgilisine, *mah* diye hitap etmekte ve onun ışığıyla rakibin meclisinin aydınlatmamasını istemektedir. Çünkü rakip için saçılan ışıkların telef olacağı kanaatindedir.

Bezm-i agyâra ziyâ-bahş olma *mâhım* geceler
Nâ-becâdar olmasın bîhûde tâbânın telef

Zihnî, d2. g46

Avnî, sevgilisinin ayı parlatan bir ayna cilası olduğu halde, Ay'ın bundan haberinin bulunmadığından bahsederken, sevgilisinden *ayna cilası* olarak bahsetmektedir.

Tal'atun *âyîne-efrûz*-ı şeb-i meh-tâb iken
Ey meh-i tâbân şeb-i meh-tâb senden bî-haber

Avnî, g .62/4

13.2.3.12.1.4 Ay İçin Yapılan Diğer Müşterek Tasavvurlar

Divan ve halk şairlerinin Ay hakkında müşterek oldukları noktalardan birisi de Onun *Şakkı Kamer* oluşu noktasıdır. "Kureyş kabilesinden bazıları, mehtaplı bir gecede Peygamber'den mucize istediler. O da parmağını Ay'a uzatınca Ay iki parça olur."[337] Bu mucize şairler tarafından *şakkı kamer* olarak vasıflandırılmıştır.

---

[337] Agah Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**,Enderun Yay., İstanbul 1994, s.134

Âdile Sultan, Peygamberimiz (s.a.v.) için yazmış olduğu bir naat te, onun, *Ayı* ikiye böldüğünü, *Güneşi* mahcup ettiğini söylemekte; Zihnî de inkar edenler için Peygamberin (s.a.v.) *şakkı kamer* mucizesinin yeterli olacağını söylemektedir.

Felekde mâhı *şakk vü âfitâbı eyledin mahcûb* Sinn-i münkilere yetmez mi acâba
Aceb bir bârika nûr-ı cemâl-ı pâkine mahsûs Kıldı *şakkü-l kameri* mu'ciz-i beyânı sana
Âdile Sultan, nt.6/5 Zihnî, d2. g4

Bir işâret ile *şakk* eyledi *bedr-i kameri*
Menba-ı feyz ü işaret aleyhis's-selavât
Âdile Sultan, nt.1/12

Gök yüzünde yağmur yağdıktan sonra görülen ve kendisine *ebe kuşağı, gök kuşağı, ebemkuşağı, eleğim sağmal, alâimi sema* adlarıyla da anılan *kavsı kuzeh, (bkz.*Sevgiliye Ait Unsurlar) şairler tarafından gök cismi olarak anılmıştır. Avnî ve Emrah, sevgilinin kaşları ile *kavsı kuzeh* arasında benzerlik kurmaya çalışmıştır.

Yagdurup tîr-i şihâb evc-i dile *kavs-i kuzeh* Kaşın *kavs-i kûzah* gözlerin hünhâr
Dûd-ı reng-âmîz-i âhumdan şerer peydâ olur Melek-zâde misin ey peri ruhsâr
Avnî, g. 144/5 Emrah, ko.47/2

13.2.3.13 Güneş (Âfîtap, Hurşit, Şems, Mihr,Gün)

13.2.3.13.1 Umumî Olarak Güneş

Dördüncü felekte yer alır. Sultan diye vasıflandırılır. Divan şiirinde sevgili *sultan* olarak vasıflandırıldığı için, sevgili ile güneş arasında büyük ölçüde benzerlikler kurulmuştur. Bunun yanında Güneş'in ışık yayması, ısının kaynağı olması, zamanı belirtmesi, görünüp kaybolması ve canlılar için hayatî bir önem arz etmesi şiirlere konu edilmiştir.

Fakat bütün bunlar, güneşin sevgili ile mukayese unsuru olarak kullanılması noktasında fazla bir yekun tutmaz. Şairler sevgililerinin güzelliğini dile getirmek için Güneş'i sevgili ile birlikte mukayese unsuru olarak kullanmış, ve çoğu zaman sevgilinin yüzünün, güzellik noktasında Güneş'ten çok daha güzel olduğu kanaatine varmışlardır. Sevgili, güzelliğinin cazibesi ile semâ eylerken, Güneş'te zerreler gibi raksa gelip neşelenmektedir. Âlem Güneş'in ışığı ile değil, sevgilinin nuru ile ziyalanmakta, gönüller onun cemali ile nura gark olmaktadır. Güneş bile kendisine lazım olan ışığı sevgiliden almaktadır.

13.2.3.13.2 Divan ve Halk Şairlerinin Güneş İle İlgili Müşterek Tasavvurları

13.2.3.13.2.1 Yüz, (Çehre, Cemal), Yanak (Ruh, ruhsar)

Dördüncü felekte bulunan Güneş'in vasıflarından birisi de onun Sultan oluşu noktasıdır. Divan şiirinin genel anlayışı içerisinde de sevgili sultan gibi muamele görmüş ve sultana ait vasıflar kendisine verilmiştir. Böyle olunca sevgiliye ait benzetme unsurları çoğu zaman Güneş ile alâkalı olmuştur. Güneş'in insan tahayyülünün alabileceği en parlak nesne olması da sevgiliye benzetilmesi için bir etken olmuştur. Muhayyile dünyasını, sevgiliye en güzel özellikleri benzetme kurgusu üzerine geliştirmiş olan divan şairleri için sevgili ile Güneş'in özdeşleşmesi gayet normal görülmelidir. Aynı şekilde divan şiiri etkisinde kalan, hayal dünyasını az çok divan kültürü ile şekillendiren halk şairleri de, sevgililerini Güneş'e teşbih etmekten geri kalmamışlardır.

Divan ve halk şairleri, sevgililerinin yüzünü, bazen güneşe teşbih etmiş, bazen de mukayese unsuru olarak kullanmışlardır.

Şeref Hanım, Ay'a baktığında sevgilinin yanağını, Güneş'i gördüğünde sevgilinin yüzünü anıp ağladığını; Seyranî ise sevgilisinin güneş cemalini gördüğünden beri, derunumda hicran (yarasının) arttığını dile getirmektedirler.

Maha bakdum ârız-i dil-dârı andum ağladum — *Afitâb cemâlin* görelden beri
Mihri gördüm *pertev-i ruhsârı* andum ağladım — Arttı derûnumda hicrân sevdiğim

Şeref Hanım, g.102/1 — Seyranî, ko 122/1

Âdile Sultan sevgilinin yüzü ile *Güneş* arasında benzerlik kurma yoluna gitmiş, Zihnî ise, sevgilinin saçını geceye, cemalini Güneş'e benzetmiştir

Yüzden nikâbı ref ede ol *vech-i şems* mâhı gör — Kâkülün velleyl *veşşems cemâlin* sevdigim
Âlemde Yûsuf mu güzel ol pâdişâh-ı hüsnü gör — Gün şeb-i deycûrda doğmuş zihî sun'i azîm

Âdile Sultan, g.39/4 — Zihnî, d2. g.60

Dertli, sevgili saçının, kendisine gece olduğunu, pak cemalinin ise günü (gündüzü) olduğunu, sevgilinin yüzünün bir yarısını kendisine *güneş,* diğer bir yarısını da *ay* yaptığını dile getirmiştir.

Zülfü leylîmdir *cemâl-i pâki* yârin gündüzün
Bir yüzün *şems* eyleyip birin de mâh eyler bana

Dertli, d.18/3

13.2.3.13.2.2 Mukayese Unsuru Olarak Güneş

Divan ve halk şairlerin güneş noktasında müşterek oluşturdukları noktalardan birisi de sevgilinin parlaklıkta ve dolayısı ile güzellikte-güneşten çok daha ileride olduğudur.

Şeref Hanım ve Emrah sevgililerinin Güneş'ten daha parlak olduğu hususunda müşterek oluşturmuşlardır.

*Fürûg-ı mihr*e o ruh-sarı idemem teşbîh — Bezm-i âsumanda döner mâh yüzün
Cihânda kimseye dil-dârı idemem teşbîh — Doğsa *güneş* gibi *cem*âlin senin

Şeref Hanım, g.161/1 — Emrah, ko.67/2

Avnî de bütün âlemi sevgilinin yanında *zerrat* olarak görmüş, güneşi de düşüncesini anlatmak için vasıta olarak kullanmıştır.

Sen var iken güzellere biz vermeyüz vücûd
Olmaz *huzûr-i şemsde zerrâta* i'tibâr

Avnî, g .75/4

Yine Avnî bir beytinde, sevgilisini gönül yıldızı olarak vasıflandırmakta ve onun yanında ayın ve güneşin görülmeyeceğini dile getirmekte; Sümmanî de sevgilinin sine beyazlığının güneşten daha fazla olduğunu iddia etmektedir.

Ey *süheyl-i dil* nüh-ahtersin ki yanunca kalur — Dudu kumru derler yârın avazı
Mâh-ı tâbân bî-eser hurşîd-i rahşân nâ-be-dîd — *Güneşi* zay etmiş göğsün beyâzı

Avnî, g .37/6 — Sümmanî k.170/4

13.2.3.13.2.3 Sevgili, Gönül, Yusuf, Gülistan, Kandil, Şemm, Vahdet. Zerre

Güneş, çeşitli vesilelerle bu unsurla benzetilmiştir. Avnî gönlünün asumanı süsleyen bir güneş olduğunu ve her zerresinden binlerce Ayın meydana geleceğini söylemekte ve gönlü ile güneş arasında bir ilişki kurmaya çalışmaktadır.

Gönül bir *âftâb-ı âsmân*-ârâ-yı dîgerdir
Ki her bir zerresinden sad-hezârân *mâh* olur peydâ

Avnî, g .14/2

Zihnî de sevgilisine seslenerek, kendisine *mihri tal'atını* çok görmemesini, çünkü kendisinin *inleyen bir andelip* olduğunu böyle bir andelibe de gülistanın ayıp olmayacağını söylerken, güneş için gülistan (yüz) benzetmesinde bulunmuştur.

Çok görme mihr-i talatın ey nev-civan bana
Ben *andelibim* ayb değil gülistan bana

Zihnî, d2. g3

Dertli ise sevgilisinin nazı ile salınarak geldiği zaman, asumandan güneşin tulu etmesini andırdığını söylemekte ve sevgilisini *güneşe* teşbih etmektedir.

Her kaçan bin nâz ile derdin tulu' itdikçe yâr
Gûyâ bir *âfitâbdır* kim âsmâninden çıkar

Dertli, d.18/2

Avnî, sevgilinin adam öldüren bakışından dolayı ölen kişinin mezarının başında, güneşin kandil olarak beklemesinin layık olacağını söylerken, güneş ile kandil arasında bir benzetme yoluna gitmiş, aynı zamanda sevgilinin yüzünün parlaklığını da zımnî olarak dile getirmiştir.

Sezâdır olsa eger ey nigâh-ı merdüm-küş
Şehîdünün ser-i kabrinde âftâb sirâc

Avnî, g .34/2

Seyranî, nurların ilk önce vahdet güneşinden zuhur ettiğini getirirken *vahdet ile güneş* arasında benzetme kurmaya çalışmaktadır.

Şems-i vahdetten tecellî etmiş *env*âr ibtidâ
Eylemiş feyz-i nübüvvet sırrın ibtidâ

Seyranî,g.1/1

XIV. BÖLÜM

14 ZAMAN

14.1 Divan ve Halk Şiirinde Zaman ve Zamanla İlgili Müşterek Mefhumlar

14.1.1 Zaman (Rüzgar, Devran, Devr, Eyyam, Dehr)

Divan ve halk şiirinde zaman, daha çok *rüzgar* kelimesinin tevriyeli kullanımı ile verilmektedir. Zaman, kendisinden şikâyet edilen unsur olarak göze çarpmaktadır. Divan ve halk şairleri, zamandan, kıymetlerinin anlaşılmamasından, dünyanın zaman ile birlikte *ihsansızlığından* şikâyet etmişlerdir. Şairler, zamane dilberlerinde artık *vefa* kalmadığını, güzelleri elde etmenin tek bir yolunun onlara bol bol paralar ihsan etmeyle mümkün olduğunu dile getirmişlerdir.

14.2 Mevsimler (Fasl)

14.2.1 Bahar (İlkbahar, Nev-bahar, Faslı bahar, Vakti bahar)

Bahar mevsimi, "Nevruz adı da verilen 21 Mart tarihinde, güneşin Hamel burcuna girmesiyle başlar. Bu tarihte gece ile gündüz, zaman bakımından bir birine eşittir."[338] Eski klâsik şiirimizde iki unsur ön plâna çıkmaktadır. Bunlar: bezm ve rezmdir. Bezm, içkili eğlence anlamına gelirken; rezm savaş meydanı, savaşmak anlamındadır. Bezm ise bahar mevsimi ile başlamaktadır. Şairler bu yüzden baharı çeşitli vesilelerle şiirlerine konu etmişlerdir. Tabiatın yeşillenmesi ile birlikte, insanın ruhu aşk ile coşmakta ve bağa bahçeye çıkmaya hazırlanan sevgiliyi görebilme heyecanını yaşamaktadır. Şairler, bahar eyyâmının kutsallığına inanmış ve bu ayda, sevgilin âşıklarına cevr etmeyi bırakmasını istemişlerdir. Bahar mevsiminin gelmesinde, tabiatın yeşillenmesinin getirdiği sevincin yanında, *kışın* kaybolması da ayrı bir sevincin müsebbibi durumundadır. Bahar mevsiminde binlerce âşık, seyr-i gülistan istemektedir. Baharda zanbak, susam, nergis, benefşe, lâle açılır. Bahar mevsimi ile birlikte aşka aşîna olanlar, kendilerini bir vesile ile yâre gösterir, buna karşı sevgililer de boş durmaz, onlar da *kıyameti koparmak için kıyama hazırlanırlar.* Baharda yeşil çemenlerin içinde kırmızı güller açılır, kırmızı güllerle aynı rengi içeren şaraplar, saki tarafından gezdirilir. Badeler *selasei gassale* edilir. Bahar gelince bahçedeki çiçeklere özeliklere de goncaya (tevriyeli olarak sevgiliye) haber salınır. Onun da gül gibi açılması beklenir. İlkbaharda suların çağlayıp akması gibi, âşıkların gönlü de cûş u hurûşa gelir. Güllerin açılması ile birlikte bülbüller seher vaktinde ötmeye başlarlar.

Şem'î de baharın gelmesi ile seher vaktinde, bülbülün ötüşünü ve güllerin açılışını şiirinde işlemiştir.

İşitir *bülbüllerin feryâdını* vakt-i seher
Nâz ile reftâr ile güller hicâbından çıkar

Şem'î,g.46/2

Baharı en cazibeli yapan unsurlardan birisi de, çiçeklerin açması ve âşıkların zevkten coşmalarıdır. Şeref Hanım ve Şem'î baharın gelmesi ile birlikte çiçeklerin açacağı müjdesini vermektedirler.

Görüp buz çiçeğiyle kar topın döndi şitâ sanma Açılır *zanbak susam nergis benefşe lâleler*

---

[338] Nejat Sefercioğlu, **Nev'i Divânı'nın Tahlili,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, s.355

Açıl gül vaktidir ey goncafem fasl-ı bahar oldu — Her çiçekten ibtidâ *sümbül* cilâsın gösterir

Şeref Hanım, ş4/3 — Şem'î,g.39/4

Şeref Hanım, baharın mevsiminin gelmesinden dolayı, sevgilinin saçlarını dağıtmasını istemekte; Zihnî de baharın gelmesi ile birlikte güllerin açılacağını, meclislerin badelerle donanacağını dile getirmektedir.

Tagıt gîsûnı bilsün sümbül ü şebbû da mikdarun — *Bahardır kırmızı güller* açılır

Açıl gül vaktidir ey gonca-fem fasl-ı bahar oldu — Meclisler dananıb bâdeler içlir

Şeref Hanım, ş4/2 — Z.ko.24/4

14.2.2 Kış (Şita, Berf)

Şairler, bazen baharın gelişine sevinmiş, bazen de baharı gelişinden fazla, kış mevsiminin bitmiş olmasından duymuş oldukları memnuniyeti dile getirmişlerdir. Kış mevsiminde, sıcaktan ve zevkten uzak olan şair, bahar mevsiminin güzelliklerini anarken, kış mevsimine sitayişte bulunmuştur. Bazan şairler işlerinin aksi gitmesini *kış boran* benzetmesi altında vermişler, böylece *kış* mevsimine bakış açılarını dile getirmişlerdir. Divan ve halk şairlerinin *kışı* işleyen şiirlerine baktığımızda, her iki taraf şairlerinin de *kış*tan pek memnun olmadıkları görülmektedirler.

Hersekli Arif, baharın gelmesini, kışın sert soğuğunun gitmesi ve yaz sıcaklığının gelmesinin müjdesi olarak vermekte ve kıştan memnun olmadığını dile getirmektedir. Dertli de, Hersekli gibi kışın şiddetli soğukluğundan şikâyet ettikten sonra, kış ayının geçmesinden ve bahar mevsiminin gelmesinden duyduğu memnûniyetini dile getirmiştir.

Berîd-i serdi-i sermâyi eyledi takîb — *Şiddetl*-i şitâdan çok çektik zâri

Nüvîd-i germî-i germâile cüyûş-ı bahâr — Hele bihammdüllah kurtardı Bâri

H.Arif,g.58/3 — Ey Dertli medheyle fasl-ı bahârı

Cihâna bir zînet verdi Girdgâr.

Dertli, ko.39/4

Seyranî de kış mevsiminde çektiği sıkıntıyı dile getirmek için, kış ile nar arasından benzetme yapmış, soğukluğuna rağmen kış ayını cehennem nârına, yaz ayını ise cennetin kapısından bekçilik yapan Rıdvan'a teşbih etmiştir.

Yaz günü sefalı *kış* günüde kar

Sadıklara rıdvan kâziplere nâr

Seyranî,ko.236/3

Vâsıf da sevgilinin kendisinden yüz çevirmesini *kara kış soğukluğuna* benzetmiştir.

Hattun n'ola *soğutsa* mahabbetden âşıkı
Berdü'l-acûza gâlib olan *karakış* budur

Vâsıf, g.39/6

Yine Vâsıf, kışın gelmesinden dolayı, elbiselerin gece gündüz giyilmesinin gerektiğini, aksi takdirde kışın soğukluğunun onları donduracağını dile getirmekte, kış ayından duyduğu memnuniyetsizliği ve onun dondurucu özelliğini ifade etmektedir.

Geyelim câmeyi rindâneleri şâm ü seher
Dondurur yoksa bizi *şiddet-i berd ü sermâ*

Vâsıf, k.17/25

14.2.3 Sonbahar (Hazan)

Her iki taraf şairleri de hazan mevsimini, hüznün temsilcisi olarak görmüşlerdir. Bahar mevsimine çok değer veren ve ona ayrı bir anlam yüklemeye çalışan şairler, aynı şekilde *sonbahar* mevsimini de hüznün başlangıcı olarak vasıflandırmışlar ve ismi ile müsemma bir anlayışla ona *hazan,* yani hüzün demişlerdir.

Avnî *nev-tıraş* olan sevgilisini bahara benzetiyorken, yüzünden tüy çıkmamış genç delikanlıları (*sade-ru*) da sonbahara benzetmekte ve baharın haletlerini sonbaharın taşımadığını dile getirmektedir.

Mahbûb-ı nev-tırâş uyamaz sâde-rûlara
Evvel bahâr hâleti yok son bahârda

Avnî, g.360/6

Hazan ümitsizliğin, üzüntünün ifade ediliş tarzıdır. Şeref Hanım, ayrılık elinden çaresiz olduğunu, bu yüzden kendi gözünde bahar ile hazan mevsiminin bir farkı bulunmadığını dile getirmekte, Emrah da yaşlanmayı *hazana* teşbih etmektedir.

Yokdur indümde *haz*ân ile baharın farkı
Hep bu bağ içre bitermiş meger eşcarı firâk

Şeref Hanım, g.67/2

Hazana ermeden bahar-ı ömrüm
Bir muhabbetname yaz bana gönder

Emrah, ko.106/1

Vâsıf da bahar mevsiminin gelmesinden *hüzün* duymaktadır. Bu hüzne, hem bahar mevsiminin gitmesi, hem de hazan mevsiminin gelmesi sebep olmaktadır.

Umûm-ı hatt-ı nev-hüznünle rûyum n'ola zerd olsa
Geçip evvel bahâr-ı hüsnün *eyyâm-ı hazân* geldi

Vâsıf, g.129/3

14.3 AYLAR

Divan ve halk şairleri, ayları şiirlerinde fazla kullanmasalar bile *muharrem, receb ve şaban* ayları şiirlerde geçmektedir. *Muharrem* ayı Kerbela olayından dolayı şiirlerde fazla yer almaktadır.

14.3.1 Muharrem

Muharrem ayı, kamerî takviminin birinci ayıdır. Aynı zamanda bu ayın ilk on günü, *Kerbela vak'asının* yıldönümü olarak yas tutulmaktadır. Bu olayın anısına *muharremiye* adı altında bu ayın anısına mersiyeler yazılmıştır.[339] Ş Divan ve halk şairleri *muharrem* ayını *matem vakti* olarak yorumlamışlardır.

Şeref Hanım ve Sümmanî *muharrem* ayının gelmesiyle birlikte matemlerinin arttığını dile getirmiş bu olaya telmihte bulunmuşlardır.

Yine *mâtem demidir* düşmen-i zevk ü safâyum ben — Dokundu ehl-i hâceden şahın sinesine teber
Muharremdir gelen garkâ-yı deryâ-yı belâyum ben — Çün oldu böyle bir ferman İlahî *mah-ı Muharremde*

Şeref Hanım, me.42/1 — Sümmanî g.1/6

Agla ey dîdelerüm *mâh-ı muharremdir* bu
Kana gark eyle gözüm yaşını mâtemdir bu

Şeref Hanım, me.35/1

Leskofçalı Galib ise sevgilisinden ayrılmasından dolayı hicrân yaşadığını bu hicranlı günün ise, gönlünde muharrem ayının vermiş olduğu hüzün kadar hüzün verdiğini söylerken, muharrem ayının elem ve keder ayı olduğunu vurgulamak istemiştir.

Ey ki hicrinle zaman eyyâm-ı mâtemdir bana
Her hayâlin dilde bir *mâh-ı Muharremdir* bana

L.g.3/1

Âdile Sultan ile Seyranî muharrem ayının yaklaşmasından dolayı elemlerinin arttığını dile getirmişlerdir.

Geldi bu aşr-ı *Muharrem* ey *Hüseyn-i Kerbelâ* — Gam yemezdim Receb olsa cümle ay
İşbu demdir *vakt-i mâtem* ey *Hüseyn-i Kerbelâ* — Döner Muharrem'e ay gide gide

Âdile Sultan, me.25/1 — Seyranî, ko 20/1

---

[339] İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü** Akçağ Yay., Ankara 1989, s. 361

14.3.2 Receb, Şaban

Arabî ayların sekizincisi olan, ramazandan önce gelen Şaban ayı, sevgili övülürken kullanılmıştır. Dertli, sevgilisini överken ondan, şaban ayının *mahı*, recep ayının *talatı* diye bahsetmiştir.

Hüsnü meh-i şabân tal'atı receb
Cihâna gelmemiş böyle gonca-leb

Dertli, ko.67/3

Seyranî, yazdığı bir koşmasında, cinâs yapma gayesindedir. Seyranî sevgilisine ay dedikten sonra, onun da celallenerek kendisinden bu ayın hangi ay olduğunu sorduğunu söylemektedir.

Celâllendi dilber dedi: Bu ne ay
Receb midir Şaban mıdır bu ay ne

Seyranî, ko 167/14

14.4 GÜN (Ruz, Yevm, Eyyam, Nehar)

Zaman birimi olarak karşımıza çıkan gün, güneşin doğuşu ile batışı arasında geçen, aydınlığın bulunduğu zaman dilimine denilmektedir. Beyitlerde *ruz, gündüz, eyyam, nehar, gün, leyl ü nehar, gece gündüz* gibi ifadelerle tanımlanmıştır. Geceler uzun ve sıkıntılı, gündüz ise ışıklarla birlikte huzurun başladığı an olarak tanımlanmıştır.

14.4.1 Divan ve Halk Şairlerinin Gün İle İlgili Müşterek Tasavvurları

14.4.2 Sabah (Seher, Subh, Şafak)

Sabah ile alâkalı olarak, *subha dek, her subh, şam u seher, seher-gâh, subh-dem, vakti seher, seher vakti, sabah seheri* gibi ifadeler kullanılarak zaman dilimi kastedilir. Sabah vakti, günün başlangıcını belirler. Gün ise seher vakti ile başlar. Seher vaktinde âşıklar ağlayıp inler. Şairlerin seher vaktinde ağlamalarını dile getirmeleri ise, *bülbülün seherde nâleler etmesinden mülhemdir.* Şairler bülbülün gülün elinden çektiği elem ile, kendilerinin sevgili elinden çektikleri sıkıntı arasında bir benzerlik kurmuş ve kendilerinin de seherde bülbül ile birlikte- bazen bülbül gibi- ağlayıp inlediklerinden bahsetmişlerdir.

Şeref Hanım firak elinden *seher vaktine* kadar efgan ettiğini söylemekte; Emrah da kendisi ile bülbül arasında bir benzerlik kurmaya çalışmaktadır.

Hicr ü âzâr u firâk ile Şerfi-zâr hemân — Nedir *şeydâ bülbül vakt-i seherde*
Giceler tâ-be-seher eyleyüp efgan ağlar — *Bencileyin* âh u zarın var senin

Şeref Hanım, g.33/5 — Emrah, ko.68/1

Sabah kelimesi, bazen de zaman dilimini sınırlandırmada kullanılmaktadır. Şairler yaşadıkları durumu *subha dek* diyerek zaman için bir sınırlandırma getirmişlerdir. Bazan de *subh u şam a kadar*, bazen de *şam u sehere kadar* diyerek, zaman dilimi için vakitlerini harcadıklarını dile getirmişlerdir.

Avnî ve Zihnî de sabahı *zaman dilimini* belirleyen unsur olarak kullanmışlardır.

Bu şeb *tâ-subha dek* devr eyleyüp meşâ'iyyûn-âsâ — Şâmdan pür-tab olup tir-i kemân ebrûların
Dem ursun mâ-cerâ-yı hikmetü'l-işrâkdan mînâ — *Subha dek* âşık cigergâhını gezer canın arar

Avnî, g .19/2 — Zihnî, d2.g29

14.4.3 Akşam (Şam) ve Gece (Şeb, Leyl)

14.4.3.1 Umumî Olarak Akşam ve Gece

Güneşin batışı ile birlikte elemin ve kederin başlangıcını akşam; devamını ise gece oluşturmaktadır.

Zihnî, hicran günü akşamının bir saatinin, *şebi yeldanın bin saatine bedel* olduğunu dile getirmektedir.

Bir saatini bin şeb-i yeldâya tutardım
Hicrân gününün sorsalar *ahşamını* benden

Zihnî, d2.g68

Dertli ise, gece ile sevgilinin saçı arasında bir benzerlik kurmuş, sevgilinin yüzünün, kendisi için gündüz, saçının ise gece olduğunu söylemektedir.

Zülfü leylîmdir cemâl-i pâki yârin gündüzün
Bir yüzün şems eyleyip birin de mâh eyler bana

Dertli, d.18/3

Gece, bazan de *zaman dilimini belirleyici* olarak kullanılmış, divan ve halk şairleri gece gündüz ayrılık ateşi içinde yandıklarını dile getirmişlerdir.

Vâsıf ve Seyranî de bu kullanımı görmek mümkündür.

Nola Vâsıf ağlayıp âh eylesem *leyl ü nehâr* — *Leyl* ü *neh*âr firkatıyle yanarım
Hasretiyle bir gülün etmekdeyim feryâd ü zâr — Serimi Sevdâya saldım yenile

Vâsıf, ş.39/5 — Seyranî, ko.26/1

14.4.3.2 Şebi Yelda

Divan ve halk şairlerinin gece ile alâkalı kullandıkları kelime gruplarından birisi de *şebi yelda* tamlamasıdır. "Eskiler, kışın en uzun gecelerine *şebi yelda* derlermiş. Bu söz, efrenci kanunı evvelin (Aralık) sonu ile kanunısaninin (ocak) başında yaşanan uzun geceleri anlatır. Çünkü kış mevsiminin en uzun geceleri ile yılın en uzun gecesi (22-23 Aralık) bu günlerdir."[340] Şairler bu günde çektikleri elemin daha uzun ve çekilmez olduğunu dile getirmişlerdir. Şairler, bazen de elemlerinin fazlalığından dolayı her günlerini *şebi yelda* olarak görmüşlerdir.

Şeb-i yeldâ-yı felâket uzadı kogmaz mı
Kevkeb-i tâli'üme mihr-i sa'âdet yâ Rab

Şeref Hanım, g 8/1

Zihnî sevgilisinden ayrı olduğu için her gününün *şebi yelda* gibi uzun olduğunu dile getirmiştir.

Sevdigim günden güne hâlim dîger-gûn oldu gel
Her *şebim yeldâ* her günüm sad-sâle merhûn oldu gel

Zihnî, d2. .g56

Divan ve halk şairleri, hicrân günlerinden dolayı her günlerinin *şebi yelda*dan daha uzun olduğunu söyleyerek, firaklı günlerin, kendileri için bir *şebi yelda* olduğunu dile getirmişlerdir.

Şeref Hanım sevgilisinden ayrı, bir deminin bile geçmeye dayanamayacağını, ona, bir şebi yeldanın bile bin saat geleciğini söylerken, sevgiliden ayrılmaya dayanamayacağını dile getirmiştir.

Zihnî, kendisinden hicrân gününü sorsalar, o günün bir *şebi yelda*dan daha uzun olduğunu söyleyeceğini dile getirmektedir.

Bir dem âram idemem ey meh-i garrâ sensiz — Bir saatini bin *şeb-i yeldâya* tutardım
Bana bin sa'at olur bir *şeb-i yeldâ* sensiz — Hicrân gününün sorsalar ahşamını benden

Şeref Hanım, g.57/1 — Zihnî, d2.g68

Zihnî ise *şebi yelda* kelime grubu ile sevgilisi arasında mükemmel bir bağlantı kurmuştur. *Şebi yelda*nın en uzun gün olması, aynı zamanda gecenin de karanlık olması, şaire güzel bir benzetme imkânı vermiştir. Zihni, sevgilisinin kâkülü

[340] İskender Pala, **İki Dirhem Bir Çekirdek**, Babilali Kültür Yay., İstanbul 200, s. 162

için *şebi yelda* benzetmesini yaparken, hem, saçının gece gibi siyah, hem de uzunluğunun *şebi yelda* gibi uzun olduğunu vurgulamak istemiştir.

Şeb-i yeldaya dönmüş mâ-cerâ-yı kâkülün serde
Her endâmında her nâz u nezâket bî-şumar olmuş

Zihnî, d2. g39

XV. BÖLÜM

15 DÖRT UNSUR (Anasırı erba)

Dört unsur, *çâr unsur* da denilir. *Hava, su, toprak, ateş* bu dört unsuru oluşturur. Varlık âlemi bu dört unsurdan meydana gelmiştir. Bu öğeler şairler tarafından bazen *tenasüp* oluşturacak şekilde dörtlü hâlde kullanırken, bazen de tek tek beyitlerde işlenmiştir. Şairler bu dört unsuru bir arada kullandıkları zaman, genelde yaratılışın sırrını bu öğelere bağlamışlardır. Tek kullanım da ise, daha farklı yönlere dikkat çekmişler, bazen bu dört unsuru benzetme unsuru olarak kullanmışlardır. Dertli kendisinin (diğer insanlar gibi) dört unsurdan tertip olduğunu dile getirmiştir.

Erbâ anâsırdan olundum tertîb
Üstâdım Hudâ'dır eylemiş terkîb
Ben ana kul oldum ol bana habîb
Bir mâ idim şeklinde insan

Dertli, nf.56/2

Emrah da Dertli gibi insanın yaratılışının sırrının bu *dört unsurda* saklı olduğunu söylemektedir. Emrah, Allah'ın insanı *bu dört unsurdan* meydana getirdiğini ve âlemi bu insanlar ile müzeyyen eylediğini dile getirmektedir.

Düzdü *anasırdan* cism-i âdemi
Ademle müzeyyen kıldı âlemi

Emrah, ko.31/8

Seyranî, bu dört unsuru: *ab, bad, hâk, nar* isim olarak zikretmiştir.

Nâr ü *ab* ü *bâd* ü *hâk*den halkoldum
Kend' özümü ana rahminde buldum

Seyranî, ko 112/2

Vâsıf ise III. Selim için yazdığı bir kasidede onu övmüş ve onun hükmünün bir *dört unsurun* mizâcı olduğunu, onun isterse, toprağı rüzgara, ateşi suya, suyu da ateş rengine çevireceğini söyleyerek, dört unsurun ismini dolaylı olarak dile getirmiştir.

Hükmü ger istese tabîr-i mizâc-ı *unsur*
Hâki bâd âteşi âb âbı eder âteş-fâm

Vâsıf, k.15/43

15.1 Divan ve Halk Şairlerinin Su İlgili Kullandıkları Müşterek Tasavvurlar

15.1.1 Su (Ab, Ma, Zülal)

Su, anasırı erbaanın en önemli öğelerinden olup, Şairlerin, şiirlerinde en çok kullandıkları unsurlardan birisidir. Çünkü canlılar, hayâtlarını idame ettirebilmeleri için suya ihtiyaç duymaktadır. Su bu yüzden hayatın kaynağı olarak görülmüş, çeşitli benzetmelere konu edilmiştir. Su, aynı zamanda hacim olarak büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu yekûndan dolayı şairler, benzetme unsuru olarak da kullanmışlardır. Şairin gözyaşı derya olduğu gibi, bazen dert ve elemleri de *derya* kadar olabilmaktadır. Aynı zamanda şairler bu deryada meydana gelen dalgaları da benzetme unsuru olarak kullanmışlardır. *Abı hayat* suyunun hayat verme özelliği, sevgilinin dudağının ona benzetilmesine zemin hazırlamıştır. (Bkz. İlgili madde) Bazen de Allah'ın mağfiretinin, su gibi fazla olduğunu vurgulamak için, mağfiret, su ile ilgili benzetmelerle kullanılmıştır. Aşk bazen de denize benzetilir, bu benzetmeden dolayı beden, gemiye teşbih edilir. Böylece Aşk denizine beden gemisi ile dalan âşık, dert dalgaları ile mücadele ede ede hayatını devam ettirir. Bazen âşığın aşk denizinde ayrılık *girdabın*a tutulduğu da olmaktadır.

15.1.2 Deniz (Bahr, Derya, Umman, Kulzüm, Yümm)

Deniz, şairlerin görebileceği en büyük su kitlesidir. Şairler bu yüzden benzetmelerinde denizden yararlanmışlardır. Aşkı denize benzeten şairler, onun derinliklerinde elem girdabıyla mücadele etmenin yollarını bulmaya çalışmışlardır. Dertlerini denize benzettikleri gibi, bazan firak elinden gelen elem yüzünden akıttıkları gözyaşlarını de denize benzeterek mübalağa yapmışlardır. Denizin derinlikleri ile aşkın büyüklüğü arasında benzerlik kurmaya çalışan şairler, bu *bahri amik*ten kurtulmanın kolay olmayacağı kanaatini taşımışlardır. Şairler, bazen de

derunlarının derya gibi dalga vurduğunu söyleyerek, çektikleri sıkıntıyı dile getirmeye çalışmışlardır. Gönüllerini gemi eden şairler, deryalara dalarak gemileri devirdiklerini dile getirmişlerdir. Deryalar, *aşka*, *gama* benzetildiği gibi, bazen de günaha da teşbih edilmiştir. Şairler, deryalar kadar günahlarının bulunduğunu dile getirerek Allah'tan mağfiret dilemişlerdir. Şairler bazen de ciğer kanlarını deryalara benzeterek aşk adına akıttıkları kanın hesabını yapmışlardır.

15.1.3 Divan ve Halk Şairlerinin Deniz İle İlgili Müşterek Tasavvurları

15.1.3.1 Aşk, Gam, Günah, Hikmet, Kan

Deryalar, hacimlerinden dolayı benzetme unsuru olmuştur. Aşkının, eleminin, günahının büyüklüğünü vurgulamak isteyen şair, deniz ile bu unsurlar arasında benzerlik kurmaya çalışmıştır.

Avnî, aşkı *bahrı Amike* benzetmiş; Sümmanî de ummanların aşk dalgası ile birlikte dolup taştığını dile getirmiştir.

Gelmez kenâr-i sahve giriftâr-i aşk olan — Kat kat gelir *aşk dalgası*
Mümkin degül halâs bu *bahr-i amîkden* — Taşar *bahr-ı ummanımız*

Avnî, g.300/2 — Sümmanî s31/3

Âşık Şem'i ise zahidin, suda kendi aksini görünce kaçacağını, ama gavvas olan kişinin *aşk bahrine* dalacağını ve dürdanesiz kalmayacağını dile getirirken, aşktan *aşk bahri* olarak bahsetmiştir.

Suda aksi görünce suretin zâhid hazer eyler
Dalar *aşk bahrına gavvas* olan dürdânesiz kalmaz

Şem'î,g.59/2

Avnî ve Seyranî gamdan *bahir* olarak bahsetmişlerdir.

Garîb-i dürr-i yetîmem *yem-i gamam* Avnî — *Gam bahrinden* doldurmuşum eleğim
Ki derc-i a'zam-i gerdûna indirâc idemem — Çevirir çalkalanır hiç elendirir

Avnî, g.296/5 — Seyranî, ko.211/1

Âdile Sultan da aşk nehrinin evvelinin *deryayı hikmetten* geldiğini dile getirirerek, hikmet ile derya arasında bir benzetme kurmaya çalışmıştır.

Nefse uyup dalmışım *deryâ-yı cürm* ü *gaflete*
Destgir ü rehber eyle aşkını gayrı bana

Âdile Sultan, mc.4/2

15.1.3.2 Girdap, Dalga (Mevc)

Girdapb ve dalga, derya ile alâkalı bir terimdir. Denize dalan kişinin bu unsurlarla her an karşılaşması mümkündür. *Aşk deryasında gönül* veya *vücut gemisi* ile yolculuk yapan âşık, *gam girdabına* düşüp *dertten dalgalar* ile mücadele etmek zorunda kalabilir.

Divan ve halk şairleri aşkı deryaya benzettikleri vakit, vücut ve gönüllerini gemiye teşbih etmiş, dalgalar ve girdaplar ile de elemlerini dile getirmişlerdir. Vâsıf ve Emrah da bu durum vardır.

Hurûş etdi yine bahr-ı neşâtım *mevc-i deryâdan* Yine gönül *bahr-ı âleme* daldı
Yeşilendi bahâristân-ı şevkim seyr-i sahrâdan Vücûdum fülkini girdaba saldı

Vâsıf, ş.45/2 Emrah, ko.42/2

Zihnî ise, sevgilisine *güzellik dalgası* diye seslenmekte; Hersekli Arif de dalgaların *nale-kâr* olmasının havadan kaynaklanmadığını, onun öyle inlemesinin, ses çıkarmasının, âşkın coşarak sırlarını aşikâr etmesinden kaynaklandığını dile getirmektedir.

Zannitme kim hevâdan olur *nâle-kâr mevc* Ey *mevc-i melâhat* şânına layık mıdır
Râz-ı hurûş-ı aşkı ider âşkâr *mevc* Bize zahmın cabeca ağyâra lutfun dâima

H.Arif,g.26/1 Zihnî, d2. g6

15.1.3.3 Sirişk, Irmak, Nehr

Divan ve halk şairleri, bazen gözyaşını *dalga* ile birlikte anmış, bazen de *sel*, *nehir*, *ırmak*, *deniz*, *derya* ile birlikte benzetme unsuru olarak kullanmışlardır.

Avnî gözyaşı ile dalgalar arasında benzetme amacı gütmekte; Vâsıf, ağlamaktan gözyaşlarının sele dönüştüğünden bahsetmekte; Zihnî de gözyaşı tufanını, denizin coşmasına benzetmektedir.

Kabâb-ı nüh-felek *emvâc-ı eşk-i elemde* Hengâm bana ol dahi bir âleme benzer
Habâb-ı mey gibi keştî-be-dûş-ı tûfândır *Tufân-ı sirişkim* cûş-i yeme benzer

Avnî, g .45/4 Zihnî, d1. th46

Gitdi gideli ağlar idim çok yaşasın yâr
Çevrile gelip *seyl-i sirişkim sele* düşdü

Vâsıf, g.132/3

Hersekli Arif, kimsenin gözyaşlarının gönül bahçesine aktığını sanmamasını, çemenindeki fıskiyeden kan fışkırdığını dile getirmekte; Emrah da, çay ile gözyaşı arasında bir benzerlik kurmaya çalışmaktadır.

Gül-zâr-ı dile sanma akar *cûy-ı sirişkim* Ağlayı ağlayı her seher vakti

Fevvâre-i hûn oldu nümâyan çemenimden Akan çeşmim yaşı *çaya* bedeldir

H.Arif,g.128/4 Emrah, ko.103/1

Hersekli Arif, deniz ve dalga ile *kesret ve vahdet* ilişkisi kurmuş, vahdeti denize benzetirken ondan hasıl olan dalgaları kesrete teşbih etmiştir.

Kesret kemâl-i vahdete nisbetle böyledir
Görmez misin ki yemm de olur *bî-şumâr mevc*

H.Arif,g.26/5

15.1.3.4 Gemi, (Zevrak, Sefine, Fül k, Keşt) Tufan

Aşığın gönlü bahrı âleme dalınca, *vücut gemisi* de *girdaba düçar* olmaktadır. Ümit, sahil olarak tasavvur edildiği zaman, maksut da gemi olarak yorumlanmıştır. Âşık, kendisini aşkın gemisine kaptan, aşkı ise, uçsuz bucaksız bir umman olarak tasavvur etmektedir. Aşk umman olarak tasavvur olunduğu için gönül, bu ummanda yüzen bir gemi olmuştur.

Şeref Hanım, maksad gemisinin ümit sahiline erişmediği vakit, zamana düşman olmanın bir manasının bulunmadığını söylemektedir.

Fülk-i maksüdı irişmez *sahil-i ümmide*
Âşık-ı bî-çâre hasmı-ı rüzgâr olmak neden

Şeref Hanım, g.125/5

Seyranî, sevgilisinin kendisini aşkın gemisine kaptan ederek, nihayetsiz ummanlara daldırdığını söyleyip,ona sitemde bulunmuştur.

Aşkın *gemisine* edip *kapudan*
Sensin deryalera saldıran beni

Seyranî, ko 78/4

Şeref Hanım *ümit ile sefine* arasında benzerlik kurmaya çalışmaktadır.

Deryâ-yı yese saldum *ümidim sefinesin*
İmdâd-ı rüzgâr hem olsun hem olmasun

Şeref Hanım, g.142/2

Divan ve halk şairlerinin *su* üzerinde müşterek oluşturdukları noktalardan birisi de tufandır. *Tufan* ile de deniz ve *deryalar* kastedilmiş, suyun çok fazla olduğu vurgulanmak istenmiştir. Tufan ile Hz. Nuh arasında birinci dereceden bağlantı bulunduğu için, şairler bazı beyitlerinde de Hz. Nuh'a *telmih* de bulunmuşlardır.

Şairler, çoğu zaman gözyaşları ile tufan arasında da benzerlik kurmaya çalışmışlardır.

Avnî ve Zihnî de bu kullanıma rastlamak mümkündür.

Olaldan ol mehe Avnî-i hâksâr karîb — Hengâm bana ol dahi bir âleme benzer
Hurûş-ı eşki bi-'aynihi hurûş-ı tûfândır — Tufân-ı sirişkim cûş-i yeme benzer

Avnî, g .45/5 — Zihnî, d1. th46

Şairler, Hz. Nuh ile tufanı arasında direkt ilişki kurmuşlardır.

Nûh-ı aşkum ki benüm fülk-i dilimden gayrı — Bahr-ı aşka *Hazreti Nüh'un gemisi* dalmada
Kimse bir katre zarar görmedi *tûfânumdan* — Hak *belâ tûfanına* ehl-i necâtı salmadı

Avnî, g.318/6 — Seyranî, mh.380/1

15.2 Toprak (Hâk, Türap)

15.2.1 Divan ve Halk Şairlerinin Toprak ve İlgili Müşterek Tasavvurları

Sevgili ya da övülenin ayak toprağına, şairler tarafından büyük değer verilmiştir. Âşıkların dileklerinden birisi de sevgilinin ayağına toprak olmaktır. Bunu kendisi için bir paye olarak gören âşıklar, bazen de sevgilinin ayak toprağını, sürmeleri ile meşhur İsfahan'a (mecaz olarak sürmeye) bazen ambere, bazen de sürmeye teşbih etmişlerdir. İnsanın topraktan yaratılması, *anasırı erba* ile birlikte anılmalarına sebep olmuştur. Toprak, mezar ile birlikte de anılmaktadır. Ölülerin mezara konulmasından dolayı topraktan; *kara toprak* diye bahsedilmiştir. Sevgiliden ayrı düşen, ve aşk elinden sinesi yanan şairler, kendilerinin aşk elinden yandıkları için, kıyamette mezar topraklarından *volkan* çıkacağı kanaatindedirler. Yine şairler, sevgilinin gözlerinin hasretini çekerek kabre girerlerse, kabir toprağından göz sürmesi çıkacağını söyleyerek sevgilinin gözündeki sürme ile bağlantı kurmaya çalışmışlardır.

Derd-i çeşmünle girersem kabre ey âhû-yı nâz — Pây-ı *gubârından Isf*âhan hacil
Tûde-i hâk-i siyâhumdan *gazâl* eyler zuhûr — O dü çeşmim tûtîya de gelsin

Avnî, g.134/3 — z.ko.19/1

Toprak, çeşitli maden ve bitkilerin kaynağı olduğu için, hem bitkileri ile birlikte; hem de hazinelerin bulunması nedeniyle şiirlerde kullanılmıştır.

15.3 Ateş(Od, Nar, Od, Ahker, Şerer, Şule)

15.3.1 Divan ve Halk Şairlerinin Ateş İle İlgili Müşterek Tasavvurları

Dört unsurdan birisi olan ateş, yakıcılığı ve özellikle de şairlerin kendi iç dünyaları ile alâkalı durumları anlatmalarında kullandıkları önemli unsurlardan birisidir. *Kırmızı* renkte olması, *yakıcı* olması, kor hâlinde bulunması, çeşitli

unsurlarla bağlantı kurulmasına sebep olmuştur. Âşıklarının bazen *gözyaşı*, *sine*, *bağırları*, bazen de içleriden çektikleri *ahları*, ateş olarak tasavvur edilmiştir. Bazen de *aşkın* kendisi *ateş* olarak tasavvur edilmiştir.

15.3.1.1 Aşk, Ayrılık, Hasret, Gussa, Cehennem

Ateşin bu özeliklerle anılmasının en önemli sebebi yakıcı özelliğidir. Böylece şairler, ateşin bu özelliği ile diğer unsurlar arasında benzerlik kurmuş, çektikleri elemin büyüklüğünü dile getirmişlerdir. Aşkın kendisi ateşe benzetildiği gibi, ayrılıktan dolayı sinesi vuslat hasreti ile yanan âşık için ayrılık, *cehennem ve ateş* olarak tasavvur edilmiştir. Böylece hasret çeken âşığın sinesi, *hasret narı* ile *şehra şehra*, *cehennem* ateşinden bir *parça* olmuştur. Ateş, maddeleri erittiği gibi, âşıkların gönül ve sinelerini de yakıp kül hâline getirebilmektedir. Bazen de cihanın kendisi *nairei aşk* olarak tasavvur edilmiştir. Aşkın yakıcı özelliğine dayanamayarak ölen âşığın, mezar toprağından *volkan* çıkacağı kanaati vardır. Şairler *ateş-gedei aşkta* yandıklarını ve bu yanmadan dolayı eserlerinin kalmadığını dile getirmişlerdir.

Hersekli Arif, hasret narının sinesinde yaralar açtığını, gülzârının güzelliğini, kanlı yaralarından aldığını söylemektedir.

Nâr-ı hasret şerhâlar açdı riyâz-ı sîneme
Dâg-ı hûnîndir medâr-ı zîyneti gül-zârımın

H.Arif,g.102/4

Vâsıf hasretten, Zihnî de aşktan *nar* olarak bahsetmektedirler.

Bir yanındna *nâr-ı hasret* — *Nâr-ı aşka* yanmadan dönmez dil-i pervânemiz
Bir yanında *sûz-ı hasret* — Sîne-i sûzanımız *dûzahl*a *ahker* çarpışır

Vâsıf, ş.108/3 — Zihnî, d2.g30

Avni ise, aşk narından dolayı, gama mübtela olanın, cehennem azabına razı olacağını, çünkü, aşk narının cehennem ateşinden daha fazla olduğunu dile getirmiş; Seyranî de aşktan *nar* olarak bahsetmiştir.

Nâr-i mahabbetünle yanan mübtelâ-yı gam — *Yakdı ummânları* bu benim nâr*ım*
Hoşnûd olur belâ-yı azâbü'l-harîkden — Nâz u istignalı o şive-kârım

Avnî, g.300/3 — Seyranî, ko 58/3

Âdile Sultan ise, yâr elinden gül renkli badeler nuş ettiğini, kalp çerağının aşk mumunu yaktığını söyleyerek, *yürekteki ateşten* bahsetme gereğini duymuştur.

Yâr elinde nûş etdik bade- gül-rengi biz
Kim *çerâğ-ı kalb şem'i aşkının sûzânıdır*

Âdile Sultan, g.41/2

15.3.1.2 Ah, Duman, Tütün (Dud, Duhan)

Devamla ağlayan, gözyaşı dinmeyen, ciğeri aşk elinden kebap, sinesi pür-zahm olan âşıkların ağzından çıkarak, bir sis bulutu gibi gökyüzüne doğru çıkan *ahları,* şairlerin durumlarını dile getirir. (Bkz.İlgili madde)

Duman ateşin ayrılmaz bir parçasıdır. Renk ve şekil bakımından şiirlere konu edilmiştir. Daha çok da âşığın ahı ile birlikte kullanılmış, *dudı siyah, duhanı ah,* şeklinde ifade edilmiştir. Duman bazı beyitlerde ise sevgilinin saçı için kullanılmıştır. Bulutun güneşin görünmesini engellediği gibi, sevgilinin yüzünü örterek tam olarak görülmesine mani olmaktadır.

Divan şairlerinden farklı olarak halk şairleri, içlerindeki yangını, kendilerinden hasıl olan *tütün* benzetmesi ile dile getirmişlerdir.

Bende bir ateş var yanmadan tüter
Tütünsüz ateşe yandığım yeter

Seyranî, ko. 178/3

Sümmanî dûd yerine tütünden bahsetmiştir.

Hun oldu bağırım büsbütün
Eflâke dayandı tütün

Sümmanî s.6/3

Emrah da arşa çıkan *ahı* için *tütün* benzetmesinde bulunmuştur.

Emrah der ki bugünümdür
Arşa çıkan *tütünümdür*

Emrah, ko.255/2

15.3.1.3 Eşk, Sine, Bağır

Aşığın sinesi, bağrı, gözyaşı çektiği çilelerden dolayı ateş hâline gelmiştir. (Bkz. İlgili Maddeler) Aha başlayan âşığın ağzından çıkan ah ile, gözünden akan yaş ateşten bir top hâlindedir. Bu ateş, onların aşklarının şiddetinin delilidir. Şairler, aşklarının ve elemlerinin büyüklüğünü dile getirmek için benzetme unsurlarını şiirlerinde kullanmışlardır. Aşığın gönlü aşk elinden kızarak cehennem narına dönmekte bu haliyle de sevgilinin ruhsarına benzemektedir.

Avnî, aha başlasa ağzından, ağlasa gözyaşından alev peyda olacağını söylemekte; Şem'î de sevgilisinin gönül sarayına gizli bir ateş bıraktığını, ve

içerisinin alevle dolu olduğunu; ama *dumanın tütmediğini* söyleyerek eleminin büyüklüğünü dile getirmektedir.

Âha başlarsam *dehânumdan alev* peydâ olur — Gizli bir *âteş* bıraktın kasr-ı dil aldı fitil
Aglasam eşk-i revânumdan *alev* peydâ olur — *Pûr âlev* durmaz yanar çıkmaz dumanım sorma hiç

Avnî, g .61/1 — Şem'î,g.19/2

Avnî, hasret narıyla sinesinin yaralı olduğunu, aynı zamanda gül nihali gibi olduğunu, yani kırmızı güllerin açması gibi yaraların bulunduğunu dile getirirken, hasretten dolayı sinesinin *nara* döndüğünü söylemekte ve şekil benzerliği yapmaktadır.

Nâr-i hasretle dâg dâg dilim
Sûret-i gül-nihâl bâg dilim

Avnî, g.288/1

15.4 Rüzgar (Bad, Nesim, saba, Yel, Sarsar)

15.4.1 Divan ve Halk Şairlerinin Hava ve İlgili Müşterek Tasavvurları

Zaman anlamına gelen *rüzgar* kelimesi, divan ve halk şairleri tarafından çeşitli benzetme unsurları ile birlikte bir çok yerde kullanılmıştır. *Badı saba, badı bahar, badı sarsar, badı serma, nesim, nesimi nev-bahar* vs. terkiplerle dile getirilen rüzgar; her düşünce ve terkipte olduğu gibi sevgili ile alâkalandırılmaya çalışılmıştır. Sevgilinin saçlarına dokunan, bazen onu bu yüzden rahatsız eden rüzgar, aynı zamanda aşığın bazen dostu, bazen de düşmanı durumuna gelmektedir. Sevgiliden haber getirdiği için âşığın dostu konumunda bulunan rüzgar, aynı zamanda sevgilinin saçına dokunduğu, bazen onu okşadığı, bazen de rahatsız ettiği için şairler tarafından kıskanılan bir unsur olarak görülmüştür. Sevgilinin saçlarını, karmaşık hâle getirerek, zülüflerde asılı olan aşığın iyice perişan olmasına zemin hazırlamıştır.

Rüzgar kelimesi, bazen dinî terimlerle birleşerek yeni bir anlam kazanmıştır. *Badı gufran, badı hidayet,* terkipleri bu anlayışın ürünüdür.

Vâsıf, seher vaktinde Allah'ın *gufran rüzgarının* Âşık Şem'î *hidayet rüzgarının* estiğini dile getirmişlerdir.

Bâd-ı gufrân-ı Hudâ kim seheri estikçe — Seher vaktindegüller naz ile ref-i hicâb eyler
Gûyıyâ berg-i maâsî dökülür şekl-i hazân — Eser *bâd-ı hidâyet* bülbüle bûyın verir irâd

Vâsıf, k.16/7 — Şem'î,g.23/2

Rüzgar, âşığın ahı ile birlikte anılmıştır. (bkz İlgili madde)

Fer verür *baht-ı siyah*-karıma zülf-i siyâhı
Çarha olarla verir *sarsar-ı âhım* tebahı

Zihnî, d1.t47

15.4.1.1 Saba

Kuzey doğudan hafifçe eser, beyitlerde daha çok sevgilinin saçından koku, ayağından toprak veya toz getirmesi yönüyle işlenmiştir. Âşıklar tarafından haberci olarak yorumlanmıştır. Bazen de sevgilinin saçlarının dağınık olmasına ve onun perişân hâle gelmesine sebep olmuştur. Badı saba aynı zamanda kıskanılan bir konumdadır. Çünkü o sevgilinin saçına dokunmuş ve onun kokusunu hissetmiştir.

Zihnî sevgilisine haber ulaştırmak için *badı saba*dan yalvarmaktadır.

Mevlâ-yı seversen ey *bâd-ı sabâ*
O kâkül-ı semen-sâye de gelsin

z.ko.19/1

Sevgilisinin eski cevr ü cefalarına devam ettiğini, badı sabadan haber aldığını söyleyen Âşık Şem'i de, badı sabanın *haberci* özelliğini şiirinde kullanmıştır.

Haber aldım bugün cânanımı *bâd-ı sabâlardan*
Dahi vazgelmemiş eski ittiği cevr ü cefâlardan

Şem'î,g.112/1

Bazen de badı sabanın sevgiliye dokunması, âşıkları rahatsız etmektedir. Sevgilisini her şeyden sakınan âşık için rüzgar, büyük bir rakip olarak tasavvur edilmektedir.

Avnî, sevgilisi hasta olsa bile ona, Hz. İsâ'nın nefesinin üflemesine, hatta soğuk rüzgarın dokunmasına karşı çıkmaktadır. Şem'î'ye göre: Badı saba eserse, sevgilinin zülfü sarsılacak, bu sarsılmayla sevgilinin yüzüne saçının bir teli gidecek, bu durumda da bütün dünya sarsılacaktır.

Dîde-i gammâzuna enfâs-ı Îsâ degmesün — Esme ey *bâd-ı saba* zülf-i dilâra sarsılır
Bâd-ı serd ol nâ-tüvân-ı bîmâra aslâ degmesün — Irganırsa bir teli rûyınla dünyâ sarsılır

Avnî, g.323/1 — Şem'î,g.26/1

Dertli, ise *badı sabanın* sevgilinin saçına dokunup onu *perişan* hâle getirmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.

Değmiş *bâd-ı saba* perişan etmiş
Deste beste duran zülfün bağını

Dertli, ko.84/1

15.4.1.2 Sarsar (Kasırga), Lodos, Poyraz

Şiddetli esen rüzgar anlamına gelen sarsar; güneyden esen fırtına anlamına gelen *lodos*; kuzeydoğudan esen soğuk rüzgar anlamına gelen *poyraz*, birkaç yerde beyitlere konu edilmiştir. Şiddetli rüzgar anlamına gelen *sarsar* fazla kullanılmıştır.

Avnî sarsarı *ah*ı için benzetme unsuru olarak kullanmış; aynı şekilde Zihnîde, kederinden dolayı hasıl olan *ah*ını *sarsara* teşbih etmiştir.

Cism-i nâ-bûdumı ber-bâd idicek *sarsar-i âh* Fer verür *baht-ı siyah*-karıma zülf-i siyâhı
Kendümi taht-ı revân üzre Süleymân sandum Çarha olarla verir *sarsar*-ı âhım tebahı

Avnî, g.297/2 Zihnî, d1.t47

Dertli de, kara bahtının kendisine yâr olmamasından şikâyet etmekte, *poyraz* benzetmesini yapmaktadır.

Girdâb-ı mihnete kapandım kaldın
Vermedin bir yandan ses kara bahtım
Anladım gafilsin uykuya daldın
Deli *poyraz* gibi es kara bahtım

Dertli, ko.97/1

Seyranî de bir koşmasında Dertli gibi düşünmekte, o da kara bahtından şikâyet ederek onun da *lodos* gibi esmesinin kendisi için bir manâ ifade etmeyeceğini dile getirmektedir.

Bahtın gemisinde yelken yok bildin
Durma *lodos* gibi es kara *bahtım*

Seyranî, ko 116/1

15.4.1.3 Yel, Nesim

Hafif esen rüzgar anlamına gelen *nesim* ve *yel*, şairler tarafından birkaç yerde kullanılmıştır. *Yel*, özellikle *seher* vakitlerinde meydana geldiği için, kendisi *seher yeli* olarak adlandırılmıştır. Şairler seher yelinin estikçe sevgilinin saçlarının hafif hafif dalgalandığını dile getirmişlerdir.

Eser ise *seher yeli*
Irgalanır zülfün teli

Seyranî,k 283/2

Seher yeli de diğer rüzgar çeşitleri gibi sevgiliden haber getirme özelliğine sahiptir. Şairler bu yüzden *seher yeline* yalvarmakta ve sevgiliden bir haber almak istemektedirler.

Gül-i merâmum açılmaz ümîd-i bâgında
Nesîm-i merhamet u lutfun olmaz ise vezzân

Ş. Hanım, 94,k./29

Pervâneler gibi dolan başına
Mübarek cemâlin gör *seher yeli*

Seyranî, ko 71/3

XVI. BÖLÜM

16. HAYVANLAR

16.1 Divan ve Halk Şairlerinin Müşterek Kullanığı Hayvanlar

16.1.1Kuşlar

16.1.2 Umumî Olarak Kuş (Murg, Tayr)

Genel bir anlam taşıyan kuş terimi, daha çok âşığın gönlü ile alâkalı unsurlarda ön plâna çıkmaktadır. Bazı beyitlerde, âşığın canı ile alâkalı kullanılmıştır. Bazen can kuşu, dehrde bir yuva yok iken semavatı kendisine mesken yapmıştır. Kuş, gönül ile ilgili unsurlar ile kullanıldığında, sevgilinin zülfüne dolanıp ayaklar altında sürünmüştür. Bazen de *murg*, *seyyad* ile birlikte kullanmış, ve gönül kuşunun bir seyyad tarafından avlandığından bahsedilmiştir. Âşığın gönlü ve canı, kuşlar için bir bir *yuva* olarak düşünülmüş bazen de vücuttan *kafes* olarak bahsedilmiştir.

Dertli, sevgilinin yüzündeki dânede kısmetini arayan gönül kuşunun, onun zülfüne dolaştığını söylerken, *murg*, *ben*, *zülf* mazmunlarını bir arada kullanarak düşüncesine farklı boyut kazandırmıştır.

Dâne-i vechinde kısmet ararken
Mah-ı *murg*-ı gönül zülfe dolaşdı

Dertli, ko.43/4

Emrah da gönül kuşunu sevgilinin zülfüne takılmasından şikâyet etmiştir.

Dil *murgını* bir zülf-i perişâna düşürdüm
Ah n'iyleyeyim târ-ı sûzâna düşürdüm

Emrah, g.227/1

Hersekli Arif de, yer yüzünde yuva yok iken, can kuşunun semavatı kendisine mesken tuttuğunu dile getirmektedir.

Eylerdi *murg-ı cân-ı* semâvâtı cây-gâh
Virân-sarây-ı dehrde bir lâne yoğ iken

H.Arif,g.123/2

Yine Hersekli Arif, kuşların tane hırsında olmalarının, onların tuzağa düşmelerine sebep olduğunu; İnsanın da masivaya aşırı düşkün olmasıyla, elemlerinin artacağını dile getirmiştir.

Hep esîr-i dâm eden *murgânı hırs-ı dânedir*
Pîçtâb-ı gussa kayd-ı mâsivâdandır bütün

H.Arif,g.125/3

Gözlerinin, yârin yüzünü görmezse mahşere dek teninde *can kuşunun* sızı çekeceğini söyleyen Emrah da, canı için *kuş* benzetmesi yapmıştır.

Bu gözler görmezse cemâl-i yârı
Mahşere dek tende *mürg-i can* sızlar

Emrah, ko.122/3

Şeref Hanım da istiğina dağının kendisine mesken olmasının bir değeri olmadığını, çünkü, hayal ankasına, gönlünün yuva olduğunu söylemekte ve gönlünün *lane* olmasından bahsetmektedir.

Kaf-ı istigna olursa n'ola câ vü meskenim
Mürg-i anka-yı hayâle lâne kim gönlümdür ol

Şeref Hanım, g.83/2

16.1.3 Kuş Çeşitleri

16.1.3.1 Bülbül (Andelip, Hezar)

Âşığın kendisini temsil eden bülbül, bütün şairlerin en çok sözünü ettikleri kuştur. Sevgilinin gül olarak tasavvur edilmesi, âşığa bülbül olma ilhamını vermiştir. Böylece şiirlerde bülbül, âşık gibi ağlayan, inleyen, yüreği yaralı bir kuş olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca gülün dikeninin bulunması, âşığın da rakibinin olması, gül, diken, âşık ve rakibin beyitlerde tenasüp unsuru olarak kullanmalarına zemin hazırlamıştır. Sevgilinin yüzü gülistan olarak tasavvur edilince şair, kendisini gülistanı özleyen ve arayan bülbül olarak görmüş, bülbülün de gülistanı arzulamasının gayet normal olduğunu söyleyerek, kimsenin bunu ayıplamamasını istemiştir. Baharın gelmesi en çok bülbülü sevindirmektedir. Çünkü o, baharda güllere kavuşmanın heyecanı içindedir. Ayrıca gülistana ve bahara şeref veren bülbülün kendisidir. Bülbül olmayınca, gülün de baharın da tadı yoktur. Bazı şiirlerde ise bülbülün kafese girmesine, onun güzel ötmesinin sebep olduğu söylenmiş ve insana, ağzına sahip olması, her sözü söylememesi nasihat edilmiştir.

Âşıklar kendilerini bülbülün yerine koymuşlardır. Hersekli Arif ve Zihnî kendilerinin bülbül olduğunu dile getirmişlerdir.

Özge bir bülbül-i şûrîde-i ser-sevdâyım — Çok görme mihr-i talatın ey nev-civan bana
Çehre-i berk-i hazân reng-i gülistânımdır — Ben *andelibim* ayb değil *gülistan* bana

H.Arif,g.57/9 — Zihnî, d2. g3

Bülbül, gül ile birlikte anıldığı gibi baharla alâkalı olarak da kullanılmıştır. bahar mevsimiyle bülbül gülistanda ötmeye başlamış ve etrafa hoş nevalar yaymıştır.

Emrah da bu durumu şiirinde işlemiş, baharın gelmesi ile birlikte bülbülün nağmeler söyleyerek gülistanı neşelendirdiğini dile getirmiştir.

Nev-bahâr oldu yine artdı *figânı bülbülün*
Nagmeler âgâz ider her dem lisânı bülbülün

Emrah, g.253/1

Bülbülün kullanıldığı alanlardan birisi de onun gül ile arasında geçen maceradır. Bülbülün varlığının asıl sebebi güldür. Bülbül güle âşıktır. O aşkını inleyerek, nağmeler söyleyerek dile getirir. Bülbülün gül ile olan macerası ile kendi sevdâsı arasında benzerlik kurmaya çalışan şair, bülbül ile gülün ismini birlikte anmaya da dikkat etmişlerdir.

Şeref Hanım sanatlı bir ifade *gül ile bülbül* aşkına dikkat çekmiştir. Seyranî de bu konuya dikkat çekmekte, bülbülün aşkına gülün sebep olduğunu dile getirmektedir.

Verse hûbâna n'ola âşık-i bî-çâre şeref — *Bülbülün* aşkına sebep *gül* oldu
Andelib ile gelür hep *gül* ü *gül*-zara şeref — Ona kafes ağzındaki dil oldu

Şeref Hanım, g.64/1 — Seyranî, ko.216/2

Bülbülün ötüşü de şairler tarafından müşterek kullanılmıştır. Divan ve halk şairleri bülbülün *ötüşünü* ve sesinin güzelliğini şiirlerinde kullanmışlardır. Hersekli Arif ve Dertli'de aynı durum söz konusudur.

Lisân-ı aşk u tecellîden olmayan âgâh — *Nâle* vü *feryâdına* bâis nedir *bülbül* senin
Sanır ki kuş dili söyler zebânın ey *bülbül* — Yoksa bir goncan mı var verd-i handânım gibi

H.Arif,k16/8 — Dertli, d.6/2

Emrah da baharın gelmesi ile, bülbülün ötmesinin arttığını söyleyerek onun ötmesinin önemini ve güzelliğini vurgulamak istemiştir.

Nev-bahâr oldu yine artdı figânı bülbülün
Nagmeler âgâz ider her dem lisânı bülbülün

Emrah, g.253/1

Bülbül bazen de sevgili ile mukayese unsuru olarak kullanılmıştır. Emrah, sevgilisinin konuşmaya başlaması ile bülbüllerin dillerinin lal olacağını söyleyerek, sevgilisinin konuşmasının bülbülden bile etkili olduğunu söyleyip, bülbül ile sevgili arasında mukayese yapmıştır.

Kaçan nutka gelse o yâr nâz ile
Lâl olur bülbüller güftâr edince

Emrah, ko.17/1

Zihnî de, zahitler ile rintleri mukayese etmiş, Bülbülün kargadan üstün olduğu gibi, rindin de zahitten üstün olduğunu vurgulamak istemiştir.

Zâhidin aynı hatadır *rindlerle* ülfeti
Zağla bülbül âşına olsun desem de olmaz a

Zihnî, d2. g5

Şeref Hanım, sevgilisi uykuda olduğu için *andelipten* sessiz durmasını istemektedir.

Mutrib aheng itmesün şehnazdan
Çeksün el nây u keman sâzdan
Andelib olsun *hamiş* agâzdan
Kaldı bu şeb şîve-karum uykusuz

Şeref Hanım, ş10/2

16.1.3.2 Karga (Zag, Gurab) Baykuş

Siyah rengi, kaba sesi hor görüntüsü ile karga, şiirlere konu edilmiştir. Daha çok rakibe benzetilen karga, (bkz İlgili madde) sevilmeyen bir yaratıktır. Karganın gaflet içinde olduğunu söyleyen Hersekli Arif, bülbülün ona arkadaş olmasından büyük bir üzüntü duymakta; Emrah da, karganın ötmesine isyan ederek, gülşenin kendilerinin olduğunu, orada siyah bir karganın ötmesine tahammülünün olmayacağını dile getirmektedir.

Yazık ki hem-*revîş-ı zâg-ı gaflet* olmuşsun — Gül içün ah etme ey *zag-ı siyâh*
Degildi böylesenin hândânın ey bülbül — Akın etme gülistân bizimdir

H.Arif,k16/13 — Emrah, ko.92/1

Şairler bazen rakibi; bazen de zahidi kargaya benzeterek onları aşağılamaya çalışmış ve böylece karganın sevilmeyen bir varlık olduğunu vurgulamak istemişlerdir. (bkz. İlgili madde)

Mâ-beyn-i dilberânda ağyârı vasf edip — Zâhidin aynı hatadır rindlerle ülfeti
Pek de uçurmam ammâ *zegândan* ziyadece — *Zağla* bülbül âşına olsun desem de olmaz a

Vâsıf, g.112/7 — Zihnî, d2. g5

Baykuş, özellikle halk şiirinde geçmektedir. V*iranelerde* bulunması, şairlerin gönülleri ile bağlantı kurulmalarına sebep olmuştur. Şem'i de baykuşun viraneleri beklemesi gibi, kendisinin de gönlünün bekçiliğini yaptığını söyleyerek *baykuş* i le kendisi arasında benzerlik kurmaya çalışmıştır.

Beklerim *baykuş* gibi amam *gönül virânesin*
Dürr-i meknûna yazarlar şi'rimin her dânesin

Şem'î,g.111/1

Emrah da, aynı şekilde gönlünde baykuşların barındığını, hicrân elinden gönlünün virâneye döndüğünü söylerken, baykuşların *viran* yerlerde bulunduğunu dile getirmiştir.

Senden ayrılalı gönül hânesi
Baykuşlar çağrışır *vir*ân *yeridir*

Emrah, ko.112/3

Seyranî ise tecelliden nasiplenemediği için kendisinin baykuş gibi temelli olarak zulmette kaldığını söyleyerek, baykuşun zulmette olduğunu vurgulamak istemiştir.

Rabbim bana ver bir dem-i devrân-ı tecelli
Baykuş gibi kaldım yine zulmette temellî

Seyranî,mü.382/4

16.1.3.3 Kumru, Tavus, Kebuter, Turna

Uzun kuyruklu, boynunun yanlarında benekler bulunan, güvercinden daha küçük boz renkli kuş olan *kumrunun* çok az yerde adı geçmektedir.

Sümmanî sevgilisinin avazını *dudu kumru* olarak vasıflandırmaktadır.

Dudu kumru derler yârın *avazı*
Güneşi zay etmiş göğsün beyâzı

Sümmanî k.170/4

Güvencinin diğer bir adı olan *kebuter*, bazen gönle benzetilmiştir. Hz. Muhammed'in hicretinde, Hira mağarasının girişine kebuterlerin yuva yapmasına telmihte bulunmuşlardır.

Gâlib ol Sıddîk-ı râh-ı hicretim kim aşk ile

Murg-ı kudsî bir *keb*ûter*dir* derinde garımın

L.g.29/6

Emrah da gönlünün kebuter olduğunu ve sevgilinin kûyunda tutsak olduğunu söylerken, gönlü ile kebuter arasında bağlantı kurmuştur.

*Keb*ûter *gönlüm* kûyunda tutsak itme sultânum
Haremde nasle-i sayyâd olmış gügerçinün

Emrah, g.265/3

Tavus rengi yüzünden çeşitli benzetmelere sebep olmuştur.

Heykel-i pür-nûr-i *tâvûs*-ı Bihişt-i himmetüm
Cilve eyler cünbiş-i bâl ü perümden mihr ü mâh

Avnî, g.418/3

Gönül bir boyadan rengin almadı
Her boyaya *tavus* gibi banıyor

Seyranî,ko.214/1

Cenneten mi çıktın aceb
Tavus gibi nakışın var

Seyranî,s. 296/4

Turnalar da *katar* hâlinde yaşamaları, *göllere dalmaları* yüzünden şiirlere konu edilmiştir. Sümmanî ise bir beytinde sevgilisinin boyunu turnaya benzetmiştir.

Boyu uzun *turna* gibi görünür
Seni saran yiğit aklın yitirir

Sümmanî ko.101/2

Düzemedem *turna* gibi katarım
Virânede baykuş gibi öterim

Seyranî, ko 30/2

16.1.3.4 Anka, Simurg

Kafdağı'nda yaşadığına inanılan, tüyleri renkli, yüzü insana benzeyen, asla yere konmayıp daima yükseklere uçan ve kendisinde her kuştan bir alâmet bulunduran, adı var; ama kendi yok olan bir kuştur. Kendisine *simurg* da denilmiştir. Hüma kuşu ile simurg bazen karıştırılmıştır. Başında yeşil renkler bulunduğu için kendisine *zümrüdü anka* denildiği de olmuştur. Divan ve halk şairleri ankayı şiirlerinde çeşitli vesilelerle kullanmışlardır.

"Anka, halk arasında devlet kuşu olarak bilinen *hüma*, ve *musiki* kuşu olan *Kanüs* ile çok karıştırılmıştır. Hatta bu yüzden el sanatları ürünlerinde ve halılarda, çok eski dönemlerden beri anka, devlet kuşu olarak stilize edilmiştir."[341] Divan ve

[341] İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara 1989, s.36

halk şairleri de halk gibi bu karışıklığı yapmış, özellikle hüma kuşunun özelliklerini anka kuşuna vermişlerdir.

Vâsıf, sevdasını simurg kuşuna teşbih ederek, ankanın, başına yuva yaptığını dile getirmekte ve yanıp yakılma ile nâmının olduğunu söylemektedir. Simurg-ı muhabbet diyen şair, simurg kuşunun *hüma* gibi başa konmasından bahsederek, bu kuş ile hüma kuşunun vasıfları arasında bir karıştırma yapmış gibidir. Aynı şekilde Şem'î de *anka* kuşunun semada yumurtladığını, ve havada yumurtasını kaptığını söylemiş, anka kuşunun yuvasının bulunmadığından bahsederken o da Vâsıf gibi *hüma* (bkz İlgili madde) kuşunun özellikleri ile *anka* kuşunun özelliklerini birbirine karıştırmıştır.

Tutalı fevkımda *sîmurg-ı mahabbet-âşiyân* Semada *yumurtlar yavrusun* kapar
Şem-veş *yanıp yakılmakile* kıldım kesb-i şân *Simurg-ı Anka'nın* yuvası olmaz

Vâsıf, ş.66/3 Şem'î,ds.191/6

Emrah, kendisinin anka kuşu olduğunu ve avcının ne olduğunu bilmediğini, gönül dağında mesken ettiğini, böylece günah işlemediğini dile getirirken onun yükseklerde uçtuğundan ve avcılara yakalanmadığından bahsetmektedir.

Öyle bir *sim*ûrg-ı *ankayam* ki seyyâd bilmezem
Kaf-ı dilde meskenüm dâm-ı günâh olmaz bana

Emrah, g.161/5

16.1.3.5 Hüma

Devlet kuşu da denilmektedir. Kaf dağında yaşadığına inanılır. Serçeden biraz büyüktür. Yeşil kanatlı, sarı gagalıdır. Kendisinin çok yüksekte uçtuğuna yere konmadığına inanılır. Havada yumurtlar, yine yavrusu havada yumurtadan çıkarak uçmaya başlarmış. Bu kuşun ayaksız olduğuna ve yerlere konmadığına inanılır. Kemikle beslenirmiş. Eskiden bir meydanda bu kuş uçurtulur, kuş kimin başına konarsa ona padişahlık pâyesi verilirmiş, bu yüzden kendisine *talih kuşu, devlet kuşu* denilmektedir.

Divan ve halk şairleri de şiirlerinde kuşun bu özelliklerinden bazılarını işlemişlerdir. Vâsıf, Sultan II. Mamhmud için yazmış olduğu bir tarihte, *hüma* kuşunun, onun ikbal mumuna pervane olduğunu söyleyerek, muhatabını medh etmeye çalışmıştır Sümmanî hüma kuşunun yere düşerek ölmediğini ve bu dünyanın da Sultan Süleyman'a bile kalmadığını söylemektedir.

Fütüh-ı fevz ü nusret tîğ- zûr ü kahrına cevher *Hüma* kuşu yere düşüp ölmedi

Hümâ-yı şân ü şevket şem-i ikbâline pervâne Dünya Sultan Süleyman'a kalmadı

Vâsıf, Tr. 48/5 Sümmanî ko 42/3

Sevgilinin himmetine nail olan kişi de kendisini sultan hissedecektir. Hüma kuşu da kimin başına konarsa o sultan payesi olacaktır. Bu noktayı kullanan Emrah da, sevgilisini hüma kuşuna benzetmektedir. Aynı şekilde Avnî de hümanın her yerde aşiyan yapmayacağını dile getirerek, temsilî teşbih yapmıştır.

Hayâl-i zülf-i yâr itmez tenezzül çeşm-i zühhâda Şehâ kaddün senün bir câm-ı Cemdir di ne dirsen di

Hümâ-yı lâ-mekân her yerde Avnî âşyân tutmaz *Hümâ-yı devletün* âlî-himemdir di ne dirsen di

Avnî, g.176/5 Emrah, s.200/1

16.1.3.6 Papağan (Tuti, Dudu)

Papağan, tatlı dilli olması, konuşması, şekerle beslenmesi ile şiirlere konu edilmiştir. Şairler, sevgililerinin papağan gibi tatlı dilli olmasının sebeplerini araştırmışlardır.

Şeref Hanım sevgilisinin dilinin *tutiden* daha tatlı olduğunu, hatta bağda tutinin sevgilinin tatlı dilinin özlemini çektiğini dile getirmekte, Dertli de sevgilisinin bu kadar tatlı dilli olmasını, sevgilisi daha kundakta iken, lalası tarafından mamasına şeker katılmasına bağlamıştır.

Fart-ı hayret ile lal olsun gel eş âyîne-rû *Tûti* gibi her göfti şirin olmağa sebeb

Tû*tiy*ân bağda şeker güftârun eyler ârzû Kundakta şeker katmış lalâsı mamasına

Şeref Hanım, g.144/3 Dertli, g.11/5

Emrah da sevgilisinin *tuti dilli* olduğunu ama cihanda onun konuştuğunu duyan ya da görenin bulunmadığını söyleyerek bunun sebebini sormaktadır.

Görmedük bir dinleyen tûtî gibi güftârı ile
Söyledür mi yok cihânda bilmezem söyler mi yok

Emrah, g. 212/3

Seyranî de sevgilisine tuti den bozma *dudu* tabirini kullanmış, kendisinin ferman olmayı, onun da dudu dile ile bu fermanı okumasını istemektedir.

Dudu gibi açıp dili
Oku fermânının olayım

Seyranî, ko 283/2

16.2 Dört Ayaklı Hayvanlar

16.2.1 Ahu (Gazal)

Divan ve halk şairleri, ahûyu sevgiliye benzetme unsuru olarak kullanmışlardır. Ahunun gözlerinin büyük ve siyah olması, ürkek ürkek bakması, âşıklar için iyi bir benzetme unsurudur. *Ahunun* göbeğinden hasıl olan *misk* te onun anılması için diğer bir vesiledir. Çin'de bulunması, zülfün büklüm büklüm manasına gelen *çin* kelimesi ile tevriyeli kullanılmasına zemin hazırlanmıştır. Sevgilinin ahu olarak tasavvur edilmesi, âşığın kendisini *seyyada* benzetmesine zemin hazırlamıştır.

Zihnî, sevgilinin saç kokusu ile, *ahunun* kokusu arasında benzerlik kurmuştur.

Bûy-ı mûyın nesc olub *anber-nikâb* olmuş sana
Nâfe-yi *âhû-yı* cennet müşkinân olmuş sana

Zihnî, d2. g6

Hersekli Arif ise, sevgilinin bakışına tutulmayan ve onu taktir etmeyen kişinin Gazali olsa bile, kendi gözünde itibarının olmayacağını dile getirirken, *gazal* kelimesini de *tevriyeli* bir şekilde kullanmıştır. Dertli, sevgilinin gözleri için hem kara, hem de gazal benzetmesini yaparak, gazalın gözlerinin siyah ve güzel olduğunu söylemek istemiştir.

Her kim ki o âhû-yı nigehe beste-ser olmaz — Ol kara gözlü gazâli bulmaya iz kestiler
İndimde *Gazâlî* ise de muteber olmaz — Kelb rakîb ol şûhu da tavşan gibi kanlattılar

H.Arif,g.77/1 — Dertli, d.9

Sümmanî de sevgilinin gözleri ile ahunun gözleri arasında benzerlik kurmuş, sevgili için *ahu gözlü* benzetmesini yapmıştır.

Ahu gözlü nazlı dosttan ayrıldım
Onun için durmam hemen ağlarım

Sümmanî ko.78/4

16.2.2 Arslan (Şir)

Güç ve kuvveti ile arslan, çeşitli vesilelerle şiirlerde kullanılmıştır. Kaside yazan şairler, muhataplarını arslana benzetmişlerdir.

Vâsıf, Sultan II. Mamhmud için yazmış olduğu bir kasidede, onun için *şir-i ner* (Erkek arslan) benzetmesinde bulunmuştur.

Pençesinden kurtarılmış yok misâl-i *şîr-i ner*

Rum-ber-kef sürmesin hasmına esb-i şevketi

Vâsıf, k.20/84.

Sevgilinin aşkına yakalanan kişi, aynı zamanda *şir- pençe*ye düşmüştür. *Şir-pençe*nin iki anlamı vardır. Birincisi : Arslanın pençesi, ikincisi de bir hastalık adıdır. Dertli de, sevgilinin aşkına düşmeyi, *aşkın şir pençesi* olarak tasavvur etmiştir.

Düşer *şir-pençe-i aşkına* âlem
Süzüldükçe kemân-ebrû kaşların

Dertli, ko.79/1

Arslan *kudret* ve *kuvvetin sembolü* durumundadır. Seyranî de yazdığı bir koşmada *kuvvet ve kudretin sembolü* arslanı, tilki ile mukayese etmiş, talihsizliğini dile getirmiştir.

Ağır meclislerde sıkılmaz iken
Mengeneye versen bükülmez iken
Seyranî aslana yıkılmaz iken
Dedirttin tilkiye pes kara bahtım

Seyranî, ko 116/4

Dertli de, aynı mantık ve aynı düşünce ile arslan ve tilkinin mukayesesini yapmış, arslanı kuvvet ve kudretin sembolü, tilkiyi de korkak olarak tasavvur etmiştir.

Âlemde bir candan korkulmaz iken
Pençemden kimsler kurtulmaz iken
Arslana kaplana yırtılmaz iken
Dedirttin tilkiye pes kara bahtım

Dertli, ko.97/2

Arslanın kullanıldığı noktalardan birisi de onun Hz. Ali'nin lakabı oluşudur. Alevîler, Hz Ali için bu tabiri kullanmış, şiirlerde çeşitli vesilelerle bunu dile getirmişlerdir. Hz. Ali *şiri yezdan, şiri ner* terkipleriyle anmışlardır. (Bkz. Hz. Ali)

Şem'î de bir beytinde Hz Ali için *arslan* benzetmesini yapmıştır.

Dedi *arslanım* Alidir kudretiyle Kirdgâr
Lafete illâ Ali lâ seyfe illâ zülfikar

Şem'î,msd.45/1

Aynı şekilde, Sümmanî de Hz Ali'ye *şiri yezdin* terikibi ile hitap etmiştir.

Lâfetâ illa Ali lâ seyfe illâ Zülfikâr
Şir-i yezdânı Hüdâ'nın Haydar-ı Merdânîdir

Sümmanî g.9/4

Avnî gönlün uçsuz bucaksız boşluğunda erkek arslanların ahu gibi avlandıklarını dile getirmiştir.

Hep ahû-vâne sayd oluyor *şîr-i nerleri*
Yâ Rab fezâ-yı dil ne acâyip künâmdır

Avnî, k.42/41

16.2.3 Köpek (Kelb, Seg)

Divan ve halk şairleri, köpeği rakip için benzetme unsuru olarak kullanmışlardır. (bkz. İlgili madde) Rakip, sevgilinin yanından ayrılmayan, onun kuyu etrafında devamla dolaşan köpektir.

Şeref Hanım, rakibin, sevgilinin ardından ayrılmıyorsa bunda şaşılacak bir şeyin olmayacağını, çünkü avcıların ardlarında ayırmadığı bir *murdar köpek* bulundurduklarını söylemekte ve rakibi *köpeğe* temsili olarak benzetmektedir. Aynı benzetmeye Seyranî ve Dertli de de rastlamak mümkündür.

N'ola cânândan ayrılmaz ise dâ'ima ağyâr
Gezer ardında her seyyadun elbet bir *seg-i murdar*

Şeref Hanım, g.113/2

Çaldı Ali-Zülfikâr'ı
Kelb-i rakîb kırılmaz mı

Seyranî, s.275/3

Ol kara gözlü gazâli bulmaya iz kestiler
Kelb rakîb ol şûhu da tavşan gibi kanlattılar

Dertli, d.9/4

Avnî de rakiplirin kendisini *tariz* etmeye başladıklarını, bunun padişahın *av köpeklerinin* çok azdığını gösterdiğini söylerken, rakibi *padişahın av köpeği* olarak tasavvur etmektedir.

Avnî rakîbler bize ta'rîze başladı
Pek azdı pâdşahumuzun av köpekleri

Avnî, g.437/8

16.2.4 Ejderha (Ejder)

Yedi başlı, dört ayaklı, yılana benzer, kanatlı ve ağzından yakıcı alevler çıkaran efsanevî hayvan. Eski Türklerde ve Çinlilerde hava ve suların hakimi sayılır. Bu yüzden bulut şeklinde tasvir edilirdi. Aynı zamanda büyük yılan manasında da kullanılmıştır.

Hersekli Arif, dünyayı *ejdehaya* benzetmiş; Emrah da sevgilinin zülfünün iki ejder olduğunu söylemiştir.

Bu dünyâ mâ-rekz -i dem-hâre benzer
Ki zehrî kat kat olmuş *ejdahâdır*

H.Arif,k.25/23

Müzeyyen arzınun gözden nihan itmiş amân zülfün
İki ejder olmuş genc-i hüsne pâsbân zülfün

Emrah, s.247/1

Hersekli Arif *gamı, ejderhaya* teşbih etmiştir. Hersekli Arif, balığın Hz. Yunus'u yutmaya kastetmeden önce, canının gam ejderhasına yem olduğunu söylemekte; Seyranî de, Hz Musa'nın elindeki *asa*nın büyük bir *ejderhaya* dönüşmesi mucizesine telmihte bulunarak, kendi sözünün (şiirinin de) *ejderha* olduğunu dile getirmektedir.

Ejdehâ-yı gama cân olmuş idi kût henüz
Yogiken Yûnusa kasd-ı dehen-i hût henûz

H.Arif,g.67/1

Ger olduysa asâ *ejder* adûya dest-i Mûsâ'da
Olurdu düşmene sözüm ona nisbet bir *ejderhâ*

Seyranî, s.2/2

Vâsıf da Mısır'ı feth eden kapdan Huseyin Paşa için yazdığı bir tarihte, Hüseyin Paşa'yı ejderhaya benzetmiş, ejderhanın rakibini sıkboğaz ederek öldürdüğü gibi onun da düşmanları öyle öldürdüğünü dile getirirken, ejderhayı *yılan* manasında kullanmış; Seyranî de bir koşmasında ise ejderhayı *yedi başlı bir canavar* olarak tasavvur etmiştir.

Sıkboğaz edip dem-i evvelde ejderhâ gibi
Mevc-i şemşîrünle boğdun kâfiri deryâ gibi

Vâsıf, Ta.7/30

Bize edenleri defterin dürsem
Ejder olmuş yedi başlı görünür

Seyranî, ko.221/1

16.2.5 Kuzu

Divan ve halk şairleri, kuzuyu, sevgiliye benzetmek için kullanmışlardır.(Bkz. İlgili madde.)

Vâsıf ve Emrah kuzu kelimesi ile sevgiliyi kastetmişlerdir.

Senden *kuzum* kim vazgeçer
Tek sen begim yâr ol bana

Vâsıf, ş.9/2

A kuzum çok nâzdan âşık usanır
Vefâsız sevdadan gönül bulanır

Emrah, ko.39/2

16.2.6 Tavşan

Vâsıf, tavşanı sevgiliye benzetme unsuru olarak kullanırken, Dertli bir beytinde tavşanı gerçek manasında kullanmıştır. Sevgilisini kara gözlü ceylana teşbih eden Dertli, tavşanın tuzakla yaralanarak elde edilmesi gibi, gazal olan sevgilisinin de aynı şekilde elde edilmesinden korkmaktadır.

Ol kara gözlü gazâli bulmaya iz kestiler

Kelb rakîb ol şûhu da *tavşan* gibi kanlattılar

Dertli, d.9/4

Vâsıf, "1908'e kadar Akdeniz Adaları'ndan bilhassa Sakız Adası'dan İstanbul'a gelen köçek Rum çocuklarının zevk erbabı arasındaki yaygın adı olan"[342] tavşan kelimesini sevgilisi için kullanmıştır. Bayburtlu Zihnî de sevgilisine Vâsıf gibi *tavşan* demektedir.

Mest ollup ol şûh *tavşan* Dek-bâzdır ol dilberi aldatmağa gelmez
Turrasın kılmış perîşân *Tavşan-ı beççedir* taş yatur avlanmağa gelmez

Vâsıf, mh.ş.200/4 Zihnî, d2./93

Bir Menekşe nâmlı *tavşan* dilberi
Kıldı aşkıyla cihânı serserî

Vâsıf, mh.ş.203/1

Tavşan kanı halk arasında meşhurdur. Vâsıf badenin renginin *tavşan kanı* olduğunu dile getirmektedir.

Beççe-i tavşanı tavşan kanı bâdeyle hemân
Taş yatur sayd edelim kâm alalım subh u mesâ

Vâsıf, k.17/24

XVII. BÖLÜM

17. NEBATLAR

17.1 Divan ve Halk Şairlerinin Kullandıkları Müşterek Nebatlar

17.1.1 Ağaçlar

17.1.2 Umumî Olarak Ağaç, Dal, Fidan

Bağ, bostan, çemen, çemen-zar gibi yerlerde ağaçların varlığı dikkat çekmektedir. İsim ve cinsleri belirtildiği gibi bazen de genel manada kullanılmıştır.. Sevgilinin boyu, nahl, elif, fidan, semen, *ar'ar* vb. unsurlarla anılmıştır.

17.1.3 Servi, Ar'ar, Sanevber

Şairlerin üzerinde en çok durdukları ağaçların başında servi gelmektedir. Çünkü sevgilinin boyu serviye benzemektedir. Servi bir süs ağacıdır. Yaz kış yeşil kalır. Rüzgar vurdukça o hafifçe salınarak naz yapar gözükür. Böylece servi ile sevgili arasında benzerlik durumu ortaya çıkar, şairler de sevgiliyi boy açısından serviden mürekkep çeşitli terkiplerle dile getirirler. S*ervi naz, servi hıraman, servi*

[342] Rahşün Gürel, age., s. 152

revan, servi bâlâ, servi sehi, servi bülend, servi sim-endam, servi dil-ara gibi terkipler bunlardan bir kaçıdır. Bu terkiplerin geçtiği yerlerde genellikle sevgilinin kendisi geçmez, istiare yoluyla bunlar sevgiliye ad olmuşlardır. (Bkz. Sevgiliye ait Hususlar)

Sümmanî sevgilinin yüzünün huriye, boyunun da selviye benzediğini söylemektedir.

Cennette huriye benzer siması
Boyu selvi, yanakları al gelin

Sümmanî ko.102/2

Avnî ise bütün benzetmelerinde olduğu gibi istiare yapmış ve sevgilinin kendisini anmadan boyu için *servi dil-âra* terkibini kullanmıştır.

Dirîg o *serv-i dil-ârâyı* böyle bilmezdüm
Belâ-yı âlem-i bâlâyı böyle bilmezdüm

Avnî, g.285/1

17.1.4 Ar'ar, Sanavber, Şimşat

Ar'ar, Sanavber, şimşat, kendi başlarına kullanılmamış, sevgili ile alâkalandırılmıştır. Boy ile ar'ar arasındaki benzerlik sadece şekil bakımındandır. Sevgilinin boyu da ar'ar gibi uzun olmaktadır. Divan ve halk şairleri çeşitli vesilelerle sevgililerinin boyunu ar'ara teşbih etmiştir.

Dertli, sevgilinin boyunun *ar'ar* olduğunu dile getirmiş; Vâsıf da, ar'arlar gibi karşısında salınmasını istemiştir.

Varalım gülzâra ben seyreyleyim bir gûşeden — Dedim- Evvel haber ver kamet-i kadd-i dırâzından
Serv-i nâzım sen salın karşımda *ar'arlar* gibi — Dedi - Sanma sakın *servi* değil *Tûbâ* vü *ar'ardır*

Vâsıf, g.125/5 — Dertli, 28/3

Sanavber çam fıstığı şeklinde bir ağaç olup sevgilinin boyu için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Dertli gülistan âlemini seyrettiğini; fakat gülistanda servi hıramını gibi bir *sanavber* görmediğini söylemektedir.

Gülistân-ı âlemi bir bir temâşâ eyledim
Bir *sanavber* görmedim serv-i hırâmânım gibi

Dertli, d.6/3

17.1.5 Tuba

Cennette bulunan, kökleri yukarıda, dalları aşağı sarkık bir şekilde müminlerin gölgesinde dinlendiği ağaç olan tuba, sevgilinin boyu için benzetme

unsuru olarak kullanılmıştır. Tuba'nın Cennet'te müminleri gölgesinde himaye etmesi gibi, bazen âşıklar da sevgilinin sayesinin altına girmeyi arzu etmektedirler. Yine sevgilinin cennet varlığı olarak düşünülmesi, onun boyunun tuba ağacına teşbih edilmesine zemin hazırlamıştır.

Âdile Sultan ve Bayburtlu Zihnî sevgilinin boyu için *tuba* benzetmesinde bulunmuşlardır.

Kaşların ve'l-leyl *tûbâ* kâmetin
Ruhların Hak gonca-i handan eder

Âdile Sultan, g.62/2

Cemâlin aya benzermiş kadin *tûbâ*ya benzermiş
Demin İsâya benzermiş ne cân bahş imiş

Zihnî, d2. g19

17.1.6 Fidan (Nahl, Fidan)

Fidan, bazen gül fidanı şeklinde anıldığı gibi, bazen de sadece fidan diye tanımlanmıştır. Divan ve halk şairleri, bu unsurları tek başlarına kullanmaktan ziyade sevgili ile bağlantılı olarak kullanmışlardır. Sevgilinin boyu, fidan gibi taze ve inceciktir. Şairler de bu durumu anlatmak için fidan ağacını benzetme unsuru olarak kullanmışlardır. Hatta Dadaloğlu, sevgilinin boyunun ince oluşunu vurgulamak için *fidanca dal* benzetmesini yaparak onun hem ince, hem de uzun olduğunu vurgulamak istemiştir.

Yaşta küçük ama boyda münasib
Sallanıyor bir *fidanca dal gibi*

Dadaloğlu, ko.38/1

Vâsıf ve Emrah sevgilinin boyu için *fidan* benzetmesinde bulunmuşlardır.(Bkz. Sevgiliye ait hususlar)

Gâyet güzeldir
Kaddi fidândır

Vâsıf, ş.48/3

Bir *nevres fidansın* bek ey servinaz
O cism-i billürun penbeden beyaz

Emrah, ko.83/3

Kâmetün *nahl-ı gül-i zîbendedir*
Sana âlem bülbül-i nâlendedir

Vâsıf, ş.52/1

17.2 Çiçek Çeşitleri

17.2.1 Divan ve Halk Şairlerinin Müşterek Kullandıkları Çiçekler

17.2.2 Umumî Olarak Çiçek (Şükufe, Ezhar)

Çiçekler genel manada kullanıldığı gibi, onlara özel anlamlar da yüklenmiş, renk, koku, şekil yönünden bazı benzetmelerde kullanılmışlardır. Daha çok baharın gelişini müjdeleyicisi olmaktadırlar.

Sevgilinin *sinesi*, yüzü, *saçı* çiçek ve çeşitlerine benzetilmiştir. Şairler kendileri ile *lale* arasında bağlantı kurmuşlardır.

17.2.3 Menekşe, (Menevşe, Benefşe) Reyhan

Baharın müjdecisi olan menekşe, koyu renkte olup kısa boyludur. Şairler *mor menekşe* şeklinde hitap etmektedirler. Menekşe bazen baht açıklığının, gönül mutluluğunun sembolü olur.

Şeref Hanım, düşürdüğü bir tarihte, muhatabının gönül ve bahtının menekşe gibi açık olmasını istemekte; Dertli de *sarı çiğdemin* baharda ilk olarak görüldüğünü, Benefşenin ise baş eğip *day durduğunu* yani yeni yeni yetişmeye başladığını dile getirmekte, ve benefşenin *baharın müjdeleyicisi* olduğunu vurgulamaktadır.

Küşâd ola dil ü bahtı gül ü *benefşe* gibi — Sarı çiğdem evvel geldi dünyaya
Şeb u nehârını hep ide kadr u îd ilah — *Benefşe* baş eğip durdu daya

Şeref Hanım, ta. 130/4 — Dertli, ko.39/2

Sümmanî de, menekşenin baharın geldiğini haber verdiğini söylemekte, baharın gelmesi ile *mor menekşenin* bitmeye başladığını dile getirmektedir.

Bahar gelir yine karşı dağlara
Mor *menekşe* lale bitmek içindir

Sümmanî k.151/1

Menekşenin bir özelliği de biterken, *boyunun eğilmesidir*. Şairler menekşenin bu özelliğini de şiirlerinde işlemişlerdir.

Şeref Hanım onun bu özelliğini *hüsni ta'lil* yaparak, ayak öpmek için başını eğdiğini dile getirmekte; Dertli de menekşenin başını yere eğdiğini dile getirerek, onun şekil özelliğini şiirinde işlemektedir.

Kudûm-ı Vâlide Sultânı öpmege oldu — Sarı çiğdem evvel geldi dünyaya
Benefşe boynın egip yollar üzre ser-gerdân — *Benefşe baş eğip* durdu daya

Şeref Hanım, k.94/17 — Dertli, ko.39/2

Reyhan, divan ve halk şairlerinin pek fazla rağbet etmedikleri bir çiçektir.

Şeref Hanım ve Dertli ve Zihnî *reyhanı,* sevgilinin saçı için benzetme unsuru olarak kullanmışlardır.

Rişte-i zülf-i perîşân dolaşur elden ele
Deste-i sümbül ü *reyhân* dolaşur elden ele
Şeref Hanım, g. 163/1

Ritşe-i reyhâne teşbîh etme zülfün Dertli'ya
Sümbül-i bâğ olmaya kâkül-perîşânım gibi
Dertli, d.6/7

Gîsûlarını sümbül *reyhâna* degişmem
Dürc-ı dehânın bin dürr ü mercâna değişmem
Zihnî, d1.msd.21

17.2.4 Nergis

Nergis çiçeği, sarı rengi, baharın gelişini müjdelemesi ve özellikle de sevgilinin gözlerini hatırlatması yönüyle şiirlerde işlenmiştir. Nergis çiçeği, çoğu zaman sevgilinin gözü ile birlikte anılmıştır. Nergis çiçeğinin mahmur şeklide görülmesi, şairlere ilham olmuş, şairler sevgilinin mahmurlu bakışı ile nergisi çiçeği arasında benzerlik kurmuşlardır.

Vâsıf Zihnî ve Seyranî sevgilinin *gözleri* ile *nergis* çiçeği arasında *benzerlik* kurmuşlardır.

Bûy-ı ruh-ı alun mu nedir bu dedim ol gül
Nâz ile süzüp *nergis-i çeşmin* dedi fulya
Vâsıf, ş.10/3

Çemen *nergislerin* bîmar kıldı muanber *çeşmin*
Okutdu gülşene hem müntehâ-yı muhtasar *çeşmin*
Zihnî, d1.Th11

Lâyık mı rişte-i ümmidim üzre
Nergis gibi *çeşm-i mestini* süze
Seyranî, ko .198/4

17.2.5 Sümbül

Sümbül, sevgilinin saçı ile en fazla ilgi kurulan çiçektir. (bkz. İlgili madde) Rüzgar sevgilinin sümbül kokan saçından âşığa devamla koku getirmektedir. Sümbülün saçaklarının bulunması ve uzun olması sevgilinin zülfünü, kâkülünü hatırlatmaktadır. Kendisi koyu renktedir. Bu yüzden bazen duman ile birlikte de anılır. Yine musikimizde bir makam olan *sümbüle* de sümbül ile birlikte *tevriyeli* olarak kullanılmaktadır.

Avnî, Vâsıf, ve Zihnî sevgilinin saçı ile *sümbül* arasında çeşitli vesilelerle benzerlik kurmuşlardır.

Mû degül *sümbül-i gül-zâr-i cemâl* ancak *bu*
Hat degül dâg-zen-i nâf-ı gazâl ancak *bu*

Zülfü sümbülden ruhı gülden dehânı goncadan
Tâzedir ey bagbân bozma otağım tazedir

Avnî, g.355/1 Zihnî, d2. g21

Vâsıf'a sun câm-ı la'lün mül gibi
Kıl perîşân *zülfünü sümbül* gibi

Vâsıf, ş.38/5

Dertli, sünbülün saçaklarından bahsetmiştir.

Haktan su yürüdü her bir dırahta
Sümbül sacaklandı gark oldu rahta

Dertli, ko.39/3

Âşık Şem'î, baharın gelmesi ile birlikte, *zanbak*, *susam*, *nergis*, *benefşe* ve *lalenin* açtığını, fakat bunların hepsinden evvel sümbülün açtığını söyleyerek sümbül çiçeğine öncelik vermiştir.

Açılır zanbak susam nergis benefşe lâleler
Her çiçekten ibtidâ *sümbül* cilâsın gösterir

Şem'î,g.39/4

17.2.6 Lâle

İran mitolojisine göre, bir yaprağın üzerindeki çiğ tanesine yıldırım düşmüş ve alev alan yaprak o haliyle donup kalarak lâle'ye dönüşmüş. "Göbeğindeki siyahlık da yıldırımdan artakalan yanık iziymiş. O günden sonra lâle, rengi ve şekli dolayısıyla şairlerin büyük ilgisini çekerek sevgilinin yanağına, şarap dolu kadehe, muma, yaraya vb. benzetip durmuştur."[343] Türk kültüründe de büyük bir öneme sahip olan lâleyi, Türkler Anadolu'ya getirmişlerdir.[344] Divan ve halk şairleri çeşitli vesilelerle lâleyi benzetme unsuru olarak kullanmışlar, rengi ve şekli ile çeşitli tasavvurlarla dile getirmişlerdir. Renk bakımından kadehe, sevgilinin yanağına, gözlerinin rengine teşbih edilen lale, şekil bakımından yaraya, kana ve âşığın gözlerinin rengine, sinesine, bağrına benzetilir. Aynı zamanda kan ile birlikte anılır.

Lâlenin en fazla teşbih edildiği nokta, onun yaraya benzeme noktasıdır. lâlenin göbeğinde hasıl olan siyah benler, şairlerde onun bağrının yanık olduğu fikrini uyandırmıştır.

Hersekli Arif ve Seyranî lâleyi yara ile inesinde hasıl olan yaralar ile lâle arasında şekil benzerliğine gitmiştir. Seyranî de lâlenin sinesinde yaralın açılıdığını benzetme unsuru kullanmadan anlatmıştır.

---

[343] Ayvazoğlu Beşir, **Güller Kitabı**, Ötüken Yay., İstanbul 1992, s.107
[344] age., s.108

Lâle-i dâğ açılır cânu dil-i sînemde
Şevk-ı hâlinle yetişmiş nice gül-zâr sana

H.Arif, g.7/5

Lâle sinesine açılır *dağlar*
Gül sümbüle bülbül başına ağlar

Seyranî, ko.213/3

Vâsıf da, aşk ateşinin tâbiatında bulunan zorluktan dolayı, sinesinde yüzlerce yâranın meydana geldiğini söylemektedir.

N'eyleyem ammâ bu zûr-ı tabı nâr-ı aşk ile
Dil misâl-i lâle sad dâg-ı derûn ızhâr eder

Vâsıf, k.26/92.

Lâle, kadehle alâkalı olarak da kullanılmıştır. Şekil bakımından kadehe benzeyen lâle, aynı zamanda renk bakımından da *kırmızı şarabı* hatırlatmaktadır. Hersekli Arif ve Şem'î lalenin *rengini* beyitlerinde işlemişlerdir. Zihnî de sevgilinin *yanağını* lâleye teşbih etmiştir.

Dâg-ı hicrânınla *hûnîn lâledir* gûyâkadeh
Sîne-i pür-sûzuma hem-nâledir gûyâ kadeh

H.Arif,g.29/1

Meclise sâkî getirse *lâle renginde şarab*
Ben de versem kendine hazır ciğerden bir kebab

Şem'î,mr.44/3

Söyle dildâre yolun ugrarsa ey bâd-ı saba
Lâle ruhsâre açılmaz mı açıldı tâze gül

Zihnî, d2. g54

Zihnî de, baharın gelmesi ile birlikte, sinei sadçakların mumlarını lâleden yaktıklarını, sagar u seyyâlenin artık devr etmesini gerektiğini söylerken, lale ile *çerağı* bir arada kullanmıştır.

Sîne-i sad çâklar yakdı *çerâğı lâleden*
Sâgar u seyyâle devrân eylesün geldi bahar

Zihnî, d2. g20

Sümmanî de lalenin, sümbülün, mor menekşenin kokusunun yâre benzediğini söyleyerek, lâlenin kokusu ise sevgili arasında benzerlik kurmuştur.

Lâle sümbül mor menekşe
Kokusun yâre benzer

Sümmanî s28/1

Seyranî, lâlenin bağrını aşk oduna dağladığını, bülbülün ise güle âşık olduğu için ağladığını söylerken, lalenin içinde hasıl olan siyah beni, onun âşık olmasından dolayı meydana geldiğini söyleyerek, *hüsn-i ta'lil* sanatı yapmıştır.

Lâle bağrın aşk oduna dağlarmış

Bülbül güle âşık olup ağlarmış

Seyranî, ko 134/4

17.2.7 Fülfül

Karabiberin diğer adıdır. Eski tıpta mide ve bağırsak hastalıklarını iyileştirmede kullanılmaktadır. Divan ve halk şairleri onun bu özelliğinden ziyade, sevgilinin *ben*'ine teşbih unsuru olarak kullanmışlardır. Bu benzetmelerden fülfülün renginin siyah olduğunu anlamaktayız. Aynı zamanda sevgilinin saçları da *fülfül* ile birlikte kullanılmıştır. Fülfülün kokusu da şairler tarafından itibar görmüş, beyitlerinde onun kokusunu da sevgilinin saçına ve *hâl*ine benzetme yapmışlardır.

Avnî, Vâsıf ve Zihnî sevgilinin *hâlinin;* Emrah da *saçının fülfül* gibi koktuğunu dile getirmişlerdir.

Hâlün mü bu *fülfül* mü dedim ol gül-i bûya
Nâz ile süzüp nergis-i çeşmin dedi *fulya*

Vâsıf, ş.10/1

Sabâ takdir idince bûy-ı mûyun katrelerdir kim
Ruhunda hâl*dır* ismi çemende *fülfül* olmuşdur

Zihnî, d2. g29

Hâl-i fülfül şekl-i hâtır-sûzun ey âteş-'izâr
Der-i deryâ-yı fürûg-ı Tûrdur ammâ siyâh

Avnî, g.415/3

Bilmem yaslı mıdır ol peri-zâde
Çekmiş yüze siyâh *fülfül-i zülfün*

Emrah, ko.67/3

Seyranî, fülfülün ve gülün kokusunu tattığını, sevgili ile vuslatı yaşadığını imâ etmeye çalışmıştır.

Tatmışız tadını *bûy-ı fülfülün*
Koklamış doymuşuz kokusuz gülün

Seyranî, ko40/2

17.2.8 Gül (Verd)

Divan ve halk şairlerinin şiirlerinde en fazla kullandıkları çiçek; güldür. Gülşen, gülzâr, gülistan, bahçe, bostan, çemen gibi çiçeklerin bol bulunduğu yerlerde, gülden sıklıkla bahsedilmiştir. Baharın gelmesi ile birlikte gül ile bülbül arasında meydana gelen aşk oyunları, şairlerin dilinde yeni bir şekil almış, her şair *gül-bülbül* macerasını anlatarak biraz da kendi ruh hâllerini dile getirmek istemişlerdir. Böylece *gül-bülbül* şiirlerde sıklıkla kullanılır olmuştur. Gül, bahar mevsiminin gelişini bildirmesi, dikensiz bulunmayışı yönüyle şiirlere konu edinilmiştir. Yine peygamber terinin *gülsuyu* şeklinde olması, şairler için anlatım aracı olmuştur. Güzel kokusu ve gülsuyunun *gülab* şeklinde ifade edilmesi de bir başka kullanım yönüdür. Gül, bütün çiçeklerin başıdır. Bazı beyitlerde, gülün açması

ile birlikte, diğer ezharın ona boyun eğmesinden bahsedilmiştir. Sevgilinin yanağının gül; saçının sümbül; dehanın gonca olarak tasavvur edilmesi, tazeliğin sembolü olarak görülmesine vesile olmuştur. Güllerin açması ile birlikte şairlerin dilinde *gül devrinin* anılması başlanmış, ve bu devirle birlikte, şairler, sevgili ile sohbet etme, onu görme umudunu taşımışlar. Sevgilinin yanağındaki siyah benler bile *siyah gül* şeklinde tasavvur edilmiştir. Bütün çiçeklerin başı durumunda bulunan gül, şairlerin sevgilinin her uzvunu ve hareketini onunla bağlantılandırmalarına sebep olmuştur. Sevgilinin yüzünün, yanaklarının gül olarak tasavvur edilmesinin yanında, çene çukuru bile güle benzetilmiştir.

Emrah, gülün bütün çiçeklerin başı olduğunu gülzarında onun rengi ile renkleceğini dile getirmiştir.

Nev-bahâr oldu yine o baş olur ezhâra gül
Câme-i gül-gûn ile revnâk verir gülzâra gül

Emrah, g. 217/1

Avnî ve Emrah sevgilinin *gül r*enginde olduğunu dile getirmektedirler.

Sorma mekr ü âl-i la'l-i yârı Avnî dem-be-dem — *Kızıl gül ruhların* şehrinde yakdum nice âteşler
Bâde-i gül-gûn gibi mâ'ül-hayât-ı fitnedir — *Kızıl ruhla* kızıl atlası yandırdum tutuşturdum

Avnî, g .42/5 — E s.232/3

Sevgilinin yanağının *güle* teşbih edilmesi, bütün şairlerin kullandıkları bir benzetme unsurudur. Şairler, sevgilinin yanağını güle, ağzını *goncaya* benzetmişlerdir. Dertli, sevgilisinin yanağını güle, ağzını da *goncaya* benzetmektedir.

Ruhlar ı gül gonca femi
Kendi aşiret hatemi

Dertli, sn.5/8

Zihnî de sevgilinin yanağını: *gülzârı irem*e ve *gülşene* benzetmektedir.

Ey *âruz-ı gülzâr-i İrem* gülşen-i zibâ
Vay kamet-i tûbâ

Zihnî, d2. mst5

Emrah sevgilisinin *zenehdanını* güle teşbih etmiştir.

Serv-i gül n'eyler sana hayrân olan
Gül zenahdanun gören gözler güzel gözlerini

Emrah, g.203/3

17.3 Kuramın Eğitim ve Öğretiminde Kullanılacak Olan Yöntem-Teknik ve Stratejileri:

17.3.1 Soru-Cevap Tekniği

Sınıf içi uygulamalarda en yaygın bir şekilde kullanılan tekniktir. Bu teknik, öğrencilere düşünme ve konuşma alışkanlıklarını kazandırma bakımından oldukça önemlidir ve her dersin öğretiminde kullanılır.

17.3.2 Soru-Cevap Tekniğinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar:

a. Tüm sınıfı ilgilendiren sorular sorulmalı, herkese düşünmesi için bir zaman tanınmalaı daha sonra da soruyu cevaplandıracak kişi belirlenmelidir. Bu belirlemede cevap vermeye gönüllü öğrencilere öncelik verilmeli, kolay sorular gruba göre öğrenmesi yavaş olan öğrencilere sorulmalıdır. Yanlış cevap veren öğrenciler azarlanmamalı ve sınıf içinde küçük düşürücü davranışlardan kaçınılmalıdır.

b. Doğru cevaplar anında pekiştirilmelidir. Yanlış cevaplar, doğrusu tekrar ettirilerek düzeltilmeli, doğru cevapların verilmesi için ipuçları kullanılmalı ya da yan sorular sorulmalıdır.

c. Sorular sınıfa değil de öğrencilere tek tek yöneltiliyorsa, oturma sırası, numara sırası gibi belli bir sıraya göre değil de seçkisiz (random) yolla sorulmasında yarar vardır. Böylece tüm sınıfın dikkatli ve ilgili olması sağlanmış olur.

Soruları öğretmen sorabileceği gibi, öğrencilerin öğretmene ya da öğrencilerin birbirine soru sormalarına olanak sağlanmalıdır.

17.3.2.1 Soruların öğrenciler tarafından cevaplandırılmasında dikkat edilmesi gereken hususlar:

Soruyu sorulduktan sonra, düşünmek için zaman bırakılmalı. Öğrencilerin, soruya kendi sözcüklerini kullanarak cevap vermeleri sağlanmalı.

a. Konuşma güçlüğü olan öğrenciler sabırla dinlenmeli ve diğer öğrencilerin de sabırla dinlemesini sağlanmalı,

b. Yanlış cevap veren ya da cevap vermede güçlük çeken öğrenci ile alay etmekten, onu azarlamaktan ya da küçük düşürücü bir davranışta bulunmaktan kaçınılmalı,

c. Cevap vermek isteyen öğrencilere adları söylenerek söz vermeli.

Böyle bir yaklaşımla soru-cevap tekniği sınıf içinde başarıyla uygulanabilir.

Soru sormada en önemli husus, bekleme süresidir. Öğretmenlerin soru sorduktan sonra en çok bir saniye bekledikleri ifade edilmektedir. Bu süre, gerçek anlamda düşünmek için yeterli değildir.

XVIII. BÖLÜM

18 DİVÂN VE HALK ŞAİRLERİNİNDE ATASÖZÜ, VECİZE VE DEYİMLERİN KULLANILMASI

Şiirlerde deyim, atasözü ve veciz ifadelere sıklıkla rastlamak mümkündür. Halk şairleri bu üslûbu gelenek olarak daha fazla kullanmışlardır. Fakat divan şairlerinde de bu kullanıma rastlamak mümkündür. Şiirlerde vecize ve atasözü ve deyimlerinin kullanılması, "Divan şiirini halk şiirine yaklaştıran bir özellik"[345] olarak yorumlanmıştır.

Servet ü sâmân bulur elbette hayvânum diyen

Avnî, g.341/4

Serveti mûcib-i hayret olan ehl-i mâlun
Ekseri zâ'id olur masrafı îrâdından

Avnî, g.345/2

Tek bâşıma olsam şâha gedâya kul olmam
Virân olası hânede evlâd ü ıyâl var

Dertli, kl.36/4

Dûr olmayı ister mi kişi öz vatanından

Dertli, kl.36/5

On altıncı yüzyıl şairlerinden Kazak Abdal'ın *beğenmez* redifli şiirine Emrah, Sümmanî ve Seyranî de nazire yazmıştır

Hârında bend oldı bir hâr-ı nâdan
Zuğmunca rütbe-i bâlâ *beğenmez*
Hayvanlıkdan çıkub olmadı insan
Halbûki arif-i dânâ *beğenmez*

Necâset gibi pistir anın işi
Kör olsun da çeşmi dökülsün dişi
"Rabbiyesir"de var sekiz yanlışı
Ders-i medresede ma'nâ *beğenmez*
....

Emrah, ko.154/1-2

Ormanda büyüyen yaban azgını
Çarşıda pazarda seyrân *beğenmez*
Medrese kaçkını softa bozgunu
Selâm vermek için insan *beğenmez*

Her çeşit insandan bir eşi var
Mektepten koğulmuş günah işi var
"Rabbî yesir" de dört yanlışı var
Tahsil etmek için irfan beğenmez
.....

Seyranî, ko. 259/1-3

Üç beş hurufattan hisse kapanlar
Dalga vurur ummanları *beğenmez*
İki ecza ile ilaç yapanlar
Eflatun u Lokman'ı *beğenmez*

Sümmanî k.187/1

Okuyup ibare mana saçmayan
Aşkın şarabını bulub içmeyen
Kendi hanesine sözü geçmeyen
Adalette Süleyman'ı *beğenmez*

Sümmanî k.187/2

Bakarsan necasetten pistir her işi
Kör olsun gözü dökülsün dişi
"Rabbiyesir"de var sekiz yanlışı

---

[345] Cemal Kurnaz, **Türküden Gazele, Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine Bir Deneme,** Akçağ Yay., Ankara 1997, s.113

Ders-i medresede mana *beğenmez*

Sümmanî k.188/2

Her bir güzel bir yiğidin yâridir

Sümmanî ko 10/4

Bir iki ilaçla deva yapanlar
Eflâtun'u Lokman'ı tan eder

Sümmanî k.132/1

Şikest-i dest-i emel çâresizligindendir
Hezâr pâreligi pâresizligindendir

Avnî, MÜ/35

Şimdi güzellerde mürüvvet yoktur

Şem'î,ko.139/4

Dediler azan da belâsın bulur

Seyranî, ko 59/8

Bal tutan elbet de parmağın yalar

Seyranî, ko 55/2

Çare yoktur *bülbül güle kavuşur*
Velâkin arada hâr olmasaydı

Sümmanî ko 33/6

Beğenir aklını kendi gibi dîvâne gönül

Vâsıf, g.78/6

Büyücü pâk olmayınca yuduğu olmaz temiz
Kelp semiz olsa eti yenmez himar olmaz feres

Seyranî, g.354/3

Çünki ahkâm-ı kader kâbil-i tagyîr olmaz
Hükm-i takdîre tevekkül gibi tedbîr olmaz

Avnî, g.155/1

İki el baş için derler savaş

Akılın güftârına nisbetle noksândır sükût

H.Arif,g.24/2

Arap atlar yakın eyler ırağı

Dadaloğlu, ko. 10/1

Kişi bulur mevlâsını arayınca

Emrah, ko.6/2

Ne hâcet eylemek arife tarif

Emrah, ko.75/3

Hırrenün şîr-i jiyân ile olur mu nisbeti

Vâsıf, k. 20/57

Âşıkın noksanı hiç gelmez hesâba sevdigim

Zihnî, d2. g70

Âşık-ı bî-çâreye bin can kâfi olamaz.
Olamaz âşık-i bîçâreye bin cân kâfi

Avnî, g.428/2

Âşinaya âşîna bîgâneye bîgânedir

Vâsıf, g.41/8

Âteşin penbe ile olmaz oyunu zirâ

Vâsıf, k. 17/29

At alanlar Üsküdar'ı geçmeden

Zihnî.ko.13/3

Esbâbına gelir revnak-ı dîger yelerle

Vâsıf, g. 115/6

Kim kimin ayıbın yüze vurrusa

Seyranî, ko 190/2

Kokutmadan yemez eti ayılar

Seyranî, ko.14/4

Balık baştan kokar bunu bilmemek

Seyranî, ko. 139/5

Bir sûr var mı kim sonı mâtem bulınmasun

Avnî, g.347/1

Bir olur kişver-i dilde iki sultan olmaz

Şem'î,g.62/1

Geçinmez bir sofu ile beynamaz
Bir ocakta iki kazan kaynamaz

Seyranî, ko 170/4

"Bize kâfir diyen bî-dîn bârî Müslimân olsa"

Avnî, g.367/4

Kulluk bu harâbâtda sultânlıkdır

Avnî, r. 4

Bu günü yarına koyma nûr-ı vahdet bul hemân

Âdile Sultan, g.102/6

Bülbülün aşkına sebep gül oldu
Ona kafes ağzındaki dil oldu

Seyranî, ko.216/2

Büyücü pâk olmayınca yuduğu olmaz temiz

Seyranî, g.354/3

Câhil adam misli yaban arısı
Çeç yapsa bal yapmaz orman içinde

Seyranî, ko 22/3

Çâbük tatar bir kadem akdem gelir gider

Vâsıf, g.25/2

Define bulunur virânelerde

Seyranî, ko 24/3

Bu meseldir ki kalem dîvâneye bîgânedir.

Vâsıf, g.41/3

Sadra geçmekle denî âsaf-i devrân olmaz

Avnî, g.153/1

Söylenür darb-ı meseldir *derd gezer derman gezer*

Şem'î,g.33/7

Deresine göre sular akıyor

Seyranî,ko.213/3

Hiç bir an devenin tüylenmez dizi

Seyranî, ko 170/3

Dibi görünmeyen gölden uzak

Sümmanî ko.67/1

Dîni ayrı kâfir olsa rahm eder feryâdıma

Vâsıf, ş.128/1

Doğru oku atan eğri yay olur

Seyranî, ko 20/4

Bir yerde ki hak söyleyeni dâre çekerler

Avnî, Mü/32

Dost kimseyi çekmez dert pazarına

Sümmanî ko12/5

Dünya Sultan Süleyman'a kalmadı

Sümmanî ko 42/3

Gözden ağlar düşman özden ağlamaz dost mevtine

Seyranî,t.361/15

Komşu olma edepsize arsıza

Sümmanî k.158/2

Eğri okla doğru nişan vurulmaz
Doğru ok atılmaz eğri kemansız

Seyranî, ko.263/2

El elden üstündür arşa varınca

Emrah, ko.6/3

Emsaliyle konuşmayan âdemi
Altun ismi olur pul yavaş yavaş

Seyranî,ko.226/2

Dünyada eskiye itibar olsa
Her sabah nur yağar bit pazarına

Sümmanî ko12/2

Altın eğer vursan eşek at olmaz

Seyranî,ko.215/7

Gedâya merhamet kılmak beğim beğlerde kanundur

Dertli, s.46/3

Melesdir bu kim derler *göz terâzidir akıl mîzân*

Vâsıf, Tr. 35/8

Hain akrabanın bal şerbetinden
Muhibbi sadığın suyu tatlıdır

Sümmanî k.138/1

Eder ashâb-ı hayr âlemde sa'y âsâra oldukça

Vâsıf, g. 105/8

Ekme tohumu hazana
Harmanda mahzun olursun

Sümmanî s22/2

Her bir kişinin talîi devlette bir olmaz

Dertli, kl.36/2

Meseldir herkesin vatanı kendüye Bağdad

gŞem'î,g.23/6

İkbâle zevâl erse ne var sende kemâl var
Mağrûr-ı kemâl olma ki ardınca zevâl var

Dertli, kl.36/1

Eder mi düzd-i şeb-rev rûşenâyî-i kamerden haz

Vâsıf, g.66/1

İman ile yalan imtizac etmez.

Emrah, ko. 150/ 1

Merd-i sâhîyi akıbet ihsânı andırır

Vâsıf, g.48/6

Ab u dâni serpilir insanı kısmet gezdirir

Şem'î,g.38/5

İ'tikâdı olmayan taklîd eder her mezhebe

Vâsıf, g.111/2

İyi laf ayıyı inden çıkarır

Seyranî, ko 196/1

Kâfir Allahı bile görse Müselmân olmaz

Avnî, g.153/6

Kâmil isen sana kemlik edene

Eyle riâyeti elden bırakma

Seyranî, ko.6/2

Bu şifâ-hânede kânûn gibi zencîr olmaz

Avnî, g.155/5

Bilirim karda gezer de izini göstermez

Vâsıf, k.17/31

Dünyâda karındaş gibi yâr bulınmaz

Avnî, g.156/2

Kaştan göze medet yok gözden kaşa

Seyranî, ko.10/2

Katre dalga vurmaz ummana karşı

Sümmanî ko 40/3

Katreler karışır ırmak çay olur

Seyranî, ko 20/4

Böyledir resm-i mahabbet ağlamaz kendi düşen

Vâsıf, ş.66/5

Mürûr etmezden evvel müddet-i sermâ bahar olmaz

Vâsıf, g.49/3

Meseldir düşdügi yirden kişi kalkar bu âlemde

E s.319/4

Kûr-ı mâder-zâda var mı vasf-ı elvânun yeri

Vâsıf, k. 14/100

Aslı kurt yavrusu yine kurt olur

Dadaloğlu, ko10/1

Hep esîr-i dâm eden murgânı hırs-ı dânedir

H.Arif,g.125/3

Mayasız hiç yoğurt tutar mı bilmem

Seyranî, ko 108/1

Mezar taşı ile iftihar olmaz

Sümmanî k.185/7

Diyom muhannetten karın doyuran
Kendi eliyle ağu yutmuş gib'olur

Dadaloğlu, ko.50/3

Mühür kimde ise ana demişler
Âlemde Seyranî Süleyman deyü

Seyranî,ko.248/3

Mürür etmezden evvel müddet-i sermâ bahâr olmaz

Vâsıf, g.49/3

Küp uçuran cadı kadın sayılmaz
Kabiliyet satın alınmaz imiş

Seyranî,ko.230/4

Yarun ukbâda bugün nefsine uyanlar ağlarmış

Vâsıf, g./59/8

Zahm-ı sinân onulsa da bâkî nişânesi

Vâsıf, g.140/4

Oldu bârân gibi rîzân suyu bardak bardak

Vâsıf, Tr. 51/8

Kendi keser göbeğini öksüz olan savul

Vâsıf, Th.217/14

Sen dedikçe ölme var ayrılma yok benden sana

Şem'î,g.7/2

Sadrıazam etsen eger seyisi
Ölmüş eşek arar nalın sökecek

Seyranî, ko 89/2

Sağlığında kişinün kadri bilinmez Şerefâ

Şeref Hanım, g.74/7

Sel gider kum kalır âhır buna âlem derler

Vâsıf, k.17/33

Sen bir kemâle ir ki zevâli bulınmaya

Avnî, g.401/14

Sevdiği postu çalar meşhur mesel debbâğ yere

Seyranî,g.352/3

Bilirsin fâide vermez sana sonra peşîmanık

Seyranî,s.6/1

Bulanmayınca durulmaz su zevka bak âşık

Vâsıf, g.28/5

Şahin kocasa da vermez avını

Dadaloğlu, ko10/1

Talii başda kulun eşref gerek yâver gerek

Dertli, ko.4/2

Diyelim tazıya tut tavşana hem kaç ammâ

Vâsıf, k.17/23.

Tedbîrine takdir gelmez muvafık

Seyranî, ko18/2

Yalnız taştan duvar olmaz olmaz yıkılır

Dadaloğlu, ko6/4

Terbiyet mümkin mi nerm etmek tıbâ-ı mermeri

Vâsıf, k. 14/101

Tutarmı altının yerin demirler

Seyranî, ko.3/2

Mihrâba geçmez idi imâm ücret olmasa

Avnî, g.392/1

Çünki bir kişver içinde iki sultân olmaz

Avnî, g.153/3

Vatan gurbet-nümâ gurbet Cehennemden beter bir yer

Avnî, g.334/4

Yârsiz Avnî bana mey-hâne dûzâh-zâr olur
Yârden mehcûr olan uşşâka gurbetdir vatan

Avnî, g.304/6

Yarın ukbâda bugün nefsine uyanlar ağlarımış

Vâsıf, g.59/8

Lezzet veren efendi nemektir yemeklere

Vâsıf, g.119/5

Tarh-ı nev-i metîne alâmet sıvasıdır.

Vâsıf, g.33/5

Agniyânun gözi dâ'im fukarâ mâlında

Avnî, g.385/

Sağ gözden sol göze yoktur fâide

Seyranî, ko 36/3

---

su'âl ayb ol-

Sana kim derler *su'âl ayb olmasa* nâmun nedir

Vâsıf, mh..215/1

îp tak-

İp takmasın felekde gören mihr ile mehe

Vâsıf, Th.217/15

Ağzı ara-

Haber almış *aradı ağzımı* VÂSIF-âsâ

Vâsıf, mh.ş.201/7

Ağzı ara-

Mest iken dün gice *ağzın aramış* meclisde

Şeref Hanım, g.3/3

Akıl al-

Aklumı aldı hevâ-yı zülf-i yâr endîşesi

Avnî, g.439/1

Aklı dağıt-

Tagıtmış olan aklumı sevda haberim yok

Şeref Hanım, g.71/1

Aklı kal-

Hayâl ü *akl ü fikrim* sûret-i dilberde *kalmıştır*

Vâsıf, g.36/5

Akıl koymamak

Kor mu âşıklara akıl ol hınalı perçemün

Emrah, mr.249/3

Aklı perişan eyle-

Aklımı zülfün *perişân eyledi*

Âdile Sultan, g.178/2

Firkâtundan perî *aklum perîşan oldı* gel

Emrah, g. 219/1

Akıl sultandır.

Akl bir sultandır cismim hükûmet hanesi

Zihnî, d1. Th39

Aklı şaşır-

Aklım şaşırıb çâh-ı zenâhdanına düşdüm

Zihnî, d1. msd29

Aklı yağma yap-

Akıl sermayesin ettiler yağma

Emrah, ko.30/1

Aklına Yelken ol-

Zannım ağyâr biraz *aklına yelken* gibidir

Vâsıf, g.43/1

Allahı sev-

Allahı seversen bana sun câm-ı şirengi

Avnî, g.446/6

Ardı Sıra git-

O fısıltıyı işitdim düşüp *ardı sıra gittim*

Vâsıf, g.42/5

Ardına Düş-

Pek öyle tıfl-ı dilün Vâsıf *ardına düşme*

Vâsıf, g.28/7

Âşık at-

Lutf et begim ağyâr içün *âşık atılır mı*

Vâsıf, g.124/1

Ayağı kes-

Kes bir kadem akdem ell rakibi

Vâsıf, g.92/3

Bir içim su

Bahr-ı Ummân ile aynı *bir içim su gibidir*

Vâsıf, T4.k/53/2

Bagra taş bas-

Sîne çâk ol *bagruna taş bas* hamîde-kâmet ol

Avnî, g. 460/6

Bağra taş bas-

Güzelim bağrıma kara *taşları*

Basar gider misin kıyamete dek

Seyranî, ko 91/1

Bağrıma taşar bas-

Bağrıma taşar basıban yatayım

Vâsıf, T.e. 223/9

Bel bağlamak,

Bel bağlamazsın bel bana

Vâsıf, ş.11/1

Bel bel bakmak

Bakma bîgâne *gibi bel bel bana*

Vâsıf, ş.11/1

Baş açık gel-

Her kaçan divan olsa *baş açık* divana *gel*

Âdile Sultan, g.106/1

Baş açık yalın ayak

Baş açık yalın ayak kûyuna geldi Avnî

Avnî, g.376/5

Baş açık yalın ayak

Baş açık yalın ayak divane yol ver varayım

Şem'î,g.97/8

Baş açık yalın ayak

Baş açık yalın ayak düşdüm der-i ihsânuna

Avnî, Kı.47/2

Başa hümâ kon-

Per-hümâyı felekden *serine sâye düşer*

Vâsıf, g.28/2

Başı göğe ermek

Göge erse ser-i sükkânı degül eb'ad ü dûr

Vâsıf, Tr. 52/11

Başın için

Mutrib *başın için* sen de dem eyle

Emrah, ko.42/1

Bel bel bak-

Bel bel beline nâfile *bakma* saramazsın

Vâsıf, g.100/3

Mercimeği taşlı ol-

Çoktan beri küsülüdür barışmaz

Benim ile mercimeği taşlı yâr

Dertli, ko.79/2

Dört elle tut-

Bırakmam haşre dek *dört elle tuttum* ayri dil-dârum

g

Bir ayak evvel

Sarhoş olayım *bir ayak evvel* deyü yârun

Vâsıf, g.76/4

Bir içim su ver-

Merhamet kıl *bir içim su* ver söyündür âteşüm

Avnî, Kı.45/2

Bir içim su

*Bir içim su*dur lebin abı yanında âb-ı Hızır

Zihnî, d2. g22

Bir pula değ-

Bir pula değmedi hayfa bu kadar sûz ü güdâz

Vâsıf, Mü.222/1

Borç boynuna ol-

Borç komaz ehl-i nifâk ey meh-ruhsâr *boynına*

Vâsıf, g.110/5

Borç boynuna ol-

Farz gibi *boynuma borc oldu* benim medh ü senâ

Vâsıf, k.17/53

Câmi yıkılmış ama; mihrâb yerinde

Yıkılmış câmi'-i âmâl bir mihrâbı kalmışdır

Avnî, g .68/10

Cin çarp-

Şeytanlık edip *cin gibi çarpar s*ıvışırdım

Vâsıf, g.26/6

Çayıra Sal-

Uşşâkını gayra *çayıra sal* deyüverdim

Vâsıf, g.84/5

Çiğ süt em-

Kâmil demem *çiğ süt emmiş* kula ben

Seyranî, ko 141/1

Dâmeni pâk ol-

İstemem *dâmeni pâk olma*yanı

Avnî, Kı.19/2

Darısı başına ol-

Oldu gelin baka Atike darısı başuna

Vâsıf, Th.216/10

Dibi kırmızı mumla davet et-

Da'vet eder 'uşşâkı *dibi kırmızı mum*la

Vâsıf, g.107/1

Dil su gibi ak-

Ey dil *su gibi* her yere *akm*a yorılursun

Emrah, g.258/1

Dilden dile düş-

Yâra dil vermiş deyü *düşdü* abes *dilden dile*

Vâsıf, mh..215/3

Dil ver-

Yâra *dil vermiş* deyü düşdü abes dilden dile

Vâsıf, mh..215/3

Diş bile-

İster öldür cevr ile ister uzakdan *diş bile*

Vâsıf, mh..215/3

Dona kal-

Dona kaldım seni agyâr ile gördüm tenhâ

Vâsıf, k.17/30

Soygun veren abdala dön-

*Döndü soygun veren abdâ*la nihâl-i güller

Vâsıf, k.17/5

Süt dökmüş kediye dön-

Döndürür hayretle süd dökmüş kediye sarsarı

Vâsıf, k.14/74.

Dört elle tut-

Bırakmam haşre dek *dört elle tuttum* ayri dil-dârum

Şeref Hanım, g.135/3

Dört gözle bak-

Rakîb ile beni bir görme deyü *dört gözle*

Vâsıf, g.86/67

El etek çek-

Çek gayrılardan *el etek*

Vâsıf, ş.67/4

Kına-

Ey gonca dehânım *el kına*r seni

Emrah, ko.2/2

El ver-

El verir tahrîbine bir gamze üstâd-ı kazâ

Avnî, g.380/2

Eli böğründe kal-

Eli bögrinde kalıp bülbülün eyler hulyâ

Vâsıf, k.17/5

Elim er-

Elim ermez ne çâre serv-i kaddin kâmeti mevzûn

Şem'î,g.119/1

Elinden düş-

Düşmez elinden âşîne hiç gösteriş budur

Vâsıf, g 39/3

Ekmeği taştan çıkar-

Er ekmeğin *taştan çıkarır* derken

Seyranî, ko 163/1

Eşiğine yüz sür-

Eşigine sür yüzünü can kulak tut sözüne

Âdile Sultan, g.106/3

Fıkır fıkır kay-

Gönülde feyz-i mahabbet *fıkır fıkır kaynar*

Vâsıf, g.19/1

Fitil al-

Söyünmez nâr-ı firâkunla *fitîli aldım*

Vâsıf, Mü.222/5

Göz gör-, gönül sev-

Göz gördü sevdi dil seni cürümm nedirbenim

Zihnî, d2. g27

Göz göre göre

Sen et çeşm-âyinâyî *göz göre* ağyâra da ey şûh

Vâsıf, g.96/3

Göz göz ol-

Açıldı *göz göz o*ldu nûr-ı âynüm işledi câna

Şeref Hanım, g.52/4

Göz göz ol-

Göz-göz oldu sinede dağın dimez miydim sana

Şem'î,g.5/4

Göz karar-

Rindâna böyle *göz mü karar*tırdı ehl-i keyf

Vâsıf, g.112/8

Gün göster-

Gün gösterür mi baht-ı siyeh-kâra kâkülün

Şeref Hanım, g.76/1

Boydan aşkın ol-

*Boyda aşkın*dır begâyet ya Resûlallah

Şem'î,g.160/1

Hâtır kıl-

Hâtırum kıldı perîşân rûzgâr endîşesi

Avnî, g.439/1

Hâtırda kal-

Hâtırında kalmasun def'-i humâr endîşesi

Avnî, g.439/5

Kılı kırk yar-

Her bir *kılını kırk yarıp* etdim nice efkâr

Vâsıf, g.104/4

Kel başa çemşir

Yakışır mı yine hiç *kel başa çemşîr ammâ*

Vâsıf, k.17/8.

İki yaka bir araya gel-

İki yakan bir araya gelmesin

Emrah, ko.72/2

İnceden ince ara-

Pek *inceden ince arama* VÂSIF oşûhun

Vâsıf, g.100/8

İns ü cin kalma-

Zamân gelür ki cihân içre *ins ü cân* kalmaz

Avnî, g.173/1

İpsiz edepsiz ol-

İp takma sakın *ipsiz edepsiz* sarhoşa

Vâsıf, Th.216/12

Tavşana kaç, tazıya tut demek.

Diyelim tazıya tut tavşana hem kaç ammâ

Vâsıf, k. 17/23

Kalem oynat-

Edhem-i *kilki* o vâdîde dahı *oynat*dık

Vâsıf, g.72/8

Kan (Al kan)

Bülbül gonca için *al kan ağladı*

Seyranî,ko.212/2

Kan (Al kan)

Dilden *al kanlar* cigerden pâreler var sînede

Avnî, g.362/1

Kan (Ciğer kanı)

Dâmen-i âfâkı tutmışdur *ciger kanı* henüz

Avnî, g.440/2

Kan (Kızıl kan)

Goncalar bağrı *kızıl kan olur*

Dertli, ko.51/5

Kan ağla-

Derd-i aşkınla *kan ağlıyor bu göz*

Şem'î,ko.139/2

Kan ağla-

Görenler düşde câm-ı la'l-i alun *kanlar ağlarmış*

Ucından gamzenün *kanlar* dökülür cânlar *ağlarmış*

Vâsıf, g.59/1

Kan ağla-

Sümbüller perîşan *güller kan ağlar*

Zihnî, ko.5/4

Kan ağla-

Turdı *kan agladı* sînemdeki peykân acıdı

Avnî, g.443/5

Kan ağla-

Derd-i aşkınla *kan ağlı*yor bu göz

Şem'î,ko.139/2

Kan ağla-

İtiraf edip hatâma rûz u şeb *kan ağlarım*

Âdile Sultan, mc.4/5

kan bahası

Satar âşıkına *kan bahasına*

Emrah, ko.5/1

Kan gelmek (gözden)

Akıttım gözümden *kanlı yaşımı*

Seyranî, ko 112/12

Kan gelmek (gözden)

Rûy-ı zerdümle *gözümden dökülen kan* kâfi

Avnî, g.428/4

Kan gelmek(gözden)

Mübtelânun gözine yaş yerine *kan gelse*

Avnî, g.361/2

Kan gelmek (gözden)

Seni görmekliğe arzu çeker *kan döker çeşmim*

Şem'î,g.119/4

Kanlı su

Katre katre çeşm-i bülbülden akarsa *kanlı su*

Şem'î,g.15/3

Kan söyle-

Dem-âdem lelşker-i müjgânı da nâdide *kan söyler*

Vâsıf, g.27/1

Kan tut-

Korkarım ah eyleyem gamzen duyar *kanım döker*

Zihnî, d2. g22

Kapağı at-

Atmış kapağı hâne-iğyara olup mest

Vâsıf, g 85/6

Kara yazı yazıl-

Alnımıza *kara yazı yazıl*dı

Dadaloğlu, ko5/2

Karınca kaderince ol-

Çün *karınca kaderince e*de ihdâ-yı hul3us

Vâsıf, k.17/50

Pişmiş aşa su kat-

Katdı ağyâr âkıbet soğuk pişmiş aşıma

Vâsıf, ş.12/9

Pişmiş aşa su kat-

Soğuk su katmadım pişmiş aşına

Seyranî,ko.258/3

Kaz ayağı yaz-

Kaz ayagı yazdı etfâl-i sipihrün mâderi

Vâsıf, k.14/32.

Ayağın kes-

Kars-ı dilden *kesme ayağın* dimez miydim ben sana

Şem'î,g.5/3

Keyfi dört üste ol-

N'ola *dört üstüne zevk olsa* bu tarh-ı tarab-zâde

Vâsıf, k. 2/35

Kılı kırk yar-

Bir kılı kırk yar Emrâh miyân-ı yâr için

E s.322/5

*Kılı kırk yara*r üstâd-ı tab-ı nükte-perrdâzım

L.Galip, g.42/3

Kılı kırk yar-

Bin *kılı kırk yerinden yarsalar*

Sümmanî ko 14/3

Kına yak-

Devriş Paşa gayri *kına yakınsın*

Dadaloğlu, ağ.1/5

Kısmetini tep-

Ey dil o kâmı *pây-ı taleble tep istemem*

Vâsıf, g.79/5

Kulak as-

Var yok ne ise sohbete zâhid *kulak asma*

Vâsıf, g.100/5

Kulak ver-

Kulak verme bu kıl u kâle gûş-ı cânla dinle gör

Âdile Sultan, g.32/2

Kulak ver-

Bana acı bana kim nâleme cânân *kulak vermez*

Vâsıf, g.105/6

Mumla ara-

Mumla arar yanmağa pervâne bu nârı

Vâsıf, ş.165/1

Nân ü nemek hakkı ol-

Kıl kadar *nân ü nemek hakkın* gözetmezsen eğer

Seyranî,t.361/14

Nefsi öldür-

Öldür asi nefsin gel kıyma yazık

Sümmanî k.163/4

Düşe kalka çek-

Âlemde neler *çekdim* efendim *düşe kalka*

Vâsıf, g.104/3

Ok atub yayı bas-

Ok atub yayını basmış yane çökmüş kaşların

Zihnî, d2. g51

Bir içim su

Bir içim su eylese fikr ü hayâlimden güzâr

Avnî, MÜ/33

Başa kabak patla-

Destinün *patladı başına ara yerde kabak*

Vâsıf, Tr. 51/9

Püsküllü belâ

Olmuş yine *püsküle belâsı* dil-dârun

Emrah, k216/3

Püsküllü belâ

Ser-i uşşâka *püsküllü belâsın*

Vâsıf, ş.112/4

Püsküllü belâ

Baş üzre *püsküllü belâ* nedir bu

Zihnî.ko.3/2

Püsküllü belâ

Veli tâc-ı ser-i uşşâka *püsküllü belâ* geldüm

Emrah s.236/1

Püsküllü belâ

Bu ne *püsküllü belâdır* serde serpilmiş yatur

Zihnî, d2. g18

Gönül geç-

Sağ iken geçmez gönül senden meger öldürdesin

Vâsıf, g.101/6

Baştan çıkar-.

Seni başdan çıkarır sonra o sevdâ-yı heves

Vâsıf, g.56/5

Ser verip sır vermemek

Ser verip sır verme kavli sadık ol

Sümmanî k.115/2

Ser verip sır vermemek

*Ser verib sır verme*yen Zihnî ene-l-hakk dârına

Zihnî, d2.g25

Sık boğaz et-

*Sıkboğaz ed*ip dem-i evvelde ejderhâ gibi

Vâsıf, Ta.7/30

Su gibi ak-

Gönlümüz *su gibi* bend-i âlâya

Ne *aktı* ne akar ne aksa gerek

Seyranî, ko 93/1

Su gibi ak-

Anın didârını gördükde *gönlüm su gibi aktı*

Şem'î,g.133/2

Su gibi her yana ak-

Her nâre kendini yakmaz gönlümüz

Su gibi her yana akmaz gönlümüz

Emrah, ko.121/2

Su gibi aziz ol-

Su gibi kılmış azîz ü muhterem Perverdigâr

Vâsıf, Ta/8/38

Su serp-

*Su sepme*seydi eşk-i nedem nâr-i âhuma

Avnî, g.437/2

Taş ur-

Beni sevmez deyü *taş ur*du o büt bezm-i işretde

Vâsıf, g.130/6

Taş yatur

Beçç-i taşanı tavşan kanı bâdeyle heman

Taş yatur sayd edelim kâm alalım subh u mesâ

Vâsıf. k. 17/24

Taş yatur

Dek-bâzdır ol dilberi aldatmağa gelmez

Tavşan-ı beççedir *taş yatur* avlanmağa gelmez.

Zihnî, d2.9 /25

Taşa kâr et-

*Taşa kâr et*di sana kâr etmedi âhım benim

Vâsıf, ş.128/3

Pirincin taşını temizle-

Her kim *temzilese taşlı pirinci*

Seyranî,ko.213/1

Tepeden tırnağa

Tepeden tırnağa dek her yeri gülşen gibidir

Vâsıf, g.42/2

Tövbe kır-

Cür'et gelir mi id *şikesti-i tevbeye*

Vâsıf, g. 80/8

Etekleri tutuş-

Bir gün feleklerün *tutuşurdı etekleri*

Avnî, g.437/2

Üstüne sağlık ol-

Vermez dil ağır hasta yatar *üstüne sağlık*

Vâsıf, g.70/1

Yüzü kapkara ol-

Oldu baharımdan *üzüm kap kara*

Şem'î.ko.58/2

Çok gör-

Bana *vâfir gören* çekdirdi devr-i rûzgâr âhir

Avnî, g.287/4

Nabza göre şerbet ver-

Vermezse nabzına göre şerbet nigarumun

Şeref Hanım, g.112/3

Yüreği yağ bağla-

Yağ bağlasın yüreği ninenün karış karış

Vâsıf, Th.216/21

Yağlu paçavra at-

Sefine kalbime *yağlu paçavra attın* ey dinsiz

Şem'î,g.29/2

Yaş altmış iş bitmiş

Şem'i *yaş altmış işin bitmiş* yiter evlendiğin

Şem'î,g.17/9

Yepelek (Çok acele)

Emr ü fermânı ile pâdişe-i zî-şânun

Dikdiler anda da bir desti gidip *yel-yepelek*

Yerinde yeller es-

Yel eser şimdi *yerinde* kanı ol demler âh

Vâsıf, k.17/14

Gökte ararken yerde bul-

*Yerde buldum gökde arar*ken aynüme deryâyı ben

Şeref Hanım, g.132/4

Yere geç-

Eşk-i çeşmüm *yere geç*di göge çıkdı âhum

Avnî, g.443/4

Yetim, boynu bükük.

Hem-çün *yetîm boynunu bükmüş* babası yok

Vâsıf, g.71/4

Yetmiş iki millet

Mahşer gibi *yetmiş iki millet* var içinde

Avnî, g.374/1

Yıkılıp git-

Sana zâhid *yıkıl git* dir midi mey-hâneden kimse

Avnî, g.448/6

Yok deve

N'eymiş pateste telli pataküte *yok deve*

Vâsıf, Th.216/13

Yolunu gözle-

Ümîd-i makdemünle *nâzır-ı ebvâbdar* sensiz

Vâsıf, g.52/7

Yüce dağdan kas iste-

Deli gönül *yüce dağdan kar ister*

Seyranî, ko 184/1

Yüz çevir-

Bizden *yüz çevirmiş* gül yüzlü peri

Yeni bir yâr sevmiş mübârek olsun

Emrah, ko.74/1

Yüz suyu dök-

Yüz sür-

*Yüz sür*er hân-ı der-i eltâfına ehl-i ümîd

Vâsıf, Tr. 32/7

Yüzü yumuşak ol-

Vay başuna olursan eğer *yüzü yumuşak*

Vâsıf,Th.216/7

19 SONUÇ

Divan ve Halk şairlerinin eserlerinin incelenmesi neticesinde, 1074'ü divan şairlerinden; 1175'i halk şairlerinden olmak üzere toplam 2249 beyit örnek olarak alınmıştır.

Bu örneklerin incelenmesinde aşağıdaki tablo ortaya çıkmıştır.

Halk şairleri 1768 şiirin, 891'ini aruzla; 878'ni hece vezni ile yazmışlardır.

Divan şairlerinden sadece Adile Sultan 244 şiiri içinden ikisini hece ölçüsüyle yazmıştır. Böylece divan şairleri toplam 2283 şiirin 2281'ini aruz ölçüsüyle meydana getirmişlerdir.

Halk şairlerinden Şem'î yazdığı şiirlerinin %92,5'unu; Bayburtlu Zihnî de %91,5'unu aruz ölçüsüyle yazmıştır.

Halk şairlerinden Dadaloğlu, hemen hemen divan şairleriyle müşterek oluşturmamıştır. Yine Âşık Sümmanî divan şiirinden fazla etkilenmemiştir.

Divan şairlerinden Şeref Hanım 21; Vâsıf 20 farklı aruz kalıbı kullanmıştır.

Halk şairlerinden Zihnî 11 farklı aruz kullanarak halk şairleri arasında en fazla farklı aruz kullanan şairler arasına girmiştir.

Divan ve halk şairlerinin muhteva bakımından oluşturduklar müşterekler **Şekil A**'da gösterilmiştir.

Divan ve halk şairlerinden alınan an şiirin incelenmesinde oluşan müşterekler **Şekil C**'de gösterilmiştir.

Divan ve halk şairlerinin aruz ölçsünü kullanma hususunda oluşturdukları müşterekler **Şekil B**'de gösterilmiştir.

19.1 Divan ve Halk Şairlerinin Konu Başlıklarına Göre Örneklem Durumu

	Avni	Vâsıf	Arif	Leskf	Şeref	Âdile	Emr	Seyr	Dertl	Zihni	Şem'	Sümî	Dada	Top
1. Din	51	11	9	8	18	37	21	36	10	33	15	22	0	271
2. Tasavvuf	20	1	21	11	9	21	14	27	12	4	12	13	0	16:
3. Tarihî Şahsiyetler	13	7	2	1	12	3	6	14	6	13	6	3	0	84
4. Ülkeler, Şehirler, Kavimler	10	7	2	2	8	0	3	9	7	8	2	2	0	60
5. Dağlar, Nehirler,	4	0	0	0	4	0	1	7	0	1	2	2	0	21
6. İctimaî Hayat	52	65	11	1	19	8	20	39	29	37	29	10	3	32:
7. İnsan (Sevgili)	73	67	10	3	21	7	55	31	27	74	14	12	6	40(
8. Seven, Âşık ve Vücut Aksamları	42	29	13	7	19	7	41	34	5	31	14	10	0	25:
9. Maddî Manevî Haller	11	6	7	1	8	3	9	9	1	4	3	4	0	6(
10 Rakip	6	9	0	0	7	0	3	4	0	4	5	2	0	4(
11. Kozmik Âlem	19	7	6	1	8	6	9	8	13	16	2	1	0	9(
12. Zaman	2	4	1	1	8	1	2	4	3	6	2	3	0	3:
13. Dört Unsur	12	5	4	0	2	1	4	8	2	8	5	3	0	5-
14. Hayvanlar	4	9	8	1	5	0	12	10	8	5	3	5	0	7(
15. Nebatlar	4	7	2	0	3	1	3	4	7	8	2	3	1	4:
16. Atasözü, Vecize ve Deyimler	41	80	2	1	8	6	21	45	8	13	18	18	2	2(
Toplam	364	314	98	38	159	101	224	289	138	265	134	113	12	**22**

	Avnî	Vâsıf	Ârif	Gâlib	Ş. Han	Âdile	Emrah	Seyr	Dertlî	Zihnî	Şem'î	Süm	Dada
1. Din	%18.75	%4	%3.3	%2.9	%6.6	13.6	%7.7	%13.2	%3.6	%12.5	%5.5	%8	%
2. Tasavvuf	%11.4	%0.57	%12	%6.2	%5.2	%12	%8	%16	%6.8	2.2	%12.5	%7.4	%
3. Tarihî Şahsiyetler	%15.1	%8.1	%2.3	%1.1	%13.9	%3.4	%6.9	%16.2	%6.9	%15.2	%6.9	%3.4	%
4. Ülkeler, Şehirler, Kavimler	%16	%11.6	%3.3	%3.3	%13.3	%	%3.3	%15	%11.6	%13.3	%3.3	%3.3	%
5. Dağlar, Nehirler,	%19	%	%	%	%19	%	%4.7	%33	%	%4.7	%9.5	%9.5	%
6. İctimaî Hayat	%16	%20	%3.4	%0.3	%5.8	%2.4	%6.1	%12	%8.9	%11.4	%8.9	%3	%0.9
7. İnsan (Sevgili)	%18.5	%16.75	%2.5	%0.75	%5.25	%1.75	%13.75	%7.75	%6.75	%18.5	%3.5	%3	%1.5
8. Seven, Âşık ve Vücut Aksamları	%16.5	%11.5	%5.1	%2.7	%7.5	%2.7	%16.2	%13.4	%1.9	%12.5	%5.5	%3.9	%0
9. Maddî Manevî Haller	%16	%9	%1.6	%1.5	%12.1	%4.5	%13.6	%13.6	%1.5	%6	%4.5	%6	%0
10 Rakip	%15	%22.5	%0	%0	%17.5	%0	%7.5	%10	%0	%10	%12.5	%10	%0
11. Kozmik Âlem	%19.7	%7.2	%6.25	%1.04	%8.3	%6.25	%9.3	%8.3	%13.5	%16.6	%2.08	%1.4	%0
12. Zaman	%5.4	%10.8	%2.7	%2.7	%20.6	%2.7	%5.4	%1.8	%8.1	%16.2	%5.4	%8.1	%0
13. Dört Unsur	22.2	%9.2	%7.4	%0	%3.7	%1.8	%7.4	%14.8	%3.7	%14.8	%9.2	%5.5	%0
14. Hayvanlar	%5.7	%12.8	%11.4	%1.42	%7.1	%0	%2.8	%14.2	%11.4	%7.1	%4.2	%7.1	%0
15. Nebatlar	%8.8	%15.5	%4.4	%0	%6.6	%2.2	%6.6	%8.8	%15.5	%17.7	4.4	%6.6	%2.2
16. Atasözü, Vecize ve Deyimler	%15.5	%30.4	%0.7	%0.3	%3.4	%2.2	%7.9	%17.1	%3	%4.9	%6.8	%6.8	%0.7

Şekil B

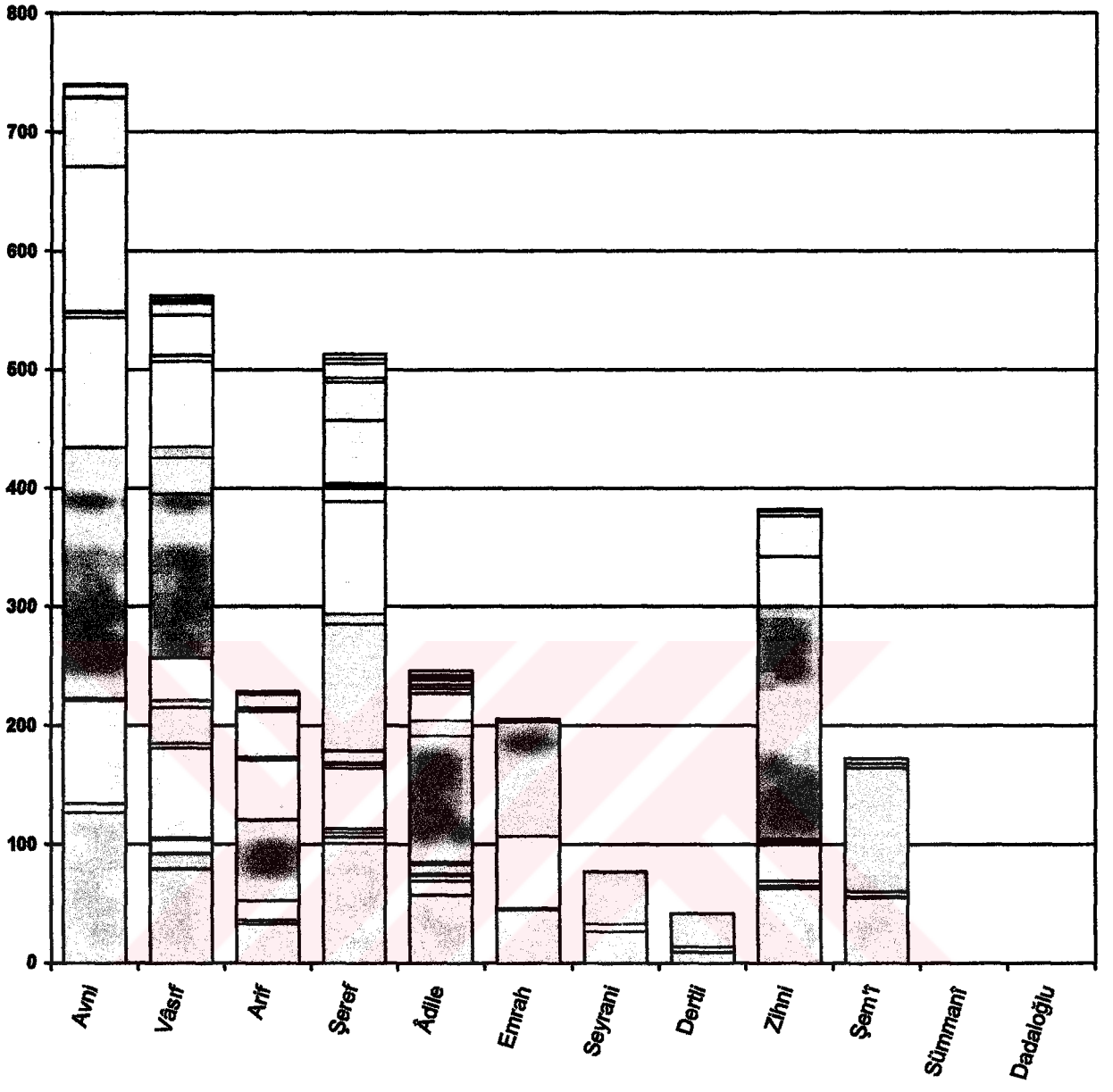

Mefâ'îlün, Mefâ'îlün, Mefâ'îlün, Mefâ'îlün,	Mefâ'îlün, Mefâ'îlün,
Mefâ'îlün, Mefâ'îlün, Fe'ûlün	Mef'ûlû, Mefâ'îlün, Mef'ûlû, Mefâ'îlün,
Mef'ûlû, Mefâ'îlün,	Mef'ûlü, Mefâ'îlü, Mefâ'îlü, Fe'ûlün
Mef'ûlü, Mefâ'îlün, Fe'ûlün	Müstef'ilün,Müstef'ilün,Müstef'ilün,Müstef'ilün,
Müstef'ilün,Müstef'ilün,	Müstefilâtün,
Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün	Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün
Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilün	Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilün
Fâ'ilâtün, Fâ'ilün	Fe'ilâtün, Fe'ilâtün, Fe'ilâtün, Fe'ilün
Fe'ilâtün, Fe'ilâtün, Fe'ilün	Müfte'ilün, Fâ'ilün, Müfte'ilün, Fâ'ilün
Mef'ûlü, Fâ'ilâtün, Mef'ûlü, Fâ'ilâtün	Mef'ûlü, Fâ'ilâtü, Mefâîlü, Fâ'ilün
Mefâ'ilün, Feilâtün, Mefâ'ilün, Feilâtün,	Mefâ'ilün, Feilâtün, Mefâ'ilün, Feilün,
Müfte'ilün, Müfte'ilün, Fâ'ilün	Müfte'ilün, Müfte'ilün, Müfte'ilâtün,
Fe'ilâtün, Mefâ'ilün, Feilün,	Fe'ûlün,Fe'ûlün,Fe'ûlün,Fe'ûlün,
Fe'ûlün, Fe'ûlün, Fe'ûlün, Fe'ûl	Mütefâilün, Mütefâilün, Mütefâilün, Mütefâilün,
Mütefâilün, Fe'ûlün, Mütefâilün, Fe'ûlün,	

Şekil A

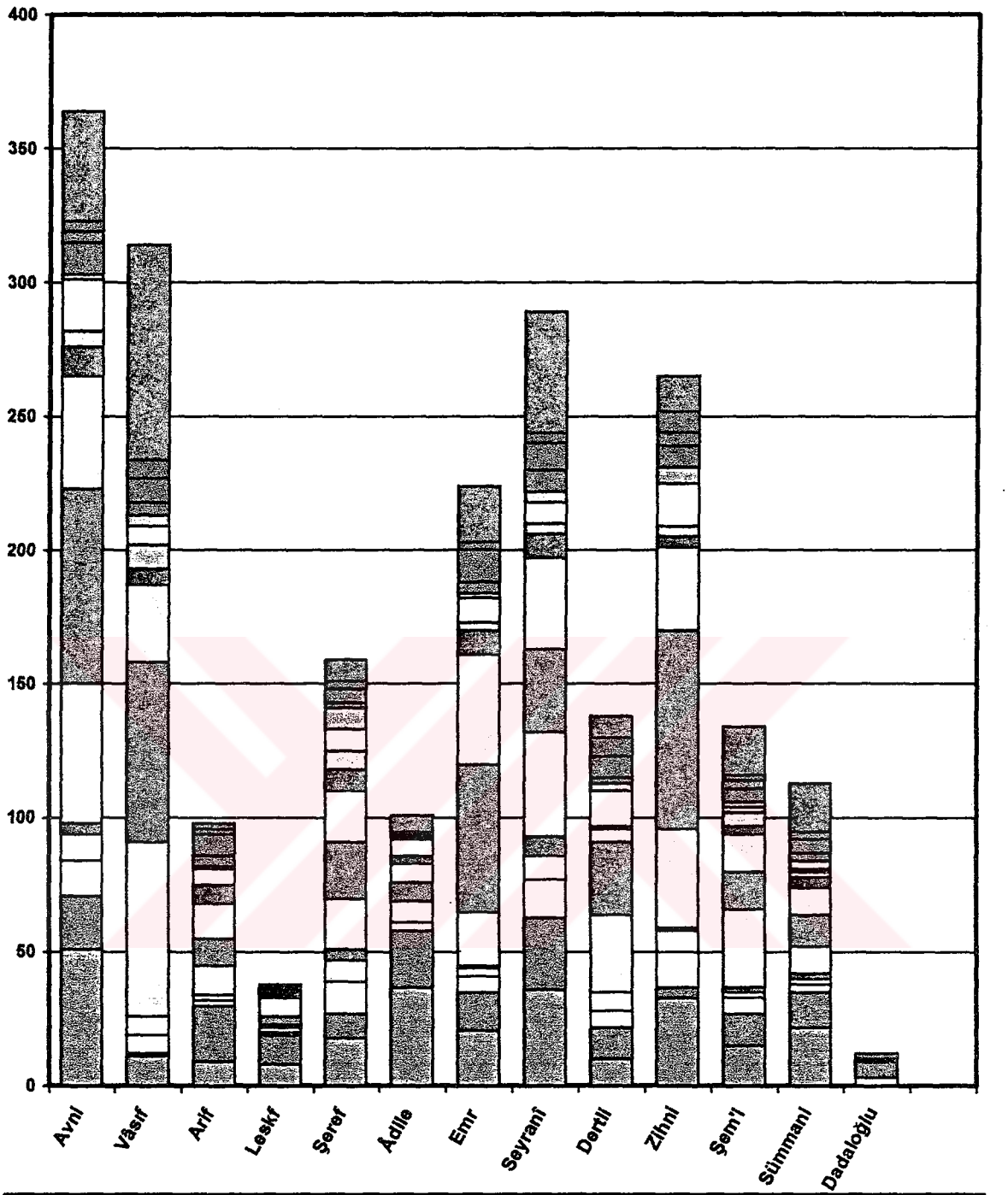

1. Din	2. Tasavvuf
3. Tarihî Şahsiyetler	4. Ülkeler, Şehirler, Kavimler
5. Dağlar, Nehirler,	6. İctimaî Hayat
7. İnsan (Sevgili)	8. Seven, Âşık ve Vücut Aksamları
9. Maddî Manevî Haller	10 Rakip
11. Kozmik Âlem	12. Zaman
13. Dört Unsur	14. Hayvanlar
15. Nebatlar	16. Atasözü, Vecize ve Deyimler

Şekil C

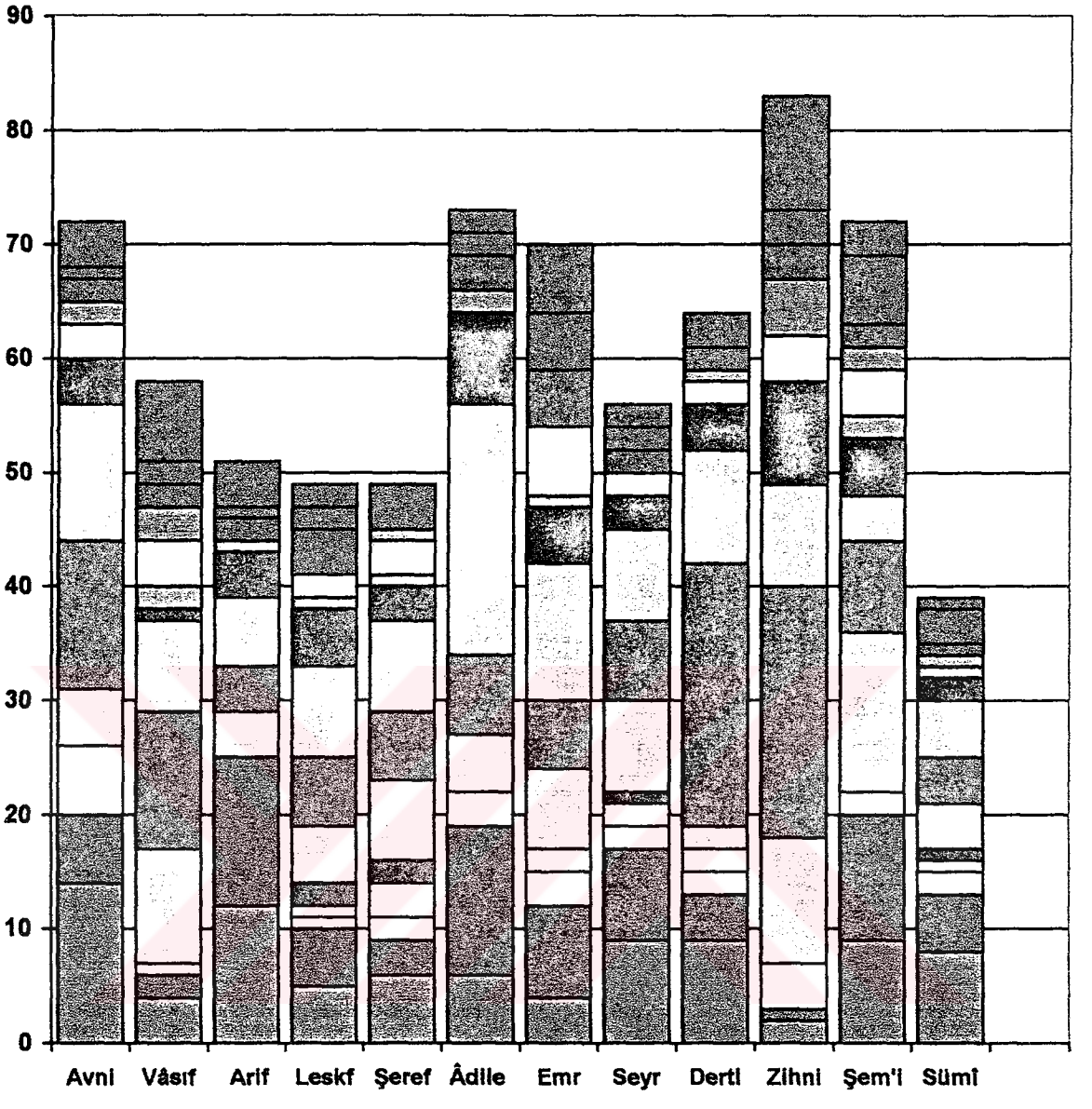

1. Din	2. Tasavvuf	3. Tarihî Şahsiyetler
4. Ülkeler, Şehirler, Kavimler	5. Dağlar, Nehirler,	6. İçtimaî Hayat
7. İnsan (Sevgili)	8. Seven, Âşık ve Vücut Aksamları	9. Maddî Manevî Haller
10 Rakip	11. Kozmik Âlem	12. Zaman
13. Dört Unsur	14. Hayvanlar	15. Nebatlar
16. Atasözü, Vecize ve Deyimler		

19.2 KAYNAKÇA

Abdülaziz Bey, Yayına Hazırlayan Kâzım Arısay, Duygu Günay Arısan **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri,** Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2000

Aclûnî, **Keşfü'l-Hafa vü Müzeyyilü'l-libas,** Al-resalah Puplishing House Beirut. Lebanon, 1418 (1998)

Akar, Metin. **Türk Edebiyatında Manzum Mirac-nâmeler,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987

Akarsu, Bedia. **Wilhem Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984

Aksoy, Ömer Asım. **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II** , İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994

Alparslan, Ali. **Şeyh Galib,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. , Ankara, 1988

Annemarıe Schımmel, *A lman Gözüyle Divan Edebiyatı,* Yönelişler, S.47, Haziran, 1990

Apak, Melek Sevüktekin. Gündüz, Filiz. Öztürk Eray, Fatma. **Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri,** Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1997

Asımlıgil, Sevim. **Burçlar Nedir?,** İrşad Yayın-Dağıtım, İstanbul, 1996,

Aşkar, Mustafa. **Niyazî-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1988

Aytekin, Halil, *Sınıf Yönetimi,* **Sınıf Yönetimi ve Disiplinle İlgili Kurallar Geliştirme ve Uygulama,**(Editör, Leyla Küçükahmet,) Nobel Yay., Ankara, 2000

Ayvazoğlu, Beşir. **Aşk Estetiği,** Ötüken Yay., İstanbul, 1993

Ayvazoğlu, Beşir. **Güller Kitabı,** Ötüken Yay., İstanbul, 1992

Ayvazoğlu, Beşir. **Halk Şiirinden Tarihe,** Ötüken Yay., İstanbul, 1991

Ayvazoğlu, Beşir. **Kuğunun Son Şarkısı,** Ötüken Yay., İstanbul 1999

Azizüddin Nesefî, **Tasavvufta İnsan Meselesi, İnsan-ı Kâmil**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990

Baltacı, Cahit. **Tasavvuf Lügati,** Elif Neşiryat, İstanbul , 1981

Başar, Hüseyin. **Sınıf Yönetimi,** M. İrfan Erdoğan, MEB., İstanbul, 1999

Baykara, Tuncer. **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri,** Akademi Kitabevi, İzmir, 1996

Beydoğan, Hacı Ömer. **Öğretimi Planlama ve Değerlendirme,** Eser Ofset, Erzurum, 2001

Beyzâdeoğlu, Süreyya Ali. **Sümbülzâde Vehbî,** İklim Yay., İstanbul, 1993

Bezirci, Asım. **Türk Halk Şiiri,** Say Yay., C.1, İstanbul, 1993

Birsel, Salah. *Çalgılı Kahveler*, Sanat ve-Edebiyat, Haziran 1974

Boratav, Pertev Naili. **Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı,** Geçek Yayınevi, İstanbul, 1988

Büyük Türk Klâsik leri, Ötüken Yay. İst.1988,

Büyükkaragöz, S. Savaş. Çivi, Cuma. **Genel Öğretim Metotları,** Atlas kitabevi, Konya, 1994

Canım, Rıdvan. **Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme,** Akçağ Yay., Ankara, 1998

Çavuşoğlu, Mehmet. **Divanlar Arasında,** Umran Yay., Ankara 1981

Çavuşoğlu, Mehmet. Kaside Şairi Nef'i, **Ölümün Üçyüzellinci Yılında Nef'i.** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991

Çelebioğlu, Amil. **Muhammediye,** MEB. Yay., C.1, İstanbul, 1996

Çelebioğlu, Amil. **Ramazannâme,** Tercaman 1001 Temel Eser, Tarihsiz,

Demirel, Özcan. **Öğretme Sanatı,** Pegem Yay., Ankara, 2000

Demirel, Özcan.**Türkçe Öğretmi,** Pegem Yay., Ankara

Dertli, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Kolleksiyonu, No: 2626,?

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat,** Aydın Kitabevi,?

Divân-ı Zihnî, Bayburtlu Zihnî, Süleyman Efendi Matbaası, 76+84 İstanbul, 1293 (Divan iki bölümden meydan gelmiştir.)

Doğan, Mehmet. **Büyük Türkçe Sözlük,** Ülke Yayıncılık, 10. Baskı, İstanbul, 1994

E.J.Wilkinson Gibb, **Osmanlı Şiir Tarihi**, Tercüme, Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yay., C.I, Ankara, 1999

Elçin, Şükrü. **Âşık Ömer,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara,1999

Elçin, Şükrü. **Gevherî,** Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1998

Erdoğan, İrfan, **Sınıf Yönetimi,** Sistem Yay., İstanbul, 2001

Ergun, Nüzhet. **Halk Şairleri I**, İstanbul, 1926

Gölpınarlı, Abdulbaki. **Divan Şiiri, XIX. Yüzyıl**, Varlık Yay., İstanbul, 1955

Gülaçtı, Fikret. **Yaratıcı Drama Ders Notları**, Http://WWW.fgul.8m.net/

Günay, Umay. **Türkiyede Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, Akçağ Yay., Ankara, 1993

Gürel, Rahşan. **Enderunlu Vâsıf Bey ve Divanı,** Kitabevi Yay. İstanbul, ?

Halıcı, Feyzi. **Âşık Şem'î Hahyatı ve Şiirleri,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara,

Halis,İsa. **Sınıf Yönetimi**, Mikro Yay.Konya ??,

Hersekli Arif Hikmet Bey, **Divan**, Matba-yı Amire, İstanbul, 1334

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri,** Dergâh Yay. İstanbul 1998, 4 Cilt

Hersekli Arif Hikmet Bey, **Divan,** Matba-yı Amire, İstanbul, 1334

İpekten, Haluk. **Enderunlu Vâsıf,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989

İpekten, Haluk. **Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri,** Akçağ Yay. Ankara, 1991

İpekten, Haluk. **Nâ'ilî-i kadim, Hayatı ve Edebî Kişiliği,** Sevinç Matbaası, Ankara, 1973

İpekten, Haluk. **Bâkî, Hayatı, Sanatı,** Eserleri, Akçağ Yay., İstanbul, 1993

Jane Fulford, Merryn Hutchings, Alistair Ross Helen Schmitz, **İlköğretimde Drama,** Çeviren ve Yayına Hazırlayan, Leyla Küçükahmet, Hande Borçbakan, S:Sadi Karamanoğlu, Nobel Yay., Ankara, 2001

John C. Condon, **Kelimelerin Büyülü Dünyası**, Çev. Murat Çiftkaya, İnsan Yay., İstanbul, 1998

Kabaklı,Ahmet. **Türk Edebiyatı Tarihi,** Türk Edebiyat Vakfı Yay., İstanbul 1990

Kara, Mustafa. **Tasaavvuf ve Tarikatlar Tarihi,** Dergâh Yay., İstanbul, 1990

Karadağ, Metin **Erzurumlu Emrah, Yaşamı Sanatı Şiirleri**, Ayyıldız Yay., Ankara, 1992

Karakuş, İdris, **Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi,** Sistem Ofset Yay., Ankara,2000

Karal, Enver Ziya. **Selim III. Ün Hatt-ı Hümayunları Nizam-ı Cedit- 1789-1807**, Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1946

Kasır, Hasan Ali. **Seyranî,** Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Ankara, 1999

Kaya, Yahya Kemal **Türk Millî Eğitim Sisteminin Bir Bütünlük İçerisinde Değerlendirilmesi,** Tercüman Gazetesi Eğitim Sempozyumu, Tercüman Gazetesi Yay., İst. 1984,

Kıkkılıç, Ahmet. **Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf,** Timaş Yay. İstanbul 1996

Kıkkılıç, Ahmet. **Sultan III. Murat,** Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1988

Kıkkılıç, Ahmet. **Şeref Hanım Divanı ve İncelenmesi,** Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fak. Yayınları Erzurum 1993

Kolcu, Hasan. **Türk Edebiyatında Hece-Aruz Tartışmaları,** Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1993 s.302

Komisyon, **Hoş Gör Yâ Hû** Osmanlı Kültüründe Mistik Semboller Nesneler, YKY. Yay. İstanbul 1999

Kongar,Emre. **Kültür Üzerine,** Remzi Kitabevi, 1999

Köprülü, M Fuat. **Edebiyat Araştırmaları I,** Ötüken Yay. İstanbul 1999

Köprülü, M Fuat. Hayat ve Edebiyat, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler,** Haz. Mehmet Kalpaklı, YKY, İst. 1999,

Köprülü, M Fuat. **Türk Edebiyatı Tarihi,** Ötüken Yay., İstanbul 1980

Köprülü, Orhan Fuat. **Köprülü'den Seçmeler,** MEB. Yay. İstanbul 1990

Kurnaz,Cemâl. **Türküden Gazele,** Akçağ Yay. 1997 Şevket Kutkan, Şevket. **Nedim Divanı'ndan Seçmeler,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992

Kutlu, Şemseddin. **Dertli,** Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1988,

Levend, Agah Sırrı **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar,** Enderun Kitabevi, İstanbul 1984,

Macit, Muhsin. **Divan Şiirinde Âhenk Unsurları,** Akçağ Yay. Ankara 1996

Mardin,Yusuf. **Şair Şeref Hanım,** Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1994

Mazıoğlu, Hasibe. **Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik,** Akçağ Yay. Ankara, 1992

Moran, Berna. **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I,** İletişim Yay. İstanbul, 1991

Mutluay, Rauf. **Yüz Soruda XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı** (Tanzimat ve Servet-i Fünûn) Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970,

Neıl Ardley, **Müziğin Etkisi,** Müzik, Görsel Kitaplar, Dorlıng Kındersley, **Sabah Kitapları,** 1998, Mondadori Basımevi, Verona, İtalya

Onan, Necemeddin Halil. **İzahlı Divan Şiiri Antolojisi,** M.EB. Yay., İstanbul, 1991

Onay, Ahmet Talat. (Hazırlayan, Cemal Kurnaz) **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar,** Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1992

Onay, Ahmet Talat. **Türk Şiirlerinin Vezni,** Haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yay., Ankara , 1996

Onur, Naci. **Yusuf u Züleyhâ,** Ankara, 1991

Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,** İletişim Yay., İstanbul, 2000

Özakpınar, Yılmaz. **Milli Eğitimin Gayesi ve Öğretmenlik Şahsiyeti** (Öğretmenlik Mesleğine Giriş, Servet Özdemir, Ankara 1998

Özdemir, Hikmet. **Âdile Sultan Divânı,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996

Özgül, Metin Kayahan, **Leskofçalı Galip,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987

Özgül, Metin Kayahan. **Hersekli Arf Hikmet,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987

Pakalın, Mehmet Zeki. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,** M.E B. Yay., C.II.,İstanbul 1993

Pala, İskender. **Ah Mine'-l Aşk,** Ötüken Yay. İstanbul, 1999

Pala, İskender. **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,** Akçağ Yay., Ankara 1989

Pala, İskender. **Ah Mine'L- Aşk,** Ötüken Yay, İstanbul , 1999

Pala, İskender. **İki Dirhem Bir Çekirdek,** Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2000

Pala, İskender. **Şi'r-i Kadim Şiir Şerhleri,** Ötüken Yay., İstanbul 1997

Pala, İskender. **Şi'r-i Kadîm,** Ötüken Yay. İstanbul 1997

Pala, İskender. *Oruca Dair Beyitler,* Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, S. 256

Pala, İskender. **Şairlerin Dilinden,** Ötüken Yay. İstanbul 1996,

Paşa, Ziya. *Şiir ve İnşa*, **Tanzimat Edebiyatı,** Hüseyin Tuncer, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992

Sakaoğlu, Saim. **Türk Saz Şiiri,** Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı III. (Halk Şiiri) S. 445-450 Haziran, 1989

Sakaoğlu, Saim. **Bayburtlu Zihnî,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1988

Sefercioğlu, M. Nejat. **Nev'i Divanın Tahlili,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1990

Selahattin Ertürk, **Eğitimde Program Geliştirme**, Meteksan, Ankara, 1998

Servan de Sugny, **Türk Şiirinin Kısa Tarihi,** Çev. Boğaç Turna, Babür. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*,Haz. Mehmet Kalpaklı,Yapı Kredi Yay. İstanbul 1999

Sezer, Vural. **Müzik Ansiklopedik Sözlük,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996

Stanford J. Shaw Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,** E Yay., C.II, İstanbul 1983,

Stanley Lane-Poole, **Osmanlı Edebiyatı,** Çeviri, N.Esim Mergen, Osmanli Divan Şiiri Üzerine Metinler, Haz. Mehmet Kalpaklı, Y.K.Y. İstanbul, 1999

Sütçü, Tevfik **Hersekli Arif Hikmet Divanı'nın Tema Bakımından İncelenmesi,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1994

Şentürk, Ahmet Atillâ. **Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakibe Dair,** Enderun Kitabevi İstanbul 1995

T.S. Eliot, **Edebiyat Üzerine Düşünceler,** (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Ankara, 1983

Tâhirü'l-Mevlevî, **Edebiyat Lugati,** İst. 1973

Tahsin Ünsal, **Türk Siyâsî Tarihi,** Kamer Yay., İstanbul, 1998

Tanpınar, Ahmet Hamdi. **Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi,** Çağlayan Kitabevi İstanbul 1988

Temren, Belkıs. **Bektâşiliğin Egitsel ve Kültürel Boyutu**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1995

Timurtaş, Faruk K. **Şeyhî ve Husrev ü Şîrîn'i,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1980

Tolasa, Harun. **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası,** Sevinç Matbaası, Ankara, 1973

Tökel, Dursurn Ali. **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar**, Akçağ Yay. Ankara, 2000

Turan, Lokman. **Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şu'arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş,** Basılmamış Doktora Tezi, c.II Erzurum 1998

Türk Ansiklopedisi, MEB,Yay. C. IV, Ankara 1950

Türkiye Diyanet Vakfı. İslâm Ansiklopedisi, C.1,İst. 1988

Ulaş, Abdulhak Halim. **Klâsik Dönem Söz ve Anlam Biliminin türkçe öve Edebiyat Öğretiminde Fonksiyonel Kullanımı,** Basılmamış Doktora Tezi., Erzurum 2002

Uludağ, Süleyman. **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,** Marifet Yay., İstanbul 1977

Feridun Attar **(Mantıku't-Tayr)** dan Beşir Ayvazoğlu, Kuğunun Son Şarkısı, Ötüken Yay. İstanbul 1999

Umagan, Suat. **Aynu'l-Hayat, Nakşî Ali Akkirmanî,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1996

Uygur, Nermi. **Kültür Kuramı,** Yapı Kredi Yay., İstanbul 1996

Ülken, Hilmi Ziya. **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,** Ülken Yay., İstanbul, 1994

Üstündağ, Tülay. **Yaratıcı Drama Öğretmenimin Günlüğü**, Pegem Yay., Ankara, 2000

William Glasser, **Kaliteli Eğitimde Öğretmen,** Türkçesi, Ulaş Kaplan, Beyaz Yay., İstanbul, 2000

Yağcı, Öner. **Karacaoğlan,** Gün Yayıncılık, İstanbul ,1997

Yazır,Elmalı Hamdi. **Hak Dîni Kur'an Dîni,** C. 8, Şura Yay. İstanbul ??

Yeniterzi, Emine. **Divan Şiirinde Na't,** Türk Diyanet Vakfı Yay. ,Ankara, 1993

Yorulmaz, Hüseyin **Divân Edebiyatında Nâbî Ekolü,** Kitabevi Yay., İstanbul, 1996

Yüksel, Hasan Avni. **Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya,** MEB. Yay., İstanbul, 1996

19.3 GENEL DİZİN

Âb, 325, 435
âb ü tâb, 265
aba, 239, 241
Abbasî Devleti', 165
Abd, 337
abdal, 46, 56, 129, 130, 339,376, 484
abdest, 81, 117,300
Abdulaziz, 18, 28, 157
Abdulbaki Gölpınarlı, 33, 497
Abdulkadir Ceylanî, 130,150, 151
Abdullah bin Mes'ûd, 170
Abdülaziz, 38, 53, 56, 157, 158, 219, 251, 495
Abdülhak Hâmit,52
Abdülmecit, 17, 23,24, 38, 53, 56, 97, 98, 134,158,164,174, 175, 310,314, 324,325
Ab-ı Hayvan, 174
Ab-ı zemzem, 122
Ab-ı zülal, 325
Acem, 34, 45, 48, 182, 185, 186, 187, 196, 284
Acem şâirlerini, 45
acemaşiran, 58
adalet, 103, 163, 204
Adem, 85, 87, 113, 190, 192,298, 302, 327,351
Aden, 178, 179, 321
Adet ve Gelenekler, 250
âdetullah, 105
Âdile Sultan, 35, 52, 81, 90, 91, 92, 101, 103, 104, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 118, 123, 127, 129, 131, 132, 134, 140, 144, 145, 146, 149, 150, 151, 157, 158, 159, 162, 169, 174, 181, 202, 204, 213, 229, 238, 266, 306, 327, 331, 352, 357, 364, 369, 375, 376, 380, 388, 392, 407, 409, 419, 421, 423, 424, 430, 437, 441, 461, 499
adû, 360, 392393

afâk, 406
âfet, 188, 192, 231, 260, 264, 295
Afganistan, 178
Afitab, 215, 265, 278, 422,423
Agah Sırrı Levend, 89, 101, 111, 163, 171, 421
Ağaç, 459
Ağız, 307, 312, 321
ağlamak, 392
ağu, 248
Ağuya, 248
ağyar, 113, 141, 143, 144, 146, 197, 200, 226, 235,261, 326, 328, 353, 392, 393, 394, 397, 398, 402, 457
Ah, 80, 81, 93,103, 115, 121, 148, 188, 198, 202, 223, 230, 252, 264, 269, 275, 276, 278, 284, 289, 290, 292, 294, 330, 332, 334, 341, 342, 343, 348, 352, 353, 359, 363, 369,372, 377, 378, 379, 380, 381,382, 383, 384, 391, 406, 407, 413, 416,431, 432, 433, 441, 442, 443445, 447, 454, 494
ahenk, 44, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 246, 316
Ahiret, 99,127
Ahir zaman, 280
ahkâm, 81, 138
ahker, 109,440
ahmâk, 411
Ahmet,380, 381
Ahmediye, 54
Ahmet Hamdi Tanpına,
Ahmet Hamdi Tanpınar, 26, 29, 32, 33, 35, 37, 40, 195, 196, 259, 260, 501
Ahmet Kabaklı, 39, 53, 57
Ahmet Kırkkılıç,45,50, 99, 152,157,208
Ahmet Talat Onay,44,59, 116,166,168,170, 184, 230
Ahter,412,416
Ahu, 189,230, 269, 270,289,454
Ak, 175,225,232,304,314, 315
Akıcı, 349
Akıl, 18, 84, 111, 112, 134, 135, 136,167, 190, 196,200, 232, 236, 252343,360,374, 375, 479, 480,
Akıllı, 49, 135
Aklı evvel, 135, 196
Aklı küll, 111,135
akıl al, 136
Akıl şaşır- 135
Aklına yelken, 480
aklını başından al, 136
akrep, 394, 396, 406, 412, 415
aksırmak, 204
akşam, 120, 272, 276,390,432
Al, 42, 50, 246, 271, 301,364, 390
Alâiyeli Manav Seydî, 50
âlem, 99, 106, 115, 136, 147, 158, 205, 211, 267, 282, 283, 300, 305, 317, 320, 461
Alemdar Mustafa Paşa, 14, 15, 23
Âlem -i endûh, 136
Alem-i ervâh, 136
Âlem-i kevn-i fesât, 136
Âlem -i lâhût, 136
Alem-i mana, 136
Âlem -i ma'nâ, 136
Âlem -i ulvî, 136
Alın, 420
Ali, 16, 24, 26, 32, 35, 42, 49, 51, 56, 97, 102, 104, 151, 156, 157, 159, 162, 164, 169, 175, 180, 188, 199, 217, 220, 244, 280, 285, 496, 501
Ali aba, 42
Ali Paşa, 157
Alişan Bey, 40
1Allah, 35, 53, 55, 57, 82, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 92, 94, 96, 99, 101, 102, 104, 105, 110, 111, 113, 116, 117, 119, 126, 128, 129, 131, 132, 133, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 168, 171, 172, 181, 192, 195, 204, 233, 236, 240, 243, 251, 260, 262, 283, 300, 301, 305, 309, 334, 336, 340, 350, 351, 352, 353, 378, 386, 392, 399, 402, 412, 416, 419, 423, 427, 435, 436, 440, 443
Altay, 219
Altın, 16, 24, 45, 85, 88, 150, 177, 182, 223, 224, 235, 237, 240, 248,272,306, 315, 398,478
Amaçlar, 7, 72, 138, 242

Amel defteri, 108
Anadolu, 23, 25, 41, 184, 217, 219, 253, 464
Analiz, 1
Anasır 434,435,440
Anayasa, 28, 29
Amber, 82, 183, 186, 228, 229, 230, 247, 272, 278, 297, 298, 302, 303, 304, 305, 307, 316
Amber-fâm, 278
Amber-fürüşân, 278
Amberin, 177, 183, 278, 229, 302
Amber-sâ, 278
Andelip, 333, 334, 425, 344, 353, 425, 448,449
Anka, 344, 353, 354, 447, 452, 453
Anka, 139,191, 202, 203,353, 452
Ankara, 15, 21, 23, 34, 35, 36, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 91, 102, 111, 122, 140, 143, 151, 152, 156, 157, 159, 162, 166, 168, 169, 170, 181, 216, 217, 220, 230, 239, 245, 393, 406, 409, 426, 429, 452, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501
Ankaralı İsmail Efendi, 48
Annemarıe Schımmel,, 47, 496
Antakyalı Münif,5
Anteri, 239, 241
Arabacı, 21
Arabi, 187
Arabistan 179
Araf, 137
Arafat, 87, 122, 190
ârak, 209,210
Arap, 36, 44, 166, 170186, 187, 472
Arapça, 22, 35, 38, 54, 110, 186, 253,265, 318, 321, 414, 459, 460
Arif, 33, 130,135, 141, 144, 145, 148, 157, 227, 279, 472,
Aristo,167
Arslan, 328,336, 406, 455,456
Arş 111
Arş-ı âla, 379
Arş-ı azâm, 111,112
Aruz , 40, 41, 43, 44,50
Arzıtilek, 406
arzû, 97, 131, 314
Asâkir-i Mansure-i Muhammediye, 20
Asaf, 95,167, 168
Asaf b. Berhiya'd, 167
Asâf-ı devran, 260
Asel, 248, 308
Asım Bezirci,, 39
Asker, 15, 20, 21, 292
Askeriyye, 23
Aslan pençesi, 112
Asuman, 277, 278, 381, 405, 417,424
Asyâb, 359, 385
Âşık, 32, 38, 40, 53, 56, 57, 58, 90, 91, 116, 134, 141, 143, 144, 171, 172, 176, 195, 213, 214, 215, 218, 234, 235, 238, 241, 258, 261, 271, 284, 286, 289, 293, 313,324, 326, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 340, 343, 344, 345, 346, 348, 350, 354, 356, 357, 359, 360, 367, 368, 373, 377, 378, 379,381, 382, 384, 387, 394, 395, 400, 401, 402, 408, 418, 436, 439, 443, 444, 448 464, 472, 481
Âşık Çelebî, 50
Âşık Ömer, 38, 47, 49, 497
Âşıklar kahvesinin, 40
Aşinâ, 349, 358
Aşîran, 216, 220, 221,414
Aşiyân, 349
Aşk, 84, 107, 109, 152, 173, 191, 215328, 331, 332, 335, 339, 340, 341, 343, 344, 345, 346, 347, 352, 354, 356, 357, 358, 359, 365, 369, 370, 371, 374, 375, 376, 377, 378, 384, 393, 396, 402, 407, 409, 415, 426, 435,436, 437, 439, 440, 441, 442, 449, 451, 465, 466, 467,471
At, 25, 32, 104, 138, 164, 166, 167, 170, 175, 185, 200, 234, 236, 237, 242, 296, 310
At, 237
Atabütü'l-Hakâyık, 44
Atasözü, 43, 197
Atatürk, 30
Ateş, 80, 96, 107, 109, 115,138, 169, 209, 219, 255, 262, 301,335, 336, 341, 354, 370, ,369, 371, 372, 376, 380, 387,388, 433, 435,440, 441, 442, 443

Atilla 181
Atlas, 123,227, 228, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 406, 409
Atlas-ı *gerdûnu*, 409
Av, 48, 202, 203, 289,336
Av köpekleri, 397, 457
Avâm, 48
Avnî, 37, 82, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 105, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 118, 120, 127, 131, 132, 140, 143, 144, 146, 147, 153, 157, 163, 168, 169, 170, 172, 173, 175, 177, 183, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 197, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 234, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 248, 249, 250, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 282, 283, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 294, 295, 298, 300, 301, 302, 305, 306, 307, 309, 310, 312, 313, 316, 317, 318, 320, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 335, 337, 339, 341, 342, 343, 346, 347, 348, 350, 351, 352, 355, 357, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 371, 372, 374, 376, 380, 381, 382, 383, 385, 387, 390, 395, 396, 397, 399, 400, 401, 402, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 414, 415, 419, 421, 422, 424, 425, 428, 432, 436, 437, 438, 439, 443, 444, 445, 451, 453, 457, 460, 464, 467, 479, 482
Avrupa, 14, 15, 16,17, 18, 19, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 31, 219
Ay, 82, 101, 217, 265, 296, 391, 405, 414, 418, 419, 420, 421, 461
ayak, 29, 39, 52, 87, 182, 184, 205, 206, 207, 210, 220, 223, 224, 228, 229, 231, 247, 250,251
Ayak bastı parası, 182
Ayan, 15, 23,32,
Aydınlı Visâli, 3250
Ayestefanos Antlaşması, 18
Ayet, 82,83, 84, 300, 305
Ayı, 473
Ayın on dördü, 265
Ayîne, 110, 233,351, 421
Ayne'l yakîn, 145
Aynüke, 84
Ayrılık, 103, 120, 368, 369, 370, 371, 373, 387, 388, 389, 390, 391, 433, 436, 441
Ayva Tüyleri, 304
Azap, 114, 209
Azazil, 114
Azerbaycan'a, 161
Azınlık, 27, 30
Azizüddin Nesefî, 410, 411, 496
Azrail, 199
Bâb-ı tevekkül, 138
Bâdeli âşık, 56
Bâg-ı rıdvandan, 110
Bâkî, 45,50, 250, 498
Bûy, 230
Babil, 168, 171, 172, 286, 287
Babil, 168
Bad, 330, 345,443, 444
Bade, 146,206, 207 ,208, 315, 427,349
Bade-keş, 349,350
Badesiz, 204
Bad-ı hidâyet, 444
Bad-ı saba, 231, 279, 330, 387, 443, 444
Bad-ı serma, 443
Badiye, 337
Bag, 109, 335, 387, 390, 429,459
Bağdad, 180 475
Bağdat'ın,
Bağır, 103, 215, 343, 368, 369, 370, 373, 440
383, 442
Bağır kebap,368
Bağırsak, 466
Bağrı dövmek, 368
Bağrı yanık, 368
Bahar, 203, 426,429, 262, 426, 427, 428, 443, 448, 449, 462
467, 477
Bahçe, 349
Bahr, 436, 440, 481
Bahr-ı âlem, 438
Bahr-ı tevil, 58

Bahrî Ahmed Paşa, 157
Bahr-i amik, 436
baht, 247,332, 342, 412, 444, 445, 462, 486
Baht-ı Siyeh, 342
Bakara,171
Bal, 248, 301, 307, 308, 310, 311 324, 325, 451, 470 471
Bâlâ, 35, 319
Balık, 98, 174, 228, 406, 473
Balkanlar, 14, 18
Balta Limanı Antlaşması, 24, 30
Baş açık yalın ayak, 327, 328
Başak, 406
Batha, 179
Bathâ, 111
Batı, 22, 26, 27, 31
Bay, 112, 139, 151
Bayburt, 39, 157, 210
Bayburtlu Zihnî, 38, 39, 47,55
Bayburtlu Zihnî,,
Bâyezît, 115, 277
Baykuş, 227, 450, 451
Bayram, 46, 114,119, 120,122,232, 250, 391
Bayramiye tarikatı 46
Beççe, 207,459, 493
Bedahşan, 178, 179,248
Bed-âhter, 396,396, 407,412
Bed-çehre, 394,395
Beden, 322, 359, 409, 435
Bedia Akarsu, 11
Bed-kâr, 395
Bed-meniş, 395,396
Bedr, 418, 419
Bedr-i tam, 266, 297, 409, 418, 420
Behmen,165
Behram, 405, 416
Behzat, 159, 177
Bekâ, 99, 133, 134
Bekâbillah, 136
Bektaşî, 20
Bel, 146, 321, 322, 367
Belâ, 107, 146, 254, 263, 264, 272, 275, 276, 316, 317, 320, 344,383, 384, 385, 460
Belçika, 28
Belkıs, 94, 95, 151, 501
Ben, 80, 105, 107, 115, 144, 146, 152, 153, 173, 180, 190, 201, 236, 244, 283, 297, 299, 301, 302, 303, 306, 311, 315
Bencil, 184
Bend, 115, 116, 123, 158, 160, 173, 175, 180, 223, 273, 274, 295, 311, 325, 337, 338, 442 470, 492
Benefşe, 426, 427, 462, 464
Bercis, 406, 417
Berdar, 115, 144, 145,344
Berdü'l-acûza, 428
Berf, 427
Berît, 428
Berk-i hazan, 388
Berlin Antlaşması, 18
Bermek, 165, 166,170
Berna Moran, 393
Berrak, 314
Beste, 220, 345,
Beş vakt, 117
Beşiktaş, 161
Beşinci Murat, 157
Beşir Ayvazoğlu, 39, 40, 47, 126, 215, 290, 299, 378, 501
Beyaz, 126, 160, 184, 185, 230, 289, 314, 320, 323, 461
Beygû, 345
Beylikler dönemi, 53
Beyt-i Ekrem, 112
Beyt-i hırâm, 118, 280
Beyt-i ma'mûr, 108
Beyt-i müfret, 57
Beyt-i Mükerrem, 351
Beytullah, 344, 351
Beytü'l-hüzün, 351, 372
Beytül hazen, 91, 341, 350,351,372
Bezm, 84, 141, 145, 146, 161, 196,203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 213, 219, 223, 225, 252, 269, 304, 402, 421, 424, 426
Bezm-i cihan, 204
Bezm-i ezelden, 146
Bezm-i len-teranidir, *353*
Bezm-i sürur, 204
Bezm-i visal, 204
Bîçare, 344, 347, 348
Bigane, 348, 349

Bihişt, 108, 109, 268, 327, 451
Bihzat, 159, 172,176
Bilek, 322, 323
Bilgi, 1, 2, 4, 5, 8, 10, 29, 33, 37, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 67, 68, 70, 75, 85, 89, 96, 149, 154, 169, 227, 230, 253, 257, 258, 263, 403, 415
Billur, 248, 301, 314, 315
Binâgûş, 413
Bî-neva, 347
Bint-i ineb, 206,207
Bîsutûn, 172,190, 339, 340, 355, 383, 385,393,
Bîtâb, 348, 359
Bîvefâ,, 260
Bî-vücut 344, 359
Boğa, 406
Boğaz,14, 17
Bolu, 40
Boran, 345, 427
Bosna Hersek, 18
Bostan, 459, 467
Boy, 38, 100,107, 110, 111, 219, 225,241, 263, 264, 265, 306, 316,317, 318, 319, 320, 321,367
Bozâhane, 52
Böcek, 53
Bulgaristan, 18
Bulut, 272,277, 278, 343
Burc, 220, 221, 297
Burc-ı ağuş, 415
Burçlar, 405, 409,414, 415, 496
Bursa, 23, 50
Buse, 323, 324
Buselik, 216
Buy, 177, 247, 278, 290, 304
Bükreş, 14
Bülbül, 58, 82, 116,148, 174, 187 197, 203, 214, 221, 222, 223, 230, 262, 267,320, 332, 333, 334, 335, 338, 353, 372, 382, 387, 397, 398, 426,431, 431, 432, 433, 447, 448, 449, 450, 461, 466, 465, 466, 467, 471,473
Bülent, 355, 356, 380
Büryan, 214, 354
Büt, 115, 116, 176, 260, 266, 267, 277, 281
Büt-i nâza, 116
Büt-i nâz, 266
Büt-i şîrîn-, 266
Büt-i şîrîn-dehân, 266
Büt-i zîba, 266
Büt-perest, 267
Cadu, 287
Cafer 165
Cahil, 42, 105, 141
Calinûs, 167
Came, 240, 244
Câm-ı Cem, 161
Cam-ı lebriz, 206
Cam-ı mahabbet,, 206
Cam-ı musaffa, 211
Can, 52, 93, 98, 116, 118, 122, 123, 131, 140, 145, 146, 147, 166, 167, 175, 188, 204, 214, 215, 219, 224, 230, 231, 240, 244, 246, 260, 266, 267, 269, 271, 272, 284, 289, 292, 294, 295, 310, 312, 313, 319, 323,325
Canfes, 239, 240,241
Catih Baltacı, 141, 145
Cazibe, 195, 259
Cebel-i Tur, 374
Cebîn, 420
Cebra'îl, 82, 88, 92,300, 111, 306
Cefâ, 51,127, 131, 198, 242, 243, 245, 293, 294, 297, 306, 322, 331, 346, 359, 383, 391, 392
Cehennem, 90, 109, 110, 116, 117, 141, 371, 394, 402, 428, 441, 442
cehennemin, 110
cehennemün, 109
cehhâl, 141
Celil, 96
Cellat, 113, 198, 202, 260, 261, 269, 276, 286, 288, 289, 293, 294, 295
Cem, 93, 115, 118, 158, 160, 161, 170, 204, 205, 277, 280, 281, 298, 304, 319
Cemal, 51, 82
Cemal, 109, 120, 223, 235, 259, 265, 266, 276, 277,296,297, 298, 300, 301, 309, 422
Cemal Kurnaz, 7, 8, 13, 44, 59, 166, 499

Cemiyet, 7, 26, 55
Cemşît, 160, 161, 162
Cenab-ı Kibiryâ, 381
Ceng, 196, 222,292
Cennet, 87, 90, 108, 109, 110, 112, 113, 117, 141, 142,169, 174, 179,183, 184, 190, 192,230, 243, 263, 268, 297, 298, 302, 305, 319, 327, 343, 392, 399, 412, 454, 461
Cennet-i me'va, 327
Cephane Ocağı, 21
Cerrah, 199
Cevdet Paşa, 52
Cevher, 141, 147, 148, 224,240, 244
Cevr, 158, 198, 260, 261, 268, 293, 297, 338, 367, 426, 444, 484
Cevzâ, 406, 416
Ceyhun, 189
Ceylan, 228269, 270
Cezayir, 16
Cezâyir Urbası, 239
Cezb, 145
Cezbe, 92, 145, 152
Chardin, 28
Ciger, 112,165, 189, 197, 214, 225, 226, 249, 291, 300, 332, 349, 360, 365, 376,487
Cihad-ı ekber, 144
Cihan, 85, 95, 107, 128,136, 137,181,186, 201, 204, 211, 214,233, 320, 265, 267, 295, 316
Cimri, 184
Cin, 114
Cinas, 50
Cism, 112, 135, 343, 359, 360,380, 435, 422,445
Cumhuriyet, 30,31
Cuybar,362, 334
Cünun-, 133
Cüra, 206,209
Çah-ı zenehdân, 313
Çar anasır, 87
Çadır, 407, 408
Çâdır-ı gerdûn, 407, 408
Çâh, 313
Çalgı, 204, 213, 215, 216, 217, 219,222
Çalgıcı, 222
Çalgıcı kahveler, 38,496
Çalgılı Kahveler, 38,
Çarh, 127, 269, 405, 407
Çarh-ı atlas, 409
Çarh-ı azam, 409
Çarh-ı felek, 380, 409
Çarh-ı fenâ, 127
Çarık, 239, 247
Çar-yâr, 102
Çaylak, 396
Çehre, 422, 448
Çelebizade Âsım, 5
Çemen, 264, 305, 356, 438,459, 467
Çemenî İbrişim,, 239
Çemenzar, 177, 184, 459
Çene, 313, 314
Çene çukuru, 313
Çeng, 216, 217
Çerâg, 92, 213,215,369, 380, 388
Çeşm, 82, 87, 91, 133, 135, 138,144, 160, 172, 184, 189,197, 230, 260, 269, 270, 283, 286,287, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 323, 360, 361, 363, 364, 366, 377, 381, 382,386, 389,400, 470,488,494
Çevgan, 237, 272, 274
Çırak, 337
Çiçek, 462
Çiğdem, 462
Çin, 159, 161, 176, 177, 184, 229, 230, 240, 248, 270,275
Çingene, 188
Çoban yıldızı, 405, 418
Çörek otu, 251
Çuha aba, 239
Çulpan, 406, 417
Dadaloğlu, 38, 41, 42, 232, 239, 242, 263, 264, 279, 304, 308, 315, 319, 461
Dahîlek, 100
Dal, 264, 319, 332, 367, 459,461
Dalga, 189, 272, 332, 370, 436, 437, 438, 470,476
Dam, 202, 272, 276,302
Dâmâd-ı Nebî, 105
Damat, 104, 157, 253
Damen, 227, 228, 239, 244

Dar 128, 144, 145, 153, 201, 212, 272, 274, 292
Dara, 162, 163, 164, 345
Darçın, 252
Darı, 253
Davul, 219
Debir, 405,406
Def, 108, 213, 216, 250
Define, 130, 241
Defter, 80, 102, 108,236
Defter-i amel, 80
Dehan, 307, 308, 309, 443
Dehhâk, 161
Dehr, 142, 425
Deli, 56, 173, 252, 273, 339, 344, 346, 347, 445, 495
Delil, 273326, 364, 414
Delv, 406
Dem, 364, 374, 432
Dendan, 226, 309, 321
Denence, 9
Deniz, 7, 226, 436, 438, 439
Derbeder, 43
Derebeyi, 23, 55, 126,131,132, 152, 217,328
Ders, 128, 140
Dert, 93, 328, 340, 341, 342,344, 345, 348, 350, 356,358, 361, 364, 367, , 370, 371, 372,373, 377, 383, 384, 385, 386, 387, 389, 386, 401, 402, 433, 435,440, 474,488
Dert küpü, 211
Dertli,7, 22,38, 40, 41, 47, 60, 61, 62, 64, 78, 82, 84, 85, 86, 106, 107, 110, 115, 116,117, 128, 129, 130, 134, 137, 138, 139, 142, 146, 152, 156, 158, 159, 165, 166,
170, 173, 174, 176, 178, 180, 185, 186, 187, 188, 197, 198, 199, 200, 202, 207, 231, 214, 215, 220, 223, 225, 226, 232, 233, 238, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 251, 252, 253, 256, 262, 263, 265, 268, 271,273, 274, 276, 277, 279, 280, 282, 284, 285, 290, 293, 294, 295, 297, 299, 300, 302, 308, 311, 317, 318, 320, 323, 324, 325, 326, 338, 339, 340, 343, 374, 376, 391, 406, 409, 412, 415, 416, 419, 423, 425, 427, 428, 430, 431, 432, 434, 435, 445, 446, 449, 454, 455, 456, 457, 458, 460, 461, 462, 463, 464, 468, 470, 475, 478, 482, 487,
Derûnu, 332, 369,370, 383, 387
Derviş, 34, 129, 130, 132, 151, 241
Derya 128,345, 356, 359, 361, 362, 363, 369, 370, 382,386, 409, 430, 332, 435, 436, 437, 439,438, 458, 466
Dest, 371, 373, 376, 377
Destan, 52
Destar, 239, 247
Destar, 247
Dest-i kudret, 51
Destmal, 239,247
Deşt, 385
Dev, 366, 389
Deva, 99,100, 167, 186, 278, 295
Deve,74
Develi, 43
Devr, 84, 87, 95, 123, 152, 158, 160, 191, 206, 209, 210, 217, 218, 250, 266, 268, 306, 320,418, 425
Devran, 425
Deyr, 348
Diba, 239, ,241, 242, 243, 245
Dîbace, 355
Didaktik, 4
Dîde, 134,286, 287, 360, 361, 364,444
Diken, 394, 397, 398, 447
Dil, 35, 51, 83, 86, 89, 90, 91, 92, 107, 109, 115, 130, 132, 137, 139, 141, 146, 153, 158, 174, 175, 176, 178, 188, 189, 204, 219, 222, 224, 230, 234, 260, 261, 264, 266, 269, 276, 279, 284, 290, 292, 295, 297, 302, 316, 317, 320, 322, 323, 342, 344, 346, 348, 354, 355, 398, 447, 465, 484
Dilber, 36, 85, 110, 115, 116, 142,170, 185, 210, 223, 252,273, 311, 304, 308, 315
Din, 7, 20, 22, 25, 27, 28, 35, 37, 41, 44, 52, 55, 56, 76, 83, 114, 197, 399
Direksiz, 409, 410

Dirhem, 235, 253, 500
Diş, 226, 286, 321
Diş kirası, 255, 256
Divane, 332, 339, 342, 344, 346, 347, 366, 482
Divan-ı Hümayun, 22
Diyarbekirli Hamî, 5
Doğu Akdeniz, 14
Doğu Roma, 184
Doğu Türkistan, 217, 228
Doktora, 7, 14, 50, 157, 501
Dokuz felek, 80
Dost, 102, 103, 145, 147, 255, 260
Dört kitap, 82
Dört unsur, 7, 434,440
Drama, 72, 73, 74, 75, 497, 498, 501
Dûd, 140, 178, 206, 210, 248, 277, 278, 282,366, 382, 422, 441,442
Dudak , 110, 283, 296, 305, 307,311,312
Dudu, 424, 451, 454
Dudu kumru, 424, 451
Duhan, 441
Duhter-i rîz, 206
Duman, 382, 441, 442,443
Duzah, 109,170,371, 387,391, 479
Düldül, 104,203
Dünya, 39, 53, 94, 110, 112, 127, 130, 133, 134, 136, 139, 146, 148,150, 152, 172, 236, 238, 243, 244, 334, 405, 411, 416, 444, 457
Dürc, 226, 227, 307, 309, 311,
Dürr, 226, 227, 321
Dürr-ı Handan, 321
Dürr-i Aden, 321
Düşman, 329, 393, 439, 474
E.J.Wilkinson Gibb, 44, 497
ebe kuşağı, 282
ebem kuşağı, 267
ebemkuşağı, 422
ebr-i berk, 382
Ebru, 118, 251, 280,282, 288, 297,339
Ebu Bekir, 102,103
Ebû Ishak, 150
Ebû Muhammed, Muhyiddin, 151
Edebiyat, 31, 38, 39, 43, 47, 48, 49, 53, 56, 57, 83, 172, 216, 250, 496, 498, 499, 501
Edirne Antlaşması, 16
Edirneli Nazmî, 32,50
Efendi, 25, 182, 209, 260,337, 479
Efgan, 121, 261, 276, 343, 348, 353, 370, 380, 431, 432
Eflatun, 166,167
Eflâk, 16, 407, 369, 372,380, 409, 442
Eflâke,
Efrenci kanunı, 433
Efsane, 340
Efsun, 44,394, 398
efsuncu, 394, 398
Eğitim, 1, 2, 3, 5, 7, 9, 14, 21, 31, 45, 65, 66, 73, 75, 403
Eğitim, 1, 2, 3, 21, 50, 53, 65, 77, 123, 153, 192, 256, 403, 468, 498
Ejdeha, 457, 273
ejdehaya,
Ejder, 457, 458
El, 336, 347, 348, 364, 376,377, 392, 393, 398, 409, 449, 452, 472, 474, 484, 485
El bağla-, 132
El bağlayıp, 132
Elbise, 239, 241, 243, 244, 245
Eleğim sağmal, 282, 422
Elem, 333, 341, 342, 344, 348, 350, 355, 359, 360, 364, 372, 383, 384, 385,386, 430, 431, 433, 436
Elemsiz, 384
Elest bezmi, 146
Elest hitabı, 146
Eleştirel, 393, 394, 499
Elif, 459
Elmas, 227, 228, 230
Emevî, 170
Emrah, 38,41, 58, 80, 81, 87, 93, 95, 102, 103, 105, 115, 119, 121, 127, 130, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 145, 148, 159, 161, 162, 163, 173, 174, 177, 185, 206, 207, 208, 210, 211, 214, 218, 222, 225, 226, 229, 231, 232, 241, 244, 247, 248, 252, 253, 262, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 276, 277, 280, 281,

284, 286, 289, 290, 292, 295, 297, 298, 299, 301, 303, 304, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 318, 320, 321, 322, 324, 326, 327, 328, 335, 336, 337, 340, 343, 344, 346, 348, 349, 351, 354, 355, 356, 357, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 370, 374, 375, 376, 381, 385, 386, 390, 392, 396, 397, 400, 407, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 422, 429, 431, 435, 438, 446, 447, 448, 449, 450, 453, 454, 457, 467, 468
Encümen-i Şuarâ, 33,36, 47
Enderun, 32,35,52
Enderunlu Fazıl, 32
Enel-Hak, 144
Engur, 93
Entari, 239, 242
Envarü'l-Aşıkın, 54
Enver Ziya Karal,21, 498
Ercişli Emrah, 41
Erguvan, 204, 206
Erkek, 339, 393
Ermeni, 172, 188
Erzurum, 18, 39, 41, 56, 157, 501
Esir, 337, 345, 346, 353
Esmâ-i ilâhiye, 127
Esmâü'l-hüsnâ, 141
Esnemek, 204
Esrar, 84, 136,217, 234,308, 352
Eşek, 50, 118,142
Eşk, 247, 362, 366, 381, 382, 442, 494
Etek tut-, 244
Etek tutuş-, 493
Eteklik, 239, 244
Ev, 327, 344, 349, 350, 351
Everek, 43
Evic, 57
Evliya, 129, 150
Eyüp, 89,340, 341, 359,360
Eyyam, 425, 431
Ezel, 87, 132, 145, 146, 180, 204, 220
Fağfur, 212
Fak, 203
Fakir, 119, 171, 255
fani, 94,95,112, 127, 134,243
Fars, 36, 44, 152, 186,187
Farsça, 35, 38, 54, 186
Faruk, 103, 172, 501
Farz, 87, 121, 128, 179, 227
fasıllar,
Fasl, 57,58,426
Fâzıl, 165
Fehim-i Kadîm, 33
Felatun, 127, 167
Felek, 106, 107, 136, 146, 158, 160, 192, 202, 211,225, 265, 323, 341, 342, 363, 405,406, 407, 408, 409, 410, 411, 415, 416, 417, 418, 479
Elem, 263, 299, 308
Fena, 127,133, 134, 240, 348
Ferace, 241, 242
Ferhad, 163, 172, 173, 174, 190, 191, 197, 311,332,339, 340, 355, 383, 385, 393
Ferman, 24, 95, 246, 294,305, 430, 454
Fermene, 239, 243
Ferrâace, 242
Feryat, 217, 219, 261, 265, 303, 319, 335, 339, 342, 354, 378, 379 433
Fes, 22, 30, 38, 156, 158, 182, 239, 245, 246, 247, 254, 294
Fesleğen, 279
Fesleğen, 279
Fettan, 260, 272, 275, 287, 290, 293, 294, 306
Fetvâ, 338
Fevvare, 356, 438
Feyz, 93, 94,101, 131, 132, 134, 150, 151, 152, 175, 195, 224, 259,298, 314
Feyzi Halıcı,, 38, 78, 100, 245
Fırat, 110, 189, 363, 386
Fıskiye, 438
Fıstıkî, 239
Fidan, 264, 316, 319, 320, 321, 349, 459, 461
Fidan,, 353, 381,378, 379
Fikret Gülaçtı, 73
Filistin,178
Firavun, 92, 168,192
Firdevs, 108, 109, 143, 184,263, 327, 343, 412
Firkat, 36, 42, 219, 373, 381,388
Fitil, 335, 336, 485

Fitne, 163, 172, 188, 198, 202, 272, 275, 275, 287, 290, 293, 294, 295, 306,320
Fransa, 14, 16, 17, 18, 23, 219
Fransız ihtilali, 16
Fransızca, 21, 24
Fuat Köprülü,5, 43, 44, 48, 49, 53, 56
fukaraya, 255
Fulya, 290, 302, 463, 466
Fuzûlî, 45,55,250
fülfül, 302, 466
Fülk, 386, 437, 438, 439
Fütûhât-ı Mekkiye, 378
Gabgab, 314,398
Gaddar, 144, 273, 274
Galatasaray, 35
Galib, 36, 47, 128, 134, 180, 320, 346, 358
Gam, 91, 95,98, 100, 103, 107, 131, 148, 173, 180, 204, 213, 218, 219, 233, 249, 272, 306, 327, 330, 334, 340, 344, 345, 348, 354, 355, 359, 372, 373, 376, 383, 384, 385, 386, 387, 389, 390, 397, 401, 406, 416,430, 436,437, 441, 457

Gamze, 115, 118, 135,136, 160, 198, 201, 202, 219, 227, 269, 197,280, 288, 289, 293, 294, 295, 301,488
Gavur padişah, 245
Gayb, 55, 98, 136, 137, 146, 149, 150, 307, 308,309
Gayr, 392393
Gayrimüslim, 23
Gazal, 269, 454
Gazâlî, 455
Gazel, 40, 41, 45,52, 57, 223, 252, 306
Gazete, 21, 33, 36, 394
Gazetelerde, 33
Gece, 98, 119, 120, 206, 207, 212, 215, 255, 265, 266 276, 306, 376, 432, 433
Gece- gündüz, 331, 359, 376 384, 392, 428, 431, 433
Geda, 112, 139,151, 244, 283,345,346
Gelin, 232, 253, 317
Gemi, 438
Genc, 32, 86,369, 457
Genç kız, 393
Genç Osman, 58
Genç Osmanlılar, 28, 37
Gerden, 314, 315, 230
Gerdûn, 405, 411
Gerede, 40
Gevher, 47, 49, 81, 497
Gevherî, 47, 49
Geylânî, 151
Gezegen, 405, 406,416
Gezi, 239, 240,241
Gılman, 142
Gırbal, 360
Girdap, 386, 437, 445
Gesu, 177, 229,272, 282
Giyim Eşyaları, 238, 241
Gonca, 110, 111,150, 197, 203,225, 242, 246, 260, 262, 263, 299, 307, 308, 309, 312, 319, 325, 338, 345, 355, 356, 382, 383 427, 430, 461, 467, 468, 485, 487
Gonca dehen, 260, 307
Gonca-i handan, 246,262
Gök kuşağı, 282,422
Gök-kandil, 336
Gök kubbe, 405
Gökyüzü, 93, 94, 311, 330, 341, 342, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 405, , 442
Gönül, 15, 55, 86, 90, 92, 110, 111, 112, 114, 115,117, 118, 120, 123, 131, 134, 139, 140, 145, 146,148, 152, 163, 167, 170, 175,180, 189, 202, 203, 204, 206, 208, 213, 215, 217, 218, 227, 233, 234, 238, 249, 264, 266, 268, 269, 271, 273, 275, 278, 280, 281, 290, 291, 292 299, 302, 336, 337, 339, 341, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 367, 369, 370, 386, 387, 388, 392, 393, 395, 406, 407 415, 416, 419, 424, 437, 438, 439, 441, 443, 446, 450, 451, 453, 458, 462, 472, 485, 491, 495
Gönül burcu, 415
Gövde, 359
Göz, 15, 82, 84, 90, 128, 145, 160, 165, 177, 178,197, 199, 214, 225,

227, 229, 231, 236, 247, 261, 267, 277, 280, 284, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 300, 304,360, 487
Göz bebeği, 366
Gözüm, 197, 262, 361, 363, 364, 365,366, 390, 411, 430, 488
Gözyaşı, 90, 189, 224, 227, 356, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 381, 435, 438,439, 440, 442
Gubâr, 233
Gulâm, 268,337
Gulgul, 211
Gurap, 450
Gussa, 383, 385, 441
Guy, 237
Güftâr, 260, 325, 326, 449
Güher, 227, 312
Gül, 51, 197, 203, 210, 211, 215, 242, 246,247, 262, 263, 264, 298, 303, 307, 309, 312, 313, 315, 333, 356, 372, 438, 450, 465, 466, 467, 468, 488
Gülab, 230,467
Gülbang 128,407
Gül-fâm, 206, 269
Gülgülî hara, 239
Gülhâne Hatt-ı Hümayun, 24, 25
Gül-handan, 262
Gül-i rana, 262, 348,408
Gül-i zîba, 242
Gülistan, 96, 168, 169,221, 318, 334, 364, 424, 425, 426, 448, 460, 467
Gülşen, 108, 109, 208, 220, 262, 288, 298, 299, 312, 318,372, 467
Gülzar, 109, 223, 318,333, 334, 355, 467, 468
Gül-zenahdan, 262
Gümüş, 224,237,269
Gün, 324, 326, 338, 342, 385, 392, 395, 405, 411, 419, 422, 423, 431, 434, 453, 486493
Günah, 34, 80, 101, 142171, 202, 272, 295, 332, 351, 400, 436,453
Gündüz, 119,239, 240, 241, 242, 265, 296, 496
Güneş, 43, 143, 161, 187,192, 247, 259, 265, 276, 278, 296, 311, 358, 405, 407, 410, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 422, 423, 424,425, 426, 431, 442
405, 410, 414, 415, 422, 424,
Güzel, 19, 40, 45, 49, 52, 55, 58, 91, 99, 107, 108, 114, 117, 119, 121, 126, 133, 176, 177, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 196, 198, 202, 215, 222, 223, 225, 227, 228, 229, 231, 223, 233, 243, 244, 247,250, 252, 254, 260, 263, 264, 265, 266, 270, 279, 293, 293, 298, 301, 305, 308, 315, 316, 317, 320, 321, 323
Güzellik, 80, 82, 91, 116, 176, 231, 236, 243, 247, 259, 260, 265, 267, 268, 272, 291, 293, 304, 307, 310
Hû, 146
Harut, 287
Hatem, 89
Habib-i kerim, 112
Haberleşme, 22
Hac, 114, 117, 121, 122, 123,180
Hacc-ı ekber, 122, 123
Hacı Bayram Velî, 46,151
Hadeng, 115, 198, 284
Hâk, 329, 340, 440
Hâk ile yeksan, 379
Hakan, 162
Hâk-i muanber, 229
Hâk-i Pâ, 329
Hakikat, 36, 128, 140,141, 147, 148
Hakikat,
Hakir, 44, 259
Hakk, 130, 133, 144, 147, 151, 152, 180, 182, 296
Hal, 48, 90, 91, 106, 107, 108, 126,127, 135, 149, 174, 176,185, 186, 210, 216, 229, 251, 291, 297, 301,302, 303, 304, 306, 315
Halep, 40
Halet Bey, 33
Halifelik, 103
Halil, 34, 96, 123, 138, 157, 169, 340, 341, 393, 499
Halk ağzı, 36
Halk Edebiyatı, 44
halka, 16, 20, 21, 22, 25, 29, 33, 38, 51, 53, 56, 83, 133, 141, 142, 153,

156, 158, 160, 252, 272, 273, 275, 293, 302
Hallac-ı Mansur, 144
Haluk İpekten,, 35, 36, 45, 46, 406
Halvetgeh, 132
Hamayıl, 225
Hame, 97, 310
Hamel, 406, 413, 426
Hançer, 118, 198, 202,198, 202, 282, 293, 294, 387,388, 389, 294, 295, 416
Hankah, 131
Har, 396, 397
Harap, 210, 252,345,349, 350, 357, 359, 360,375
Harabat, 205, 206
Haram, 117, 205, 209
Haramî 261, 303
Harat, 171
Hareli, 241
Harun Tolasa, 7
Harunü'r-Reşid, 166
Harut, 172 ,286
Hasan, 50, 52, 56, 102, 156, 169, 238, 498, 502
Hasan Ali Kasır, 38, 100, 156, 245
Hasret, 40, 42, 83, 120, 171, 211, 218, 279, 291, 334, 341, 352, 365, 369, 371, 373, 374, 380, 387, 388, 390, 391, 441, 443
Hasret, 363, 365, 387, 441
Hasret, 42, 249, 365, 390
Hasta, 17, 19, 231, 279, 287, 332, 339, 347, 348, 387,392, 444, 493
Haşr, 106, 107, 158, 181, 292, 312
Hatem, 95, 162, 166, 168, 169, 170, 263, 267, 299, 308, 468
Hâtem-i Tay, 170
Hatt, 23, 26, 43, 82, 84, 227, 296, 300, 301, 304, 305, 306
305, 306, 307, 312, 313
Hatt-ı reyhân, 306
Havf, 148, 283
Havva, 190, 298
Haydar, 104, 105
Haydâr-ı Kerrâr, 104
Hayır, 106, 134, 138
Hayvan, 7, 10, 48, 208, 228, 260, 396, 446
Hazan, 428, 429
hazan yaprağı, 388
Hazin, 347
Hazine, 32, 81, 86, 104, 139, 252, 349
Hazine-i Mısrı, 178
Hece vezni, 35, 38, 40, 44, 48, 50, 52, 56, 57132
Hedef davranışlar, 7, 66
Hersekli Arif, 33, 37, 60, 78, 79, 98, 101, 105, 106, 107, 113, 128, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 141, 144, 145, 147, 152, 157, 164, 176, 177, 179, 205, 211, 219, 221, 222, 227, 233, 239, 240, 242, 294, 297, 298, 300, 305, 309, 311, 341, 353, 371, 374, 385, 388, 409, 412, 413, 416, 417, 437, 438, 441, 447, 450, 457, 465
Hesap, 108
Heva, 148, 149
Heves, 34, 109, 148, 149
Heyet-i Vekileye, 28
Heyula, 147
Hezar, 3, 203, 235, 291, 306,33, 447, 471
Hına, 232, 252
Hınalı perçem, 374, 480
Hırıistiyan, 24, 26, 27, 93, 159,188, 195
Hırka, 239, 241, 242, 243, 245
Hızır, 88, 97, 98, 136, 174, 175, 208, 310
Hızma, 247
Hicaz, 57, 216, 220, 414, 327
Hiciv, 43
Hicr, 36, 84, 180, 265, 314
Hicr, 342, 368, 377, 387, 388, 390, 397, 431, 432, 434
Hicran, 166, 215, 336, 342,354, 362, 369, 373, 377, 387, 388,389, 465
Hicrân-zede, 342
Hidayet, 369, 380, 388, 443, 444
Hikem, 135
Hikemî tarzı, 46,55
Hikmet, 33, 35, 37, 52, 107, 128, 130, 143, 148, 157, 158, 190, 436, 499

Hikmet çarhı, 408
Hikmet Özdemir,, 78, 99
Hilafet, 104
Hilâl, 265, 281, 283, 416, 419
Himmet, 128, 139, 140, 161, 170, 244, 318, 392
Hint, 46, 160, 161, 176, 179, 186, 228, 303
Hindistan, 176, 215, 230, 243, 302
Hindu, 186
Hira, 451
History of the Mongols, 43
Hitab-ı elest, 146
Hokka, 179,307, 309, 310, 321
Horasan' 45
Hoten, 176, 177, 184, 229
Hu, 146, 201, 498
Huda, 94, 101, 129,353
Hum, 85, 109, 139, 206, 210, 271, 309
Humhane, 205
Hun, 115, 163, 189, 202, 226, 288, 290, 295, 300, 364
Hunhar, 267, 289, 295
Huni, 260, 261, 276, 286, 292
Huri, 80, 170, 200, 267, 268, 317, 460
Hurşit, 405, 422
Husrev, 162, 163, 172, 197, 501
Hut, 406
Hûy-kerde, 265
Hüma, 269, 270, 272, 335, 452, 453, 482
Hüner, 58, 134, 215, 293
Hünkar İskelesi Antlaşması, 24
Hürmüz, 172, 406, 417
Hüseyin, 102, 170, 180
Hüseyin Başar,68
Hüseyin Baykara, 159
Hüseyin Paşa, 25, 160, 238, 458
Hüseynî, 57, 216, 220, 221, 373, 414

Hüsn, 46, 259
Hüsn ü Aşk, 46
Hüsn-i ta'lil, 260, 264, 276, 407, 409, 462, 466
Hüsnü hat, 55, 126
Hüsrev, 156, 162, 163, 172, 245254, 260
Hüsrev Paşa, 156, 162, 245
II. Mamhmud, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 29, 30, 35, 38, 53, 56, 156,, 165, 166, 167, 196, 254, 453, 455
III.Selim, 14, 15, 21, 26, 30, 435
Isfahan, 57, 184, 231,329
Isfahan sürmesi, 184
Islâhat, 14, 15, 19, 26, 27, 28, 29
Itr, 177, 229
IV. Mustafa, 14, 15, 16
Iyd, 391, 392
İbadet, 110, 121, 128, 130, 133,
İblis, 113,114
İİbnü'l-Arabî, 378
İbrahim, 16, 17, 25, 88, 96, 97, 138, 150, 168, 169, 202, 262, 332, 336, 341, 364
İbrâhim, 96, 97, 132, 150, 151, 169
İbrahim Ağa, 25
İbrahim Ethem, 150
İbrahim Paşa, 16, 17
İbrişîm, 254
İcâzet, 131
İçki, 40, 141,142, 171, 203, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 223, 249, 255
İdris Karakuş, 66
İfnâ, 214
İftar, 120, 256, 391
ihâm, 173, 177, 190, 210, 238, 276, 277, 311
İham-ı tenasüp, 177, 277
ihsân, 84, 87, 91, 106, 119, 131, 156, 292
İkizler, 406, 415
İksir, 131, 150, 224
ilâc, 93, 471

İlber Ortaylı,, 21, 22, 23, 26, 28, 31
iletişim, 5, 19, 22, 65, 69, 70, 73, 74, 155, 193, 379
İlkbahar, 426
İlyas, 174
İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 21, 499
imsak, 120
inabe, 212

İnci, 49, 179, 212, 226, 227, 228, 286, 312, 321,417
İncil, 83
İnformal, 3, 4, 5
İngiltere, 14, 16, 17, 18
İnkar, 114, 138, 143, 144, 207, 236
inkişaf, 150
İnnâ fethna, 82,83
İnnemeâl âmâl ü bi'n-niyyât, 87
intisap, 35,146, 147, 152
İpek, 239, 240
ipek mintan, 239
ipsiz, 253, 254
İrâd-ı cedid, 25
İran, 31, 39, 45, 54, 151, 159, 160, 162, 163, 164, 166, 184, 217, 464
İranlı, 165, 171,195
İrem, 108, 123, 143, 169, 177, 179, 183, 184, 298, 299, 327, 468
İrfan Erdoğan,, 66, 69, 70, 72, 496
İrsâl-i mesel, 95
irşat, 55, 128, 130, 137, 212
İsa, 80, 81, 92, 93, 94, 140, 287,310, 381, 379, 444

İsa Halis,65
İskender Pala, 97, 102, 129, 146, 150, 159, 161, 164, 168, 170, 172, 173, 175, 178, 181, 203, 204, 210, 214, 217, 220, 221, 222, 224, 228, 253, 255, 270, 293, 305, 429, 433, 452
İskender'in, 97, 164, 174
İslâm, 44, 45, 56, 81, 83, 86, 126, 152,163, 181, 182, 183, 186, 208, 502
İslam medeniyeti, 55
İsmail, 34, 36, 48, 88, 89,336
İsmail Ünver,, 34
İspanya,218
İsrafil, 107
İstanbul, 14, 15, 18, 21, 25, 26, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 53, 54, 55, 56, 57, 105, 126, 127, 128, 129, 150, 156, 157, 158, 161, 163, 164, 172, 178, 181, 182, 183, 195, 201, 204, 208, 209, 214, 215, 217, 219, 239, 251, 253, 255, 260, 270, 276, 282, 290, 293, 299, 305, 336, 378, 393, 394, 395, 411, 414, 421, 433, 458, 464, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502
İstiare, 42, 126, 195, 227, 229, 263, 266, 270, 294, 296, 317
İstigna, 26,92,138, 139, 150, 180, 191, 204,
İstiridyeye, 226, 227
İşret, 161, 211, 212, 225, 228
İşret-geh,, 205
İşve, 345
İzar, 376
İzhâr, 386
İzzet burcu, 412, 416
İzzet Molla, 155
Jüpiter, 406, 417
Kâfir, 82, 343
Kâinata, 137
Kâküller, 234
Kûşe-i vahdete, 133
Kaba, 239, 244,245
Kabak, 255
Kabakçı İsyanı, 25
Kabakçı Mustafa İsyanı, 15
Kâbe, 84, 86, 109, 116, 118, 122, 123, 179, 180, 205, 267, 280, 283, 296, 327, 351, 352
Kab-ı kavseyen, 84, 283
Kadd, 33, 110316, 367
Kadeh, 132, 161, 204, 208, 210, 211, 213, 350, 373, 376, 389, 465
Kader, 105,106
Kadirî151
Kadr, 120, 226, 309, 317
Kaf, 139, 164, 190, 191, 202
203
Kafes, 344,353, 446, 448, 473
Kaf-ı istiğna, 139, 354
Kaf-ı istiğnanın,
Kâfir, 82, 102, 114, 115, 203, 275, 276, 277, 286, 287, 288, 290, 326, 355, 371, 388, 394, 399, 473, 474, 476
Kafiye, 52
Kaftan, 240, 242, 243
Kâfur, 230, 315,316
Kahire, 34

Kahraman, 104, 141, 143, 144, 160, 165, 201, 204, 259
Kahraman-ı katil, 144, 164, 165
Kahve, 40, 119, 126, 156
Kâinat, 87, 136,137
Kâkül, 235,246, 272, 279, 332, 434
Kalbur, 360
Kalem, 82, 226, 285, 286, 321, 352, 474
Kalemiyye, 23
Kalenderî, 57
Kalp, 108, 286, 313, 344, 349, 352, 369, 370 375, 376, 441
Kamer, 15, 265, 277, 301,405, 418, 421, 501
Kamer-tal'at, 418
Kamet, 107,110, 112, 114, 263, 265, 299, 316, 318, 320, 367
Kâmet-i şimşâd, 265, 319
Kâmil Paşa, 164
Kan, 17, 90, 92,121, 165, 187, 197, 203, 212, 225, 228, 232, 261, 269, 282, 288, 289, 291, 292, 295, 297, 310, 312, 313, 315, 324, 332, 338, 356, 364, 365, 366, 368, 369, 373, 374, 376, 389, 407, 408, 411, 420, 422, 436, 438, 442, 465, 487, 488, 489
kan pahas, 324
Kanaat, 55,138, 139, 224
Kand, 248, 275
Kandil, 265,361, 364, 424
Kandîl-i nücûm, 413
Kanfes, 239
Kangı, 231
Kanlenderî hırka, 239
Kantar 236
Kanun, 24, 28, 158, 216, 253
Kanunî, 45
Kanun-ı Esasiyi, 18, 28
Kara, 55, 113, 141, 173, 228, 235, 236, 247, 248, 262, 272, 273, 277, 280, 284, 286, 289, 290, 295, 303, 306, 315, 332, 341, 368, 379, 395, 411, 428, 440, 445, 455, 456, 457, 458, 481, 489, 493
Kara bulut, 378,379
Kara kış, 428
Kara torak, 113
Karabağ, 177
Karabiber, 466
Karacaoğlan, 41, 46, 49, 501
Karakış, 428
Karanfil, 252
Karanlık, 114, 115, 214
Karcığar makamı, 52
Karga, 396, 450
Karun, 171
Kaside, 45, 121, 130, 152,155, 156, 157, 158, 159, 160, 166, 167, 195, 196, 229
Kaş, 118, 160, 162, 178, 188, 198. 201, 228, 229, 251, 278, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 291, 292, 293, 295, 296, 302,367, 371, 373, 374
Kaşgar, 177, 184
Kâtibin, 108
Kâtib-i kudret, 82, 228, 304, 305
Katil, 164, 165, 259, 260, 280, 284, 288
Kavimler, 7,186
Kavs, 106, 281, 282, 283, 406
Kavseyn, 283
Kavs-ı kudret, 106, 283
Kavs-ı kuzeh, 267,282, 422
kavs-ı kûzeh,
Kayabaşı, 48
Kays, 82,105, 106, 108, 163, 173, 174, 191, 283, 311, 339, 340, 385, 392
Kızıl Elma, 181
Kebap, 103, 143, 249, 332, 345, 354, 358, 359, 365, 368, 370, 372, 376, 378, 380, 383, 442,465,
Kebuter, 328, 344,353, 354, 451,
Keçecizade İzzet Molla, 5
Keçkül, 408
Kedi, 396,397, 452
Kelam, 141, 144, 145, 283,324
Kelb, 396, 397, 455, 457, 458
Keman, 162, 165, 188, 201, 216, 217, 218, 219, 220, 281, 282, 284, 291, 295367, 373, 449, 359
Kenan, 91, 176, 178, 266, 347
Kerâmet, 56, 140, 141
Kerbela , 58, 170, 180, 181, 429,

Kerbelâ Vak'ası, 170
Kerrûbiyân, 80
Kervankıran, 405
kesret, 145, 147, 204, 399, 438
Kesret, 147
Keşide, 199
Keşiş Dağı, 50
Keşt, 356, 357, 409, 438
Kevkeb, 406, 412, 413, 415,416
Kevser, 110, 311
Keyaniyan, 163
Keykubat, 165
Keyvân, 406
Kıble, 118, 122,123, 140, 268, 280
Kıbtî, 188
Kılıç, 198, 200, 202, 291
Kılıç çekmek, 202
Kına, 232, 252
Kırmızı, 178, 181, 182, 225, 226, 232, 245, 247, 254, 255, 301
Kış, 345, 355,427, 428, 433, 459
Kıvılcım, 416
Kıvrım, 177, 274, 275
Kıyamet,106, 107 ,263, 294, 306, 316, 320, 391, 440
Kızıl, 228, 362, 467
Kızıl elma, 181, 182, 237, 298, 299
Kızıldeniz, 179
Kızılırmak, 189, 361, 362, 363
Kilise, 27, 115, 116, 267
Kimyâ, 131, 150, 224
Kinci, 397399
Kirâmen, 80, 108
Kiraz, 296, 298,312
Kirpik, 106, 112, 160, 196, 198, 199, 285, 261, 280, 291, 292, 296, 359, 366,371, 373, 383, 401, 407, 420
Kişver, 121, 164, 177
Klâsik, 394, 426
Koç, 406
Koçaklama, 47
Koniçeli Kazım Paşa, 33
Konya, 23, 40, 151, 182
Kopuz, 216, 218, 219
Kopuz, 219
Koşma, 38, 40, 52, 57,58
Kova, 406
Kozmik âlem, 7, 405
Köhne, 31, 32, 130, 141, 239, 240, 241, 243
Köhne abâ, 130,141, 239
köhne-i abâ,
Köle, 91, 268, 292, 337, 338
Kömür, 251, 290
Köpek, 396,397, 457
Köprü, 110
Köroğlu, 41, 47, 58
Körpe kuzu, 270
Köşk, 108, 117, 183
Kubbe, 407
Kubbe-i eflâk, 407
Kubbe-i mina, 381,407
Kubbe-i nüh çadır, 407
Kudret, 140,344
Kudretten kalemli, 280
Kudüm, 152, 217, 218
Kuğunun Son Şarkısı,, 47, 215, 378, 496, 501
Kul, 337, 345, 56
Kulzüm, 436
Kumaş, 239, 240, 241, 242
Kumru, 424, 451
Kur'an, 54, 57, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 90, 97, 102,104, 121, 163, 166, 168, 276, 277, 296, 300, 305, 306, 501
Kurb, 378
Kurban, 87, 88, 89, 114, 122, 129, 190, 250, 290, 320, 336, 359, 392, 401
Kureyş, 101
Kuş, 112, 215,328, 353, 354, 375, 446, 447, 449, 451, 452, 453
Kûy, 107, 108, 123, 173,183, 326, 327, 328, 400, 402
Kuze, 361
Kuzu, 270, 271,344, 458
Küfr, 114, 115, 142, 265, 272, 273, 277, 346
Külah, 324
külâh eyle-,152
Külbe-i ahzân, 44, 90, 350
külhanbeyleri, 38
Kültür, 3, 4, 9, 11, 21, 29, 31, 33,34, 35, 36, 39, 41, 45, 46, 47, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 58, 111, 126, 143,

151, 152, 156, 157, 169, 239, 238, 245, 250, , 253, 254, 258, 409, 423,426, 433, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501
Kültürel, 2,11, 21, 151, 194, 501
Kültürleme, 3
Küngûre, 408
künt kenz, 134
Küntü kenz, 86
Küp, 210
Küpe, 223
Kürd, 186
Kütahya, 17
Lâileha illallah, 52, 132
lâ feta, 104
lâ vü illâ, 138
Laciverdî, 409
Lağımcıyan, 21
Lahur, 243
Lâhûrî şâl, 243
La'l, 178, 189, 197, 206, 212, 215, 224, 225, 226, 227, 256, 267, 295, 297, 310, 311, 312, 313 487
Lâle, 207, 227, 248, 262, 313, 332, 369, 370, 372, 373, 380, 387, 388, 389, 426, 462, 372, 464, 465, 466
Lâne, 112, 135,139, 191, 353, 354, 447
Leb, 97, 110,140, 166, 172, 173, 174, 175, 206, 210, 212, 248, 256, 260, 267, 275, 281, 295, 308, 310, 311, 312, 361, 364,398
Ledün, 98, 149
Ledün ayeti, 83
Ledün ilmi 98

Lenterâni, 83, 92
Len-terânî, 92
Leskofça, 36
Leskofçalı Galib, 33, 36, 89, 97, 107, 136, 137, 138, 141, 143, 149, 150, 176, 180, 294, 309, 340, 358, 360, 361, 362, 367, 373, 386, 408, 499
Levazım, 25
Levh, 372, 409
Levh ü kalem, 111, 112
Levh-i gerdun, 409
Levh-i mahfuz, 105
Levlâke, 99
Levnî, 47
Leyl, 45, 54, 182, 83, 110, 144, 152, 276, 297, 319, 419, 432,
Leyl ü nehar, 392, 431
Leylâ, 45, 54, 173, 174, 347, 418, 419
Leylâ vü Mecnûn, 54, 45, 173,
Lisans, 7, 37, 56, 500, 501
Lodos, 200
Lokman, 157, 166, 167, 186,311, 372, 471
Lokman Hekim, 372
Lokman Turan, 50, 79, 99
Londra Boğazlar Antlaşmasını, 17
Marifet, 147, 140
Maçin, 176, 177, 229
Mağfiret, 119, 144, 236
Mah, 260, 269, 280, 363, 405, 414, 418, 419, 424, 446
Mahalli, 16, 229
Mahallî leşme, 32, 53
Mahkeme-i haşr, 106
Mahmut Nebil Bey, 34
Mahmur, 204, 264, 286
Mamhmud Paşa, 157
Mahşer, 100, 101, 102, 106, 107, 108, 206, 209, 235, 236, 263, 276, 294, 316, 320, 362, 363
Mahzun, 347
Makale, 33
Makam, 40, 102, 112, 136,139, 191, 216, 220, 221, 243, 292
Makrome, 241
Mama, 251
Manav Seydi, 50
Mancınık, 97, 168, 202
Manevî, 33, 93, 134, 137, 138, 139, 140, 236, 329, 353, 370, 375, 383, 384, 406
Manî, 128, 159,176
Maniheizm, 159
Mansur, 141, 131, 144, 145, 152, 153, 272, 274, 342, 344,345, 346
Mar, 95, 149, 273, 285
Maral, 269, 270, 271, 286
Mârifetullah, 111
Mars, 405, 416
Marut, 171, 172, 287

Masiva, 149
Matem, 429, 430, 473
Matematik, 21
Mavi, 239
Mavi anteri, 239
Mazmun, 38, 39, 50, 53, 141, 279
Mecaz, 106,126, 145, 210, 211,184, 255, 266,312, 329, 364
Meclis, 28, 146, 161, 203, 205, 211, 213, 219, 314
Mecnun, 173, 174, 332, 339, 340, 377, 392, 419
419
Medine, 90, 179, 180, 217
Medrese, 38, 43, 44, 48, 54
Meh, 84, 109, 152, 196, 198, 242, 255, 265, 271, 278, 282, 292, 296, 297, 298, 301, 336, 338, 351, 368, 382, 391, 418, 419, 420, 421, 424, 430, 434, 483
Mehekk, 235
Mehmet Akif Ersoy, 34
Mehmet Ali Paşa, 16, 17, 24
Mehmet Ali Paşa,, 16
Mehmet Can Efendi, 35
Mehmet Çavuşoğlu, 46, 393
Mehmet Emin, 39
Mehmet Zeki Pakalın,, 105, 114, 122, 128, 202
Meh-pâre, 265
Meh-peyker, 418
Mehtap, 227, 312
Meh-veş, 265
Mekkâr, 287, 410
Mekkâre-i felek, 411
Mekke, 86, 90, 102, 140, 179, 180
Mekteb-i Maarif-i Adlî, 22
Mektup, 366
Melâhat, 259, 260, 401
Melâmet, 149, 243, 377
Melamet hırkası, 243, 239
Melâmet hil'ati, 243
Melce, 130
Melek, 80, 108, 118, 171, 260, 239, 240, 241, 242, 267, 268
267, 289, 381 496
Melek-sima, 267
Melul, 387
Men zâre kabri, 86
Menekşe, 459,462, 466
Mengene, 456
Menzili, 145
Mercan, 226, 309
Merdüm, 366, 425
Merhem, 332, 360, 383, 390, 410
Merih, 405, 416
Merkür, 405, 417
Merve, 118
Meryem, 92, 93, 116, 267
Mescit, 115, 118
Mesih, 93, 310325, 340, 342, 380, 381
Mesihâ,
Mesîhâ, 111, 310, 357
mesnevide, 45
Mest, 132, 146, 150, 151, 152, 182, 192, 206, 207, 210, 211, 212, 222, 239, 286, 260, 287, 288, 290, 299,
meşale, 131
Meşrutiyet, 27, 28
Metin Akar, 111
Metin Karadağ, 78
Metin Kayahan Özgül,, 36, 37
Mevalid-i selas, 206, 210
Mevc, 189, 370, 401, 409, 437, 438, 458
Mevlâna, 5, 151, 152, 185, 217, 218
Mevlevî, 34, 83, 151 ,152, 217, 323, 324, 501
Mevlit 54
Mevzûn, 34, 174, 264, 265, 321
Mey, 34, 96, 145, 162, 204, 206, 207, 208, 210, 252, 312, 315, 350, 368, 386, 389, 438, 479, 494
Meygede, 205
Meyhane, 34, 143, 205, 206, 209, 255, 264, 332, 349, 350
Meyhaneci, 212
Mezar, 264, 332, 343, 440, 441
Mezar taşı, 477
Mezhep, 210
Mısır, 14, 16, 17, 18, 24, 25, 34, 58, 91, 92, 151, 160, 168, 176, 177, 178, 237, 341, 345, 417, 458
Mızrap, 216
Miraç, 111, 112;122,
micmer, 304

Midhat Paşa, 157
Mihekk, 236, 237
Mihr, 115, 118, 134, 167, 192, 218, 227, 265, 277, 280, 282, 292, 298, 312, 316, 334, 342, 343, 358, 380, 405, 413, 415, 419, 420, 422, 425, 448, 451, 479
Mihrap, 118, 280, 281, 283, 288, 290
Mîl, 367
Millî türküler, 57
Millî, 5, 8, 10, 44, 57, 77, 125, 181, 194, 404, 405
Milli vezin, 44
Mimar, 118, 357
Mirac, 111, 112, 121
Mi'rac, 111, 495
Mi'rac,, 111
mi'racın, 111
Miraç, 283
Mirat, 233, 301, 351,352
Mirrîh, 405, 416, 417
Misk, 177, 183, 185, 228, 229, 278, 303, 306, 315
228, 229,
Miskin, 230
Misyonu, 394
Mithat Paşa, 28
Mitoloji, 289
Mizan, 235, 236,406
Moğol, 43
Monlâ-yı Rûm, 185
Mor menekşe, 462
Mora, 16, 17
Mû, 145, 263, 273, 275, 322
Muallim Naci, 5, 47
Muamma, 52, 57, 58
Muaviye, 170
Mucize, 81, 101
Muganni, 222
Mugbeçe, 212, 213
Muhabbet, 343, 349, 380, 452, 146, 208, 211,331
Muhammed, 35, 98, 99, 102, 111, 151, 240, , 243, 298, 379, 451
Muhâmmed-i Arabî, 186
Muhammediye, 54, 497
Muhammes, 41, 52, 57, 247
Muharrem, 170, 180, 429, 430
429, 430
Muhsin Macit,, 216
Mum, 204, 213, 214, 215, 332, 335, 336, 343, 372, 380, 464
Mur, 96
Murat, 45, 152, 157, 183, 189, 200, 253, 363, 498
Murg, 112, 135, 353, 360, 375, 446, 451, 447
Musa, 83, 92, 93, 97, 137, 150, 168, 171, 191,192, 273, 275, 353, 357, 358, 458
Musâ -i kellim, 93
Museviler, 218
Mushaf, 82, 90, 228, 300, 304, 305
Musîkar, 216
Musiki, 55 ,57, 203, 216
Mustafa, 14, 15, 23, 24, 36, 55, 103, 106, 143, 262, 496, 498
Mustafa Galib Bey, 36
Musikî Aletleri, 216
Musikî Makamları, 220
Mutrip,
Mutrip, 204, 218, 220, 222, 260, 291
Mûtû kable en temâtû, 86
Mühr, 95, 206, 267, 308
Müje, 213, 291, 366
Müje-i tabûr, 292
Mül, 206, 236, 314
Mülcem, 199, 284, 285
Münacat, 54
Münafık, 369
Müneccim, 44, 405,406, 412, 415
Münevver, 48, 135
Münir Paşa, 157
Mürşit 128,130,131, 146
Mürşid-i kâmil, 128,131
Müseddes, 41, 52, 57, 58
Müselles, 142
Müselmân, 115, 188, 267, 276, 277,326
müselsel, 206
Müslüman, 23, 24, 25, 27, 82,121, 148, 281
Müstezat, 41,58
Müşk, 177, 185, 186, 228, 229, 272, 302, 303, 304,309, 326
185, 315

Müşterek, 47, 53, 55, 56, 83, 84, 118, 123, 127, 152, 166, 195, 208, 212, 263, 284, 290, 297, 310, 321
Müşteri, 179,406, 417, 418
Müzika-i Hümayun Mektebi, 22
Nâ'ilî-i Kadîm, 33
Nâbî, 5, 43, 46, 55, 501
Nâmık Kemal, 52
Na'ili, 36, 46
Nadan, 135, 399, 400
Nafe, 177, 185, 228, 230, 263, 322
228, 230
Nağme, 211, 215, 216, 218, 220, 222, 343, 380
Nahit, 405, 418
Nahl, 176, 319, 459, 461

Nakkar, 218, 219
nakkaşın,
Nakkaşın, 159,177,352
Nakşibendi, 35
Nâle, 343,378, 379, 386, 437,449
Namaz, 116, 117
Namık Kemal, 28, 33, 37, 47
Napolyon, 14
Nâr, 96, 117169, 255, 336, 370, 371, 376, 387 391, 435, 440, 441, 443
Narkisos, 234, 289 ,234
nâ-sezâ, 399,400
Naz, 116, 261, 267, 316
Nebatlar, 7, 459
Nectî, 32, 50, 250
Nedim, 32, 35, 38, 46, 51, 55, 157, 499
Nef'i, 33, 43, 45, 46, 54,55, 497
Nefes, 56, 118, 131, 148, 149, 158, 170, 387
Nefha, 179, 222
Nefhatü min ruhî dedikte, 85
nefis, 86, 96, 97, 113, 128, 129,142, 143, 144, 147, 148, 149, 169, 171, 179, 196
Nehar, 331, 431, 433
Nehir, 189, 361, 362, 438
Nejat Sefercioğlu, 7, 8, 13, 133, 426
Nemrud, 96, 97, 165, 168, 169, 202, 262
Nergis, 118, 234, 262, 286, 289, 290, 302, 426, 427, 463, 464, 466
Nermi Uygur,, 10, 11
Nesim, 443, 445
Nesîmî, 144,145, 274, 342
Nesîm-i nev-bahar, 443
Neva, 216, 220, 221, 222, 273
Navarin Olayı, 16
Nev-bahar, 426
Nev-civân, 131
Nev-rûz, 161
Nevzat Köseoğlu, 26
387, 391,
Ney, 152, 204, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 331, 343, 368, 373 , 379,380, 390, 391
449
Neyzen, 222
Nifakçı, 397
Nigâr, 140, 176, 260, 269, 288,295
Nihad Sâmi Banarlı,, 250
Nihâl, 264
Niksar, 41
Nil, 189, 362, 363
Nine, 225, 251
Nisan, 226
Nişangah, 345, 373,374
Nişangâh,
Nişli Hâfız Paşa-zâde Mahmud Paşa, 36
Nizam-ı Cedit, 15, 21, 20, 25 498
Nizip savaşı, 17
Nokta, 302, 308
Nokta-i badan, 138
Nuh, 88, 90, 97, 98, 160, 178, 439,440
Nur, 92, 102, 104, 118, 122, 131,132, 137, 149, 150, 151, 192, 213, 260, 265, 272, 280, 297, 300, 301
Nur-ı tecellâda, 137
Nutuk, 92
Nübüvvet, 425
Nüh-felek, 408, 416, 438
Nüzhet Ergun,, 54
Od, 440
Oğlak, 406
Oğuz, 219

Ok, 106, 112, 198, 199, 200, 201, 280, 281, 282, 288, 291, 293, 295, 359, 371, 373, 374, 383, 387, 388, 389, 390, 420, 422, 474, 491
Okyanus Adaları, 270
On iki burc, 414
Ortasaya, 45
Oruç, 391,120
Osman, 33, 35, 58, 102, 103, 104, 157, 167
Osman Şems, 33
Osmanlı, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 42, 45, 46, 53, 83, 105, 126, 155, 157, 178, 181, 182, 187, 188, 195, 201, 214, 219, 235, 239, 240, 245, 251, 255, 395, 409, 495, 496, 498, 500
Osmanlı Devleti, 14, 16, 17, 18, 24, 28, 30, 157

Oya yazma, 239, 247
Oyun Araçları, 237
Öğretim, 5, 6, 7, 8, 13, 66, 68, 70, 72, 73, 124, 193, 256
Ölülerin, 440
Ömer, 47, 49, 102, 103
Öner Yağcı, 46
Özcan Demirel,, 71, 74, 75, 154, 404
Pay-ı gubar, 329
Padişah, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 29, 32, 35, 45, 53, 123, 155, 157, 162, 178, 195, 196, 245, 258, 259,260, 268, 270, 457
Panislavizm, 18
Papağan, 9, 325 395, 396, 453
Papuç, 247239
Parlamenter rejim, 26
Parmak hesab, 48, 54
Parmak hesabı,
Perçem, 51, 182, , 232, 185, 247, 252, 272, 273, 332, 374
Perde, 115, 215, 216, 217, 219, 222
Peri, 91, 107, 114, 234, 260, 264, 267, 268, 275, 289, 290, 297, 302317, 320
Perîşan, 114, 197, 223, 272, 274,275, 282, 315, 375, 488
Pertev, 152, 265, 297, 415, 420, 423
Pervâne, 85, 92, 174, 214, 215, 249, 255, 334, 335, 336, 343, 358, 376, 453, 358, 490
Peygamber, 88, 89, 90, 94, 99, 100, 104, 111, 128, 160, 161, 171, 178, 179, 180, 267, 283
peymane, 210, 211, 212, 213 227
Pîr, 98, 131, 151, 208, 210, 212, 249
Pir Sultan, 46
Pir-i mugana, 212
Pîr-i Ken'ân, 178
Pirincin taşını temizle, 493
pirinç, 119
piyâde, 127
Piyale, 206, 210, 361
post, 129, 145, 274, 339
Posta, 22, 129, , 144339
Posta arabaları, 22
Posta örgütü, 22
Poyraz, 200
Program, 6, 13
Propagandist, 38, 53, 156, 245
Pullu eteklik, 244
Pullu hevâya, 413
Put, 93, 115, 116, 266
Rabb, 189, 268
Rabbiyesir, 470, 471
Rah, 97, 107, 131, 276
Rahm, 351, 388, 399, 474
Rahşan Gürel, 35, 99, 219
Rakip, 7, 94, 113, 173,196, 248, 349, 258,259, 292, 306, 326, 333, 375, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 421, 444, 447, 455, 457, 458, 484
Rakkas, 222
Ramazan, 38, 119, 120, 121, 205, 255,280, 281, 391
Raşit, Arpaemmizade Sâmî,, 5
Rebap, 216, 218, 219
Recaizade Celal Bey, 33
Recaizade Mahmud Ekrem, 52
Reca, 33, 148
Recep, 111, 429, 430, 431
Reform, 19, 21, 24, 29, 30
Rehber, 31, 33, 131
Reis-i aşıkan, 52, 57

Renk, 442, 462, 464

Resûlallah, 100, 101, 102, 109,
Reyhan, 272, 279, 280,306, 462
Rezm, 196, 197, 200, 426
Rıdvan, 108,110, 283, 302, 327
Rıdvan Canım,, 203
rıdvana, 109
Rint, 141, 143, 161, 203, 385
Rişte, 115, 116, 272, 273, 275, 277, 278
Romalı, 184
roman, 181,393, 394, 499
Ruh, 110, 112, 175, 234, 263, 300, 305, 308, 310, 319, 330, 333, 375, 422424, 463, 467
Rum, 177, 184, 185, 186, 188, 230, 455, 458
Rumeli, 18, 23, 25
Rus, 14, 15, 17, 28, 39, 210
Rû-siyah, 395
Ruslar, 16, 17
Rusya, 14, 16, 17, 18, 19, 29, 178
Rûy, 80, 102, 192, 197, 234, 236, 265, 296, 298, 488
Ruz, 120297, 312, 431
Rüstem, 160, 165, 169, 292, 293
Rüsvay, 343, 407
Rüzgar, 200, 279, 357, 379, 459, 425, 439, 443, 444, 445, 446, 463
Sârendib, 192
Say, 118, 123, 140, 327
saba,
Saba, 57, 83, 210, 221, 235, 248, 275, 279, 302, 308, 443, 444, 444, 445, 466
Sabah, 266, 431, 432
Sabit, 550
Saç, 116, 160, 172, 173, 174, 177, 223, 229, 235, 237, 259, 261, 264, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 296, 297, 302, 374, 432, 442, 443, 462, 463
Saf, 15, 50, 105, 123, 149, 196, 207, 233, 292, 314, 315
Safâî 50
Safa, 118, 122123, 149, 177, 206, 207, 211
Sagar, 205, 210, 211, 212, 225
Sahpa, 206, 212, 213, 312
Sahhaflar Şeyhizade Esad Efendi, 39
Sahib-kırân, 237
Said, 93, 157, 322323
Saim Sakaoğlu,, 39, 48, 93,157
Saki, 85, 132, 137, 146, 203, 206, 207, 210, 211, 212, 213, 249, 260, 312
Salik, 126, 130, 131, 134
Sami Paşa,157
Sanavber, 112, 263, 317, 318, 460
Santranç, 238
Santur, 218, 219, 282, 367, 373
Saray, 32, 35, 195, 345, 357
Sarı, 217
Sarık, 22, 245, 247
Sarımsak, 251
Sarsar, 443, 445
Sasanîler, 159

Savaş Büyükkaragöz,70, 124
Sa'y, 118, 122, 140
Sayda, 157, 178
Saz, 373, 449
Sazende, 222
Seb'al mesani', 84
Seb'a-i seyyare, 405, 406, 416
Sebk-i Hindî, 46, 250
Secde, 113, 118, 146, 171, 259, 280
Seda, 221
Sefil, 337
Sefine, 345, 354, 355, 356, 438, 439
Seg, 396, 397, 457
Seg, 457
Seher, 152, 217, 218, 221, 362, 426, 428, 431, 432, 438, 443, 444, 445, 446
Sehhar, 287, 295
Sehl-i mümteni, 324
Sehm-ı kaza, 106, 198, 283
Sekban-ı Cedit, 16, 20
Sekendiz, 405, 417
Sel, 362, 363, 386, 389, 411, 438
Selase-i gassale, 426
Selat-u selam, 118
Selçuk Eraydın,, 151
Selim, 15, 19, 20, 21, 196, 237, 406, 416, 498

Sell-i seyf, 202
Selsebil, 110
Semai,, 41
Semai kahveleri, 38,156
Sema, 41, 152, 192, 217, 218, 282, 324, 325, 379, 422
Sembolik, 10, 56, 146, 201, 339
Semen, 179, 272, 279, 315, 316, 444, 459
Semme vechu'llâh, 84
Sened-i İttifak, 16, 23
Sentez, 1
Serv, 107, 114, 179, 225, 260, 263, 264, 306, 317, 318, 320, 322, 340, 361, 363, 377, 400, 459, 460, 485
Servan de Sugny,, 46, 500
server, 260
Servi, 110, 112, 263, 264, 265, 306, 317, 318, 320
Servi, 262, 263, 316, 459
Serv-i azâde, 263
Serv-*i bâlâ*, 263, 317, 459
Serv-i bülend, 317
Serv-i çemen, 114, 263
Serv-i hıraman, 263, 459
Serv-i hoş, 263
Serv-i kad, 260, 306
Serv-i naz, 317, 459
Serv-i revân, 263, 317, 459
Serv-i sehi, 264, 317, 320
Serv-i sim-endam, 263, 317, 322
Ses, 33, 45, 100, 107, 215, 217, 220, 221, 222
Sevap, 108, 142
Sevabit, 413
Sevad, 177, 303
Sevda, 173, 218, 272, 276, 277, 279
Seyfiyye, 23
Seyrânî, 22, 38, 43, 47, 54, 55, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 97, 98, 101, 102, 104, 107, 109, 110, 112, 113, 117, 118, 121, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 136, 140, 142, 144, 145, 146, 147, 150, 156, 159, 160, 162, 165, 168, 169, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 189, 191, 192, 197, 199, 200, 202, 203, 205, 208, 209, 211, 214, 216, 224, 227, 228, 229, 234, 236, 237, 238, 240, 243, 245, 247, 261, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 283, 284, 285, 288, 291, 293, 299, 301, 309, 312, 316, 321, 322
Seyyat 202, 332, 336, 337, 446, 453, 454
Seyyah, 129, 201
Seyyare, 416
Seyyit Vehbi, 5
Sıbgatullah, 228
Sınıf Yönetimi, 65, 66, 68, 496, 497
Sırat, 110, 204, 386
110,
Sırbistan, 14, 18
Sırma, 269
Sırplar, 16
Sırr, 81, 84, 134, 136, 137, 138, 144,149, 151, 173, 217, 234, 307, 308, 352, 353, 355, 388
Sırr-ı kudretullah, 352
Sırr-ı marifet, 81
Sıtanbul, 183
Sidre, 110, 111, 112
Sîm, 142, 224, 225, 229, 243, 247,323
Simli muska, 251
Simûrg, 202, 353, 452
Sinan, 198, 199, 285
Sîne, 109, 217, 219, 220, 233, 283,314, 360, 367, 368, 369, 370, 371, 372,373, 374, 377, 387, 389,390, 391, 408, 415, 420, 440, 441, 442 465, 481, 486
Sine-keman, 218
Sipihr, 405, 416
sipihre,
Sivayi, 239
Siyah, 36, 51,115, 126, 176, 186, 231, 239, 249, 259, 272, 277, 279, 280, 284, 290, 296, 301, 302, 303, 314, 315, 330, 342, 382, 444, 445, 450, 455, 465, 466, 467
Sofra ve Yiyecekler, 248
Soğuk, 378, 428, 444, 445, 489
Sohbet, 135, 141, 222
Sonbahar, 428
Sonbahar, 428

Söz, 128, 227, 248, 323, 324, 325, 326, 402
Su, 88, 109, 136, 166, 174, 189, 197, 203, 207, 217, 228, 230, 255, 261, 262, 269, 289, 294, 310, 361, 362, 435,488, 492
Su testisine, 361
Suat Umagan56
subh, 207, 415, 334, 431, 432, 431, 433, 459, 492
Suflî âlem, 410
Suhan, 204, 236, 324
Sultan, 21, 28, 38, 45, 53, 56, 91, 93, 95, 108,112, 113, 121,129, 135, 139, 150, 152, 156, 157, 158, 160,161, 162, 165, 166,167, 178, 182, 183,187, 195, 196, 200, 224, 229, 237, 245, 253, 268, 283, 360, 337, 375, 384, 405, 422, 453, 473, 480,
498
Suna, 269, 270

Sur, 86, 106, 158, 178190, 320
Suriye, 17, 178
Susam, 426, 427, 464
Sücüd, 118, 280
Sühan, 32, 49
Süheyl, 178, 413, 414
Süleyman, 35, 89, 94, 95, 96, 133, 136, 137, 146, 147, 150, 167, 168, 171, 209, 217, 267, 501
Sümbülzade Vehbî, 5
Sümmanî,87, 89, 90, 96, 98, 100, 103, 104 108,, 117, 123, 127, 130, 131, 134, 144, 148, 149, 159, 186, 192, 199, 201, 208, 233, 243,252, 269, 271, 281, 284, 290, 292, 303, 308, 311, 317, 325, 347, 350, 354, 369, 372, 379, 387, 389, 424, 429, 432, 433, 436, 442, 453, 455, 456, 458, 460, 462, 466
Sümbül, 177, 185, 204, 227, 247, 263, 272, 273, 275, 279, 280, 317, 346, 426, 427, 463, 464, 466, 467
Sünbüle, 406
Sünbülzâde Vehbî;, 31
Sünnet, 57, 83, 8687, 156
Süreyya, 413
Sürme, 184, 217 231, 267, 290291
Şaban, 429, 430, 431
Şad, 189, 201,363
Şah, 104, 105, 130, 158, 161, 164, 180, 184, 186, 191, 195, 196, 200, 244, 246, 248, 254, 260, 274, 275, 294, 302, 304
Şahanlar köyünde, 40
Şâh-ı hûbân-, 91
Şâirler, 38, 99, 110, 112, 128, 136, 137, 139, 144, 146, 148, 151, 153, 155, 158, 159, 167, 172, 180, 186, 190, 199, 203, 210, 213, 214, 215, 218, 221, 222, 226, 227, 228, 237, 241, 262, 267, 296, 298, 302, 304,
Şakkü-l kameri, 99, 101
Şal, 112, 239, 240, 242, 243, 245
şalvar, 239, 241
Şam, 17, 40, 151, 178, 248, 276, 432
Şamdanlık, 372
Şane, 223, 235, 275
364
Şarâb-ı nâb, 206, 312
şarap, 120,142,161, 197, 203, 205,206, 207, 208, 209, 211, 288, 290, 310, 312, 362, 365
Şeb, 82, 120, 146, 162, 176, 185, 197, 198, 206, 207, 213, 219, 231, 248, 276, 278, 279, 288, 298, 299, 301, 314, 390, 432, 433, 434, 462 488
Şebbû, 272, 317, 427
Şebdîz, 172
Şeb-i hicrânımdır, 371, 391
Şeb-i yelda, 390, 433, 434
Şebnem, 177, 210, 229
Şeddat, 169, 179, 183, 184
Şeddâd'ın, 169
Şefaat, 87, 99, 102 106
Şehbaz, 269
Şehd, 206, 248
Şehit,180, 198, 199, 285, 292, 343

şehir,
şehirler,
Şehir 7,121,345
Şehlâ, 189, 289
Şehname, 160

Şehnâz, 218, 220
Ş
Şehsüvar Paşa-zâde İsmail Paşa, 36
Şeker, 248, 249, 251, 260, 307, 308, 311, 324, 325, 395, 454
Şem, 22, 38, 55, 82, 83, 91, 100, 103, 104, 106, 114, 119, 121, 132, 139, 141, 143, 144, 149, 151, 152, 153, 156, 158, 160, 167, 169, 171, 179, 182, 186, 191, 192, 197, 201, 203, 204, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 229, 230, 236, 237, 239, 240, 243, 245, 249, 250, 282, 283, 297, 306, 311, 313, 324, 328, 330, 334, 335, 340, 343, 345, 346, 351, 354, 356, 357, 359, 367, 368, 373, 381, 382, 395, 398, 400, 402, 408, 414, 426, 427, 436, 443, 444, 450, 452, 456, 464, 494
Şem'î, 22, 38, 55, 82, 91, 100, 103, 104, 106, 119, 121, 132, 139, 141, 152, 169, 171, 192, 197, 204, 214, 219, 221, 223, 229, 239, 240, 243, 249, 282, 313, 328, 354, 381, 400, 402, 436, 444, 450, 464, 494
Şem-i şebistana, 297
Şemm, 307, 313, 424
Şems, 85, 91, 104, 265, 266, 276, 297, 301, , 405, 407, 422, 423, 424, 425, 432
Şemşir, 284, 291
Şerbet, 167, 206, 213, 226, 248, 249, 311
Şeref burcu, 412, 416
Şeref Hanım, 34, 35, 49, 50, 82, 96, 97, 105, 106, 109, 112, 119, 120, 121, 122, 130, 139, 143, 146, 147, 150, 152, 156, 157, 158, 159, 162, 163, 167, 168, 170, 173, 174, 181, 183, 185, 186, 188, 191, 201, 212, 214, 215, 217, 218, 220, 225, 231, 235, 236, 249, 261, 266, 269, 273, 275, 280, 281, 287, 288, 292, 295, 296, 315, 325, 334, 338, 342, 343, 345, 349, 353, 354, 358, 365, 372, 373, 374, 375, 377, 379, 380, 386, 390, 391, 392, 396, 397, 398, 399, 401, 402, 407, 416, 420, 423, 427, 429, 431, 434, 439, 447, 448, 449, 454, 457, 462, 498, 499
Şerer, 440
Şevval, 225
Şeyda, 341, 347, 360, 339, 408, 431
Şeyh Galib, 38, 46, 47, 51, 55, 496
Şeyh Nazif, 33
Şeytan, 113, 114, 116, 117, 122 399
Şifa, 310, 327, 328, 329, 348, 389, 476
Şikar, 202, 332, 336, 337
Şimşat, 264, 318, 460
Şimşek, 379, 382
Şinasi, 5, 36
Şîr, 336, 419, 455
Şîr pençe, 455
Şir-i merdân, 104, 337
Şîr-i merdân, 336
Şirin, 51, 162, 163, 172, 173, 190, 311, 339, 418, 501
Şîşe-i hikmet, 345
Şitâ, 427
Şîve, 135, 222, 265, 288
Şükrü Elçin,, 47
Şükür, 119, 139
Tûtî Hanım, 36
Tabiat, 41, 42, 195, 426
Tabîp, 93, 271
Tabibim, 272
Tabl, 200, 253
Tabur, 196, 292
Tac, 164, 242, 243, 244, 245
Tagı, 58
Tahassürnâme, 157
Tahir Zühre makamı,, 58
Tahsin Ünsal,, 15, 25, 501
Taht, 15, 95, 161, 243, 246, 304
Taht-gâh, 268
Takvim-i Vekayi, 21
Tanbur, 216, 218, 219 379
Tanbura köyü, 41
Tanzimat, 24, 25, 26, 27, 43, 48, 52, 156, 219, 499, 500
Tar, 128, 272
Târ u mâr,, 343
Tarîk-i esrâre, 137

Tarabzon, 39
Tarak, 223235
Tarikat, 55, 128, 132, 137, 245
Tas, 408
Tasavvuf, 7, 33, 35, 36, 37, 41, 46, 47, 51, 54, 55, 56, 94, 96, 111, 126, 127, 128, 131, 136, 140,141, 144, 146, 150, 163, 175, 143, 205, 208, 209, 213, 214, 217, 245, 277 496, 498, 501, 502
Tas-ı felek, 408
Taşlama, 52, 57
Tatar, 188, 286, 288, 289, 294, 295
Tatavlalı Mahremî, 32, 50
Tavaf, 118, 112, 122, 123, 140, 180, 280, 327, 351
Tavla, 238
Tavşan, 455, 457, 458, 459, 478, 487 492, 493
Tavşan kanı, 206, 207
Tavus, 269, 451
Tay, 170
Tayr, 446
Taze, 264, 305, 308
Tazı, 478, 487
Teber, 165, 201, 284, 200
Tebrik, 250
Tecell, 383
tecellâ, 105
tecellâya, 150
tecellâ, 107, 301
tecelli, 44, 105, 106, 150, 192, 233, 236, 265, 300, 301, 344, 345, 356, 358, 372, 374, 375, 451
Tecellî, 147, 150, 265
Tecrit, 132, 133, 94, 151,330
Tedbir, 105,138
Tedbîrât-ı İlâhiyye, 378
Tekke, 38, 47, 55, 56, 126, 131
Tekkenişin, 139
Telmih, 89, 91, 95, 96,103, 150, 151, 162, 165, 169, 172, 173, 174,175, 178, 190, 266, 273, 280, 283, 302, 335, 339, 341, 351, 391, 393, 395, 439, 451
Temsili teşbih, 238
Ten, 89, 136, 322, 359, 360, 363
Tenasüp, 175, 206, 210, 296, 434
Tenezzül, 138
Teng, 307, 308,309
Tennûr, 239
Tenvîr, 265
Tepeden tırnağa, 493
Ter, 83, 92, 209, 229, 236, 262, 279, 298
Terane, 373
Terazi, 235, 236, 406
Terennüm, 126, 203, 384
teres,
Teres, 396, 397
Tersa, 399
Tesbih, 82, 142
Testi, 210, 361
Teşbih-i maklup, 177, 227, 229, 298, 317
Teşbih-i mücmel, 317
Teşne, 354, 355, 366
Tevbe, 207, 236
Tevekkül, 89, 96, 138, 139, 147, 472
Tevrat, 82, 83
Tevriye, 83, 123, 140, 162, 172, 173, 182, 210, 219, 221, 229, 245, 295, 303, 306, 339,355, 374, 425, 426, 454, 455, 463
Tezat, 185, 210, 277
Tezhip,55
Tıfl, 358, 481
tîg, 106, 136, 165, 182, 201, 237, 291, 292, 301, 326, 343
Tilki, 456
Timarhâne, 238
Tir, 82, 106, 198, 282, 283, 291, 292, 293, 388, 405, 417
Tir,, 198, 291,
Tiryak, 127
Tiyatro, 394
Tokat, 41
Tomurcuk, 263
Top, 199, 200, 237, 238, 253, 273, 274, 277, 316
Topçu, 21
Toprak, 440
Toz, 359
tövbe, 118, 203
Trabzon, 39, 157, 167

Tuba, 109,110, 264, 265, 299, 318, 319, 321, 460, 461
319,
Tufan, 107, 363, 386, 437, 438, 439, 440
Tuğra, 51,406
Tulumbacılar, 38
Tuna, 15, 189
Tuncer Baykara, 30, 31
Tur, 92, 150, 190, 191, 192, 357, 358, 370, 373, 374, 376
Turna, 338, 451,452
Tuti, 36, 251, 269, 270,335, 344, 395, 396
Tûti-veş, 249
Tuzak, 276, 302
Tüfeng, 199, 200
Türk, 15, 21, 26, 29, 30, 32, 34, 36, 38, 39, 42, 44, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 56, 57, 102, 111, 119, 152, 156, 157, 159, 166, 181, 185, 186, 187, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 230, 232, 238, 239, 260, 393, 394, 464, 495, 496, 498, 499, 500, 501, 502
Türk Edebiyat Vakfı, 39, 53, 57, 498
Türkî-i Basit, 32
Türkçe, 5, 6, 32, 34, 42, 43, 44, 46, 50, 58, 66, 68, 70, 77, 282, 336, 395, 405, 497, 498
Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, 34
Türkiye, 19, 21, 25, 31, 35, 44, 46, 57, 166, 237,239, 245, 409, 496, 499, 500, 501
Türkler, 25, 44, 181, 284, 464
Türkmen, 42
Türkü, 38
Tütün, 369, 380, 441, 442
Ud, 47, 216, 219
Ulufe, 20
Uluhiyet, 136
Uluhiyyet âlemi, 132
Umay Günay, 52, 57, 497
Umman, 189, 439, 481
Tanbur,
Umre, 122
Ur, 228, 294
Usul, 57, 216, 217, 220, 221
Uşşak, 220, 221, 276, 288
Utarit, 405, 417, 418
Uygur, 219
Uzlet, 132, 133
Üç başlı ejder, 273
Üflemeli, 373
Üfade, 92, 337,338
Ülker, 413
Ümmî, 54
Ümühan111
Üsküdar 472
Üsküp, 36
Vahdet, 128, 133, 134, 145, 147, 175, 207, 208, 425, 438, 473
Vaiz, 141
Vakt-i bahar, 426
Vamık, 174339, 340
Van, 36
Vâsıf, 35, 100, 101, 106, 109, 119, 121, 122, 165, 183, 200, 211, 213, 227, 236, 237, 241, 242, 243, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 264, 269, 270, 271, 274, 276, 279, 284, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 297, 299, 301, 302, 303, 304, 308, 311, 312, 314, 315, 316, 319, 320, 321, 322, 323, 326, 329, 334, 336, 338, 343, 345, 348, 349, 350, 352, 355, 356, 357, 358, 361, 363, 364, 367, 368, 372, 381, 386, 389, 396, 397, 398, 401, 402, 406, 413, 415, 416, 417, 428, 429, 435, 438, 441, 443, 452, 453, 455, 458, 459, 461, 465, 481, 497, 498
Vasl, 142, 331, 353, 391, 392
Velâyet, 140, 102, 105
Venüs, 172, 405, 418
Verd, 466
Verd-i handan, 262
Visal, 120, 264, 358, 386, 387,391
Viyolensel, 219
Vuslat, 120, 136, 145, 331, 348, 388, 391, 392, 394, 441
Vücut, 137, 323, 343, 359 383, 386, 388, 424, 437, 438
Yaban keçisi, 228
Yağlı paçavra, 354, 355, 356, 494
196
Yağmur, 226, 282

Yahudi, 188, 189
Yahya Harunü'r-Reşid, 165
Yahya Kemal Kaya,, 77
Yakıcı, 365, 380, 387, 388, 440, 441, 457
Yakıcı, 380
Yakup, 88, 90, 91, 178, 189, 266, 313, 332, 340, 341, 344, 350, 363
Yakut, 178, 227
Yakut-ı hamra, 212, 228
Yakut-ı nab, 212, 227
Yalancı, 394, 397
Yangın yeri, 355,354, 369,388
Yâr, 83, 102, 103, 119, 143, 144, 161, 167, 183, 206, 225, 230, 233, 238, 260, 270, 271, 276, 307, 309
Yara, 383, 388
Yaralı, 348, 355, 359, 371, 374, 375, 377, 392, 402, 443, 447
Yâr-ı gar, 102, 103
yâr-ı gâr,
Yasama, 22
Yasemen, 272
Yaş, 361, 362, 494
Yaşta, 264, 319
Yay, 15, 19, 21, 25, 26, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 84,102, 105, 111, 122, 126, 127, 129, 143, 150, 151, 152, 157, 159, 161, 162, 164, 166, 168, 181, 199, 200, 201, 204, 208, 209, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 230, 239, 245, 251, 255, 270, 276, 280, 281, 283, 290, 291, 293, 299, 305, 336, 373, 378, 383, 393, 394, 395, 406, 409, 421, 426, 429, 433, 452, 458, 464, 474, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502
Yazma, 34, 247
Yazma mendil, 239, 247
Yed-i beyzâsını, 92
Yedi kat yerler, 410
Yed-i tula, 92, 338
Yel, 443, 445, 494
Yel-yepelek, 494
Yemen, 58, 151, 178, 179
Yemn-Ad, 169
Yengeç, 406
Yeniçeri karnesi, 20
Yeniçeri Ocağı, 15, 20
Yeniçeriler, 16, 32
Yepelek, 494
Yerinde yeller es-, 494
Yesrib, 111, 179
Yevm, 431
Yevmü'l-kıyâm, 108
Yezid, 150, 170, 180, 189
Yılan, 148, 161, 272, 273, 383, 457, 458
Yılan, 148, 273, 274, 285, 385, 457
Yıldız, 406, 410, 412, 413, 414
Yöntem, 7, 65, 123, 153, 192, 256, 403, 468
Yunanistan, 16, 20
Yunanlı, 16
Yunus, 98
Yunus, 46, 98
Yunus Emre, 5, 46
Yusuf, 34, 35, 88, 90, 91, 157, 164, 176, 178, 266, 311, 340 341, 417, 499
Yusuf Kâmil Paşa, 157
Yûsuf u Züleyhâ,, 91
Yüksek Lisans, 7
Yümm, 436
Yüreği yağ bağla-, 493
Yürek, 369, 373
Yüz, 23, 48,81, 82, 84, 86, 100, 104, 112, 116, 123, 161, 164, 173, 182, 186, 187, 214, 224, 229, 233, 243, 259, 260, 262, 265, 267, 272, 273, 276, 278, 280, 289, 296, 297, 298, 300
Yüzü kapkara ol-, 493
Yüzü kara, 395
Zag, 396, 450
Zahm, 355, 383, 388, 389, 410, 477
Zal, 160
Zalim, 410, 411
Zalim, 260, 261, 262, 284, 287, 306, 397
Zaman, 1, 3, 4, 7, 8, 11, 14, 19, 29, 35, 37, 39, 40, 41, 43, 53, 54, 66, 69, 74, 83, 87, 107, 108, 116, 124, 126, 129, 133, 146, 147, 150, 156, 159, 161, 170, 173, 189, 190, 195, 197,

208, 222, 233, 234, 235, 237, 239, 242, 259, 261, 262, 263, 273, 283, 286, 296, 298, 305, 312, 317, 329, 330, 331, 332, 337, 342, 343, 344, 346, 349, 352, 358, 361, 373, 378, 387, 404, 406, 410, 411, 415, 418, 422, 425, 426, 430, 431, 432, 433, 434, 437, 438, 439, 463, 469
Zanbak, 426, 427, 464
Zar, 372,379
Zebân, 82, 202, 248, 300, 301, 306
Zebur, 82
Zefre, 378
Zehir, 127,161, 226, 248, 272
zehr, 127, 248, 272
Zekan, 313
Zeliha, 176, 341
Zelihadan,
Zemzem, 88,110, 206, 310, 311
Zencîr, 174, 175, 272, 273
Zendavesta'da, 160
Zenehdân, 313, 468
Zer, 223, 224, 225
Zerdüştlük, 159
Zernigar kadın, 35
Zerre, 424
Zerrîn, 223, 248
Zevrak, 395, 438
Zibidi, 397
Zihnî, 22, 38, 39, 40, 47, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 102, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 135, 142, 147, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 164, 167, 170, 172, 173, 174, 175, 179, 180, 182, 184, 190, 196, 201, 202, 204, 206, 210, 212, 213, 217, 223, 226, 227, 228, 230, 231, 234, 235, 237, 244, 246, 247, 248, 249, 254, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 273, 274, 275, 277, 278, 282, 283, 287, 288, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 320, 322, 327, 329, 334, 338, 339, 340, 341, 342, 348, 355, 356, 357, 358, 360, 371, 372, 374, 375, 376, 377, 383, 389, 390, 391, 395, 401, 402, 406, 407, 408, 409, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 423, 425, 427, 432, 433, 434, 437, 438, 444, 445, 448, 449, 454, 459, 461, 463, 465, 468, 492, 500
Zikir, 132, 133
Zikr, 132, 147
Zikrullah, 132
Zindan, 90, 313, 390
Zinnureyn, 81, 104
Ziya Paşa, 5, 28, 47, 48,52, 33
500
Ziyâ-bahş, 421
Zuhal, 406
Zulm, 277
Zulmet, 298, 306, 371, 390, 391
Züht, 219
Zühre, 58, 171, 405, 417, 418
Zülâl, 435
Züleyhâ, 91, 175, 176, 178, 341, 347, 499
Zülf, 115, 116, 153, 160, 177, 185, 202, 223, 228, 230, 237, 248, 264, 270, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 298, 304, 313, 315, 342, 346, 420, 444, 445, 446, 447, 453, 463, 479, 495
Zülf, 115, 177, 229, 272, 278
Zülfikâr, 104, 143, 144 ,280, 284, 2858
Zünnar, 115, 116, 273,277

19.4 ÖZGEÇMİŞ

Suat UMAGAN

1969 Yılında Erzurum'da doğdu. İlk ve Orta öğretimini Erzurum'da tamamladı. 1994 yılında Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümünden mezun oldu. 1996 yılında Yard. Doç. Cevat YERDELEN gözetiminde, ***Nakşî Ali Akkirmanî'***nin ***Aynu'l-Hayat (Tenkitli Metin-İnceleme)*** adlı mesnevi çalışması ile *Yüksek Lisans*ını tamamladı.

1995 Yılından beri Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Orta Öğretim Sosyal Alanlar Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim dalında Araştırma görevlisi olarak görev yapmakta olan Suat UMAGAN evli olup Bengisu adında bir kızı vardır.